A. P. ČEHOV

VII

S V J E T S K I   K L A S I C I

UREDNIK
NOVAK SIMIĆ

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ И ПИСЕМ
А. П. ЧЕХОВА
ОГИЗ МОСКВА 1944—1950

S RUSKOG PREVELI
BOŽIDAR ŠKRITEK
M. MULIĆ
I. VELIKANOVIĆ
M. ŠKREBLIN
D. MARIĆ
M. PEŠIĆ

OPREMIO
EDO MURTIĆ

ANTON PAVLOVIČ ČEHOV

SABRANA DJELA

KNJIGA SEDMA

SELJACI

I DRUGE NOVELE

ZORA
ZAGREB 1960

SELJACI
I DRUGE NOVELE

ODLOMAK

Podnijevši ostavku, pravni državni savjetnik Kozerogov kupi neveliko imanje i nastani se na njemu. Ovdje, pomalo oponašajući Cincinata, a pomalo profesora Kajgorodova, trudio se u znoju lica svoga i zapisivao svoja zapažanja o prirodi. Poslije njegove smrti zapisi zajedno s ostalim njegovim imanjem prema oporuci pripadnu njegovoj gazdarici Marfi Jevlampijevnoj. Kako je poznato, poštovana je starica srušila gospodski dvor i na njegovu mjestu sagradila krasnu gostionicu, u kojoj je prodavala žestoka pića. U toj je gostionici bila osobito »čista« soba za putnike, vlasteline i činovnike, a na stolu u sobi ležale su pokojnikove zabilješke, za slučaj da kome od namjernika ustreba papir. Jedan list bilježaka dospio mi je u ruke; očito se odnosio na sam početak pokojnikove zemljoradničke djelatnosti i sadrži u sebi ovo:

»*3. ožujka.* Proljetni dolazak ptica već je počeo: jučer sam vidio vrapce. Pozdravljam vas, pernata djeco juga! U vašem slatkom živkanju kao da slušam želju: »Budite sretni, vaše prevashodstvo!«.«

»*14. ožujka.* Danas sam pitao Marfu Jevlampijevnu: »Zašto pijevac tako često pjeva?« Odgovorila mi je: »Zato, što ima grlo.« A ja njoj: »I ja imam grlo, pa ipak ne pjevam!« Kako u prirodi ima mnogo tajanstvenog! Služeći u Petrogradu, nisam jedamput jeo purane, ali žive sam ih prvi put vidio tek jučer. Ptica veoma vrijedna pažnje.

»*22. ožujka.* Dolazio je kotarski policijski pristav. Dugo smo razgovarali o vrlini — ja sjedeći, on stojeći. Među ostalim, upitao me: »Vaše prevashodstvo, biste li željeli, da vam se opet vrati vaša mladost?« Odgovorio sam mu na to: »Ne

bih, ne želim, jer, budući mlad, ne bih imao ovakav čin.« Složio se sa mnom i otišao očito dirnut.

»*16. travnja*. Vlastoručno sam u vrtu uskopao dvije lijehe i posijao na njima krupu. Nikome to nisam rekao, da bih iznenadio moju Marfu Jevlampijevnu, prema kojoj sam obavezan zbog mnogih sretnih časova u životu. Jučer u vrijeme čaja ona je gorko roptala na svoju komplekciju i govorila, da joj punoća, koja se povećava, već smeta da uđe kroz vrata u smočnicu. Ja sam na to primijetio: »Naprotiv, dušice, punoća vaših oblika služi vam na ukras i za moje najbolje raspoloženje prema vama.« Ona planu, a ja sam ustao, zagrlio je objema rukama, jer ju jednom više ne možeš obuhvatiti.

»*28. svibnja*. Neki starac, ugledavši me kraj ženskoga kupališta, upita me, zašto ja tu sjedim. Odgovorio sam mu: »Pazim, da mladi muškarci ne bi ovuda hodali i sjedili ovdje.« — »Hajde da zajedno pazimo.« Rekavši to, starac sjede pokraj mene te stadosmo razgovarati o vrlini.

POVIJEST JEDNOG TRGOVAČKOG PODUZEĆA

Andrej Andrejevič Sidorov je od svoje mamice naslijedio četiri tisuće rubalja i odlučio, da za te novce otvori knjižaru. A takva knjižara bijaše krajnje potrebna. Grad je uporno mirovao u neznanju i u predrasudama; starci su išli samo u kupatilo, činovnici se kartali i ljuštili rakiju, dame spletkarile, mladež živjela bez ideala, djevojke povazdan sanjale o udaji i jele heljdinu kašu, muževi tukli svoje žene, a po ulicama su lutale svinje.

»Ideja, više ideja!« mislio je Andrej Andrejevič. »Ideja!« Iznajmivši prostorije za dućan, otputovao je u Moskvu i dovezao odanle mnogo starih i najnovijih autora i mnogo udžbenika, pa sve to dobro razmjestio po policama. Prve tri sedmice kupci nisu uopće dolazili. Andrej Andrejevič je sjedio za tezgom, čitao Mihajlovskoga i nastojao da pošteno misli. A kad bi mu slučajno palo na pamet, na primjer, da sada ne bi bilo loše pojesti deverike sa kašom, odmah bi se ulovio u tim mislima: »Ah, kako je to plitko!« Svako bi jutro u dućan, kao puščano zrno, uletjela ozebla cura u marami i u kožnim kaljačama, obuvenima na bosu nogu, i govorila:

— Daj mi za dvije kopjejke octa!

Andrej Andrejevič joj je odgovarao s prezirom:

— Gospođo, zabunili ste se u vratima!

Kad bi mu navratio koji prijatelj, onda bi on, s važnim i tajanstvenim izrazom na licu, s najudaljenije police dohvatao treći svezak Pisareva, otpuhnuo s njega prašinu, i s takvim izrazom, kao da u njegovoj knjižari ima još štošta, ali se on boji da pokaže, govorio:

— Da, dragi moj ... Ovo vam je stvarčica, ja vam kažem, nije vam to ... Da ... Tu, mili moj, ukratko, moram primi-

jetiti, ima nešto takvo, razumijete li, da pročitaš, pa se samo snebivaš... Da.

— Pazi, brate, da ne nastradaš!

Nakon tri sedmice došao je prvi kupac. Bio je to debeo, sijed gospodin sa zaliscima, u kapi sa štitnikom i crvenim obodom, po svim znacima vlastelin. Tražio je drugi dio »Rodne Riječi«.

— A kamenih pisaljki nemate? — upita on.

— Ne držim.

— Šteta... Žao mi je. Ne želim radi sitnica ići na tržnicu.

»Zaista je šteta, što ne držim kamene pisaljke«, mislio je Andrej Andrejevič poslije kupčeva odlaska. »Ovdje se u provinciji nije moguće usko specijalizirati, nego treba prodavati sve što se odnosi na prosvjetu i što joj na ovaj ili onaj način pomaže.«

Pisao je u Moskvu, i ne prođe mjesec dana, a u izlogu njegova dućana bijahu već izložena pera, olovke, držala, đačke bilježnice, pločice za pisanje i drugi školski pribor. Počeše mu pomalo navraćati dječaci i djevojčice, i jednoga je dana zaradio čak rubalj i četrdeset kopjejaka. Jedamput mu, kao puščano zrno, uletje djevojka u kožnatim kaljačama, i već je bio otvorio usta da joj prezirno kaže, da se zabunila u vratima, kadli ona viknu:

— Daj mi za kopjejku papira i marku od sedam kopjejaka!

Poslije toga Andrej Andrejevič stade držati poštanske i taksene marke i usput još mjenične papire. Nakon osam mjeseci (računajući dan otvaranja dućana) ušla je neka dama da kupi pera.

— A imate li školskih torbi? — upita ona.

— Nažalost, gospođo, ne držim!

— Ah, kakva šteta. Onda mi pokažite, kakve imate lutke, ali samo jeftinije.

— Gospođo, ni lutaka nemam! — reče tužno Andrej Andrejevič.

Nije on dugo mislio, pisao je u Moskvu, i u njegovu se dućanu brzo pojaviše torbe, lutke, bubnjevi, sablje, harmonike, lopte i svakakve igračke.

— Sve su to sitnice! — govorio je svojim prijateljima. — Eto, pričekajte, nabavit ću školska pomagala i racionalne igre! Kod mene će se, razumijete li, odgojni dio zidati, štono riječ, na najsuptilnijim zaključcima znanosti, ukratko...

Naručio je gimnastičke utege, kroket, trik-trak, dječji biljar, vrtlarsko oruđe za djecu i dvadesetak veoma pametnih, racionalnih igara. Zatim su stanovnici, prolazeći mimo njegova dućana, na svoje veliko zadovoljstvo ugledali dva bicikla: jedan veliki, drugi nešto manji. I trgovina krenu da je milina! Osobito se dobro trgovalo pred Božić, kada je Andrej Andrejevič objesio u izlog oglas, da se kod njega prodaju ukrasi za jelku.

— Još ću im i higijenu utrpati, razumijete li! — govorio je on svojim prijateljima, taruči ruke. Dajte mi samo, da u Moskvu otputujem! Imat ću takve filtre i svakakva naučna dostignuća, da ćete, jednom riječju, poludjeti. Nauka se, dragi moji, ne može ignorirati. Ne-e!

Utrživši mnogo novaca, otputovao je u Moskvu i kupio ondje različite robe za oko pet tisuća, za gotov novac i na kredit. Bili su tu i filtri, i izvrsne svjetiljke za pisaće stolove, i gitare, i higijenske gaćice za djecu, i dudice, i novčarke, i zoološke kolekcije. Uzgred budi rečeno, kupio je za pet stotina rubalja izvrsnih posuda i radovao se, što je kupio, jer lijepe stvari profinjuju ukus i oplemenjuju običaje. Vrativši se iz Moskve kući, zabavio se razmještanjem nove robe po policama. Ali kada se bio popeo da uredi gornju policu, dogodilo se da je nastao mali potres te se deset svezaka Mihajlovskoga jedan za drugim svalilo s police; jedan svezak udario ga po glavi, ostali popadali dolje ravno na svjetiljke i razbili dva lustera-kugle.

— Kako, oni ipak... debelo pišu! — promrmlja Andrej Andrejevič češući se.

Skupio je sve knjige, svezao ih čvrsto užetom i sakrio pod tezgu. Dva dana poslije toga javiše mu, da je susjed sitničar osuđen na zatvor, što je tukao nećaka, i da se zbog toga njegov dućan izdaje drugome. Andrej Andrejevič se veoma obradovao te je naredio, da njemu iznajme dućan. Brzo su u zidu već bila probijena vrata, i oba dućana, spojena u jedan, bijahu krcata robom; budući da su kupci, koji su

zalazili u drugu polovinu dućana, po navici stalno tražili čaj, šećer i petrolej, Andrej Andrejevič, ne razmišljajući dugo, uvede i sitničarsku robu.

Danas je to jedan od najviđenijih trgovaca u našem gradu. Trguje posuđem, duhanom, katranom, sapunom, perecima, tekstilnom, galanterijskom i drogerijskom robom, ljekovitim biljkama, puškama, kožom i pršutom. Iznajmio je na tržnici vinarski podrum i, kažu, sprema se da otvori obiteljsko kupalište sa sobama. Knjige pak, koje su mu nekada ležale na policama, među njima i treći svezak Pisareva, odavno su već prodane, po rubalj i 5 kopjejaka za pud.

Na imendanima i na svadbama prijašnji prijatelji, koje sada Andrej Andrejevič podrugljivo naziva »Amerikancima«, koji put zapodjenu s njim razgovor o progresu, o književnosti i drugim višim materijama.

— Andreju Andrejeviču, jeste li čitali posljednji svezak »Vjesnika Evrope«[1]? — pitaju ga.

— Ne, nisam čitao, molim — odgovara on, žmirkajući i igrajući se debelim lancem. — To se nas ne tiče. Mi se bavimo pozitivnijim poslom.

---

[1] *»Vjesnik«* — jedan od liberalnih časopisa, koji je izlazio u Petrogradu od šezdesetih godina prošlog stoljeća do revolucije. Društvene probleme, koji su u to doba bili veoma aktualni, liberali su oprezno obilazili ili pak svu svoju pažnju usredotočili na pitanja prosvjetnog i kulturnog karaktera. — Prev.

IZ BILJEŽNICE STAROGA UMIROVLJENOGA PEDAGOGA

— Govore: porodica se i škola moraju uzajamno pomagati. Da, ali samo u tom slučaju, ako je porodica plemenita, a ne trgovačka ili malograđanska, jer zbližavanje sa nižima može udaljiti školu od savršenstva. Uostalom, zbog čovjekoljublja ne treba nikada trgovce i bogate građane lišavati zadovoljstva, na primjer, da pozivaju pedagoge na kolače.

— Kod riječi »rečenica« i »veznik« učenice skromno obaraju oči i crvene se, a kod riječi »pridjev« i »zavisna rečenica« učenici s nadom gledaju u budućnost.[1]

— Budući da se u ruskom jeziku gotovo uopće ne upotrebljavaju fita, ižica[2] i vokativ, rasuđujući pravedno, trebalo bi smanjiti plaću nastavnicima ruskoga jezika, jer se smanjivanjem slova i padeža smanjuje i njihov posao.

— Naši pedagozi uvjeravaju svoje učenike, da ne troše vrijeme na čitanje romana i novina, jer to smeta koncentraciji pažnje i zanosi. Osim toga su romani i novine beskorisni. Ali, kako učenici mogu povjerovati svojim učiteljima, kada ovi sami poklanjaju mnogo vremena novinama i časopisima? Doktore, izliječi se sam! Što se mene tiče, ja sam u tom

---

[1] Igra riječi zasnovana na sinonimici, neprevodiva na naš jezik: предложéние na ruskom znači *rečenica* i *bračna ponuda*; союз — *veznik i bračna veza*; прилагáтельное — pridjev, a može značiti i *miraz*, kao i придáточное što znači *zavisna rečenica* i *miraz*.

[2] *Fita* (ѳ) i *ižica* (ѵ) — slova poznata iz crkveno-slavenskoga odnosno grčkoga pisma, izašla iz upotrebe u ruskom pravopisu još prije pravopisne reforme, koja je stupila na snagu poslije Oktobarske revolucije. — Prev.

pogledu potpuno čist; evo, već je trideset godina, kako nisam pročitao ni jednu knjigu i novinu.

— Predajući učenicima znanosti, treba poglavito paziti, da učenici obavezno daju svoje knjige uvezati, jer se poleđinom korica može udariti po čelu samo u tom slučaju, ako je knjiga uvezana.

— Djeco! Kakvo je blaženstvo dobivati mirovinu!

RIBLJA LJUBAV

Koliko god to bilo čudno, ali jedini karas, koji živi u ribnjaku blizu ljetnikovca generala Pantaljikina, zaljubio se povrh ušiju u stanovnicu ljetnikovca Sonju Mamočkinu. Uostalom, što je tu čudno? Ta zaljubio se Ljermontovljev demon u Tamaru, a labud u Ledu, i zar se ne događa da se činovnici zaljubljuju u kćeri svojih pretpostavljenih? Svako je jutro Sonja Mamočkina dolazila sa svojom tetom da se kupa. Zaljubljeni je karas plivao pokraj same obale i promatrao. Zbog bliskog susjedstva s ljevaonicom »Krandeljevi sinovi«, voda u ribnjaku je već odavna postala smeđa, ali to nije smetalo karasu da sve vidi. Vidio je kako su po plavom nebu letjeli bijeli oblaci i ptice, kako su se svlačile stanovnice ljetnikovca, kako su ih iza obalnoga grmlja gledali mladi muškarci, kako je punašna teta, prije nego što bi ušla u vodu, pet minuta sjedila na kamenu i gledajući se samozadovoljno, govorila: »I na koga sam se ja, ovakav slon, umetnula? Čak je i gledati strašno«. Skinuvši sa sebe laganu odjeću, Sonja se sa vriskom bacala u vodu, plivala, grčila od hladnoće, a karas, već tu, doplovio bi do nje i strastveno joj počinjao cjelivati noge, ramena, vrat...

Okupavši se, stanovnice su ljetnikovca odlazile kući da piju čaj sa pecivom, a karas je osamljeno plivao i mislio:

»Naravno, o izgledima na uzajamnost ne može biti ni govora. Može li ona, tako lijepa, zavoljeti mene, karasa? Ne, tisuću puta ne! Ne varaj sama sebe lažnim nadama, prezrena ribo! Tebi preostaje samo jedan izlaz — smrt! Ali, kako umrijeti? U ribnjaku nema revolvera i fosfornih žigica. Za nas, karase, moguća je samo jedna smrt — štukine ralje. Ali, gdje ćeš naći štuku? Nekada je ovdje u ribnjaku bila jedna štuka. a i ta je crkla od dosade! O, mene nesretnoga!«

I, pomišljajući na smrt, mladi se pesimist uvlačio u ilovaču i ovdje pisao dnevnik...

Jedamput predvečer Sonja i teta sjedile na obali ribnjaka i pecale ribu. Karas je plivao oko plóvka i nije skidao očiju s ljubljene djevojke. Najednom mu u mozgu, poput munje, sijevnu ideja.

»Umrijet ću od njezine ruke!« pomisli on i veselo zaigra svojim perajama. »Oh, bit će to divna, slatka smrt!«

I pun odlučnosti, samo malo problijedjevši, dopliva do Sonjine udice i zagrabi je ustima.

— Sonja, kod tebe grize! — ciknu teta. — Mila, kod tebe grize!

— Ah! Ah!

Sonja poskoči i potegnu iz sve snage. Nešto zlaćano zablista u zraku i pljusnu natrag u vodu, ostavivši iza sebe krugove.

— Otkinulo se — kriknuše obje stanovnice ljetnikovca, problijedjevši.

— Otkinulo se! Ah! Mila!

Pogledale su udicu i ugledale na njoj riblja usta.

— Ah, mila — rekla je teta — nije bilo potrebno tako snažno potezati. Sada je jadna riba ostala bez usana...

Otkinuvši se od udice, moj je junak bio preneražen i dugo nije shvaćao, što se to događa s njime, onda, došavši k sebi, zastenje:

— Opet živjeti! Opet! O, ironijo sudbine!

Primijetivši pak da nema donje čeljusti, karas problijedje te se divlje grohotom nasmije... Poludio je.

Ali, plašim se da se ne bi učinilo čudnovatim, što želim da zabavim pažnju ozbiljnoga čitaoca sudbinom tako ništavna i nezanimljiva bića, kao što je karas. Uostalom, što tu ima čudnovato? Pa i dame opisuju u debelim časopisima glavoče i puževe koji nikome nisu potrebni. A ja oponašam dame. Možda sam čak i sam dama te se samo skrivam pod muškim pseudonimom.

I tako, karas je poludio. Nesretnik živi još do danas. Karasi uopće vole da ih peku u vrhnju, a moj junak sada voli svaku smrt. Sonja Mamočkina udala se za apotekara, a teta je otputovala u Lipeck k udatoj sestri. U tome nema ni-

šta čudnovato, jer udata sestra ima šestoro djece i sva djeca vole tetu.

Ali, dalje. U ljevaonici »Krandeljevi sinovi« služi kao direktor inženjer Krisin. Ima nećaka Ivana, koji, kako je poznato, piše pjesme i neumorno ih štampa u svim časopisima i novinama. Jednoga vreloga podneva mladi pjesnik, prolazeći mimo ribnjaka, namisli da se okupa. Svukao se i ušao u ribnjak. Ludi je karas mislio, da je to Sonja Mamočkina, doplivao do njega i nježno ga poljubio u leđa. Taj je poljubac imao najzlokobnije posljedice: karas je pjesnika zarazio pesimizmom. Ništa ne sluteći, pjesnik izađe iz vode i, smijući se divlje grohotom, ode kući. Nakon nekoliko dana otputovao je u Petrograd i posjetivši tamošnje redakcije, zarazio sve pjesnike pesimizmom. I od toga doba naši su pjesnici počeli pisati mračne, tužne pjesme.

CVRČAK

I

Na svadbi Olge Ivanovne bili su svi njezini prijatelji i dobri znanci.

— Pogledajte ga, ima u njemu nešto, zar ne? — govorila je svojim prijateljima, pokazujući glavom na muža, kao da je željela objasniti, zašto se udala za jednostavna, veoma obična čovjeka, koji se ničim ne ističe.

Njezin muž, Osip Stepanič Dimov, bijaše liječnik i imao je čin titularnog savjetnika. Služio je u dvije bolnice: u jednoj je bio honorarni ordinator, a u drugoj — prosektor. Svaki dan od 9 sati ujutro do podne primao je bolesnike i radio u svome odjelu, a poslije podne vozio se tramvajem u drugu bolnicu, gdje je secirao umrle bolesnike. Privatna mu praksa bijaše ništavna, do pet stotina rubalja godišnje. I to je sve. Što se još može reći o njemu? A, međutim, Olga Ivanovna i njezini prijatelji i dobri znanci ne bijahu sasvim obični ljudi. Svatko se od njih nečim odlikovao i bio pomalo glasovit, imao je već ime i smatrao se znamenitošću ili, ako još ne bijaše znamenitost, a ono je pružao blistave nade. Glumac iz dramskog kazališta, velik, davno priznati talent, pametan i skroman čovjek i izvrstan recitator, koji je učio Olgu Ivanovnu recitirati; operni pjevač, dobrodušan debeljko, koji je s uzdahom uvjeravao Olgu Ivanovnu, da upropaštava sebe: kad ne bi bila lijena i kad bi se disciplinirala, od nje bi postala izvrsna pjevačica; zatim nekoliko slikara na čelu sa slikarom genrea, animalistom i pejzažistom Rjabovskim, veoma lijepim, svjetlokosim mladim čovjekom od kojih 25 godina, koji je imao uspjeha na izložbama i koji je prodao svoju posljednju sliku za petsto rubalja; on je popravljao skice Olge Ivanovne i govorio joj, da će od nje, možda, nešto

biti; zatim violončelist, čiji je instrument plakao, a koji je otvoreno priznavao, da ga od svih njemu poznatih žena jedina Olga Ivanova umije pratiti; zatim književnik, mlad, ali već poznat, koji je pisao pripovijesti, drame i romane. Tko još? E, još Vasilij Vasiljič, gospodin vlastelin, diletant — ilustrator i vinjetist, koji je bio pod snažnim utjecajem staroga ruskog stila, biline[1] i epova; na papiru, na porculanu, na začađenim tanjurima stvarao je doslovno čudesa. Usred toga umjetničkog, slobodnog društva, razmaženog od sudbine, doduše, delikatnog i skromnog, ali koje se samo u vrijeme bolesti sjećalo da postoje nekakvi doktori i koje je prema imenu Dimov bilo jednako ravnodušno, kao i prema imenima Sidorov ili Tarasov, — usred toga društva Dimov se činio tuđim, suvišnim i sitnim, iako je bio visoka rasta i širokih ramena. Činilo se, kao da je na njemu tuđi frak, bradica trgovačkog pomoćnika; uostalom, kad bi on bio književnik ili slikar, rekli bi, da svojom bradicom podsjeća na Zolu.

Glumac je govorio Olgi Ivanovnoj, da svojom lanenom kosom i u vjenčanoj haljini veoma nalikuje na vitko višnjino stabalce, kad je u proljeće cijelo pokriveno nježnim bijelim cvjetovima.

— Čujte! — govorila mu je Olga Ivanova, hvatajući ga za ruku. — Kako se to moglo najedamput dogoditi? Čujte, čujte... Treba vam reći, da je otac služio zajedno s Dimovom u istoj bolnici. Kad se jadnik otac razbolio, Dimov je cijele dane i noći dežurao kraj njegove postelje. Toliko samopožrtvovnosti! Čujte, Rjabovski... I vi, književniče, slušajte, to je veoma zanimljivo. Primaknite se malo bliže! Koliko samopožrtvovnosti, iskrenog saučešća! Ni ja nisam spavala po svu noć, sjedila sam pokraj oca, i najedamput, eto, pobijedila sam dobra junaka. Moj se Dimov zacopao do ušiju. Zaista, sudbina je koji put tako čudnovata! E, poslije očeve smrti koji put je dolazio k meni, viđali smo se na ulici, i jedne prekrasne večeri najedamput — lup! — zaprosio me... kao grom iz vedra neba... Cijelu sam noć proplakala i sama se paklenski zaljubila. I, evo, kako vidite, postala sam mu žena. Ima nešto u njemu snažno, moćno, medvjeđe, zar ne? Sada je njegovo lice na tri četvrtine okrenuto prema nama, slabo je osvijetljeno, ali kada se okrene, pogledajte mu čelo.

---

[1] Vrst ruskih narodnih epskih pjesama o vitezovima. (Op. ur.)

Rjabovski, što velite o tome čelu? Dimove, mi o tebi govorimo! — viknu ona mužu. — Dođi ovamo! Pruži Rjabovskome svoju poštenu ruku... Eto tako. Budite prijatelji!

Dimov, dobrodušno i naivno se smiješeći, pruži Rjabovskome ruku i reče:

— Veoma mi je drago. Sa mnom je diplomirao također jedan Rjabovski. Nije li to vaš rođak?

II

Olga Ivanovna imaše 22 godine, Dimov 31. Poslije svadbe počeše izvrsno živjeti. Olga Ivanovna je u svome salonu sve zidove popunila svojim i tuđim skicama, u okvirima i bez okvira, a kraj klavira i namještaja načinila lijepu zbirku od kineskih suncobrana, slikarskih stalaka, raznobojnih krpa, bodeža, bista, fotografija. U blagovaonici je oblijepila zidove primitivno izrađenim drvorezima, objesila likove opanke i srpove, u kut smjestila kosu i grablje, i blagovaonica ispala u ruskom stilu. U spavaonici je, da bude nalik na pećinu, drapirala strop i stijene tamnim suknom, iznad krevetâ objesila venecijanski fenjer, a pokraj vrata postavila figuru s helebardom. I svi su smatrali, da mladi par ima veoma dražestan kutić!

Svaki dan, digavši se iz postelje oko jedanaest sati, Olga Ivanovna je svirala na klaviru ili, ako je bilo sunca, slikala štogod uljenim bojama. Zatim je poslije dvanaest sati, odlazila svojoj krojačici. Budući da su ona i Dimov imali vrlo malo novaca, upravo toliko da sastave kraj s krajem, da bi se često mogla pojavljivati u novim haljinama i zapanjivati svojom odjećom, ona i njezina krojačica morale su pribjegavati lukavštinama. Veoma su često od stare, prebojene haljine, od sasvim bezvrijednih komadića tila, čipke, pliša, svile nastajala prava čudesa, nešto čarobno; ne haljina, nego fantazija. Od krojačice bi se Olga Ivanovna obično odvezla kakvoj poznatoj glumici, da sazna kazališne novosti i usput se pobrine za ulaznice za premijeru nove drame ili za korisnicu. Od glumice se valjalo voziti u slikarev atelje ili na izložbu slika, zatim nekome od znamenitosti — da ga pozove k sebi ili da uzvrati posjet, ili jednostavno da pročavrlja. I svuda su je dočekivali veselo, prijazno i uvjeravali je, da

je dobra, mila, neobičan čovjek... Oni, koje je ona nazivala znamenitim i velikim, primali su je kao svoju, kao ravnu sebi i jednoglasno joj proricali, da će uz njezin talent, ukus i pamet — ako samo ne bude razbacivala snagu — od nje još nešto postati. Ona je pjevala, sudjelovala u amaterskim predstavama, i to ne bilo kako, već s talentom; bilo da je pravila lampione za iluminacije, bilo da se maskirala ili vezala kome kravatu, sve je ispadalo neobično umjetnički, graciozno i milo. Ali se ni u čem njezina darovitost nije pokazala tako jasno, kao u njezinoj spretnosti da se brzo upoznaje i sprijatelji sa znamenitim ljudima. Trebalo je da se makar tko malo proslavi i postane predmet razgovora, pa da se ona već upozna s njime, isti se dan sprijatelji i pozove ga k sebi. Svako novo poznanstvo bijaše za nju pravi blagdan. Obožavala je znamenite ljude, ponosila se njima i svaku ih noć sanjala. Žudjela je za njima i nikako nije mogla utoliti svoju žeđ. Stari su odlazili i bivali zaboravljeni, smjenjivali su ih novi, ali se ona i na njih brzo navikavala i razočaravala se u njima, pa pohlepno počinjala tražiti sve nove velike ljude, nalazila ih i opet tražila. Radi čega?

Poslije četiri sata ručala je kod kuće s mužem. Njegova jednostavnost, zdrav smisao i dobrodušnost raznježavali su je i oduševljavali. Svaki bi čas skakala, naglo mu grlila glavu i obasipala je poljupcima.

— Ti si, Dimove, pametan, plemenit čovjek — govorila bi ona — ali imaš jedan veoma važan nedostatak. Umjetnost te nimalo ne zanima. Ti poričeš i muziku i slikarstvo.

— Ja ih ne razumijem — govoraše on krotko. — Cio sam se život bavio prirodnim znanostima i medicinom, pa nisam imao kada da se bavim umjetnošću.

— Ali, to je strašno, Dimove!

— Zašto? Tvoji znanci ne poznaju prirodne znanosti i medicinu, pa ipak im ti zato ne prigovaraš. Svatko ima svoje. Ja ne razumijem pejzaže ni operu, ali mislim ovako: ako im jedni pametni ljudi posvećuju cio svoj život, a drugi pametni ljudi plaćaju za njih goleme novce, onda znači, da su potrebni. Ja ne razumijem, ali ne razumjeti ne znači poricati.

— Daj da stisnem tvoju poštenu ruku!

Poslije ručka Olga Ivanovna se vozila znancima, zatim u kazalište ili na koncert i vraćala se kući poslije ponoći. Tako svaki dan.

Srijedom su u nje bivala sijela. Na tim sijelima domaćica i gosti nisu kartali, niti plesali, već su se zabavljali različitim umjetnostima. Glumac je iz dramskog kazališta recitirao, pjevač pjevao, slikari su crtali u albume, kojih u Olge Ivanovne bijaše mnoštvo, violončelist je svirao, a sama je domaćica također čitala, modelirala, pjevala i pratila na klaviru. U vremenskim razmacima između čitanja, muzike i pjevanja razgovarali su i pjevali o književnosti, kazalištu i slikarstvu. Dama nije bilo, zato što je Olga Ivanovna sve dame, osim glumica i svoje krojačice, smatrala dosadnim i plitkim. Nije prošlo ni jedno sijelo, a da domaćica ne bi zadrhtala pri svakom znaku zvonca te sa pobjedničkim izrazom u licu govorila: »To je on!«, razumijevajući pod riječju »on« koju novu pozvanu znamenitost. Dimova ne bijaše u salonu i nitko se nije sjećao da on postoji. Ali, točno u jedanaest i po otvarala su se vrata što vode u blagovaonicu, pokazivao se Dimov sa svojim dobrodušnim krotkim osmijehom i govorio, tarući ruke:

— Izvolite, gospodo, založiti!

Svi su išli u blagovaonicu i svaki put vidjeli na stolu jedno te isto: zdjelu s oštrigama, komad šunke ili teletine, sardine, sir, kavijar, gljive, rakiju i dva vrča s vinom.

— Mili moj maître d' hôtel! — govorila je Olga Ivanovna i oduševljena pljeskala rukama. — Ti si, jednostavno, čaroban! Gospodo, pogledajte mu čelo! Dimove, okreni se u profil. Gospodo, pogledajte: lice bengalskog tigra, a izraz dobar i mio kao u jelena. Oh, mili!

Gosti su jeli i, gledajući Dimova, mislili: »Zaista, krasan čovjek«, ali su ga brzo zaboravljali i dalje govorili o kazalištu, muzici i slikarstvu.

Mladi su supruzi bili sretni i život im je tekao kao po loju. Uostalom, treću sedmicu svoga medenoga mjeseca nisu proveli posve sretno, nego čak tužno. Dimov se u bolnici zarazio crvenim vjetrom, odležao u postelji šest dana i morao do kože ošišati svoju lijepu crnu kosu. Olga Ivanovna je sjedila pokraj njega i gorko plakala, ali kad mu je krenulo na bolje, na njegovu ošišanu glavu stavila je bijelu maramu, da joj on bude model, i počela crtati Beduina. I oboma bijaše

veselo. Tri dana poslije toga kako je on, ozdravivši, opet počeo ići u bolnicu, opet mu se dogodila nova neugodnost.

— Nemam sreće, dušo! — reče on jednom za ručkom. — Danas sam imao četiri sekcije i porezao sebi odjednom dva prsta. I to sam opazio tek kod kuće.

Olga Ivanovna se uplašila. On se nasmiješio i rekao, da su to sitnice i kako mu se često događa, da se poreže po rukama pri seciranju.

— Zanesem se, dušo, i postajem rastresen.

Olga Ivanovna je sa strepnjom očekivala da će doći do infekcije od leša i po noći se molila bogu, ali je sve dobro prošlo. I opet je potekao miran, sretan život bez tuge i uzbuđenja. Sadašnjost je bila krasna, a njoj je na smjenu dolazilo proljeće, koje se već izdaleka smiješilo i obećavalo tisuću radosti. Sreći ne će biti kraja! U travnju, svibnju i u lipnju ljetnikovac daleko izvan grada, šetnje, skice, ribolov, slavuji, pa onda od srpnja do jeseni putovanje slikara na Volgu, a u tom će putovanju kao stalni član sosjètè sudjelovati i Olga Ivanovna. Već je sebi za put sašila dva putna odijela od lanenoga platna, kupila je boje, kičice, slikarskog platna i novu paletu. Gotovo je svaki dan k njoj dolazio Rjabovski da pogleda, koliko je napredovala u slikarstvu. Kad mu je pokazivala svoje slike, on bi duboko turao ruke u džepove, čvrsto stiskao usnice, šmrcao i govorio:

— Tako molim... Ovaj vam oblak kriči: nema večernjeg osvjetljenja. Prednji plan je nekako ižvakan i nešto, razumijete li, nije kako treba... A kućica vam se nečim zagrcnula i žalovito pišti... Ovaj bi kut morao biti tamniji. A općenito, nije loše... Pohvaljujem.

I što je on nerazumnije govorio, to ga je Olga Ivanovna lakše razumijevala.

III

Drugi dan iza Trojice poslije ručka Dimov je kupio zakusku i bombona te otišao ženi u ljetnikovac. Nije se vidio s njome već dvije sedmice, pa je se zaželio. Sjedeći u vagonu, a onda tražeći očima u velikom gaju svoj ljetnikovac, cijelo

[1] Društvo (franc. *société*)

je vrijeme osjećao glad i umor te maštao o tome, kako će na čistom zraku večerati zajedno sa ženom, pa se zavaliti da spava. S veseljem je gledao u svoj zavežljaj, u kojem bijahu zamotani kavijar, sir i losos.

Kad je pronašao svoj ljetnikovac i prepoznao ga, već je zalazilo sunce. Starica-sobarica reče, da gospođa nije kod kuće i da će svakako uskoro doći. U ljetnikovcu, veoma neugodnom, sa niskim stropovima, koji su bili oblijepljeni pisaćim papirom, i s neravnim, slabo sastavljenim podnicama, bijahu samo tri sobe. U jednoj je sobi stajao krevet, u drugoj su se na stolicama i prozorima valjala platna, kistovi, masni papiri, muški kaputi i šeširi, a u trećoj je Dimov zatekao tri nekakva nepoznata muškarca. Dvojica bijahu smeđokosi s bradicama, a treći sasvim obrijan i debeo — glumac. Na stolu je vrio samovar.

— Što želite? — upita glumac u basu, neprijazno pogledajući Dimova. Tražite Olgu Ivanovnu? Pričekajte, odmah će doći.

Dimov je sjeo i stao čekati. Jedan od smeđokosih, pospano i mlitavo pogledavajući u njega, nali sebi čaja i upita:

— Želite li možda čaja?

Dimov je htio i jesti i piti, ali da ne pokvari sebi apetit. odbio je čaj. Uskoro se začuše koraci i poznati smijeh: lupnuše vrata i u sobu utrča Olga Ivanovna u šeširu sa širokim obodom i s kutijom u ruci, a odmah za njom s velikim suncobranom i stolicom za sklapanje uđe veseo, rumenih obraza, Rjabovski.

— Dimove! — uzviknu Olga Ivanovna i zarumenje se od radosti. — Dimove — ponovi ona stavljajući mu na prsa glavu i obje ruke. — To si ti! Zašto tako dugo nisi dolazio? Zašto? Zašto?

— A kad sam mogao, dušo? Uvijek sam zauzet, a kad sam slobodan, onda se uvijek dogodi nešto takva, da vozni red ne odgovara.

— Oh, kako mi je drago, što te vidim! Svu noć sam te sanjala i bojala se da se nisi razbolio. Ah, kad bi ti znao, kako si drag i kako si došao u pravi čas. Bit ćeš mi spasitelj. Jedini me ti možeš izbaviti! Sutra će ovdje biti veoma origi-

nalna svadba — nastavila je ona, smijući se i vezujući mužu kravatu. — Ženi se mladi telegrafist sa stanice, nekakav Čikeldejev. Lijep mladić, a nije ni glup i, znaš, u licu ima nešto snažno, medvjeđe. Mogao bi poslužiti kao model za mladog Varjaga. On je drag svima nama, koji smo tu na ljetovanju, i dali smo mu časnu riječ, da ćemo biti na svadbi... Čovjek nije imućan, osamljen je, plašljiv i, naravno, bio bi grijeh, da mu ne dođemo. Zamisli, poslije liturgije vjenčanje, zatim iz crkve svi pješice do mladina stana... razumiješ, gaj, ptičje pjevanje, na travi sunčeve pjege i svi mi kao šarene mrlje na jarko zelenoj pozadini — neobično originalno, prema ukusu francuskih impresionista. Ali, Dimove, u čemu ću ja u crkvu? — reče Olga Ivanovna i namjesti plačljivo lice. — Ja ovdje nemam ništa, doslovno ništa. Ni haljine, ni cvijeća, ni rukavica... Ti me moraš spasiti. Ako si došao, onda ti, znači, sama sudbina naređuje, da me spasiš. Uzmi, dragi, moje ključeve, idi kući i uzmi tamo u garderobi moju ružičastu haljinu. Sjećaš je se, visi prva... Zatim ćeš u spremici sa desne strane vidjeti na podu dvije kutije od kartona. Čim otvoriš gornju kutiju, tamo je samo til, til, til i različite krpice, a ispod njih cvijeće. Sve cvijeće oprezno izvadi, nastoj, dušice, da ga ne izgužvaš, ja ću poslije izabrati... I rukavice kupi!

— Dobro — reče Dimov. — Sutra ću poći i poslati.

— Kako sutra? — upita Olga Ivanovna i pogleda ga začuđeno. — Kad ćeš sutra stići? Sutra prvi vlak odlazi u devet sati, a vjenčanje je u jedanaest. Ne, golubiću, treba danas, obavezno danas. Ako ti ne bude moguće da dođeš sutra, onda ga pošlji po raznosaču. Tako. A sada idi! Tek što nije došao putnički vlak. Nemoj zakasniti, dušice...

— Dobro.

— Ah, kako mi je žao rastaviti se s tobom — reče Olga Ivanovna i oči joj se napuniše suzama. — I zašto sam ja, budala, obećala telegrafistu?

Dimov brzo ispi čašu čaja, uze perec i krotko se smiješeći, ode na stanicu. A kavijar, sir i lososa pojedoše dva crnomanjasta muškarca i debeli glumac.

IV

U tihoj srpanjskoj noći, obasjanoj mjesečinom, Olga Ivanovna stajaše na palubi volškoga parobroda i gledaše čas vodu, čas lijepe obale. Pokraj nje je stajao Rjabovski i govorio joj, da crne sjene na vodi — nisu sjene, već san, da bi — gledajući tu čarobnu vodu s fantastičnim odbljescima, gledajući beskrajno nebo i sjetne, zamišljene obale, koje govore o taštini našega života i o postojanju nečega višega, vječnoga, blaženoga — bilo lijepo zaboraviti na sve, umrijeti, postati sjećanje. Prošlost je trivijalna i nije zanimljiva, budućnost ništavna, a ova divna, jedinstvena noć u životu brzo će proći, sliti se sa vječnošću — pa čemu živjeti?

A Olga Ivanovna je čas osluškivala glas Rjabovskoga, čas tišinu noći i mislila o sebi, da je besmrtna i da nikada ne će umrijeti. Tirkizna boja vode, kakvu ona prije nikada nije bila vidjela, nebo, obale, crne sjene, bezbrižna radost, koja joj je ispunjavala dušu, govorili su joj, da će postati velika umjetnica i da je negdje tamo u daljinama, iza noći pune mjesečine, u beskrajnim prostorima očekuje uspjeh, slava, ljubav naroda... Kada je, ne trepćući očima, dugo gledala u daljinu, pričinjale su joj se mase naroda, vatre, veličanstveni zvuci muzike, poklici oduševljenja, a ona sama u bijeloj haljini i cvijeću, koje se na nju prosipa sa svih strana. Mislila je također o tome, da kraj nje, nadlaktivši se na palubi, stoji pravi veliki čovjek, genij, božji izabranik... Sve što je on dosad stvorio divno je, novo i neobično, a ono što će stvoriti s vremenom, kada sa zrelošću očvrsne njegov rijetki talent, bit će nevjerojatno, neizmjerno visoko, i to mu se vidi po licu, po načinu izražavanja i po njegovu odnosu prema prirodi. O sjenama, večernjim tonovima, o mjesečevu sjaju govorio je nekako osobito, svojim jezikom, tako da se i nehotice osjeća čar njegove vlasti nad prirodom. Sam je on veoma lijep, originalan, a život njegov — nezavisan, slobodan, tuđ svemu svakidašnjemu — nalik je na život ptice.

— Postaje svježe — reče Olga Ivanovna i zadrhta.

Rjabovski je umota u svoj kaput i tužno reče:

— Osjećam se u vašoj vlasti. Rob sam. Zašto ste danas tako čarobni?

Cijelo ju je vrijeme gledao, ne skidajući s nje očiju, a oči mu bijahu strašne, i ona se bojala da ga pogleda.

— Bezumno vas volim... — šaptao je, dišući joj u obraz. — Recite samo riječ, i ja ću prestati da živim, napustit ću umjetnost... — mrmljao je on silno uzbuđen. — Volite me, volite...

— Ne govorite tako! — reče Olga Ivanovna, zatvarajući oči. — To je strašno. A Dimov?

— Što Dimov? Zašto Dimov? Što se mene tiče Dimov? Volga, mjesec, ljepota, moja ljubav, moje oduševljenje, i nema nikakvog Dimova... Ah, ja ništa ne znam... Nije mi potrebna prošlost, dajte mi jedan trenutak... jedan tren.

Olgi Ivanovnoj zalupa srce. Htjela je misliti o mužu, ali joj se sva prošlost, sa svadbom, s Dimovom, sa sijelima, činila sitna, ništava, sumorna, suvišna, daleka, daleka... Zaista, što je Dimov? Zašto Dimov? Što je njoj stalo do Dimova? A i postoji li on u prirodi i nije li on samo san?

»Za njega, čovjeka jednostavna i obična, dosta je ono sreće, što je već dobio,« mislila je, pokrivajući lice rukama. »Neka *tamo* osuđuju, proklinju; ja ću usprkos svima uzeti i propasti, uzeti i propasti. Treba okušati sve u životu. Bože, kako je jezivo i kako je lijepo!«

— E, pa što je? Što? — mrmljao je umjetnik, grleći je i požudno joj cjelivajući ruke, kojima je slabo pokušavala da ga odgurne od sebe. — Voliš me? Da? Da? O, kakva noć! Divna noć!

— Da, kakva noć! — prošapta ona, gledajući mu u blistave, suzne oči, zatim se brzo obazre, zagrli ga i čvrsto poljubi u usne.

— Približujemo se Kinešmi! — reče netko na drugoj strani palube.

Začuše se teški koraci. To je mimo njih prolazio čovjek iz bifea.

— Čujte — reče mu Olga Ivanovna, smijući se i plačući od sreće — donesite nam vina!

Slikar, blijed od uzbuđenja, sjede na klupu, pogleda Olgu Ivanovnu očima koje su izražavale obožavanje i zahvalnost, zatim zatvori oči i čeznutljivo se smiješeći, reče:

— Umoran sam.

I nasloni glavu na ogradu.

V

Drugi rujna bijaše topao i miran, ali tmuran dan. Rano se ujutro na Volgi digao lagani oblak, a poslije devet sati počela škrapati kiša. I ne bijaše nikakve nade da će se nebo razvedriti. U vrijeme čaja Rjabovski je govorio Olgi Ivanovnoj, da je slikarstvo — najnezahvalnija i najdosadnija umjetnost, da on nije umjetnik i da samo budale misle, da on ima talenta, i odjednom, iz čista mira, dohvati nož i njime razdere svoju najbolju skicu. Poslije čaja, namrgođen, sjedio je kraj prozora i gledao Volgu. A Volga već bijaše bez sjaja, mutna, zagasita, naoko studena. Sve, sve je podsjećalo na približavanje tužne, oblačne jeseni. I činilo se, da je raskošne zelene sagove na obalama, odraze sunčanih zraka, sjajne poput dragoga kamenja, prozirnu plavu daljinu i sve kicoško i gizdavo priroda sada skinula s Volge i spremila u sanduke do idućega proljeća, i vrane su letjele oko Volge i dražile je: »Gola! Gola!« Rjabovski je slušao njihovo graktanje i mislio o tome, kako je već ishlapio i izgubio talent, kako je sve na ovome svijetu uvjetno, relativno i glupo, i kako ne bi trebalo da se veže s ovom ženom. Ukratko, bio je neraspoložen i mrzovoljan.

Olga Ivanovna je sjedila iza zavjese na krevetu i, prebirući prstima svoju lijepu lanenu kosu, zamišljala se čas u salonu, čas u spavaonici, čas u muževljevu kabinetu; mašta ju je odnosila u kazalište, krojačici i znamenitim prijateljima. Što li oni sada rade? Sjećaju li se nje? Sezona je već prošla i bilo bi vrijeme da se razmisli o sijelima. A Dimov? ...Mili Dimov! Kako je krotko i djetinje-žalovito u svojim pismima moli, da što prije putuje kući. Svakog joj je mjeseca slao po 75 rubalja, a kada mu je bila napisala, da je slikarima dužna stotinu rubalja, poslao joj je i tu stotinu. Kakav dobar, velikodušan čovjek! Putovanje je umorilo Olgu Ivanovnu, bilo joj je dosadno i željela je da što prije ode od ovih seljaka, od mirisa riječne vlage te da sa sebe zbaci osjećaj fizičke nečistoće, što ju je trpjela sve vrijeme svoga boravka u seljačkim kolibama i seljakajući se iz sela u selo. Da Rjabovski nije dao časnu riječ slikarima da će s njima ovdje proboraviti do 20. rujna, moglo bi se i danas otputovati. I kako bi to bilo lijepo!

— Bože moj — zastenja Rjabovski — kad će napokon biti sunca? Pa ne mogu ja sunčani pejzaž nastaviti bez sunca!...

— A ti imaš skicu s oblačnim nebom — reče Olga Ivanovna, izlazeći iz pregrade. — Sjećaš se, u desnom planu je šuma, a u lijevom stado krava i guske. Sada bi je mogao dovršiti.

— E! — namršti se umjetnik! — Dovršiti! Zar vi zaista mislite, da sam ja tako glup, te ne znam, što treba da radim!

— Kako si se ti prema meni promijenio! — uzdahnu Olga Ivanovna.

— E, pa lijepo.

Olgi Ivanovnoj zadrhta lice i ona ode k peći te zaplaka.

— Jest, nedostajale su samo suze. Prestanite! Ja imam tisuću razloga da plačem, pa ipak ne plačem.

— Tisuću razloga! — zajeca Olga Ivanovna. — Najglavniji je razlog, da sam vam ja već na teretu. Da! — reče ona i zajeca. — Da kažemo istinu, vi se stidite naše ljubavi. Vi sve nastojite da to slikari ne opaze, iako se to sakriti ne može i njima je već odavno sve poznato.

— Olga, jedno vas molim — reče slikar, preklinjući je i stavivši ruku na srce — samo jedno: ne mučite me! Više ništa od vas ne tražim!

— Ali se zakunite, da me još uvijek volite!

— To je muka — procijedi kroza zube slikar i skoči. — Svršit će se tako, da ću se baciti u Volgu ili ću poludjeti! Ostavite me!

— Ubijte me, ubijte! — viknu Olga Ivanovna. — Ubijte!

Ona opet glasno zarida i pođe za pregradu. Na slamnatu krovu izbe zašušti kiša. Rjabovski se uhvati za glavu i prošeta iz kuta u kut, zatim s odlučnim izrazom u licu, kao da želi nekome nešto dokazati, nataknu kapu, prebaci preko ramena pušku, pa izađe iz kuće.

Poslije njegova odlaska Olga Ivanovna je dugo ležala na krevetu i plakala. U početku je mislila o tome, kako bi bilo dobro da se otruje, pa kad se Rjabovski vrati, da je nađe mrtvu; zatim se u mislima prenijela u salon, u muževljev kabinet, i zamislila kako mirno sjedi zajedno s Dimovom te uživa u fizičkom milovanju i čistoći, i kako na-

večer sjedi u kazalištu i sluša Masinija[1]. I čežnja za civilizacijom, za gradskom bukom, znamenitim ljudima zatišta je u srcu. U kuću uđe seljanka i stade bez žurbe ložiti peć, da spremi ručak. U sobi zamirisa paljevinom, a zrak poplavje od dima. Dolazili su slikari u visokim blatnim čizmama, sa licima mokrim od kiše, razgledavali skice i govorili, tješeći se, da Volga čak i za ružna vremena ima svoju draž. A jeftini sat na zidu: tik, tik, tik ... Ozeble se muhe okupile u pročelju sobe oko ikona, pa zuje, i čuje se kako pod klupama u debelim fasciklima posluju rusi. Rjabovski se vratio kući, kad je zalazilo sunce. Bacio na stol kapu i, blijed, izmučen, u blatnim čizmama, spustio se na klupu te zatvorio oči.

— Umoran sam ... — reče i stade micati obrvama, nastojeći da podigne kapke.

Da ga utješi i da mu pokaže da se više ne ljuti, Olga Ivanovna mu priđe, šutke ga poljubi i prođe češljem po njegovoj svijetlo-plavoj kosi. Željela je da ga počešlja.

— Što je to? — upita on, stresavši se, baš kao da ga je netko dotakao nečim hladnim, i otvori oči. — Što je to? Ostavite me na miru, molim vas.

On je odgurne rukama i ode, a njoj se učini, da njegovo lice izražava gađenje i gnjev. U taj čas seljanka oprezno unese juhu od kupusa, držeći tanjir objema rukama, i Olga Ivanovna vidje kako je umočila u juhu svoje velike prste. I ta prljava seljanka sa čvrsto prepasanim trbuhom, i ta juha, koju je Rjabovski stao pohlepno jesti, i ta seljačka kuća, i sav taj život, koji je ona u početku tako voljela zbog jednostavnosti i umjetničkog nereda, učine joj se sada užasni. Najednom osjeti da je uvrijeđena i hladno reče:

— Potrebno je, da se za neko vrijeme rastanemo, jer se od dosade možemo ozbiljno posvaditi ... Meni je ovo dodijalo. Danas ću otputovati.

— Kako? Jašući na štapu?

— Danas je četvrtak, dakle, u devet i po dolazi parobrod.

— A! Da, da ... E, pa što, putuj ... — reče blago Rjabovski, brišući se umjesto ubrusa ručnikom. — Tebi je ovdje dosadno i nemaš što da radiš, i morao bih biti velik egoist,

---

[1] *Angelo Masini* (1845.—1926.), poznati operni pjevač. — Prev.

kad bih te zadržavao. Putuj, a poslije dvadesetog ćemo se vidjeti.

Olga Ivanovna se veselo spremala, čak su joj se i obrazi zarumenjeli od zadovoljstva. Je li moguće, da je to istina — pitala je samu sebe — da će ona uskoro slikati u salonu, spavati u spavaonici i ručati za stolom, koji je pokriven stolnjakom? Laknulo joj je u srcu i već se nije ljutila na slikara.

— Boje i kistove ću ti ostaviti, Rjabuša, — reče ona. — Što ostane, donijet ćeš. Ali, pazi, bez mene ovdje ne budi lijen, ne budi mrzovoljan, nego radi! Junačina si mi ti, Rjabuša.

Na rastanku, oko deset sati, Rjabovski ju je, kako je mislila, poljubio zato, da je ne ljubi na parobrodu u nazočnosti slikara, a onda ju je otpratio do pristaništa. Parobrod je brzo stigao i odvezao je.

Stigla je kući za dva i po dana. Ne skidajući šešir i kišnu kabanicu, teško dišući od uzbuđenja, ode u salon, a odatle u blagovaonicu. Dimov je bez kaputa i u raskopčanu prsluku sjedio za stolom i oštrio nož o vilicu; pred njim je na tanjiru ležala lještarka. Kad je Olga Ivanovna ulazila u stan, bila je uvjerena, da svakako mora sakriti sve od muža i da joj za to nedostaje spretnosti i snage, ali sada, kada je ugledala širok, krotak, sretan smiješak i blistave, radosne oči, osjeti da je skrivati od tog čovjeka isto tako podlo, odvratno i isto tako nemoguće i da ona nema snage za to, kao ni za klevetanje, krađu ili umorstvo, i u trenu odluči, da mu kaže sve što je bilo. Davši mu da je poljubi i zagrli, kleknu pred njim i sakri lice.

— Što je? Što je, dušo? — upita on nježno. — Kuće si se zaželjela?

Ona podiže lice crveno od stida te ga pogleda kao krivac i molećivo, ali joj strah i stid ne dadoše da govori istinu.

— Ništa ... — reče ona. — To ja tako ...

— Sjednimo, — reče on, podižući je i posađujući za stol. — Eto tako ... Jedi lještarku! Ogladnjela si, sirotice.

Ona je pohlepno udisala domaći zrak i jela lještarku, a on ju je raznježeno gledao i radosno se smijao.

VI

Kako se čini, Dimov se sredinom zime stao dosjećivati da ga varaju. On, kao da je njemu bila nečista savjest, nije više mogao gledati ženi ravno u oči, pri susretu s njom nije se radosno smiješio i, da bi što manje s njom ostajao nasamo, često je k sebi na ručak dovodio svoga prijatelja Korosteljova, omalenoga ošišana čovjeka sa zgužvanim licem, koji je, razgovarajući s Olgom Ivanovnom, čas od zbunjenosti raskopčavao svu dugmad svoga kaputa i opet je zakopčavao, a čas zatim počinjao desnom rukom čupkati svoj lijevi bok. Za ručkom su oba doktora razgovarala o tome, da zbog visokog položaja dijafragme, srce katkada neravnomjerno kuca, ili da se u posljednje doba veoma često pojavljuju neuroze, ili da je jučer Dimov, pošto je secirao leš s dijagnozom »maligna anemija«, našao rak podželučane žlijezde. I čini se, da su obojica razgovarala o medicini samo zato, da omoguće Olgi Ivanovnoj da šuti, t. j. da ne laže. Poslije ručka Korosteljov je sjedao za klavir, a Dimov uzdisao i govorio mu:

— Eh, brate! No, pa što? Deder, zasviraj štogod tužno!

Podigavši ramena i široko rastegnuvši prste, Korosteljov je hvatao nekoliko akorda i počinjao pjevati u tenoru »Pokaži mu takvu obitelj, gdje ruski seljak ne bi stenjao«, a Dimov bi još jedamput uzdahnuo, podupro glavu šakom i zamislio se.

U posljednje se doba Olga Ivanovna ponašala krajnje neoprezno. Svako se jutro budila veoma loše raspoložena i sa mišlju da ona Rjabovskog više ne voli, da je, hvala bogu, već sve svršeno. Ali, pošto bi popila kavu, shvatila bi, da joj je Rjabovski oteo muža i da je sada ostala i bez muža i bez Rjabovskoga; zatim se sjećala razgovora svojih znanaca o tome, da Rjabovski za izložbu sprema nešto sjajno: spoj pejzaža sa genreom, u stilu Poljenova, čime su svi, koji posjete njegov atelje, ushićeni; ali, pa to je on, mislila je ona, stvorio pod njezinim utjecajem i, uopće, zahvaljujući njezinu utjecaju, on se silno promijenio nabolje. Utjecaj je njezin tako blagotvoran i bitan, da on, tko zna, može i propasti, ako ga ona ostavi. I prisjećala se također da joj je posljednji put dolazio u nekom svome fresko-kaputu i s novom kra-

vatom te je nježno pitao: »Jesam li lijep?« I doista, on, elegantan, sa svojom dugom valovitom kosom i plavim očima, bijaše veoma lijep (ili joj se, možda, tako učinilo) i bio je ljubazan prema njoj.

Sjetivši se mnogočeg i razmislivši, Olga Ivanovna bi se obukla i silno uzbuđena odlazila k Rjabovskom u atelje. Zatjecala ga je vesela i oduševljena svojom dosta izvrsnom slikom; skakao je, ludovao i na ozbiljna pitanja odgovarao šalama. Olga Ivanovna je bila ljubomorna na sliku i mrzila ju je, ali je iz pristojnosti stajala šutke pred slikom oko pet minuta i, uzdahnuvši kao što uzdišu pred svetinjom, govorila tiho:

— Da, ti još nikada nisi slikao nešto slično. Znaš, čak je strašno.

Zatim ga je počinjala moliti, da je voli, da je ne napusti, da je požali jadnu i nesretnu. Plakala je, ljubila mu ruke, zahtijevala, neka joj se zakune da će je voljeti, dokazivala mu, da će on bez njezina dobrog utjecaja skrenuti s puta i propasti. I pošto bi mu pokvarila dobro raspoloženje i osjetila da je ponižena, odlazila bi krojačici ili znanici glumici, da se pobrine za ulaznicu.

Kad ga ne bi zatekla u ateljeu, tada bi mu ostavljala pismo, u kojem bi se klela, da će se sigurno otrovati, ako on danas ne dođe k njoj. On se plašio, dolazio i ostajao na ručku. Ne obazirući se na muževu nazočnost, govorio joj je drskosti, a ona mu je odgovarala istom mjerom. Oboje je osjećalo da jedno drugo vežu, da su tirani i neprijatelji, i ljutili su se, i od srdžbe nisu opažali kako su oboje nepristojni i kako čak i ošišani Korosteljov sve razumije. Poslije ručka Rjabovski je žurio da se oprosti i ode.

— Kamo idete? — pitala ga je u predsoblju Olga Ivanovna, gledajući ga s mržnjom.

A on bi, mršteći se i žmireći, imenovao koju damu, zajedničku znanicu, i vidjelo se da se ruga njezinoj ljubomori te hoće da je naljuti. Ona je odlazila u svoju spavaonicu, liježala u krevet te od ljubomore, gnjeva, osjećaja da je ponižena i od stida grizla jastuk i počinjala glasno ridati. Dimov je ostavljao Korosteljova u salonu, odlazio u spavaonicu, pa zbunjen, rastresen tiho govorio:

— Ne plači glasno, dušo... Zašto? Treba šutjeti o tome... Ne treba da se to vidi... Znaš, što se dogodilo, to se više ne da popraviti.

Ne znajući kako da umiri u sebi tešku ljubomoru, od koje ju je čak trgalo u sljepočicama, misleći da se stvar još da popraviti, umivala se, pudrala zaplakano lice i jurila k poznatoj dami. Ne zatekavši kod nje Rjabovskoga, odlazila je drugoj, zatim trećoj... U početku je bijaše stid da tako obilazi, ali se zatim navikla, pa se događalo da bi u jednu večer obišla sve poznate žene, kako bi pronašla Rjabovskoga. I svima to bijaše jasno.

Jedamput je rekla Rjabovskome o mužu:

— Taj me čovjek muči svojom velikodušnošću.

Ta joj se fraza bila toliko svidjela, da je pri susretu sa slikarima, koji su znali za njezinu vezu s Rjabovskim, svaki put govorila o mužu, praveći energičnu gestu rukom:

— Taj me čovjek muči svojom velikodušnošću.

Dnevni raspored je bio isti kao i lani. Srijedom su bila sijela. Glumac je recitirao, slikari crtali, violončelist svirao, pjevač pjevao, a u jedanaest i po obavezno su se otvarala vrata, koja vode u blagovaonicu, i Dimov je, smiješeći se, govorio:

— Gospodo, izvolite, založiti!

Kao i prije, Olga Ivanovna je tražila velike ljude i, ne zadovoljavajući se, opet tražila. Kao i prije, ona se vraćala noću kasno kući, ali Dimov već nije spavao kao lani, nego je sjedio u svome kabinetu i nešto radio. Lijegao je u tri sata, a ustajao u osam.

Jedne večeri, kada je ona, spremajući se u kazalište, stajala pred zrcalom, u spavaonicu uđe Dimov u fraku i s bijelom kravatom. Krotko se smiješio i kao prije radosno gledao ženi ravno u oči. Lice mu se sjalo.

— Ja sam malo prije disertaciju branio — reče on, sjedajući i gladeći koljena.

— Obranio si? — upita Olga Ivanovna.

— Oho! — nasmija se on i ispruži vrat, da u zrcalu vidi ženino lice, a ona je i dalje stajala okrenuta leđima i popravljala frizuru. — Oho! — ponovi on. — Znaš, lako se može dogoditi da mi ponude privatnu docenturu iz opće patologije. Miriše na to.

Po blaženom, sjajnom licu, vidjelo mu se, da bi on Olgi Ivanovnoj sve oprostio, kad bi dijelila s njime njegovu radost i pobjedu; i sadašnjost i budućnost, i sve bi zaboravio, ali ona nije shvaćala, što znači privatna docentura i opća patologija, a osim toga se bojala da ne zakasni u kazalište, pa nije rekla ništa.

Posjedio je dvije minute, nasmiješio se kao krivac i izašao.

VII

Bijaše to najnemirniji dan.

Dimova je jako boljela glava; ujutro nije pio čaj, nije otišao u bolnicu i cijelo je vrijeme ležao u svom kabinetu na turskom divanu. Olga Ivanovna, po običaju, poslije dvanaest sati ode k Rjabovskome, da mu pokaže svoju skicu mrtve prirode i da ga upita, zašto nije jučer došao. Skica joj se učinila ništavnom i naslikala ju je samo zato, da bi imala kakav povod da ode slikaru.

Ušla je, ne pozvonivši, i kad je u predsoblju skidala kaljače, učinilo joj se, kao da je u atelјeu nešto tiho protrčalo, ženski šušteći haljinom, i kada je požurila da pogleda u atelje, vidjela je samo komadić smeđe suknje, koji se u trenu pojavio i nestao za velikom slikom, prekrivenom zajedno sa stalkom do polovice crnim glotom. Nije bilo sumnje, da se tu sakrivala žena. Koliko je puta i sama Olga Ivanovna nalazila utočište iza te slike! Rjabovski, očito veoma zbunjen i kao da se začudio njezinu dolasku, pruži joj obje ruke i, smiješeći se usiljeno, reče:

— A-a-a! Veoma mi je drago, što vas vidim. Što mi imate lijepo reći?

Oči Olge Ivanovne napuniše se suzama. Bilo ju je stid, osjećala je gorčinu i ni za milijun ne bi pristala da govori u nazočnosti nepoznate žene, suparnice, lažljivice, koja je sada stajala iza slike i vjerojatno se zlurado smijala.

— Donijela sam vam skicu mrtve prirode... — reče ona plašljivo, tankim glasićem, a usne joj zadrhtaše.

— A-a-a... skica?

Slikar uze skicu i, promatrajući je, kao slučajno ode u drugu sobu.

Olga Ivanovna je pokorno išla za njim.

— Mrtva priroda... pa, zna se, slika prve klase — mrmljao je, tražeći rimu — prase... pase... za se...

Iz ateljea se začuše brzi koraci i šuštanje haljine. Dakle, *ona* je otišla. Olga Ivanovna je htjela da glasno vikne, da udari slikara po glavi nečim teškim i da ode, ali od suza nije ništa vidjela, bila je zgnječena svojim stidom i osjećala je da nije više Olga Ivanovna, niti slikarica, nego crvić.

— Umoran sam... — mračno progovori slikar, gledajući u skicu i stresajući glavom, da rastjera drijemež. — To je ljupko, naravno, ali i danas skica, i lani skica, i za mjesec dana bit će skica... Kako vam ne dodija? Ja bih na vašem mjestu napustio slikarstvo i ozbiljno se zabavio muzikom ili čim bilo. Tâ vi niste slikarica, nego muzičarka! Ipak, da znate kako sam umoran! Sad ću reći, da donesu čaja... A?

On izađe iz sobe i Olga Ivanovna začuje kako nešto naređuje svome lakaju. Da se ne bi morala opraštati, objašnjavati i, kao glavno, da ne bi zajecala, ona, prije nego što se Rjabovski bio vratio, brzo otrča u predsoblje, obuje kaljače te izađe na ulicu. Tu je lako uzdahnula i osjetila se oslobođenom i od Rjabovskoga, i od slikarstva, i od teškog stida, koji ju je gušio u ateljeu. Sve je svršeno!

Otišla je krojačici, zatim k Barnayu[1], koji je tek jučer bio stigao, a od Barnaya u prodavaonicu nota, i cijelo je vrijeme mislila o tome, kako će Rjabovskome napisati hladno, oštro pismo, puno dostojanstva, i kako će u proljeće ili ljeto otputovati s Dimovom na Krim, konačno se osloboditi prošlosti i započeti novi život.

Pošto se vratila kući kasno uvečer, ona, ne preobukavši se, sjede u salonu da piše pismo. Rjabovski joj je rekao, da nije slikarica, a ona će mu sada za osvetu napisati, da on svake godine slika jedno te isto, da svaki dan govori jedno te isto, da je zahirio i da od njega ne će biti ništa, osim onog, što već jest. Željela mu je također napisati, da je mnogo dužan njezinu dobrom utjecaju i da on s njome postupa

[1] *Ludwig Barnay* — poznati njemački glumac svjetskoga glasa u drugoj polovici XIX. stoljeća. — Prev.

ružno samo zato, što njezin utjecaj paraliziraju različite dvolične osobe, poput one, koja se danas sakrivala iza slike.

— Dušo! — pozva je iz kabineta Dimov, ne otvarajući vrata. — Dušo!

— Što ti je?

— Dušo, ne ulazi k meni, već samo priđi k vratima...
— Evo, što je... Prekjučer sam se u bolnici zarazio difterijom i sada... mi nije dobro. Pošalji što prije po Korosteljova.

Kao i sve poznate muškarce, Olga Ivanovna nije zvala muža po imenu, nego uvijek po prezimenu; njegovo ime Osip nije joj se svidjelo, jer ju je podsjećalo na Gogoljeva Osipa i na kalambur: Osip hriputljiv, a Arhip siputljiv. A sada je vrisnula:

— Osipe, to ne može biti!

— Pošalji! Nije mi dobro — reče iza vrata Dimov, i čulo se kako je prišao divanu i legao. — Pošalji! — muklo se začuo njegov glas.

»Što je ovo?« — pomisli Olga Ivanovna, ledeneći se od strave. — »Pa to je opasno!«.

Bez ikakve potrebe uzme svijeću, pođe u svoju spavaonicu i ondje se, smišljajući što joj valja raditi, nehotice pogleda u ogledalo. S blijedim, uplašenim licem, u žaketu sa visokim rukavima i žutim volanima na grudima te s neobičnim smjerom pruga na suknji, učini se sebi strašna i podla. Najednom joj upravo do bola bi žao Dimova, njegove beskrajne ljubavi prema njoj, njegova mladoga života i čak ove osirotjele postelje, na kojoj on već davno nije spavao, i sjećala se njegova običnog, pokornog smiješka. Gorko je zaplakala i napisala Korosteljovu pismo, u kojem ga je preklinjala, da dođe. Bijaše dva sata po ponoći.

VIII

Kada je poslije sedam sati ujutro Olga Ivanovna, s glavom teškom od nesanice, nepočešljana, ružna i sa izrazom krivice, izašla iz spavaonice, mimo nju u predsoblje prođe nekakav gospodin sa crnom bradom, očevidno doktor. Mirisalo je na lijekove. U kabinetu, pokraj vrata, stajao je Korosteljov i desnom rukom sukao lijevi brk.

— K njemu vas, oprostite, ne ću pustiti — turobno reče on Olgi Ivanovnoj. — Možete se zaraziti. Pa i nemate zašto, ustvari. On je i tako u bunilu.

— Ima pravu difteriju? — šaptom upita Olga Ivanovna.

— One, koji na ražanj srljaju, zapravo treba predavati sudu, — promrmlja Korosteljov, ne odgovarajući na pitanje Olge Ivanovne. — Znate li, od čega se zarazio? U utorak je dječaku kroz cjevčicu isisavao difterične opne. A zašto? Glupo... Tako, zbog gluposti...

— Opasno? Veoma? — upita Olga Ivanovna.

— Da, kažu, da je opasan slučaj. Trebalo bi, ustvari, poslati po Šreka.

Dolazio neki maleni, crvenokosi, dugačkog nosa i s jevrejskim naglaskom, zatim neki visoki, pogrbljeni, čupavi, sličan protođakonu, onda neki mladi, veoma pun, crvena lica i sa naočarima. To su dolazili liječnici da dežuraju pokraj svoga druga. Korosteljov, odežuravši svoje vrijeme, nije odlazio kući, nego je stajao i kao sjena lutao po svim sobama. Sobarica je davala čaj dežurnim liječnicima i često trčala u apoteku, pa nije imao tko da sprema sobe. Bijaše tiho i sumorno.

Olga Ivanovna je sjedila u svojoj spavaonici i mislila o tome, kako je to bog kažnjava, što je varala muža. Šutljivo, ponizno, neshvaćeno biće, zaboravljeno zbog svoje krotkosti, bezvoljno, slabo od suvišne dobrote, nečujno je patilo negdje tamo na svome divanu i nije se žalilo. A da se požalilo, makar u bunilu, onda bi dežurni doktori saznali, da ovdje nije kriva samo difterija. Kad bi upitali Korosteljova: on zna sve i ne gleda uzalud na ženu svoga prijatelja takvim očima, kao da je baš ona najglavnija, prava zločinka, a difterija je samo njezin jatak. Nije se više sjećala ni mjesečinom obasjane večeri na Volgi, ni ljubavnih izjava, ni poetična života u seljačkoj kući, nego je pamtila samo to, da se ona od pustoga hira, od razmaženosti, sva od glave do pete izmazala nečim prljavim, ljepljivim, od čega se nikada više ne će oprati...

»Ah, kako sam strašno slagala!« — mislila je, sjećajući se nemirne ljubavi, što ju je vodila s Rjabovskim. — »Prokleto bilo sve!«

U četiri sata je ručala zajedno s Korosteljovom. On ništa nije jeo, samo je pio crveno vino i mrštio se. Ona također

nije ništa jela. Čas se u mislima molila i zavjetovala bogu, ako Dimov ozdravi, da će ga zavoljeti i biti mu dobra žena, a čas je, zaboravivši na trenutak sve, promatrala Korosteljova i mislila: »Zar zaista nije dosadno biti jednostavan, ničim istaknut, nepoznat čovjek, pa još s takvim zgužvanim licem i ružnim manirama?« Onda joj se pak činilo, da će je bog u istom času ubiti zato, što, bojeći se zaraze, još ni jedamput nije bila u kabinetu kod muža. Uglavnom je imala tup, dosadan osjećaj, i bila uvjerena, da je život već pokvaren te da se ničim ne da popraviti

Poslije ručka je pao mrak. Kad je Olga Ivanovna ušla u blagovaonicu, Korosteljov je spavao na divanu, podmetnuvši pod glavu svileni jastuk izvezen zlatom.

»Khi-pua ... khi-pua«, — hrkao je on.

I doktori, koji su dolazili da dežuraju, pa odlazili, nisu opažali taj nered. To, da je strani čovjek spavao u blagovaonici i hrkao, i skice na zidovima, i čudnovati namještaj, i to, da je domaćica nepočešljana i neuredno odjevena — sve to sada nije pobuđivalo ni najmanje pažnje. Jedan se doktor slučajno nečemu nasmijao, i nekako je čudno i plašljivo zazvučao taj smijeh, čak je postalo jezivo.

Kad je Olga Ivanovna po drugi put izašla u salon, Korosteljov više nije spavao, nego je sjedio i pušio.

— Ima difteriju nosne šupljine — reče on poluglasno. — Već i srce slabo radi. Zapravo, loše stoji.

— A vi pošaljite po Šreka — reče Olga Ivanovna.

— Već je bio. On i je opazio to, da je difterija prešla u nos. Eh, što će tu i Šrek. On je Šrek, ja sam Korosteljov — i više ništa.

Vrijeme se vuklo strašno sporo. Olga Ivanovna je ležala odjevena u postelji još od jutra nepospremljenoj i drijemala. Pričinjalo joj se, da je cijeli stan, od poda do stropa, ispunjen golemim komadom željeza i da treba samo da se željezo iznese van, pa će svima postati veselo i lako. Prenuvši se, sjetila se da to nije željezo, već Dimovljeva bolest.

»Mrtva priroda, pa, zna se, prase ...« mislila je opet, padajući u besvijesno stanje, »za se ...... gase ...... A kako Šrek? Šrek, vrek, krek ... brek.«

»A gdje li su sada moji prijatelji? Znaju li oni, da je kod nas nesreća? Gospode, spasi ... izbavi. Šrek, vrek ...«

I opet željezo... Vrijeme se otezalo, otezalo, a sat je u donjem katu često izbijao. I svaki se čas čulo zvono; dolazili su doktori... Ušla je sobarica sa praznim vrčem na poslužavniku i upitala:

— Gospođo, naređujete li, da spremim krevet?

I, ne dobivši odgovor, izađe. Dolje je otkucao sat, sanjala je kišu na Volgi, i opet je netko ušao u spavaonicu, čini se, strani. Olga Ivanovna skoči i prepozna Korosteljova.

— Koliko je sati? — upita ona.

— Oko tri.

— No, što je?

— A što! Došao sam reći: umire...

On zajeca, sjede na krevet kraj nje i obrisa rukavom suze. Ona nije odmah shvatila, ali se sva sledila i počela se sporo krstiti.

— Umire... — ponovi on slabim glasom i opet zajeca. — Umire, zato što se žrtvovao... Kakav gubitak za nauku! — reče on s gorčinom. — To je, kad bi sve nas usporedili s njime, bio velik, neobičan čovjek! Kolika nadarenost! Koliko smo svi u njega polagali nade! — nastavi Korosteljov, kršeći ruke. — Gospode bože moj, bio je to takav učenjak, kakvoga sada sa svijećom ne ćeš naći. Oska Dimov, Oska Dimov, što si počinio! Joj, joj, bože!

Korosteljov u očaju pokri objema rukama lice i zaklima glavom.

— A kakva moralna snaga! — nastavi on, ogorčavajući se na nekog sve više i više. — Dobra, čista duša, koja voli — nije čovjek već staklo! Služio je nauci i umro zbog nauke. A radio je kao vô, dan i noć, nitko ga nije štedio, i mladi učenjak, budući profesor, morao je sebi tražiti privatnu praksu i noću se baviti prijevodima, da bi platio, evo, za ove... podle krpe!

Korosteljov s mržnjom pogleda Olgu Ivanovnu, dohvati plahtu objema rukama i ljutito je podera, kao da je ona bila kriva.

— Niti je on sam sebe štedio, niti su njega štedjeli. E, ali što to vrijedi ustvari!

— Da, rijedak čovjek! — reče netko u basu u salonu.

Olga Ivanovna se sjeti cijeloga života s njim, od početka do kraja, sa svim pojedinostima, i najednom shvati, da je to

uistinu bio neobičan, rijedak i, u poredbi s onima, koje je ona poznavala, velik čovjek. I sjetivši se, kako su se prema njemu odnosili njezin pokojni otac i svi drugovi liječnici, ona je shvatila, da su svi u njemu vidjeli buduću znamenitost. Zidovi, strop, svjetiljka i sag na podu podrugljivo joj namignuše, kao da su htjeli reći: »Kasno je, kasno!« Ona plačući pojuri iz spavaonice, šmugnu u blagovaonicu mimo nekakva nepoznata čovjeka i utrča u kabinet k mužu. Ležao je nepomično na turskom divanu pokriven do pojasa pokrivačem. Lice mu se strašno izdužilo, omršavjelo, bilo sivkastožute boje, kakvo nikada ne biva u živih; i samo po čelu, po crnim obrvama i po poznatom smiješku moglo se poznati, da je to Dimov. Olga Ivanovna mu brzo opipa prsa, čelo i ruke. Prsa mu bijahu još topla, ali su čelo i ruke bili neugodno hladni. I poluotvorene oči nisu gledale Olgu Ivanovnu, nego pokrivač.

— Dimove! — zazva ona glasno — Dimove!

Željela mu je objasniti, da je to bila griješka, da još nije sve izgubljeno, da život još može biti krasan i sretan, da je on rijedak, neobičan, velik čovjek i da će ga ona cijeli život poštovati, moliti se i osjećati sveti strah pred njim.

— Dimove! — zvala ga je, tapšući ga po ramenu i ne vjerujući, da se on više nikada ne će probuditi. — Dimove, Dimove!

U salonu je Korosteljov govorio sobarici:

— Što tu treba pitati? Idite k crkvenjaku, pa pitajte, gdje stanuju sirote žene. One će i okupati tijelo i spremiti, — učinit će sve, što treba.

POSLIJE KAZALIŠTA

Vrativši se s majkom iz kazališta, gdje se davao »Evgenij Onjegin«, i došavši u svoju sobu, Nadja Zelenjina brzo skide haljinu, opusti kosu i, samo u bijeloj bluzi i podsuknji, hitro sjede za stol da napiše pismo slično Tatjaninu.

»Ja vas volim«, napisa ona, »ali vi mene ne volite, ne volite!«

Napisa, pa se nasmija.

Imala je tek šesnaest godina i nije još nikoga voljela. Znala je, da je vole oficir Gorni i student Gruzdjev, ali sada, nakon opere, prohtjelo joj se da posumnja u njihovu ljubav. Biti nevoljena i nesretna — kako je to zanimljivo! U tome, kad jedan voli više, a drugi je ravnodušan, ima nešto lijepo, dirljivo i poetično. Onjegin i jest interesantan zato, što uopće ne voli, i kad bi oni jednako voljeli jedno drugo i bili sretni, onda bi im, valjda, bilo dosadno.

»Prestanite me već uvjeravati, da me volite«, nastavljaše Nadja pisati, misleći o oficiru Gornome. »Ja vam ne mogu vjerovati. Vi ste vrlo pametni, obrazovani, ozbiljni, vrlo ste talentirani i možda vas očekuje velika budućnost, a ja sam neinteresantna, ništavna djevojka i vi sami izvrsno znate, da bih vam ja u životu bila samo zapreka. Istina vi ste se zanijeli mnome, mislili ste, da ste u meni našli svoj ideal, no to bijaše pogreška, i vi se sada već u očaju pitate: zašto sam sreo tu djevojku? I samo vam vaša dobrota smeta da to priznate!...«

Nadja se sažali nad sobom, zaplaka i nastavi:

»Teško mi je ostaviti majku i brata, inače bih obukla samostansku halju i otišla kuda me oči vode. A vi biste postali slobodni i zavoljeli biste drugu. Ah, kad bih bar umrla!«

Od suza nije mogla čitati to, što je napisala, te je kao kroz prizmu vidjela kako na stolu, podu i stropu trepere tračci. Nije mogla više pisati, pa se naslonila na naslon naslonjača i počela misliti o Gornome.

Bože moj, kako su zanimljivi, kako su čarobni muškarci! Nadja se prisjetila, kakav predivan izražaj lica, ljubazan i mek ima oficir, kad se s njime prepiru o muzici, i kako se on tada svladava da mu glas ne bi zvučio strastveno. U društvu, gdje se hladni ton i ravnodušnost smatraju osobinama dobra odgoja i plemenite naravi, treba prikrivati svoju strast. I on je skriva, ali mu to ne polazi za rukom, pa svi izvrsno znaju, da on strasno voli muziku. Beskrajne rasprave o muzici, smjeli sudovi nepozvanih ljudi drže ga stalno u stanju napetosti, on je zaplašen, plašljiv, šutljiv. Predivno svira na klaviru, poput pravoga pijanista, i kad ne bi bio oficir, vjerojatno bi bio glasoviti muzičar.

Suze joj presušiše u očima. Nadja se prisjeti da joj je Gorni izjavio ljubav u koncertnoj dvorani i zatim dolje kod garderobe, gdje je sa svih strana puhao prodorni vjetar.

»Veoma mi je drago, što ste se konačni upoznali sa studentom Gruzdjevom«, nastavi ona pisati. »On je veoma pametan čovjek i vi ćete ga vjerojatno zavoljeti. Jučer je bio kod nas i sjedio do dva sata po ponoći. Svi smo bili ushićeni, i ja sam žalila, što niste došli k nama. On je govorio mnogo interesatnih stvari.«

Nadja položi ruke na stol i stavi na njih glavu, a kose joj prekriše pismo. Prisjetila se da je student Gruzdjev također voli i da on ima pravo na njezino pismo baš kao i Gorni. Ustvari, ne bi li bilo bolje napisati Gruzdjevu? Bez ikakva razloga njezine grudi zatalasa veselje: ispočetka je ta radost bila malena i kotrljala se u grudima kao gumena loptica, onda se poveća i nahrupi kao val. Nadja je već zaboravila na Gornoga i Gruzdjeva, misli su joj se kovitlale, a radost je samo rasla i rasla, iz prsiju je prešla u ruke i noge, pa se činilo, kao da je laki, prohladni povjetarac zapuhao oko njene glave i pomrsio joj kose. Ramena joj zadrhtaše od tiha smijeha, zadrhta i stol, i staklo na svjetiljci, te na pismo kanuše suze iz očiju. Nije imala snage da zaustavi taj smijeh i, da pokaže samoj sebi kako se ne smije bez razloga, ona požuri da se prisjeti nečeg smiješnog.

— Kakav smiješan pudl! — progovori ona, osjećajući da joj postaje zagušljivo od smijeha. — Kakav smiješan pudl!

Prisjeti se kako se Gruzdjev jučer poslije čaja šalio s pudlom Maksimom i zatim pričao o jednom vrlo pametnom pudlu, koji je u dvorištu pojurio za gavranom, a gavran pogledao u njega i rekao:

— Eh, ti, nitkove!

Pudl, ne znajući da ima posla sa učenim gavranom, strašno se zbuni i u nedoumici se povuče, a zatim stade lajati.

— Ne, bolje je da volim Gruzdjeva — odluči Nadja i podera pismo. Tada poče misliti o studentu, o njegovoj ljubavi, o svojoj ljubavi, ali je izlazilo tako, da su se misli u glavi rasplinjavale, pa je mislila o svemu: o mami, o ulici, o olovci, o klaviru... Mislila je s veseljem i nalazila da je sve dobro, predivno, a radost joj je govorila, da to još nije sve, da će malo kasnije biti još ljepše. Ubrzo će doći proljeće, ljeto, ići će s mamom u Gorbike, onamo će doći na dopust Gorni, šetat će s njome po vrtu i udvarati joj. Doći će i Gruzdjev. On će s njom igrati kriket i kuglati se, pričati joj smiješne i čudne stvari. Ona strašno zaželje vrt, mrak, čisto nebo, zvijezde. Opet joj ramena zadrhtaše od smijeha i učini joj se, da je u sobi zamirisalo na pelin i kao da je o prozor udarila grančica.

Pođe k svome krevetu, sjedne i, ne znajući što da radi od svoje velike radosti, koja ju je mučila, gledala je u ikonu, što je visjela ponad kreveta, i govorila:

— Gospode! Gospode! Gospode!

STRAH

(Pripovijest moga prijatelja)

Dmitrij Petrović Silin je svršio univerzitetske nauke i služio u Petrogradu, no kad mu je bilo trideset godina, odrekao se službe i zaposlio seoskim gospodarstvom. Gospodarstvo mu nije loše napredovalo, ali mi se ipak činilo, da on nije na svome mjestu i da bi dobro uradio, kad bi opet otišao u Petrograd. Kad me je on, opaljen od sunca, siv od prašine, izmučen od posla, dočekivao pred kapijom ili pred kućnim ulazom i zatim se za večerom borio s drijemom, pa ga žena vodila na spavanje kao dijete, ili kad bi, prevladavši drijem, počinjao da svojim mekim, duševnim, kao molećivim glasom razlaže svoje lijepe misli, u njemu nisam gledao domaćina ni agronoma, nego samo izmučena čovjeka, i bilo mi je jasno, da njemu ne treba nikakvo gospodarstvo, nego mu treba da prođe dan — pa hvala bogu.

Volio sam boraviti kod njega, pa se događalo da sam na njegovu imanju gostovao i po dva, tri dana. Volio sam i njegovu kuću, i park, i veliki voćnjak, i rječicu, i njegovu filozofiju, ponešto mlitavu i napuhanu, no jasnu. Volio sam valjda i njega samoga, premda to ne mogu reći pouzdano, jer se sve do danas ne mogu snaći u svojim tadašnjim čuvstvima. Bio je to pametan, dobar, zanimljiv i iskren čovjek, ali se vrlo dobro sjećam da me je neugodno uzrujavalo, kad mi je povjeravao svoje skrovite misli i nazivao naše odnose prijateljstvom, pa sam tada bio u neprilici. U njegovu prijateljstvu prema meni bijaše nešto nelagodno, tjeskobno, i ja bih drage volje bio volio obične drugarske odnose.

Stvar je u tome, da mi se izvanredno sviđala njegova žena, Marija Sergejevna. Nisam bio zaljubljen u nju, ali mi

se sviđalo njezino lice, oči, glas, hod, ginuo sam za njom, kad je dugo nisam viđao, i moja mašta nije nikoga u to vrijeme tako ljupko zamišljala, kao tu mladu, lijepu i pristalu ženu. Nisam prema njoj imao nikakvih određenih namjera i nisam sanjao ni o čem, ali svaki put kad smo ostali udvoje, nekako sam se sjećao da me njezin muž drži svojim prijateljem, pa me obuzimala nelagoda. Kad je svirala na klaviru moje omiljene pjesme ili mi pripovijedala što zanimljivo, s užitkom sam slušao i u isti mah, tko bi znao zašto, padale mi na pamet misli, da ona ljubi svoga muža, da mi je on prijatelj te da me ona sama drži za njegova prijatelja i sanjarije su mi se rušile, mlitavio sam, postajao nespretan i dosadan. Ona je opažala tu promjenu i obično govorila:

— Vama je dosadno, kad nema vašeg prijatelja. Treba poslati u polje po njega.

A kad bi došao Dmitrij Petrovič, govorila je:

— No, evo, sad vam je došao prijatelj. Radujte se!

Tako je to trajalo koje poldrug godine.

Jednom, neke nedjelje u mjesecu srpnju, ja i Dmitrij Petrovič, nemajući posla, odvezosmo se u veliko selo Klušino, da ondje kupimo nešto za večeru. Dok smo obilazili dućane, zapalo je sunce i nastalo veče, ono veče, koje ne ću zaboraviti valjda nikad u životu. Kupivši sira sličnog sapunu, kobasicu, koja je bila tvrda kao kamen i zaudarala na katran, otputismo se u gostionicu da upitamo, ima li piva. Naš se kočijaš odvezao u kovačnicu da potkuje konje i mi mu rekosmo, da ćemo ga čekati kod crkve. Hodali smo, razgovarali, smijali se svome trgovanju, a za nama je, šuteći i tajanstvena lika, kao stražar, išao čovjek, koji je u našem kotaru bio prozvan prilično neobičnim nadimkom: Četrdeset Mučenika. Taj Četrdeset Mučenika nije bio nitko drugi nego Gavrila Sjeverov ili, naprosto, Gavrjuška, koji mi je nekad bio sluga i ja ga otpustio zbog pijanstva. Služio je i kod Dmitrija Petroviča, ali ga i on otpustio zbog istoga grijeha. Bio je ljuta pijanica, a i sva mu je sudbina bila uopće pijana i razuzdana, kao i on sam. Otac mu je bio svećenik, a mati plemkinja; po rodu je, dakle, pripadao povlaštenome staležu, no koliko se god ja zagledavao u njegovo ispijeno, smjerno, vazda znojno lice, u riđastu bradu, koja mu je već sijedjela, u jadnu razderanu jaku i crvenu opuštenu košulju, nisam nikako mogao

naći ni traga onome, što se kod nas u društvu zove povlasticama. On je nazivao sebe obrazovanim čovjekom i pripovijedao, da je učio u duhovnom učilištu, gdje nije svršio nauke, jer su ga otjerali zbog pušenja. Zatim je pjevao u vladičanskom zboru i koje dvije godine živio u manastiru, odakle su ga također otpremili, ali ne više zbog pušenja, nego zbog »slabosti«. Propješačio je dvije gubernije, upućivao radi nečeg molbe konsistorijima i različnim nadleštvima, četiri je puta bio pred sudom. Naposljetku je, zapevši kod nas u kotaru, služio kao sluga, lugar, pisar, crkvenjak, oženio se razuzdanom udovicom-kuharicom i sasvim zagrezao u sluganski život te se tako uživio u njegovu prljavštinu i smeće, da je već i sam govorio o svome povlaštenom porijeklu s nekim nepovjerenjem, kao o nekakvom mitu. U vrijeme, što ga opisujemo, lunjao je bez službe, izdavao se za konjskog vidara i lovca, a žena mu tumarala negdje bez traga i glasa.

Iz gostionice smo otišli k crkvi i sjeli u predvorju, očekujući kočijaša. Četrdeset Mučenika stao podalje i prinio ruku ustima, da u nju smjerno kašljucne, kad ustreba. Bio je već mrak; silno se osjećala večernja vlaga i mjesec se spremao da uzađe. Na čistom, zvjezdanom nebu bila su samo dva oblaka, nekako baš nad nama: jedan velik, drugi omanji; onako samotni, kao mati s djetetom, jurili su jedan za drugim na onu stranu, gdje je dogorijevao večernji suton.

— Divan je danas dan! — reče Dmitrij Petrovič.

— Izvanredan! — potvrdi Četrdeset Mučenika i smjerno kašljucne u ruku. — Kako ste to vi, Dmitrije Petroviču, izvoljeli smisliti da dođete ovamo? — zapita on umilnim glasom, očito želeći da zapodjene razgovor.

Dmitrij Petrović ne odgovori ništa. Četrdeset Mučenika uzdahne duboko i izgovori tiho, ne gledajući nas:

— Patim samo zbog uzroka, za koji moram odgovarati svemogućem bogu. Ja sam, dabome, čovjek propalica i nesposoban, no vjerujte savjesti: bez komadića sam kruha i gori od psa... Oprostite, Dmitrije Petroviču!

Silin nije slušao, nego je, poduprvši glavu pesnicama, nešto mislio. Crkva je stajala na kraju ulice, na visoku brijegu, i kroz rešetku na ogradi vidjeli smo rijeku, poplavljene livade s druge strane i jarki, grimizni plamen vatre, oko

koje se kreću crni ljudi i konji. A dalje, iza vatre, opet svjetlašca: to je seoce... Tamo su pjevali pjesmu...

Na rijeci i ponegdje na livadi dizala se magla. Visoke, uske krpe magle, guste i bijele kao mlijeko, lebdjele su nad rijekom, zaslanjale odraze zvijezdâ i kačile se za vrbe. Svaki su čas mijenjale svoj lik te se činilo, kao da se jedne grle, druge klanjaju, a treće dižu k nebu svoje ruke sa širokim popovskim rukavima, kao da se mole... One su valjda bile i navele Dmitrija Petroviča na misao o priviđenjima i pokojnicima, jer se okrenuo licem k meni i zapitao me, sjetno se smješkajući:

— Kažite mi, dragi moj, zašto mi, kad hoćemo da pripovijedamo nešto strašno tajanstveno i fantastično, ne crpemo materijal iz života, nego svakako iz svijeta priviđenja i zagrobnih sjena?

— Strašno je ono, što je nerazumljivo.

— A zar je vama život razumljiv? Recite, zar vi život razumijete više nego zagrobni svijet?

Dmitrij Petrovič sjede tik uz mene, tako da sam na obrazu osjećao njegovo disanje. U večernjem sumraku njegovo se blijedo, suhonjavo lice činilo još bljeđim, a tamna brada crnjom od čađi. Oči su mu bile tužne, iskrene i malko uplašene, kao da se sprema da mi pripovijeda nešto strašno. Gledao mi je u oči i nastavljao po običaju svojim molećivim glasom:

— Naš život i zagrobni svijet podjednako su nerazumljivi i strašni. Tko se boji priviđenja, mora se bojati i mene, i tih svjetala, i neba, jer ako smislimo valjano, sve to nije nimalo nedokučljivije i fantastičnije od bića s onoga svijeta. Princ Hamlet se nije ubio zato, što se bojao onih prikaza, koje bi mu se možda bile javile u smrtnom snu; taj mi se njegov glasoviti monolog sviđa, no, da reknem otvoreno, nikada me nije dirao. Priznajem vam kao prijatelju, da sam katkada u turobnim časovima slikao sebi taj smrtni čas, moja je fantazija pronalazila tisuće najmračnijih prikaza, te mi je polazilo za rukom da dovodim sebe do mučne egzaltacije, do môre, i to mi se, uvjeravam vas, nije činilo strašnijim od stvarnosti. Ne treba ni govoriti, da su prikaze strašne, ali je strašan i život. Ja, dragi moj, ne razumijem život i bojim ga se. Ne znam, možda sam i bolestan, lud

čovjek. Normalnome, zdravom čovjeku čini se da sve razumije, da sve vidi i čuje, a ja sam, eto, izgubio to »čini se« i iz dana u dan trujem sebe strahom. Postoji bolest — strah od prostranstva, i ja, dakle, bolujem od straha pred životom. Kad ležim u travi i dugo gledam kukca, koji se rodio tek jučer i ništa ne razumije, čini mi se, da se njegov život sastoji od same strave, i u njemu gledam samoga sebe.

— A čega se, zapravo, plašite? — zapitah ja.

— Svega. Ja po prirodi nisam čovjek duboka uma i malo se zanimam za takva pitanja, kao što su zagrobni svijet i sudbina čovječanstva, i, uopće, rijetko se uznosim u visinu, pod nebesa. Meni je ponajstrašnija svagdašnjica, od koje se ne može sakriti nitko od nas. Nisam sposoban da razlikujem, što je u mojim djelima istina, a što laž, pa me ta djela uznemiruju; svijestan sam, da su me životne prilike i odgoj zatvorili u uski krug laži, da mi sav život nije ništa drugo, nego svakidašnja briga o tome, kako ću varati sebe i ljude, a da to ne opažam, i strah me je misli, da se sve do smrti ne ću iskopati iz te laži. Danas uradim nešto, a već sutra ne razumijem zašto sam to uradio. Stupio sam u Petrogradu u službu i uplašio se, došao sam ovamo, da se zaposlim seoskim gospodarstvom, i opet sam se uplašio... Vidim, da mi malo znamo i zato se svaki dan varamo, bivamo nepravedni, klevećemo, izjedamo drugima život, trošimo svoje sile na tričarije koje nam nisu potrebne i smetaju nam da živimo, a strašno mi je to, što ne razumijem, čemu i kome treba sve to. Ja, dragi moj, ne razumijem ljude i bojim ih se. Strašno mi je gledati seljake; ne znam, za kakve više svrhe oni stradavaju i čemu žive. Ako je život naslada, onda su oni suvišni, nepotrebni ljudi, a ako je svrha i smisao života u oskudici i neprobojnom, beznadnom neznanju, onda mi je nerazumljivo, komu i čemu treba ta inkvizicija. Nikoga i ništa ne razumijem. Deder, pokušajte razumjeti ovo stvorenje! — reče Dmitrij Petrovič, pokazujući na Četrdeset Mučenika. — Udubite se u to!

Kad je Četrdeset Mučenika bio opazio da smo ga obojica pogledali, kašljucne smjerno u šaku i reče:

— Kod dobre sam gospode bio uvijek vjeran sluga, no glavni su uzrok — žestoka pića. Da me vi sad udostojite i date mi mjesto, poljubio bih svetu sliku. Tvrda je moja riječ!

Prošao crkvenjak, u nedoumici nas pogledao i stao tresti konopac. Zvono polako i otegnuto izbilo deset sati, razbivši večernju tišinu.

— No, već je deset sati! — reče Dmitrij Petrovič. — Bilo bi nam vrijeme da odemo. Jest, dragi moj — uzdahne on — da vi znate, kako se ja bojim svakidašnjih, životnih misli, iako se čini, da u njima nema valjda nikakve strahote. Da ne bih mislio, zabavljam se radom i nastojim da se umorim, da bih noću tvrdo spavao. Djeca, žena — to je u drugih nešto obično, no kako je to meni teško, dragi moj!

Protrlja rukama lice, hukne i nasmije se.

— Kad bih vam samo mogao ispričati, kakvog sam glupana odigrao ja u životu! — reče. — Svi mi govore: imate milu ženu, dražesnu djecu, a i vi ste krasan obiteljski čovjek. Misle, da sam jako sretan i zavide mi. No, kad smo već na tome, reći ću vam tajom: sretni moj obiteljski život puki je žalosni nesporazum i ja ga se bojim.

Blijedo mu je lice postalo ružno od napetoga smiješka. On me obuhvati oko pasa i nastavi u po glasa:

— Vi ste moj iskreni prijatelj, ja vam vjerujem i duboko vas cijenim. Nebo nam šalje prijateljstvo zato, da bismo se mogli ispovijedati i spasavati od tajni koje nas muče. Dopustite mi, dakle, da se okoristim vašim prijateljskim raspoloženjem prema meni i da vam ispričam svu istinu. Moj obiteljski život, koji se vama čini tako zanosnim, glavna je moja nesreća i moj glavni strah. Oženio sam se neobično i glupo. Moram vam reći, da sam prije svadbe ljubio Mašu do ludila i udvarao joj dvije godine. Prosio sam je pet puta, a ona me je odbijala, jer je prema meni bila posve ravnodušna. Šesti put, kad sam, usijan od ljubavi, puzao na koljenima pred njom i molio je za ruku, kao za milostinju, pristala je ... Ovako mi je rekla: »Ja vas ne ljubim, ali ću vam biti vjerna ...« Takav sam uvjet prihvatio sa zanosom. Shvaćao sam tada što to znači, no sada, kunem se bogom, ne shvaćam. »Ja vas ne ljubim, ali ću vam biti vjerna ...« Što to znači? To je magla, pomrčina ... Ja je i danas ljubim onako silno, kao i na svadbeni dan, a ona je, čini mi se, ravnodušna kao i prije, i valjda voli kad ja odlazim od kuće. Ne znam pouzdano ljubi li me ili ne ljubi, ne znam, ne znam, no mi, eto, živimo, pod jednim krovom, govorimo jedno dru-

gom ti, spavamo zajedno, imamo djecu, svojina nam je zajednička ... Što, dakle, to znači? Čemu to? I razumijete li vi išta, dragi moj? Ljuta je to muka! Zato, što ništa ne razumijem u našim odnosima, ja mrzim čas nju, čas sebe, čas oboje zajedno, sve mi se zamrsilo u glavi, mučim se i kinjim, a ona je, kao u prkos, svaki dan sve ljepša, sve divnija ... po mome mišljenju, kosa joj je osobita, a smješka se kao nijedna žena. Ljubim je i znam, da ljubim bez nade. Ljubav bez nade prema ženi, s kojom imaš već dvoje djece! Može li se to razumjeti i nije li to strašno, strašnije i od priviđenja?

Bio je u takvom raspoloženju, da bi bio govorio još veoma dugo, no na sreću se začuo kočijašev glas. Došli su naši konji. Sjedosmo u kočiju, a Četrdeset Mučenika skide kapu i pomože nam obojici da se popnemo s takvim izrazom, kao da je već davno čekao priliku da se dodirne naših dragocjenih tjelesa.

— Dmitrije Petroviču, dopustite da dođem k vama — progovori on, nakrivivši glavu i jako migajući očima. — Iskažite mi božansku milost! Pogibam od gladi!

— Pa, dobro — reče Silin. — Dođi, proživjet ćeš tri dana, a onda ćemo vidjeti.

— Na službu! — obradovao se Četrdeset Mučenika. — Doći ću odmah danas.

Do kuće je bilo šest vrsta. Dmitrij Petrovič, zadovoljan što se napokon otkrio pred prijateljem, za cijelog puta držao me je oko pasa i nije mi više govorio gorko i preplašeno, nego veselo, kako bi se on, da mu je sreće u obitelji, vratio u Petrograd i zabavio se tamo naukom. Tužna je, govorio je, bila ona struja, koja je tolike darovite mlade ljude otjerala na selo. Raži i pšenice ima mnogo kod nas u Rusiji, ali nikako nema kulturnih ljudi. Treba da se darovita, zdrava mladež bavi naukom, umjetnošću i politikom; drugačije postupati, znači biti nepromišljen. Volio je filozofirati, pa je žalio, što će se sutra u rano jutro rastati sa mnom, jer mora otputovati na prodaju šume.

A ja sam bio u neprilici, sjetan, i činilo mi se, da varam čovjeka. No u isti mi je mah i godilo. Gledao sam golemi, grimizni mjesec, koji je uzlazio, i zamišljao sam visoku, stasitu plavku, bljedoliku, vazda gizdavu, namirisanu nekim osobitim mirisom, nalik na mošus, i bilo mi je nekako veselo kad sam mislio, da ona ne ljubi svoga muža.

Kad smo se dovezli kući, sjedosmo za večeru. Marja Sergejevna se smijala i gostila nas našom kupovinom, a ja sam nalazio, da joj je kosa zaista osobita i da se nijedna žena ne smješka kao ona. Pazio sam na nju želeći da u svakoj njezinoj kretnji i pogledu vidim to, da ne ljubi svoga muža; i činilo mi se, da to vidim.

Dmitrij Petrovič se naskoro poče boriti s drijemom. Poslije večere je desetak minuta s nama posjedio, a onda rekao:

— Kako vas volja, gospodo, ali ja moram sutra ustati u tri sata. Dopustite, da vas ostavim!

Nježno je poljubio ženu, a meni snažno i sa zahvalnošću stisnuo ruku te mu moradoh obećati, da ću svakako doći iduće nedjelje. Da sutra ne bi prespavao, ode da prenoći u kućnom krilu.

Marja Sergejevna je odlazila spavati kasno, po petrogradskom običaju, i ja sam se sada nekako tome veselio.

— Dakle? — započeh, kad smo ostali sami. — Budite tako dobri i odsvirajte štogod!

Nisam želio muzike, ali nisam znao kako bih započeo razgovor. Ona sjedne za klavir i odsvira ne sjećam se što. Ja sam sjedio uz nju, gledao joj bijele, punašne ruke i nastojao da bilo što pročitam na njezinu hladnom, ravnodušnom licu. No uto se ona nečemu nasmiješi i pogleda me.

— Vama je dosadno bez vašega prijatelja — reče.

Ja se nasmijah.

— Za prijateljstvo bi bilo dovoljno dolaziti ovamo jedamput u mjesecu, a ja sam tu češće nego svake nedjelje.

Kad sam to izrekao, ustadoh i uzbuđen prošetah amo tamo po sobi. Ustade i ona te ode kaminu.

— Što biste željeli time reći? — zapita, podižući prema meni krupne, jasne oči.

Nisam ništa odgovorio.

— Rekli ste neistinu — nastavi ona, razmislivši. — Vi dolazite ovamo samo radi Dmitrija Petroviča. Pa što, vrlo se veselim. U naše se vrijeme rijetko dešava ikome da vidi takvo prijateljstvo.

»Aha!« pomislim ja i zapitam, ne znajući što bih rekao:

— Hoćete li da se prošetamo po parku?

— Ne ću.

Izađoh na terasu. U glavi mi je sijevalo i bilo mi je hladno od uzbuđenja. Bio sam već uvjeren, da će nam razgovor biti najništavniji te ne ćemo umjeti da išta reknemo jedno drugom, ali da se te noći svakako mora dogoditi ono, o čemu nisam smio ni da sanjam. Svakako noćas ili nikad!

— Kako je lijepo vrijeme! — rekoh glasno.

— Meni je to sasvim svejedno — začuo se odgovor.

Uđoh u gostinjsku sobu. Marja Sergejevna je kao i prije stajala uz kamin, stavivši ruke na leđa, te razmišljala o nečemu i gledala ustranu.

— A zašto je to vama sasvim svejedno? — zapitam ja.

— Zato, što mi je dosadno. Vama je dosadno samo bez vašeg prijatelja, a meni je uvijek dosadno. Uostalom ... to vas ne zanima.

Sjeo sam za klavir i uhvatio nekoliko akorda, očekujući što će ona reći.

— Molim vas, nemojte se skanjivati! — ona će, gledajući me srdito i kao da će zaplakati od zlovolje. — Ako želite spavati, onda idite! Nemojte misliti, ako ste prijatelj Dmitrija Petrovića, da se morate dosađivati i s njegovom ženom. Ja ne ću žrtve. Izvolite, idite!

Dabome, nisam otišao. Ona je izašla na terasu, a ja ostao u gostinjskoj sobi i kojih pet minuta prelistavao note. Zatim sam izašao i ja. Stajali smo uporedo u sjeni zastora, a pod nama su bile stepenice obasjane mjesečinom. Po cvjetnim se gredicama i po žutom pijesku u alejama otegle crne sjene drveća.

— I ja moram da odem sutra — rekoh.

— Dakako, kad muža nema kod kuće, onda ne možete ostajati ovdje — izgovori ona podrugljivo. — Zamišljam, kako biste bili nesretni, da se zaljubite u mene! Pričekajte malo, jedamput ću vam se objesiti o vrat... Baš me zanima, s kakvom ćete stravom pobjeći od mene.

Riječi su joj i blijedo lice bili srditi, no oči pune najnježnije, strasne ljubavi. I već sam to krasno stvorenje gledao kao svoju svojinu, i tada sam prvi put opazio, da su joj obrve zlataste, divne obrve, kakve još nikada nisam bio vidio. Misao, da je ovoga časa mogu privući k sebi, milovati, dirati joj divnu kosu, pričinila mi se u jedan mah tako neobičnom, da sam se nasmijao i zaklopio oči.

— No, vrijeme je već... Laku noć! — izgovori ona.

— Ja ne ću laku noć... rekoh, smijući se i idući za njom u gostinjsku sobu. — Ja ću prokleti ovu noć, ako bude mirna.

Stiščući joj ruku i prateći je do vrata, vidio sam joj po licu da me razumije i da voli što i ja nju razumijem.

Otišao sam u svoju sobu. Na mome je stolu, uz knjige, ležala kapa Dmitrija Petroviča, i to me podsjeti na njegovo prijateljstvo. Uzmem palicu i izađem u park. Tu se već dizala magla, i oko drveća i grmova obilazile su i grlile ih one iste visoke i uske prikaze, što sam ih nedavno vidio na rijeci. Kako sam žalio, što nisam mogao govoriti s njima!

U neobično providnom zraku isticao se jasno svaki listić, svaka kapljica rose — sve mi se to smješkalo u tišini, iza sna, i, prolazeći kraj zelenih klupa, sjetih se riječi iz neke Shakespearove drame: kako slatko sniva mjesečina ovdje na klupi!

U parku je bio humak. Popeo sam se i sjeo. Mučilo me je čarobno čuvstvo. Znao sam pouzdano, da ću ovoga časa grliti, privijati se uz raskošno njezino tijelo, ljubiti zlatne obrve, i želio sam da ne vjerujem tome, da draškam sebe, i bilo mi je žao, što me je tako malo mučila i tako se brzo podala.

No, uto se iznenada začuli teški koraci. U aleji se pojavio muškarac srednjega rasta, u kojemu odmah prepoznah Četrdeset Mučenika. Sjeo je na klupu i duboko uzdahnuo, zatim se tri puta prekrstio i legao. Začas je ustao i prevrnuo se na drugu stranu. Komarci i noćna vlaga smetali su mu da zaspe.

»Baš i jest život!« izgovori on. »Nesretan, gorak život!«

Gledajući njegovo mršavo, zgrbljeno tijelo i slušajući teške, promukle uzdahe, sjetio sam se još jednog nesretnog, gorkog života, koji mi se danas ispovjedio, i obuze me tjeskoba i strava od moje blaženosti. Sišao sam s humka i pošao kući.

»Život je, po njegovu mišljenju, strašan,« mislio sam. »Ne skanjuj se, dakle, i, dok te nije udavio, otkidaj od njega i grabi sve, što mu se može oteti.«

Na terasi je stajala Marja Sergejevna. Šutke sam je zagrlio i stao joj pomamno ljubiti obrve, sljepočice, vrat...

U mojoj mi je sobi govorila, da me ljubi već odavno, dulje od godine dana. Prisezala mi je na ljubav, plakala, molila, da je odvedem k sebi. Ja sam je neprestano vodio do prozora, da je na mjesečini pogledam u lice; činila mi se krasnim snom,

te sam je brže snažno grlio, da bih povjerovao u zbilju. Odavno već nisam proživio takvih zanosa... No ipak sam, negdje duboko u dnu duše, osjećao neku nelagodnost i nije mi bilo voljko. U njenoj je ljubavi za mene bilo nešto nelagodno i tegobno, kao i u prijateljstvu Dmitrija Petroviča. To je bila velika, ozbiljna ljubav sa suzama i zakletvama, a ja sam htio da ne bude ničeg ozbiljnog — ni suza, ni zakletava, ni razgovora o budućnosti... Neka ta noć obasjana mjesečinom protrene u našem životu kao sjajan meteor i — basta.

Točno u tri sata otišla je od mene, no dok sam ja, stojeći na vratima, gledao za njom, javi se odjednom s kraja hodnika Dmitrij Petrovič. Kad se sastala s njim, zadrhtala je i propustila ga, ali cijela je njezina pojava odavala odvratnost. On se nekako čudno nasmiješi, zakašljuca i uđe k meni u sobu.

— Tu sam jučer zaboravio svoju kapu... — reče, ne gledajući me.

Našao je i objema rukama nataknuo kapu na glavu, zatim pogledao moje zbunjeno lice, moje papuče i nekim neobičnim, promuklim glasom, a ne svojim izgovorio:

— Meni je valjda suđeno od rođenja da ništa ne razumijem. Ako vi razumijete što, onda... čestitam. Meni se mrači pred očima.

I on ode, kašljucajući. Vidio sam zatim kroz prozor, kako je sam pred stajom prezao konje. Ruke su mu drhtale, žurio se i obazirao na kuću; valjda mu je bilo strašno. Zatim je sjeo u tarantas i sa strašnim izrazom, kao da se boji potjere, ošinuo konje.

Malo poslije toga odvezao sam se i ja. Sunce je već izlazilo i jučerašnja se magla plaho privijala uz grmlje i humke. Na sjedištu je sjedio Četrdeset Mučenika, koji je već bio stigao da se negdje napije, te je mrmljao pijanu budalaštinu.

— Ja sam slobodan čovjek! — dovikivao je konjima. — Hej, vi, malinasti! Ja sam nasljedni počasni građanin, ako želite da znate!

Strah Dmitrija Petroviča, koji mi nije izlazio iz glave, zahvatio je i mene. Mislio sam o onom što se dogodilo i nisam ništa razumijevao. Gledao sam gačke, i bilo mi je čudno i strašno, što oni lete.

— Zašto sam ja to uradio? — pitao sam sebe u nedoumici i očaju. — Zašto je ispalo baš tako, a ne drugačije? Kome i čemu je trebalo to, da me ona ozbiljno ljubi i da on dolazi u sobu po kapu? Što će tu kapa?

Toga sam istoga dana otputovao u Petrograd, i sa Dmitrijem Petrovičem i njegovom ženom nisam se više ni jedamput vidio. Kažu, da oni i dalje žive zajedno.

PRIČA NEPOZNATA ČOVJEKA

I

Zbog razloga, o kojima nije sada vrijeme da se govori, morao sam postati lakaj nekog petrogradskog činovnika, po prezimenu Orlova. Njemu bijaše oko trideset pet godina i zvali su ga Georgije Ivanič.

K tome sam Orlovu stupio u službu radi njegova oca, uglednoga državnika, kojega sam smatrao ozbiljnim neprijateljem u svome poslu. Računao sam, da ću, živeći kod sina, po razgovorima koje čujem i po spisima i ceduljicama koje budem nalazio na stolu, potanko izučiti očeve planove i namjere.

U jedanaest sati ujutro u mojoj lakajskoj sobi obično je zvrčalo električno zvonce dajući mi na znanje, da se gospodin probudio. Kada sam s očišćenim odijelom i čizmama ulazio u spavaonicu, Georgije Ivanič je sjedio nepomično na postelji, ne pospan, nego prije izmoren snom, i gledao u jednu točku, ne pokazujući ni najmanje zadovoljstvo, što se probudio. Pomagao sam mu da se obuče, a oni mi se nevoljko pokoravao, šutke i ne opažajući moju nazočnost; zatim bi, s glavom mokrom od umivanja i namirisan svježim mirisima, išao u blagovaonicu da pije kavu. Sjedio bi za stolom, pio kavu i prelistavao novine, a ja i sobarica Polja s poštovanjem bismo stajali kraj vrata i promatrali ga. Dva odrasla čovjeka morala su s najozbiljnijom pažnjom gledati kako treći pije kavu i grize dvopek. To je, vjerojatno, smiješno i nezamišljivo, ali ja za sebe nisam vidio nikakva poniženja u tome, što sam morao stajati kraj vrata, iako sam bio također plemić i obrazovan čovjek, baš kao i sam Orlov.

Tada sam počeo bolovati od sušice, a s njome još od nečega, možda i ozbiljnijeg od sušice. Ne znam, da li pod utjecajem bolesti ili pod utjecajem početka promjene pogleda na život, koju ja tada nisam opažao, mene je iz dana u dan obu-

zimala strastvena, bockava želja za običnim životom sitnoga građanina. Bio sam željan duševnoga mira, zdravlja, čistoga zraka, sitosti. Postajao sam sanjar i, kao sanjar, nisam znao, što mi, zapravo, treba. Čas sam htio otići u manastir, da tamo po cijele dane sjedim uz prozorčić i gledam na drveće i polja; čas sam zamišljao kako kupujem kakvih pet desetina zemlje i živim kao vlastelin. Čas sam se zaricao, da ću se početi baviti naukom i svakako postati profesor kojega god provincijskog sveučilišta. Ja sam penzionirani kapetan naše mornarice; u mašti sam vidio more, našu eskadru i korvetu, na kojoj sam oplovio svijet. Želio sam da još jednom osjetim onaj neizrecivi osjećaj, kada, šetajući po tropskoj šumi ili gledajući zalaz sunca u Bengalskom zaljevu, obamireš od oduševljenja i u isto vrijeme tuguješ za domovinom. Sanjao sam planine, žene, glazbu i s radoznalošću, kao dječak, zagledao se u lica i pažljivo slušao glasove. I kada sam stajao kraj vrata i gledao kako Orlov pije kavu, nisam se osjećao kao lakaj, nego kao čovjek, kojega zanima sve na svijetu, čak i Orlov.

Vanjština u Orlova bijaše petrogradska: uska ramena, dugi struk, upale sljepočice, oči neodređene boje i oskudna, tamno bojena vegetacija na glavi, bradi i brcima. Lice mu bijaše njegovano, uvelo, neugodno. Osobito neugodno ono bijaše, kad bi se zamislio ili spavao. Opisivati običnu spoljašnost teško da je potrebno, a osim toga Petrograd — nije Španjolska, vanjština muškarca ovdje nema velike važnosti čak ni u ljubavnim poslovima i potrebna je samo naočitim lakajima i kočijašima. A spomenuo sam to o Orlovljevu licu i kosi samo zato, što u njegovoj vanjštini bijaše nešto, što je trebalo da se napomene, a to je: kada bi se Orlov laćao novina ili knjiga, ili se susretao s ljudima, tko god to bio, oči bi mu se počinjale ironično smješkati i cijelo mu je lice poprimalo izraz lagane, ali ne zlobne poruge. Prije nego što bi štogod pročitao ili čuo, svaki put je imao u pripravnosti ironiju, baš kao divljak štit. To bijaše uobičajena ironija staroga kova i u posljednje se doba pojavljivala na licu bez i najmanjeg sudjelovanja volje, vjerojatno već kao refleks. Ali o tome poslije.

U jedan sat s izrazom ironije uzimao je svoju tašku, nabijenu spisima, i odlazio u službu. Nije ručao kod kuće, a vraćao se poslije osam. Palio sam u kabinetu svjetiljku i svijeće, a on bi sjeo u naslonjač, pružio noge na stolicu pa, izvalivši

se tako, počinjao čitati. Gotovo svaki dan dovozio je sa sobom, ili su mu slali iz knjižara, nove knjige, i kod mene u lakajskoj sobi, u kutovima i pod mojim krevetom, ležalo je mnoštvo knjiga na tri jezika, ne računajući ruski, već pročitanih i bačenih. Čitao je neobično brzo. Vele: reci mi što čitaš, pa ću ti reći tko si. To je, možda, i istina, ali suditi o Orlovu prema knjigama koje je čitao, nikako nije moguće. Bijaše to nekakva kaša. I filozofija, i francuski romani, i politička ekonomija, i financije, i novi pjesnici, i izdanja »Posrednika«[1] — i sve bi pročitao jednako brzo i uvijek s istim ironičnim izrazom očiju.

Poslije deset se brižljivo oblačio, često u frak, veoma rijetko u svoju kamer-junkersku odoru, i odlazio od kuće. Vraćao se pred jutro.

Živjeli smo tiho i mirno i nikakvih nesporazuma nismo imali. Obično nije opažao moju nazočnost i, dok je govorio sa mnom, na licu mu ne bijaše ironičan izraz — očito me nije smatrao čovjekom.

Samo sam ga jedamput vidio srdita. Jednom — bijaše to sedmicu dana pošto sam bio stupio k njemu u službu — on se vratio s nekakva ručka oko devet sati; lice mu bijaše čudljivo, umorno. Kad uđoh za njim u kabinet da ondje zapalim svijeće, on mi reče:

— Nešto nam u sobama smrdi.

— Ne smrdi, zrak je čist — odgovorih.

— A ja ti kažem, da smrdi — ponovi on srdito.

— Ja svaki dan otvaram prozore.

— Ne raspravljaj, glupane! — viknu.

Uvrijedio sam se i htio da odgovorim, i bog zna kako bi to bilo svršilo, da se ne umiješa Polja, koja je poznavala svoga gospodara, bolje nego ja.

— Zaista, nešto gadno zaudara! — reče ona, podižući obrve. — Od čega to? Stepane, otvori u salonu prozore i naloži kamin.

Ona se počela snebivati, uzvrtjela se i počela hodati po svim sobama, šušteći svojim suknjama i puhajući u pulverizator. A Orlov i dalje bijaše neraspoložen, očito se svladavao

---

[1] *»Posrednik«* — ime izdavačkoga poduzeća u Moskvi, koje je izdavalo knjige za narod (jeftina izdanja; L. N. Tolstoj je također bio jedan od suradnika toga poduzeća. — Prev.

da se ne srdi glasno, sjedio je za stolom i brzo pisao pismo. Napisavši nekoliko redaka, on ljutito frknu i podera pismo, a zatim poče pisati iznova.

— Vrag ih odnio! — promrmlja on. — Hoće da ja imam nevjerojatno pamćenje!

Pismo konačno bijaše napisano; on ustade od stola i, obraćajući se meni, reče:

— Otići ćeš u Znamensku i predati ovo pismo Zinaidi Fjodorovnoj Krasnovskoj lično. Ali prije upitaj vratara, nije li se vratio muž, to jest gospodin Krasnovski. Ako se on vratio, ne predavaj pismo i vraćaj se natrag. Stani! U slučaju da ona upita, ima li koga kod mene, reći ćeš joj, da od osam sati kod mene sjede nekakva dva gospodina i nešto pišu.

Otišao sam u Znamensku. Vratar mi reče, da se gospodin Krasnovski još nisu vratili i ja se uputih u drugi kat. Vrata mi je otvorio visok, debeo, mrk lakaj sa crnim zaliscima i pospano, mlitavo i grubo, kako samo može lakaj razgovarati s lakajem, upita me, što želim. Nisam stigao ni odgovoriti, kadli u predsoblje iz dvorane brzo uđe dama u crnoj haljini. Zaškilji na mene.

— Je li Zinaida Fjodorovna kod kuće? — upitah.

— Ja sam — reče dama.

— Pismo od Georgija Ivaniča.

Ona nestrpljivo raspečati pismo te, držeći ga objema rukama i pokazujući mi tako svoje briljantno prstenje, poče čitati. Uočio sam bijelo lice mekanih linija, malo isturenu bradu, duge tamne trepavice. Po izgledu toj dami nisam mogao dati više od dvadeset i pet godina.

— Pozdravite i zahvalite — reče ona, pročitavši pismo. — Ima li koga kod Georgija Ivaniča? — upita mekano, radosno i kao da se stidi svoga nepovjerenja.

— Nekakva dva gospodina — odgovorih ja. — Nešto pišu.

— Pozdravite i zahvalite — ponovi ona te, nagnuvši glavu ustranu i čitajući u hodu pismo, nečujno izađe.

Tada sam sretao malo žena, i ta dama, koju sam vidio u prolazu, dojmila me se. Vraćajući se pješice kući i sjećajući se njezina lica i mirisa finih parfema, maštao sam. Kada se vratih, Orlova već ne bijaše kod kuće.

II

Dakle, s gospodarom sam živio tiho i mirno, ali je ono nečisto i uvredljivo, čega sam se tako bojao stupajući u lakaje, ipak bilo prisutno i smetalo mi svaki dan. Nisam se slagao s Poljom. Bijaše to dobro uhranjeno i razmaženo stvorenje, koje je obožavalo Orlova zato, što je on gospodin, a mene preziralo zato, što sam lakaj. Sa stajališta pravoga lakaja ili kuhara, ona vjerojatno bijaše čarobna: rumeni obrazi, prćast nos, pritvorene oči, punoća tijela, koja je već prelazila u debljinu. Pudrala se, mazala obrve i usne, utezala se u steznik, nosila podmetač za haljine i narukvicu od novaca. Hodala je sitnim koracima, poskakujući; kad bi hodala, vrtjela je ili, kako se veli, tresla ramenima i zadnjicom. Šuštanje njezinih sukanja, škripa steznika, zveket narukvice i onaj prostački miris pomade za usne, toaletnog octa i parfema, što ih je krala u gospodina, izazivali su u meni, kad sam ujutro s njom spremao sobe, takav osjećaj, kao da sam zajedno s njom činio nešto ogavno.

Da li stoga, što s njom zajedno nisam krao ili što nisam izjavljivao nikakvu želju da postanem njezin ljubavnik, a to ju je vjerojatno vrijeđalo; ili, možda, stoga, što je u meni osjećala tuđega čovjeka, zamrzila me je već od prvoga dana. Moja nespretnost, moja nelakajska vanjština i moja bolest činili su joj se jadni i izazivali u njoj osjećaj gađenja. Ja sam tada jako kašljao, pa se događalo da sam joj noću smetao da spava, jer je njezinu sobu od moje dijelila samo drvena pregrada, i svako mi je jutro govorila:

— Opet mi nisi dao da spavam. U bolnici bi trebalo ležiš, a ne da živiš kod gospode.

Tako je iskreno vjerovala da nisam čovjek, već nešto, što stoji neizmjerno niže od nje, da je poput rimskih matrona, koje se nisu sramile da se kupaju u nazočnosti robova, preda mnom koji put hodala samo u košulji.

Jednom u vrijeme objeda (svaki dan smo dobivali iz gostionice juhu i pečenje), kada sam bio izvrsno raspoložen za sanjarenje, upitah:

— Polja, vjerujete li u boga?

— A kako ne bih!

— Dakle, vjerujete — nastavih — da će biti strašni sud i da ćemo odgovarati pred bogom za svaki svoj ružni postupak?

Ništa nije odgovorila, nego je samo učinila prezrivu grimasu te sam, gledajući ovaj put njezine site, hladne oči, shvatio, da u toj cjelovitoj, potpuno izgrađenoj prirodi ne bijaše ni boga, ni savjesti, ni zakona, i kad bi mi zatrebalo da ubijem, zapalim ili ukradem, tada za novac ne bih mogao naći boljega ortaka.

U neobičnim okolnostima, pa još uz moju nenaviklost na *ti* i na stalno laganje (govoriti »Gospodina nema kod kuće«, kad je on kod kuće), prvu sedmicu ne bijaše mi lako živjeti kod Orlova. U lakajskom sam se fraku osjećao kao u oklopu. Ali se poslije navikoh. Kao pravi lakaj, posluživao sam, spremao sobe, trčkarao i vozikao se, izvršavajući svakakve naloge. Kada se Orlovu nije dalo ići na sastanak k Zinaidi Fjodorovnoj ili kada bi zaboravio da je obećao biti kod nje, išao sam u Znamensku, predavao tamo pismo njoj lično i lagao. I na kraju uopće nije bilo onoga, što sam očekivao stupajući u lakaje; svaki dan toga moga novoga života bio je izgubljen, za mene i za moj posao, jer Orlov nikada nije govorio o svome ocu, njegovi gosti — također, i o djelatnosti poznatoga državnika znao sam samo ono, što mi je polazilo za rukom, kao i prije, da saznam iz novina ili iz dopisivanja s drugovima. Stotine ceduljica i spisa, koje sam nalazio u kabinetu i čitao, nisu se čak ni izdaleka odnosile na ono, što sam tražio. Orlov je bio potpuno ravnodušan prema važnoj djelatnosti svojega oca i držao se tako, kao da o njoj nije čuo ili kao da mu je otac davno umro.

III

Četvrtkom su kod nas bili gosti.

Naručivao sam u restoranu komad rostbifa i telefonirao Jelisejevu, da nam pošalje kavijara, ostriga i ostalo. Kupovao sam igraće karte. Polja je već od jutra pripremala čajno posuđe i pribor za večeru. Istinu da kažem, ta mala djelatnost donekle je naš besposleni život činila raznolikim, a četvrci su za nas bili najzanimljiviji dani.

Dolazila su samo tri gosta. Najsolidniji i, možda, najzanimljiviji bijaše gost po prezimenu Pekarski, visok, suhonjav čovjek, tako od četrdeset i pet godina, s dugačkim grbavim nosom i velikom crnom bradom, ćelav. Oči mu bijahu velike, izbuljene, a izraz lica ozbiljan, zamišljen, kao u grčkoga filozofa. Služio je u upravi željeznica i u banci, bijaše pravni savjetnik pri nekoj važnoj državnoj ustanovi i bio je u poslovnim odnosima s mnogim privatnicima, kao skrbnik, predsjednik natječaja i tome slično. Čin mu ne bijaše nimalo visok i skromno je sebe nazivao porotnikom, ali je imao golem utjecaj. Njegova posjetnica ili pisamce bijahu dovoljni, da vas preko reda primi poznati doktor, direktor saobraćaja, važan činovnik; govorili su, da se uz njegovu protekciju mogla dobiti čak i služba četvrtoga činovnoga razreda i zabašuriti svaka neugodna stvar. Smatrali su ga veoma pametnim čovjekom, ali to bijaše nekakav osobit, čudnovat um. Mogao je začas napamet pomnožiti 213 sa 373 ili pretvoriti sterlinge u marke bez pomoći olovke i tablice, izvrsno je poznavao poslove željeznice i financija, i u svemu, što se ticalo administracije, za njega nije bilo tajni; u građanskim parnicama, kako su govorili, bijaše veoma vješt advokat i parničiti se s njime ne bijaše lako. Ali tome neobičnom umu bijaše nerazumljivo mnogo toga, što zna čak i gdjekoji glupan. Tako on nikako nije mogao da shvati, zašto je ljudima dosadno, zašto plaču, ubijaju sebe i čak ubijaju druge, zašto se uzbuđuju zbog stvari i događaja, koji se njih lično ne tiču, i zašto se smiju, kad čitaju Gogolja ili Ščedrina... Sve apstraktno, što nastaje u području misli i osjećaja, bijaše za njega nerazumljivo i dosadno, kao što je muzika za onog, koji nema sluha. Na ljude je gledao samo sa poslovnoga stajališta i dijelio ih je na sposobne i nesposobne. Druge podjele u njega nije bilo. Poštenje i čestitost su tek samo znak sposobnosti. Lumpovati, kartati i razvratno živjeti može se, ali tako, da to ne smeta poslu. Vjerovati u boga nije pametno, ali religija mora biti sačuvana, jer je za narod prijeko potrebno načelo, koje ga obuzdava, inače ne bi radio. Kazne su potrebne samo zbog zastrašivanja. Odlaziti na ljetovanje nije potrebno, jer je i u gradu dobro. I tako dalje. Bio je udovac i nije imao djece, ali je živio pravim obiteljskim životom i plaćao za stan tri tisuće godišnje.

Drugi gost, Kukuškin, pravi državni savjetnik, mlađi čovjek, bijaše nevisoka rasta i veoma se isticao neugodnim izrazom, što mu ga je pridavala nerazmjernost njegova debeloga, podnadulog tijela s malenim, mršavim licem. Usne mu bijahu u obliku srca, a potkresani su brčići imali takav izgled, kao da su prilijepljeni. Bijaše to čovjek s manirama guštera. On nije ulazio, već se nekako uvlačio, sitno koračajući nogama, ljuljajući se i kikoćući, a kada se smijao, kesio je zube. Bio je kod nekog činovnik za izvanredne poslove i ništa nije radio, premda je primao visoku plaću, osobito ljeti, kad su za njega izmišljali različita službena putovanja. Bijaše to karijerist, ne do srži, već dublje, do posljednje kapi krvi, i pritom karijerist sitan, bez samopouzdanja, koji je svoju karijeru gradio samo na milostinji. Radi bilo kakva inozemnog ordenčića, ili zato, da u novinama napišu, da je prisustvovao parastosu ili blagodarenju zajedno s ostalim visokim ličnostima, bio je spreman na svakakva poniženja, da moljaka, laska, obećava. Zbog plašljivosti laskao je Orlovu i Pekarskom, zato što ih je smatrao moćnim ljudima, laskao je Polji i meni, zato što smo služili kod utjecajna čovjeka. Svaki put kad sam skidao s njega bundu, kikotao je i pitao me: »Stjepane, jesi li oženjen?« A onda su slijedile vulgarne prostote — znak osobite pažnje prema meni. Kukuškin je laskao slabostima Orlova, njegovoj pokvarenosti, sitosti; da mu se svidi, pretvarao se da je zao podrugljivac i bezbožnik, kritizirao je s njim zajedno one, pred kojima je na drugome mjestu bio ropski licemjeran. Kada su u vrijeme ručka govorili o ženama i ljubavi, pretvarao se da je profinjen i uglađen razvratnik. Uopće, treba napomenuti, da petrogradski sladokusci vole pričati o svojim neobičnim ukusima. Drugi pravi državni savjetnik od mlađih u službi se zadovoljava nježnostima svoje kuharice ili kakve nesretnice koja šeta po Nevskom, ali kad čuješ ovoga, zaražen je svima porocima Istoka i Zapada, počasni je član čitavoga niza tajnih zazornih društava i već je pod nadzorom policije. Kukuškin je o sebi lagao bez mjere, i nije da mu nisu vjerovali, nego su njegove izmišljotine nekako puštali kroz uši.

Treći je gost — Gruzin, sin učenoga generala, dostojna poštovanja. Orlovljev vršnjak, dugokos, blondin slaboga vida sa zlatnim naočarima. Sjećam se njegovih dugačkih blijedih prstiju, kao u pijanista, a i u cijeloj njegovoj pojavi bijaše

nešto glazbeničko, virtuozno. Takve osobe u orkestrima sviraju violinu. Kašljao je i patio od migrene, uopće je imao slab i boležljiv izgled. Vjerojatno su ga kod kuće svlačili i oblačili kao dijete. Završio je pravo i u početku služio u sudu, zatim su ga premjestili u senat. Odanle je otišao i protekcijom dobio mjesto u ministarstvu državnih imanja, pa ubrzo opet otišao. U moje je vrijeme služio u Orlovljevu odjelu, bio je kod njega šef odsjeka, ali je zuckao, da će opet brzo prijeći u sud. Prema službi i prema svome seljakanju s mjesta na mjesto odnosio se s rijetkom slaboumnošću, i kada su pred njim ozbiljno govorili o činovima, odlikovanjima, plaćama, dobrodušno se smiješio i ponavljao aforizam Prutkova[1]: »Tek u državnoj službi spoznaješ istinu!« Imao je malenu ženu naborana lica, veoma ljubomornu, i petoro mršave djece; ženu je varao, djecu volio samo kad ih je vidio, a općenito se prema obitelji odnosio dosta ravnodušno i zbijao šale na njezin račun. Živio je s obitelju na dug, pozajmljujući gdje bilo i od koga bilo, čim mu se pružila zgoda, ne propuštajući čak ni svoje načelnike i vratare. Bijaše to rasipna narav, lijena do potpune ravnodušnosti prema sebi, i plovila je niz vodu neznano kamo i zašto. Kamo su ga vodili, onamo je i išao. Povedu ga u neku jazbinu — on ide, stave pred njega vino — pije, ne stave — ne pije. Grde pred njim žene — i on grdi svoju, uvjeravajući, da mu je ona pokvarila život, a kada ih hvale, tada on također hvali i iskreno govori: »Ja nju, jadnicu, veoma volim.« Bunde nije imao i uvijek je nosio ogrtač, koji je mirisao na dječju sobu. Kada bi za večerom, zamislivši se zbog nečega, kotrljao kuglice od kruha i pio mnogo crvenoga vina, ja sam začudo bivao, gotovo uvjeren, da u njemu ima nešto, što on vjerojatno, nejasno osjeća sam u sebi, ali zbog ispraznosti i prostaštva ne stiže da shvati i ocijeni. Pomalo je svirao na klaviru. Koji put sjedne za klavir, udari dva, tri akorda i zapjeva tiho:

»Što sprema mi dan, što sviće?«

Ali baš kao da se preplašio, odmah ustane i odmakne se od klavira. Gosti su se obično sastajali u deset sati. Kartali su

---

[1] *Prutkov Kozma* — pseudonim, pod kojim su objavljivali svoje satiričke basne, pjesme i aforizme A. K. Tolstoj i braća (Aleksej, Aleksandar i Vladimir) Žemčužnjikov. *Kozma Prutkov* je postao sinonim samo zadovoljne budale i neznalice, koja zauzima važan položaj u društvu. — Prev.

u Orlovljevu kabinetu, a ja i Polja posluživali smo ih čajem. Tu sam tek mogao kako treba shvatiti svu ljepotu lakajstva. Stajati punih četiri, pet sati pokraj vrata, paziti da ne bude praznih čaša, mijenjati pepeljare, pritrčavati stolu da podigneš srušenu kredu ili kartu, a glavno stajati, čekati, biti pažljiv i ne smjeti ni govoriti, ni kašljati, ni smijati se, to je, uvjeravam vas, teže od najtežeg seljačkog rada. Nekada sam stajao na straži po četiri sata za olujnih zimskih noći i nalazim, da je straža neuoporedivo lakša.

Kartali su do dva sata, kadkada do tri, a onda su, protežući se, išli u blagovaonicu večerati ili kako govoraše Orlov, založiti. U vrijeme večere razgovori. Počinjalo je obično od toga, što bi Orlov nasmijanih očiju zapodjevao razgovor o kojem znancu, o nedavno pročitanoj knjizi, o novom imenovanju ili projektu; laskavac Kukuškin je prihvaćao u istom tonu, i započinjala je, po tadašnjem mome raspoloženju, preogavna muzika. Ironija Orlova i njegovih prijatelja nije imala granica i nije štedjela nikoga i ništa. Govore o religiji — ironija, govore o filozofiji, o smislu i ciljevima života — ironija, ako tko potakne pitanje o narodu — ironija. U Petrogradu ima osobita vrst ljudi, koji se posebno bave time, da ismjehuju svaku životnu pojavu; oni čak ne mogu proći mimo gladnoga ili samoubice, a da ne kažu kakvu prostotu. Ali Orlov i njegovi prijatelji nisu se šalili i nisu ismjehivali, već su govorili s ironijom. Govorili su, da boga nema i da smrću ličnost potpuno iščezava; besmrtnost postoji samo u Francuskoj akademiji. Prave sreće nema i ne može je biti, jer je njezino postojanje uvjetovano ljudskim nesavršenstvom, a posljednje je logička besmislica. Rusija je isto tako dosadna i jadna zemlja, kao i Perzija. Inteligencija je nepouzdana; po mišljenju Pekarskoga, ona se u golemoj većini sastoji od nesposobnih i sasvim bezvrijednih ljudi. Narod se pak propio, ulijenio, navikao na krađu i izrođuje se. Nauke nemamo, književnost je nezgrapna, trgovina se drži na lopovluku: »Ne prevariš li, ne ćeš prodati.« I sve u tom smislu, i sve im je smiješno.

Potkraj večere od vina postajaše veselije, pa su prelazili na vesele razgovore. Ismjehivali su Gruzinovljev obiteljski život, Kukuškinove pobjede ili Pekarskoga, koji tobože u knjizi rashoda ima jednu stranicu s natpisom: *Za dobrotvorne*

svrhe i drugu — *Za fiziološke potrebe.* Govorili su, da nema vjernih žena; nema takve žene, od koje se, kad se malo navikne na tebe, ne bi moglo postići milovanje ne izlazeći iz salona, i to dok u pokrajnjem kabinetu sjedi njen muž. Djevojčice-šiparice su razvratne, znaju već sve. Orlov kod sebe čuva pismo jedne četrnaestgodišnje gimnazijalke: vraćajući se iz gimnazije, »splela se na Nevskom s oficirčićem«, koji ju je tobože odveo k sebi i pustio tek kasno navečer, a ona je požurila da o tome piše prijateljici, da s njom podijeli svoje oduševljenje. Govorili su, da moralne čistoće nikada nije ni bilo i da je nema, pa očito nije potrebna; čovječanstvo se dosada divno bez nje snalazilo. A šteta od takozvanog razvrata nesumnjivo je uvećana. Pokvarenost, predviđena u našem kaznenom zakoniku, nije smetala Diogenu da bude filozof i učitelj; Cezar i Ciceron bijahu razvratnici i u isto vrijeme veliki ljudi. Starkelja Katon oženio se mlađahnom, pa su ga ipak i dalje smatrali strogim isposnikom i čuvarom morala.

U tri ili četiri sata gosti su se razilazili ili zajedno odlazili iz grada, ili u Oficirsku k nekakovoj Varvari Osipovnoj, a ja sam odlazio u svoju lakajsku sobu i dugo nisam mogao zaspati od glavobolje i kašlja.

IV

Tri sedmice pošto sam bio stupio u službu Orlovu, sjećam se, u nedjelju ujutro netko zazvoni. Deset sati bijaše prošlo i Orlov je još spavao. Pođoh da otvorim vrata. Možete zamisliti moje iznenađenje: pred vratima, na stubičnom odmorištu, stajala je dama s velom.

— Je li Georgij Ivanič ustao? — upita ona.

I po glasu poznadoh Zinaidu Fjodorovnu, kojoj sam nosio pisma u Znamensku. Ne sjećam se, jesam li stigao i umio da joj odgovorim — bio sam zbunjen njezinim dolaskom. Pa, njoj nije ni trebalo moga odgovora. U jednome trenu ona šmugnu mimo mene i ispunivši predsoblje mirisom svoga parfema, kojega se još dosada lijepo sjećam, uđe u sobu, i njezini se koraci stišaše. Najmanje pola sata nakon toga ništa se nije čulo. Ali, opet netko zazvoni. Ovaj put bijahu to neka nagizdana djevojka, očito sobarica iz bogate kuće, i naš vratar; oboje zapuhani, unesoše dva kovčega i putnu košaru.

— Ovo je Zinaidi Fjodorovnoj — reče djevojka.

I ode, ne rekavši više ni riječi. Sve to bijaše tajanstveno i u Polji, koja se s pobožnim poštovanjem odnosila prema gospodskim ludorijama izazivaše lukav podsmijeh; kao da je htjela reći: »Eto, kakvi smo mi!« — I cijelo je vrijeme hodala na prstima. Napokon se začuše koraci; Zinaida Fjodorovna brzo uđe u predsoblje i ugledavši me na vratima moje lakajske sobe, reče:

— Stepane, dajte Georgiju Ivaniču da se obuče.

Kada sam ušao Orlovu s odijelom i čizmama, on je sjedio na krevetu, objesivši noge na medvjeđe krzno. Cijela je njegova pojava odavala zbunjenost. Mene nije opažao i nije ga zanimalo moje lakajsko mišljenje; očito bijaše smeten i u neprilici pred samim sobom, pred svojim »unutrašnjim okom«. Oblačio se, umivao, a onda je prtljao sa četkama i češljevima šutke i bez žurbe, kao da je davao sebi vremena da razmisli o svome položaju i da ga shvati; čak se i po njegovim leđima opažalo da je zbunjen i nezadovoljan sam sobom.

Pili su kavu zajedno. Zinaida Fjodorovna nali iz vrča sebi i Orlovu, zatim se nalakti na stol i nasmija se.

— Ja još uvijek ne mogu da vjerujem — reče ona. — Kada dugo putuješ, pa prispiješ u hotel, još uvijek ne vjeruješ da više ne treba putovati. Ugodno je lagano uzdahnuti.

S izrazom djevojčice, koja veoma želi da bude nestašna, ona lagano uzdahnu i opet se nasmija.

— Oprostite mi — reče Orlov klimnuvši na novine. — Čitati u vrijeme kave, to je moja nesavladiva navika. Ali ja umijem raditi dva posla odjednom: i čitati i slušati.

— Čitajte, čitajte... Vaše će vam navike i vaša sloboda ostati. Ali šta vam je lice tako posno? Jeste li vi uvijek takav izjutra ili samo danas? Nije vam drago?

— Naprotiv. Ali sam, priznajem, malko zbunjen.

— Zašto? Imali ste vremena da se pripremite za moju najezdu. Svaki dan sam vam prijetila.

— Jeste, ali ja nisam očekivao da ćete svoju prijetnju izvršiti baš danas.

— Ni ja sama nisam očekivala, ali ovo je bolje. Bolje, moj prijatelju. Iščupati bolestan zub odmah i — svršeno.

— Da, naravno.

— Ah, mili moj! — reče ona, žmireći. — Sve je dobro, što se dobro svršava, ali prije nego što se svršilo dobro, koliko je bilo jada! Ne gledajte, što se smijem; drago mi je, sretna sam, ali mi je više do plača nego do smijeha. Jučer sam izdržala cijelu bitku — nastavi francuski. — Jedini bog zna, kako mi je bilo teško. Ali se smijem, zato što ne mogu da vjerujem. Čini mi se, da sjedim s vama i pijem kavu u snu, a ne na javi.

Zatim je, govoreći i dalje francuski, ispričala, kako se jučer rastala sa mužem i oči su joj se čas punile suzama, a čas smijale i oduševljeno gledale Orlova. Ispričala je, da je muž već odavno sumnjao, ali je izbjegavao objašnjenja; veoma su se često svađali i on bi obično u najvećem jeku tih svađa iznenada zašutio te odlazio u svoj kabinet, da najednom, u bijesu ne bi izrekao svoje sumnje i da se ona sama ne bi počela objašnjavati. Zinaida Fjodorovna je pak osjećala da je kriva, ništavna, nesposobna za odvažan, ozbiljan korak, i zbog toga je svaki dan sve jače mrzila sebe i muža i mučila se kao u paklu. Ali jučer, u vrijeme svađe, kada je zavikao plačnim glasom: »Kada će se sve ovo svršiti, bože moj?« — i otišao u svoj kabinet, pojurila je za njim kao mačka za mišem i, smetajući mu da zatvori vrata, viknula, da ga mrzi svom snagom. Tada ju je pustio u kabinet i ona mu je sve rekla; priznala je da voli drugoga, da joj je ovaj drugi pravi, zakoniti muž te da smatra svojom dužnošću da se još danas preseli k njemu, usprkos svemu, makar iz topova na nju pucali.

— U vama silno kuca romantična žila — prekinu je Orlov ne skidajući očiju s novina.

Ona se nasmijala i nastavila pričati, ne dotičući svoju kavu. Obrazi joj se razgorjeli, to ju je malo smućivalo te je zbunjeno pogledavala mene i Polju. Iz daljnjega sam pričanja saznao, da joj je muž odgovorio prigovorima, prijetnjama i na kraju krajeva suzama, pa bi bilo točnije reći, da nije ona, nego on izdržao bitku.

— Da, dragi moj, dok su moji živci bili napregnuti, sve je išlo divno — pripovijedala je ona — ali čim je zanoćalo klonula sam. Vi George ne vjerujete u boga, a ja malo vjerujem i bojim se odmazde. Bog od nas traži strpljivost, velikodušnost, a ja, eto, ne ću da trpim i želim da život uredim na

svoj način. Je li to dobro? A ako odjednom to sa božjeg stajališta nije dobro? U dva sata noću ušao je muž u moju sobu, pa će: »Vi ne ćete smjeti otići. Dovest ću vas natrag, načinivši skandal, policijski.« A malo kasnije, vidim, on opet stoji na vratima kao sjena. »Poštedite me! Vaš mi bijeg može štetiti u službi.« Te su riječi djelovale na mene grubo, od njih upravo kao da sam zarđala; pomislila sam, da to već počinje odmazda, pa počeh drhtati od straha i plakati. Činilo mi se, da će se na mene srušiti strop, da će me odmah odvesti na policiju, da ćete me vi prestati voljeti, ukratko — bog zna što! Otići ću, mislim, u manastir ili bilo kamo kao dadilja, odreći ću se sreće, ali se tada sjetim da me vi volite i da nemam pravo raspolagati sobom bez vašega znanja, i sve mi se u glavi poče brkati, i u očaju nisam znala što da mislim i radim. Ali je izašlo sunce i ja opet postadoh veselija. Dočekala sam jutro i dojurila k vama. Ah, kako sam se izmučila, dragi moj! Dvije noći uzastopce nisam spavala!

Bila je umorna i uzbuđena. Željela je u isto vrijeme da spava i da govori bez kraja, da se smije i da plače, i da ide doručkovati u restoranu, kako bi se osjetila na slobodi.

— Imaš udoban stan, ali se bojim da će za dvoje biti malen — reče ona poslije kave, brzo obilazeći sve sobe. — Koju sobu ćeš mi dati? Meni se sviđa evo ova, zato što je kraj tvoga kabineta. — U dva sata se preobukla u sobi kraj kabineta, koju je poslije toga počela nazivati svojom, i otišla je s Orlovom doručkovati. Ručali su također u restoranu, a između doručka i ručka obilazili trgovine. Do kasne sam večeri otvarao vrata trgovačkim pomoćnicima i raznosačima te primio od njih različite kupljene stvari. Dovezli su, među ostalim, krasno pokretno ogledalo, toaletni stolić, krevet i raskošan čajni servis, koji nam nije bio potreban. Dovezli su cijelu porodicu bakrenih lonaca, koje smo poređali na polici u našoj praznoj hladnoj kuhinji. Kada smo razmotavali čajni servis, Polji sijevnuše oči i tri puta pogleda na mene sa mržnjom i strahom, što, možda, ne će ona, nego ću ja prvi ukrasti jednu od tih dragocjenih šalica. Dovezli su damski pisaći stol, veoma skup, ali neudoban. Očito, Zinaida Fjodorovna namjeravaše da kod nas zasjedne čvrsto, kao domaćica.

Vratila se s Orlovom malo poslije devet sati puna ponosne spoznaje da je izvršila nešto odvažno i neobično, da stra-

sno voli i kako se njoj činilo, da nju strasno vole; vratila se umorna, predosjećajući slast čvrstoga i sretnoga sna. Zinaida Fjodorovna se opijala novim životom. Od prekomjerne sreće čvrsto je stiskala ruke, uvjeravala, da je sve divno, i klela se, da će ljubiti vječno; i te prisege i ta naivna, gotovo djetinja uvjerenost da nju također snažno vole i da će je vječno voljeti, pomlađivale su je za pet godina. Govorila je mile ludorije i smijala se sama sebi.

— Nema veće sreće od slobode! — govorila je, sileći se da kaže nešto ozbiljno i važno. — Zamisli, kakve li besmislice! Mi ne cijenimo svoje vlastito mišljenje, čak ako je i pametno, ali se tresemo pred mišljenjem raznih glupana. Bojala sam se tuđega mišljenja do posljednjeg časa, ali čim sam poslušala samu sebe i odlučila da živim po svojoj volji, oči su mi se otvorile, pobijedila sam svoj glupi strah i sada sam sretna i svima želim takvu sreću.

Ali joj se smjesta red misli prekidao, pa je govorila o novom stanu, o tapetama, o konjima, o putovanju u Švicarsku i Italiju. Orlov bijaše umoran od obilaženja po restoranima i dućanima, pa je i dalje osjećao onu zbunjenost pred samim sobom, što sam je kod njega jutros bio opazio. Smijao se, ali više iz uljudnosti, nego od zadovoljstva, i kada je ona o nečem ozbiljno govorila, ironično se slagao: »O, da!«

— Stepane, nađite što prije dobroga kuhara — obrati mi se ona.

— Ne treba se žuriti s kuhinjom — reče Orlov, hladno pogledavši u me. — Treba se najprije preseliti u novi stan.

Nikada on nije imao kuhinje, ni konja, jer kako je govorio nije volio da »uvodi nečistoću«, a mene je i Polju trpio u svome stanu samo zbog potrebe. Takozvano obiteljsko ognjište s njegovim uobičajnim radostima vrijeđalo je njegov ukus kao trivijalnost; biti bremenita ili imati djecu i govoriti o njima — to je slaba manira, malograđanština. I ja sam sada bio krajnje radoznao, kako će se saživjeti u jednom stanu ova dva bića — ona, kućanica i domaćica, sa svojim bakrenim loncima i maštanjem o dobrom kuharu i konjima, i on, koji je često govorio sa svojim prijateljima, da u stanu čestita, čistoga čovjeka, kao na ratnom brodu, ne smije biti ništa suvišno — ni žena, ni djece, ni krpa, ni kuhinjskog posuđa...

V

Zatim ću vam ispričati, što se dogodilo narednoga četvrtka. Toga su dana Orlov i Zinaida Fjodorovna ručali kod Contanta ili Daunona. Kući se vratio samo Orlov, a Zinaida Fjodorovna je, kako sam saznao kasnije, otišla na Petrogradsku stranu[1] k svojoj staroj guvernanti, da kod nje pričeka, dokle kod nas budu gosti. Orlov nije želio da je pokaže svojim prijateljima. To sam shvatio ujutro pri kavi, kada ju je počeo uvjeravati, da je neophodno radi njezina mira ukinuti četvrtke.

Gosti su, kao obično, došli gotovo istodobno.

— I gospođa je kod kuće? — pitao me je šapatom Kukuškin.

— Nije.

On uđe s lukavim, čeznutljivim pogledom, tajanstveno se smiješeći i tarući ruke od studeni.

— Čast mi je da čestitam — reče Orlovu, tresući se cijelim tijelom od laskava, uslužna smijeha. — Želim, da se plodite i množite kao cedri libanonski!

Gosti se uputiše u spavaonicu, pa su se ondje rugali na račun ženskih papuča, saga između dvije postelje i sive bluze, koja je visjela na uzglavlju kreveta. Veselili su se, što je tvrdoglavac, koji je prezirao u ljubavi sve obično, odjednom upao u žensku mrežu tako jednostavno i obično.

— Čemu se smijasmo, tome i poslužiše — nekoliko puta ponovi Kukuškin, koji je imao neugodnu osobinu da, uzgred budi rečeno, pokazuje znanje crkvenoslavenskih tekstova. — Tiše! — zašapta on, prinoseći prst ustima, kada su iz spavaonice prešli u sobu kraj kabineta. — Pst! Ovdje Margareta sanjari o svome Faustu.

I puknuo je od smijeha, kao da je rekao nešto jako smiješno. Ja pogledah Gruzina očekujući da njegova muzikalna duša ne će izdržati taj smijeh, ali sam se prevario. Njegovo dobro, mršavo lice sjalo je od zadovoljstva. Kada su sjeli da kartaju, on je, vriskajući i zagrcavajući se od smijeha, govorio, da Žorženjki radi potpunosti obiteljske sreće preostaje sada samo to, da nabavi trešnjev čibuk i gitaru. Pekarski se jako

---

[1] Tako se zove dio grada (zapravo, otok) između Nevinih rukavaca: Nevke, Male Nevke i Male Neve. — Prev.

podsmjehivao, ali se po napregnutu izrazu njegova lica vidjelo, da mu je bila neugodna nova ljubavna historija Orlovljeva. Nije shvaćao, što se zapravo desilo.

— No, a što muž? — upita on u nedoumici, kad su već odigrali tri raubera.

— Ne znam — odvrati Orlov.

Pekarski raščešlja prstima svoju veliku bradu i zamisli se, pa je zatim šutio sve do večere. Kada sjedoše da večeraju, on polagano reče, rastežući svaku riječ:

— Uopće, oprosti, ja vas oboje ne razumijem. Mogli ste se zaljubljivati jedno u drugo i kršiti sedmu zapovijed koliko vam drago, — to razumijem. Da, to mi je shvatljivo. Ali čemu posvećivati u svoje tajne muža? Zar je to potrebno?

— A zar to nije svejedno?

— Hm ... — zamisli se Pekarski. — E onda, evo što ću ti reći, ljubazni moj prijatelju — nastavi on uz vidljivo naprezanje misli. — Ako se ja ikada oženim drugi put i tebi padne na pamet da mi nabijaš rogove, onda to čini tako, da ja ne opazim. Mnogo je poštenije varati čovjeka, nego mu kvariti životni red i ugled. Razumijem, vi oboje mislite, da, živeći otvoreno, postupate neobično pošteno i liberalno, ali s tim ... kako se to zove ...? S tim romantizmom ne mogu se složiti.

Orlov ništa ne odgovori. Nije bio raspoložen, nije želio da govori. Pekarski, i dalje u nedoumici, zabubnja prstima po stolu, porazmisli, pa reče:

— Ja vas oboje ne razumijem. Ti nisi student, a i ona nije švelja. Oboje ste imućni ljudi. Pretpostavljam, da bi ti mogao za nju urediti poseban stan.

— Ne, ne bih mogao. Čitaj Turgenjeva!

— A zašto bih ga čitao? Već sam čitao.

— Turgenjev u svojim djelima uoči, da bi svaka uzvišena djevica, koja pošteno misli, morala otići s ljubljenim muškarcem na kraj svijeta i služiti njegovoj ideji — reče Orlov, žmirkajući ironično. — Kraj svijeta — to je licentia poetica[1]; cijeli svijet sa svim svojim krajevima nalazi se u stanu ljubljenoga muškarca. Zato, ne živjeti sa ženom, koja te voli, u istom stanu — znači poreći joj njezin visoki poziv i ne

---

[1] pjesnička sloboda

podijeliti s njom ideale. Da, dušo moja, Turgenjev je pisao, a ja, eto, sada za njega kusam kašu.

— Kakve tu ima veze Turgenjev, ne razumijem — reče tiho Gruzin i slegnu ramenima. — A sjećate li se, Žorženjka, kako on u »*Tri susreta*« negdje u Italiji ide kasno uvečer i najednom začuje: »Vieni pensando a me segretamente.[1]« — zapjeva Gruzin. — Lijepo!

— Ali, pa ona se nije k tebi nasilno preselila — reče Pekarski. — Ti si sam to htio.

— No, još i to! Ne samo da nisam htio, nego čak ni misliti nisam mogao da će se to ikada dogoditi. Kada je govorila, da će se preseliti k meni, mislio sam, da se dražesno šali.

Svi se nasmijaše.

— Nisam to mogao htjeti — nastavi Orlov takvim tonom, kao da su ga prisilili da se opravdava. — Nisam turgenjevski junak, pa ako mi kada bude potrebno da oslobađam Bugarsku, ne će mi biti potrebno žensko društvo. Na ljubav prije svega gledam kao na potrebu svoga organizma, nisku i neprijateljsku mome duhu; nju treba zadovoljavati promišljeno ili je se sasvim odreći, inače će unijeti u tvoj život iste takve nečiste elemente, kao što je i ona sama. Da bi ona bila naslada, a ne mučenje, nastojim da je učinim lijepom i okružim mnoštvom iluzija. Ne ću otići k ženi, ako unaprijed nisam uvjeren da će biti lijepa, privlačna; i sam ne ću poći k njoj, ako nisam dobro raspoložen. I samo uz takve uvjete polazi nam za rukom da prevarimo jedno drugo, i čini nam se, da volimo i da smo sretni. Ali, mogu li ja zaželjeti bakrene lonce i nepočešljanu glavu, ili da me vide neumivena i neraspoložena? Zinaida Fjodorovna me svojom prostodušnošću želi prisiliti da zavolim ono, od čega sam se cijeli život sakrivao. Želi da u mome stanu miriše po kuhinji i sudoperama; potrebno joj je da se bučno seli u drugi stan, da se vozika u kočijama, potrebno joj je da broji moje rublje, da se brine za moje zdravlje; potrebno joj je da se svaki čas miješa u moj lični život i da slijedi svaki moj korak, a u isto vrijeme iskreno uvjerava, da će mi moje navike i sloboda ostati. Uvjerena je, da ćemo mi, kao mladenci, u najskorije vrijeme krenuti na put, to jest želi da bude stalno uz mene

---

[1] Dođi, misleći potajno na me.

i u kupeju, i u hotelima, a ja na putovanju volim čitati i ne mogu trpjeti razgovor.

— A ti joj to utuvi u glavu — reče Pekarski.

— Kako? Misliš da će me razumjeti? Zaboga, mi mislimo tako različito! Po njezinu mišljenju, otići od oca i majke ili od muža k ljubljenom muškarcu — to je iznad građanske hrabrosti, a po mome mišljenju, to je djetinjarija. Zavoljeti, sastati se sa muškarcem — to znači početi novi život, a ja držim, da to ništa ne znači. Ljubav i muškarac sačinjavaju glavni smisao njezina života, i možda, u tom pogledu, u njoj djeluje filozofija nesvijesnog; izvoli je uvjeriti, da je moja ljubav samo prosta potreba, kao hrana i odjeća, da svijet uopće ne propada zbog toga, što su muškarci i žene loši; da možeš biti razvratnik, zavodnik i u isto vrijeme genijalan i plemenit čovjek, a s druge strane, da se možeš odricati ljubavnih naslada i u isto vrijeme biti glupa, zla životinja. Suvremeni kulturan čovjek, koji čak nije iz višega društva, na primjer, francuski radnik, troši dnevno za ručak 10 soua, za vino uz ručak 5 soua, za ženu 5 do 10 soua, a svoj um i živce potpuno poklanja radu. Zinaida Fjodorovna pak ne poklanja ljubavi sou, nego svu svoju dušu. Ja je, recimo, stanem uvjeravati, a ona na to iskreno zavapi, da sam je ja uništio, da joj ništa više u životu nije preostalo.

— Ti joj ništa ne govori — reče Pekarski — nego jednostavno iznajmi za nju poseban stan. To ti je sve.

— Lako je govoriti...

Malo pošutješe.

— Ali, ona je draga — reče Kukuškin. — Divna je. Takve žene uobražavaju sebi, da će vječno voljeti i predaju se s patosom.

— Ali treba imati glavu na ramenima — reče Orlov — treba rasuđivati. Sva iskustva, poznata nam iz svakodnevna života i unesena u tablice bezbrojnih romana i drama, jednoglasno potvrđuju, da sva brakolomstva i zajednički život u pristojnih ljudi, kakva god bila njihova ljubav u početku, ne traju više od dvije godine, a tri su već mnogo. Ona to mora znati. I zato sve ove selidbe, lonci i nade u vječnu ljubav i slogu — nisu ništa više, nego želja da namagarči sebe i mene. Ona je i mila i divna — tko to osporava? — ali je prevrnula kola moga života; ona me prisiljava da ono, što

sam dosada smatrao sitnicom i glupošću, uzdignem na stupanj ozbiljnoga pitanja, da služim idolu, kojega nikada nisam smatrao bogom. I mila je i lijepa, ali zašto mi sada, kada idem kući iz službe, nije ugodno u duši, kao da očekujem da ću kod svoje kuće naći nekakvu neudobnost, nekakve pećare, koji su razvalili sve peći i nagomilali brda opeka. Ukratko, za ljubav ja već ne dajem sou, nego dio svoga mira i svojih živaca. A to je gadno.

— I ona ne čuje ovoga zlikovca! — uzdahnu Kukuškin. — Milostivi gospodine — reče on teatralno — oslobodit ću vas teške obaveze da ljubite to lijepo stvorenje! Preotet ću vam Zinaidu Fjodorovnu!

— Možete ... — nehajno će Orlov.

Oko pola minute Kukuškin se smijao tankim glasićem i tresao cijelim tijelom, zatim progovori:

— Pazite, ne šalim se! Nemojte zatim izvoljeti da glumite Othella!

Svi zatim počeše govoriti o Kukuškinovoj neumornosti u ljubavnim poslovima, kako je on neodoljiv za žene i opasan za muževe i kako će ga na onome svijetu vrazi peći na žeravici zbog razvratnog života. On je šutio i žmirkao, a kada su imenovali poznate dame, prijetio je mezimcem — kako ne valja izdavati tuđe tajne. Orlov najednom pogleda na sat.

Gosti shvatiše i stadoše se spremati. Sjećam se, Gruzin, opijen vinom, odijevao se taj put zamorno dugo. Obukao je svoj kaput, nalik na onakve kapute, kakve šiju djeci u neimućnim obiteljima, podigao ovratnik i počeo pričati nešto dugačko; zatim, videći da ga ne slušaju, prebaci preko ramena svoj ogrtač, koji je mirisao na dječju sobu, i sa licem, koje je izražavalo krivnju i molbu, zamoli me, da potražim njegovu kapu.

— Žorženjka, anđele moj! — reče on nježno. — Dragi moj, poslušajte me, izađimo sada iz grada.

— Vi idite, a meni je nemoguće. Ja sam sada u položaju oženjenoga.

— Ona je divna, ne će se razljutiti. Načelniče moj dobri, pođimo! Vrijeme je izvanredno, vijavica, studen. Časna riječ, treba da se rastresete, jer niste raspoloženi, vrag bi vas znao ...

Orlov se protegnu, zijevnu i pogleda Pekarskoga.

— Ti ćeš poći? — upita on u nedoumici.

— Ne znam. Možda.

— Da se napijemo, a? No, u redu, idem — odluči Orlov poslije kratkog kolebanja. — Pričekajte, odoh po novce.

Ode u kabinet, a za njih se odgega Gruzin, vukući za sobom ogrtač. Za časak se oba vratiše u predsoblje. Pripit i veoma zadovoljan, Gruzin je gužvao u ruci novčanicu od deset rubalja.

— Obračunat ćemo sutra — govoraše on — ona je dobra, ne će se razljutiti... Ona je moju Lizočku krstila, volim je, jadnicu. Ah, dragi čovječe! — radosno se nasmija on najednom i pritisne čelo na leđa Pekarskoga. — Ah, Pekarski, dušo moja! Advokatisimus, pravi dvopek, a žene sigurno voli...

— Dodajte: debele — reče Orlov, oblačeći bundu. — Ipak pođimo, jer ćemo se inače na pragu susresti.

— *Vieni pensando a me segretamente!* — zapjeva Gruzin.

Napokon odoše! Orlov nije noćio kod kuće i vratio se sutradan pred ručak.

VI

Zinaidi Fjodorovnoj je nestao zlatni sat, što joj ga je nekoć poklonio otac. Taj ju je gubitak začudio i poplašio. Pola je dana hodala po svim sobama, rastreseno pregledavala stolove i prozore, ali sat kao da je u vodu potonuo.

Uskoro poslije toga, nakon tri dana, Zinaida Fjodorovna, vrativši se odnekle, zaboravi u predsoblju svoju novčarku. Na moju sreću, ovaj put joj nisam ja pomagao da se svuče, nego Polja. Kada su se sjetili novčarke, više je nije bilo u predsoblju.

— Čudnovato! — Zinaida Fjodorovna bijaše u nedoumici. Dobro se sjećam, izvadila sam je iz džepa, da platim kočijašu... i zatim je metnula ovdje pokraj ogledala. Čudnovato.

Ja nisam ukrao, ali me obuzeo takav osjećaj, kao da sam ukrao, pa me uhvatili. Čak su mi suze navrle. Kada su sjedali da ručaju, Zinaida Fjodorovna reče Orlovu francuski:

— Kod nas su se pojavili duhovi. Danas sam u predsoblju izgubila novčarku, a sada, gledam, ona leži na mome

stolu. Ali, duhovi nisu beskorisno učinili taj pokus. Za posao su uzeli zlatnu monetu i dvadeset rubalja.

— Vama čas sat nestane, čas novci... — reče Orlov. — Zašto se meni nikada ne događa ništa slično?

Minutu kasnije Zinaida Fjodorovna nije se više sjećala trika, što su ga izveli duhovi, i sa smijehom je pričala, kako je prošle sedmice naručila sebi listovnog papira, ali je zaboravila da im kaže svoju novu adresu, trgovina je poslala papir u stari stan k mužu i ovaj je morao platiti račun od dvanaest rubalja. Najednom zaustavi svoj pogled na Polji i pažljivo je pogleda. Pritom je pocrvenjela i zbunila se toliko, da je počela govoriti o nečem drugom.

Kada sam u kabinet donio kavu, Orlov je stajao pokraj kamina s leđima prema vatri, a ona sjedila u naslonjaču nasuprot njemu.

— Ja nipošto nisam loše raspoložena — govoraše ona francuski — ali sam sada počela shvaćati i sve mi je jasno. Mogu vam reći dan, pa čak i sat, kada mi je ukrala sat. A novčarku? Tu ne može biti nikakve sumnje. O! — nasmija se ona, primajući od mene kavu. — Sada shvaćam, zašto tako često gubim svoje maramice i rukavice. Kako te volja, sutra ću pustiti tu svraku na slobodu i poslati Stepana po svoju Sofiju. Ona nije kradljivka i nema takav... odbojni pogled.

— Niste raspoloženi. Sutra ćete biti drugoga raspoloženja i shvatit ćete, da nije moguće tjerati čovjeka samo zato, što ste ga zbog nečega osumnjičili.

— Ja ne sumnjam, nego sam uvjerena — reče Zinaida Fjodorovna. — Dok sam sumnjala u ovoga proletera sa nesretnim licem, vašega lakaja, ni riječi nisam govorila. Uvredljivo je, Žorž, što mi vi ne vjerujete.

— Ako vi i ja različito mislimo o kakvom predmetu, to ne znači da vam ne vjerujem. Neka vi imate pravo — reče Orlov, okrećući se k vatri i bacajući onamo cigaretu — ali se ipak ne treba uzbuđivati. Uopće, priznajem, nisam očekivao da će vam moje maleno domaćinstvo zadavati toliko ozbiljnih briga i uzrujavanja. Nestala zlatna moneta, no, bog s njom, uzmite od mene makar stotinu, ali mijenjati red, uzimati s ulice novu sobaricu, čekati dok se ona navikne — sve je to dugo, dosadno i ne odgovara mojoj naravi. Sadašnja je naša sobarica, istina, debela i možda ima slabost prema rukavi-

cama i maramicama, ali je zato potpuno pristojna, disciplinirana i ne vrišti, kada je štipa Kukuškin.

— Ukratko, vi se ne možete s njome rastati... Tako i recite.

— Ljubomorni ste?

— Da, ljubomorna sam! — reče odlučno Zinaida Fjodorovna.

— Zahvaljujem.

— Da, ljubomorna sam! — ponovi ona i u očima joj zablistaše suze. — Ne, to nije ljubomora, već nešto gore... ne znam, kako da to nazovem. — Pritisnula je sljepočice i nastavila zaneseno. — Vi ste muškarci koji put tako odvratni! To je grozno!

— Ja tu ne vidim ništa grozno.

— Nisam vidjela, ne znam, ali kažu, da vi muškarci još u djetinjstvu počinjete sa sobaricama i onda, već po navici, ne osjećate nikakve odvratnosti. Ne znam, ne znam, ali sam čak čitala... Žorž, ti, naravno, imaš pravo — reče ona, prilazeći Orlovu i mijenjaući svoj ton u ljubazan i molećiv — zapravo, ja sam danas neraspoložena. Ali shvati, ja ne mogu drugačije. Ona mi je odvratna i bojim je se. Teško mi je da je gledam.

— Zar nije moguće biti iznad tih sitnica? — reče Orlov, sliježući u nedoumici ramenima i odmičući se od kamina. — Tâ nema ništa jednostavnije: ne zapažajte je, i ona vam se ne će gaditi, niti će vam trebati da od sitnice pravite cijelu dramu.

Izašao sam iz kabineta i ne znam, kakav je odgovor dobio Orlov. Kako bilo da bilo, Polja je ostala kod nas. Poslije toga joj se Zinaida Fjodorovna ni zbog čega nije više obraćala i bijaše očito, da je nastojala živjeti bez njezinih usluga; kada joj je Polja bilo što pružala ili čak samo prolazila mimo nju, zvoneći svojom narukavicom ili šušteći suknjama, ona bi zadrhtala.

Mislim, kada bi Gruzin ili Pekarski zamolili Orlova da obračuna s Poljom, on bi to učinio bez i najmanjeg kolebanja, ne opterećujući se nikakvim objašnjenjima; s njim si se lako mogao sporazumjeti, kao sa svima ravnodušnim ljudima. Ali u svojim odnosima prema Zinaidi Fjodorovnoj on je s nepoznata razloga čak i u sitnicama ispoljavao tvrdogla-

vost, koja je katkada prelazila u mahnitost. Tako sam već i ja znao: što se svidi Zinaidi Fjodorovnoj, to se sigurno ne će svidjeti njemu. Kada bi se ona, vrativši se iz dućana, žurila da se pred njim pohvali prinovama, on bi to letimice pogledao i hladno govorio: što je u stanu više nepotrebnih stvari, to je manje zraka. Događalo se, kad bi već obukao frak, da ide nekamo i, pošto bi se već oprostio sa Zinaidom Fjodorovnom, najednom bi iz tvrdoglavosti ostajao kod kuće. Meni se tada činilo, da je on ostajao kod kuće samo zato, da se osjeća nesretnim.

— Pa, zašto ste ostali? — govorila je Zinaida Fjodorovna s hinjenom tugom i u isto vrijeme blistajući od zadovoljstva. — Zašto? Vi ste navikli da navečer ne sjedite kod kuće i ja ne želim da zbog mene mijenjate svoje navike. Idite, molim vas, ako ne želite da se ja osjećam krivom.

— Zar vas netko optužuje? — govorio je Orlov.

S izgledom žrtve, zavaljivao se u svome kabinetu u naslonjač i, zaklonivši oči rukom, laćao se knjige. Ali je knjiga brzo padala iz ruke, on se tromo micao u naslonjaču i opet zaklanjao oči, kao od sunca. Sada mu je već bilo krivo, što nije otišao.

— Može li se ući? — govorila je Zinaida Fjodorovna, neodlučno ulazeći u kabinet. — Čitate? Postalo mi je dosadno i došla sam na časak... da pogledam.

Sjećam se, jedne je večeri ušla isto tako neodlučno i u nezgodan čas te se spustila na sag pokraj Orlovljevih nogu, ali se po njezinim poniznim, mekanim pokretima vidjelo da nije razumijevala njegova raspoloženja i da se bojala.

— A vi stalno čitate ... — poče ona laskavo, očito želeći da mu ugodi. — Znate li, Žorž, u čemu je tajna vašega uspjeha? Veoma ste obrazovani i pametni. Kakvu to knjigu imate?

Orlov odgovori. U šutnji je prošlo nekoliko minuta, koje su mi se učinile veoma duge. Stajao sam u blagovaonici, odakle sam promatrao oboje, plašeći se da zakašljem.

— Htjela sam vam nešto reći — poče tiho Zinaida Fjodorovna, pa se stade smijati. — Da kažem? Vi ćete se možda početi smijati i nazvat ćete to samoobmanom. Vidite li, ja strašno, strašno želim misliti da ste vi danas zbog mene ostali

kod kuće... da ovu večer zajedno provedemo. Da? Može li se tako misliti?

— Mislite! — reče Orlov, zaklanjajući oči. — Istinski je sretan onaj čovjek, koji misli ne samo o onom što jest, nego čak i o onom čega nema.

— Rekli ste nešto dugačko, nisam posve shvatila. To jest, vi želite reći, da sretni ljudi žive od maštanja? Da, to je istina. Volim navečer sjediti u vašem kabinetu i letjeti u mislima daleko, daleko... Ugodno je malo maštati. Hajdemo, Žorž, da maštamo naglas!

— Nisam bio u institutu[1], nisam prošao tu školu.

— Niste raspoloženi? — upita Zinaida Fjodorovna, hvatajući Orlova za ruku. — Recite, zašto? Kada ste takvi, bojim se. Ne znam, boli li vas glava ili se srdite na me...

U šutnji prođe još nekoliko dugih trenutaka.

— Zašto ste se promijenili? — reče ona tiho. — Zašto niste više tako nježni i veseli kao u Znamenskoj? Proživjela sam kod vas gotovo mjesec dana, ali mi se čini, da još nismo počeli živjeti i da ni o čem još nismo kako treba porazgovorili. Svaki put mi odgovarate šalama ili hladno i nadugo kao učitelj. I u šalama vašim ima nešto hladno... Zašto ste prestali sa mnom ozbiljno razgovarati?

— Ja uvijek govorim ozbiljno.

— E, pa da govorimo zaboga, Žorž... Da govorimo!

— Ded, ali o čemu?

— Govorit ćemo o našem životu, o budućnosti... — reče sanjarski Zinaida Fjodorovna. — Neprestano pravim životne planove, neprestano gradim — i tako mi je lijepo! Žorž, počet ću pitanjem: kada ćete napustiti svoju službu?...

— Zašto pak to? — upita Orlov, otklanjajući ruku od čela.

— S vašim nazorima nije moguće služiti. Tamo nije vaše mjesto.

— Moji nazori? — upita Orlov. — Moji nazori? Po uvjerenju i po naravi ja sam običan činovnik, Ščedrinov junak. Mogu vas uvjeriti, da me vi smatrate za nekoga drugog.

— Opet se šalite, Žorž!

---

[1] *Institut* — u carskoj Rusiji djevojačka škola s internatom. — Prev.

— Nipošto. Služba me možda ne zadovoljava, ali je ipak za mene bolje nego što drugo. Tamo sam se navikao, tamo su ljudi isti kao ja; tamo u svakom slučaju nisam suvišan i podnošljivo mi je.

— Vi mrzite službu i ona vam se gadi.

— Da? Ako podnesem ostavku, počnem glasno maštati i odletim u drugi svijet, vi mislite, da će mi onda onaj svijet biti manje mrzak, nego služba?

— Da biste mi protuslovili, vi ste čak spremni sebe oklevetati — uvrijedi se Zinaida Fjodorovna i ustade. — Žalim, što sam počela ovaj razgovor.

— A što se vi ljutite? Tā ja se ne srdim, što vi ne služite. Svatko živi kako hoće.

— Zar vi živite kako hoćete? Zar ste vi slobodni? Pisati cijeli život akte, koji su protivni vašim uvjerenjima — nastavi Zinaida Fjodorovna, plješćući u očaju rukama — podčinjavati se, čestitati starješinama Novu godinu, zatim karte, karte i karte, a što je glavno, služiti poretku, koji vam ne može biti simpatičan, ne, Žorž, ne! Ne šalite se tako grubo! To je užasno. Vi ste idejan čovjek i morate služiti samo ideji.

— Vi me zaista držite za nekoga drugog — uzdahnu Orlov.

— Recite jednostavno, da ne želite sa mnom govoriti. Mrska sam vam i to je sve — procijedi kroza zube Zinaida Fjodorovna.

— Evo što, draga moja — reče Orlov, ustajući iz naslonjača. — Sami ste izvoljeli opaziti da sam čovjek pametan i obrazovan, a učenoga učiti, znači samo kvariti. Sve ideje, male i velike, koje vi imate na umu, nazivajući me idejnim čovjekom, meni su dobro poznate. Dakle, ako su meni služba i karte važnije od tih ideja, onda vjerojatno imam razloga za to. To je prvo. Drugo, vi, koliko mi je poznato, nikada niste služili i svoje sudove o državnoj službi možete crpsti samo iz anegdota i slabih pripovijedaka. Zbog toga nam ne bi smetalo, da se dogovorimo jedamput zauvijek da ne razgovaramo o onome, što nam je već odavno poznato ili o onome, što ne ulazi u krug naše kompetencije.

— Zašto sa mnom tako govorite? — poče Zinaida Fjodorovna, uzmičući kao prestravljena. — Zašto? Žorž, osvijestite se zaboga!

Glas joj zadrhta i slomi se, očito je htjela zadržati suze, ali najednom zajeca.

— Žorž, dragi moj, pogiboh! — reče ona francuski, padajući brzo pred Orlovom i polažući mu glavu na koljena.

— Izmučila sam se, umorila i ne mogu više, ne mogu... U djetinjstvu mrska, razvratna maćeha, zatim muž, a sada vi... vi... Vi na moju bezumnu ljubav odgovarate ironijom i hladnoćom... I ova strašna, bestidna sobarica! — nastavi ona plačući. — Da, da, vidim: ja vam nisam žena, nisam prijatelj, već žensko, koje vi ne cijenite zbog toga, što je postalo vaša ljubavnica... Ubit ću se!

Nisam očekivao da će se te riječi i taj plač tako snažno dojmiti Orlova. Pocrvenio je, uzvrpoljio se u naslonjaču i na licu mu se mjesto ironije pojavi tup, dječački strah.

— Draga moja, niste me shvatili, kunem vam se — smeteno zamrmlja on, dirajući joj kosu i ramena. — Oprostite mi, molim vas. Bio sam nepravedan i... mrzim sebe.

— Vrijeđam vas svojim jadikovkama i cmizdrenjem... Vi ste pošten, velikodušan... rijedak čovjek, svjesna sam toga u svakom trenutku, ali me je cijele dane mučila tuga...

Zinaida Fjodorovna naglo zagrli Orlova i poljubi ga u obraz.

— Samo ne plačite, molim vas — progovori on.

— Ne ću, ne ću... Već sam se naplakala i lako mi je.

— Što se tiče sobarice, sutra je ne će biti — reče on, vrpoljeći se još uvijek uznemireno u naslonjaču.

— Ne, ona mora ostati, Žorž! Čujete? Ja se nje više ne bojim... Treba biti iznad sitnica i ne misliti na gluposti. Vi imate pravo! Vi ste rijedak... neobičan čovjek!

Ubrzo je prestala plakati. S neosušenim suzama na trepavicama, sjedeći Orlovu na krilu, poluglasno mu je pripovijedala nešto dirljivo, nalik na sjećanje iz djetinjstva ili mladosti, i gladila ga rukom po licu, ljubila i pažljivo razgledavala njegove ruke sa prstenjem i privjesak na lančiću. Oduševljavala se i svojom pripoviješću i blizinom ljubljena čovjeka, i vjerojatno zbog toga, što su joj nedavne suze bile očistile i osvježile dušu, glas joj je zvučio neobično čisto i iskreno. A Orlov se igrao njezinom kestenjastom kosom i ljubio joj ruke, bezvučno ih dodirujući usnama.

Zatim su u kabinetu pili čaj i Zinaida Fjodorovna je čitala naglas nekakva pisma. Poslije dvanaest sati odoše spavati.

Te me je noći strašno trgalo u boku i sve do jutra nisam se mogao ugrijati ni zaspati. Čuo sam kako je Orlov iz spavaonice prošao u svoj kabinet. Pošto je tamo sjedio po prilici sat, pozvoni. Od boli i umora zaboravio sam na svaki red i pristojnost u svijetu i uputio se u kabinet samo u donjem rublju i bosonog. Orlov je u sobnom ogrtaču i u kapi stajao kraj vrata i čekao me.

— Kada te zovu, moraš se javiti odjeven — reče on strogo. — Daj druge svijeće!

Htio sam se ispričati, ali sam najednom silno zakašljao i, da ne padnem, jednom se rukom uhvatih za dovratak.

— Bolesni ste? — upita Orlov.

Čini se, da mi je to tada prvi put otkad se poznajemo rekao vi. Bog bi ga znao zašto! Vjerojatno sam u donjem rublju i sa licem iznakaženim od kašlja loše igrao svoju ulogu i slabo nalikovao na lakaja.

— Ako ste bolesni, zašto onda služite? — reče on.

— Da ne umrem od gladi — odgovorih ja.

— Kako je to u biti sve pakosno! — tiho progovori on, idući prema svome stolu.

Dok sam ja, zagrnuvši se kaputom, umetao i palio nove svijeće, on je sjedio kraj stola i, pruživši noge na naslonjač, razrezivao knjigu.

Ostavio sam ga zadubljena u čitanje. Knjiga mu više nije padala iz ruku, kao sinoć.

VII

Sada, kada pišem ove retke, moju ruku zadržava strah, još od djetinjstva usađen, da se ne pokažem osjećajan i smiješan; kada želim koga milovati i govoriti nježnosti, ne umijem biti iskren. Eto, upravo zbog toga straha i zbog nenaviknutosti nikako ne mogu potpuno objasniti, što se tada događalo u mojoj duši.

Nisam bio zaljubljen u Zinaidu Fjodorovnu, ali u običnom ljudskom osjećaju, koji sam ja prema njoj gajio, bilo

je mnogo više mladosti, svježine i radosti, nego u Orlovljevoj ljubavi.

Radeći ujutro četkom za cipele ili metlicom, sa zebnjom sam u srcu čekao, kada ću joj napokon čuti glas i korake. Stajati i gledati je, dok je pila kavu i zatim doručkovala, dodavati joj u predsoblju bundu i obuvati kaljače na njezine malene noge, pri čemu se ona opirala o moje rame, zatim čekati, kada će mi odozdo zazvoniti vratar, susretati je na vratima rumenu, hladnu, zaprašenu snijegom, slušati isprekidane uzvike o studeni ili o kočijašu — kad biste znali, kako je to za mene sve bilo važno! Želio sam da se zaljubim, da imam svoju obitelj, želio sam da moja buduća žena ima baš takvo lice, takav glas. Maštao sam i za ručkom, i na ulici, kada su me kamo slali, i noću, kada nisam spavao. Orlov je gadljivo od sebe odbacivao ženske krpe, djecu, kuhinju, bakrene lonce, a ja sam to sve kupio i pažljivo čuvao u svojoj mašti, ljubio, molio od sudbine; u mašti sam vidio ženu, dječju sobu, stazice u parku, kućicu...

Znao sam, kada bih je zavolio, tada ne bih smio računati na takvo čudo, kao što je uzajamnost, ali me ta spoznaja nije uznemirivala. U mome skromnom, tihom osjećaju, nalik na običnu privrženost, nije bilo ni ljubomore, pa čak ni zavisti prema Orlovu, zato što sam shvaćao, da je lična sreća za takvoga bogalja, kao što sam ja, moguća samo u maštanju.

Kada je Zinaida Fjodorovna noću, čekajući svojega Žorža, nepomično gledala u knjigu, ne okrećući stranice, ili kada bi podrhtavala i blijedjela zbog toga, što je kroz sobu prolazila Polja, ja sam patio zajedno s njom. Dolazilo mi je u glavu — da što prije razrežem taj teški čir, da učinim što prije tako, da ona sazna sve ono, što se četvrtkom govorilo ovdje za večerom, ali — kako da to učinim? Sve sam češće i češće imao priliku da vidim suze. Prve se sedmice smijala i pjevala svoju pjesmicu, čak i kada Orlova nije bilo kod kuće, ali već drugi mjesec u našem je stanu bila sjetna tišina, koja se narušavala samo četvrtkom.

Ona je laskala Orlovu i, da izmami od njega neiskreni smiješak ili poljubac, klečala je pred njim, umiljavala se kao psić. Prolazeći mimo ogledala, čak kada joj je na duši bilo veoma teško, nije se mogla suzdržati, a da se pogleda i ne popravi svoju frizuru. Činilo mi se čudno, da je ona još i

dalje nastavila da se zanima za haljine, da se oduševljava svojom kupovinom. To nekako nije pristajalo njezinoj iskrenoj tuzi. Pratila je modu i šila sebi skupe haljine. Za koga i zašto? Osobito se sjećam jedne haljine, koja je stajala četiri stotine rubalja. Za suvišnu, nepotrebnu haljinu davati četiri stotine rubalja, kada naše nadničarke za svoj robijaški posao primaju samo po dvadeset kopjejaka na dan sa svojom hranom i kada venecijanskim i briselskim čipkaricama plaćaju samo pola franka dnevno, računajući da će ostalo nadonaditi razvratom; bilo mi je čudno, što Zinaida Fjodorovna nije toga svijesna, i bilo mi je neugodno. Ali je trebalo samo da ona ode od kuće, pa sam joj sve opraštao, sve sebi objašnjavao i čekao, kada će mi odozdo zazvoniti vratar.

Ona se prema meni odnosila kao prema lakaju, nižem biću. Psa možeš gladiti i u isto ga vrijeme ne opažati; meni su zapovijedali, pitali me, ali nisu opažali moje nazočnosti. Domaćini su smatrali, da je nepristojno govoriti sa mnom više, nego što je uobičajeno; kad bih ja, poslužujući u vrijeme objeda, upao u razgovor ili se nasmijao, oni bi me vjerojatno smatrali budalom i dali bi mi otkaz. Ali je Zinaida Fjodorovna ipak bila dobrohotna prema meni. Kada me je kamo slala, pokazivala mi kako se postupa s novom svjetiljkom ili nešto slično, lice joj bijaše neobično vedro, dobro i prijazno, a njene su me oči gledale ravno u lice. Pritom mi se uvijek činilo, da se sa zahvalnošću sjeća kako sam joj nosio pisma u Znamensku. Kad bi ona zvonila, onda je Polja, koja me je smatrala njezinim favoritom i mrzila me zbog toga, govorila s pakosnim podsmijehom:

— Idi, zove te *tvoja*.

Zinaida Fjodorovna se odnosila prema meni kao prema nižem biću, a da se nije dosjećala: ako je u kući itko bio ponižen, onda je to bila samo ona. Nije znala, da sam ja, lakaj, patio zbog nje i dvadesetak puta na dan pitao sebe, što nju očekuje i kako će se sve to svršiti? Prilike su se iz dana u dan primjetno pogoršavale. Poslije one večeri, kada su govorili o službi, Orlov, koji nije volio suze, očito se počeo bojati i izbjegavati razgovore; kada bi Zinaida Fjodorovna počinjala raspravljati ili moliti, ili se spremala da zaplače, on bi, uz pristojnu izliku, odlazio u svoj kabinet ili sasvim od kuće. Sve je rjeđe i rjeđe noćivao kod kuće i još je rjeđe

objedovao; četvrtkom je već sam molio svoje prijatelje, da ga odvedu kamo bilo. Zinaida Fjodorovna je, kao i prije, sanjala o svojoj kuhinji i novom stanu, o putovanju u inozemstvo, ali su snovi ostali snovi. Ručak su nosili iz restorana; Orlov je zamolio, da se više ne postavlja pitanje stana do povratka iz inozemstva, a o putovanju je govorio, da se ne može putovati prije nego što njemu ne naraste dugačka kosa, jer je nemoguće vucarati se po hotelima i služiti ideji bez duge kose. Kao vrhunac svemu, k nama je za Orlovljeva izbivanja počeo uvečer navraćati Kukuškin. U njegovu ponašanju nije bilo ništa osobito, ali ja ipak nikako nisam mogao zaboraviti onaj razgovor, kada se on spremao da Orlovu otme Zinaidu Fjodorovnu. Pojili su ga čajem i crvenim vinom, a on je kikotao i, želeći reći štogod ugodno, uvjeravao, da je građanski brak u svakom pogledu iznad crkvenoga te bi, zapravo, trebalo da svi čestiti ljudi sada dođu k Zinaidi Fjodorovnoj i duboko joj se poklone.

VIII

Božićni blagdani prođoše dosadno u mutnim očekivanjima nečega ružnog. Uoči Nove godine, pri jutarnjoj kavi, Orlov iznenada priopći, da ga uprava šalje sa specijalnim punomoćima k senatoru, koji vrši reviziju u nekoj guberniji.

— Ne da mi se putovati, ali ne možeš smisliti izgovor! — reče on neraspoloženo. — Valja putovati, nema druge.

Od takve novosti Zinaidi Fjodorovnoj odmah pocrvenješe oči.

— Na dugo? — upita ona.

— Jedno pet dana.

— Ja sam, priznajem, vesela, što ti ideš, — reče ona, razmislivši. — Zabavit ćeš se. Putem ćeš se u koga zaljubiti i onda ćeš mi pripovijedati.

Ona je svakom zgodom nastojala dati Orlovu na znanje, da ga ona nimalo ne skučava i da on može raspolagati sobom kako želi, ali ta prozirna, bijelim koncem šivena politika nikoga nije mogla prevariti, i samo je suvišno napominjala Orlovu, da nije slobodan.

— Otputovat ću večeras, — reče on i poče čitati novine.

Zinaida Fjodorovna se spremala da ga prati na kolodvor, ali ju je on odgovorio, rekavši, da ne putuje u Ameriku, ni na pet godina, već samo na pet dana, čak i manje.

U osam sati su se oprostili. Zagrlio ju je jednom rukom i poljubio u čelo i usta.

— Budi pametna, ne dosađuj se bez mene! — progovori on ljubaznim, srdačnim tonom, koji je i mene dirnuo. — Čuvao te svemogući!

Pohlepno je zaglédala u njegovo lice, da što jače zapečati u sjećanju drage crte, zatim mu je graciozno ovila ruke oko vrata i naslonila glavu na prsa.

— Oprosti mi za naše nesporazume — reče ona francuski. — Muž i žena ne mogu da se ne svađaju, ako vole, a ja tebe volim do ludila. Ne zaboravljaj... Brzojavljaj češće i opširnije.

Orlov je poljubi još jedamput i, ne rekavši ni riječi, zbunjen izađe. Kad već za vratima škljocnu brava, on u razmišljanju zastade na sredini stubišta, pa pogleda gore. Činilo mi se, kad bi odozgo u taj čas dopro samo jedan zvuk, on bi se vratio. Ali bijaše tiho. On popravi na sebi kabanicu i poče neodlučno silaziti.

Pred vežom su već odavno čekali kočijaši. Orlov sjede u jednu kočiju, a ja sa dva kovčega u drugu. Bijaše jaka studen i na raskršćima su se dimile vatre. Od brze mi je vožnje zastajao dah, a hladni mi je vjetar štipao lice i ruke, i ja sam, zatvorivši oči, mislio, kako je ona divna žena! Kako ona voli! Sada čak i nepotrebne stvari skupljaju po dvorištima i prodaju ih u dobrotvorne svrhe, i polupano staklo se smatra dobrom robom, a takva dragocjenost, takva rijetkost, kao ljubav elegantne, mlade, pametne i čestite žene, propada potpuno uzalud. Neki je stari sociolog gledao na svaku ludu strast kao na silu, koju, ako umiješ, možeš usmjeriti prema dobru, a kod nas i plemenita, lijepa strast začinje i zatim ugiba kao nemoć, nikamo ne usmjerena, neshvaćena ili vulgarizirana. Zašto to?

Kočijaši se iznenada zaustaviše. Ja otvorih oči i vidjeh da stojimo na Sergijevskoj, pred velikom kućom, u kojoj je stanovao Pekarski, Orlov izađe iz saonica i sakri se u veži. Nakon pet minuta na vratima se pokaza lakaj Pekarskoga bez kape i viknu mi, ljuteći se na studen:

— Jesi li gluh, što ti je? Pusti kočijaše, pa hajde gore! Zovu te!

Ništa ne shvaćajući, krenuh u prvi kat. I prije sam bivao u stanu Pekarskoga, to jest stajao sam u predsoblju i gledao u dvoranu, i poslije vlažne, mračne ulice ona me svaki put poražavala sjajem svojih okvira za slike, broncom i skupocjenim namještajem. Sada sam u tome sjaju vidio Gruzina, Kukuškina i malo zatim Orlova.

— Evo što, Stepane — reče on, prilazeći mi. — Proživjet ću ovdje do petka ili subote. Ako bude pisama i telegrama, svaki dan ih donosi ovamo. Kod kuće ćeš, naravno, reći, da sam otputovao i lijepo pozdravio. Hajde, zbogom !

Kada sam se vratio kući, Zinaida Fjodorovna je ležala u salonu na divanu i jela krušku. Gorjela je samo jedna svijeća utaknuta u svijećnjak.

— Niste zakasnili na vlak? — upita Zinaida Fjodorovna.

— Nismo, molim. Naredili su, da vas pozdravim.

Otišao sam u svoju lakajsku sobu i također legao. Nisam imao što raditi i nije mi se dalo čitati. Nisam se čudio ni zbunjivao, već sam naprezao misao da shvatim, zašto mu je bila potrebna ova prijevara. Pa ovako samo nedorasli varaju svoje ljubavnice! Zar zaista on, čovjek koji mnogo čita i razmišlja, nije mogao smisliti nešto pametnije? Priznajem, nisam imao loše mišljenje o njegovoj pameti. Mislio sam: kad bi mu zatrebalo da prevari svoga ministra ili drugoga moćna čovjeka, onda bi upotrebio za to mnogo energije i vještine, a tu, da prevari ženu, očito je dobro došlo ono, što mu je prvo palo na um; uspije li prijevara — dobro, ne uspije li — nevolja nije velika, moći će se slagati i drugi put isto tako jednostavno i brzo, ne razbijajući glavu.

U ponoć, kada su u gornjem katu iznad nas, dočekujući novu godinu, počeli micati stolicama i zavikali hura, Zinaida mi Fjodorovna zazvoni iz sobe pored kabineta. Troma od duga ležanja, sjedila je za stolom i nešto pisala na komadiću papira.

— Treba poslati brzojav, — reče ona i osmjehnu se. — Idite što prije na stanicu i zamolite, da pošalju za njim.

Kad zatim izađoh na ulicu, pročitah na papiriću: »Sretna nova godina i mnogo sreće. Brzojavi što prije, strašno mi je

dosadno. Prošla je cijela vječnost. Žalim, što je nemoguće brzojavom poslati tisuću poljubaca i samo srce. Budi veseo, radosti moja, Zina.«

Poslao sam taj brzojav i sutradan ujutro dao joj potvrdu.

IX

Najgore od svega bijaše to, što je Orlov nepromišljeno posvetio u tajnu svoje prijevare i Polju, naredivši joj, da donese donje košulje u Sergijevsku. Poslije toga ona je sa zluradošću, sa mržnjom, koja nije bila neshvatljiva, gledala Zinaidu Fjodorovnu i nije prestajala da se u svojoj sobi i u predsoblju podsmjehuje od zadovoljstva.

— Zasjela, valjalo bi i mjeru znati! — govorila je oduševljeno. — Sama bi trebala da shvati...

Već je njuhom osjećala da Zinaidi Fjodorovnoj nije ostalo da dugo kod nas stanuje, pa da ne propusti vrijeme, vukla je sve, što joj je dolazilo na oči: bočice, ukosnice od kornjačevine, maramice, cipele. Drugoga dana nove godine Zinaida Fjodorovna me pozva u svoju sobu i priopći mi, da joj je nestala crna haljina. I zatim je hodala po svim sobama blijeda, preplašena, s gnjevnim licem i razgovarala sama sa sobom:

— Zamisli samo! Pa to je nečuvena drskost!

Za objedom je htjela sebi naliti juhu, ali nije mogla — drhtale su joj ruke. I usne su joj drhtale. Bespomoćno je pogledala na juhu i kolače, očekujući da prođe drhtavica, ali nije izdržala i najednom pogleda Polju.

— Vi, Polja, možete izaći odavle — reče ona. — Dovoljan je samo Stepan.

— Ništa, molim, postajat ću, molim — odvrati Polja.

— Nije potrebno da tu stojite. Sasvim idite odavle... sasvim! — nastavi Zinaida Fjodorovna, ustajući u silnom uzbuđenju. — Možete tražiti sebi drugo mjesto. Smjesta idite!

— Bez gospodinova naređenja ne mogu otići. Oni su me najmili. Kako oni narede, tako će i biti.

— Ja vam također naređujem! Ja sam ovdje gospodarica! — reče Zinaida Fjodorovna i sva se zacrvenje.

— Možda vi i jeste gospodarica, ali otkazati mi može samo gospodin. Oni su me uzeli.

— Ne smijete ostati ovdje ni časka! — viknu Zinaida Fjodorovna i udari nožem, po tanjiru. — Vi ste kradjlivka! Čujete li?

Zinaida Fjodorovna baci na stol ubrus i s jadnim, patničkim licem izađe iz blagovaonice. Polja također izađe glasno jecajući i jadikujući nešto. Juha i lještarka se ohladiše. I ne znam zašto, sva mi se ova restoranska raskoš, koja bijaše na stolu, učini uboga, tatska, nalik na Polju. Najžalosniji, upravo zločinački izgled imahu dva kolača na tanjiru. »Danas će nas odnijeti natrag u restoran«, kao da mi govorahu, »a sutra će nas opet za ručak poslužiti nekom činovniku ili znamenitoj pjevačici.«

— Milostiva gospođa, vrlo važno! — dopiralo mi je do ušiju iz Poljine sobe. — Kad bih ja htjela, odavno bih bila ista takva gospođa, ali imam stida! Vidjet ćemo, koja će od nas prva otići! Da.

Zazvoni Zinaida Fjodorovna. Sjedila je u svojoj sobi u kutu, s takvim izrazom, kao da su je za kaznu postavili u kut.

— Brzojava nije bilo? — upita ona.

— Nije, molim.

— Pitajte vratara, možda ima brzojav. Ali ne odlazite iz kuće — reče za mnom — bilo bi mi strašno, da ostanem sama.

Zatim sam gotovo svaki sat morao trčati dolje k vrataru i pitati, nema li brzojava. Kakva li strašna vremena, moram priznati! Zinaida Fjodorovna, da ne vidi Polju, ručala je i pila čaj u svojoj sobi, ondje je i spavala, na kratkom divanu nalik na slovo E, i sama je za sobom spremala postelju. Ja sam prvih dana nosio brzojave, ali pošto nije dobivala odgovor, prestade mi vjerovati, pa je sama odlazila na poštu. Gledajući je, ja sam također nestrpljivo čekao brzojav. Nadao sam se, da će on izmisliti kakvu laž, na primjer, narediti, da joj pošalju brzojav s koje stanice. Ako se on previše zakartao, mislio sam, ili ako je već stigao oduševiti drugu ženu, onda će ga, naravno, na nas podsjetiti i Gruzin i Kukuškin. Ali uzalud smo očekivali. Po pet puta na dan ulazio sam k Zinaidi Fjodorovnoj, da joj kažem cijelu istinu, ali je ona gledala kao koza, ramena joj bijahu opuštena, usne se micale, i ja sam odlazio, ne rekavši ni riječi. Sućut i saža-

ljenje oduzimali mi svu hrabrost. Polja, kao da se ništa nije dogodilo, vesela i zadovoljna, spremala je gospodinov kabinet, spavaonicu, rovala po ormarima i zveketala posuđem, a prolazeći mimo vrata Zinaide Fjodorovne nešto je pjevušila i kašljala. Sviđalo joj se, što su se od nje sakrivali. Navečer je nekamo odlazila, a oko dva ili tri sata je zvonila i ja sam joj morao otvarati i slušati primjedbe zbog svoga kašlja. Isti čas čulo se drugo zvono, trčao sam u sobu, što je pored kabineta, i Zinaida Fjodorovna je, promolivši glavu kroz vrata, pitala: »Tko je zvonio?« A gledala mi je u ruke — nema li u njima brzojava.

Kada napokon u subotu zazvoniše odozdo i na stubištu se začu poznati glas, ona se toliko obradovala, da je zajecala: bacila mu se u zagrljaj, ljubila mu grudi i rukave, govorila nešto, što se nije moglo razumjeti. Vratar je unio kovčege, začuo se veseo Poljin glas. Upravo kao da je netko stigao na praznike.

— Zašto nisi brzojavljao? — govoraše Zinaida Fjodorovna, teško dišući od radosti. — Zašto? Izmučila sam se, jedva sam preživjela ovo vrijeme... O, bože moj!

— Vrlo jednostavno! Senator i ja smo odmah prvi dan otputovali u Moskvu, nisam dobivao tvoje brzojave — reče Orlov. — Poslije ručka, draga moja, dat ću ti opširniji izvještaj, a sada spavati, spavati i spavati... Izmučio sam se u vagonu.

Vidjelo se da nije spavao cijelu noć: vjerojatno je kartao i mnogo pio. Zinaida Fjodorovna ga spremila u postelju i svi smo zatim sve do večeri hodali na prstima. Ručak je prošao potpuno mirno, ali kad odoše u kabinet da piju kafu, poče objašnjavanje. Zinaida Fjodorovna poče govoriti o nečemu brzo, poluglasno; govorila je francuski i govor joj je žuborio kao potok, zatim se čuo glasan Orlovljev uzdah i njegov glas.

— Bože moj! — reče on francuski. — Zar nemate svježijih novosti od ove vječne pjesme o zločinki sobarici?

— Ali, dragi, ona me okrala i izgovorila mi drskosti.

— A zašto mene ne potkrada i ne govori mi drskosti? Zašto ja nikada ne opažam ni sobarica, ni pazikuća, ni lakaja? Mila moja, vi ste jednostavno hiroviti i ne želite da se svladavate... Čak naslućujem, da ste bremeniti. Kada sam

vam nudio, da je otpustite, zahtijevali ste, da ona ostane, a sada hoćete da je otjeram. Ja sam u takvim prilikama također tvrdoglav čovjek i na hir odgovaram također hirom. Vi hoćete da ona ode, e a ja, eto, hoću da ona ostane. To je jedini način da vam se izliječe živci.

— No, dosta, dosta! — prestrašeno će Zinaida Fjodorovna. — Prestanimo govoriti o tome... Odgodimo do sutra. Sada mi pričaj o Moskvi... Što ima u Moskvi?

X

Sutradan — bijaše to 7. siječnja, dan Ivana Krstitelja — Orlov poslije doručka obuče crni frak i pripe orden, da ide ocu čestitati imendan. Trebalo je ići u dva sata, a kada je završio odijevanje, bilo je tek jedan i po. Kako da iskoristi to pola sata? Hodao je po salonu i deklamirao čestitarske stihove, koje je nekoć u djetinjstvu recitirao ocu i majci. Tu je sjedila Zinaida Fjodorovna, koja se bila spremala da ide krojačici ili u trgovinu, i slušala ga sa smiješkom. Ne znam, o čemu su počeli razgovarati, ali kada donesoh Orlovu rukavice, stajao je pred Zinaidom Fjodorovnom i s hirovitim, molećivim licem govorio joj:

— Zaboga, tako vam svega što je sveto, ne govorite o onom, što je već poznato svima i svakome. I kakva je to nesretna sposobnost u naših pametnih, misaonih dama, da govore s duboko umnim izrazom, vatreno o onom, od čega je već davno trpko u ustima čak i gimnazijalcima. Ah, kad biste vi iz našega bračnog programa isključili sva ova ozbiljna pitanja kóliku biste mi uslugu učinili!

— Mi, žene, ne smijemo imati svojega mišljenja.

— Ja vam dajem potpunu slobodu, budite liberalni i citirajte kakve vam drago autore, ali učinite mi uslugu i ne raspravljajte preda mnom o dvjema stvarima: o štetnosti visokoga društva i o abnormalnostima braka. Tä shvatite, napokon! Visoko društvo grde uvijek zato, da bi ga suprotstavili onom društvu, u kojem žive trgovci, popovi, malograđani i seljaci, kojekakvi Sidori i Nikite. Oba mi se društva gade, ali kad bi mi ponudili da prema savjesti biram između jednoga i drugoga, ja bih bez razmišljanja izabrao visoko, i to

ne bi bila laž i prenemaganje, zato što je sav moj ukus na njegovoj strani. Naše je društvo i trivijalno i isprazno, ali zato vi i ja barem govorimo čestito francuski, tu i tamo čitamo štogod i ne guramo jedno drugo u slabine, čak i kada se jako svađamo, a u Sidorâ, Nikitê i njima sličnih je »potregimo«, »sadakarce«, »oči ti iskapale«, i potpuna razuzdanost birtijskih običaja i idolopoklonstvo.

— Seljak i trgovac nas hrane.

— Da, pa što? To pokazuje s loše strane ne samo mene, već i njih također. Hrane me i ponizno mi se klanjaju, dakle, nedostaje im pameti i poštenja da postupaju drugačije. Ja nikoga ne grdim i ne hvalim, već samo želim reći: visoko i nisko društvo — oba su bolja ... Srcem i umom ja sam protiv oba, ali su moji ukusi na strani prvoga. A što se tiče abnormalnosti braka — nastavi Orlov, pogledavši na sat — vrijeme je da shvatite, da nema nikakvih abnormalnosti, nego postoje samo neodređeni zakoni prema braku. Što vi tražite od braka? U zakonitom i nezakonitom zajedničkom životu, u svim savezima i konkubinatima, dobrim i lošim, bît je ista. Vi, dame, živite samo radi te bîti, ona je za vas sve, bez nje vaše postojanje za vas ne bi imalo smisla. Ništa vam ne treba osim bîti, vi je i uzmite, ali odonda, otkako ste se načitale pripovijesti, počele ste se sramiti da uzimate, pa glavinjate tamo amo, mijenjate bez razmišljanja muškarce i da opravdate nered, počele ste govoriti o abnormalnosti braka. Kad već ne možete i ne želite da odbacite bît, najglavnijega vašega neprijatelja, vašega satanu, kad mu i dalje ropski služite, tu može biti ozbiljna razgovora? Sve, što god mi kažete, bit će besmislica i prenemaganje. Ne ću vam povjerovati.

Ja pođoh da saznam u vratara, ima li kočija, i kada sam se vratio, već zatekoh svađu. Kako kažu pomorci, vjetar se pojačao.

— Vi me, vidim, želite danas poraziti svojim cinizmom — govorila je Zinaida Fjodorovna, hodajući u silnom uzbuđenju po salonu. — Odvratno mi je slušati vas. Čista sam i pred bogom i ljudima, i nemam se zašto kajati. Otišla sam od muža k vama i ponosim se time. Ponosim se, kunem vam se svojom čašću.

— E, pa lijepo!

— Ako ste vi pošten, čestit čovjek, onda se također morate ponositi mojim postupkom. On uzvisuje mene i vas nad tisućama ljudi, koji bi htjeli da postupe baš kao ja, ali se na to ne mogu odlučiti zbog malodušnosti ili sitnih računa. No, vi niste čestiti. Bojite se slobode i podsmjehujete se poštenoj pobudi zbog straha da kakva neznalica ne posumnja da ste pošten čovjek. Bojite se da me pokažete svojim znancima, za vas nema veće kazne, nego kada se sa mnom vozite ulicom ... Što? Zar to nije istina? Zašto me dosada niste predstavili svome ocu i svojoj sestrični? Zašto? Ne, meni je to dodijalo! — viknu Zinaida Fjodorovna i lupnu nogom. — Zahtijevam ono, što mi po pravu pripada. Izvolite me predstaviti svome ocu!

— Ako vam je on potreban, predstavite mu se sami. On prima svaki dan ujutro od deset do deset i po.

— Kako ste niski! — reče Zinaida Fjodorovna, kršeći u očaju ruke. — Ako čak niste iskreni i ne govorite ono što mislite, onda bi vas čovjek i zbog same te okrutnosti mogao zamrziti. O, kako ste niski!

— Mi se stalno vrtimo okolo naokolo i nikako ne možemo da se dogovorimo o pravom smislu. Sav je smisao u tome, da ste se prevarili, a to ne želite glasno priznati. Zamišljali ste da sam ja junak i da imam nekakve neobične ideje i ideale, a ono se pokazalo da sam najobičniji činovnik, kartaš i da nemam sklonosti prema nikakvim idejama. Ja sam dostojan izdanak onoga istoga gnjiloga društva, iz kojega ste vi bježali, zbunjeni njegovom prazninom i trivijalnošću. Priznajte, budite pravedni i nemojte se ljutiti na mene, već na sebe, jer ste se prevarili vi, a ne ja.

— Da, priznajem, pogriješila sam.

— E, baš lijepo! Došli smo do glavnoga, hvala bogu. Sada slušajte dalje, ako želite! Uzvisiti se do vas, ja ne mogu, jer sam suviše pokvaren; spusti se do mene, vi također ne možete, jer ste suviše visoki. Preostaje, dakle, samo ...

— Što? — brzo upita Zinaida Fjodorovna, pritajivši dah i postavši blijeda kao papir.

— Preostaje da u pomoć pozovemo logiku ...

— Georgije, zašto me mučite? — reče najednom ruski Zinaida Fjodorovna, slomljenim glasom. — Zašto? Shvatite moje patnje ...

Orlov, uplašivši se suza, brzo ode u kabinet i, ne znam zašto, da li je želio da joj nanese suvišnu bol ili se sjetio da je to uobičajno u sličnim slučajevima — za sobom zaključa vrata. Ona vrisnu i potrča za njim, šušteći haljinom.

— Što ovo znači? — upita ona, lupajući na vrata. — Ovo... Što ovo znači? — ponovi ona tankim, od negodovanja isprekidanim glasom. — A, tako vi! Onda znajte, da vas mrzim i prezirem. Među nama je sve svršeno! Sve!

Začu se histeričan plač s kihotom. U salonu nešto neveliko pade sa stola i sruši se. Orlov se iz kabineta kroz druga vrata provuče u predsoblje i, plašljivo se obazirući, brzo obuče kabanicu, stavi cilindar, pa izađe.

Prošlo je pola sata, sat, a ona je neprestano plakala. Sjetio sam se da nema oca, ni majke, ni rodbine, da ovdje živi između čovjeka koji je mrzi i Polje koja je okrada. Kako mi se jadan učini njezin život. Ne znajući ni sam zašto, odoh k njoj u salon. Ona, slaba, nemoćna, divne kose, ona, koja mi se činila primjer nježnosti i elegancije, mučila se kao bolesnica; ležala je na divanu, skrivajući lice i dršćući cijelim tijelom.

— Gospođo, ne naređujete li da odem po liječnika? — upitah tiho.

— Ne, nije potrebno... sitnice — reče ona i pogleda me zaplakanim očima. — Malo me glava boli... Zahvaljujem.

Izašao sam. A navečer je pisala pismo za pismom i slala me čas k Pekarskom, čas Kukuškinu, čas Grozinu i, napokon, kamo god hoću, samo da bih što prije našao Orlova i predao mu pismo. Kada sam se svaki put vraćao natrag s pismom, grdila me, molila, turala mi u ruku novce — baš kao u vrućici. Noću nije spavala, nego je sjedila u salonu i razgovarala sama sa sobom.

Sutradan pred ručak Orlov se vratio i oni se pomiriše.

Prvoga četvrtka nakon toga Orlov se tužio svojim prijateljima na nesnosno težak život. Mnogo je pušio i razdraženo govorio:

— Ovo nije život, već inkvizicija. Suze, vapaji, mudri razgovori, molitve za oproštenje, opet suze i vapaji, a sve u svemu — ja nemam sada vlastitoga stana, ja sam se izmučio i nju sam izmučio. Zar ću zaista morati da ovako živim još mjesec ili dva? Zar zaista? Je li to moguće?

— A ti s njom porazgovaraj! — reče Pekarski.

— Pokušavao sam, ali ne mogu. Možeš slobodno reći kakvu god hoćeš istinu čovjeku samostalnome, koji rasuđuje, ali tu imaš posla sa bićem koje nema ni volje, ni karaktera, ni logike. Ja ne podnosim suze, one me razoružavaju. Kada ona plače, onda sam ja spreman da joj se zakunem na vječnu ljubav i da sam plačem.

Pekarski nije shvatio, počesa u razmišljanju svoje široko čelo i reče:

— A kako bi bilo, da ti za nju iznajmiš poseban stan? Pa, to je tako jednostavno!

— Njoj sam potreban ja, a ne stan! I zar vrijedi govoriti? — Uzdahnu Orlov. — Slušam samo beskrajne razgovore, ali ne vidim izlaza iz svog položaja. E, baš sam u istinu bez krivnje kriv. Ovcom se nisam učinio, a vukovi me izjedoše. Cijeli sam se svoj život odricao uloge junaka, nikada nisam mogao trpjeti turgenjevske romane, i odjednom, baš kao za ruglo, upao sam u prave pravcate junake. Uvjeravam na časnu riječ, da ja uopće nisam junak, i navodim za to neoborive dokaze, ali mi ne vjeruju. Zašto ne vjeruju? Sva je prilika, da u mojoj fizionomiji ima nešto junačko.

— A vi idite u reviziju gubernije — reče Kukuškin, smijući se.

— Pa samo to i preostaje.

Sedmicu dana poslije toga razgovora Orlov priopći, da ga opet šalju službeno senatoru, i isti dan navečer sa svojim kovčezima ode k Pekarskom.

XI

Na pragu je stajao starac od šezdesetak godina, u dugoj bundi do zemlje i u kapi od dabrovine.

— Je li kod kuće Georgij Ivanič? — upita on.

U početku sam pomislio da je to jedan od lihvara, Gruzinovih vjerovnika, koji su katkada zalazili Orlovu po sitne isplate, ali kada on uđe u predsoblje i razgrnu bundu, vidjeh guste obrve i karakteristično stisnute usne, koje sam bio tako dobro proučio na fotografijama, i dva reda zvijezda na fraku odore. Prepoznao sam ga: bijaše to Orlovljev otac, poznati državnik.

Odgovorio sam mu, da Georgija Ivaniča nema kod kuće. Starac čvrsto stisnu usne i u razmišljanju pogleda ustranu, pokazujući mi svoj suhi, bezubi profil.

— Ostavit ću ceduljicu — reče on. — Uvedi me.

Ostavio je u predsoblju kaljače i ne skidajući svoju dugačku, tešku bundu, ode u kabinet. Ondje sjedne u naslonjač ispred pisaćeg stola i prije nego se prihvatio pera, oko tri minute je o nečemu mislio, zaklonivši oči rukama, kao od sunca — na vlas jednako kao što je to činio njegov sin, kad nije bio raspoložen. Lice mu bijaše tužno, zamišljeno, sa izrazom one pokornosti, kakvu sam imao prilike vidjeti samo na licima starih i religioznih ljudi. Stajao sam odostrag, gledao njegovu ćelu i jamicu na zatiljku, i bijaše mi kao dan jasno, da je taj slabi, bolesni strac sada u mojim rukama. Pa u cijelom stanu, osim mene i mojega neprijatelja, ne bijaše ni duše. Da sam upotrebio samo malo fizičke snage, zatim skinuo sat, da zamaskiram namjeru, pa otišao kroza sporedni ulaz, bio bih dobio mnogo više, nego što sam mogao očekivati, kad sam stupao u lakaje. Mislio sam: teško da će mi se kada pružiti sretniji slučaj. Ali umjesto da djelujem, ja sam sasvim ravnodušno pogledavao čas ćelu, čas krzno i mirno razmišljao o odnosu toga čovjeka prema njegovu jedincu i o tome, da se ljudima, koji su razmaženi bogatstvom i vlašću, vjerojatno ne želi umrijeti...

— Ti odavno služiš kod mojega sina? — upita on, izvlačeći na papiru krupna slova.

— Treći mjesec, vaše visoko prevashodstvo.

On završi pisanje i ustade. Ostalo mi je još vremena. Požurivao sam se i stiskao pesnice, nastojeći da istisnem iz svoje duše bar kap prijašnje mržnje; sjećao sam se, kakav sam još nedavno bio strastven, uporan i neumoran neprijatelj ... Ali teško je zapaliti žigicu o trošan kamen. Staro, tužno lice i hladni sjaj zvijezda izazvali su u meni samo sitne, jeftine i suvišne misli o prolaznosti svega zemaljskoga, o brzoj smrti...

— Zbogom, brate! — reče starac, natakne kapu i izađe.

Više se nije moglo sumnjati: u meni se dogodila promjena, postao sam drugi. Da povjerim sebe, počeo sam se sjećati, ali mi odmah bi strašno, kao da sam nehotice zavirio u taman, vlažni kut. Sjetio sam se svojih drugova i poznatih,

i prva mi misao bijaše o tome, kako ću pocrvenjeti i zbuniti se, kada sretnem koga od njih. A tko sam ja sada? O čemu da mislim i što da radim? Kamo da idem? Zašto živim?

Ništa nisam shvaćao i bijaše mi jasno samo jedno: treba što prije spremiti svoju prtljagu i otići. Do starčeva je posjeta moje lakajstvo imalo smisla, sada pak ono bijaše smiješno. Suze su mi kapale u rastvoreni kovčeg, bila me je spopala nepodnošljiva tuga, ali kako mi se htjelo živjeti! Bio sam spreman da zagrlim i u svoj kratki život smjestim sve, što je dostupno čovjeku. Želio sam i govoriti, i čitati i lupati čekićem gdjekod u velikoj tvornici i stajati na straži, i orati. Vuklo me i na Nevski, i u polje, i na more, svuda, kamo je dopirala moja mašta. Kada se vratila Zinaida Fjodorovna, pojurio sam da joj otvorim vrata i s osobitom nježnošću skinuo s nje bundu. Posljednji put!

Osim starca, toga dana su nam dolazila još dvojica. Navečer, kada se već sasvim bilo smračilo, neočekivano dođe Gruzin da uzme za Orlova nekakve spise. On otvori stol, izvadi potrebne spise i pošto ih smota u trubu, naredi mi, da ih metnem u predsoblju pokraj njegove kape, a sam ode k Zinaidi Fjodorovnoj. Ona je ležala u salonu na divanu, podmetnuvši ruke pod glavu. Bijaše već prošlo pet ili šest dana, kako je Orlov otputovao na reviziju i nikome ne bijaše poznato, kada će se vratiti, ali ona više nije slala brzojave i nije ih očekivala. Polju, koja je još uvijek živjela kod nas, kao da nije opažala. »Neka!« — čitao sam na njezinu bestrasnom, veoma blijedom licu. Ona je već, kao i Orlov, zbog tvrdoglavosti htjela da bude nesretna; za inat sebi i cijelome svijetu, cijele je dane ležala nepomično na sofi, želeći sebi samo loše i očekujući samo loše. Vjerojatno je zamišljala povratak Orlova i neizbježne svađe s njim, zatim njegovo ohlađenje, prijevare, zatim kako će se rastati i te mučne misli pružale su joj, možda, zadovoljstvo. Ali što bi ona rekla, kad bi najednom saznala pravu istinu?

— Volim vas, kumo — govorio je Gruzin, pozdravljajući je i ljubeći joj ruku. — Vi ste tako dobra! A Žoržinjka otputovao — slaga on. — Otputovao, zločinac!

On s uzdahom sjede i nježno je pomilova po ruci.

— Dopustite, draga, da malko kod vas posjedim — reče on. — Kući mi se ne ide, a k Biršovima je još rano. Danas je u Biršovih rođendan njihove Katje. Lijepa djevojčica!

Ja mu donesoh čašu čaja i staklence konjaka. Polako, s očitim neraspoloženjem, popi čaj i vraćajući mi čašu, ponizno upita:

— A nema li u vas, prijatelju, štogod... da založim? Još nisam ručao.

Nismo imali ništa. Otišao sam u restoran i donio mu običan ručak za rubalj.

— U vaše zdravlje, draga! — reče on Zinaidi Fjodorovnoj i ispi čašicu rakije. — Mala moja, pozdravlja vas vaše krasno kumče. Jadnica, ima škrofule! Ah, djeca, djeca! — uzdahnu on. — Ali, što god vi rekli, kumo, ugodno je biti otac. Žoržinjki je taj osjećaj nerazumljiv.

On još popi. Mršav, blijed, ubrusom na grudima, baš kao sa dječjom pregačicom, pohlepno je jeo i, podižući obrve, pogledom krivca, pogledavao je čas Zinaidu Fjodorovnu, čas mene, kao dječak. Činilo se, da mu nisam dao lještarku ili želė, on bi zaplakao. Zasitivši se on se razveseli i poče sa smijehom pričati nešto o obitelji Biršovih, ali kada opazi da je to dosadno i da se Zinaida Fjodorovna ne smije, zašutje. I nekako odjednom postade dosadno. Poslije ručka oboje je sjedilo u salonu pri svijetlu samo jedne svjetiljke i šutjelo: njemu je bilo teško lagati, a ona ga je htjela nešto pitati, ali se nije usuđivala. Tako prođe oko pola sata. Gruzin pogleda na sat.

— A, uostalom, meni je već vrijeme da idem.

— Ne, sjedite! Treba da porazgovaramo.

Opet su šutjeli. On sjede za klavir, taknu jednu tipku, zatim zasvira i tiho zapjeva »Što li mi sprema dan, što sviće?« ali po običaju smjesta ustade i strese glavom.

— Odsvirajte, kume, štogod — zamoli Zinaida Fjodorovna.

— A što? — upita on, slegnuvši ramenima. — Sve sam već pozaboravljao. Odavno sam zapustio.

Gledajući u strop, kao da se prisjeća, sa čudesnom izražajnošću zasvira dvije stvari od Čajkovskoga, tako toplo, tako pametno! Lice mu bijaše jednako, kao uvijek — ni pametno, ni glupo, i činilo mi se jednostavno kao čudo, da je

čovjek, kojega sam ja navikao da vidim u najnižoj i najprljavijoj sredini, sposoban za tako visoku i za mene nedostiživu visinu osjećaja, za takvu čistoću. Zinaida Fjodorovna se zacrvenje i u uzbuđenju stade hodati po salonu.

— E, pričekajte, kumo, ako se sjetim, odsvirat ću vam jednu stvarčicu — reče on. — Slušao sam kako su je svirali na violončelu.

Ispočetka plašljivo sastavljajući akorde, a zatim sa sigurnošću zasvira Saint-Saënsov *»Labuđi pjev«*. Odsvirao je i ponovio.

— Zgodno, zar ne? — reče on.

Uzbuđena Zinaida Fjodorovna zaustavi se kraj njega i upita:

— Kume, recite mi iskreno, prijateljski: što vi mislite o meni?

— A što da kažem? — odgovori on, podižući obrve. — Volim vas i mislim o vama samo dobro. Ako vi želite da govorite uopće o pitanju, koje vas zanima — nastavi on, čisteći svoj rukav oko lakta i mršteći se — onda, mila moja, znate li . . . Slobodno slijediti naklonosti svojega srca, to uvijek ne donosi sreću dobrim ljudima. Da bi se čovjek osjećao slobodan i u isto vrijeme sretan, čini mi se, ne treba od sebe skrivati da je život surov, grub i nemilosrdan u svome konzervativizmu, i treba mu odgovarati onako, kako je zavrijedio, to jest biti isto tako, kao i on, grub i nemilosrdan u svojoj težnji za slobodom. Ja tako mislim.

— Gdje bih to ja mogla! — tužno se nasmiješila Zinaida Fjodorovna. — Već sam se umorila, kume. Tako sam se umorila, da ne ću maknuti prstom radi svoga spasenja.

— Idite u manastir, kumo!

Rekao je to u šali, ali poslije tih riječi Zinaidi Fjodorovnoj, a zatim i njemu samome u očima zablistaše suze.

— No — reče on — sjedili smo, sjedili, valja i poći. Zbogom, mila kumice. Dao vam bog zdravlja!

Poljubi joj obje ruke i, nježno ih pogladivši, reče, da će sigurno za koji dan još svratiti. Oblačeći u predsoblju svoj kaput nalik na dječji kaputić, dugo je prevrtao po džepovima, da mi dâ bakšiš, ali nije našao ništa.

— Zbogom, dragi moj! — reče on tužno, pa izađe.

Nikada ne ću zaboraviti ono raspoloženje, što ga je za sobom ostavio taj čovjek. Zinaida Fjodorovna nastavila je još da u uzbuđenju hoda po salonu. Nije ležala, nego je hodala — već je i to dobro. Htio sam iskoristiti to raspoloženje, da s njom porazgovaram otvoreno i da odmah odem, ali tek što stigoh ispratiti Gruzina, kadli se začu zvonce. To je došao Kukuškin.

— Je li kod kuće Georgije Ivanič? — Upita on. — Je li se vratio? Veliš nije? Baš mi je žao! Onda odoh da poljubim ruku domaćici, pa — napolje. Zinaida Fjodorovna, može li se? — vikne on. — Želim vam poljubiti ruku. Oprostite, što ja tako kasno.

Nije dugo prosjedio u salonu, samo desetak minuta, ali se meni činilo, da sjedi već odavno i da nikada ne će otići. Od negodovanja i gnjeva grizao sam sebi usne i već sam mrzio Zinaidu Fjodorovnu. »Zašto ga ne tjera od sebe?« — Kipio sam od bijesa, iako je bilo očito, da joj je s njim bilo dosadno.

Kad sam mu davao bundu, u znak osobite naklonosti prema meni pitao me, kako mogu biti bez žene.

— Ali, mislim, ti ne zijevaš — reče on, smijući se. — Ti s Poljom, vjerojatno, šaraš... Mangupe!

Bez obzira na moje svakidašnje iskustvo, tada sam malo znao o ljudima, i veoma je moguće da sam često preuveličavao sitnice i da uopće nisam opažao ono, što je važno. Činilo mi se, da mi Kukuškin badava ne kikoće i ne laska! Ne nada li se, možda, da ću ja, kao lakaj, brbljati svuda po tuđim lakajskim sobama i kuhinjama o tome, da on dolazi k nama navečer, kada nema Orlova, i da sjedi sa Zinaidom Fjodorovnom do kasne noći? A kada moje spletke dođu do ušiju njegovih znanaca, on će zbunjeno obarati oči i prijetiti mezimcem. I zar se on sam — mislio sam, gledajući njegovo malo, medeno lice — ne će još danas za kartama praviti i, možda, izusti, da je već preoteo od Orlova Zinaidu Fjodorovnu?

Ona mržnja, koja mi je tako nedostajala u podne kada je dolazio starac, sada je ovladala mnome. Kukuškin napokon izađe i ja sam, osluškujući tapkanje njegovih kožnatih kaljača, osjećao silnu želju da za njim na rastanku pošaljem nekakvu grubu psovku, ali sam se svladao. A kada se na

stubištu utišaše koraci, vratih se u predsoblje i, ne znajući ni sam što radim, dohvatih svežanj papira, što ga je bio zaboravio Gruzin, pa na vrat na nos pojurih dolje. Bez kaputa i bez kape istrčao sam na ulicu. Nije bilo hladno, ali je padao krupan snijeg i puhao vjetar.

— Vaše prevashodstvo! — viknuh, stižući Kukuškina. — Vaše prevashodstvo!

On se zaustavi pokraj svjetiljke i okrenu u nedoumici.

— Vaše prevashodstvo! — rekoh, sav zadihan. — Vaše prevashodstvo!

I, ne smislivši, što da kažem, dva puta ga udarih papirnatim svežnjem po licu. Ništa ne shvaćajući, pa čak i ne čudeći se, — toliko sam ga bio prenerazio — on se nasloni leđima na svjetiljku i zakloni lice rukama. U tome trenutku je mimo nas prolazio nekakav vojni liječnik i vidio kako sam tukao čovjeka, ali me je samo u nedoumici pogledao i otišao dalje.

Zastidio sam se i potrčao natrag u kuću.

XII

S glavom mokrom od snijega i zapuhan, dotrčao sam u lakajsku sobu i smjesta bacio frak, obukao gornji i donji kaput i iznio svoj kovčeg u predsoblje. Bježati! Ali prije nego što ću otići, brzo sam sjeo i počeo pisati Orlovu:

— »Ostavljam vam svoj lažni pasoš — počeo sam — molim, da ga zadržite za uspomenu, pokvareni čovječe, gospodine petrogradski činovniče!«

»Prokrasti se u kuću pod tuđim imenom, promatrati ispod lakajske maske intimni život, sve vidjeti i čuti, da bih zatim bez dopuštenja raskrinkao vašu laž — sve je to, reći ćete, nalik na lopovluk. Da, ali meni sada nije do plemenitosti. Doživio sam desetke vaših ručaka, večera, kada ste govorili i radili što ste htjeli, a ja sam morao slušati, gledati i šutjeti — ne želim vam to pokloniti. Osim toga, ako pored vas nema žive duše, koja bi se usudila da vam kaže istinu i da ne laska, onda neka vam bar lakaj Stepan opere vašu divnu fizionomiju.«

Taj mi se početak nije svidio, ali mi se nije htjelo da ga ispravljam. A nije li svejedno?

Veliki prozori s tamnim zavjesama, krevet, zgužvani frak na podu i mokri tragovi mojih nogu izgledali su surovo i tužno. I tišina bijaše nekako osobita.

Vjerojatno zbog toga, što sam bio na ulicu istrčao bez kape i kaljača, podigla mi se visoka temperatura. Lice mi je gorjelo, žigalo me je u nogama... Tešku mi je glavu pritezalo k stolu, a u mislima mi bijaše nekakva razdvojenost, kada se čini, da se za svakom mišlju u mozgu miče njezina sjena.

»Bolestan sam, slab, moralno slomljen — nastavio sam — ne mogu vam pisati kako bih htio. U prvi čas sam želio da vas uvrijedim i ponizim, ali sada mi se čini, da nemam pravo na to. Vi i ja — oba smo pali i oba više nikada ne ćemo ustati, i moje pismo, kada bi čak bilo krasnorječivo, snažno i strašno, ipak bi nalikovalo na udarce po poklopcu lijesa: kako god lupao — ne ćeš probuditi! Nikakva naprezanja ne mogu ugrijati vašu prokletu hladnu krv, to vi znate bolje od mene. Pa zašto pišem? Ali glava i srce gore, ja pišem dalje, zbog nečega se uzbuđujem, kao da ovo pismo može spasiti vas i mene. Od vatre mi se u glavi ne vežu misli i pero mi nekako besmisleno škripi po papiru, ali pitanje, koje vam želim postaviti, stoji preda mnom jasno kao sunce.«

»Zašto sam prije vremena oslabio i pao, nije teško objasniti. Ja sam, poput biblijskoga junaka, podigao na sebe vrata grada Gaze, da ih odnesem na vrh brda, ali tek kad sam već iznemogao, kad se u meni zauvijek ugasila mladost i zdravlje, opazio sam da nisam dorastao tim vratima i da sam se prevario. Usto sam neprestano osjećao žestoku bol. Pretrpio sam glad, hladnoću, bolest, lišenje slobode, nisam znao niti znam za ličnu sreću, utočišta nemam, uspomene su mi teške, savjest se moja često boji. Ali, zašto ste posrnuli vi, vi? Kakvi su sudbonosni, đavolski razlozi omeli vaš život da se razvije kao pun proljetni cvjet, zašto ste se vi, pošto niste uspjeli da započnete život, požurili da odbacite od sebe sliku i priliku božju i pretvorili se u plašljivu životinju, koja laje i tim lajanjem straši druge zato, što se sama boji? Bojite se života, bojite se kao Azijat, i to onaj što povazdan sjedi na

perini i puši nargile. Da, vi mnogo čitate i dobro vam pristaje evropski frak, ali ipak, s kakvom nježnošću, potpuno azijatskom, tatarskom brižljivošću čuvate se od gladi, hladnoće, fizičkog napora, boli i nemira, kako se rano vaša duša sakrila u azijski ogrtač, kakvoga ste kukavicu odigrali pred stvarnim životom i prirodom, s kojom se bori svaki zdrav i normalan čovjek. Kako vam je mekano, toplo, udobno — i kako dosadno! Jest, kadkada vam je ubistveno, beznadno dosadno, kao u samici, ali vi nastojite da se sakrijte i od toga neprijatelja; po osam sati na dan kartate.«

»A vaša ironija? O, kako je ja dobro razumijem. Živa, slobodna, hrabra misao željna je znanja i zapovijedanja; lijenoj, praznoj pameti ona je nepodnošljiva. Da ne bi bunila vaš mir, vi ste, poput tisuće vaših vršnjaka, požurili da je od rane mladosti strpate u okvir; naoružali ste se ironičnim odnosom prema životu, ili nazovite to kako želite, i suzdržana, uplašena misao ne smije skočiti preko one ograde, koju ste joj vi postavili, i kada se rugate idejama, koje su vam tobože *sve* poznate, nalik ste na dezertera, koji sramno bježi s bojnog polja, ali, da zagluši stid, ismijava rat i hrabrost. Cinizam zaglušuje bol. U jednoj pripovijesti Dostojevskoga starac gazi nogama sliku svoje voljene kćeri, zato što je pred njom kriv, a vi se podlo i travijalno smijete idealima dobra i pravde, zato što više nemate snage da im se vratite. Svaka iskrena i pravedna aluzija na vaš pad strašna vam je i vi namjerno okupljate oko sebe ljude koji umiju samo laskati vašim slabostima. I nije bez razloga, što se vi tako bojite suza!«

»Uzgred budi rečeno nešto i o vašem odnosu prema ženi. Bestidnost smo naslijedili s tijelom i krvlju i u bestidnosti smo odgojeni, ali zato i jesmo ljudi, da u sebi pobjeđujemo zvijer. Kada ste sazreli, kada su vam postale poznate *sve* ideje, vi niste mogli a da ne vidite istinu; vi ste je znali, ali niste pošli za njom, nego ste je se uplašili i, da prevarite svoju savjest, počeli ste glasno uvjeravati sebe, da niste krivi vi, već upravo žena, da je ona isto tako niska, kao i vaši odnosi prema njoj. Zar hladne, nepristojne anegdote, konjski smijeh, sve vaše bezbrojne teorije o bîti, o neodređenim zahtjevima prema braku, o deset soua, koje ženi plaća fran-

cuski radnik, vaše vječno pozivanje na bapsku logiku, lažljivost, slabost i ostalo — zar to sve nije nalik na želju da pošto poto ponizite ženu do blata, da bi ona i vaši odnosi prema njoj stajali na istoj razini. Vi ste — slab, nesretan, nesimpatičan čovjek.«

U salonu zasvira na klaviru Zinaida Fjodorovna, nastojeći da se sjeti Saint-Saënsove kompozicije, koju je svirao Gruzin. Odoh i legoh na postelju, ali pošto se sjetih da mi je vrijeme da odem, preko volje ustadoh i sa teškom, vrućom glavom pođoh opet prema stolu.

»Ali, evo pitanja — nastavio sam. — Zašto smo se umorili? Zašto smo u početku tako strastveni, odvažni, plemeniti, puni vjere, a kad nam je 30—35 godina, postajemo već potpune propalice? Zašto se jedan ugasi u sušici, drugi ispali tane u čelo, treći traži zaborav u rakiji, kartama, četvrti, da zagluši strah i tugu, cinično gazi nogama sliku svoje čiste, lijepe mladosti? Zašto mi, kad jednom padnemo, više ne nastojimo da ustanemo i, izgubivši jedno, ne tražimo drugo? Zašto?«

»Razbojnik, koji je visio na križu, umio je da povrati sebi životnu radost i smionu, ostvarljivu nadu, premda mu možda nije ostajalo da živi više od jednoga sata. Pred vama su još duge godine, a i ja, vjerojatno, ne ću umrijeti tako brzo, kako se čini. Što, kada bi se nekim čudom sadašnjost pokazala kao san, strašan, ružan san, pa da se probudimo obnovljeni, čisti, snažni, ponosni na svoju istinu? Izgorjeh od slatkog maštanja, i jedva dišem od uzbuđenja. Strašno želim živjeti, želim da naš život bude svet, uzvišen i svečan, kao svod nebeski. Živjet ćemo! Sunce ne izlazi dvaput na dan i život se ne daje dva puta, stoga se čvrsto uhvatite za ostatke svoga života i spasavajte se...«

Više nisam napisao ni jedne riječi. U glavi mi je bilo mnogo misli, ali su se sve rasplinule i nisu se slagale u retke. I ne završivši, potpisao sam svoj stalež, ime i prezime i otišao u kabinet. Bijaše tamno. Napipao sam stol i položio pismo. Vjerojatno sam se u mraku sudario s namještajem i stvarao buku.

— Tko je tamo? — Začu se uplašen glas iz salona.

I u isti čas ura na stolu nježno otkuca jedan sat po ponoći.

XIII

U tami sam najmanje pola minute grebao vrata, napipavao ih, zatim polagano otvorio i ušao u salon. Zinaida Fjodorovna je ležala na divanu i, nalaktivši se, gledala me. Ne usuđujući se da progovorim, polako sam prošao mimo, a ona me pratila pogledom. Zastao sam malo u dvorani i opet prošao mimo, a ona me gledala pažljivo i u nedoumici, čak sa strahom. Napokon se zaustavih i počeh nasilu:

— On se ne će vratiti!

Ona brzo skoči na noge, pa me pogleda, ne razumijevajući.

— On se ne će vratiti! — ponovih i strašno mi zalupa srce. — Ne će se vratiti zato, što i nije otputovao iz Petrograda. On stanuje kod Pekarskoga.

Razumjela je i povjerovala mi, — vidio sam to po iznenadnom blijedilu i po tome, kako je najednom skrstila ruke na prsima s izrazom straha i molbe. U tren joj u sjećanju proletje njezina nedavna prošlost, shvatila je i s neumoljivom jasnoćom vidjela cijelu istinu. Ali se u isto vrijeme sjetila da sam ja lakaj, niže biće... Skitnica razbarušene kose, sa licem crvenim od vrućine, možda pijan, u nekakvu prostom kaputu, grubo se upletao u njezin intimni život, i to ju je uvrijedilo. Surovo mi reče:

— Vas nitko ništa ne pita. Izađite odavde!

— O, vjerujte mi! — rekoh zanosno, pružajući prema njoj ruke. — Nisam lakaj, ja sam isto tako slobodan, kao i vi!

Rekao sam svoje ime i brzo, brzo, da me ne prekine ili da ne ode u svoju sobu, objasnih joj, tko sam i zašto tu živim.

To novo otkriće porazilo ju je jače, nego prvo. Prije se ipak nadala da je lakaj slagao ili se prevario, ili rekao drskost, sada pak, poslije moga priznanja, nije više nimalo sumnjala. Po izrazu njezinih nesretnih očiju i lica, koje je najedamput postalo ružno, zato što je ostarjelo i izgubilo svoju mekoću, vidio sam kako joj je neizdržljivo teško, vidio sam da nisam u dobar čas počeo ovaj razgovor, ali sam nastavio u oduševljenju:

— Senator i revizija bili su izmišljeni, da vas prevare. U siječnju, kao i sada, on također nikamo nije putovao, već je stanovao kod Pekarskoga i ja sam ga viđao svaki dan, sudjelovao sam u prijevari. Bili ste im na teret, vašu su nazočnost ovdje mrzili, rugali vam se ... Da ste mogli čuti kako su se on i njegovi prijatelji ovdje rugali vama i vašoj ljubavi, ne biste ostali ovdje ni časka. Bježite odavde! Bježite!

— No, pa što? — progovori ona drhtavim glasom i prođe rukom po kosi. — No, pa što? Neka!

Oči joj bijahu pune suza, usne su drhtale, a cijelo joj lice bijaše upadljivo blijedo i puno gnjeva. Gruba, sitničava Orlovljeva laž uzrujavala ju je i činila joj se vrijednom prezira, smiješnom; nasmiješila se, ali meni se nije sviđao taj njezin osmijeh.

— No, pa što? — ponovi ona i opet prevuče rukom preko kose. — Neka. On misli da ću ja umrijeti od poniženja, a meni je ... smiješno. Uzalud se on skriva.

Odmaknula se od klavira i rekla, slegnuvši ramenima:

— Uzalud ... Jednostavnije bi bilo izjasniti se, nego se skrivati i skitati po tuđim stanovima. Imam oči, sama sam davno već vidjela ... I samo sam čekala njegov dolazak, da konačno izvedem stvar na čistac.

Zatim je sjela u naslonjač kraj stola i, položivši glavu na naslon za ruke, gorko zaplakala. U salonu je gorjela u svijećnjaku samo jedna svijeća i oko naslonjača, u kojem je sjedila, bijaše mrak, ali sam vidio kako su joj podrhtavali glava i ramena i kako su joj vlasi, ispadajući iz frizure, pokrivale vrat, lice, ruke ... U njezinu tihom, ravnomjernom plaču, ne histeričnom, nego običnom ženskom plaču, čula se uvreda, ponižen ponos, poniženje i ono bezizlazno, beznadno, što se ne može ispraviti, sa čime se ne možeš pomiriti. U mojoj uzbuđenoj, patničkoj duši njezin je plač odjekivao kao jeka: već sam zaboravio na svoju bolest i na sve na svijetu, hodao sam po sobi i rastreseno brbljao:

— Kakav je to život ...? O, nije moguće tako živjeti! Ne smije se! To je bezumno, to je zločinstvo, a ne život!

— Kakvo poniženje! — govorila je kroz plač. — Živjeti zajedno ... smiješiti mi se u isto vrijeme, kada sam mu na teret, smiješna ... O, kakva li poniženja!

Podigne glavu, pa gledajući me zaplakanim očima kroz kosu mokru od suza i popravljajući tu kosu, koja joj je smetala da me gleda, upita:

— Smijali su se?

— Tim ste ljudima bili smiješni vi i vaša ljubav i Turgenjev, kojega ste se tobože načitali. I da mi oboje sada umremo od očaja, njima bi to također bilo smiješno. Izmislit će smiješnu anegdotu i pričat će je na vašim zadušnicama. Ali, zar vrijedi govoriti o njima? — rekoh nestrpljivo. — Treba bježati odavle. Ja ovdje ne mogu ostati ni časak dulje.

Ona zaplaka, a ja se odmakoh prema klaviru i sjedoh.

— Što mi čekamo? — upitah tužno. — Već je prošlo dva sata.

— Ja ništa ne čekam, — reče ona. — Ja sam propala.

— Zašto tako govorite? Bolje dajte da zajedno razmislimo, što nam je činiti. Ni ja ni vi više se ne možemo zadržavati ovdje... Kamo namjeravate otići odavle?

Odjednom u predsoblju odjeknu zvonce. Meni zadrhta srce. Nije li to već Orlov, kojemu se na me požalio Kukuškin. Kako ćemo se ja i on susresti? Odoh da otvorim. Bijaše to Polja. Ona uđe, stresavši u predsoblju sa svoga burnusa snijeg, i ne rekavši mi ni riječi, ode u svoju sobu. Kada sam se vratio u salon, Zinaida Fjodorovna, blijeda kao mrtvac, stajala je usred sobe i gledala me raskolačenim očima.

— Tko je to došao? — upita tiho.

— Polja — odgovorih.

Prođe rukom preko kose i od iznemoglosti zatvori oči.

— Odmah ću otići odavle — reče ona. — Budite dobri, otpratite me na Petrogradsku stranu. Koliko je sada sati?

— Do petnaest minuta tri.

XIV

Kada smo malo kasnije izašli iz kuće, na ulici bijaše mrak i nigdje nikoga. Padao je mokar snijeg i vlažni je vjetar šibao po licu. Sjećam se, bio je početak ožujka, bila je jugovina, i kočijaši su već nekoliko dana vozili kočije. Pod dojmom crnoga stubišta, hladnoće, noćnoga mraka i pazikuće u kožuhu, koji nas je ispitao prije nego što nas je pustio

kroz vrata, Zinaida Fjodorovna je sasvim oslabila i klonula duhom. Kad smo sjeli u fijaker i podigli krov, ona je dršćući cijelim tijelom, ubrzano govorila o tome, kako mi je zahvalna.

— Ne sumnjam u vašu iskrenost, ali me je sram, što se uznemirujete... — mrmljala je ona. — O, shvaćam, shvaćam... Kada je danas bio Gruzin, osjećala sam da laže i da nešto skriva. No, pa što? Neka. Ali mi je ipak neugodno, što vas uznemirujem.

Još je sumnjala. Da konačno uništim svaku sumnju, naredio sam kočijašu, da vozi po Sergejevskoj i, zaustavivši ga kod veže Pekarskoga, izašao sam iz fijakera i zazvonio. Kada izađe vratar, ja glasno, da bi mogla čuti Zinaida Fjodorovna, upitah, je li kod kuće Georgije Ivanič.

— Kod kuće je — odgovori on. — Ima tako pola sata kako je došao. Vjerojatno već spava. A ti, što ti treba?

Zinaida Fjodorovna ne izdrža i pomoli se iz fijakera.

— A odavno ovdje živi Georgije Ivanič? — upita.

— Već treću sedmicu.

— I nikamo nije odlazio?

— Nikamo — odgovori vratar i pogleda me začuđeno.

— Reci mu sutra što ranije — rekoh — da mu je doputovala sestra iz Varšave. Zbogom!

Zatim krenusmo dalje. U fijakeru ne bijaše zastora, pa je snijeg na nas padao u krpama, a vjetar je osobito na Nevi, probijao do kostiju. Meni se počelo činiti, da se već odavno vozimo, da odavno patimo i čak da već odavno čujem kako Zinaidi Fjodorovnoj treperi dah. Ja se letimice, u nekakvu polubunovnom stanju, upravo kao da se zanosim u san, obazreh na svoj čudni nerazumni život i, ne znam zašto, na um mi pade melodrama *Pariski prosjaci*, koju sam dva puta vidio u djetinjstvu. I zbog nečeg mi se, kada sam, da se otresem toga polubunila, provirio ispod krova i ugledao zoru, svi likovi prošlosti, sve zamagljene misli najednom sliše u jednu jasnu, čvrstu misao: ja i Zinaida Fjodorovna propadosmo zanavijek. To je bilo uvjerenje, kao da je hladno plavo nebo u sebi sadržavalo proročanstvo, ali sam za tren već mislio o drugom i vjerovao u drugo.

— A što ću ja sada? — govoraše Zinaida Fjodorovna glasom promuklim od hladnoće i vlage. — Kamo da idem, što da radim? Gruzin je rekao: idite u manastir. O, ja bih

pošla! Promijenila bih odjeću, svoje lice, ime, misli... sve, sve, i sakrila bih se zauvijek. Ali me ne će pustiti u manastir. Trudna sam.

— Sutra vi i ja odosmo u inozemstvo — rekoh ja.

— To nije moguće. Muž mi ne će dati pasoš.

— Provest ću vas bez pasoša.

Kočijaš se zaustavi pokraj jednokatne drvene kuće, obojene tamnom bojom. Zazvonih. Primajući od mene neveliku, laganu košaricu — jedinu prtljagu, koju smo sa sobom uzeli — Zinaida Fjodorovna se nekako kiselo nasmiješi i reče:

— Ovo je moj bijou[1]...!

Ali ona je tako oslabila, da nije imala snage držati taj *bijou*. Dugo nam nisu otvarali. Poslije trećega ili četvrtoga zvonjenja na prozorima zatitra svijetlo i začuše se koraci, kašalj, šapat; konačno škljocnu brava i na vratima se pokaza punašna žena crvena, uplašena lica. Iza nje, u nekom razmaku, stajala je malena, mršava starica ošišane sijede kose, u bijeloj kapici i sa svijećom u rukama. Zinaida Fjodorovna utrča u predvorje i baci se u naručaj toj starici.

— Nina, ja sam prevarena! — glasno zajeca. — Grubo sam prevarena, nisko! Nina! Nina!

Predadoh ženi košaricu. Vrata zaključaše, ali se još uvijek čulo jecanje i zapomaganje: »Nina!« Sjeo sam u fijaker i naredio kočijašu, da polagano vozi na Nevski. Valjalo mi se pobrinuti i za svoj konak.

Sutradan, predvečer, bio sam kod Zinaide Fjodorovne. Ona se silno promijenila. Na njezinu blijedom, jako omršalom licu ne bijaše već ni traga suzama, a izraz joj je bio drugačiji. Ne znam, da li zbog toga, što sam je sada vidio u drugim prilikama, ni izdaleka raskošnim, i što su naši odnosi već bili drugačiji, ili možda stoga, što je silna tuga ostavila na njoj svoj pečat, nije mi se učinila sada tako elegantna i nakićena kao uvijek: sva kao da je postala manja, a u pokretima, hodu, licu opazio sam suvišnu nervozu, nemir, kao da se žurila, i ne bijaše prijašnje mekoće čak ni u osmijehu. Bio sam sada odjeven u skupo odijelo, koje sam kupio toga dana. Pogledala je prije svega to odijelo i šešir u mojoj ruci, zatim je zausta-

[1] nakit

vila nestrpljiv, ispitivački pogled na mome licu, kao da ga proučava.

— Vaš mi se preobražaj još uvijek čini nekakvim čudom — reče ona. — Oprostite, promatram vas s takvom radoznalošću. Ta vi ste neobičan čovjek.

Ispričao sam joj još jedamput, tko sam i zašto sam živio kod Orlova i pripovijedao joj o tome dulje i potanje, nego jučer. Slušala je s velikim zanimanjem i, ne dopustivši mi da dovršim, reče:

— Tamo je za mene već sve svršeno. Znate, nisam izdržala i napisala sam pismo. Evo odgovora.

Na listiću što mi ga je pružila, Orlovljevim rukopisom bijaše napisano: »Ne ću se opravdavati. Ali priznajte, prevarili ste se vi, a ne ja. Želim vam sreću i molim, da što prije zaboravite G. O., koji vas poštuje. P. S. Šaljem vam stvari.«

Sanduci i košare, što ih je poslao Orlov, stajali su također u salonu, a među njima je bio i moj jadni kovčeg.

— Dakle... — reče Zinaida Fjodorovna i ne doreče.

Malo smo pošutjeli. Ona uze ceduljicu i jedno dvije minute držaše je pred očima, a u to je vrijeme njezino lice poprimilo onaj najnaduveniji, prezrivi i oholi, bezosjećajni izraz, kakav je imala jučer, u početku našega objašnjenja; u očima se pojaviše suze, ne ponizne, ne tužne, već ponosne, srdite suze.

— Slušajte — reče, nemirno ustajući i odlazeći prema prozoru, da joj ne vidim lice. — Odlučila sam ovako: već sutra ću otputovati s vama u inozemstvo.

— Baš lijepo. Spreman sam da putujem makar danas.

— Povedite me. Jeste li čitali Balzaca? — upita najednom, okrenuvši se. — Čitali ste? Njegov roman *Père Goriot*[1] završava tako, da junak gleda s vrha brežuljka Pariz i prijeti tome gradu: »Sad ćemo obračunati!« — I poslije toga započinje novi život. Tako ću i ja, kada budem iz vagona posljednji put pogledala Petrograd, reći: — »Sada se rastajemo!«

I, rekavši to, ona se nasmija svojoj šali i zbog nečega zadrhta cijelim tijelom.

---

[1] »Čiča Goriot.«

XV

U Veneciji mi počeše bolovi od porebrice. Vjerojatno sam se bio prehladio navečer, kada smo sa stanice plovili u hotel »Bauer«. Valjalo je već od prvoga dana leći u postelju i odležati oko dvije sedmice. Svako jutro, dok sam bio bolestan, dolazila je iz svoje sobe Zinaida Fjodorovna, da zajedno pijemo kavu, a zatim mi naglas čitala francuske i ruske knjige, kojih smo mnogo kupili u Beču. Te knjige bijahu mi već odavno poznate ili nezanimljive, ali je pokraj mene zvučio mili, dobri glas, tako da se u biti sadržaj svih njih za mene svodio na jedno: nisam osamljen. Odlazila je na šetnju, vraćala se u svojoj svijetlosivoj haljini, u laganu slamnatom šeširu, vesela, ugrijana proljetnim suncem, i pošto bi sjela pokraj postelje, nisko se nagnuvši k mojemu licu, pričala mi je štogod o Veneciji ili mi čitala te knjige — i meni bijaše lijepo.

Noću mi je bilo hladno, bolno i dosadno, ali danju sam se opijao životom — bolji izraz ne možeš smisliti. Žarko, vruće sunce, koje je udaralo u otvorene prozore i na vrata balkona, poklici odozdo, pljuskanje vesala, zvuk zvona, pucanj topa, koji je odjekivao u podne, i osjećaj potpune, potpune slobode, činili su sa mnom čudesa; osjećao sam na svojim bokovima snažna, široka krila, koja su me nosila bog zna kamo. A kako je divno i koliko radosti pruža misao, da s mojim životom usporedo ide drugi život, da sam sluga, stražar, prijatelj prijeko potreban suputnik bića mladoga, lijepoga, bogatoga, ali slaboga, uvrijeđenoga, osamljenoga. Čak je ugodno i bolovati, kada znaš, da ima ljudi, koji čekaju tvoje ozdravljenje kao blagdan. Jednom sam čuo kako je na vratima šaputala s mojim liječnikom, a zatim je došla k meni zaplakanih očiju, bio je to loš znak, ali sam ja bio razdragan i postalo mi je u duši neobično lako.

No, eto, dopustiše mi da izlazim na balkon. Sunce i povjetarac s mora maze i miluju moje bolesno tijelo. Gledam dolje na davno poznate gondole, koje plove sa ženstvenom gracioznošću, lako i veličanstveno, kao da žive i osjećaju svu raskoš ove originalne, čarobne kulture. Miriše morem. Negdje sviraju na mandolinama i dvoglasno pjevaju. Kako je lijepo! Kako nije nalik na onu petrogradsku noć, kada je padao

mokri snijeg i tako grubo udarao po licu! Evo, pogledaš li ravno preko kanala, vidi se žalo i na horizontu, na pučini sunce blista ponad vode tako žarko, da je bolno gledati. Vuče dušu onamo k rodnome, lijepom moru, kojemu sam poklonio svoju mladost. Živjeti želim! Živjeti — i više ništa!

Dvije sedmice poslije toga počeo sam ići kamo god sam htio. Volio sam sjediti na suncu, slušati gondolijera, ne razumijevati njegov govor i satima gledati kućicu, u kojoj je, kažu, živjela Dezdemona — naivnu, tužnu kućicu s djevičanskim izgledom, laganu poput čipke, tako laganu, da ju je, čini se, bilo moguće pomaknuti s mjesta jednom rukom. Dugo sam stajao pokraj Canovina[1] groba, nisam skidao očiju s tužnoga lava. A u duždevu dvorcu sve me je vuklo k onom uglu, gdje su crnom bojom zamazali nesretnoga Marina Faliera.[2] Lijepo je biti slikar, pjesnik, dramski pisac, mislio sam, ali ako je to za mene nedosežno, onda makar pasti u misticizam! Eh, uz ovo ničim pomućeno mirovanje i zadovoljstvo, što ispunjava dušu, da mi je bar komadić kakve vjere!

Navečer smo jeli ostrige, pili vino, vozili se. Sjećam se, naša crna gondola se nečujno ljuljala na jednom mjestu, pod njom jedva čujno klopoće voda. Tu i tamo dršću i njišu se odsjaji zvijezda i obalskih vatara. Nedaleko od nas u gondoli, na kojoj su obješeni šareni fenjeri, što se odražavaju u vodi, sjede neki ljudi i pjevaju. Zvuk gitara, violina, mandolina, muški i ženski glasovi razliježu se u mraku, i Zinaida Fjodorovna, blijeda sa ozbiljnim, gotovo surovim licem sjedi pored mene čvrsto stisnuvši usne i ruke. O nečemu misli, ne će da pomakne čak ni obrvu, i ne čuje me. Lice, poza i nepomičan pogled, koji ništa ne izražava i do nevjerojatnosti sumorna, strašna i kao snijeg hladna sjećanja, a okolo gondole, vatre, glazba, pjesma s energičnim strasnim uzvikom: »Jam — mo...! Jam — mo...!« — Kakvih li životnih kontrasta! Kada je tako sjedila, stisnuvši ruke, okamenjena, uvrijeđena, meni se činilo, da oboje sudjelujemo u nekom romanu, po starinskom ukusu, pod nazivom: *Zlosretna*, *Napuštena* ili što

---

[1] *Canova* (Kanova) Antonio — talijanski kipar, autor poznatih skulptura: *Amor i Psyhe, Paulina Borghese* (1757.—1822.) — Prev.

[2] *Marino Faliero* — mletački dužd, kojega su patriciji ubili zbog zavjere, što ju je kovao protiv njih (1274.—1355.) — Prev.

tome slično. Mi oboje: ona — zlosretna, odbačena, a ja — vjeran, odani prijatelj, maštalac i, ako hoćete, suvišan čovjek, zlosretnik, nesposoban već ni za što, nego samo da kašlje, mašta i, recimo, da žrtvuje sebe... Ali kome i čemu su sada potrebne moje žrtve? A pitanje je i što da žrtvujem?

Poslije večernje šetnje svaki smo put pili čaj u njezinoj sobi i razgovarali. Nismo se bojali dirati stare, još nezacijeljene rane; naprotiv, ja sam zbog nečega čak osjećao zadovoljstvo, kada sam joj pričao o svome životu kod Orlova ili se otvoreno doticao odnosa, koji su mi bili poznati i nisu mogli biti sakriveni od mene.

— Bilo je časova, kad sam vas mrzio — govorio sam. — Kada se on prenemagao, kada je bio popustljiv i lagao, zapanjivalo me je, kako to da vi ništa ne vidite i ne razumijete, kada je sve tako jasno. Ljubite mu ruke, klečite, laskate...

— Kada sam... ljubila ruke i klečala, voljela sam... — govoraše, crveneći se.

— Zar ga je zaista bilo tako teško odgonetnuti? Lijepa sfinga! Sfinga — kamerjunker! Ni zbog čega vas ne prekoravam, bože sačuvaj — nastavio sam, osjećajući da sam grub, da nemam manira i one delikatnosti, koja je tako potrebna kada imaš posla s tuđom dušom; prije, do poznanstva s njom, nisam opažao u sebi taj nedostatak. — Ali kako niste mogli pogoditi? — ponavljao sam, ali već tiše i ne tako uvjereno.

— Želite reći, da prezirete moju prošlost, i imate pravo — govorila je u silnom uzbuđenju. — Vi pripadate osobitoj vrsti ljudi, koje nije moguće mjeriti običnim aršinom; vaši moralni zahtjevi odlikuju se isključivom strogošću, vi ne možete opraštati; razumijem vas, i ako kada protuslovim, to ne znači, da na stvari gledam drugačije, nego vi; govorim prijašnju glupost jednostavno zato, što još nisam stigla da pohabam svoje stare haljine i predrasude. Sama mrzim i prezirem svoju prošlost, i Orlova i svoju ljubav... Kakva je to ljubav? Sada je to sve čak smiješno — govorila je, prilazeći prozoru i gledajući na kanal. — Sve te ljubavi samo zamagljuju savjest i oduzimaju razum. Smisao je života u jednom — u borbi. Stati petom na podlu zmijsku glavu, pa da ona — krk! Eto, u čemu je smisao. Samo u tome ili uopće — nema smisla.

Pripovijedao sam joj dugačke priče iz svoje prošlosti i opisivao svoje zaista strahovite doživljaje. Ali o onoj promjeni, što se bila dogodila u meni, nisam izrekao ni jedne riječi. S velikim me zanimanjem slušala svaki put i na zanimljivim mjestima trljala ruke, kao od negodovanja što ona još nije imala prilike da doživi takve doživljaje, strah i radosti, ali bi se najednom zamislila, povlačila u sebe, i već sam joj po licu vidio da me ne sluša.

Zatvarao sam prozore, koji gledaju na kanal, i pitao, ne bi li trebalo naložiti kamin.

— Ne, bog s njim. Nije mi hladno — govorila je, mlitavo se smiješeći — samo sam sva oslabila. Znate, meni se čini, da sam u posljednje doba postala strašno pametna. Imam sada neobične, originalne misli. Kada, na primjer, mislim o prošlosti, o svome ondašnjem životu... no, uopće o ljudima, sve mi se to stapa u jedno — u lik moje maćehe. Gruba, drska, bezdušna, lažljiva, razvratna i usto još morfinistkinja. Otac, slab i bezvoljan, oženio se mojom majkom zbog novca i natjerao joj sušicu, a eto tu svoju drugu ženu, moju maćehu, volio je strastveno, ludo... Natrpjela sam se... E, što da se tu priča! Velim, tako se, eto, sve stapa u jedan lik... I krivo mi je: zašto je maćeha umrla? Htjela bih se sada susresti s njom.

— Zašto?

— Tako, ne znam... — odgovarala je, smijući se i dražesno stresajući glavom. — Laku noć! Želim vam da ozdravite! Čim se oporavite, prihvatit ćemo se našega posla... Vrijeme je...

Kada sam, oprostivši se, već hvatao kvaku na vratima, govorila je:

— Što mislite? Polja još uvijek živi kod njega?

— Vjerojatno.

I ja sam odlazio u svoju sobu. Tako proživjesmo cio mjesec. Jednoga tmurnoga podneva, kada smo oboje stajali kraj prozora u mojoj sobi te šutke gledali oblake, koji su se navlačili s mora, i na nabujali kanal, očekujući da svaki čas udari kiša, i kada je već uska, gusta traka kiše, kao koprena, sakrila žalo, nama oboma najednom postade dosadno. Istoga smo dan otputovali u Firenzu.

XVI

Bilo je to već u jesen, u Nizzi. Jednoga jutra, kad sam svratio k njoj u sobu, sjedila je u naslonjaču, prebacivši nogu preko noge, pogrbljena, omršavjela, pokrivši lice rukama, i plakala gorko, na sav glas, a njezina dugačka, nepočešljana kosa padala joj je na ramena. Dojam divnoga, čudesnoga mora, koje sam malo prije bio vidio, o kojem sam htio ispričati, najednom me ostavio i srce mi se steglo od bola.

— Što vam je? — upitah; ona skinu jednu ruku s lica i mahnu mi, da izađem. — Ta, što vam je? — ponovih i prvi put otkad smo se poznavali poljubih joj ruku.

— Ne, ne, ništa! — ona će brzo. — Ah, ništa, ništa... Idite... Vidite, nisam odjevena.

Izašao sam strašno zbunjen. Mir i bezbolno raspoloženje, u kojem sam tako dugo živio, otrovala je bolećivost. Strasno sam želio da padnem pred njezine noge, da je molim, da ne plače osamljena, već da sa mnom podijeli svoju tugu, i jednolični šum mora počeo je već u mojim ušima gunđati kao mračno proročanstvo, i vidio sam pred sobom nove suze, nove boli i gubitke. Zašto, zašto ona plače? — pitao sam se, sjećajući se njezina lica i patničkog pogleda. Sjetio sam se da je trudna. Nastojala je da sakrije svoj položaj i od ljudi i od same sebe. Kod kuće je hodala u prostranoj bluzi ili u bluzi s pretjerano raskošnim naborima na grudima, a kad bi odlazila kamo, utezala se u steznik tako snažno, da ju je dva puta u vrijeme šetnje spopala nesvjestica. Sa mnom nikada nije razgovarala o svojoj trudnoći, a jedamput, kad sam joj bio natuknuo kako ne bi bilo loše da se posavjetuje s liječnikom, sva se zacrvenjela i nije rekla ni riječi.

Kada sam zatim ušao k njoj, već je bila odjevena i počešljana.

— Dosta, dosta! — rekoh, videći da je spremna da opet zaplače. — Dajte da radije pođemo na more i porazgovaramo.

— Ne mogu govoriti. Oprostite, sada sam u takvom raspoloženju, da želim biti sama. I, molim vas, Vladimire Ivanoviču, kada drugi put zaželite ući k meni, onda prethodno pokucajte!

Ovo »prethodno« zazvučalo je nekako osobito, ne ženski. Izašao sam. Vraćalo se prokleto petrogradsko raspoloženje i sva su se moja maštanja zgrčila i stegnula, kao lišće od žege. Osjećao sam da sam opet osamljen i da među nama nema blizine. Ja sam za nju isto, što je, evo, za ovu palmu paučina, koja se o nju objesila slučajno i koju će otkinuti i odnijeti vjetar. Prošetao sam po skveru, gdje je svirala glazba, svratio u kasino i tu promatrao dobro odjevene, jako namirisane žene; svaka me je pogledala, kao da je htjela reći: »Ti si osamljen, pa lijepo...« Zatim sam izašao na terasu i dugo gledao na more. U daljini na horizontu ni jednoga jedra, na lijevoj obali u ljubičastoj magli brda, vrtovi, kule, kuće, na svemu poigrava sunce, ali je sve tuđe, ravnodušno, nekakva zbrka.

XVII

Ona je, kao i prije, dolazila ujutro k meni da pije kavu, ali više nismo ručali zajedno; govorila je, da joj se ne da jesti i hranila se samo kavom, čajem i različitim sitnicama, kao što su naranče i karamele.

I razgovora uvečer među nama ne bijaše. Ne znam, zašto je tako. Poslije onoga, kako sam je zatekao u suzama, počela se prema meni odnositi nekako površno, koji put nehajno, čak s ironijom, i nazivala me zbog nečega »gospodine moj«. Ono, što joj se prije činilo strašno, neobično, herojsko i što je u njoj budilo zavist i oduševljenje, sada je uopće nije diralo, i, pošto bi me saslušala, obično bi se lagano protezala i govorila:

— Da, bijaše bitka kod Poltave, gospodine moj, bijaše.

Događalo se čak da je nisam susretao po cijele dane. Koji put oprezno i kao krivac pokucaš na njezina vrata — odgovara nema; pokucaš još jedamput — šutnja... Stojiš pred vratima i slušaš; ali, eto, mimo tebe prolazi sobarica i hladno izjavljuje: »Madame est partie.«[1] Zatim hodaš po hodniku hotela, hodaš, hodaš... Nekakvi Englezi, prsate dame, posluga u frakovima... I kada dugo gledam u dugački pru-

[1] »Gospođa je otputovala.«

gasti sag, koji se vuče kroz cijeli hodnik, dolazi mi na pamet, da u životu ove žene igram čudnu, vjerojatno lažljivu ulogu i da već nemam snage da promijenim tu ulogu; trčim u svoju sobu, padam na krevet, mislim, mislim i ne mogu ništa smisliti, samo mi je jasno da želim živjeti, i što njezino lice postaje ružnije, suše, bezosjećajnije, to mi je bliža i to jače i bolnije osjećam našu srodnost. Neka sam ja »gospodine moj«, neka toga laganog, nehajnog tona, neka bude što god hoće, ali me samo ne ostavljaj, blago moje. Meni je samome sada strašno.

Zatim opet izlazim u hodnik, s nemirom osluškujem... Ne ručam, ne opažam kako nastaje večer. Napokon, poslije deset sati čuju se poznati koraci i na zaokretu pokraj stubišta pojavljuje se Zinaida Fjodorovna.

— Šetate? — pita ona u prolazu. — Bolje da izađete van... Laku noć!

— Ali zar se danas više ne ćemo vidjeti?

— Već je kasno, čini se. Uostalom, kako hoćete.

— Recite, gdje ste bili? — pitam, ulazeći za njom u sobu.

— Gdje? U Monte Carlu.

Iz džepa vadi desetak zlatnika i veli:

— Evo, gospodine moj. Dobila sam. To je na ruleti.

— Zar vi igrate?

— A zašto ne? I sutra ću opet otići.

Zamišljao sam kako ona sa ružnim, nezdravim licem, trudna, jako utegnuta, stoji kraj stola za igranje u gomili kokota, podjetinjalih starica, koje se guraju oko zlata, kao muhe oko meda; sjetio sam se da je odlazila u Monte Carlo zbog nečeg tajno od mene...

— Ne vjerujem vam — rekoh jedamput. — Vi ne ćete poći onamo.

— Ne uzbuđujte se! Mnogo ne mogu izgubiti.

— Nije stvar u gubitku — rekoh neraspoloženo. — Zar vam nije na um padalo, kada ste tamo igrali, da blijesak zlata, sve one žene, stare i mlade, bankirov zastupnik, sve zajedno, da je sve to — podlo, gnusno ruganje radu radnika, krvavom znoju?

— Ako ne ćeš da igraš, a što da ovdje radiš? — upita ona. — A rad radnika i krvavi znoj... tu krasnorječivost ostavite za drugi put, ali sada, kada ste počeli, dopustite mi

da nastavim i dopustite mi da vas otvoreno zapitam: što treba da tu radim što ću raditi?

— Što da radite? — rekoh, slegnuvši ramenima. — Na to se pitanje ne može odmah odgovoriti.

— Molim vas za iskreni odgovor, Vladimire Ivaniču — reče ona, i lice joj postade srdito. — Ako sam odlučila da vam zadam to pitanje, onda nisam to rekla zato, da slušam općenite fraze. Pitam vas — nastavi ona, lupajući dlanom po stolu kao da udara takt — što ovdje treba da radim? I ne samo ovdje u Nizzi, nego uopće.

Šutio sam i gledao kroz prozor more. Srce mi je snažno zakucalo.

— Vladimire Ivaniču — ona će tiho i dišući isprekidano; bijaše joj teško govoriti. — Vladimire Ivaniču, ako vi sami ne vjerujete u stvar, ako joj se vi više ne mislite vratiti, zašto... zašto ste onda vukli mene iz Peterburga? Zašto ste obećali i zašto ste probudili u meni luđačke nade? Uvjerenja su se vaša promijenila, postali ste drugi čovjek i nitko vas zbog toga ne optužuje — uvjerenjima nismo uvijek gospodari, ali... ali, Vladimire Ivaniču, zaboga, zašto ste neiskreni? — Prilazeći mi, ona nastavi tiho. — Kada sam sve ove mjesece glasno maštala, buncala, oduševljavala se svojim planovima, preuređivala svoj život na novi način, zašto mi onda niste govorili istinu, već ste šutjeli i poticali me pripovijestima te se držali tako, kao da potpuno suosjećate sa mnom. Zašto? Zašto vam je to bilo potrebno?

— Teško je priznati svoje bankrotstvo — počeh ja, okrećući se, ali ne gledajući u nju. — Da, ja ne vjerujem, umorio sam se, duhom sam klonuo... Teško je biti iskren, strašno teško, i ja sam šutio. Ne dao bog nikome da doživi ono, što sam ja doživio.

Učini mi se, da ću smjesta zaplakati, pa zašutjeh.

— Vladimire Ivaniču — reče ona i uze me za obje ruke. — Vi ste mnogo doživjeli i podnijeli, znate više od mene; razmislite ozbiljno i recite: što da ja radim? Naučite me! Ako vi sami više nemate snage da idete i vodite za sobom druge, onda me bar uputite, kamo mi valja ići. Priznajte, tâ ja sam živ čovjek, koji osjeća i razmišlja. Upasti u lažan položaj... igrati neku ružnu ulogu... meni je to teško. Ja ne prekoravam, ne optužujem vas, nego samo molim.

Donesoše čaj.

— E, pa što je? — upita Zinaida Fjodorovna, pružajući mi čašu. — Što ćete mi reći?

— Nije cio svijet što se kroz prozor vidi — odgovorih. — I osim mene ima ljudi, Zinaida Fjodorovna.

— E, pa uputite me k njima — živo će ona. — To vas samo i molim.

— I još vam želim reći — nastavih — služiti ideji može se ne samo na jednom određenom poprištu. Ako ste se prevarili, izgubili povjerenje u jedno, može se potražiti drugo. Svijet ideja je širok i neiscrpan.

— Svijet ideja! — poče ona i posprdno mi pogleda u lice. — Onda je zaista bolje da prestanem... Što tu vrijedi... Pocrvenjela je.

— Svijet ideja! — ponovi ona i odbaci ubrus u stranu, a lice joj poprimi izraz negodovanja i gađenja. — Sve ove vaše lijepe ideje, vidim, svode se na jedan neizbježan, prijeko potreban korak: treba da postanem vaša ljubavnica. Eto, što je potrebno. Zanositi se idejama, a ne biti ljubavnica najpoštenijeg, najidealnijeg čovjeka, znači ne razumijevati ideje. Treba početi odatle... to jest od ljubavnice, a ostalo će samo doći.

— Razdraženi ste, Zinaida Fjodorovna — rekoh.

— Ne, iskrena sam! — viknu ona, dišući teško. — Iskrena sam.

— Iskreni ste, možda, ali se varate, i boli me, kad vas slušam.

— Ja se varam! — nasmija se ona. — Neka to kaže svatko, samo ne vi, gospodine moj. Neka vam se učinim nedelikatna, okrutna, puklo kud puklo: vi me volite. Volite me, zar ne?

Slegoh ramenima.

— Da, sliježite ramenima! — nastavi ona podrugljivo. — Kada ste bili bolesni, slušala sam kako ste buncali, zatim neprestano te oči koje obožavaju, uzdasi, dobronamjerni razgovori o bliskosti, duhovnom srodstvu... Ali, glavno je, zašto vi dosad niste bili iskreni? Zašto ste skrivali ono što jest, a govorili o onome čega nema? Da ste odmah u početku rekli kakve su vas to ideje prisilile da me izvučete iz Petrograda, onda bih bar znala. Otrovala bih se, kako sam željela,

i sada ne bi bilo ove dosadne komedije... Eh, što vrijedi govoriti! — mahnu na mene rukom i sjede.

— Govorite takvim tonom, kao da sumnjate da ja imam nečasne namjere — uvrijedih se ja.

— Eh, pustimo to! Ne vrijedi govoriti. Ja ne sumnjam u vaše namjere, nego da nikakvih namjera niste ni imali. Da ih imate, ja bih već za njih znala. Osim ideja i ljubavi, ništa niste imali. Sada ideje i ljubav, a u perspektivi — ja ljubavnica. Takav je već red i u životu i u romanima... Eto, vi ste grdili njega — reč ona i udari dlanom po stolu — a, eto, i nehotice ćeš se s njime složiti. Ne prezire on uzalud sve ove ideje.

— On ne prezire ideje, već ih se boji, — viknuh ja. — On je kukavica i lažljivac.

—E, pa u redu! On je kukavica, lažac i prevario me je. A vi? Oprostite zbog otvorenosti, tko ste vi? On me je prevario i prepustio igri sudbine u Petrogradu, a vi ste me prevarili i bacili ovdje. Ali onaj u prijevaru nije bar upletao ideje, a vi...

— Zaboga, zašto to govorite? — zgrozio sam se, lomeći ruke i hitro joj prilazeći. — Ne, Zinaida Fjodorovna, ne, to je cinizam, ne smije se tako očajavati, saslušajte me — nastavih, uhvativši se za misao, koja mi ujedamput nejasno bljesnu u glavi, te mi se učini, da nas još može oboje spasiti.

— Čujte me. Ja sam pretrpio u svome životu mnogo, tako mnogo, da mi se zavrti u glavi, kada se sjetim, i sada sam dobro shvatio mozgom i svojom napaćenom dušom, da svrha čovjekova ili nije ni u čem, ili je samo u jednom — u nesebičnoj ljubavi prema bližnjemu. — Eto, kamo moramo ići i u čemu je naša svrha! Eto moje vjere!

Dalje sam htio govoriti o milosrđu, o potpunom opraštanju, ali mi glas najednom zazvuča neiskreno, i ja se zastidjeh.

— Živjeti želim! — progovorih iskreno. — Živjeti, živjeti! Željan sam mira, tišine, željan sam topline, evo ovoga mora, vaše blizine. Oh, kako bih htio da mogu u vas uliti ovu strasnu žeđ za životom. Upravo ste govorili o ljubavi, ali meni bi bila dovoljna i sama vaša blizina, vaš glas, izraz lica...

Ona pocrvenje i brzo reče, kako bi me spriječila da govorim:

— Vi volite život, a ja ga mrzim. Dakle, putovi nam se razilaze.

Nalila je sebi čaja, ali ga nije ni dodirnula, otišla je u spavaonicu i legla.

— Čini mi se, da bi bilo bolje da prekinemo ovaj razgovor — reče mi odanle. — Za mene je već sve svršeno i ništa mi nije potrebno... Što tu treba još razgovarati!

— Ne, nije sve svršeno!

— E, pa u redu!... Znam ja! Dodijalo mi je... Dosta!

Postajah malo, prošetah iz kuta u kut i izađoh u hodnik. Kada sam zatim, kasno noću, prišao njezinim vratima i osluhnuo, dobro sam čuo plač.

Sutradan ujutro lakaj, dodajući mi odjeću, priopći sa smiješkom, da gospođa iz sobe broj 13 rađa.

Nekako sam se obukao i, umirući od straha, požurio k Zinaidi Fjodorovnoj. U njezinoj su sobi bili doktor, primalja i postarija Ruskinja iz Harkova, koju su zvali Darja Mihajlovna. Mirisalo je eterskim kapljicama. Tek što prekoračih prag, kad se iz sobe, gdje je ona ležala, začu tihi, žalosni jecaj, i upravo kao da mi ga je vjetar donio iz Rusije, sjetih se Orlova, njegove ironije, Polje, Neve, snijega u krpama, zatim fijakera bez zavjese, proročanstva, što sam ga bio pročitao na hladnom jutarnjem nebu, i očajni krik: »Nina! Nina!«

— Uđite k njoj! — reče dama.

Ušao sam k Zinaidi Fjodorovnoj s takvim osjećajem, kao da sam ja bio otac djeteta. Ležala je zatvorenih očiju, mršava, blijeda, u bijeloj kapici sa čipkama. Sjećam se, dva su joj izraza bila na licu: jedan ravnodušan, hladan, mlitav, drugi djetinji i bespomoćan, što joj ga je davala bijela kapica. Nije čula kako sam ušao ili je, možda, čula, ali nije svratila na mene pozornost. Stajao sam, gledao je i čekao.

Ali uto joj se lice iskrivi od bola, ona otvori oči i stade gledati u strop, kao da se dosjeća što joj je... Na licu joj se odrazi gađenje.

— Gadno — prošapta ona.

— Zinaida Fjodorovna — zazvah tiho.

Ona me ravnodušno, mlitavo pogleda i zatvori oči. Postajao sam malo i izašao.

Noću mi je Darja Mihajlovna priopćila, da se rodila djevojčica, ali da je rodilja u opasnom stanju; zatim su trčkarali po hodniku, bila je buka. Opet mi je dolazila Darja Mihajilovna i sa očajnim licem, kršeći ruke, govorila:

— O, to je strašno! Doktor sumnja da se otrovala. O, kako se ružno ovdje ponašaju Rusi.

A sutradan u podne Zinaida Fjodorovna izdahnu.

XVIII

Prođoše dvije godine. Prilike su se promijenile, ja sam opet otputovao u Petrograd i mogao tu živjeti, ne skrivajući se više. Nisam se više bojao da budem i da se pokažem osjećajan, i sav sam se predao roditeljskom ili, točnije, idolopokloničkom osjećaju, što ga je u meni pobuđivala Sonja, kći Zinaide Fjodorovne. Hranio sam je svojim rukama, kupao, spremao u postelju, nisam skidao očiju s nje cijele noći i uzvikivao, kada mi se činilo, da će je dadilja, evo na, ispustiti. Moja žudnja za običnim svakidašnjim životom s vremenom je postajala sve snažnija i nepodnošljivija, ali su se beskrajna maštanja zaustavila na Sonji, kao da su u njoj, napokon, našla ono, što meni bijaše potrebno. Bezumno sam volio tu djevojčicu. U njoj sam vidio produženje svoga života, i nije da mi se činilo, nego sam osjećao, malone vjerovao, kada napokon sa sebe zbacim dugačko, koščato, bradato tijelo, da ću živjeti u ovim plavim očima, u plavim, svijetlim kosicama i u ovim debeljuškastim, ružičastim ručicama, koje me tako s ljubavlju glade po licu i ovijaju oko vrata.

Sonjina me sudbina plašila. Otac joj bijaše Orlov, u krštenici se zvala Krasnovskom, a jedini čovjek, koji je znao za njezino postojanje i za kojega je ono bilo interesatno, to jest ja, već je bio pri kraju svojih snaga. Trebalo je o njoj ozbiljno promisliti.

Već drugi dan po povratku u Petrograd, otputio sam se k Orlovu. Otvorio mi je debeli starac, riđih zalisaka i bez brkova, očito Nijemac. Polja, koja je spremala salon, nije me prepoznala, ali me je zato Orlov odmah prepoznao.

— A, gospodine urotniče! — reče on, oglédajući me radoznalo i smijući se. — Koja vas je sreća donijela?

On se nije bio nimalo promijenio: uvijek isto njegovano, neugodno lice, ista ironija. Na stolu, kao i u prijašnje vrijeme, ležaše nekakva nova knjiga s umetnutim nožem od slonove kosti. Očito je čitao do mojega dolaska. Posadio me, ponudio cigaru i s delikatnošću, svojstvenom samo odlično odgojenim ljudima, skrivajući neugodan osjećaj, koji su u njemu budili moje lice i moja mršava figura, uzgred je primijetio, da se nimalo nisam promijenio i da me je lako prepoznati čak i pored toga, što sam obrastao bradom. Porazgovorili smo o vremenu, o Parizu. Da se što prije otrese teškoga, neizbježnoga pitanja, koje je mučilo i njega i mene, upita:

— Zinaida Fjodorovna je umrla?

— Da, umrla je — odgovorih.

— U porodu?

— Da, u porodu. Doktor je sumnjao u drugi razlog smrti, ali... i vi i ja bit ćemo mirniji, ako budemo mislili, da je umrla u porodu.

On uzdahnu iz pristojnosti i pošutje. Zavlada muk.

— Tako je, molim. A kod mene sve po starom, nikakvih osobitih promjena — živo će on, opazivši da razgledavam kabinet. — Otac se, kako znate, zahvalio na službi i sada je u mirovini, a ja sam još uvijek na istome mjestu. Sjećate se Pekarskoga? On je uvijek isti. Gruzin je lani umro od difterije. No, molim, Kukuškin je živ i počesto vas spominje. Uzgred budi rečeno — nastavi Orlov, stidljivo obarajući oči, — kada je Kukuškin saznao tko ste, počeo je svagdje pričati, da ste ga vi napali i htjeli ubiti... i da se jedva spasio.

Šutio sam.

— Stare sluge ne zaboravljaju svoje gospodare... To je veoma lijepo od vas — našali se Orlov. — Nego, želite li možda vina ili kave? Uredit ću, da skuhaju.

— Ne, zahvaljujem. Došao sam k vama zbog veoma važne stvari, Georgije Ivaniču.

— Ja ne volim važne stvari, ali vama rado stojim na usluzi. Što naređujete?

— Vidite li — počeo sam, uzbuđujući se — sa mnom se sada ovdje nalazi kći Zinaide Fjodorovne... Dosada sam

se ja bavio njezinim odgojem, ali, kako vidite, danas sutra ću se pretvoriti u prazan zvuk. Htio bih umrijeti sa mišlju da je ona zbrinuta.

Orlov lagano pocrvenje, namršti se i grubo letimice pogleda na me. Na njega nije toliko neugodno djelovalo ono »važna stvar«, koliko riječi o mome pretvaranju u prazan zvuk, o smrti.

— Da, o tome treba promisliti — reče gluho, stojeći leđima prema meni. — Danas ću biti kod Pekarskoga i zamolit ću ga, da ode do Krasnovskoga. Mislim, da se Krasnovski ne će dugo ustezati i da će pristati da uzme tu djevojčicu.

— Ali, oprostite, ne znam, što ima tu Krasnovski — rekoh ja, također ustajući i prilazeći slici na drugoj strani kabineta.

— Tâ ipak, ona nosi njegovo ime, nadam se! — reče Orlov.

— Da, on je po zakonu možda obavezan da uzme k sebi to dijete, ne znam, ali ja, Georgije Ivaniču nisam došao k vama radi toga, da govorimo o zakonima.

— Da, da, imate pravo — brzo se složio on. — Čini se, da govorim gluposti. Ali se vi ne uzbuđujte! Sve ćemo to riješiti na obostrano zadovoljstvo. Ako ne ovako, onda na drugi način, ako ne na drugi, a onda na treći način; ovako ili onako, ovo će škakljivo pitanje biti riješeno. Pekarski će sve urediti. Vi ćete biti dobri, pa ćete mi ostaviti svoju adresu i ja ću vam smjesta javiti odluku. Gdje stanujete?

Orlov zapisa moju adresu, uzdahnu i reče sa smiješkom:

— Bože, kolike li brige, kad si nejakoj kćeri otac[1]! Ali, Pekarski će sve urediti. To je pametan momak. A jeste li dugo bili u Parizu?

— Oko dva mjeseca.

Zašutjeli smo. Orlov se očito bojao da ja opet ne počnem razgovor o djevojčici, i, da svrati moju pozornost na drugo, reče:

— Vi ste, vjerojatno, već zaboravili na svoje pismo. A ja ga čuvam. Vaše tadašnje raspoloženje, razumijem, treba priznati; cijenim to pismo. Prokleta hladna krv, Azijat, konj-

---

[1] Parodija rečenice iz Gribojedovljeve komedije »Teško pametnome«: »Bože, kolike li brige, kada si odrasloj kćeri otac!« — Prev.

ski smijeh — to je zgodno i karakteristično — nastavi on, smijući se ironično. — I osnovna misao, molim, bliska je istini, iako bi se možda moglo u nedogled raspravljati. To jest — smete se on — ne raspravljati sa samom mišlju, nego sa vašim odnosom prema pitanju, takoreći, s vašim temperamentom. Da, moj je život abnormalan, pokvaren, ne vrijedi ništa, a da počnem novi život smeta mi plašljivost, tu imate potpuno pravo. Ali zašto to vas toliko dira u srce, uzbuđujete se i očajavate — to nema smisla, tu nimalo nemate pravo.

— Živi čovjek ne može da se ne uzbuđuje i da ne očajava, kada vidi kako sam propada i kako oko njega propadaju drugi.

— Tko kaže! Ja uopće ne propovijedam ravnodušnost, a želim samo objektivan odnos prema životu. Što je objektivniji, to je manji rizik da se zapadne u pogrešku. Treba sagledati bitno i u svakoj pojavi tražiti uzrok svih uzroka. Oslabili smo, propali, sasvim pali, naše se pokoljenje isključivo sastoji od neurastenika, plašljivaca, ništa drugo i ne znamo, nego da pripovijedamo o umornosti i premorenosti, ali nismo za to krivi ni vi, ni ja: suviše smo sitni, da bi od naše samovolje mogla zavisiti sudbina cijeloga pokoljenja. Sva je prilika, da su tome uzroci veći, općeniti, koji s biološkog stajališta imaju svoj solidan raison d'être[1]. Neurastenici smo, mlakonje, otpadnici, ali je to možda potrebno i korisno za ona pokoljenja, koja će živjeti poslije nas. Ni jedna vlas ne padne s glave bez volje oca nebeskoga; drugim riječima, u prirodi i u ljudskom društvu ništa se ne događa samo po sebi. Sve ima razlog i prijeko je potrebno. A kad je tako, što bismo se onda osobito brinuli i pisali očajna pisma?

— Sve je to tako — rekoh ja porazmislivši. — Vjerujem, da će budućim pokoljenjima biti lakše i jasnije. Moći će se koristiti našim iskustvom. Ali ipak, čovjek bi htio da živi nezavisno od budućih pokoljenja i ne samo za njih. Život se daje jedamput, i htjeli bismo ga proživjeti vedro, sa smislom, lijepo. Htjeli bismo igrati istaknutu, samostalnu, plemenitu ulogu, htjeli bismo stvarati historiju, da ona ista pokoljenja ne bi imala pravo reći za svakog od nas: to je bila

---

[1] smisao

šaka jada, ili nešto još gore od toga... Ja vjerujem i u svrsishodnost i u nužnost onoga, što se oko nas događa, ali što je meni stalo do te nužnosti, zašto da moje »ja« propada?

— Ali, što da se radi? — uzdahnu Orlov, ustajući i kao napominjući, da je naš razgovor već završen.

Dohvatio sam kapu.

— Samo smo pola sata posjedili, a koliko smo pitanja riješili, tko bi rekao! — govoraše Orlov, prateći me do predsoblja. — A ja ću se pobrinuti za ono... Još ću se danas vidjeti s Pekarskim. Budite bez brige!

Zaustavio se, čekajući da se obučem, i očito je bio zadovoljan, što ću odmah otići.

— Georgije Ivaniču, vratite mi moje pismo! — rekoh.

— Bit ćete služeni.

On ode u kabinet i za časak se vrati sa pismom.

Ja mu zahvalih, pa izađoh.

Sutradan sam dobio od njega poruku. Čestitao mi je na uspjelom rješenju pitanja. Pekarski ima poznatu gospođu, pisao je on, koja drži pension, nešto poput obdaništa, gdje primaju čak i veoma malu djecu. U gospođu se mogu potpuno pouzdati, ali prije nego s njom započnem pregovore, ne bi bilo loše, da pregovaram sa Krasnovskim — to zahtijeva formalnost. Savjetovao mi je, da odmah odem k Pekarskome i usput ponesem sa sobom krštenicu, ako ona postoji. »Primite izraze iskrenog poštovanja i odanosti vašega pokornoga sluge...«

Čitao sam to pismo, a Sonja je sjedila na stolu i pozorno me gledala ne trepćući očima, kao da je znala, da se rješava njezina sudbina.

VELIKI I MALI VOLODJA

— Pustite me, hoću sama upravljati! Sjest ću pored kočijaša! — reče glasno Sofja Ljvovna. — Kočijašu, počekaj, sjest ću s tobom na kozlić.

Stajala je u saonicama, a njezin muž Vladimir Nikitič i prijatelj iz djetinjstva Vladimir Mihajlič držali su je za ruke, da ne padne. Trojka je brzo jurila.

— Govorio sam, da joj nije trebalo davati konjaka — šapnu mučno Vladimir Nikitič svome suputniku. — Eh, baš si mi nekakav!

Pukovnik je iz iskustva znao, da takve žene, kao što je njegova žena, Sofja Ljvovna, odmah nakon burne, pomalo pijane veselosti, obično zahvata histerični smijeh, a zatim plač. Bojao se da će sada, kada stignu kući, umjesto da spava, morati da se nateže s oblozima i kapljicama.

— Tprr! — vikala je Sofja Ljvovna. — Ja želim upravljati!

Bila je iskreno vesela i likovala je. U posljednja dva mjeseca, od dana svadbe, mučila ju je misao da je za pukovnika Jagiča pošla iz računa i, kao što se govori, par depit[1]; danas pak, u restauraciji izvan grada, uvjerila se, da ga strasno ljubi. Bez obzira na svoje pedeset i četiri godine, on bijaše tako lijep, okretan i vitak, tako je ljupko pravio kalambure i pratio Ciganke uz pjesmu. Zaista, sada su starci tisuću puta interesantniji od mladića te se čini, kao da su starost i mladost izmijenili svoje uloge. Pukovnik je dvije godine stariji od njenoga oca. Ali, može li ta okolnost imati nekakvo značenje, ako, recimo po duši, on ima neizmjerno

[1] usprkos (franc.)

više duševne energije, krepkosti i svježine negoli ona, iako su njoj tek dvadeset i tri godine?

»O, dragi moj!« pomisli ona. »Divni moj!«

U restauraciji se također uvjerila, da od prijašnjeg osjećaja u njenoj duši nije ostalo ni tračka. Prema prijatelju iz djetinjstva Vladimiru Mihajliču, ili jednostavno Volodji, kojega je još jučer voljela do ludila, danas se osjećala potpuno ravnodušnom. Cijelu večer on joj se činio trom, pospan, nezanimljiv, ništavan, a hladnokrvnost, s kojom on obično izbjegava da plati račune u restauraciji, ovaj ju je put uzbunila, pa se jedva suzdržala da mu ne kaže: »Ako ste siromah, onda sjedite kod kuće!« Plaćao je samo pukovnik.

Možda zbog toga, što su kraj njenih očiju promicali telegrafski stupovi, drveće i nanosi snijega, padale su joj na pamet najrazličnije misli. Razmišljala je: prema računu, u restauraciji je plaćeno stotinu i dvadeset, a Ciganima — stotinu, i sutra, ako joj se prohtije, može baciti u vjetar čak i tisuću rubalja, dok prije dva mjeseca, do svadbe, nije imala ni tri vlastita rublja, nego se za svaku sitnicu morala obraćati ocu. Kakva promjena u životu!

Misli su joj se kovitlale, i prisjećala se kako pukovnik Jagič, sadašnji njen muž, kada joj je bilo deset godina, udvaraše njezinoj tetki i kako su svi u kući govorili, da ju je on upropastio. I zaista, tetka se na ručku često pojavljivala uplakanih očiju i stalno je nekamo odlazila, a govorili su za nju, da, sirotica, ne nalazi sebi mjesta. Tada je on bio lijep i imao neobičan uspjeh kod žena, tako da ga je poznavao cijeli grad, a pričalo se o njemu, da svaki dan posjećuje svoje obožavateljice, kao liječnik bolesnike. Čak i sada, bez obzira na sijedu kosu, bore i naočari, njegovo se mršavo lice katkada čini divno, osobito u profilu.

Otac Sofje Ljvovne bijaše vojni liječnik i nekada je služio u istom puku s Jagičem. Volodjin otac također bijaše vojni liječnik i nekada je također služio u istom puku s njezinim ocem i s Jagičem.

Bez obzira na ljubavne avanture, često vrlo komplicirane i razdražujuće, Volodja je divno učio. Završio je studij na sveučilištu sa izvrsnim uspjehom, a sada je za svoju užu struku izabrao svjetsku književnost i, kako kažu, piše diser-

taciju. On živi u kasarni kod svoga oca, vojnog liječnika, i nema svoga novca, iako mu je trideset godina.

Sofja Ljvovna i on živjeli su u djetinjstvu u različitim stanovima, ali pod istim krovom, i on je često dolazio k njoj da sviraju, zajedno su ih učili da plešu i govore francuski, ali kada je on odrastao i postao stasit, vrlo lijep mladić, ona se počela sramiti pred njim, a zatim ga je zavoljela i voljela ga bezumno sve dosada, dok se nije udala za Jagiča.

On je također imao neobičan uspjeh kod žena, gotovo od svoje četrnaeste godine, a žene, koje su zbog njega iznevjerile svoje muževe, opravdavale su se time, da je Volodja malen. Za njega je nedavno netko pričao, da je u vrijeme studiranja živio u hotelu blizu sveučilišta i, kažu, svaki put, kad bi netko pokucao na njegova vrata, čuli bi se iza njih njegovi koraci, a zatim poluglasna isprika: »Pardon, je ne suis pas seul!«[1]

Jagič je njime bio oduševljen i hvalio ga na sva usta, kao Deržavin Puškina, očito ga je volio. Čitave su sate zajedno šutke igrali biljar ili piket, a kad bi Jagič nekamo išao trojkom, vodio bi sa sobom i Volodju, dok je Volodja u tajne svoje disertacije upućivao samo Jagiča. U početku, dok pukovnik bijaše mlađi, često su postajali suparnici, ali nikada nisu bili ljubomorni jedan na drugoga. U društvu, gdje su bili zajedno, Jagiča prozvaše Veliki Volodja, a njegova prijatelja — Mali Volodja.

U saonicama je osim Velikog i Malog Volodje i Sofje Ljvovne bila još jedna osoba — Margarita Aleksandrovna ili, kako su je svi zvali, Rita, tetka gospođe Jagič, djevojka, koja je prešla tridesetu, vrlo blijeda, sa crnim obrvama i cvikerom, koja je pušila bez prestanka, čak i na jakoj zimi; na njenim prstima i koljenima uvijek bijaše pepela. Govorila je kroz nos, otežući svaku riječ, bila je hladna, mogla je popiti likera i konjaka koliko hoćeš a da se ne napije i usiljeno je pričala dvosmislene, neukusne anegdote. Kod kuće je čitala od jutra do mraka debele časopise, zasipajući ih pepelom, ili je jela promrzle jabuke.

— Sonjo, prestani ludovati! — reče ona pjevajući. — Bogami, to je čak glupo.

---

[1] »Oprostite, nisam sam.«

Na domaku đerme trojka uspori hod, zabijeliše se kuće i ljudi, a Sofja Ljvovna se smiri, priljubi se uz muža i sva se predade svojim mislima. Mali Volodja je sjedio nasuprot. Sada se već sa veselim, lakim mislima počeše prepletati i mračne. Razmišljaše: ovom čovjeku, koji sjedi nasuprot njoj, poznato je, da ga je voljela, i on je, naravno, vjerovao pričama da se za pukovnika udala par dépit. Ona mu nijednom nije priznala da ga je voljela i nije htjela da on to zna, pa je krila svoje osjećaje, ali se po njenu licu vidjelo da je on dobro razumije — i njeno je častoljublje patilo. Ali u njenoj situaciji najgore bijaše to, što joj je poslije svadbe Mali Volodja odjednom počeo obraćati pažnju, a to se prije nije nikada događalo; sjedio je s njom šutke čitave sate ili je brbljao o sitnicama, a sad u saonicama, ne razgovarajući s njom, namjerno joj je gazio nogu ili stezao ruku; očito mu je samo i trebalo da se ona uda, a bijaše jasno, da je prezire i da ona u njemu izaziva one tako poznate osjećaje, što ih može izazvati samo loša i nepoštena žena. I kada bi se u njenoj duši trijumf i ljubav prema mužu miješali s osjećajem poniženja i uvrijeđena ponosa, onda bi je obuzeo bijes i tada bi zaželjela da sjedne na kozlić i da viče, zviždi...

Baš u onaj čas, kad su prošli pored ženskog samostana, začu se udarac velikog zvona, teškog više od tisuću pudi. Rita se prekrsti.

— U ovome samostanu je naša Olja — reče Sofja Ljvovna te se također prekrsti i zadrhta.

— Zašto je otišla u samostan? — zapita pukovnik.

— *Par dépit* — ljutito odgovori Rita, očevidno aludirajući na brak Sofje Ljvovne s Jagičem. — Sada je u modi to *par dépit*. Izazov cijelome svijetu. Stalno nasmijana, velika koketa, voljela je samo plesove i kavalire i najednom — eto ti. Iznenadila nas!

— To nije istina — reče Mali Volodja, spuštajući ovratnik na bundi i pokazujući svoje lijepo lice. — Tu nije *par dépit*, nego sveopća nesreća, ako baš želite. Njenoga brata Dmitrija poslali su na robiju i sada se ne zna gdje je. A mati joj je od tuge umrla.

On opet podigne ovratnik.

— I dobro je Olja uradila — doda nečujno. — Živjeti u položaju odgojiteljice, pa još s takvim zlatom, kao što je Sofja Ljvovna, treba također promisliti.

Sofja Ljvovna u njegovu glasu osjeti prezirni ton i htjede mu kazati nešto neuljudno, ali prešuti. Obuze je opet prijašnji bijes. Ona se podiže na noge i uzviknu plačljivim glasom:

— Hoću na jutrenje. Kočijašu, natrag! Hoću da vidim Olju!

Okrenuše natrag. Zvonjenje samostanskog zvona bijaše potmulo i, kako se činilo Sofji Ljvovnoj, nešto je u njemu podsjećalo na Olju i njen život. Zvonilo je u drugim crkvama. Kad kočijaš zaustavi trojku, Sofja Ljvovna izađe iz saonica sama, bez pratilaca, i brzo pođe prema vratima.

— Brže, molim te! — dovikne joj muž. — Već je kasno!

Ona prođe kroz mračnu kapiju, zatim stazom, koja vodi od kapije do glavne crkve; snijeg joj škripaše pod nogama, a zvonjavu je čula sad već nad samom glavom te joj se činilo, da prodire kroz cijelo njezino tijelo. Evo crkvenih vrata, tri stepenice dalje, zatim predvorje s ikonama na obje strane; zamirisa borovica i tamjan, opet vrata, i mračna spodoba ih otvara i klanja se veoma duboko...

U crkvi služba još nije bila počela. Jedna kaluđerica je išla oko ikonstasa i palila svijeće na velikim svijećnjacima, a druga je palila svijeće na velikom kandilu. Ovdje ondje uza stupove stajahu nepokretno crne spodobe. »Dakle, kako stoje sada, tako se ne će maknuti sve do jutra — pomisli Sofja Ljvovna i učini joj se tu mračno, hladno, dosadno, dosadnije nego na groblju.

Sa izrazom dosade ona pogleda u nepokretne, ukočene likove i odjednom joj se stegnu srce. Iznenada u jednoj kaluđerici malog rasta, mršavih ramena i sa crnom kapuljačom na glavi prepozna Olju, iako je Olja, kad je otišla u samostan, bila puna i malo viša. Neodlučno, jako se uzbudivši zbog nečega, ona priđe kaluđerici, preko ramena joj se zagleda u lice i uvjeri se, da je to Olja.

— Olja! — reče i pljesnu rukama, pa zanijemi od uzbuđenja. — Olja!

Kaluđerica je odmah poznade, začuđeno podignu obrve, a njeno blijedo, čas prije umiveno, čisto lice, pa čak, kao što

se činilo, i njena bijela marama, koja se vidjela ispod kapuljače, sinuše od radosti.

— Gle, ovo je pravo božje čudo — reče ona i također pljesnu svojim mršavim, blijedim ručicama...

Sofja Ljvovna je snažno zagrli i poljubi, i pri tome se uplaši, da bi se iz nje mogao ćutjeti zadah vina.

— A mi malo prije prođosmo i sjetismo se tebe — reče ona, zapuhavši se kao od brza hoda. — Bože, kako si blijeda! Meni... meni je vrlo milo što te vidim. Onda, kako je? Je li ti dosadno?

Sofja Ljvovna se obazre na druge kaluđerice i nastavi malo tiše:

— Kod nas je toliko promjena... Znaš, udala sam se za Jagiča, Vladimira Nikitiča. Ti ga se sigurno sjećaš... Vrlo sam sretna s njim.

— No, hvala bogu. A tvoj tata, je li zdrav?

— Zdrav je. Često te se sjeća. Olja, dođi nam za blagdane! Hoćeš li?

— Doći ću — reče Olja i nasmija se. — Sutra ću doći.

Sofja Ljvovna zaplaka ne znajući ni sama zašto i, pošto trenutak šutke otplaka, obrisa oči i reče:

— Riti će biti veoma žao, što te nije vidjela. Ona je također s nama. I Volodja je s nama. Oni su pred vratima. Bilo bi im drago, kad bi te vidjeli! Hajdemo k njima, služba ionako još nije počela.

— Hajdemo — pristade Olja.

Ona se triput prekrsti i pođe prema izlazu zajedno sa Sofjom Ljvovnom.

— A ti veliš, Sonječka, da si sretna? — zapita ona, kad su izašle van.

— Neobično.

— No, hvala bogu!

Veliki i Mali Volodja, opazivši kaluđericu, izađoše iz saonica i, puni poštovanja, pozdraviše se s njom. Obojicu je primjetno dirnulo to, što ona ima blijedo lice i crno monaško odijelo, i obojici bijaše drago što ih se sjetila i prišla da se pozdravi. Da joj ne bude hladno, Sofja Ljvovna je zavi velikim rupcem i ogrnu jednom stranom svoje bunde. Nedavne suze su joj olakšale i razvedrile dušu i bijaše joj milo, što se ova hučna, nemirna i u suštini nečista noć najednom za-

vršila tako čisto i mirno. I da bi što dulje zadržala uza se Olju, ona predloži:

— Hajte, da je provezemo! Olja, sjedi, samo ćemo malo!

Muškarci su očekivali da će kaluđerica odbiti — sveci se ne voze trojkama — ali na njihovo iznenađenje ona pristade i sjedne u saonice. A kad trojka pojuri prema đermi, svi su šutjeli i svi su se samo brinuli da njoj bude ugodno i toplo, i svi su mislili na to, kakva je ona bila nekad, a kakva je sada. Lice joj nije odavalo uzbuđenje, bilo je bezizražajno, hladno i blijedo, prozirno, kao da joj je u žilama tekla voda, a ne krv. A prije dvije tri godine bila je puna, rumena, govorila je o mladoženjama, smijala se za najmanju sitnicu...

Kod đerme trojka okrenu natrag. Kad se nakon deset minuta zaustavi kraj manastira, Olja izađe iz saonica. Na zvoniku je već drugi put zvonilo.

— Neka vas gospod spasi — reče Olja i pokloni se duboko, kaluđerski.

— Pa dođi Olja!

— Doći ću, doći ću!

Ona brzo ode i odmah iščezne u mračnoj kapiji. A nakon toga, kad trojka pođe dalje, sve obuze tuga. Svi su šutjeli. Sofja Ljvovna osjećaše u cijelom tijelu malaksalost i bijaše klonula duhom; to, što je natjerala kaluđericu da sjedne u saonice i da se proveze u pijanom društvu, činjaše joj se glupo, neumjereno i slično oskvrnuću svetinje; zajedno s mamurlukom u nje nestade želje da sebe vara i već joj bijaše jasno, da ne voli i da ne može voljeti svoga muža, da je sve besmislica i glupost. Udala se iz računa, zato što je, po riječima njenih prijateljica iz instituta, bio ludo bogat, i zato što se plašila da ne ostane usidjelica, kao Rita, a i zato što joj je dodijao otac — liječnik i što je htjela naljutiti Maloga Volodju. Da je mogla pretpostaviti, kad se udavala, da je to tako teško i nesnosno i gadno, ne bi ni za kakvo blago na svijetu pristala da se vjenča. Ali sada se zlo ne da popraviti. Treba se pomiriti sa sudbinom.

Stigoše kući. Spuštajući se na toplu, meku postelju i obavijajući se pokrivačem, Sofja Ljvovna se sjećala mračnog predvorja, mirisa tamjana i silhueta kraj stupova, i bilo joj je teško od pomisli da će te silhuete stajati nepokretne dok

ona spava. Jutrenje će biti vrlo dugačko, zatim satovi, služba, blagodarenje ...

»Ali boga ima, zacijelo ima, i ja svakako moram umrijeti; dakle, treba prije ili poslije promisliti o duši, o vječnom životu, kao Olja. Ona je sada spašena, ona je za sebe riješila sva pitanja ... Ali, ako boga nema? Onda je njezin život propao. To jest, kako propao? Zašto propao?«

Za časak joj se opet uvlači u glavu misao:

»Ima boga, smrt će neminovno doći, promisliti treba o duši. Kad bi Olja ovaj trenutak vidjela svoju smrt, ona se ne bi uplašila. Ona je spremna. A što je glavno, ona je riješila za sebe pitanje života. Ima boga ... da ... Ali, zar nema drugog osim odlaska u samostan? Tà ići u samostan — odreći se života, upropastiti ga ...«

Sofju Ljvovnu pomalo obuze strah; ona sakri glavu pod jastuk.

— Ne treba o tome misliti — šaputaše ona.

— Ne treba ...

Jagič je hodao po sagu u susjednoj sobi, zveckajući tiho mamuzama, i o nečemu mislio. Sofji Ljvovonj pođe na pamet, da joj je taj čovjek blizak i mio samo po jednom: on se također zove Vladimir. Sjede na postelju i zovnu ga nježno:

— Volodja!

— Što bi? — ozva se muž.

— Ništa.

Ona opet legne. Čula se zvonjava, možda ona ista manastirska, ona se opet sjeti predvorja i mračnih spodoba; u glavi joj se počeše kovitlati misli o bogu, o neminovnoj smrti i ona pokri glavu, da ne sluša zvonjavu, dođe do zaključka, da će prije negoli dođu starost i smrt još proći vrlo dug život te da će iz dana u dan morati da računa sa blizinom nevoljena čovjeka, koji, eto, ulazi u spavaonicu i liježe spavati; i morat će u sebi ugušivati uzaludnu ljubav prema drugom mladom, čarobnom i, kao što joj se učini, neobičnom čovjeku. Ona pogleda muža i htjede da mu poželi laku noć, ali umjesto toga odjednom zaplaka. Bijaše ljuta na samu sebe.

— Eto na, počinje muzika! — reče Jagič, naglašavajući slog *zi*. Ona se umiri, ali tek kasnije, oko deset sati ujutro, prestade plakati i drhtati cijelim tijelom, ali je zato jako zaboli glava. Jagič je žurio na kasnu službu božju i gunđao

u susjednoj sobi na posilnoga, koji mu je pomagao pri oblačenju.

On uđe u spavaonicu, zveckajući tiho mamuzama, i uze nešto, zatim se još jednom vrati — već s epoletama i ordenjem, pomalo hramajući od reume, a Sofji Ljvovnoj se zbog nečega učini da hoda i gleda kao razbojnik.

Slušala je zatim kako on zvrcka telefonom.

»Molim vas, dajte mi vezu sa Vasiljevskom kasarnom!« reče, a za trenutak: »Vasiljevska kasarna? Pozovite, molim vas, na telefon doktora Salimoviča...« Pa opet za časak: »S kim govorim? Ti si, Volodja? Vrlo mi je milo. Dragi moj, zamoli oca da odmah dođe k nama, jer se moja žena jako rasplakala poslije jučerašnje zgode. Nije, veliš, kod kuće...? Hm... Zahvaljujem. Divno... Mnogo ćeš me obavezati... Merci.[1]«

Jagič i treći put uđe u spavaonicu, nagne se ženi, prekrsti je, dade joj svoju ruku da je poljubi (žene, koje su ga voljele, ljubile su mu ruku i on je bio navikao na to) te reče, da će se vratiti za ručak. I izađe.

U dvanaest sati sobarica javi, da je došao Vladimir Mihajlič. Sofja Ljvovna, posrćući od umora i boli u glavi, brzo obuče svoju novu divnu kućnu haljinu boje jorgovana, opšivenu krznom, i na brzu ruku se nekako počešlja. Osjećala je u svojoj duši neiskazanu nježnost, drhtala od radosti i od straha da on ne ode. Samo da ga pogleda.

Mali Volodja dođe u posjet kao što se pristoji: u fraku, s bijelom kravatom. Kad Sofja uđe u salon, on joj poljubi ruku i iskreno zažali, što joj nije dobro. Zatim, kad sjedoše, pohvali njezinu kućnu haljinu.

— A mene je dirnuo jučerašnji susret s Oljom — reče ona. — Ispočetka mi bijaše teško, no sada joj zavidim. Ona je neslomljiva stijena, nju ne možeš maknuti s mjesta. Ali, Volodja, zar nije imala drugi izlaz? Zar sahraniti sebe za života znači riješiti životno pitanje? Pa to je smrt, a ne život.

Pri spomenu Olje na licu Maloga Volodje pojavi se izraz radosti.

— Eto, Volodja, vi ste pametan čovjek — reče Sofja Ljvovna — Naučite me da i ja postupim isto kao i ona. Da-

---

[1] Hvala (franc.)

bome, kao žena koja ne vjeruje, ja ne bih otišla u samostan, ali se može uraditi nešto slično. Teško živim — nastavi nakon kraće šutnje. — Naučite me... Recite mi nešto uvjerljivo! Recite makar jednu riječ!

— Jednu, riječ? Izvolite: trarabumbija.

— Volodja, zašto me prezirete? — zapita ona živo. Vi sa mnom govorite nekakvim osobitim, oprostite lakrdijaškim jezikom, kako se ne govori s prijateljima niti sa poštenim ženama. Vi imate uspjeha kao učenjak, vi volite nauku, ali zašto sa mnom nikada ne govorite o nauci? Zašto? Da nisam nedostojna?

Mali Volodja se ljutito namršti i reče:

— Što vam se odjednom prohtjelo nauke? Možda želite ustava? Ili jesetre s hrenom?

— Pa dobro, ja sam beznačajna, rđava, bez načela, glupa žena... Ja imam sijaset griješaka, duševno sam bolesna, iskvarena, i zato me treba prezirati. Ali vi ste, Volodja, stariji od mene deset godina, a muž trideset godina. Ja sam rasla pred vašim očima, i da ste htjeli, mogli ste učiniti od mene sve što hoćete, čak i anđela. Ali vi... (glas joj zadrhta) postupate prema meni strašno. Jagič se oženio mnome, kada je već bio ostario, a vi...

— Ali dosta, dosta — reče Volodja, sjedajući bliže i ljubeći joj obje ruke. — Ostavimo Schopenhauerima neka filozofiraju i dokazuju sve što žele, a mi ćemo ljubiti ove ručice.

— Vi me prezirete, a da znate, kako patim zbog toga! — reče ona neodlučno, znajući unaprijed, da joj ne će povjerovati. — Da samo znate, kako bih htjela da se izmijenim, da počnem nov život! O tome s ushitom mislim! — progovori ona i zaista zaplaka od ushićenja. — Biti dobar, pošten, nepokvaren čovjek, ne lagati, imati cilj u životu...

— De, de, de, molim vas, ne prenemažite se! To ne volim! — reče Volodja, i njegovo lice poprimi kapriciozan izraz. — Bogami, kao na pozornici. Drž'mo se kao ljudi!

Da se ne bi naljutio i otišao, ona poče da se svađa i njemu za ljubav usiljeno se osmjehnu, pa opet stade govoriti o Olji i o tome, kako hoće da riješi pitanje svoga života, da postane čovjek.

— Tara ... ra ... bumbija ... — zapjeva on poluglasno. — Tara ... ra ... bumbija! — I neočekivano je obuhvati oko pasa. A ona, i sama ne znajući što da radi, stavi mu ruke na ramena i trenutak gledaše sa ushićenjem, kao u kakvoj magli, u njegovo pametno, ironično lice, čelo, oči, divnu bradu ...

— Ti sam odavno znaš da te volim — priznade mu ona i bolno pocrvenje, a osjeti da su joj se čak i usne grozničavo iskrivile od stida. Ja te volim. Zašto me tako mučiš?

Ona zatvori oči te ga snažno poljubi u usta, i dugo, gotovo čitavu minutu, nikako nije mogla da dokrajči poljubac, iako je znala da je to nepristojno, da je on sam može osuditi i da može ući posluga ...

— O, kako me mučiš! — ponovi ona.

Kad je nakon pola sata, dobivši ono što je želio, sjedio u blagovaonici i jeo, ona je klečala pred njim i požudno mu gledala u lice, a on joj je govorio, da nalikuje na psića, koji čeka da mu bace komadić šunke. Zatim je posadi na jedno koljeno i, ljuljajući je kao dijete, zapjeva:

— Tara ... rabumbija ... Tara ... rabumbija!

A kad se spremao da ode, zapita ona glasom punim strasti:

— Kada? Danas? Gdje?

I pruži njegovim usnama obje ruke, kao da želi uhvatiti odgovor čak i rukama.

— Danas jedva da je to zgodno — reče on, promislivši. — Eto, možda sutra.

I rastadoše se. Pred ruček Sofja Ljvovna otiđe u samostan, ali joj ondje rekoše, da Olja negdje kod nekog mrtvaca čita psaltir. Iz samostana otiđe k ocu, koga također ne nađe kod kuće, zatim je promijenila kola, pa se vozila ulicama i uličicama bez ikakva cilja, i tako se vozila sve do večeri. Odnekud se pritom sjeti one tetke s uplakanim očima, koja nije sebi nalazila mjesta.

A uveče su se opet vozili trojkom i slušali Cigane u restauraciji izvan grada. I kad su ponovo prolazili pored samostana, Sofja Ljvovna se sjeti Olje i poče se plašiti misli da za djevojke i žene njena kruga nema drugog izlaza doli neprestano se voziti trojkom i lagati ili ići u manastir i ubijati tijelo ...

Sutradan su imali sastanak, i opet je Sofja Ljvovna išla sama u kolima po gradu i sjećala se tetke.

Nakon sedam dana Mali Volodja ju je ostavio. A poslije toga počeo život kao i prije isto tako nezanimljiv, tužan, a katkada čak i bolan. Pukovnik i Mali Volodja igrali bi dugo biljar ili piket, Rita je neukusno i usiljeno pričala anegdote, Sofja Ljvovna se uvijek vozila kolima i molila muža, da je provoza trojkom.

Svraćajući gotovo svaki dan u manastir, ona je dosađivala Olji, žalila se na svoje neizdržljive muke, plakala i usto osjećala da je u ćeliju zajedno s njom ulazilo nešto nečisto, žalosno, otrovno, a Olja joj je makinalno, tonom naučene lekcije, govorila, da sve to nije ništa, da će sve proći i bog da će oprostiti.

CRNI MONAH

I

Andrej Vasiljič Kovrin, magistar, premorio se i uništio svoje živce. Nije se liječio, ali jednom prilikom uzgred, uz bocu vina, porazgovarao je s prijateljem doktorom i taj mu posavjetova, da proljeće i ljeto provede na selu. I u pravi je čas došlo dugačko pismo od Tanje Pjesocke, koja ga je molila, da joj dođe u goste u Borisovku. I on odluči, da mu zaista valja malo otputovati.

Bijaše to u travnju i on prije otputuje kući, u svoju djedovinu Kovrinku, pa tu u osamljenosti provede tri sedmice; zatim, pošto dočeka da se putovi osuše, krenu kolima svome bivšemu skrbniku i odgojitelju Pjesockom, voćaru poznatom u Rusiji. Od Kovrinke do Borisovke, gdje su stanovali Pjesocki, smatralo se, da nema više od sedamdeset vrsta, i putovati po mekom proljetnom putu u udobnoj kočiji na opruge bijaše pravo uživanje.

Kuća Pjesockoga bijaše golema, sa stupovima, s lavovima, na kojima se orunila žbuka, i s lakajem u fraku na glavnom ulazu. Starinski park, turoban i strog, raspoređen na engleski način, protezao se gotovo cijelu vrstu od kuće do rijeke i ondje se završavao strmom, tvrdom, glinenom obalom, na kojoj su rasli borovi sa ogoljelim korijenjem, nalik na čupave šape; dolje se divlje blistala voda, žalobno kričeći letjele su šljuke, i uvijek je tu bio takav ugođaj, samo sjedi, pa baladu piši! Zato je pokraj same kuće, u dvorištu i u voćnjaku, koji je zajedno sa rasadnicima zauzimao tridesetak desetina, bilo veselo i mnogo životne radosti čak i za ružna vremena. Takvih divnih ruža, ljiljana, kamelija, takvih tulipana svih mogućih boja, počevši od prebijele pa do crne

kao čađa, uopće takvoga obilja cvijeća, kao u Pjesockoga, Kovrin nije imao prilike vidjeti nigdje drugdje. Bijaše tek početak proljeća, a prava raskoš cvjetnjaka skrivala se još u staklenicima, ali već i ono, što je cvalo duž aleja i ovdje ondje na lijehama, bijaše dovoljno da se čovjek, šetajući po vrtu, osjeti u carstvu nježnih boja, osobito u rane sate, kad je na svakoj grančici blistala rosa. Ono, što je bio dekorativni dio parka i što je sam Pjesocki nazivao sitnicom, djelovalo je nekada u djetinjstvu na Kovrina kao bajka. Kakvih samo tu ne bijaše fantastičnosti, biranih nakaznosti i ismijavanja prirode! Tu bijahu špaliri stabala, kruška koja je imala oblik jablana, hrastovi i lipe u obliku kugle, jabuke u obliku kišobrana, svodovi, monogrami, kandelabri, čak i broj 1862 od šljiva — cifra koja je označavala godinu kada se Pjesocki prvi put počeo baviti voćarstvom. Susretala su se tu i lijepa, vita stabalca sa uspravnim, čvrstim deblima kao u palme, i samo kad bi ih pažljivo pogledao, mogao si u tim stabalcima poznati ogrozd ili ribiz. Ali što je u parku najviše od svega veselilo i davalo mu živ izgled, bijaše neprestani promet. Od ranoga jutra do večeri, pokraj drveća, grmova, na alejama i lijehama, kao mravi vrzli su se ljudi s tačkama, motikama i kantama za polijevanje...

Kovrin je k Pjesockima stigao uvečer, poslije devet sati. Tanju i njezina oca, Jegora Semjoniča, zatekao je u velikoj uznemirenosti. Vedro zvjezdano nebo i termometar nagovještavali su jutarnji mraz, a međutim je vrtlar Ivan Karlič otišao u grad i nisi se imao na koga osloniti. U vrijeme večere razgovarali su samo o jutarnjem mrazu i bijaše odlučeno, da Tanja ne će spavati i da će u jedan sat proći vrtom i pogledati je li sve u redu, a Jegor Semjonič će ustati u tri sata, pa čak i ranije.

Kovrin je s Tanjom prosjedio cijelu večer i poslije ponoći se s njome uputio u voćnjak. Bijaše hladno. U dvorištu je već malo mirisalo paljevinom. U velikom voćnjaku, koji su nazivali komercijalnim i koji je Jegoru Semjoniču donosio godišnje nekoliko tisuća čistoga dohotka, sterao se po zemlji gust, jedak dim i vijući se oko drveća, spasavao od mraza te tisuće. Drveće je tu stajalo raspoređeno kao polja na šahovskoj ploči, njegovi radovi bijahu ravni i pravilni, upravo kao vrste vojnika, i ta stroga, pedantna pravilnost, i to, što

je sve drveće bilo istoga rasta i imalo potpuno jednake krošnje i stabla, činili su sliku jednolikom, štoviše i dosadnom. Kovrin i Tanja prođoše kroz redove, gdje su tinjale vatre od suhoga đubreta, slame i svakojakih otpadaka, i tu i tamo susretali su radnike, koji su u dimu lutali kao sjene. Cvjetale su samo višnje, šljive i neke vrsti jabuka, ali je cio voćnjak tonuo u dimu i tek je pokraj rasadnika Kovrin udahnuo punim grudima.

— Još sam u djetinjstvu ovdje od dima kihao — reče on, sliježući ramenima — ali do sada ne razumijem, kako to dim može spasiti od mraza.

— Dim zamjenjuje oblake, kada ih nema ... — odgovori Tanja.

— A radi čega su potrebni oblaci?

— Za tmurnog i oblačnog vremena nema jutarnjih mrazeva.

— Tako, dakle!

Nasmijao se i uzeo je za ruku. Njezino široko, veoma ozbiljno, ozeblo lice s tankim crnim obrvama, uzdignuti ovratnik kaputa, koji joj je smetao da slobodno pokreće glavom, i sva ona, mršava, stasita, u haljini, koju je podigla zbog rose, izazivala je u njemu nježno raspoloženje.

— Gospode, ona je već odrasla! — reče on. — Kada sam odavle odlazio posljednji put, prije pet godina, bili ste još sasvim dijete. Bili ste tako mršavi, dugonogi, gologlavi, nosili ste kratke haljinice, i ja sam vam se rugao, nazivajući vas čapljom ... Što čini vrijeme!

— Da, pet godina! — uzdahnu Tanja. — Mnogo je vode odonda proteklo. Recite, Andrjuša, iskreno — poče ona živo, gledajući mu u lice — jeste li se od nas odvikli? Uostalom, što ja pitam? Vi ste muškarac, živite već svojim, zanimljivim životom, veličina ste ... Otuđenje je tako prirodno! Ali, kako god bilo, Andrjuša, htjela bih da nas smatrate svojima. Mi na to imamo pravo.

— Smatram, Tanja.

— Časna riječ?

— Da, časna riječ.

— Vi ste se danas čudili, što imamo tako mnogo vaših fotografija. Tâ vi znate, moj vas otac obožava. Koji put mi se čini, da vas voli više nego mene. Ponosi se vama. Vi ste

učen, neobičan čovjek, stvorili ste sebi blistavu karijeru, i on je uvjeren, da ste vi postali takav zato, što vas je on odgajao. Ja mu ne smetam da tako misli. Neka.

Već je počinjalo da sviće, a to se osobito opažalo po onoj jasnoći, kojom su se u zraku počeli isticati koluti dima i krošnje drveća. Pjevali su slavuji i s polja je dopiralo pućpurikanje prepelica.

— No, vrijeme je da se spava — reče Tanja. — A i hladno je. — Uhvatila ga je pod ruku. — Hvala, Andrjuša, što ste došli. Naši znanci nisu zanimljivi, pa i njih ima malo. Mi imamo samo voćnjak, voćnjak, voćnjak — i više ništa. Stabljika, polustabljka — nasmija se ona — jabuka, mala slatka jabuka, mala zimska jabuka, kalemljenje, cijepljenje... Cio, cio naš život otišao je na voćnjak, ja čak nikada ništa ne sanjam, osim jabuka i krušaka. Naravno, to je lijepo, korisno, ali katkada čovjek želi još štogod, radi raznolikosti. Sjećam se, kad ste vi koji put dolazili k nama na praznike ili jednostavno onako, u kući je postajalo nekako svježe i svjetlije, upravo kao da su sa lustera i namještaja skidali navlake. Onda sam bila djevojčica, a ipak sam shvaćala.

Govorila je dugo i s velikim osjećajem. Njemu zbog nečega najedamput dođe u glavu, da se on u toku ljeta može privezati uz ovo maleno, slabo stvorenje, zanijeti se, zaljubiti — u položaju njih oboje to je tako moguće i prirodno! Ta mu je misao godila i razveselila ga. On se nagnu milome zamišljenom licu i tiho zapjeva:

Ne tajim, Onjegine, molim,
Tatjanu ja bezumno volim...

Kad dođoše kući, Jegor Semjonič bijaše već ustao. Kovrinu se nije spavalo, raspričao se sa starcem i vratio se s njim u voćnjak. Jegor Semjonič bijaše visoka rasta, širokih ramena, imao je velik trbuh i patio od zaduhe, ali je uvijek hodao tako brzo, da ga je bilo teško stizati. Imao je krajnje zabrinut izraz i uvijek se, s takvim izrazom, nekamo žurio te se činilo, kad bi zakasnio samo časak, sve bi propalo.

— Evo ti, brate, čudne stvari... — poče on, zaustavljajući se da predahne. — Na površini zemlje, kako vidiš, mraz, a digni na štapu termometar dva hvata više od zemlje, tamo je toplo... Zašto je to tako?

— Zaista, ne znam — reče Kovrin i nasmija se.

— Hm... Sve se znati ne može, naravno. Kako god bila velika pamet, sve tamo ne ćeš smjestiti. A ti se uglavnom baviš filozofijom?

— Da. Predajem psihologiju, a bavim se još filozofijom.

— I ne dodija?

— Naprotiv, samo me to i zanima!

— No, daj bože... — progovori Jegor Semjonič obuzet mislima i gladeći svoje sijede zaliske. — Dao bog! Ja se veoma raduje zbog tebe... radujem se, brate...

Ali on najednom osluhnu, pa ljutita lica potrča ustranu i brzo se izgubi za drvećem u oblacima dima.

— Tko je to zavezao konja za jabuku — začu se njegov očajni krik, koji je parao dušu. Koji se to bezobraznik i nevaljanac usudio da zaveže konja za jabuku? Bože moj, bože moj! Iskvarili su, prebezobrazili, oskvrnuli, napakostili! Propao je voćnjak! Uništen je voćnjak. Bože moj!

Kada se vratio Kovrinu, lice mu bijaše izmoreno, uvrijeđeno.

— E, što da radiš s ovim prokletim narodom? — reče on plačljivim glasom, šireći ruke. — Stjopka je noćas vozio đubre i konja za jabuku zavezao! Obavio je podlac uzde, da ne može čvršće, tako da se kora na tri mjesta ogulila. Pomisli! Velim mu, a on — prâvi malj i samo miga očima! Objesiti ga — malo je!

Pošto se umirio, on zagrli Kovrina i poljubi ga u obraz.

— No, daj bože... daj bože... — zamrmlja on. — Veoma mi je drago, što si došao. Ne mogu ti izreći, koliko mi je drago... Hvala. I zatim je, svejednako brzo hodajući i zabrinuta lica, obišao cijeli voćnjak i pokazao svome bivšemu pitomcu sve oranžerije, staklenike, zimovnike za voćke i dva svoja pčelinjaka, što ih je nazivao čudom našega stoljeća.

Dok su oni hodali, izašlo je sunce i jarko osvijetlilo voćnjak. Zatoplilo je. Predosjećajući vedar, veseo, dug dan, Kovrin se sjetio, da je to tek početak svibnja i da je pred njim još cijelo ljeto, isto tako veselo, vedro, dugo, i najednom mu se u grudima probudio radostan mladenački osjećaj, što ga je doživljavao u djetinjstvu, kad bi trčao po ovome voćnjaku. I on sam zagrli starca i nježno ga poljubi. Raznje-

ženi, oba odoše u kuću i stadoše piti čaj iz starinskih porculanskih šalica, s kajmakom, sa zasitnim kiflama od dizanog tijesta — i te sitnice opet podsjetiše Kovrina na njegovo djetinjstvo i mladost. Divna sadašnjost i dojmovi iz prošlosti, koji su se budili u njemu, stapali su se; od njih u duši bijaše tijesno, ali lijepo.

Dočekao je da se probudi Tanja, zajedno je s njom popio kavu, prošetao, zatim otišao u svoju sobu i sjeo da radi. Pažljivo je čitao, bilježio i katkada podizao oči da pogleda na otvorene prozore ili na svježe, od rose još mokro cvijeće, što je stajalo u vazama na stolu, pa je opet spuštao oči na knjigu i činilo mu se, da u njemu svaka žilica drhti i igra od zadovoljstva.

II

U selu je nastavio živjeti isto tako nervozno i nemirno, kao u gradu. Mnogo je čitao i pisao, učio talijanski jezik, i, kada je šetao, sa zadovoljstvom je mislio na to, da će uskoro opet sjesti uz posao. Spavao je tako malo, da su se svi čudili; ako nehotice danju zaspi pola sata, onda već ne spava cijelu noć, a poslije besane noći, kao da se ništa nije dogodilo, osjeća se čilo i veselo.

Mnogo je govorio, pio vino i pušio skupe cigarete. Pjesockima su često, gotovo svaki dan, dolazile gospođice — susjede, koje su zajedno s Tanjom svirale na klaviru i pjevale; katkada je dolazio mladić, susjed, koji je lijepo svirao violinu. Kovrin je pohlepno slušao muziku i pjevanje i malaksavao od njih, a to se fizički očitovalo tako, da su mu se lijepile oči i glava mu se naginjala ustranu.

Jedamput je poslije večernjega čaja sjedio na balkonu i čitao. U to su vrijeme u salonu Tanja — sopran, jedna od gospođica — kontraalt i mladić uz violinu vježbali poznatu Braginu serenadu. Kovrin je slušao riječi — one bijahu ruske — i nikako im nije mogao razumjeti smisla. Napokon, pošto je ostavio knjigu i pažljivo saslušao, shvatio je: djevojka bolesne mašte slušala je noću nekakve tajanstvene zvuke, tako krasne i neobične, da su joj se morali učiniti kao sveta harmonija, koja je nama smrtnicima neshvatljiva

i zato leti natrag u nebo. Kovrinu se počeše lijepiti oči. Ustade i iscrpen prošeta po salonu, zatim po dvorani. Kada pjevanje prestade, on uze Tanju pod ruku, pa s njom izađe na balkon.

— Danas me već od jutra zanima jedna legenda — reče on. — Ne sjećam se, jesam li je gdjegod pročitao ili čuo, ali je to nekakva čudna legenda i ni na što nije nalik. Počnimo od toga, da se ona ne odlikuje jasnoćom. Prije tisuću godina nekakav monah, odjeven u crno, išao je po pustinji, negdje u Siriji ili Arabiji... Nekoliko milja od toga mjesta, gdje je on u taj čas bio, ribari su vidjeli drugoga crnoga monaha, koji se polako kretao po površini jezera. Taj drugi monah bijaše fata morgana. Sada zaboravite sve optičke zakone, koje legenda, čini se, ne priznaje, i slušajte dalje. Od fate morgane je nastala druga fata morgana, zatim od druge treća, tako da se lik crnoga monaha stao beskrajno prenositi iz jednog sloja atmosfere u drugi. Vidjeli su ga čas u Africi, čas u Španjolskoj, čas u Indiji, čas na Dalekom Sjeveru... Napokon je izašao iz predjela Zemljine atmosfere te sada luta po cijelom svemiru, i nikako ne stiže u one uvjete, u kojima bi mogao iščeznuti. Može biti da ga sada vide negdje na Marsu ili na kojoj zvijezdi Južnoga Križa. Ali, mila moja, pravi smisao, prava okosnica legende sastoji se u tome, da će ravno nakon tisuću godina poslije toga kako je monah išao po pustinji fata morgana opet dospjeti u Zemljinu atmosferu i pokazati se ljudima. I, kao da je ta tisuća godina već na izmaku. Prema smislu legende, crnoga monaha treba da očekujemo danas-sutra.

— Čudna fata morgana — reče Tanja, kojoj se legenda nije svidjela.

— Ali je najčudnovatije — nasmija se Kovrin — što se ja nikako ne mogu sjetiti, odakle mi je došla u glavu ta legenda. Jesam li je gdje čitao? Čuo? Ili sam možda snivao crnoga monaha? Kunem se bogom, ne sjećam se. Ali me legenda zanima. Danas cijeli dan o njoj mislim.

Pustivši Tanju ka gostima, izađe iz kuće i razmišljajući prođe okolo okruglih lijeha. Već je zapadalo sunce. Cvijeće je, zbog toga što su ga upravo zalili, širilo vlažan miris, koji draži. U kući su opet zapjevali, i violina se iz daljine doimala kao ljudski glas. Kovrin je, naprežući misao da se

sjeti, gdje je čuo ili čitao legendu, bez žurbe krenuo u park i nije ni opazio, kako je došao do rijeke.

Po stazici, koja je vrludala po strmoj obali, mimo ogorjelo korijenje, sišao je do vode — uznemirio tu šljuke, poplašio dvije patke. Na sumornim borovima tu i tamo još su se odražavale zrake sunca na zalazu, ali na površini rijeke već bijaše pravo veče. Kovrin je po brvnima prešao na drugu stranu. Pred njim se sada prostiralo široko polje, pokriveno mladom, još nerascvjetanom raži. Ni ljudske nastambe, ni žive duše u daljini, i čini se, da bi nas stazica, kad bismo po njoj pošli, dovela do onoga najnepoznatijeg, tajanstvenoga mjesta, gdje je čas prije zašlo sunce i gdje tako široko i veličanstveno plamti večernja rumen.

»Kako je ovdje prostrano, slobodno, tiho!« mislio je Kovrin, idući po stazici. »I čini se, da sav svijet na mene gleda, pritajio se i čeka da ga shvatim...«

Ali evo, po raži su projurili valovi i večernji povjetarac nježno se dotaknuo njegove nepokrivene glave. Za časak opet nalet vjetra, ali već snažnije — zašuštala je raž i začulo se otraga potmulo gunđanje borova. Kovrin se zaustavio od zaprepaštenosti. Na horizontu, upravo kao vihor ili ciklon, podizao se od zemlje do neba visoki, crni stup. Konture mu bijahu nejasne, ali već u prvi trenutak moglo se shvatiti da nije stajao na mjestu, nego se pokretao silnom brzinom, kretao se upravo ovamo, ravno na Kovrina, i što se primicao bliže, to je postajao sve manji i jasniji. Kovrin se bacio ustranu, u raž, da mu se ukloni s puta, i jedva je stigao da to učini.

Monah u crnoj odjeći, sijede glave i crnih obrva, ruku skrštenih na grudima, proletio je mimo njega... Bose mu se noge nisu doticale zemlje. Već proletjevši oko tri hvata, osvrnuo se na Kovrina, klimnuo glavom i nasmijao mu se ljubazno i u isto vrijeme lukavo. Ali, kakvo blijedo, strašno blijedo, mršavo lice! Opet počinjući rasti, on poletje preko rijeke, nečujno udari u glinenu obalu i borove i, prošavši kroz njih, iščeznu poput dima.

— No, eto, vidite li... — progunđa Kovrin. — Dakle, u legendi je istina.

Ne nastojeći da objasni sebi čudnovatu pojavu, zadovoljan već samim tim, što mu je pošlo za rukom da tako izbliza

i tako jasno vidi ne samo crnu odjeću, nego čak i monahovo lice i oči, ugodno uzbuđen vrati se kući.

U parku i voćnjaku mirno su hodali ljudi, u kući su svirali, — znači, jedini je on vidio monaha. Silno je želio da sve ispripovijeda Tanji i Jegoru Semjoniču, ali je shvatio da će oni vjerojatno njegove riječi smatrati tlapnjom i to će ih uplašiti, pa je bolje prešutjeti. Glasno se smijao, pjevao, plesao mazurku, bio je raspoložen, i svi, i gosti i Tanja, nalazili su da mu je danas lice nekako osobito, sjajno, nadahnuto, i da je on veoma zanimljiv.

III

Poslije večere, kad se gosti raziđoše, on ode u svoju sobu i leže na divan: želio je da misli o monahu. Ali za minutu uđe Tanja.

— Evo, Andrjuša, pročitajte očeve članke — reče ona, pružajući mu svežanj brošura i separata. Krasni članci. On izvrsno piše.

— Eh, baš mi je to izvrsno! — govorio je Jegor Semjonič, ulazeći za njom i usiljeno se smiješeći; bijaše mu neugodno. — Ne slušaj, molim te, ne čitaj! Uostalom, ako hoćeš zaspati, onda molim, čitaj, to je krasno sredstvo za spavanje.

— Ja mislim, da su članci izvrsni — reče Tanja s dubokim uvjerenjem. — Vi, Andrjuša, pročitajte i uvjerite tatu, da treba češće da piše. Mogao bi napisati cio kolegij o voćarstvu.

Jegor Semjonič usiljeno zakikota, pocrvenje i stade govoriti fraze, koje obično govore autori, kad su zbunjeni. Napokon se poče predavati.

— Kad je tako, najprije pročitaj Gošeov članak i, evo, ove ruske člančiće — zagunđa on, prebirući brošure drhtavim rukama. — Inače ne ćeš razumjeti. Prije nego što pročitaš moje prigovore, moraš znati o čemu govorim. Uostalom, glupost... golema dosada. A čini se, da je vrijeme i da se spava.

Tanja izađe. Jegor Semjonič sjede uz Kovrina na divan i duboko uzdahnu.

— Da, brate moj... — poče on poslije kratke šutnje. — Tako je to, preljubazni moj magistre. Ovo ja i članke pišem, i na izložbama sudjelujem, i medalje dobivam... U Pjesockoga, kažu, jabuke kao glava, i Pjesocki je, kažu, stekao imutak. Ukratko, bogat je i slavan Kočubej[1]. Ali se pita: Čemu sve ovo? Voćnjak je, uistinu, prekrasan, uzoran... To nije voćnjak, nego cijela ustanova, od visoke državne važnosti, jer je to, takoreći, stepenica u novu eru ruskog gospodarstva i ruske privrede. Ali, čemu? S kakvim ciljem?

— Posao sam sebe hvali.

— Nisam tako mislio. Želim da pitam: što će biti s voćnjakom, kada ja umrem? U ovakvom obliku, kako ga sada vidiš, bez mene se ne će održati ni jedan mjeesc. Cijela tajna uspjeha nije u tome, što je voćnjak velik i što radnika ima mnogo, nego u tome, što ja volim posao, razumiješ li, volim ga, možda, više nego samoga sebe. Pogledaj me: ja sve sam radim. Radim od jutra do noći. Sva cijepljenja obavljam sam, obrezivanje — sam, sađenje — sam, sve — sam. Kad mi pomažu, ja sam ljubomoran i razdražujem se do grubosti. Sva je tajna u ljubavi, to jest u budnom gospodarskom oku i u gospodarskim rukama, i u onom osjećaju, kad odeš kamo na časak u goste — sjediš, a srce ti nije na mjestu, u sto si muka: bojiš se da se u voćnjaku što ne dogodi. A kad ja umrem, tko će paziti? Tko će raditi? Vrtlar? Radnici? Da? Dakle evo, što ću ti reći, dragi moj: prvi neprijatelj u našem poslu nije zec, nije hrušt, nije mraz, nego tuđi čovjek.

— A Tanja? — upita Kovrin, smijući se. — Nije moguće da je ona štetnija od zeca. Ona voli i razumije posao.

— Da, ona voli i razumije. Ako poslije moje smrti njoj pripadne voćnjak i ako ona bude gospodarica, onda se, naravno, bolje ni željeti ne može. E, a ako se, ne daj bože, uda? — zašapta Jegor Semjonič i prestrašeno pogleda u Kovrina. — To i jest ono! Udat će se, imat će djece, i onda se nema kada misliti na voćnjak. I, čega se ja najviše bojim: udat će se za kakvog deliju, a on će se polakomiti i dati voćnjak u zakup trgovkinjama, i sve će otići dovraga već prve godine. U našem su poslu babe — bič božji!

---

[1] Rečenica uzeta iz Puškinove poeme »Poltava«. Kočubej, otac Marije, ljubavnice i žene hetmana Mazepe. Prev.

Jegor Semjonič uzdahnu i malo pošutje.

— Možda je to i egoizam, ali otvoreno velim: ne želim da se Tanja uda. Bojim se. Ovamo k nama dolazi jedan kicoš s violinom i cilika; znam da se Tanja ne će udati za njega, dobro znam, ali ga ne mogu vidjeti! Uopće, brate, ja sam ipak veliki čudak. Priznajem.

Jegor Semjonič ustade, pa uzbuđen prošeta po sobi, i vidjelo se da želi reći nešto veoma važno, ali se ne može odlučiti.

— Ja tebe žarko volim i govorit ću s tobom otvoreno — odluči se on napokon, turajući ruke u džepove. — Prema nekim škakljivim pitanjima ja se odnosim jednostavno, pa otvoreno govorim ono što mislim, i ne mogu trpjeti takozvane skrivene misli. Govorim otvoreno: ti si jedini čovjek, kojemu se ne bih bojao dati svoju kćer. Ti si pametan čovjek, imaš srca, i ne bi dao da propadne moje najmilije djelo. A glavni je razlog — volim te kao sina... i ponosim se tobom. Kad bi se između tebe i Tanje nekako udesila ljubav, onda — pa što? Ja bih bio veoma zadovoljan i čak sretan. Govorim otvoreno, bez izvještačenosti, kao pošten čovjek.

Kovrin se nasmija. Jegor Semjonič otvori vrata, da izađe, i zaustavi se na pragu.

— Kad bi se tebi i Tanji rodio sin, tada bih ja od njega učinio voćara — reče on, razmislivši. — Uostalom, to je prazno maštanje... Laku noć!

Ostavši sam, Kovrin udobnije leže i lati se članaka. Jednom članku bijaše ovakav naslov: »O međukulturi«, drugom: »Nekoliko riječi u povodu bilješke gospodina Z. o prekopavanju tla za novi voćnjak«, a trećem: »Još o okuliranju spavajućim okom« — i sve tome slično. Ali kakav nemiran, neujednačeni ton, kakav nervozan, gotovo nezdrav prkos. Čini ti se, evo članka s najmirnijim naslovom i indiferentnim sadržajem: u njemu se govori o ruskoj antonovskoj jabuci. Ali ga Jegor Semjonić počinje s »audiatur altera pars«[1] i završava sa »sapienti sat«[2], a između ovih je izreka cio vodoskok različitih otrovnih riječi na adresu »učenog neznanja naše patentirane gospode voćara, koji promatraju prirodu sa vi-

---

[1] Neka se čuje i druga strana.
[2] Pametnome dosta.

sine svojih katedara«, ili na adresu g. Gošea, »čiji su uspjeh stvorili profani i diletanti«, pa odmah neprikladno nategnuto i neiskreno žaljenje, što se seljaci, koji kradu voće i pritom lome drveće, više ne smiju šibati.

»Posao lijep, mio, zdrav, ali su i tu strasti i rat« pomisli Kovrin. »Mora da su svuda i na svim poprištima idejni ljudi nervozni i da se odlikuju povišenom osjećajnošću. To tako vjerojatno mora biti.«

Sjetio se Tanje, kojoj se tako sviđaju članci Jegora Semjoniča. Nevisoka rasta, blijeda, mršava, tako da joj se vide ključne kosti; široko otvorene oči, tamne, pametne, neprestano se nekamo zagledavaju i nešto traže, hod kao u oca, sitan, užurban. Ona mnogo govori, voli da se prepire i pri tome svaku, čak i nevažnu rečenicu popraćuje izražajnom mimikom i gestikulacijom. Mora da je nervozna do najviše mjere.

Kovrin je nastavio čitati, ali ništa nije shvatio i bacio je. Ugodno uzbuđenje, ono isto, s kojim je večeras plesao mazurku i slušao glazbu, sada ga je morilo i izazivalo mnoštvo misli. Ustao je i stao hodati po sobi, misleći o crnome monahu. Palo mu je na um: ako je toga čudnoga, natprirodnog monaha vidio samo on, to onda znači, da je bolestan i da pati od halucinacija. Taj ga je zaključak uplašio, li ne zadugo.

»Ali meni je dobro i nikome ne činim zla; znači, u mojim halucinacijama nema ništa loše«, pomisli on i opet mu bi dobro.

Sjeo je na divan i objema rukama obuhvatio glavu, suzdržavajući nerazumljivu radost, koja je ispunjavala cijelo njegovo biće, zatim je opet malo prohodao i sjeo da radi. Ali misli, koje je čitao iz knjige, nisu ga zadovoljavale. Želio je nešto divovsko, neobuhvatno, što poražava. Pred jutro se, svukao, preko volje legao u postelju: tâ trebalo je ipak spavati!

Kad se začuše koraci Jegora Semjoniča, koji je odlazio u voćnjak, Kovrin pozvoni i naredi lakaju, da mu donese vina. S uživanjem je popio nekoliko čašica lafita, zatim se pokrio po glavi: svijest mu se zamaglila i on zaspa.

IV

Jegor Semjonič i Tanja često su se svađali i govorili jedno drugome neugodne riječi.

Jednog su se jutra zbog nečega porječkali. Tanja je zaplakala i otišla u svoju sobu. Nije izlazila ni ručati, ni piti čaj. Jegor Semjonič je isprva hodao ozbiljan, napuhan, kao da je želio pokazati da su za njega interesi pravednosti i reda iznad svega na svijetu, ali je uskoro popustio i klonuo. Tužno je lutao po parku i neprestano uzdisao: »Ah, bože moj, bože moj!« a za vrijeme ručka ni mrvice nije okusio. Napokon, kriv, izmučen grižnjom savjesti, zakuca na zaključana vrata i plašljivo zazva:

— Tanja! Tanja!

I kao dogovor iza vrata se začu slab, iznemogao od suza i u isto vrijeme odlučan glas:

— Molim vas, pustite me!

Neraspoloženje gospodara odražavalo se na cijeloj kući, čak na ljudima, koji su radili u voćnjaku. Kovrin bijaše udubljen u svoj zanimljivi posao, ali potkraj i njemu postade dosadno i nelagodno. Da nekako razvedri opće loše raspoloženje, on odluči da se uplete, pa prije večere pokuca Tanji. Pustili su ga.

— Jao, jao kolike li sramote! — poče on šaljivo, začuđeno gledajući zaplakano, pokriveno crvenim mrljama, uvrijeđeno Tanjino lice. — Zar je zaista tako ozbiljno? Jao, jao!

— Ah, da znate, kako on mene muči! — reče ona i suze, vrele, obilne suze briznuše joj iz velikih očiju. — Izmučio me je! — nastavi ona, kršeći ruke. — Ništa mu nisam govorila... ništa... Samo sam rekla, da nema potrebe držati... suviše radnika, ako... ako je moguće, kada se prema potrebi mogu imati nadničari. Ipak... ipak radnici cijelu sedmicu ništa ne rade... Ja... ja sam samo to rekla, a on se razvikao i govorio mi... mnogo uvreda, duboko me uvrijedio. Zašto?

— Dosta, dosta — poče Kovrin, popravljajući joj frizuru. — Posvađali se, poplakali, i dosta! Ne smijete se dugo ljutiti, to nije lijepo... to više, što vas on beskrajno voli.

— On je meni... meni pokvario cio život — nastavi Tanja jecajući. — Ništa drugo ne čujem osim uvreda... i

poniženja. Smatra me nepotrebnom u ovoj kući. Pa što? Ima pravo. Sutra ću otići odavle, namjestit ću se kao telegrafistkinja... Neka...

— No, no, no... Tanja, ne treba plakati... Ne treba, draga... Vi oboje za čas planete, razdražljivi ste, i oboje ste krivi. Hajdemo, ja ću vas izmiriti.

Kovrin je govorio ljubazno, uvjerljivo, a ona je i dalje plakala, podrhtavajući ramenima i stiskajući ruke, kao da ju je doista zadesila teška nesreća. On ju je žalio to jače, što tuga njezina ne bijaše ozbiljna, a duboko je patila. Kakve su sitnice bile dovoljne da ovo biće učine nesretnim za cio dan, a možda i za sav život! Tješeći Tanju, Kovrin je mislio o tome, da osim ove djevojke i njezina oca na cijelom svijetu svijećom ne ćeš naći ljude, koji bi njega voljeli kao svoga, kao rođenoga. Kad ne bi bilo ovo dvoje ljudi, onda tko zna, on, koji je izgubio oca i majku u ranom djetinjstvu, do same smrti ne bi saznao, što je to iskrena nježnost i ona naivna ljubav, koja ne razmišlja i koja se osjeća samo prema veoma bliskim rođacima. I osjećao je da njegovim napola bolesnim, iskidanim živcima, kao željezo magnetu, odgovaraju živci ove djevojke, koja plače i podrhtava. On nikada više ne bi mogao zavoljeti zdravu, jaku ženu rumenih obraza, ali mu se blijeda slaba i nesretna Tanja sviđala.

I on ju je rado milovao po kosi i ramenima, stiskao joj ruke i brisao suze... Napokon, ona prestade plakati. Još se dugo žalila na oca i na svoj teški, nepodnošljivi život u ovoj kući, moleći Kovrina, da shvati njezin položaj; zatim se počela malo po malo smiješiti i uzdisati, što joj je bog dao tako ružnu narav, i na kraju krajeva, glasno se nasmijavši, nazvala sebe budalom te istrčala iz sobe.

Kada je malo poslije toga Kovrin izašao u voćnjak, Jegor Semjonič i Tanja već su, kao da se ništa nije dogodilo, šetali jedno pored drugog po aleji i jeli posoljeni raženi kruh, jer oboje bijaše gladno.

V

Zadovoljan što mu je tako pošla za rukom uloga mirotvorca, Kovrin pođe u park. Sjedeći na klupi i razmišljajući, začu lupu kočija i ženski smijeh — to su se dovezli go-

sti. Kada su se večernje sjene počele spuštati na voćnjak, nejasno se začuše zvuci violine, glasovi koji pjevaju, i to ga podsjeti na crnoga monaha. Gdje, u kojoj zemlji ili na kojem planetu lebdi sada ta optička nedosljednost?

Tek što se bio prisjetio legende i ocrtao u svojoj mašti ono tamno priviđenje, koje je vidio u polju raži, kadli iza borova, baš prema njemu, izađe nečujno, bez najmanjeg šuma, čovjek srednjega rasta nepokrivene, sijede glave, sav u crnom i bosonog, nalik na prosjaka. Na njegovu blijedom, upravo mrtvačkom licu oštro su se ocrtavale crne obrve. Ljubazno klimajući glavom, taj prosjak ili hodočasnik nečujno pristupi klupi te sjede, i Kovrin poznade u njemu crnoga monaha. Časak su gledali jedan drugoga — Kovrin zaprepašten, a monah ljubazno i kao i onda, pomalo lukavo, sa izrazom prepredenjaka.

— Ali, ti si fata morgana — progovori Kovrin. — Zašto si ovdje i sjediš na jednome mjestu? To nema veze s legendom.

— To je svejedno — odgovori monah nakon stanke tihim glasom, okrećući prema njemu lice. — Legenda, fata morgana i ja, sve je to proizvod tvoje uzbuđene mašte. Ja sam — priviđenje.

— Dakle, ti ne postojiš? — upita Kovrin.

— Misli kako te volja — reče monah i slabo se osmjehnu. — Ja postojim u tvojoj mašti, a tvoja je mašta dio prirode; dakle, ja postojim i u prirodi.

— Ti imaš veoma staro, pametno i izvanredno izražajno lice, baš kao da si zaista proživio više od tisuće godina — reče Kovrin. — Nisam znao da je moja mašta sposobna za stvaranje takvih fenomena. Ali, što me gledaš s takvim oduševljenjem? Sviđam ti se?

— Da. Ti si jedan od rijetkih, koje s pravom nazivaju izabranicima božjim. Služiš vječnoj istini. Tvoje misli, namjere, tvoja divna nauka i cio tvoj život nose na sebi božanstveni nebeski pečat, zato što su posvećeni razumnom i prekrasnom, to jest onome, što je vječno.

— Rekao si: vječnoj istini... Ali zar je ljudima dostupna i potrebna vječna istina, kad nema vječnoga života?

— Vječni život postoji — reče monah.

— Ti vjeruješ u besmrtnost ljudi?

— Da, naravno. Vas, ljude, očekuje velika, blistava budućnost. I što je više na zemlji takvih kao ti, to će se brže ostvariti ta budućnost. Bez vas, slugu najvišeg principa, koji živite svijesno i slobodno, čovječanstvo bi bilo ništavno; razvijajući se prirodnim putem, ono bi još dugo čekalo svršetak svoje zemaljske historije. A vi ćete ga nekoliko tisuća godina prije uvesti u carstvo vječne istine — i u tome je vaša velika zasluga. Vi ste utjelovljenje blagoslova božjeg, koji leži na ljudima.

— A kakav je smisao vječnoga života? — upita Kovrin.

— Kao i svakog života: uživanje. Istinsko uživanje u spoznaji, a vječni život pruža bezbrojne i neiscrpne izvore za spoznaju, i u tome smislu je rečeno: u domu Oca Moga mnoge su obitelji.

— Kad bi ti znao, kako te je ugodno slušati — reče Kovrin, tarući ruke od zadovoljstva.

— Veoma mi je drago.

— Ali ja znam: kada ti odeš, mene će uznemirivati pitanje o tvojoj suštini. Ti si priviđenje, halucinacija. Znači, ja sam psihički bolestan, abnormalan?

— A što mari? Što treba da se uznemiruješ? Bolestan si, zato što si prekomjerno radio i umorio se, a to znači, da si svoje zdravlje žrtvovao ideji, i blizu je vrijeme, kad ćeš joj dati i sam život. Što ima ljepše? To je ono, čemu teže uopće sve bogom nadarene plemenite prirode.

— Ako znam da sam psihički bolestan, mogu li onda vjerovati sebi?

— A odakle ti znaš da genijalni ljudi, kojima vjeruje sav svijet, također nisu vidjeli priviđenja? Tā sada učenjaci govore, da su geniji bliski ludilu. Prijatelju moj, zdravi su i normalni samo obični, primitivni ljudi. Domišljanje o vijeku živaca, preumaranje, degeneracije i sl. mogu ozbiljno uzbuđivati samo one, koji cilj života vide u sadašnjosti, to jest primitivne ljude.

— Rimljani su govorili: mens sana in corpore sano[1].

— Nije sve istina ono, što su govorili Rimljani ili Grci. Zanos, uzbuđenost, ekstaza — sve ono, što proroke, pjesnike, mučenike za ideju odlikuje pred običnim ljudima, gadi se

---

[1] Zdrav duh u zdravu tijelu.

životinjskoj prirodi čovjekovoj, to jest njegovu fizičkom zdravlju. Ponavljam: ako voliš biti zdrav i normalan, budi primitivac.

— Čudnovato, ti ponavljaš ono, što meni samome često dolazi u glavu — reče Kovrin. — Ti kao da si zavirio i oslušnuo moje skrivene misli. Ali daj, da ne govorimo o meni. Što ti razumiješ pod vječnom istinom?

Monah ne odgovori. Kovrin pogleda u njega, ali nije mogao vidjeti lice: crte lica su se maglile i rasplinjavale. Zatim je monahu počelo nestajati glave, ruku; trup mu se pomiješao s klupom, sa večernjim sumrakom i sasvim je iščezao.

Halucinacija je prestala! — reče Kovrin i nasmije se. — A šteta.

Pošao je natrag kući veseo i sretan. Ono malo, što mu je bio rekao crni monah, nije laskalo samo njegovu samoljublju, nego cijeloj duši, cijelome njegovu biću. Biti izabranik, služiti vječnoj istini, stajati među onima, koji će nekoliko suvišnih tisuća godina prije učiniti čovječanstvo dostojnim carstva božjega, to jest izbaviti ljude od nekoliko suvišnih tisuća godina borbe, grijeha i stradanja, dati za ideju sve: mladost, snagu, zdravlje, biti spreman na smrt radi zajedničkoga dobra — kako je to visok, kako sretan udio! U sjećanju mu projuri prošlost, čista, čedna, puna rada; sjeti se onoga, što je učio i što je učio druge, i zaključi, da u monahovim riječima nije bilo pretjerivanja.

U susret mu je po parku išla Tanja. Na njoj je već bila druga haljina.

— Vi ste ovdje? — reče ona. — A mi vas tražimo... tražimo... Ali što je s vama? — začudi se ona, ugledavši njegovo oduševljeno lice, koje se sjalo, i oči pune suza. — Kako ste neobični, Andrjuša.

— Zadovoljan sam, Tanja — reče Kovrin, stavljajući joj ruku na ramena. — Više sam nego zadovoljan, sretan sam! Tanja, mila Tanja, vi ste veoma simpatično stvorenje. Mila Tanja, tako mi je drago, tako mi je drago.

Vatreno joj poljubi obje ruke i nastavi:

— Upravo sam doživio svijetle, divne, nadzemaljske časove. Ali vam ne mogu ispričati sve, zato što biste me nazvali luđakom ili mi ne biste povjerovali. Govorit ćemo o

vama. Draga, divna Tanja! Volim vas i već sam se navikao da vas volim. Vaša blizina, naši susreti po deset puta na dan postali su potreba moje duše. Ne znam, kako ću se snaći bez vas, kada otputujem kući.

— E! — nasmija se Tanja. — Zaboravit ćete nas za dva dana. Mi smo mali ljudi, a vi ste velik čovjek.

— Ne, razgovarat ćemo ozbiljno! — reče on. — Povest ću vas sa sobom, Tanja. Da? Poći ćete sa mnom. Hoćete li biti moja?

— Ne! — reče Tanja i htjede se opet nasmijati, ali smijeha ne bijaše, i crvene joj se mrlje pojaviše na licu.

Poče ubrzano disati i brzo-brzo pođe, ali ne prema kući, nego dalje u park.

— Nisam o tome mislila... nisam mislila! — govorila je ona i kao u očaju stiskala ruke.

A Kovrin je išao za njom i govorio sa istim sjajnim, ushićenim licem:

— Želim ljubav, koja bi me obuzela cijeloga, a tu ljubav možete mi pružiti samo vi, Tanja. Sretan sam! Sretan!

Ona bijaše zapanjena, pognula se, naježila i upravo kao da je najedamput postala starija za deset godina, a on je smatrao da je lijepa i glasno izražavao svoje oduševljenje.

— Kako je lijepa!

VI

Saznavši od Kovrina da se udesio ne samo roman, nego da će čak i svadba biti, Jegor Semjonič je dugo hodao iz kuta u kut, nastojeći da sakrije uzbuđenje. Ruke mu se stale tresti, vrat naduo i pocrvenio, naredio je, da mu upregnu laku kočiju, pa je nekamo otišao. Tanja, koja je vidjela kako je on udario bičem po konju i kako je duboko, gotovo do ušiju, natakao kapu, razumjela je njegovo raspoloženje, zatvorila se u svoju sobu i proplakala cio dan.

U staklenicima su već bile sazrele breskve i šljive, pakiranje i slanje u Moskvu toga nježnoga i ćudljivog tereta zahtijevalo je mnogo pažnje, posla i brige. Zbog toga, što je ljeto bilo veoma vruće i suho, trebalo je zalijevati svako drvo, na što se trošilo mnogo vremena, radne snage, i poja-

vilo se mnogo gusjenica, koje su radnici, pa čak i Jegor Semjonič i Tanja, na veliko Kovrinovo gađenje, gnječili jednostavno prstima. Uza sve to već je trebalo praviti jesenske narudžbe za voće i drveće i voditi opširno dopisivanje. I za najveće žege, kada se činilo da nitko nije ni časak slobodan, počeli su poljski radovi, koji su voćnjaku oduzeli više od polovice radnika; Jegor Semjonič, jako pocrnio na suncu, izmučen, jurio je čas u voćnjak, čas u polje i vikao, da ga kidaju na komade i da će se ustrijeliti.

A tu je još i jurnjava oko miraza, kojemu Pjesocki nisu pridavali malo značenje; od zveckanja škara, lupkaranja šivaćih mašina, vrućih para od glačala i od hirova modistkinje, nervozne, uvredljive dame, sve je u kući hvatala vrtoglavica. I kao za inat, svaki dan su dolazili gosti, koje je trebalo zabavljati, hraniti i čak ostavljati na konaku. Ali je sva ta robija prošla nezamjetno, kao u magli. Tanja se osjećala kao da su je ljubav i sreća zatekle nepripremljenu, iako je četrnaest godina bila zbog nečega uvjerena da će se Kovrin oženiti upravo njome. Snebivala se, bila u nedoumici, nije vjerovala sebi... Čas je odjednom spopadne takva radost, da bi htjela odletjeti pod oblake i tamo se moliti bogu, čas opet najednom se sjeti da će se u kolovozu morati rastati s rodnim gnijezdom i ostaviti oca, ili, bog zna odakle, dođe joj misao da je ništavna, sitna i nedostojna tako velika čovjeka, kao što je Kovrin, pa ode u svoju sobu, zaključa se i plače po nekoliko sati. Kada dođu gosti, odjednom joj se učini, da je Kovrin neobično lijep, da su sve žene u njega zaljubljene i zavide joj, pa joj se duša ispuni zanosom, kao da je pobijedila cijeli svijet, ali je dovoljno da se on prijazno nasmiješi kojoj gospođici, a ona već ršće od ljubomore, odlazeći u svoju sobu — i opet suze. Ti su novi osjećaji potpuno zavladali njome, pomagala je ocu automatski te nije opažala ni bresaka, ni gusjenica, ni radnika, ni toga, kako je brzo letjelo vrijeme.

S Jegorom Semjoničem se događalo gotovo isto. Radio je od jutra do mraka, neprestano se nekamo žurio, ljutio, bio razdražen, ali sve to u nekakvom čarobnom polusnu. U njemu kao da su već sjedila dva čovjeka: jedan je bio pravi Jegor Semjonič, koji se, slušajući kako ga voćar Ivan Karlič oba-

vještava o neredu, ljutio i u očaju se hvatao za glavu, i drugi, tobožnji, upravo polupijani, koji bi najednom u po riječi prekinuo poslovni razgovor, dirao voćara za rame i počinjao mrmljati:

— Ma reci što hoćeš, ali krv mnogo znači. Njegova je majka bila divna, veoma plemenita, veoma pametna žena... Uživanje je bilo promatrati njezino dobro, vedro, čisto lice, kao u anđela. Krasno je crtala, pisala pjesme, govorila pet stranih jezika, pjevala. Jadnica, pokoj joj vječni, umrla je od sušice.

Tobožnji Jegor Semjonič je uzdisao i nakon stanke nastavljao:

— Kada je on bio dječak i rastao kod mene, imao je takvo isto anđeosko lice, vedro i dobro. Njegov pogled, i kretnje, i razgovor isto su tako nježni i elegantni, kao i u majke. A pamet? Uvijek je zapanjivao svojim umom. Da, pa i to da se kaže, nije on uzalud magister! Nije uzalud! A pričekaj Ivane Karliču, kakav će on biti za deset godina! Ne ćeš ga moći dosegnuti!

Ali bi tada pravi Jegor Semjonič, pošto bi se trgnuo, pravio strašno lice, hvatao za glavu i vikao:

— Vrazi! Oskvrnuli su, ispoganili, uništili! Propao je voćnjak! Uginuo!

A Kovrin je usrdno radio kao i prije i nije opažao nereda. Ljubav mu je samo nalila ulja na vatru. Poslije svakog susreta s Tanjom, sretan, oduševljen, išao je u svoju sobu i sa istom strašću, s kojom je čas prije ljubio Tanju i izjavljivao joj ljubav, laćao se knjige ili svoga rukopisa. Ono, što je govorio crni monah o božjim odabranicima, vječnoj istini, o sjajnoj budućnosti čovječanstva i ostalom, pridavalo je njegovu poslu posebno, naročito značenje i ispunjavalo njegovu dušu ponosom, sviješću o vlastitoj visini. Jedamput ili dvaput sedmično, u parku ili u kući, sastajao se sa crnim monahom i podugo razgovarao s njim, ali ga to nije plašilo, već naprotiv ushićivalo, jer je već bio čvrsto uvjeren da slična priviđenja posjećuju samo izabrane, istaknute ljude, koji su se posvetili služenju ideji.

Jedamput se monah pojavio u vrijeme ručka i sjeo u blagovaonici do prozora. Kovrin se obradovao i veoma vješto

zametnuo razgovor s Jegorom Semjoničem i s Tanjom o onome, što je moglo biti zanimljivo monahu; crni je gost slušao i prijazno klimao glavom, a Jegor Semjonič i Tanja su također slušali i veselo se smiješili, ne naslućujući da Kovrin ne govori s njima, već sa svojom halucinacijom.

Nezamjetno stiže Gospođin post[1], a za njim brzo i svadbeni dan, koji su, na upornu želju Jegora Semjoniča, proslavili »s talambasima«, to jest besmislenom pijankom, što je trajala dva dana i dvije noći. Pojeli su i popili za tri tisuće, ali od slabe najmljene glazbe, bučnih zdravica i jurnjave lakaja nisu osjetili ni okusa skupocjenih vina, ni divnih jela naručenih iz Moskve.

VII

Jedne duge zimske noći Kovrin je ležao na postelji i čitao francuski roman. Sirotica Tanja, koju je svako veče boljela glava, jer ne bijaše navikla da živi u gradu, odavno je već spavala i ovda onda u bunilu izgovarala nekakve nesuvisle rečenice.

Otkucalo je tri sata. Kovrin ugasi svijeću i leže; dugo je ležao zatvorenih očiju, ali zaspati ne mogaše zato, kako mu se činilo, što je u spavaonici bilo veoma vruće i što je Tanja buncala. U četiri i po on opet upali svijeću i u isti čas ugleda crnoga monaha, koji je sjedio u naslonjaču kraj postelje.

»Zdravo!« reče monah i, pošutjevši malo, upita: »O čemu sada misliš?«

— O slavi — odgovori Kovrin. — U francuskom romanu, koji sam sada čitao, prikazan je čovjek, mladi učenjak, koji radi gluposti i vene od tuge za slavom. Meni je neshvatljiva ta tuga.

— Zato što si pametan. Ti si prema slavi ravnodušan kao prema igrački, koja te ne zanima.

— Da, to je istina.

— Slava te ne privlači. Što ima ugodno, ili zanimljivo, ili poučno u tome, što će tvoje ime urezati na nadgrobni spomenik, a onda će vrijeme izbrisati taj natpis zajedno sa po-

---

[1] Post pred blagdan Uznesenja (15. kolovoza). Prev.

zlatom. A i na sreću, jer vas je premnogo, da bi slabo ljudsko pamćenje moglo sačuvati vaša imena.

— Naravno — složi se Kovrin. — A i zašto bi ih pamtili? Ali, ded razgovarajmo o čemu drugom! Na primjer, o sreći. Što je sreća?

Kad je sat otkucavao pet, on je sjedio na krevetu, spustio noge na sag i govorio monahu:

— U Starom vijeku neki se sretan čovjek na kraju uplašio svoje sreće — tako ona bijaše velika! — i, da umilostivi bogove, prinese im kao žrtvu svoj najmiliji prsten. Znaš li? I mene, kao Polikrata, počinje pomalo uznemirivati moja sreća. Čini mi se čudno, što od jutra do mraka osjećam samo radost, ona me ispunjuje svega i zaglušuje sve ostale osjećaje. Ne znam što je tuga, žalost ili dosada. Eto, ja ne spavam, imam nesanicu, ali mi nije dosadno. Ozbiljno velim: počinjem bivati u nedoumici.

— Ali zašto? — snebi se monah. — Zar je radost nadnaravan osjećaj? Zar ona ne mora biti normalno čovjekovo stanje? Što je čovjek umno i moralno razvijeniji, što je slobodniji, to mu više zadovoljstva pruža život. Sokrat, Diogen i Marko Aurelije osjećali su radost, a ne tugu. I apostol veli: neprestano se radujte. Raduj se, budi sretan!

— A ako se najedamput bogovi razgnjeve? — našali se Kovrin i nasmija. — Ako mi oduzmu komfor i prisile me da zebem i gladujem, teško da će mi to biti po volji.

U međuvremenu se Tanja bila probudila i sa zaprepaštenjem i užasom gledala muža. On je govorio, obraćajući se naslonjaču, gestikulirao i smijao se: oči su mu blistale, a u njegovu smijehu bijaše nešto čudnovato.

— Andrjuša, s kime ti to govoriš? — upita ona, hvatajući ga za ruku, koju je pružio prema monahu. — Andrjuša! S kime?

— A? S kime? — zbuni se Kovrin. — Evo, s njim... Evo, on sjedi — reče on, pokazujući na crnoga monaha.

— Nikoga ovdje nema... nikoga! Andrjuša, ti si bolestan!

Tanja zagrli muža, stisnu se uza nj, kao da ga zaštićuje od priviđenja, i pokri mu rukom oči.

— Bolestan si! — zajeca ona, dršćući cijelim tijelom. Oprosti mi, mili, dragi, ali ja sam već davno opazila da ti je

duša nečim poremećena... Ti si duševno bolestan, Andrjuša...

Njezina drhtavica prijeđe i na njega. Pogledao je još jedamput u naslonjač, koji već bijaše prazan, osjetio je odjednom slabost u rukama i nogama, poplašio se i stao se oblačiti.

— Nije to ništa, Tanja, ništa... — mrmljao je, dršćući. — Uistinu, malo sam bolestan... vrijeme je već da to priznam.

— Već sam davno opažala... i tata je opazio — govoraše ona, nastojeći da ne zajeca. — Sam sa sobom razgovaraš, nekako se čudno smiješiš... ne spavaš. O, bože moj, bože moj, spasi nas! — reče ona uplašena. — Ali se ti ne boj, Andrjuša, ne boj se, zaboga, ne boj se...

Ona se također poče oblačiti. Tek sada, gledajući je, Kovrin je shvatio svu opasnost svoga stanja, shvatio je, što znači crni monah i razgovori s njim. Njemu je sada bilo jasno, da je lud.

Oboje su se, ni sami ne znajući zašto, obukli i pošli u dvoranu; ona naprijed, on za njom. Tu je već, probuđen jecajima, u kućnom ogrtaču i sa svijećom u ruci, stajao Jegor Semjonič, koji bijaše kod njih u gostima.

— Ti se ne boj, Andrjuša — govorila je Tanja, tresući se kao u groznici — ne boj se... Tata, to će sve proći... sve će proći...

Kovrin od uzbuđenja nije mogao da govori. Htio je šaljivim tonom reći tastu: »Ne zdravlje, ja sam, čini se, poludio«, ali je samo maknuo usnice i gorko se nasmiješio.

U devet sati ujutro obukli su mu kaput i bundu, ovili šalom i u kočiji ga odvezli doktoru. Počeo se liječiti.

VIII

Opet je nastalo ljeto, i doktor mu je naredio, da ode na selo. Kovrin je već bio ozdravio, prestao je viđati crnoga monaha i trebalo je još samo da tjelesno ojača. Živeći kod tasta na selu, pio je mnogo mlijeka, radio dnevno samo dva sata, nije pio alkohola i nije pušio. Uoči Ilindana naveče u

kući su služili večernju. Kad crkvenjak pruži svećeniku kadionicu i u staroj golemoj dvorani zamirisa na groblje, Kovrinu postade dosadno. Izađe u voćnjak. I ne opažajući raskošno cvijeće, prošetao je po voćnjaku, posjedio na klupi, zatim je prošao po parku; došavši do rijeke, sišao je dolje i tu postojao u razmišljanju, gledajući vodu. Tužni borovi sa čupavim korijenjem, koji su ga lani vidjeli ovdje tako mlada, radosna i čila, sada se nisu šaptavali, već su stajali nepomični i nijemi, kao da ga nisu poznavali. I doista, glava mu ošišana, duge lijepe kose više nema, hod mlitav, lice, prema lanjskom ljetu odebljalo i poblijedjelo.

Preko brvna prijeđe na drugu obalu. Ondje, gdje je prošle godine bila raž, sada je u redovima ležala pokošena zob. Sunce je već bilo zašlo i na horizontu je plamtjela široka, grimizna rumen, koja je za sutra nagovještavala vjetrovito vrijeme. Bijaše tiho. Gledajući u onom smjeru, odakle mu se prošle godine prvi put bio javio crni monah, Kovrin stajaše dvadesetak minuta, dok se nije počelo gasiti večernje rumenilo...

Kad se mlitav, nezadovoljan vratio kući, večernjica je već bila završila. Jegor Semjonič i Tanja su sjedili na stepenici terase i pili čaj. O nečemu su razgovarali, ali kad opaziše Kovrina, najednom zašutješe, i on po njihovim licima zaključi, da su razgovarali o njemu.

— Tebi je, čini se, već vrijeme da piješ mlijeko — reče Tanja mužu.

— Ne, nije vrijeme... — odgovori on, sjedajući na najnižu stepenicu. — Pij sama! Ja ne ću!

Tanja se uznemireno zgledala s ocem i rekla glasom krivca:

— I sam vidiš da ti je mlijeko korisno.

— Da, veoma korisno! — nasmija se Kovrin. — Čestitam vam: od petka sam dobio čitav kilogram!

Čvrsto stisnu glavu rukama, pa će tužno:

— Zašto ste me liječili? Bromovi preparati, besposlica, tople kupelji, nadzor, malodušni strah za svaki gutljaj, za svaki korak, sve će me to na kraju krajeva dovesti do idiotizma. Bio sam lud, imao sam maniju veličine, ali sam zato bio veseo, čio, čak i sretan, bio sam zanimljiv i originalan. Sada sam postao razboritiji i solidniji, ali sam zato

takav, kao i svi: ja sam — prosječnost, dosadno mi je živjeti ... O, kako ste okrutno postupili sa mnom! Imao sam halucinacije, ali kome je to smetalo? Pitam, kome je to smetalo?

— Bog zna, što ti govoriš! — uzdahnu Jegor Semjonič. — Čak je i slušati dosadno.

— A vi ne slušajte!

Nazočnost ljudi, osobito Jegora Semjoniča, sada je već razdraživala Kovrina; odgovarao mu je suho, hladno, čak grubo i nije ga gledao drugačije, nego podrugljivo i s mržnjom, a Jegor Semjonič se zbunjivao i nakašljavao kao da je kriv, iako nije osjećao da je išta skrivio. Ne shvaćajući, zašto su se tako oštro promijenili njihovi mili, blagi odnosi, Tanja se stiskala uz oca i s nemirom mu zavirivala u oči; htjela je da shvati i nije mogla, bijaše joj jasno samo to, da odnosi svaki dan postaju sve gori i gori, da je otac u posljednje doba jako ostario, a muž da je postao razdražljiv, ćudljiv, svadljiv i nezanimljiv. Više se nije mogla smijati i pjevati, za ručkom nije ništa jela, po cijele noći nije spavala, očekujući nešto užasno, i tako se bila izmučila, da je jedamput u nesvjestici ležala od ručka do večeri. U vrijeme večernje učinilo joj se, da otac plače, i sada, kad su utroje sjedili na terasi, ona se silila da ne misli na to.

— Kako su Buda i Muhamed ili Shakespeare sretni, što ih dobri rođaci i doktori nisu liječili od ekstaza i nadahnuća! — reče Kovrin. — Da je Muhamed uzimao za živce kalijev bromat, radio samo dva sata dnevno i pio mlijeko, onda bi poslije toga divnog čovjeka ostalo baš tako malo, kao i poslije njegova psa. Doktori i dobri rođaci na kraju krajeva će učiniti to, da će čovječanstvo otupjeti, mediokritet će se smatrati genijem i civilizacija će propasti. Kad biste vi znali — reče Kovrin tužno — kako sam vam zahvalan!

Osjetio je silnu razdraženost i, da ne bi rekao previše, brzo ustade i ode u kuću. Bijaše tiho, kroz otvorene prozore dopirao je iz voćnjaka miris duhana i jalapa[1]), a u prozorima se svijetlio mjesec. Da vrati lanjsko raspoloženje, brzo ode u svoj kabinet, zapali jaku cigaru i naredi lakaju, da mu donese vina. Ali mu od cigare u ustima postade gorko i gadno, a vino ne bijaše onako pitko, kao lanjske godine. I, što znači

[1] Neka američka biljka, koje se korijen upotrebljava kao sredstvo za čišćenje. — Prev.

odviknuti se! Od cigare i dva gutljaja vina zavrtjelo mu se u glavi i počelo lupati srce, tako da je morao uzeti bromov kalij.

Prije nego što će leći da spava, Tanja mu je govorila:

— Otac te obožava. Ti se na njega zbog nečega ljutiš, to ga ubija. Pogledaj, on stari, i to ne iz dana u dan, nego sat za satom. Molim te, Andrjuša, zaboga, radi svoga pokojnoga oca, radi moga mira, budi s njim ljubazan!

— Ne mogu i ne ću.

— Ali zašto? — upita Tanja, počevši drhtati cijelim tijelom. — Objasni mi, zašto?

— Zato, što mi nije simpatičan, i gotovo! — nemarno reče Kovrin i sleže ramenima. — Ali ne ćemo govoriti o njemu: on ti je otac.

— Ne mogu, ne mogu razumjeti! — poče Tanja, stiskajući sebi sljepočice i zureći u jednu točku. — Nešto se nedokučivo, užasno događa u našoj kući. Ti si se promijenio, nisi na sebe nalik ... Ti si pametan, neobičan čovjek, razdražuješ se zbog sitnica, upadaš u svađe ... Uznemiruju te takve sitnice, da se katkada jednostavno čudim i ne vjerujem: jesi li to ti? No, no, ne ljuti se, ne ljuti — nastavi ona, plašeći se svojih riječi i ljubeći mu ruke. — Ti si pametan, dobar, plemenit.

— On nije dobar, nego dobrodušan. Vodviljske čičice, poput tvoga oca, sitih, dobrodušnih fizionomija, neobično gostoljubivi i nastrani, nekoć su me dirali i nasmijavali i u pripovijestima, i u vodviljima, i u životu, a sada su mi odvratni. To su egoisti do srži u kostima. Najogavnija mi je njihova sitost i onaj želučani, upravo bikovski, veparski optimizam.

Tanja sjede na krevet i položi glavu na jastuk.

— Ovo je mučenje — progovori ona, i njezin je glas odavao, da je već krajnje umorna i da joj je teško govoriti. — Od same zime nijedne mirne minute ... Pa to je užasno, bože moj! Patim ...

— Da, naravno, ja sam ... Herod, ti i tvoj tatica ... egipatska nevina dječica. Naravno!

Njegovo se lice učini Tanji ružnim i neugodnim. Mržnja i podrugljiv izraz nisu mu pristajali. Pa i prije je ona opa-

žala da mu na licu nešto nedostaje, kao da se odonda, otkako se ošišao, promijenilo i lice. Htjela je da mu kaže štogod uvredljivo, ali je odmah uhvatila sebe u osjećaju mržnje, prepala se i otišla iz spavaonice.

IX

Kovrin je dobio samostalnu katedru. Uvodno predavanje bijaše određeno za drugi prosinca i na sveučilišnom je hodniku bila izvješena obavijest o tome. Ali je određenoga dana on obavijestio brzojavom studentskoga inspektora, da se predavanje ne će održati zbog bolesti.

Išla mu je krv iz grla. Pljuvao je krv, ali se događalo do dva puta mjesečno da mu je tekla obilno, i tada bi on neobično slabio i zapao u sanjivo stanje. Ta ga bolest nije osobito plašila, jer mu je bilo poznato da je njegova majka živjela upravo s istom bolešću deset godina, čak i više; i liječnici su ga uvjeravali, da to nije opasno i savjetovali mu, da se samo ne uzrujava, da uredno živi i da što manje govori.

U siječnju predavanje također nije održano zbog istog razloga, a u veljači već bijaše kasno počinjati kolegij. Trebalo je odgoditi do iduće godine.

Nije više živio s Tanjom, već s drugom ženom, koja je bila dvije godine starija od njega i koja se brinula za njega kao za dijete. Raspoloženje mu bijaše mirno, pokorno: rado se podvrgavao, i kad se Varvara Nikolajevna — tako su zvali njegovu prijateljicu — spremala da ga odvede na Krim, pristao je, iako je predosjećao da od toga putovanja ne će biti nikakve koristi.

Stigli su u Sevastopolj navečer i odsjeli u hotelu da se odmore, pa da sutra putuju u Jaltu. Oboje ih je bio umorio put. Varvara Nikolajevna je popila čaj, legla da spava i uskoro zaspala. Ali Kovrin nije legao.

Još kod kuće, sat prije odlaska na stanicu, primio je od Tanje pismo i nije se usuđivao da ga raspečati, pa mu je sada ono ležalo u bočnom džepu, a misao o njemu neugodno ga je uzrujavala. Iskreno, u dubini duše, on je svoju ženidbu s Tanjom sada smatrao pogreškom, bio je zadovoljan, što se konačno rastao s njom, i uspomena na tu ženu, koja se na

kraju krajeva pretvorila u žive moći, što hodaju i u kojoj je, kako se čini, umrlo već sve, osim velikih, pametnih očiju, što netremice gledaju, uspomena na nju budila je u njemu samo sažaljenje i srdžbu na sebe. Rukopis na kuverti ga je podsjetio kako je prije dvije godine bio nepravedan i okrutan, kako je na ljudima ni krivim ni dužnim iskaljivao svoju duševnu pustoš, dosadu, osamljenost nezadovoljstvo životom. A uzgred se sjetio kako je jedamput trgao na sitne komadiće svoju disertaciju i sve članke, napisane u vrijeme bolesti, kako ih je bacao kroz prozor i kako su komadići papira, leteći na vjetru, zapinjali za drveće i cvijeće; u svakom je retku vidio čudne, ničim neopravdane pretenzije, lakoumni prkos, drskost, maniju veličine, i to je na njega tako djelovalo, kao da je čitao opis svojih poroka; ali kad je i posljednja bilježnica bila poderana i poletjela kroz prozor, najednom mu, sam ne zna zašto, postade nelagodno i gorko, otišao je k ženi i izgovorio joj mnoge neugodnosti. Bože moj, kako ju je mučio! Jedamput, želeći da joj nanese bol, rekao joj je, da je njezin otac u njihovoj ljubavi igrao nesimpatičnu ulogu, jer ga je molio, da se njome oženi; Jegor Semjonič je to slučajno čuo, utrčao u sobu i od očaja nije mogao izgovoriti ni riječi, samo je tapkao na jednome mjestu i nekako čudnovato mukao, upravo kao da je zanijemio, a Tanja je, gledajući oca, vrisnula bolnim glasom i pala u nesvijest. To je bilo ružno.

Sve mu je to padalo na pamet pri pogledu na poznati rukopis. Kovrin izađe na balkon; bijaše tako toplo vrijeme i mirisalo je morem. Čudesni zaljev odražavao je u sebi mjesec i svijetla i imao boju, kojoj je teško izabrati naziv. Bijaše to nježan i mekan sklad plavoga sa zelenim; na nekim mjestima voda po boji bijaše nalik na modru galicu, a tu i tamo se činilo kao da se mjesečina zgusnula i mjesto vode ispunjala zaljev; i, uopće, kakve li harmonije boja, kakvog li mirnog smirenog i uzvišenog ugođaja!

U donjem katu, pod balkonom, prozori vjerojatno bijahu otvoreni, jer su se jasno čuli ženski glasovi i smijeh. Očito, tamo bijaše veselica.

Kovrin se prisili, raspečati pismo i, ušavši u svoju sobu, pročita:

»Sada mi je umro otac. Za to dugujem tebi, jer si ga ti ubio. Naš voćnjak propada, u njemu već gospodare tuđinci, to jest događa se baš ono, čega se tako bojao jadni otac. I za to zahvaljujem tebi. Mrzim te i želim svom dušom da i ti što prije propadneš. O, kako ja patim! Moju dušu pali nepodnošljiva bol... Budi proklet! Ja sam te smatrala za neobična čovjeka, za genija, zavoljela sam te, ali ti si bio luđak...«

Kovrin nije mogao dalje čitati, rastrgao je pismo i bacio ga. Njime ovlada nemir nalik na strah. Za pregradom je spavala Varvara Nikolajevna i čulo se kako je disala; iz donjega kata su dopirali ženski glasovi i smijeh, ali je on imao takav osjećaj, kao da u cijelom hotelu osim njega nema ni žive duše. Zbog toga, što ga je Tanja, nesretna i ubijena tugom, proklinjala u svome pismu i željela mu propast, bilo mu je jezivo, pa je i nehotice pogledavao na vrata, kao da se boji, da u sobu ne uđe i opet ovlada njime ona nepoznata sila, što je prije koje dvije godine prouzrokovala toliki potres u njegovu životu i u životu bliskih mu ljudi.

Već je iz iskustva znao, da je najbolje sredstvo za rastrojene živce — rad. Treba sjesti za stol i prisiliti se, pošto poto, da se usredsrijedi u jednoj, bilo kakvoj misli. Izvadio je iz svoje crvene taške bilježnicu, u kojoj bijaše nabačen konspekt omanjeg kompilativnog rada, što ga je smislio, ako mu slučajno na Krimu bude dosadno. Sjeo je za stol i zabavio se tim konspektom, i činilo mu se, da mu se vraća njegovo mirno, pokorno, ravnodušno raspoloženje. Bilježnica s konspektom navela ga je čak na razmišljanje o ovozemaljskoj taštini. Mislio je o tome, kako život mnogo uzima za ona ništavna i veoma obična dobra, koja može dati čovjeku. Na primjer, da dobije sa četrdeset godina katedru, da bude običan profesor, da izlaže mlitavim, dosadnim, teškim jezikom obične i usto tuđe misli — ukratko zato, da postigne položaj prosječnog učenjaka, on, Kovrin, trebalo je da uči petnaest godina, da radi dane i noći, da proživi tešku psihičku bolest; trebalo je da doživi neuspio brak i da počini mnogo svakakvih gluposti i nepravednosti, koje bi najbolje bilo zaboraviti. Kovrin je sada jasno spoznavao, da je on — mediokritet i rado se mirio s time, jer, po njegovu mišljenju, svaki čovjek mora biti zadovoljan onime, što jest.

Konspekt bi ga sasvim umirio, ali se poderano pismo bijeljelo na podu i smetalo mu da se sabere. Ustao je od stola, pokupio komadiće pisma i bacio ih kroz prozor, ali s mora puhnu lagani vjetar i komadići se rasuše po prozorskoj dasci. Njime opet ovlada nemir nalik na strah i poče mu se činiti da osim njega u cijelom hotelu nema ni žive duše... Izađe na balkon. Kao da je živ zaljev ga je gledao mnoštvom modrih, smaragdnih i ognjenih očiju i privlačio ga k sebi. Ustvari, bijaše vruće i zagušljivo i ne bi bilo zgorega okupati se.

Najedamput pod balkonom u donjem katu zasvira violina i zapjevaše dva nježna ženska glasa. To bijaše nešto poznato. U romanci, koju su dolje pjevali, govorilo se o nekakvoj djevojci, koja je imala bolesnu maštu i koja je noću u parku čula tajanstvene zvuke i zaključila, da je to sveta harmonija, nama smrtnicima nerazumljiva. Kovrinu zastade dah i srce se stegnu od tuge, i čudesna, slatka radost, koju je već davno bio zaboravio, zatreperi mu u grudima.

Crni, visoki stup, nalik na vihor ili ciklon, pokazao se na obali zaljeva. Strašnom brzinom jurio je preko zaljeva prema hotelu, postajući sve manji i tamniij, i Kovrin se jedva stiže skloniti, da mu načini put... Monah nepokrivene, sijede glave i crnih obrva, bosonog, prekrstivši na grudima ruke, projuri mimo njega i zaustavi se usred sobe.

— Zašto mi nisi povjerovao? — upita prijekorno, gledajući ljubazno Kovrina. — Da si mi onda povjerovao da si genij, ne bi proveo ove dvije godine tako tužno i jadno.

Kovrin je već vjerovao, da je izabranik božji i genij, živo se sjetio svih svojih prijašnijh razgovora sa crnim monahom i htio je govoriti, ali je krv iz grla tekla ravno na grudi, i on se, ne znajući što da radi, gladio rukama po grudima i manžete su mu postale mokre od krvi. Htio je pozvati Varvaru Nikolajevnu, koja je spavala za pregradom, napregnuo se i progovorio:

— Tanja!

Pao je na pod, i podižući se na rukama, opet zazvao:

— Tanja!

Zvao je Tanju, zvao je veliki voćnjak sa raskošnim, orošenim cvijećem, zvao je park, borove sa čupavim korijenjem,

raženo polje, svoju divnu nauku, svoju mladost, odvažnost, radost, zvao je život, koji bijaše tako krasan. Vidio je na podu pokraj svoga lica veliku lokvu krvi i od slabosti nije više mogao izgovoriti ni jedne riječi, ali neiskazana, beskrajna sreća ispunjavala mu je cijelo biće. Dolje su pod balkonom svirali serenadu, a crni monah mu je šaptao, da je genij i da umire samo zato, što je njegovo slabo ljudsko tijelo već izgubilo ravnotežu i ne može više služiti kao ljuska za genija.

Kada se Varvara Nikolajevna probudila i izašla iz pregrade, Kovrin već bijaše mrtav. Na licu mu se skamenio blaženi osmijeh.

ŽENSKO CARSTVO

I

U predvečerje

Stigla je debela novčana pošiljka. To šalje upravitelj šumarije. On piše, da šalje tisuću i pet stotina rubalja, što ih je bio dobio u parnici, na drugoj instanciji. Ana Akimovna nije voljela i bojala se takvih riječi, kao što su »dobiti parnicu« ili »sudski utjerati«. Znala je ona, da je bez pravosuđa nemoguće. Kad su direktor tvornice Nazarič ili upravitelj šumarije, koji su često vodili parnice, dobivali u njezinu korist neku stvar, njoj je svaki put bilo strašno i nekako neugodno. I sada se također nije osjećala ugodno i htjela je staviti ovih tisuću i pet stotina rubalja negdje na stranu, samo da ih ne vidi.

Mislila je ljutito, kako se njezine vršnjakinje — ona je sada bila u 26-toj godini — bave već kućanstvom, umorile su se i čvrsto će zaspati, a sutra ujutro će se probuditi blagdanski raspoložene. Mnoge su se od njih već davno poudale i imaju djecu. Samo ona kao kakva starica mora sjediti s tim pismima, bilježiti po njima bilješke, pisati odgovore, zatim cijelu večer, do ponoći, ništa ne raditi i čekati da dođe san. Sutra će joj cijeli dan čestitati i nešto je moliti, prekosutra će u tvornici sigurno izbiti kakav skandal — nekoga će ubiti ili će netko umrijeti od votke, a nju će zbog nečega mučiti savjest. Poslije blagdana Nazarič će otpustiti zbog izostanka dvadesetak ljudi i svi će se oni, s kapama u ruci, držati njezina ulaza. Njoj će pak biti neugodno izaći k njima, pa će ih otjerati kao pse. Svi će poznati govoriti iza leđa i pisat će joj

anonimna pisma, da je ona milijunašica, eksploatatorka, da ogorčava drugima život i da siše radničku krv.

Malo postrani leže gomile pročitanih i već odloženih pisama. To su molioci. To su gladni, pijani, opterećeni brojnom porodicom, bolesni, poniženi, nepriznati... Ana Akimovna je već na svakom pismu označila kome tri, kome pet rubalja. Ta će pisma danas otići u kancelariju, a sutra će se tamo isplaćivati potpora ili, kako govore namještenici, životinjska hranarina. Razdijelit će malo po malo i 470 rubalja kamata od kapitala, koji je pokojni Akim Ivanič ostavio za sirotinju. Bit će grdne gužve. Od ulaznih vrata do vrata kancelarije pružat će se gusti red nekakvih tuđih ljudi sa zvjerskim licima, u krpama, prozeblih, gladnih i pijanih, koji hrapavim glasom spominju dobrotvorku Anu Akimovnu i njezine roditelje. Oni straga će gurati one naprijed, a ovi će psovati najružnijim riječima. Činovnik, kome će ta buka i psovanje dodijati, skočit će i udariti nekoga na sveopće zadovoljstvo. A domaći ljudi, radnici, koji za praznik nisu dobili ništa osim svoje plaće, što su je potrošili do posljednjeg novčića, stajat će nasred dvorišta, gledati i smijati se, neki zavidno, a neki ironično.

»Trgovci, a osobito trgovkinje, više vole i prosjake, negoli svoje radnike. To je uvijek tako«, pomislila je Ana Akimovna.

Pogled joj se zaustavio na novčanoj pošiljci. Dobro bi bilo sutra dati te odvratne novce radnicima. Ali radniku se ništa ne smije dati badava, jer će tražiti i drugi put. A i što je to tisuću i pet stotina rubalja, kada u tvornici ima ukupno više od tisuću i osam stotina radnika, ne računajući njihove žene i djecu? Ili odabrati jednoga od molilaca, koji pišu ova pisma, nekog nesretnika, koji je već davno izgubio nadu u bolji život, i dati mu te novce. Jadnika će ta svota preneraziti i možda će se prvi put u životu osjećati sretnim. Ta se ideja učinila Ani Akimovnoj originalnom i veselom, pa ju je malo rastresla. Ona je, ne gledajući, izvukla iz hrpe jedno pismo i pročitala ga. Nekakav gubernijski sekretar Čalikov već je davno bez mjesta, bolestan je i živi u Guščinovoj kući. Žena mu je tuberkulozna, a ima pet maloljetnih kćeri. Ana Akimovna je dobro znala Guščinovu trokatnicu, u kojoj je živio Čalikov. Ah, užasne li, trule i nehigijenske kuće!

— Dat ću ovome Čalikovu — odluči ona. — Ne ću mu slati, nego ću sama odnijeti, da ne bude suvišnih razgovora. Da — razmišljala je, spremajući u džep tisuću i pô — pogledat ću, možda uzmognem djevojčice negdje smjestiti.

Obradovala se, pozvonila i naredila, da se upregnu konji.

Kada je sjedala u saonice, bilo je sedam sati navečer. Svi su prozori bili rasvijetljeni i zato se činilo, da je u golemu dvorištu veoma tamno. Kod ulaza i duboko u unutrašnjosti dvorišta, pokraj skladišta i radničkih baraka gorjele su električne svjetiljke.

Tih se tamnih tvorničkih zgrada, skladišta i baraka, u kojima su živjeli radnici, Ana Akimovna bojala i nije ih voljela. U glavnoj je zgradi poslije očeve smrti bila samo jedamput. Visoki stropovi sa željeznim gredama, mnoštvo kotača, koji se brzo okreću, i dovodnog remenja i polugâ, prodorno zviždanje, pisak čelika, tutnjava vagona, blijeda, crvena lica ili lica crna od ugljene prašine, košulje mokre od znoja, sjaj čelika, bakra, vatre, miris ulja i ugljena, pa vjetar, čas vruć, čas hladan, sve je to u njoj proizvelo dojam pakla. Činilo joj se, da se kotači, poluge i pišteći cilindri nastoje otrgnuti od svojih ležišta da unište ljude, a ljudi zabrinutih lica ne čuju jedan drugoga, jure i trčkaraju oko strojeva, nastojeći zaustaviti njihovo strašno gibanje. Ani Akimovnoj su nešto pokazivali i uljudno objašnjavali. Sjeća se ona kako su u kovačnici izvukli iz peći komad raskaljena željeza i kako su dva radnika, jedan starac s povezanom glavom, a drugi mlad, u plavoj košulji, sa lančićem na prsima i srditim licem (vjerojatno je bio stariji pomoćnik), udarali čekićima po tom komadu željeza. Zlatne su iskre letjele na sve strane, a malo kasnije pred njom su zazvonili golemim komadom stanjena željeza. Starac je stajao i ukočeno se smiješio, a onaj mladi je brisao rukavom mokro lice i nešto joj tumačio. Sjeća se ona i toga, kako je u nekom drugom odjelu jednooki starac pilio komad željeza i kako je padala željezna pilovina. Neki je riđokos čovjek s tamnim naočarima i u poderanoj košulji radio kod tokarskog stola, izrađujući nešto od komada čelika. Stroj je urlao, zavijao i pištao, a Ani Akimovnoj je bilo mučno od toga šuma, činilo joj se, kao da joj buše u ušima. Ona je gledala, slušala, nije razumijevala, milostivo se smiješila i —

stidjela. Hraniti se i dobivati stotine tisuća od posla koji ne razumiješ i ne možeš voljeti — kako je to čudno!

Nije ona još ni jednom bila u radničkim barakama. Kažu, da ondje vladaju vlaga, stjenice, razvrat i nered. Čudna je to stvar: na uređenje baraka odlaze tisuće rubalja godišnje, a položaj radnika, ako se može vjerovati anonimnim pismima, postaje svake godine sve gori i gori...

»Za očeva života bilo je više reda«, mislila je Ana Akimovna, odlazeći iz dvorišta, »jer je on sam bio radnik i znao je što treba činiti. Ja ništa ne znam i radim samo gluposti.«

Opet joj je postalo dosadno i više se nije radovala, što je pošla. Pomisao na sretnika, pred koga s neba pada 1500 rubalja, više joj se nije činila originalnom i veselom. Ići nekom Čalikovu, kada kod kuće postupno propada milijunski posao i radnici u barakama žive gore od robijaša, to znači raditi gluposti i zavaravati svoju savjest. Po cesti i pokraj nje, kroz polje, išli su u gomilama radnici iz susjednih tvornica — tvornice papira i tvornice tekstila. Smijeh i veseo govor razlijegao se hladnim zrakom. Ana je Akimovna pogledala u žene i djecu, i najednom je poželjela jednostavnosti, grubosti i tjesnoće. Jasno je sebi predočila ono davno prohujalo vrijeme, kada su je zvali Anjutkom i kada je ona, malena, ležala pod istim pokrivačem s majkom, a pokraj njih, u drugoj sobi, prala je rublje sustanarka, pralja. Iz susjednih stanova, kroz tanke zidove, dopirahu psovke, smijeh, dječji plač, harmonika, zujanje tokarskih strojeva i šivaćih mašina, a otac, Akim Ivanič, koji je znao gotovo sve zanate, ne obraćajući nikakve pažnje na buku, lemio je nešto kraj peći, ili crtao, ili strugao.

Htjela je i ona prati, glačati, trčati u krčmu i dućan, kako je to radila svaki dan, kada je živjela s majkom. Da joj je biti radnicom, a ne gospodaricom! Velika njezina kuća, sa lusterima i slikama, lakaj Mišenjka u fraku i s baršunastim brkovima, lijepa Varvaruška, udvorna Agafjuška i ti mladi ljudi obaju spolova, koji gotovo svaki dan dolaze k njoj da mole novaca, pred kojima se ona zbog nečega uvijek osjeća krivom, ovi činovnici, liječnici i gospođe, koje čine dobročinstva na njezin račun, koji joj laskaju, a u duši je preziru zbog njezina niskog porijekla — kako je to sve odvratno i tuđe!

Eto i željezničkog prijelaza i brklje. Vide se kuće i vrtovi, jedni iza drugih, u redu. Eto naposljetku i široke ulice, gdje stoji i Guščinova kuća.

Ta je ulica bila obično tiha, ali sada, uoči praznika, bio je tu velik promet. U krčmama i pivnicama bijaše bučno. Da je ovuda prolazio netko, tko nije odavle, nego stanuje u centru grada, on bi zapazio samo pijance, odrpance i psovače. Ana Akimovna je od djetinjstva živjela u tim krajevima, pa je u toj gomili prepoznavala sad svoga oca, sad majku, sad ujaka. Njezin je otac bio mekušac i fantast, bezbrižan i lakouman čovjek. Nije ga privlačio ni novac, ni čast, ni vlast. Govorio je, da radnik nema vremena da vodi računa o blagdanima i da ide u crkvu, pa da nije bilo žene, on ne bi nikada postio. Ujak Ivan Ivanič, naprotiv, bio je pravi tvrdica, krut i neumoljiv u svemu, što se odnosilo na religiju, politiku i moral. Nije pazio samo na sebe, već na sve službenike i znance. Ne dao bog da uđeš k njemu u sobu i ne prekrstiš se! Raskošne sobe, u kojima sada živi Ana Akimovna, držao je zatvorene i otvarao ih samo o velikim blagdanima, za važne goste, a sam je živio u kancelariji, u jednoj sobici pretrpanoj ikonama. Naginjao je on staroj vjeri i stalno primao staroobredne arhijereje i popove, iako je bio kršten i vjenčan i svoju ženu sahranio po obredu pravoslavne crkve. Jedinoga svoga nasljednika, brata Akima, nije volio zbog njegove lakoumnosti, koju je nazivao prostotom i glupošću, te zbog ravnodušnosti prema vjeri. On ga je držao na prostu poslu, kao radnika, plaćajući mu šesnaest rubalja mjesečno. Akim je svome bratu govorio »vi« i na blagdane dolazio sa cijelom porodicom da mu se pokloni. Tri godine prije svoje smrti Ivan Ivanič ga je približio sebi, oprostio mu i naredio, da se za Anjutku uzme guvernanta.

Ulazna su vrata Guščinove kuće tamna i duboka i od njih strašno zaudara. Čuje se kako blizu zidova kašljucaju muškarci. Ostavivši saonice na ulici, Ana Akimovna je ušla u dvorište i pitala, gdje je stan br. 46 činovnika Čalikova. Uputili su je da ide do posljednjih vrata desno u drugome katu. I na dvorištu i na stubištu vladao je taj odvratni miris, koji je osjetila kod ulaznih vrata. U djetinjstvu, kada je otac Ane Akimovne bio običan radnik, živjela je ona u takvim kućama. Kasnije, kada su se prilike promijenile, često je po-

sjećivala te kuće kao dobrotvorka. Usko kameno stubište sa visokim stepenicama bilo je blatno, isprekidano na svakom katu platformicom. Prljavi fenjer u predvorju, smrad, sve, sve joj je to bilo poznato već odavno... Jedna su vrata bila otvorena i vidjelo se kako tamo na stolovima sjede krojači-Židovi u kapama i šiju. Na stubištu je Ana Akimovna susrela ljude, ali joj nije išlo u glavu da je oni mogu uvrijediti. Radnika i seljaka, trijeznih i pijanih, ona se isto tako malo bojala, kao i svojih inteligentnih znanaca.

Stan br. 46 nije imao predsoblje, nego je počinjao kuhinjom. U stanovima tvorničkih radnika i obrtnika obično vonja po pokosti, smoli, koži, dimu, već prema tome, čime se bavi domaćin, a stanovi osiromašenih plemića i činovnika poznaju se po jakom zadahu nekakve kiseline. Taj ogavni zadah zaokupio je Anu Akimovnu i sada, čim je prekoračila prag. U kutu, za stolom, sjedio je okrenut leđima prema vratima nekakav muškarac u crnom kaputu, valjda sam Čalikov, a uz njega je bilo pet djevojčica. Najstarijoj, mršavoj djevojci široka lica, sa češljem u kosi, moglo je biti petnaestak godina, a najmlađoj, debeljuškastoj, naježene kose, bile su jedva tri godine. Sve je šestoro jelo. Kraj peći, s viljuškom u ruci, stajala je oniska žena, vrlo mršava, žuta lica, u suknji i bijeloj bluzi, trudna.

— Nisam se nadao, Lizočka, da ćeš biti tako neposlušna — govorio je muškarac ukorno. — Ah, zar se ne stidiš! To znači, da ti baš hoćeš da te tatica istuče, a?

Ugledavši na pragu nepoznatu damu, mršava žena zadrhta i ostavi viljušku.

— Vasilije Nikitiču! — zovnu ona gluhim glasom, kao da ne vjeruje svojim očima.

Muškarac se okrene i skoči. Bio je to koštunjav čovjek, uskih ramena, upalih sljepočica i prsiju. Oči su mu bile malene, duboke, s tamnim kolobarima, nos dugačak, ptičji i nešto malo svinut udesno, usta široka. Brada mu se razdvajala, brkove je brijao i zato je više nalikovao na lakaja, nego na činovnika.

— Živi li ovdje gospodin Čalikov? — upita Ana Akimovna.

— Tako je — odgovori strogo Čalikov, no odmah prepozna Anu Akimovnu i vikne:

— Gospođa Glagoljeva! Ana Akimovna! — i najednom se usopi i pljesne rukama, kao od velikog iznenađenja. — Dobrotvorka!

Sa uzdahom pritrča k njoj i mrmljajući kao paralitičar — na bradi mu je bilo zelja i mirisao je po rakiji — pade čelom na rukav Ane Akimovne te kao da je zamro.

— Ručicu! Ručicu svetu! — progovori on sav usopljen. — San! Prekrasni san! Djeco, probudite me!

On se okrene stolu i rekne plačnim glasom, tresući šakama:

— Providnost nas je uslišala! Došla je naša spasiteljica, naš anđeo! Mi smo spašeni! Djeco, na koljena, na koljena!

Gospođa Čalikova i djevojčice, sve osim najmlađe, uzeše naglo pospremati stol.

— Vi ste mi pisali, da je vaša žena vrlo bolesna — rekne Ana Akimovna te se uzlovolji i zastidi.

»Ne dam ja njemu tisuću i pô«, pomisli u sebi.

— Evo nje, moje žene! — rekne Čalikov tankim, ženskim glasom, kao da su mu suze udarile u glavu. — Evo je... nesretnice. Jednom je nogom već u grobu! Ali mi, gospođo, ne očajavamo. Bolje je umrijeti, nego ovako živjeti. Umri, nesretnice!

»Što se toliko lomi i kida?« — pomisli Ana Akimovna zlovoljno. — »Vidi se, da je vičan poslovanju s trgovcima«.

— Molim vas, da sa mnom govorite ljudski — rekne Ana Akimovna glasno. — Ja ne trpim komedijaštvo.

— Da, gospođo, petoro osirotjele djece oko majčina lijesa, uz pogrebne svijeće — to da je komedija! Ah! — rekne Čalikov gorko i okrene se.

— Umukni! — šapnu mu žena i povuče ga za rukav. — Kod nas, gospođo, nije pospremljeno — reče ona, okrenuvši se Ani Akimovnoj — oprostite zato, molim... To je porodični život, i sami ćete znati. Tijesno je doduše, ali drugačije ne može biti...

»Ne dam ja njima tisuću i pô rubalja« — opet pomisli Ana Akimovna. I da što prije pobjegne od tih ljudi i vonja kiseline, ona je već bila izvadila novčarku i odlučila ostaviti 25 rubalja, i ništa više. No najednom se zastidi, što se tako daleko vozila i što je radi ovakve trice uznemirila ljude.

— Ako imate crnila i papira, ja ću odmah pisati liječniku, dobrom znancu, da posjeti vašu obitelj — rekne Ana Akimovna i porumeni. — Liječnik je izvrstan čovjek. A za lijekove ću vam ostaviti.

Gospođa Čalikova se požurila da pospremi stol.

— Ovdje nije čisto! Kuda ćeš? — izdera se Čalikov na svoju ženu i gledaše zlobno u nju.

— Odvedi u stanarevu sobu! Izvolite, gospođo, u stanarevu sobu, smijem li vas zamoliti — okrenu se Čalikov Ani Akimovnoj. — Ondje je čisto.

— Osip Iljič je zabranio da se ulazi u njegovu sobu! — — rekne strogo jedna djevojčica.

No Anu Akimovnu već povedoše iz kuhinje kroz usku prolaznu sobu, između dviju postelja. Po položaju postelja već se vidjelo da je na jednoj postelji spavalo dvoje uzduž, a na drugoj troje poprijeko. U sobi iza ove, stanarevoj, bilo je uistinu čisto. Čista postelja sa crvenim vunenim pokrivačem, jastuk u bijeloj presvlaci, dapače i jastučić za uru, stol, pokriven stolnjakom od konopljina platna, a na njemu crnilo, pero, papir, fotografije u okvirima, sve kako treba da bude, pa još jedan stol, crn, na kojemu su bili urarski istrumenti i rastavljene ure. Po zidovima su visjeli čekići, kliještica, svrdla, dlijeta i t. d., pa i tri gotove zidne ure, koje su tiktakale; jedna je bila golema, sa teškim utezima, kakve imaju po gostionicama.

Htijući da piše, Ana Akimovna opazi na stolu sliku svoga oca i svoju. To ju je zapanjilo.

— Tko stanuje kod vas? — upita ona.

— Podstanar Pimenov stanuje, gospođo. On služi u vašoj tvornici.

— Tako? A ja sam mislila, da je kakav urar.

— Urama se bavi privatno, kad dođe sa posla. Zabavlja se.

Nakon kratke šutnje, dok se čulo samo tiktakanje ura i škripanje pera po papiru, Čalikov je uzdahnuo te podrugljivo i s negodovanjem progovorio:

— Pravo govore: od plemenštine i činova bundu ne ćeš sašiti. Kokarda na čelu i plemićki naslov, a nemaš što jesti. Ja mislim, da je čovjek niska porijekla, ako pomaže bijednicima, mnogo plemenitiji od tamo nekakvoga Čalikova, koji je ogrezao u siromaštvu i poroku.

Da polaska Ani Akimovnoj, rekao je još nekoliko fraza uvredljivih za svoje plemstvo, i bilo je očito da se ponizuje samo zato, što se smatra višim od nje. Ona je, međutim, svršila i zapečatila pismo. Pismo će Čalikov baciti, a novce ne će upotrebiti za liječenje — to je Ana Akimovna znala, ali je uza sve to položila na stol 25 rubalja i, razmislivši malo, dometnula još dvije crvene novčanice. Mršava, žuta ruka gospođe Čalikove, slična kokošjim čaporcima, sunu ispred njezinih očiju i stisne novac u pesnicu.

— To ste izvoljeli dati za ljekarije — rekne Čalikov dršćućim glasom — ali pružite i meni ruku pomoćnicu... i djeci — doda on i uzdahne — nesretnoj djeci! Za sebe se ne bojim; bojim se za kćeri svoje. Bojim se hidre razvrata!

Gledajući da otvori novčarku, na kojoj se bio pokvario zaponac, Ana Akimovna se zbuni i porumeni. Stidjela se, što ti ljudi stoje pred njom, gledajući u njezine ruke, i čekaju, a u dnu duše joj se po svoj prilici podruguju. U taj čas uđe netko u kuhinju i lupnu nogama, stresajući snijeg.

— Došao je stanar — rekne gospođa Čalikova.

Ana Akimovna se još više zbuni. Ne bi joj bilo milo da je koji tvornički službenik zatekne u ovome smiješnom položaju. A stanar je, kao za inat, ušao u svoju sobu baš u trenutku kad je Ana Akimovna, slomivši zapončić, pružala Čalikovu još nekoliko rubalja, dok je Čalikov, kao paralitičar, mrmljao i usnama tražio gdje da je poljubi. U stanaru je prepoznala onoga radnika, koji je onomadne u kovčanici pred njom grmio sa željeznom pločom te joj nešto tumačio. On je očito sada stigao ravno iz tvornice: lice mu je bilo crno od dima, a jedan obraz kraj nosa zaprljan čađu. Ruke su mu bile posve crne, a bluza bez pojasa svijetlila se od masnih mrlja. Bio je to muškarac od tridesetak godina, srednjega rasta, crne kose, plećat i očito silno jak. Ana Akimovna je u prvi čas pomislila, da je jedan od starijih radnika, koji primaju najmanje 35 rubalja mjesečno, a strog je, otresit i udara mlađe radnike po zubima, što se razabire po načinu njegova stajanja, po onoj pozi, što ju je nehotice zauzeo, opazivši u svojoj sobi gospođu a najviše zato, što je imao opuštene hlače, džepove na prsima i oštru, lijepo potkresanu bradicu. Njezin pokojni otac, Akim Ivanič, bio je brat vlasnika tvornice, a ipak se

bojao ovakvih starijih radnika, kakav je ovaj stanar Čalikovih, i ulagivao im se.

— Oprostite, mi smo za vašeg izbivanja zapremili vašu sobu — rekne Ana Akimovna.

Radnik je gledao začuđeno u nju, smeteno se smiješio i šutio.

— Govorite glasnije, gospođo... — tiho će joj Čalikov. — Gospodin Pimenov, kada dođe uvečer iz tvornice, teško čuje.

No Ani Akimovnoj je već bilo milo, što ovdje više nema posla, kimnula je samo glavom i brzo izašla. Pimenov je pošao da je otprati.

— Služite li već odavno u nas? — upita ga Ana Akimovna, ne okrenuvši se k njemu.

— Već devet godina. Služio sam još kod vašeg strica.

— Kako je to već davno! Gle, stric i otac su poznavali sve naše službenike, a ja ne poznajem gotovo nijednoga. Vidjela sam vas već i prije, ali nisam znala da se zovete Pimenov.

U Ane Akimovne se rodi želja da se opravda pred njim, da se prikaže kako ovaj čas nije ozbiljno davala, već od šale.

— Oh, to siromaštvo! — uzdahnu ona. — Činimo dobra djela i na blagdane i u obične dane, a opet od svega nema koristi. Meni se čini, da podupirati ovakve, kakav je Čalikov, ništa ne koristi.

— Naravno, ništa ne koristi — potvrdi Pimenov. — Dajte mu koliko vam drago, on će sve zapiti. A sad će svu noć jedno drugom otimati novce i tući se — doda Pimenov i nasmiješi se.

— Da, moramo priznati, naša je dobrotvornost suvišna, dosadna i smiješna. A opet, morate priznati, čovjek ne može sjediti skrštenih ruku, nešto se mora učiniti. Što bi se, na primjer, imalo učiniti sa Čalikovima?

Ona se okrene k Pimenovu, popostane, kao da čeka odgovor; on je također zastao i šutke slegao ramenima. On je očito znao, što bi trebalo učiniti sa Čalikovima, ali je to bilo tako okrutno i nečovječno, da se nije usudio ni izreći. A Čalikovi su za njega bili tako neznatni i nezanimljivi, da za trenutak nije više mislio na njih; gledajući u oči Ani Akimovnoj, on se smiješio od zadovoljstva i imao je takav izraz, kao da mu se snilo nešto vrlo lijepo. Ana Akimovna opazila je tek sada,

stojeći posve do njega — spoznala je to po njegovu licu, osobito po očima, — kako je Pimenov umoran i kako bi rado spavao.

»Eto, njemu je trebalo da dam tih tisuću i pet stotina rubalja!« mislila je ona, ali joj se ta misao učini nespretnom i uvredljivom za Pimenova.

— Vi ste zacijelo jako umorni od posla, a ipak me pratite — rekne ona, silazeći niza stube. — Vratite se kući!

Ali on je nije čuo. Kad su izlazili na ulicu, on je potrčao naprijed, digao pokrivač na saonicama i, pomažući Ani Akimovnoj da sjedne, reče:

— Sretan vam blagdan!

II

Jutro

— Već je davno odzvonilo! Bože mi prosti, vi ne ćete dospjeti ni na kraj službe božje! Ustajte!

— Dva konja jure, jure... — rekne Ana Akimovna i probudi se. Pred njom je stajala sobarica, riđa Maša, sa svijećom u ruci. — Što je? Što želiš?

— Služba božja je već prošla! — govorila je Maša očajno. — Već vas treći put budim! Što je do mene, mogli biste do večeri spavati, ali sami ste mi zapovjedili da vas probudim!

Ana se Akimovna opre o lakat i pogleda na prozor. Na dvorištu je bilo još posve tamno i samo se donji kraj prozorskoga okvira bijelio od snijega. Čuo se niski glas krupnoga zvona, ali to nisu zvonili u obližnjoj crkvi, već negdje dalje. Ura je na stoliću pokazivala tri minute poslije šest.

— Dobro je, Mašo... Za tri minute... — rekne Ana Akimovna molećim glasom i pokrije se preko glave.

Zamislila je snijeg pred izlazom, saonice, mračno nebo, mnoštvo u crkvi, miris tamjana i bude joj gorko, ali uza sve to odluči, da će odmah ustati i poći na ranu službu. I dok se tako grijala u postelji i borila sa snom, koji za inat postaje sladak, kada čovjek treba da ustane, i dok joj dolažaše pred oči sad golemi perivoj na gori, sad Guščinova kuća, ipak ju je neprestano uznemirivala misao da mora odmah ustati i poći u crkvu.

Ali kad je ustala, bilo je već sasvim svijetlo, a sat pokazivaše devet i pô. Preko noći napadao silan snijeg, stabla su se zaodjela bjelinom, a zrak je bio neobično svijetao, proziran i nježan, pa kad je Ana Akimovna pogledala u prozor, to je prije svega htjela da duboko, duboko uzdahne. A kad se umivala, prenuo se nenadano u njezinoj duši ostatak davnog djetinjeg čuvstva, — radost, što je danas Božić, odjednom joj ustalasa grudi i nakon toga bude joj u duši lako, slobodno i čisto, baš kao da se i duša umila ili se zagnjurila u bijeli snijeg. Ušla je Maša, nakićena i čvrsto utegnuta u steznik, i čestitala joj blagdan; zatim ju je dugo češljala i pomagala joj pri odijevanju.

Miris i osjećaj nove, bujne, prekrasne haljine, laki njezin šuštaj i miris svježih parfema uzbuđivao je Anu Akimovnu.

— Eto i blagdana — reče veselo Maši. — Sad ćemo gatati.

— Meni je ljetos ispalo, da ću se udati, ali za starca. Tri puta se isto ponovilo.

— No, bog je milostiv.

— Pa što, Ano Akimovna? Ja mislim, kad već ne ide ni ovako, ni onako, uopće nikako, tada je bolje i za starca — rekne Maša turobno i uzdahne. — Nije šala, meni je već dvadeset i prva godina.

Svi su u kući znali, da je riđa Maša bila zaljubljena u lakaja Mišenjku, i eto, već su tri godine, što traje ta duboka, strastvena, ali beznadna ljubav.

— Ne govori ludorije — tješila ju je Ana Akimovna. — Meni je gotovo trideset godina, a ja još uvijek mislim na mlada muža.

Dok se gospodarica odijevala, Mišenjka je u novom fraku i lakiranim čizmama hodao po gostinjskoj i salonu, čekajući da ona izađe i da joj čestita blagdan. On je uvijek hodao nekako osobito, stupao je mekano i nježno; tko bi pri tome gledao njegove ruke i noge i naklon glave, lako bi mogao pomisliti da on ne hoda, nego uči plesati prvu figuru četvorke. Ne gledajući na nježne, baršunaste brčiće i lijepu, donekle kicošku vanjštinu, on je bio ozbiljan, pametan i pobožan kao starac. Molio se bogu i uvijek se duboko klanjao, a u svojoj sobi je volio miris tamjana. Bogataše i uglednike cijenio je i poštovao, a uboge i molitelje različitih vrsta prezirao svom snagom svoje lakajske čiste duše. Pod naškrobljenom košu-

ljom imao je na sebi i košulju od flanela, koju je nosio ljeti i zimi, upravo drhtureći nad svojim zdravljem; uši je začepljivao vatom.

Kad je Ana Akimovna prolazila kroz dvoranu sa Mašom, on je sagnuo glavu nekako ustranu te je svojim prijaznim, medenim glasom progovorio:

— Čast mi je čestitati vam, Ano Akimovna, uzvišeni blagdan Kristova rođenja!

Ana Akimovna mu je dala pet rubalja, a bijedna Maša je bila gotovo izvan sebe od zabune. Njegova svetačka vanjština, poza, glas i ono, što je izrekao, sve ju je to prenerazilo svojom krasotom i biranošću; idući za svojom gospođicom, ona ne mišljaše više ni na što, ništa nije vidjela, već se samo smiješila sad blaženo, sad trpko.

Gornji kat kuće nazivali su čistom ili plemenitom polovicom i gospodskim odajama, a prizemlje, gdje je gospodovala tetka Tatjana Ivanovna, nazivahu trgovačkom, staračkom ili jednostavno ženskom polovicom. U prvoj polovici dočekivali su obično plemenite i naobražene ljude, a u drugoj — prostije i osobne tetkine znance. Lijepa, punahna, zdrava, još mlada i svježa, osjećajući na sebi raskošnu haljinu, od koje se, kako joj se činilo, širio sjaj na sve strane, Ana Akimovna je sišla u prizemlje. Tu su je dočekali s prijekorima, što je ona, naobražena gospođica, zaboravila na boga, što je prespavala službu božju te nije došla dolje da se sa svima skupa omrsi, i svi su pljeskali rukama te iskreno govorili, da je lijepa, neobična, a ona im je vjerovala, smijala se, cjelivala ih, darivala komu rubalj, komu tri ili pet, već prema osobnoj naklonosti. Dolje joj se sviđalo. Kud god pogledaš, svuda kioti, ikone, svjetiljčice, slike svećenika, miriše po monasima, u kuhinji zvekeću noževi i već se širi miris nekakva mrsnog, vrlo tečnog jela. Žuti, olašteni podovi se sjaje, od vrata su po svoj sobi prostrti uski sagovi sa svijetloplavim prugama, a sunce kroz oblake prodire i obasjava prozore. U blagovaonici sjede nekakve starice, a u Varvaruškinoj sobi također su starice i s njima gluhonijema djevojka, koja se nečega stidi i stalno govori: »Bli, bli...«

Dvije mršave djevojčice, koje su iz nekoga zavoda uzeli u kuću preko blagdana, priđu Ani Akimovnoj da joj izljube ruku, ali zastanu pred njom preneražene predivnom njezinom

haljinom; ona je opazila da je jedna od tih djevojčica škiljava, i posred lakog blagdanskog raspoloženja najednom je bolno zazebe u srcu od pomisli da za tu djevojku ne će mariti mladići, pa se nikad ne će udati. U sobi kuharice Agatjuške sjedilo je za samovarom pet snažnih seljaka u novim košuljama, ali to nisu bili tvornički radnici, nego kuhinjska rodbina. Opazivši Anu Akimovnu, seljaci skoče sa svojih stolica te iz pristojnosti prestanu žvakati, iako su im usta bila puna. U sobu je ušao kuhar Stepan u bijeloj kapi i sa nožem u ruci i čestitao je blagdan; došli su i sluge u valjenkama, pa su i oni čestitali. Na vrata je zavirio i vodonoša s ledenim injem na bradi, ali se nije usudio unići.

Ana Akimovna je hodala po sobama, a za njome sva svita: tetka, Varvaruška, Nikandorovna, švelja Marta Petrovna, sobarica Maša. Varvaruška, mršava, visoka, viša od svih u kući, odjevena posve u crno, mirisala je po borovici i kavi, krstila se u svakoj sobi pred ikonama i duboko se klanjala, i tko bi je pogledao, na prvi bi mu pogled nekako palo na pamet, da je ona sebi već pripravila mrtvačko ruho i da su u onom istom sanduku, u kojem čuva to svoje mrtvačko ruho, i njezine lutrijske srećke.

— No, Anjutinjka, budi milostiva blagdana radi — progovori Varvaruška, otvarajući vrata što su vodila u kuhinju. — Oprosti mu, bog s njim! Ah, tepac!

Posred kuhinje klečao je kočijaš Pantelej, koga su još u mjesecu studenome otpustili zbog pijanstva. Bio je to dobar čovjek, ali u piću razdražljiv i nikako nije mogao spavati, nego je neprestano hodao oko svih zgrada i prijetećim glasom vikao: »Ja znam sve!« Sad se po njegovu nabuhlom licu i krvavim očima vidjelo, da je od studenoga do božićnih blagdana neprekidno pio.

— Oprostite, Ano Akimovna! — progovori on hrapavim glasom, lupnuvši čelom o pod i pokazavši svoju bikovsku šiju.

— Tebi je tetuška otkazala, nju zamoli.

— Što tetuška? — progovori tetka, ušavši u kuhinju i teško dišući. Bila je vrlo krupna i na njezinim grudima mogao bi se smjestiti samovar i pladanj sa čašama. — Što će tu tetuška? — Ti si sama gospodarica, pa odluči kako znaš, a što se mene tiče i da je na moju, tih podlaca uopće ne bi bilo. No, ustani, glupane! — kriknu tetka na Panteleja, ne izdr-

žavši. — Izgubi mi se s očiju! Posljednji ti put opraštam, a skriviš li još samo jednom, više ne moli za milost!

Zatim pođu u blagovaonicu da piju kavu. No jedva su sjeli za stol, kad u sobu naglo dotrči sobarica Maša i progovori sa užasom: »Pjevači!« — te opet odjuri natrag. Začu se useknjivanje, kašalj u basu i topot koraka, baš kao da su u predsoblje vodili potkovane konje. Pola minuta vladala je potpuna tišina... Pjevači kriknu najednom i tako glasno, da su svi zadrhtali. Dok su oni pjevali, došao je svećenik, a s njime đakon i crkvenjak. Nadijevajući epitrahilj, svećenik uze pripovijedati, da je noću, kad je zvonilo na jutrenje, padao snijeg i nije bilo hladno, a prema jutru studen ojačala, bog bio s njom, i sada će biti otprilike dvadeset stupnjeva.

— Ali mnogi tvrde, da je zima zdravija za čovjeka, negoli ljeto — rekne đakon, no njegovo lice brzo poprimi surov izraz i on odmah zapjeva za svećenikom: »Roždestvo tvoje, Hriste, bože naš...«

Doskora je došao svećenik iz radničke bolnice sa crkvenjakom, zatim sestre iz općine, djeca iz sirotišta, i pjevalo se gotovo neprekidno. Pjevali su, doručkovali i odlazili.

Došli su i tvornički službenici čestitati, njih dvadeset. Bili su samo stariji mehaničari, njihovi pomoćnici, modelatori, knjigovođe i t. d. — svi pristojni, u novim, crnim kaputima. Sve su to bili mladići samo da biraš i svaki je znao što vrijedi, t. j. znao je da će ga sutra primiti u drugu tvornicu, otpuste li ga danas iz ove. Tetušku su očito voljeli, jer su u njezinoj nazočnosti bili slobodniji, čak su i pušili, a knjigovođa ju je, kad su svi u hrpi polazili na doručak, obujmio oko širokog pasa. Slobodniji su bili donekle možda i zato, što Varvaruška, koja je za života staraca imala veliku vlast te je pazila na ćudorednost službenika, nije sada u kući značila ništa, a možda su pred njom bili slobodniji i zato, što su mnogi od njih pamtili ono doba, kad je tetka Tatjana Ivanovna, nad kojom su braća strogo bdjela, bila odjevena kao prosta žena, kako je sada obučena Agatjuška, i kad je Ana Akimovna bježala po dvorištu oko zgrada i svi su je zvali Anjutkom.

Službenici su jeli, govorili i u nedoumici pogledavali Anu Akimovnu: kako je porasla, kako se poljepšala! Ali ta ljepuškasta djevojka, koju su odgojile guvernante i učitelji, bila je za njih već tuđa, neshvatljiva, i oni su se nehotice više

držali tetke, koja im je govorila »ti«, neprekidno ih gostila, kucala se s njima, pa je već ispila dvije čašice jake rakije. Ana Akimovna se vazda bojala da ne pomisle, kako je ona ponosna, skorojevićka ili vrana u paunovu perju, i sada, kad su službenici doručkovali, ona nije izlazila iz blagovaonice, već se upletala u razgovor. Svoga jučerašnjeg znanca, Pimenova, zapitala je:

— Zašto u vašoj sobi ima toliko ura?

— Uzimam ih na popravak — odvrati Pimenov. — Bavim se time u dokolici, u prazničke dane ili noću, kad mi se ne da spavati.

— To znači, ako se pokvari moja ura, moći ću je dati vama na popravak? — upita ga Ana Akimovna i nasmiješi se.

— Zašto ne? Bit će mi vrlo drago — rekne Pimenov, i na njegovu se licu odrazi blaženstvo, kad je ona, a da ni sama nije znala zašto, skinula sa struka svoju prekrasnu uricu te je pružila njemu. On je šutke pregledao uru i vratio je. — Zašto ne? Vrlo rado ću je popraviti — ponovio je. — Džepne satove ne popravljam. Vid mi je slab i liječnik mi je zabranio da obavljam sitne radnje. Ali za vas ću rado učiniti iznimku.

— Liječnici lažu, — rekne knjigovođa. Svi se nasmijaše. — Ne vjeruj im svaku, — nastavi on, polaskan smijehom. — Prošle godine, u korizmi, iskočio iz stroja zubac i pogodio starca Kalmikova u glavu tako, da mu se mozak vidio. Liječnik je rekao, da će umrijeti, a on još i sada živi, samo što je poslije te šale stao malo mucati.

— Da, lažu liječnici, ali ne jako — uzdahnu sad tetka. — Pokojni je Pjotr Andrejič izgubio oči. On je, kao i ti, čitav bogovetni dan radio u tvornici oko žarke peći, pa oslijepio. Oči ne trpe vrućine. Nu, što da govorim? — sabere se ona. — Dajte da pijemo! Čestitam vam blagdane, golubovi moji. Ni s kim ne pijem, samo s vama, ja grešnica. Daj bože!

Ani Akimovnoj se činilo, da je Pimenov poslije sinoćnje zgode prezire kao dobrotvorku, ali da je očaran njome kao ženom. Ona ga je promatrala i opazila je da se ponaša vrlo milo i da je pristojno odjeven. Doduše, rukavi kaputa nešto su mu kratki, struk previsok, a hlače nisu po modi, nisu široke, ali je zato njegova kravata ukusno i nehajno svezana i nije tako jarke boje kao u drugih. Očito, on je dobroćudan čovjek, jer pokorno jede sve što mu tetka stavlja na tanjur . . .

Sjetila se kako je on sinoć bio crn i kako mu se htjelo spavati, i to ju je sjećanje ponešto dirnulo.

Kad su se službenici spremali na odlazak, Ana Akimovna mu je pružila ruku i htjela mu reći, da dođe k njoj na razgovor, ali nije znala kako bi to učinila. Jezik joj se nije pokoravao. A da ne pomisle kako joj se Pimenov sviđa, ona je i njegovim drugovima pružila ruku.

Zatim su došli učenici iz one škole, kojoj je ona bila pokroviteljica. Svi su bili ošišani i odjeveni u jednake sive bluze. Učitelj, visok, još mlad čovjek, bez brkova, sa crvenim mrljama na licu, očito zbunjen, poređao je učenike u redove. Dječaci su skladno zapjevali, ali oštrim, neugodnim glasovima. Ravnatelj tvornice, g. Nazarič, ćelav čovjek, starovjerac, oštra oka, nikad se nije slagao sa učiteljima, a ovoga, koji je sad užurbano uzmahivao rukom, prezirao je i mrzio, iako nije znao zašto. Vladao se prema njemu naduto i surovo, zadržavao mu plaću i upletao se u obuku, pa da učitelja konačno ozlovolji, namjestio je prije dvije nedjelje za školskog podvornika daljnjeg rođaka svoje žene, pijanicu seljaka, koji nije slušao učitelja, već mu je pred učenicima govorio drske riječi.

Sve je to znala Ana Akimovna, ali nije mogla pomoći, jer se i sama bojala Nazariča. A sad je htjela da bar polaska učitelju, da mu rekne, kako je njime vrlo zadovoljna, ali kad se on poslije pjevanja jako zbunio zbog nečega i počeo se ispričavati, i kad ga je tetka, govoreći i njemu »ti«, familijarno odvukla k stolu, bude joj dosadno i nezgodno, pa, naredivši da djeci daju kolača, otiđe gore u svoje odaje.

— U tim blagdanskim navikama ima nešto okrutno — govorila je malo kasnije kao za sebe, gledajući kroz prozor, kad su dječaci hrpimice odlazili od njezine kuće prema izlazu te u hodu oblačili bunde i kapute.

— Na blagdane čezneš za počinkom, da prosjediš s rođacima, a bijedni dječaci, učitelj i službenici moraju da po silnoj studeni dolaze čestitati, izražavati svoje poštovanje i pri tome se zbunjivati i rumenjeti...

Mišenjka, koji je stajao u salonu kod vrata, čuo je riječi svoje gospodarice, pa reče:

— Nismo mi to uveli, niti ćemo ukinuti. Istina je, Ano Akimovna, ja nisam obrazovan čovjek, ali držim, da siromasi uvijek moraju poštovati bogate. Rečeno je: bog je žigosao

gadove. U tamnicama, u javnim prenoćištima i u krčmama uvijek ćeš naći siromaha, a valjani ljudi, upamtite, uvijek su bogati. O bogatima je rečeno: »Obilje prizivlje obilje!«

— Vi se, Mišo, uvijek izražavate tako dosadno i neshvatljivo — reče Ana Akimovna i otiđe na drugi kraj salona.

Bijaše tek prošlo jedanaest sati. Tišina u golemim sobama, narušena pokadšto pjevanjem, što je odjekivalo iz donjih odaja, nagonila je u dosadu. Stvari od tuča, albumi i slike na zidovima, što su prikazivale more s lađicama, livade sa stadima i rajnske krajolike, bijahu već tako stare, da je pogled samo klizio po njima, ali ih nije opažao. Blagdanje raspoloženje poče već dosađivati. Ana Akimovna se, kao i prije, smatrala lijepom, dobrom i neobičnom, ali joj se već činilo, da toga nikome ne treba; činilo joj se, da je i ovu skupocjenu haljinu obukla, a da ne zna zašto, ni za koga. I nju je već, kako je to već bivalo svakog blagdana, počela mučiti samoća i neugasiva misao, da njezina krasota, zdravlje i bogatstvo nije ništa drugo, nego — opsjena, jer je ona suvišna na tom svijetu i nitko je ne ljubi. Prošla je kroza sve sobe, pjevušila i gledala na sve prozore. Zadržavajući se u salonu, nije se mogla suzdržati a da ne kaže štogod Mišenjki.

— Ne znam, Mišo, što vi mislite o sebi — rekne ona i uzdahne — ali za ono, što vi činite, bog će vas kazniti.

— Što vi to mislite?

— Vi znate što. Oprostite, što se uplećem u vaše osobne stvari, ali mi se čini, da vi prkosno kvarite svoj život. Priznajte, vama je upravo sada vrijeme da se oženite, a ona je prekrasna i vrijedna djevojka. Bolje od nje nikad ne ćete naći. Ljepotica je, pametna je, krotka, odana ... A vanjština! ... Da je ona iz naših ili iz viših krugova, u nju bi se zaljubljivali već i zbog njezine lijepe kose. Pogledajte, kako njezina kosa odgovara licu. Ah, bože moj, vi ništa ne shvaćate, niti sami znate što vam je potrebno — rekne turobno Ana Akimovna i suze joj navru na oči. — Jadna djevojka, kako je žalim! Znam, vi želite djevojku, koja će imati novaca, a ja sam vam već rekla: Maši ja dajem miraz!

Svoju buduću suprugu Mišenjka je sebi predočivao kao visoku, punu, solidnu i poštenu ženu, koja će stupati kao paunica i na leđima će joj biti dugački šal, a Maša je vitka i mršava, stegnuta steznikom i sitno hoda, a glavno, previše

je bila zamamna te se pokadšto i odveć sviđala Mišenjki, a to, po njegovu mišljenju, ne bijaše zgodno za brak, nego samo za nevaljano vladanje.

Kad je Ana Akimovna obećala miraz, Mišenjka je neko vrijeme oklijevao. No jednom se nekakav siromašni đak u smeđem zimskom kaputu povrh đačke uniforme, koji je donio nekakvo pismo Ani Akimovnoj, nije mogao suzdržati, već ju je, oduševljen njenom ljepotom, dolje kod stuba zagrlio, a Maša je lako kriknula. Mišenjka, koji je stajao gore, na vrhu stuba, vidio je to, i od toga trenutka vladao se nehajno prema Maši. Jadni student! Tko zna, da ju je zagrlio bogati đak ili oficir, bi li ona tako vrisnula...?

— Zašto je ne ćete? — pitala je Ana Akimovna. — Što još želite?

Mišenjka je šutio i nepomično gledao u naslonjač, podigavši obrve.

— Ljubite li možda drugu?

Šutnja. Uđe riđa Maša sa pismima i posjetnicama na pladnju. Dosjetivši se da su razgovarali o njoj, porumenjela je do suza.

— Dolazio je poštar — progovori ona. — A došao je i nekakav činovnik Čalikov i čeka dolje. Rekao je, da ste mu rekli, da radi nečega dođe danas.

— Kakva drzovitost! — rasrdi se Ana Akimovna. — Ja mu nisam ništa rekla. Recite mu, da se gubi, mene nema kod kuće!

Začuje se zvonce. To su bili svećenici iz njezine crkve; njih su uvijek primali u otmjenoj polovini, to jest gore. Za svećenicima su došli u posjet i ravnatelj tvornice Nazarič i tvornički liječnik, zatim je Mišenjka najavio i nadzornika narodnih škola. Započe primanje posjetilaca.

Kad bi imala koji slobodan trenutak, Ana Akimovna bi sjela u gostinjskoj u duboki naslonjač i, prekrivši oči, mislila bi o tome, kako je njezina samoća posve prirodna, jer se nije udala, niti će se udati. Ali tomu nije ona kriva. Sama ju je sudbina digla iz prostog radničkog kruga, gdje joj je bilo tako udobno i drago, može li se vjerovati uspomenama, te ju je bacila u ove goleme sobe, gdje nikako ne može da smisli, što da radi od sebe, i nikako ne može shvatiti, zašto se oko nje vrzma toliko ljudi. Ono, što se sada zbivalo, činilo joj se tako ne-

znatno, suvišno, jer joj nije dalo ni trenutak sreće, a nije joj moglo ni dati.

»Trebalo bi da se zaljubim«, pomisli ona i protegne se, i pri samoj toj pomisli budne joj toplo i voljko oko srca.« I da se oslobodim te tvornice...« maštala je ona zamišljajući kako se od njezine savjesti otkidaju sve te zgrade, daščare i škole... Zatim se sjetila oca i pomislila, kako bi je zacijelo, da je dulje živio, udao za priprosta čovjeka, na primjer za Pimenova. Naredio bi joj, da pođe za njega, i gotovo. I bilo bi dobro: tvornica bi tada došla u prave ruke.

Ona sebi u mislima predoči njegovu kudravu glavu, smioni profil, fine, nasmiješljive usne i snagu, golemu snagu u njegovim ramenima, rukama, prsima i onu milotu, s kojom je jutros razgledavao njezinu uricu.

— Pa što? — progovori ona. — Ništa, ne bi bilo loše... ja bih pošla za njega.

— Ano Akimovna! — zovnu je Mišenjka, koji je nečujno ušao u gostinjsku.

— Kako ste me preplašili! — rekne ona, zadrhtavši cijelim tijelom. — Što je?

— Ano Akimovna! — ponovi Mišenjka, stavivši ruku na srce i digavši obrve. — Vi ste moja gospodarica i dobrotvorka, i vi mi jedina možete davati upute o braku, jer ste mi kao rođena mati... Ali zapovjedite, da mi se dolje ne smiju i da me ne draže. Ne daju mi proći!

— A kako vas draže?

— Kažu mi: Mašenjkin Mišenjka.

— Oh, kakva glupost! — uzbuni se Ana Akimovna. — Kako ste vi svi glupi! Kako ste i vi glupi, Miša! Kako ste mi dodijali! Ne ću da vas vidim!

III

Ručak

Kao i prošle godine, posljednji su došli u posjet pravi državni savjetnik Krilin te poznati odvjetnik Lisevič. Došli su, kad je vani bilo već tamno. Krilin, starac od 60 godina, širokih usta i sijedih zalisaka oko ušiju, nalikovao je u licu na risa, a imao je na sebi službenu odoru s redom sv. Ane i

bijele hlače. On je dugo držao ruku Ane Akimovne u svojoj, gledao joj u lice, micao usnama i napokon joj jednolično i zapinjući progovorio:

— Cijenio sam vam strica... i oca, i uživao sam njihovo povjerenje. Smatram stoga i sada ugodnom dužnošću, kako vidite, da čestitam i njihovoj cijenjenoj baštinici... iako sam bolestan, a do vas ovamo je i dosta daleko... I vrlo mi je ugodno, što sam vas našao u dobru zdravlju...

Advokat Lisevič, visok, krasan blondin s prosjedom kosom oko sljepočica i sa bradom, odlikovao se neobično krasnim manirama. On je lijepo ušao, klanjao se kao nehotice i u razgovoru je trzao ramenima, a sve je to činio s lijenom dražešću, kao razmaženi konj. On je sit, vrlo zdrav i bogat, jednom je čak na srećki dobio 40.000, ali je to zatajio od svojih znanaca. Rado će dobro pojesti, osobito fini sir, trifle[1], natrvenu rotkvicu s konopljinim uljem, a u Parizu, govorio je, jeo je pečena neoprana crijeva. Govori skladno, vješto, ne zapinje, i samo od koketerije pokadšto zapne i lupne prstima, kao da se želi dosjetiti riječi. U sve ono, što mora govoriti pred sudom, već odavno ne vjeruje, a možda i vjeruje, ali tome ne pridaje nikakve važnosti, jer je sve odavno poznato, staro, svagdanje... On vjeruje samo u ono, što je originalno i neobično. Obični moral, ali u originalnom obliku, izaziva mu suze na oči. Obje bilježnice, što ih ima kod sebe, pune su neobičnih izreka, štao ih je našao u različitih pisaca, pa kad mu je potrebno da nađe koju frazu, tada nervozno ruje po objema bilježnicama i obično ne nađe što traži. Njega je još pokojni Akim Ivanič, u trenutku radosti, iz taštine, uzeo za svoga odvjetnika te mu odredio plaću od dvanaest tisuća. Sve tvorničke parnice sastojale su se od nekoliko manjih potraživanja, a Lisevič je sve te parnice povjeravao svojim perovođama.

Ana je Akimovna znala da za njezinu tvornicu nema posla, ali mu nije mogla otkazati: nije imala hrabrosti, a bila je i navikla na njega. On se nazivao njezinim »juriskonzultom[2]«, a svoju plaću, po koju je točno slao svakoga prvog u mjesecu, nazivao je »surovom prozom«. Znala je Ana Akimovna i to, da je Lisevič, kad su nakon očeve smrti prodali njezinu šumu za željezničke pragove, od te trgovine dobio

[1] vrst gljive.
[2] pravnim savjetnikom.

svojih petnaest tisuća te ih podijelio sa Nazaričem. Kad je doznala za tu prijevaru, Ana Akimovna je gorko zaplakala, ali je kasnije navikla i na to.

Čestitavši joj i poljubivši joj obje ruke, on ju je omjerio pogledom i namrštio se.

— Ne valja! — progovori on sa iskrenim ogorčenjem. — Mila moja, nisam li vam govorio, da to ne valja!

— Što želite reći, Viktore Nikolajeviču?

— Govorio sam vam: ne valja da se tako debljate. Sva vaša porodica naginje tom nesretnom debljanju. Ne valja to! — ponovi Lisevič molećim glasom i poljubi joj ruku. — Vi ste tako lijepi! Tako dražesni! Evo, vaše prevashodstvo — okrene se sad Lisevič Krilinu — preporučujem vam: to je na svijetu jedina žena, koju sam ikada iskreno ljubio.

— To nije čudo. Biti u vašim godinama i poznavati Anu Akimovnu, a ne voljeti je, to je nemoguće!

— Ja je obožavam! — nastavi odvjetnik posve iskreno, ali svojom običnom lijenom dražešću. — Ljubim je, ali ne zato, što sam muškarac, a ona žena; kad sam uz nju, čini mi se, da je ona nekog trećeg roda, a ja četvrtoga, i mi se zajedno uznesemo u područje najfinijih odraza boja i tamo rasplinjujemo u dugu. Ovakve odnose najbolje određuje *Leconte de Lisle.* U njega ima jedno prekrasno mjesto, baš predivno.

Lisevič stade rovati po jednoj, pa po drugoj svojoj bilježnici, ali ne našavši tražene tirade, umiri se. Uzeše govoriti o vremenu, o operi, pa o tome, kako će skoro doći Duse. Ana Akimovna se sjetila da su Lisevič i Krilin, ako se ne vara, lanjske godine objedovali kod nje, pa sada, kada su se obojica već počela opraštati, stane im iskreno i molećim glasom dokazivati, da moraju ostati kod nje na ručku, jer sad ionako više nikoga ne će posjećivati. Nakon kratka oklijevanja gosti ostadoše da ručaju.

Osim ručka, koji se sastojao od ščija, odojka, guske s jabukama i t. d., u kuhinji su na velike blagdane pripremali i takozvani francuski ili kuharski ručak, ako bi koji od gostiju s gornjega kata želio jesti. Kad je u blagovaonici zveknulo posuđe, Lisevič je stao pokazivati neko uzbuđenje; trljao je ruke, trzao ramenima i osjećajno je pripovijedao, kakve su sjajne ručkove nekad priređivali starci i kako je

ovdašnji kuhar znao pripremiti divotan matelote od minića[1], a to i nije bio matelote, nego pravo čudo! On je unaprijed osjećao slasti ručka, već je u mislima jeo i naslađivao se. A kad ga je Ana Akimovna uzela pod ruku i povela u blagovaonicu, pa kad je, ispivši čašicu rakije, založio komadić lososa, od zadovoljstva je naprosto zakliktao. Glasno je i ružno žvakao, puštajući kroz nos nekakve zvukove, a oči su mu se pri tome zaiskrile i gledale pohlepno.

Zakuska je bila raskošna. Bilo je, među ostalim, svježih bijelih gljiva u vrhnju i provansalskog umaka od prženih ostriga, pa rakovih vratova sa izvanredno priređenim gorkim umakom. Sam je objed bio od blagdanskih, odabranih jela, a vina su bila preizvrsna. Mišenjka je oduševljeno posluživao za stolom. Kad je stavljao na stol kakvo jelo ili podizao poklopac s kakve zdjele, ili natakao vino, on je to činio s nekim važnim izrazom, kao profesor crne magije, i kada god bi ga Lisevič pogledao u lice ili bi se obazro na njegov hod, koji nalikovaše na prvu figuru četvorke, on bi svagda pomislio: »Kakav je ovo glupan!«

Poslije trećeg jela Lisevič se okrenuo Ani Akimovnoj te joj govorio:

— Žena fin de siècla[2], mislim mladu i, naravno, bogatu, mora biti nezavisna, pametna, lijepa, inteligentna, smiona i malo razvratna. Ali razvratna umjereno, jer je, priznajte, i sitost već neki umor. Vi, mila moja, ne smijete živjeti besciljno; ne, doduše, živjeti kako svi žive, nego uživati život, jer je laki razvrat začin života. Uronite u cvijeće opojna mirisa, uživajte hašiš, bavite se spiritizmom, a glavno je: ljubite, ljubite i ljubite... Kao prvo, da sam na vašem mjestu, uzeo bih sebi sedam muževa, koliko je dana u tjednu, i jednoga bih nazvao Ponedjeljkom, drugoga Utorkom, trećega Srijedom i t. d., da svaki zna svoj dan.

Takav je razgovor uzrujavao Anu Akimovnu. Ništa nije jela, već samo ispila čašu vina.

— Dajte, napokon, da i ja koju reknem! — reče ona. — Što se mene tiče, ja ne razumijem ljubavi bez porodice. Ja sam samotna, osamljena kao mjesec na nebu, i to krnj mje-

---

[1] *minić* — vrst ribe.

[2] *fin de siècle* — kraj stoljeća (franc.)

sec, pa govorili vi što mu drago, ja sam uvjerena, ja ćutim, da se ta praznina može ispuniti ljubavlju samo u običnom smislu riječi. Čini mi se, da bi ta ljubav objasnila moje obaveze, moj rad, da bi osvijetlila moje shvaćanje svijeta. Od ljubavi tražim mir svoje duše, spokojstvo, hoću da budem podalje od tih opojnih mirisa i spiritizma u duhu fin de siècla ... Ukratko — zbuni se ona — hoću muža i djecu.

— Udati se hoćete? Pa što, i to može biti — pristane Lisevič. — Vi morate sve okušati: i brak, i ljubomoru, i slast prve nevjere, pače i djecu ... Ali žurite se živjeti, žurite se, mila moja, vrijeme prolazi, ne čeka.

— Da, i ja ću se udati! — reče ona, srdito pogledavši u njegovo sito, zadovoljno lice. — Udat ću se na najobičniji najsvakidašnjiji način. I pomislite, poći ću za prostoga radnika, za kakvoga mehaničara ili crtača.

— Ni to nije zlo. Tako je i vojvotkinja Josiana zavoljela Guinplena i to je njoj dopušteno, jer je kneginja. Ako, mila moja, poželite da ljubite crnca ili Arapina, ne žacajte se, već sebi naručite odmah crnca. Ništa sebi ne uskraćujte. Vi morate biti tako smioni, kao što su i vaše želje. Ne zaostajte za njima.

— Zar je mene tako teško shvatiti? — upita Ana Akimovna očajno i oči joj zablistaju od suza. — Tâ shvatite, u mojim je rukama golem posao, dvije tisuće radnika, za koje moram odgovarati pred bogom. Ljudi, koji rade za mene, postaju slijepi i gluhi. Meni je strašno, strašno živjeti! Ja trpim, a vi ste tako okrutni i govorite mi o nekakvim crncima i još se smijete! — Ana Akimovna udari šakom po stolu. — Da nastavim ovakav život, kakav provodim sada, ili da pođem za isto takva praznoga čovjeka, lakoumnika, kakva sam i sama, bio bi jednostavno zločin. Ovako ne mogu više živjeti — reče ona vatreno — ne mogu!

— Kako je krasna! — progovori Lisevič, naslađujući se njome. — Bože moj, kako je lijepa! No, što se ljutite, mila moja? Recimo, da ja nemam pravo, no mislite li, budete li u ime ideje, koje, uostalom, duboko cijenim, živjeli u dosadi te sebi uskraćivali radosti života, da će od toga biti lakše vašim radnicima? Nipošto! Ne, razvrat, razvrat! — rekne on odlučno. — Vi morate uživati, morate! Razmislite samo dobro, mila, razmislite!

Ani je Akimovnoj bilo drago, što je bar mogla izreći ono, što joj je ležalo na srcu, i od toga se razveselila. Sviđalo joj se, što je tako lijepo govorila i što tako čestito, plemenito misli, i već je bila uvjerena da bi odmah pošla za Pimenova, samo kad bi se on zaljubio u nju.

Mišenjka poče nalijevati šampanjac.

— Vi me ozlovoljujete, Viktore Nikolajeviču — rekne ona, kucnuvši se s advokatom. — Meni je mrsko to što mi vi savjetujete, a ni sami ne poznajete život. Po vašemu mišljenju, mehaničar, crtač ne može biti drugo no neznalica ili naprosto seljačina. A to su vam najpametniji ljudi! Neobični ljudi!

— Vaš otac i stric... poznavah i cijenih obojicu... progovori sad otegnuto Krilin, koji je dosad sjedio kao kumir i neprestano jeo i pio — bijahu ljudi izvanredna uma i... i visokih duševnih vrlina.

— Mi dobro poznajemo te vrline! — promrmlja odvjetnik i zamoli dopuštenje da može pušiti.

Kad je ručak završio, odvedoše Krilina da se odmori. Lisevič je dopušio cigaru i njišući se od sitosti, pošao za Anom Akimovnom u njezin kabinet. Usamljene kutiće s fotografijama, lepezama na zidovima te s neizbježivom ružičastom ili modrom svjetiljkom na sredini stropa nije volio, jer mu se to činilo dokazom neoriginalnosti, a k tomu su s takvim odajama sa svjetiljkom bile skopčane i neke njegove uspomene na doživljene romane, kojih se sada stidio. Kabinet Ane Akimovne, u kojemu su bili zidovi bez ukrasa i jednostavan namještaj, izvanredno mu se sviđao. Bilo mu je udobno sjediti na turskom divanu i pogledavati Anu Akimovnu, koja je obično sjedila na sagu pred kaminom te je, obujmivši rukama koljena, gledala u vatru i nešto mislila. Liseviču se činilo, da u njoj igra starovjerska seljačka krv.

Svaki put poslije ručka, kad su posluživali kavu i liker, on bi oživio te bi joj pripovijedao različite književne novosti. Govorio je kitnjasto, sam je bio zanesen svojim pripovijedanjem, a ona ga je slušala i uvijek mislila, da se za takvu slast može platiti i 12.000, pače triput toliko, i opraštala mu je sve što joj se u njemu nije sviđalo. Znao joj je pripovijedati sadržaj romana i pripovijesti, a tada bi dva ili tri sata prošla neopaženo, kao minute. Sad je počeo pripovijedati nekako kiselo, oslabljenim glasom i sklopivši oči.

— Ja, mila, odavno već ništa nisam čitao — reče on, kad ga je bila zamolila, da joj nešto pripovijeda. — Uostalom, kadkada čitam Julesa Varnea.

— A ja sam mislila, da ćete mi pripovijedati nešto novo.

— Hm... novo... — pospano će Lisevič, pa još dublje zasjedne u kut na divanu. — Sva novija književnost, mila moja, ne odgovora ni mojemu, ni vašemu ukusu. No, dakako, ona mora biti takva kakva je, a ne priznati je značilo bi ne priznavati normalan tok stvari, pa je ja i priznajem, ali...

Lisevič kao da je bio zaspao, ali se za časak opet čuo njegov glas:

— Sva novija književnost, poput jesenjeg vjetra u dimnjaku, stenje i jauče: »Ah, nesretniče! ah, tvoj se život može usporediti s tamnicom! ah, kako je u toj tamnici mračno i vlažno! ah! ti ćeš nesumnjivo poginuti i nema ti spasa!« To je prekrasno, ali ja bih više volio književnost, koja naučava kako se može pobjeći iz te tamnice. Među svim suvremenim piscima čitam pokatkad samo Maupassanta. — Lisevič otvori oči. — Dobar, divan je to pisac! — Lisevič se malo podignu na divanu. — Čudesan umjetnik! Strašan, divan, nadnaravan umjetnik! — Lisevič ustane s divana i podigne uvis desnu ruku. — Maupassant! — progovori oduševljeno. — Mila moja, čitajte Maupassanta! Jedna njegova stranica pružit će vam više, negoli sva zemaljska bogatstva! U svakome se retku otvara novo obzorje. Najnježniji, najsitniji pokreti duše isprepleću se sa silnim, burnim osjećajima, i vaša duša, kao pod pritiskom četrdeset tisuća atmosfera, pretvara se u sićušni komadićak nekakve tvari, neopredijeljene, ružičaste boje, koja bi, kad bi je čovjek mogao staviti na jezik, dala trpki, ali i sladostrasni okus. Kakvo bogatstvo prijelaza, motiva, melodija! Vi kao da počivate na đurđicama i na ružama, i najednom eto nove misli, strašne, prekrasne, neodoljive misli, koja iznenada dojuri, kao lokomotiva, i polijeva vas žarkom parom i zaglušuje svojim zviždukom. Čitajte, čitajte Maupassanta! Mila, ja to zahtijevam!

Lisevič zalomi rukama i u silnom uzbuđenju prođe s kraja na kraj sobe.

— Ne, to je nemoguće! — progovori on, kao da očajava! — Posljednje me njegovo djelo opojilo, umorilo! No, plašim se da vi ne ostanete ravnodušna prema njemu. Da vas uz-

mogne nadahnuti, morate polagano uživati, polako cijediti sok iz svakog retka, piti... Treba piti to djelo!

Nakon dugog uvoda, u kojemu je bilo i takvih riječi, kao što su demonska sladostrast, mreža od najosjetljivijih živaca i samum[1], kristal i t. d., počeo je na kraju pričati sadržaj romana. Sad više nije tako pretjerano govorio, već je pričao potanko, citirajući napamet cijele opisne razgovore; osobe romana su ga oduševljavale, pa kad ih je karakterizirao, stao bi u pozu, mijenjao izraz lica i glas, kao pravi glumac. Od oduševljenja je sad kikotao u basu, sad vrlo sitnim glasom, pljeskao rukama ili se hvatao za glavu s takvim izrazom, kao da bi mu glava mogla puknuti. Ana Akimovna ga je slušala oduševljeno, iako je već i sama čitala taj roman; u odvjetnikovu pripovijedanju činio joj se mnogo ljepši, negoli u knjizi. On je upozoravao na različite finese i naglašavao je sretne izreke i duboke misli, ali je ona u svemu vidjela samo život, život i samu sebe, kao da i ona sudjeluje u tome romanu; to ju je hrabrilo, pa se sama smijala i pljeskala rukama i mislila u sebi, da ne valja živjeti kako ona živi, da nije potrebno živjeti ružno, može li se živjeti prekrasno; ona se sjetila svojih riječi i misli za ručkom i ponosila se njima, pa kad joj se u mašti nenadano pojavi Pimenov, bila je vesela i zaželjela da je on zavoli.

Kad je završio pripovijedanje, Lisevič je od umora sjeo na divan.

— Kako ste vi divni, krasni! — poče on začas slabim glasom, upravo kao da je bolestan. — Mila moja, ja sam sretan, kad sam uz vas, ali zašto mi sada nije trideset godina, nego četrdeset i dvije? Moji se i vaši ukusi ne slažu: vi morate uživati, a ja sam već odavno proživio tu fazu te čeznem za nematerijalnom ljubavlju, finom poput zraka, to jest, sa stajališta žene vaših godina — ja nisam ni za što.

On je govorio da voli Turgenjeva, pjesnika prave, djevičanske ljubavi, pjesnika čistoće, mladosti i turobne ruske prirode, ali sam uistinu nije volio djevičanske ljubavi, već po pričanju, kao nešto apstraktno, što postoji izvan stvarnog života. Sada se uvjeravao, da Anu Akimovnu ljubi platonski, idealno, premda ni sam nije znao kakva je to ljubav. No bija-

---

[1] Samum — vruć, suhi vjetar u pustinjskim predjelima Afrike i zap. Azije.

še mu lijepo, udobno, toplo, Ana Akimovna mu se činila čarobna, originalna i on je mislio, da je to ugodno samoosjećanje, izazvano u njemu ovom okolinom, baš ono, što se naziva platonskom ljubavlju. On klonu licem prema njezinoj ruci i rekne tonom male djece, kad se maze:

— Dušo moja, a zašto ste me vi kaznili?

— Kada? Čime?

— Za blagdane mi niste dali nikakve nagrade.

Prije Ana Akimovna nikada nije čula da se odvjetniku o blagdanima šalje nagrada, pa je sada bila zbunjena: koliko bi mu dala? A dati mu je morala, jer je on na to čekao, premda je iz njegovih očiju blistala ljubav.

— Bit će da je Nazarič zaboravio — reče ona. — No, još se sve može popraviti.

Najednom se sjeti jučerašnjih tisuća i pet stotina rubalja, koji su sada ležali u njezinoj spavaćoj sobi na toaletnom stoliću. I kad je donijela te nesimpatične novce i pružila ih odvjetniku, a ovaj ih nekom nehajnom dražešću gurnuo u džep kaputa, tada je sve to bilo obavljeno nekako milo i prirodno. Neočekivana napomena o nagradi i tih 1500 rubalja — sve je to dolikovalo odvjetnikovu licu.

— Merci — rekne on i poljubi joj prst.

Ušao je Krilin, pospana, blažena lica, ali sad već bez odlikovanja. On i Lisevič posjedoše još časak, ispiše svaki čašu čaja i počeše se spremati za odlazak. Ana Akimovna je bila malo zbunjena... Sasvim je zaboravila, gdje služi Krilin, treba li da njemu da novaca ili ne treba, a ako treba, bi li mu dala sad odmah ili bi mu poslala u omotu.

— Gdje on služi? — šapnu ona LisevIču.

— Vrag bi ga znao — promrmlja odvjetnik i zijevne.

Dosjetila se da Krilin, koji je posjećivao njezina oca i strica i cijenio ih, zacijelo to nije činio badava: očito je na njihov račun činio dobra djela, služeći kod kakva dobrotvornog društva. Na rastanku mu je gurnula u ruku tri stotine rubalja, a on se nekako začudio i trenutak promatrao svojim olovnim očima, a zatim, kao da se dosjetio, rekne:

— Ali namiru ne možete dobiti prije nove godine, vrlo cijenjena Ano Akimovna.

Lisevič je bio već posve omlitavio otežao i već je teturao, kad mu je Mišenjka oblačio bundu. A silazeći niza stube,

činio se posve slab i već se vidjelo, čim sjedne u saonice odmah će zaspati.

— Vaša presvjetlosti — poče on sumorno govoriti Krilinu, popostavši nasred stuba — niste li vi nekad osjećali čuvstvo, kao da vas nekakva nevidljiva sila nateže u duljinu i vi bivate sve dulji i dulji te se napokon pretvarate u najfiniju žicu? Subjektivno se to očituje u nekakvu osobito slatkom osjećaju, koji se ničim ne može usporediti.

Ana Akimovna je stojeći gore na stubama, vidjela kako su obojica dala Mišenjki po banknotu.

— Ne zaboravite nas! Doviđenja! — kliknu ona za njima i odjuri u svoju spavaonicu.

Brzo je skinula sa sebe haljinu, koja joj već bijaše dodijala, obukla kaput i sišla dolje. A trčeći po stubama, smijala se i lupala nogama kao dječarac. Silno joj se prohtjelo da se našali i proveseli.

IV

Večer

Tetuška u prostranoj haljinici od parheta, Varvaruška i još nekakve dvije starice sjedile su u blagovaonici za večerom. Pred njima je na stolu bio veliki komad suha mesa, šunke i drugih jela, a od kuhana suha mesa naoko masnog i ukusnog dizala se prema stropu para. U prizemlju nisu pili vina, ali su zato imali raznovrsnih rakijâ i likerâ. Kuharica Agatjuška, punahna, bijela, sita, stajaše do vrata skrštenih ruku i razgovaraše sa starcima, a jela je nosila donja Maša, brineta sa crvenom vrpcom u kosi. Starice su bile site još od jutra, pa su sada jele nasilu, kao da to moraju činiti.

— Oh, majčice! — uzdahne tetuška, kad je u blagovaonicu najednom utrčala Ana Akimovna i sjela na stolac do nje. — Preplašila si nas mrtvo!

U kući je svakome bilo drago, kad je Ana Akimovna bila vesela i zbijala šale; to je uvijek napominjalo, da su starci već pomrli, a starice nemaju više nikakve vlasti u kući pa svatko može živjeti po volji, ne bojeći se da će mu to tko zamjeriti. Samo su se dvije nepoznate starice smrkle na Anu

Akimovnu, kao da im nije pravo: Ana Akimovna je pjevuckala, a za stolom je grehota pjevati.

— Majčice naša, ljepotice, sličice naslikana! — počela je slatko govoriti Agatjuška. — Dragulju naš dragocjeni!... Koliko je naroda, koliko ljudi došlo da vide našu kraljicu. — Gospode, nek je volja tvoja! I generali, i oficiri i gospoda... Ja sam gledala na prozor i brojila, brojila i nisam se mogla nabrojiti, pa sam odustala.

— A što se mene tiče, voljela bih da k meni uopće ne dolaze podlaci! — rekne tetuška; onda je turobno pogledala nećakinju i dodala:

— Samo su vrijeme oteli mojoj bijednoj sirotici.

Ana Akimovna je bila gladna, jer od jutra nije ništa jela. Nalili su joj malo gorkoga likera, zatim je jela malčice usoljena mesa s gorčicom i rekla, da je to vrlo dobro. Onda je donja Maša donijela purana, kompot od jabuka i ogrozda. I to joj se sviđalo. Ali jedno je samo bilo neugodno: od kaljeve peći je žarila vrućina, bilo je zagušljivo i svima su gorjela lica. Poslije večere skinuše sa stola stolnjak i postaviše na stol tanjure s paprenjacima, orasima i suhim grožđem.

— Sjedni i ti... Što tamo stojiš? — rekne tetuška kuharici.

Agatjuška uzdahne i sjedne za stol; pred nju je Maša postavila također čašu za liker, a Ani Akimovnoj se učinilo, da od bijela vrata Agatjuškina žari jednaka toplota kao i od peći. Svi su govorili o tome, kako je sada teško udati se, kako su muškarci prije bili pomamni za novcem, ako ih ljepota nije očaravala, a sad ne znaš što im treba; prije su ostajale sjedeći samo hrome i grbave, sada pak ne uzimaju ni lijepih ni bogatih. Tetuška je to tumačila nećudorednošću i time, što se ljudi ne boje boga, i najednom se sjetila da su se njezin brat Ivan Ivanič i Varvaruška — oboje ljudi sveta života — i boga bojali, a opet potiho djecu rađali i otpremali ih u odgojilište; ona je prekinula razgovor o tome i skrenula na to, kako je u nje negda bio ženik, jedan tvornički radnik, i kako ga je ljubila, ali su je braća silom udala za udovca, slikara ikona, koji je, hvala bogu, za dvije godine umro.

Donja Maša je također sjela za stol i tajanstvena lica pripovijedala, kako se, evo, već sedmicu dana pomalja svako

jutro na dvorištu nekakav nepoznati muškarac crnih brkova i u kaputu sa krznenim ovratnikom: uđe u dvorište, pogleda na prozore velike zgrade i otiđe dalje — prema drugim zgradama. Muškarac je tako, priličan...

Od svih tih razgovora Ani Akimovnoj se najednom prohtjelo da se uda, prohtjelo joj se silno, do tjeskobe; čini se, dala bi i pola života i sav imetak, samo da joj je znati da je u gornjem katu čovjek, koji je njoj bliži od svih na svijetu, koji je silno ljubi, pa mu je bez nje dosadno; i misao na tu blizinu, ushitnu, neizrecivu riječima, uzrujala je njezinu dušu. I nagon zdravlja i mladosti laskao joj je i lagao, da prava poezija života nije još nadošla, nego je tek čeka, a ona je vjerovala i naslonivši se na naslon stolca, pritom joj se raspustila kosa, stala se smijati, a videći nju kako se smije, počeše se i druge smijati. I u blagovaonici dugo nije umoknuo bezrazložni smijeh.

Najaviše, da je na noćenje došla Žuželica. Bila je to bogomoljka Paša ili Spiridonovna, mala mršava ženica od pedeset godina, u crnoj haljini i bijelom rupcu, oštra oka, oštra nosa i oštra podbratka. Oči su joj bile lukave, grabežljive, a gledala je s takvim izrazom, kao da je vidjela sve skroz naskroz. Usne su joj se sastavljale u obliku srca. Zbog lukavosti i mržnje prema ljudima prozvaše je u trgovačkim kućama Žuželicom.

Ušavši u blagovaonicu, ona je, ne gledajući ni na koga, pošla pred ikone i otpjevala pred njima altom »Roždestvo tvoje«, a zatim »Deva dnes« te napokon »Hristos roždaetsja«; onda se okrenula i sve ošinula pogledom.

— Čestitam blagdan! — rekla je i poljubila Anu Akimovnu u rame. — Teškom mukom dođoh i do vas, dobrotvori moji. — Sad je poljubila u rame i tetušku. — Pošla sam još jutros do vas, ali sam putem posjetila dobre ljude, da se malo odmornim. »Ostanider, ostanider, Spiridonovna«, i tako je, eto, došla i večer.

Budući da nije jela mesa, dali su joj ikre i lososa. Jela je, pogledavala na sve ispod oka i popila tri čašice rakije. Okrijepivši se i pomolivši se bogu, poklonila se Ani Akimovnoj do zemlje.

Kao i svake godine, tako su i ovaj put počeli igrati »kraljeva« i sva služinčad, što je bila u kući, zgrnula se da gleda

igru. Ani Akimovnoj se učinilo, da je u hrpi dva, tri puta primijetila i Mišenjku, koji se nasmiješio. Prva je izašla kao kraljica Žuželica i Ana Akimovna joj je platila danak, jer je izašla — vojnik, a zatim je opet tetuška postala kraljica, a Ana Akimovna seljak, što je izazvalo sveopći smijeh, dok je Agatjuška postala princeza i od toga se zadovoljno zarumenjela. Na drugom kraju sobe također se nastavila igra: obje Maše, Varvaruška i švelja Marta Petrovna, koju su radi igre posebno probudili, pa je imala pospano i zlobno lice.

U vrijeme igre poveo se razgovor o muškarcima i o tome, kako je sada teško udati se za valjana čovjeka, pa se raspravljalo i o tome, je li bolje ostati djevojka ili postati udovica.

— Ti si lijepa, zdrava, čvrsta djevojka — rekla je Žuželica Ani Akimovnoj. — Samo ne shvaćam, majčice, za koga se to čuvaš?

— Što da radim, kad me nitko ne će?

— Da se nisi zavjetovala da ćeš ostati djevojka? — nastavljala je Žuželica, kao da ne čuje. — E, pa dobro, ostani djevojka... Ostani — ponovi ona pažljivo i lukavo gledajući u svoje karte... — Ali djevojaka ima svakakvih — uzdahnu ona i baci kralja. — Oh, različitih, majčice! Jedne se uistinu drže kao opatice, pa ako koja i sagriješi, tada se sva izmuči i osuđuje grijeh. Druge opet i u crnim haljinama hodaju i savane[1] sebi šiju, a krišom ljubakaju s bogatim starcima. Da, kanarinčice moje. Gdjekoja gadura začara starca i gospoduje nad njim, golubice moje, gospoduje, vrti mu mozgom, a kad nakupi dosta novaca i lutrijskih srećaka, tad ga začara i smrtno.

Varvaruška je primijetila sva ta ciljanja, ali je samo uzdahnula i pogledala u ikonu. S lica joj je sjala kršćanska spokojnost.

— Tako vam imam jednu znanicu, djevojku, pravi ljuti đavolak — nastavi Žuželica, slavodobitno ošinuvši pogledom sve nazočne. — I ona uvijek uzdiše i neprestano pogledava u ikone, vrag jedan! Kada je vladala jednim starcem, tada bi, kad bih je posjetila, dala štogod i zapovjedila, da se duboko klanjam, a sama bi molila: »V roždestve devstvo sohranila jesi«... Na blagdan dade komadić, a na radni dan pre-

---

[1] Pogrebno odijelo od bijelog platna (od grč. *sabanon*).

kori i predbaci. Nu, a sad ću se ja nad njom iskaliti! Iskalit ću se do mile volje, dragocjena!

Varvaruška opet pogleda u ikone i prekrsti se.

— Da, Spiridonovna, mene nitko ne će — reče Ana Akimovna, da promijeni razgovor. — Što ću?

— Sama si kriva, majčice! Sve čekaš na plemenite i obrazovane, a ne bi li bilo bolje da pođeš za brata trgovca.

— Ne treba njoj trgovca! — rekne tetuška i uznemiri se. — Sačuvaj je sveta bogorodice! Plemeniti bi potrošio tvoje novce, ali bi te bar požalio, budalice! A trgovac će biti tako strog, da ni u svojoj kući sebi ne ćeš mjesta naći. Ti hoćeš da ga zagrliš, a on reže kupone; sjedneš li s njime jesti, a on će ti predbacivati za vlastiti kruh. To je seljački!... Udaj se za plemića!

Uzeše da govore sve u jedan mah, i glasno su sebi prekidale riječ, a tetuška je lupala o stol kliještima za orahe i sva crvena i ljutita govorila:

— Ne treba njoj trgovca, ne treba! Ako trgovca dovedeš u kuću, ja ću odmah u ubožnicu!

— Pst... tiše! — kriknu Žuželica. Kad su sve zamuknule, ona stisnu jedno oko i reče: — Znaš što, Anjutka, lastavice moja? Zapravo, nije tebi potrebno da se udaješ, kako sve čine. Ti si bogata žena, sama sebi gospodar, kraljica u svome carstvu; ali nije baš najbolje ostati ni starom djevojkom, usidjelicom. Naći ću ja tebi, znaš, kakvoga priprostijeg, prostodušnog čovjeka i, reda radi, ti ćeš se udati, a onda — po svoju poživjeti, Malaško moja! Mužu ćeš tamo dobaciti kakvih pet ili deset tisuća, pa neka ide odakle je i došao, a ti ćeš ostati kod kuće, sama svoja gospodarica — koga hoćeš, toga i ljubi, i nitko te ne smije osuditi. I ljubi tada svoje plemenite i izobražene. Eh, to ne će biti život, nego slast! — Žuželica lupne prstima i zazviždа. — Živi, živi, Malaško!

— A grijeh? — uplete se tetuška.

— Što grijeh? — nasmiješi se Žuželica. — Ona je obrazovana, sve shvaća. Čovjeka zaklati ili starca začarati grijeh je, to je istina, a voljeti dragoga prijatelja, to nipošto nije grijeh! Zpravo, kako bi to moglo biti grijeh? Nema tu grijeha! Sve su to izmislile bogomoljke, da opsjenjuju prosti puk. I ja sama svuda govorim grijeh i grijeh, ali sama ne znam, zašto bi bio grijeh? — Žuželica nagne iz čaše likera

i kašljucne. — Živi, uživaj, Malaško! — rekne ona, ali je ovaj put očito mislila na samu sebe. — O, žene, trideset sam godina neprestano o grijehu mislila i bojala sam se, a sad vidim: propustila sam, promašila! Ah, budala ja, budala ja! — uzdahnu napokon. — Ženski je život kratak i svaki bi dan valjalo dobro iskoristiti. Ljepušna si, Anjutko, vrlo lijepa, i bogata, a kad ti kucne trideset peta ili četrdeseta, piši kući, propalo je. Mila, ne slušaj nikoga, već živi, uživaj do četrdesete, a zatim ćeš još dospjeti da izmoliš, dospjet ćeš da se klanjaš i da mrtvačko ruho šiješ. Žrtvuj i bogu! Nu, hoćeš li da usrećiš koga?

— Hoću — nasmija se Ana Akimovna. — Sad mi je svejedno, pošla bih i za priprosta čovjeka.

— Pa, zašto ne, i dobro bi bilo! Uh, kakvoga junaka bi mogla izabrati! — Žuželica namignu očima i uzmahne glavom. — Uh!...

— A ja joj i sama kažem: plemića ne ćeš dočekati tako lako, a onda je bolje da ne uzimaš trgovca, nego priprostijeg čovjeka — progovori tetuška. — Bar bi dobile gospodara u kuću. Tā, zar je tako malo dobrih, valjanih ljudi? Neka uzme kojega od naših iz tvornice. Svi su trijezni i valjani...

— Pa, zašto ne! — pristane i Žuželica. — Divni su to ljudi. Hoćeš li, tetko, da Anuški pribavim Vasilija Lebedinskoga?

— Bog bio s vama, u Vasilija su duge noge — progovori tetuška ozbiljno. — Odviše je mršav. Nema u njega pravoga izgleda.

Sva služinčad, što je bila do vrata, glasno se nasmijala.

— A za Pimenova da te pokušam? Hoćeš li poći za Pimenova? — upita Žuželica Anu Akimovnu.

— Dobro je. Udesi za Pimenova.

— Hoćeš li doista?

— Udešavaj! — rekne odlučno Ana Akimovna i udari po stolu. — Časna riječ, poći ću za njega!

— I zaista ćeš poći?

Ana Akimovna se najednom zastidi, što joj se zažariše obrazi i što su u nju počeli gledati, zato je brzo pomiješala karte, što su bile na stolu i odjurila iz sobe, a kad je uzlazila uza stube te zatim došla gore i sjela za klavir u gostinjskoj, iz prizemlja je do nje dopirao šum, kao da šumi more.

Po svoj prilici, govorili su o njoj i o Pimenovu, a možda je Žuželica iskoristila njezino izbivanje da vrijeđa Varvarušku, pa sada, dakako, nije birala izraze.

U čitavome gornjem dijelu kuće gorjela je samo jedna svjetiljka u salonu i njezino slabo svijetlo dopiralo je kroz vrata u tamnu gostinjsku sobu. Bilo je tek deset sati. Ana Akimovna je odsvirala na klaviru jedan, pa drugi i treći valcer — neprestano je svirala. Gledala je u tamni kut za klavirom, smiješila se, u mislima je dozivala nekoga, i najednom joj sune u glavu: ne bi li se smjesta odvezla kamo u grad, makar Lisevièu, da mu ispriča što joj je sada na duši? Htjelo joj se da govori bez prestanka, da se smije, ali tamni kutić za klavirom turobno je šutio, i svuda uokolo u gornjem dijelu, u svim sobama, vladala je tišina i pustoš.

Voljela je osjećajne romance, ali je u nje bio grub, neizrađen glas, i zato je samo udarala pratnju i pjevušila jedva čujno, gotovo samim dahom. Pjevušila je, šapćući romancu za romancom, sve samo o ljubavi, rastanku, pokopanim nadama, i zamišljala je kako će pružiti k njemu ruke moleći i sa uzama u očima: »Pimenove, skinite s mene ovo breme!« I tada će joj biti lako na duši, kao da su joj oprošteni grijesi, bit će joj veselo, nastat će slobodan a možda i sretan život. U tjeskobnom očekivanju ona je sagnula glavu nad tipke i strastveno je željela da promjena u njezinu životu nastane odmah ovaj čas, i bilo joj je strašno pri pomisli da će pređašnji život potrajati još neko vrijeme. Zatim je opet svirala i tihano pjevuckala, a uokolo je vladala tišina. Iz prizemlja više nije dopirao šum: bit će da su svi legli na počinak. Deset je sati već odavno odbilo. Primicala se duga, samotna, dosadna noć.

Ana Akimovna je prošetala kroza sve sobe, ležala je časak na divanu, pročitala je u kabinetu pisma, što su uveče stigla. Bilo je dvanaest čestitaka i tri anonimna pisma. U jednom se pismu neki radnik tužio užasnim, jedva čitljivim pismom, što se u tvorničkom dućanu radnicima prodaje nevaljano maslo, koje zaudara po petroleju; u drugom pismu javlja joj netko, da je Nazarič pri kupnji željeza primio od nekoga mito od tisuću rubalja. U trećem ju je pismu netko grdio, da je nečovječna.

Blagdanje raspoloženje je prolazilo i, da ga oživi iznova, Ana Akimovna je opet sjela za klavir i tiho je udarala neki noviji valcer, zatim se sjetila kako je pametno i pošteno mislila, kako je lijepo govorila danas za ručkom. Pogledavala je na mračne prozore i u slike na zidovima, na slabo svijetlo, što je dopiralo iz salona, i najednom je nehotice zaplakala i ozlovoljila se, što je ovako osamljena, što nema baš nikoga, da s njime porazgovori, posavjetuje se. Da bi se ohrabrila, kušala je sebi predočiti sliku Pimenova, ali sada ne iznađe ništa povoljno i utješno.

Odbilo je i dvanaest. Ušao je Mišenjka, ali ne više u fraku, nego u jednostavnom kaputu, i šutke je upalio dvije svijeće; zatim je izašao, ali se za časak vratio s pladnjem, na kojemu je bila čaša sa čajem.

— Što se smijete? — zapita ga Ana Akimovna, opazivši osmijeh na njegovu licu.

— Bio sam dolje i slušao sam kako ste se šalili glede Pimenova... — rekne Mišenjka i prikrije rukom smiješak na ustima. — Da ga postavite objedovati uz Viktora Nikolajeviča i generala, on bi umro od straha. — Mišenjki su zadrhtala ramena od smijeha. — On valjda ni viljuške ne umije držati u ruci.

Lakajev smijeh, njegove riječi, kaput i brčići učiniše na Anu Akimovnu dojam nečistoće. Ona je zažmirila, da ga ne gleda, pa je i sama, a da to nije željela, predočila sebi Pimenova kako objeduje sa Lisevičem i Krilinom, i njegova plaha, neinteligentna pojava učinila joj se kukavnom, nemoćnom, pa je osjetila neku odvratnost. I tek sada, prvi put u ovom danu, ona je jasno shvatila, da sve, što je mislila i govorila o Pimenovu i o braku s prostim radnikom, nije ništa drugo nego — glupost, poniženje i budalaština. Da se uvjeri u protivno, da nadvlada odvratnost, ona se htjela sjetiti riječi, što ih je govorila za ručkom, ali više nije mogla da ih se sjeti. Stid zbog svojih misli i postupaka, strah da možda i danas nije izlanula što suvišno i ogavnost prema svome malodušju — sve ju je to silno zbunilo. Ona uze svijeću te brzo, baš kao da je netko goni, siđe dolje, probudi Spiridonovnu i stade je uvjerovati, da se našalila. Zatim je ušla u svoju spavaonicu. Riđa Maša, koja je već drijemala u naslonjaču do njezine postelje, skoči i stade popravljati jastuke.

Lice joj je bilo umorno, pospano, a predivna kosa zgrnula se na jednu stranu.

— Uveče je opet dolazio činovnik Čalikov — rekne ona i zijevne — ali se nisam usudila da ga najavim. Bio je već jako pijan. Rekao je, da će sutra opet doći.

— Što hoće od mene? — razljuti se Ana Akimovna i baci češalj na pod. — Ne ću da ga vidim! Ne ću!

Pomislila je, kako joj u životu nije više ništa ostalo osim toga odvratnog Čalikova i kako je on više ne će prestati da progoni, već će joj svaki dan napominjati, da je taj život nezanimljiv i ružan. Ta, ona je i sposobna samo za to, da podupire siromahe! O, kako je to glupo!

Legla je, a da se nije ni svukla, i zaplakala je od stida i zlovolje. Dosadnije i gluplje od svega činilo joj se to, što je njezino današnje maštanje o Pimenovu bilo pošteno, uzvišeno, plemenito, ali je u isti mah osjećala da su njoj Lisevič, pa čak i Krilin, mnogo bliži nego Pimenov i svi radnici zajedno. Sada je mislila, kad bi bilo moguće da se ovaj netom proživljeni dan naslika, tada bi sve ružno i trivijalno — kao što je, na primjer, ručak, advokatove riječi, igra kraljeva — bilo prava pravcata istina, a maštanje i razgovori o Pimenovu isticalo bi se iznad svega toga kao lažna stvar, kao nešto neprirodno. I pomislila je, kako je već kasno da misli o sreći, da je za nju već sve propalo i da je upravo nemoguće vratiti se u onaj život, kada je sa svojom majčicom spavala pod jednim pokrivačem, a najmanje je moguće to, da izmisli kakav novi, osobiti život.

Riđa Maša je klečala pred njezinom posteljom i gledala u nju turobno, kao da joj je nešto neshvatljivo, a tada je i sama proplakala i stala cjelivati ruku svojoj gospodarici. I nije trebalo da kaže, zašto je tako tužna i žalosna, jer se to osjećalo i bez riječi.

— Mi smo glupe — govorila je Ana Akimovna, plačući i smijući se u isti mah. — Glupe smo! Ah, kako smo glupe!

ROTŠILDOVA VIOLINA

Gradić je bio malen, gori od sela, a živjeli su u njemu gotovo samo starci, koji su umirali tako rijetko, da je to već bilo neugodno. I bolnica i tamnica naručivale su vrlo malo mrtvačkih sanduka. Jednom riječju, stvari su loše stajale. Da je Jakov Ivanov radio mrtvačke sanduke u gubernijskom gradu, on bi svakako imao svoju kuću i zvali bi ga Jakovom Matvejičem; ovdje u gradiću zvali su ga prosto Jakovom, a nadimak je imao, tko zna zašto, Bronza. Živio je bijedno, kao običan seljak, u maloj, staroj kući, koja je imala samo jednu sobu, a u toj sobi bili su smješteni on, Marfa, peć, široki krevet, lijesovi, stolarski stol i sav njegov imutak.

Jakov je radio lijepe, solidne lijesove. Za seljake i građane izrađivao ih je prema svojoj mjeri i nijednom se nije prevario, pošto viših i snažnijih ljudi od njega nije nigdje bilo, čak ni u tamnici, iako je on već imao sedamdeset godina. Plemićima i ženama uzimao je mjeru i u tu svrhu upotrebljavao željezni metar. Narudžbe za dječje lijesove primao je veoma nerado, radio ih bez ikakve mjere, prezrivo, i svaki put, kad bi dobio novac za izradu, govorio bi:

— Priznajem, ne volim se baviti tričarijama.

Osim zanata, zarađivao je još nešto malo i svirajući na violini. U gradiću je na svadbama svirao obično židovski orkestar, što ga je vodio kalajdžija Mojsej Iljič Šahkes, koji je uvijek prisvajao više od polovine prihoda. Budući da je Jakov vrlo lijepo svirao na violini, osobito ruske pjesme, Šahkes ga je katkada pozivao u orkestar, plaćajući mu pedeset kopjejaka na dan, ne računajući napojnicu od gostiju. Kada je Bronza sjedio u orkestru, lice mu se znojilo i crvenjelo; postajalo mu je vruće, nepodnošljivo mu zaudaralo na bijeli luk, violina mu cijukala, pored desnog mu uha promuklo gudio kontrabas, kraj lijevog plakala flauta, na kojoj je svi-

rao riđi, mršavi Židov sa čitavom mrežom crvenih i plavih žilica na licu, koji je nosio prezime čuvenog bogataša Rotschilda. A taj prokleti Židov je i najveseliju stvar morao svirati žalostivo. Jakova je malo po malo, bez ikakva vidljiva razloga, obuzimala mržnja prema Židovima, a osobito prema Rotschildu, pa bi se izdirao na njega, grdio ga ružnim riječima, a jednom je čak htio i da ga istuče, te se Rotschild uvrijedio i rekao mu, gledajući ga svirepo:

— Da ne poštujem vaš talent, davno biste naglavce izletjeli kroz prozor.

A onda se rasplakao. Zbog toga Bronzu nisu često pozivali u orkestar, nego samo u slučajevima krajnje potrebe, kad nisu mogli naći nekog Židova.

Jakov nikada nije bio dobro raspoložen, jer je stalno imao velikih gubitaka. Na primjer, nedjeljom i praznicima bilo je grijeh raditi, ponedjeljak je — nesretan dan[1], i tako bi mu se godišnje nakupilo oko dvije stotina dana, kada je silom prilika morao sjediti skrštenih ruku. A koliki je to gubitak! Ako bi netko u gradu priredio svadbu bez muzike ili ako Šahkes ne bi pozvao Jakova, i to bijaše gubitak. Policijski nadzornik je dvije godine bolovao i venuo, i Jakov je nestrpljivo očekivao kad će umrijeti, ali nadzornik otputova u gubernijski grad da se liječi te tamo i umre. Eto vam opet gubitka, u najmanju ruku desetak rubalja, jer bi za njega trebalo načiniti skupocjeni lijes s brokatom. Misli o gubicima pohodile su Jakova osobito noću; stavio bi kraj sebe u krevet violinu i, kad bi mu se glava napunila svakojakih gluposti, dodirnuo bi strune, violina bi u mraku jeknula i njemu bi odlanulo.

Šestoga svibnja prošle godine iznenada se razbolje Marfa. Starica je teško disala, pila mnogo vode i posrtala, ali je ujutro ipak sama naložila peć, pa čak išla po vodu. Uveče je pala u krevet. Jakov je cio dan svirao na violini; kad se već sasvim smračilo, uzeo je knjižicu, u koju je svaki dan upisivao gubitke, i od muke počeo praviti godišnji obračun. Izračunao je više od tisuću rubalja štete. To ga je toliko uzbudilo, da je tresnuo računalo o pod i lupio nogom od bijesa. Zatim je podigao računalo, opet dugo lupkao kuglicama i duboko,

---

[1] Prema starinskom vjerovanju nastala je u Rusa poslovica: »Ponedjeljak — nesretan dan.«

teško uzdisao. Lice mu je bilo modro i mokro od znoja. Razmišljao je, kako bi, da je tu izgubljenu tisuću rubalja položio u banku, imao godišnjih kamata najmanje četrdeset rubalja. Znači, i tih je četrdeset rubalja gubitak. Jednom riječju, kuda god se okrenuo, svuda samo čista šteta i ništa više.

— Jakove! — pozva ga iznenada Marfa. — Ja umirem!

On se okrenu ženi. Lice joj je bilo rumeno od vatre, neobično vedro i radosno. Bronza je, naviknut da njeno lice vidi blijedo, smjerno i nesretno, bio zbunjen. Činilo se, da ona zaista umire i da je sretna, što napokon zauvijek napušta ovu kućicu, mrtvačke sanduke, Jakova... Gledala je u strop i micala usnama, a izraz lica joj je bio presretan, kao da vidi svoju spasiteljicu, smrt, i kao da se s njom sašaptava.

Već je svitalo, kroz prozor se vidjelo jutarnje rumenilo. Gledajući staricu, Jakov se odnekud sjetio da, kako mu se čini, cijeloga života nije ni jednom bio ljubazan s njom, nikada se sažalio na nju, ni jednom se nije dosjetio da joj kupi maramu ili da joj sa svadbe donese slatkiša, već je samo vikao na nju, grdio je zbog gubitaka, dizao na nju pesnice. Istina, on je nikada nije tukao, ali joj je ipak prijetio, i ona se svaki put ledila od straha. Da, on joj je zabranio da pije čaj, zato što su i bez toga rashodi bili veliki, i ona je pila samo toplu vodu. I on shvati zašto je njeno lice sada tako neobično, radosno, i bi mu nelagodno.

Kad je svanulo, uzeo je od susjeda konja i odvezao Marfu u bolnicu. Bolesnika nije bilo mnogo, pa nije dugo čekao, oko tri sata. Na njegovo veliko zadovoljstvo, ovaj put bolesnike nije primao doktor, jer je bio bolestan, nego ranarnik, Maksim Nikolajič, starac, za koga se u gradu pričalo, da, iako voli popiti i tući se, ipak zna više nego liječnik.

— Zdravi bili! — reče Jakov, uvodeći staricu u sobu za prijem. — Oprostite, Maksime Nikolajiču, neprestano vas uznemirujemo svojim sitnicama. Evo, izvolite pogledati, razbolio se moj predmet. Drugarica života, kako se to kaže, oprostite za izraz...

Mršteći sijede obrve i gladeći zaliske, ranarnik poče pregledavati staricu, a ona je sjedila na stolici, pogrbljena i mršava, šiljata nosa i otvorenih usta, nalik u profilu na žednu pticu.

— M-da... Tako... — polako izgovori ranarnik i uzdahnu. — Influencija, a možda i vrućica. Sada u gradu vlada tifus. Šta ćete? Dosta je i proživjela starica, hvala bogu... Koliko joj je?

— Za godinu dana sedamdeset, Maksime Nikolajiču.

— Šta ćete? I živjela je starica. Vrijeme joj je.

— Ono, naravno, pravo kažete, Maksime Nikolajiču — reče Jakov, osmjehujući se iz uljudnosti — i toplo vam zahvaljujemo na ljubaznosti, ali dopustite da se izrazimo, svaki bi insekt htio da živi.

— Kako da ne! — reče ranarnik tonom, kao da od njega ovisi hoće li starica živjeti ili umrijeti. — Pa, evo, dragi moj, stavljaj joj na glavu hladne obloge i daj joj ovaj prašak po dva puta dnevno. A poslije toga, doviđenja, bonžur.

Po izrazu njegova lica Jakov je vidio da stvar loše stoji i da više nikakav prašak ne može pomoći; sada mu je bilo jasno da će Marfa ubrzo umrijeti, ako ne danas, a ono sutra. On lako podgurnu ranarnika u podlakticu, namignu mu i poluglasno reče:

— A da joj metnemo čašice, Maksime Nikolajiču?

— Nemam kad, nemam kad, dragi moj. Uzmi svoju staricu i idi s milim bogom. Doviđenja!

— Učinite mi to — poče moliti Jakov. — I sami znate da nju, recimo, boli želudac, ili nekakva unutrašnjost, no, onda bi mogla uzimati prašak i kapljice, ali ona ima prehladu! Kod nahlade je najvažnije — potjerati krv, Maksime Nikolajiču!

Ali ranarnik je već pozivao narednog bolesnika i u sobu za prijem je već ulazila neka žena sa dječakom.

— Hajde, hajde... — reče on Jakovu, mršteći se. — Nemamo više što razgovarati.

— Kad je tako, a vi joj bar pijavice stavite! Učinite, da vječno za vas boga molim!

— Zucni još nešto! Glupane...

Jakov planu i obli ga crvenilo, ali ne reče ni riječi, već uze pod ruku Marfu i izvede je iz sobe za primanje. Tek kada su se već penjali u kola, on mrko i ironično pogleda bolnicu i reče:

— Nakupili ste se tu, vještáci! Bogatašu bi sigurno stavili čašice, a siromahu vam je žao jedne pijavice. Izrodi!

Kad su stigli kući, Marfa je, ušavši u kuću, stajala desetak minuta, pridržavajući se za peć. Činilo joj se, da će, ako legne, Jakov odmah početi da govori o gubicima i da je grdi, što stalno leži i ne će da radi. A Jakov ju je tužno gledao i mislio, kako je sutra sveti Ivan Bogoslov, prekosutra Nikola Čudotvorac, a onda dolazi nedjelja, pa ponedjeljak — nesretan dan. Četiri dana se ne će moći raditi, a Marfa će svakako umrijeti u jedan od tih dana; znači, lijes joj treba raditi danas. On dohvati svoj željezni metar, priđe starici i uze joj mjeru. Ona je onda legla, a on se prekrstio i počeo raditi lijes.

Dovršivši posao, Bronza stavi naočari i zapisa u knjižicu:

»Lijes Marfi Ivanovnoj — 2 r. 40 kop.«

I uzdahnu. Starica je čitavo vrijeme ležala šutke, zatvorenih očiju. A uveče, kad se već bilo smračilo, ona iznenada pozva starca.

— Sjećaš li se, Jakove? — upita ona, gledajući ga radosno. — Sjećaš li se, prije pedeset godina nam je bog poslao dijete s plavom kosicom? Nas dvoje smo tada stalno sjedili kraj rijeke i pjevali pjesmice... pod vrbom. — I, gorko se osmjehnuvši, dodade:

— Umrla nam djevojčica.

Jakov napregnu mozak, da se sjeti, ali u njegovu sjećanju ne bijaše ni djeteta ni vrbe.

— Čini ti se to — reče on.

Dolazio je svećenik, ispovjedio je i pričestio. Zatim je Marfa počela mrmljati nešto nerazumljivo, a pred zoru je izdahnula.

Susjetke starice je okupale, obukle i položile u sanduk. Da ne bi morao platiti crkvenjaka, Jakov je sam čitao psaltir, a ni za grob mu nisu ništa uzeli, jer je čuvar groblja bio njegov kum. Četiri seljaka su na rukama odnijela lijes do groblja, ali i ne za novac, nego iz poštovanja. U sprovodu su išle starice, prosjaci, dva bogalja, a prolaznici su se pobožno krstili... I Jakov je bio jako zadovoljan, što je sve svršilo tako pošteno, pristojno, jeftino i ni za koga uvredljivo. Opraštajući se posljednji put s Marfom, on opipa rukom sanduk i pomisli: »Lijep rad!«

Ali kad se vraćao s groblja, obuze ga velika tuga. Nije se dobro osjećao: disao je teško, a zrak, što ga je izdisao,

pekao ga je, noge su mu klecale i osjećao je strašnu žeđ. Uza sve to po glavi su mu se vrzmale svakakve misli. Opet se sjetio kako cijelog života nije bio ljubazan s Marfom, nikad se nije sažalio na nju. Pedeset i dvije godine, koliko su proživjeli pod istim krovom, otegle su se u beskraj, a opet je nekako ispalo da on ni jednom nije pomislio na nju, nikad joj nije ukazao pažnju, kao da je bila mačka ili pas.

A ona je svaki dan ložila peć, kuhala i mijesila, išla po vodu, cijepala drva, spavala s njim u istom krevetu i, kad se on pijan vraćao s kakve svadbe, sa strahopočitanjem vješala njegovu violinu o zid, a njega smještala da spava, i sve to šutke, s bojažljivim, brižnim izrazom lica.

U susret Jakovu išao je, osmjehujući se i klanjajući Rotschild.

— A ja vas tražim, čikice! — reče on. — Pozdravili vas Mojsej Iljič i rekli, da odmah dođete k njima.

Jakovu nije bilo do toga. Plakalo mu se.

— Ostavi me! — reče on i pođe dalje.

— Nemoguće! — uznemirio se Rotschild, zapriječujući mu put. — Mojsej Iljič će se uvrijediti! Oni su rekli odmah!

Jakovu je bilo odvratno, što se Židov zapuhao, što trepeće i što ima tako mnogo riđih pjega. I gadno mu je bilo da gleda njegov zeleni kaput sa tamnim zakrpama i čitavu njegovu krhku, tamnu pojavu.

— Što si navalio, strvino? — viknu Jakov. — Odbij!

I Židov se naljuti te viknu:

— Molim vas, malo lakše, inače ćete odletjeti preko plota!

— Tornjaj mi se s očiju! — zaurla Jakov i poleti na njega uzdignutih pesnica. — Ne može se živjeti od ovih šugavaca!

Rotschild se sledi od straha, čučnu i poče mahati rukama ponad glave, kao da se brani od udaraca, a onda skoči i pobježe što je brže mogao. U trku je poskakivao, mlatarao rukama, i moglo se vidjeti kako mu podrhtavaju dugačka, mršava leđa. Dječaci iskoristiše priliku te potrčaše za njim, vičući: »Židov! Židov!« I psi pojuriše lajući za njim. Netko se nasmija, zatim zazvižda, psi zalajaše jače i složnije... Zatim je, vjerojatno, jedan pas ugrizao Rotschilda, jer se čuo očajan, bolan krik.

Jakov se prošeta po poljanici, pa onda krene iz grada kud ga oči vode, a dječaci su vikali za njim: »Ide Bronza! Ide Bronza!« Evo i rijeke. Tu su sa piskom prolijetale šljuke i kvakale patke. Sunce je jako pripeklo, a voda se tako ljeskala, da se u nju nije moglo gledati. Jakov prošeta stazicom pored obale i vidje kako iz kupališta izlazi punačka, rumena dama, pa pomisli: »Gle, vidre!« U blizini kupališta djeca su lovila rakove na meso; ugledavši ga, počeše mu zlobno dovikivati: »Bronza! Bronza!« A evo i stare debele vrbe s golemom dupljom i vranjim gnijezdima ... I odjednom u Jakovljevu sjećanju kao živo iskrsnu plavokoso dijete i vrba, o kojoj je Marfa govorila. Da, to je baš ona vrba — zelena, tiha. žalosna. Kako je ostarjela, sirota!

On sjede pod nju i poče se prisjećati. Na drugoj obali, gdje je sada ona zelena livada, u ono je vrijeme bila brezova šuma, a na onom golom brdu, što se vidi na horizontu, tada se plavila stara, prastara borova šuma. Rijekom su plovili teglenjaci. A sada je sve ravno i glatko, na drugoj obali stoji jedna jedina breza, mlada i vitka, kao kakva gospođica, a na rijeci su samo patke i guske, i ne bi se reklo, da su ovuda nekada prolazili teglenjaci. Čini se, da je i gusaka manje. Jakov zatvori oči i u mašti mu proletješe, u susret jedni drugima, golema jata bijelih gusaka.

Nikako nije mogao shvatiti, kako se to dogodilo, da u posljednjih četrdeset ili pedeset godina svoga života ni jednom nije bio na rijeci, a ako je, možda, i bio, nije joj obratio nikakvu pažnju! A to je pristojna rijeka, nije makar kakva. Moglo se i ribariti na njoj, pa ribu poslije prodavati trgovcima, činovnicima i gostioničaru u staničnoj gostionici, a novac se mogao polagati u banku; mogao je čamcem ploviti od ljetnikovca do ljetnikovca i svirati na violini, i svi bi mu davali novaca, mogao je opet pokušati da vozi teglenjake — to je bolje, nego raditi mrtvačke sanduke; napokon, mogao je gojiti guske, zimi ih klati i slati u Moskvu; od samog paperja mogao je godišnje izvući vrijednost od deset rubalja. A on je sve to propustio, ništa od svega toga nije učinio. Kakvi gubici! Ah, koliki gubici! A da je sve zajedno radio — i ribu lovio, i na violini svirao, i lađe tjerao, i guske klao, do kakvog bi kapitala došao! Ali ničeg od svega toga nije bilo

čak ni u snu, život mu je prošao bez ikakve koristi, bez ikakva zadovoljstva, uzalud proćerdan, a da mu nije donio ni pregršt duhana; pred njim više ničega nije bilo, a ako se osvrne natrag — opet ništa osim gubitaka, i to takvih strašnih gubitaka, da mu se koža ježila. I zašto čovjek ne može živjeti bez tih gubitaka i štete? Jer, da se čovjek upita, zašto su posjekli brezovu i borovu šumu? Zašto on besposleno šeta poljanom? Zašto ljudi uvijek rade baš ono, što ne treba? Zašto se Jakov cijeloga svoga života borio, urlikao, podizao pesnice, vrijeđao svoju ženu; i da se čovjek upita, zašto je onomadne uplašio i uvrijedio Židova? Zašto ljudi uopće smetaju jedni drugima da žive — kolika bi to bila šteta! Kakva strašna šteta! Da nije mržnje i zlobe, ljudi bi imali jedni od drugih golemu korist.

Uveče i noću priviđalo mu se dijete, vrba, riba, zaklane guske i Marfa, nalik u profilu na žednu pticu, i blijedo, žalosno Rotschildovo lice, i nekakve njuške, koje su sa svih strana dolazile i mrmljale nešto o gubicima. On se prevrtao u krevetu i jedno pet puta ustajao da svira na violini.

Ujutro se jedva podigao i otišao u bolnicu. Isti onaj Maksim Nikolajič preporučio mu je da stavlja na glavu hladne obloge, dao mu je prašak, a po izrazu njegova lica i tonu Jakov je shvatio da stvar loše stoji i da mu nikakvi prašci ne će pomoći. Vraćajući se kući, razmišljao je da će od smrti imati samo koristi: ne će više morati ni jesti, ni piti, niti plaćati porez, niti vrijeđati ljude, a kako čovjek u grobu ne leži samo godinu dana, već stotine, tisuće godina, onda, kad bi se sračunalo sve, izlazi golema dobit. Život je za čovjeka — gubitak, a smrt — dobitak. Ova je spoznaja, naravno, točna, ali je čovjeku ipak žao i teško: zašto je u svijetu tako čudan red stvari, da život, koji se samo jednom daje čovjeku, prolazi bez koristi?

Nije mu bilo žao, što će umrijeti, ali kad je kod kuće ugledao violinu, srce mu se steglo i rastužio se. Violina se ne može ponijeti sa sobom u grob, ona će ostati sirota i s njom će se dogoditi ono isto, što i sa brezovom i borovom šumom. Sve je na ovome svijetu nestajalo i nestajat će. Jakov je izašao iz kućice i sjeo na prag, prigrlivši violinu.

Razmišljajući o izgubljenom životu, koji mu je donosio samo štete, zasvirao je sam i ne znajući što svira, ali je to bilo nešto žalosno i dirljivo, da su mu suze potekle niz obraze. I što je dublje razmišljao, sve je tužnije pjevala violina.

Brava na ulaznim vratima škripnu dva, tri puta, i pred njim se u otvoru pojavi Rotschild. Do polovine dvorišta koračao je smjelo, ali kad spazi Jakova, odjednom se zaustavi, sav se skupi i, mora biti od straha, poče rukama praviti znakove, kao da je htio prstima pokazati koliko je sati.

— Dođi, ništa, — reče ljubazno Jakov i pokaza mu da priđe. — Priđi!

Gledajući ga nepovjerljivo, sa strahom, Rotschild poče prilaziti i zaustavi se na sežanj pred njim.

— Budite dobri, nemojte me tući! — reče on, sjedajući. — Mojsej Iljič su me opet poslali. Ne boj se, kaže, pođi opet Jakovu i reci mu, veli, da se bez njega nikako ne može. U srijedu je svadba... Da-a! Gospodin Šapovalov udaje kćer za bogata čovjeka. I svadba će biti bogata... — dodade Židov i namignu jednim okom.

— Ne mogu... — progovori Jakov, teško dišući. — Razbolio sam se, brate.

I opet zasvira, a suze mu kanuše na violinu. Rotschild je pažljivo slušao, okrenuvši se ustranu i prekrstivši ruke na grudima. Uplašeni, zbunjeni izraz njegova lica malo je po malo smjenjivao sjetan i pačenički izraz, on prevrnu očima kao da osjeća bolno zadovoljstvo i progovori: »Aahhh...« I suze mu lagano potekoše iz očiju i počeše padati na zeleni kaput.

A zatim je cijeli dan Jakov ležao i tugovao. Kada ga je te večeri svećenik, ispovijedajući ga, bio upitao, nema li možda neki naročiti grijeh, on se, s mukom naprezajući onemoćalu pamet, sjeti nesretnoga Marfina lica i očajničkoga krika Židova, koga je bio ujeo pas, pa reče jedva čujno:

— Violinu dajte Rotschildu!

— Dobro — odgovori svećenik.

I sada se u gradu svi pitaju: otkuda Rotschildu tako dobra violina? Da li ju je kupio ili ukrao, ili ju je možda netko založio kod njega? On je već odavno ostavio flautu i svira samo violinu. Ispod gudala mu izviru isti onakvi žalo-

stivi zvuci, kao nekada iz flaute, ali kada pokušava da ponovi ono, što je Jakov svirao sjedeći na pragu, to ispada tako sumorno i tužno, da svi slušaoci plaču, a i on sam pri kraju prevrne očima i jekne: »Aaahhh! I ta se nova pjesma tako svidjela gradu, da se za Rotschilda otimaju naizmjence trgovci i činovnici te ga tjeraju da je svira i po deset puta.

STUDENT

Vrijeme u početku bijaše lijepo, mirno. Krieštali su drozdovi, i u susjedstvu i močvarama nešto živo brujalo je žalovito, baš kao da je puhalo u praznu bocu. Proletje jedna šljuka, i pucanj u nju prozvuča u proljetnom zraku, odjekujući veselo i otegnuto. Ali kada se smračilo u šumi, u nezgodan čas zapuha sa istoka hladni vjetar, što prolazi kroz kosti, i sve umuknu. Po barama su se protegle ledene igle, a u šumi postalo neugodno, gluho i pusto. Zamirisalo je zimom.

Ivan Velikopoljski, student bogoslovije, crkvenjakov sin, vraćajući se kući iz lova, cijelo je vrijeme išao u lûku po stazici. Ukočili mu se prsti, a lice zažarilo od vjetra. Činilo mu se, da je ova naglo nadošla studen narušila u svemu poredak i sklad, da je samoj prirodi jezivo i da se zato večernji sumrak zgusnuo brže, nego što treba. Naokolo bijaše pusto i nekako osobito mračno. Samo se na udovičkim baštama pokraj rijeke svijetlila vatra; daleko pak naokolo i ondje, gdje je bilo selo, gotovo četiri vrste daleko sve se potpuno utapalo u večernjoj magli. Student se sjetio da je mati, kada je odlazio od kuće, sjedeći u trijemu na podu, bosa, čistila samovar, a otac je ležao na peći i kašljao; zbog Velikog petka kod kuće nisu ništa kuhali, a on je strašno želio da jede. I sada, ježeći se od studeni, student je mislio o tome, kako je takav isti vjetar puhao i u vrijeme Rjurika[1], i za Ivana Groznoga[2], i za Petra[3], i kako je u njihovo doba bila takva ista

---

[1] *Rjurik* (umro 879. g.) — po ljetopisnoj predaji, polulegendarni predvodnik varjaške družine, osnivač kneževske porodice Rjurikovića

[2] *Ivan Grozni* (1530.—1584.) — ruski car Ivan IV. Vasiljevič, prozvan zbog svoje strogosti Grozni

[3] *Petar I. Veliki* (1672.—1725.) — ruski car.

ljuta siromaština, glad; takvi isti trošni slamnati krovovi, neznanje, tuga, naokolo takva ista pustoš, mrak, osjećaj ugnjetavanja — sve su te strahote bile, jesu i bit će, i zato što će proći još tisuću godina, život ne će postati bolji. I nije mu se dalo kući.

Bašte su se nazivale udovičkima zato, što su ih držale dvije udovice, majka i kći. Vatra je gorjela jako, pucketajući, osvjetljavajući daleko naokolo uzoranu zemlju. Udovica Vasilisa, visoka, podbula starica u muškoj polubundi, stajala je pokraj i u nedoumici gledala vatru; njezina kći Lukerja, malena, ospičava, s glupavim licem, sjedila je na zemlji i prala kotao i žlice. Očito su upravo povečerali. Čuli su se muški glasovi: to su ovdašnji radnici na rijeci napajali konje.

— Eto, i zima nam se vratila — reče student, prilazeći vatri. — Dobra večer!

Vasilisa zadrhta, ali ga odmah prepozna i ljubazno se nasmiješi.

— Nisam te prepoznala, bog s tobom — reče ona. — Bog ti dao.

Porazgovaraše. Vasilisa, žena iskusna, koja je nekada služila kod gospode kao dojilja, a zatim kao dadilja, izražavala se delikatno i sa lica joj cijelo vrijeme nije silazio blag, dostojanstven smiješak, dok je njezina kći Lukerja, seoska žena, uplašena od muža, samo zurila u studenta i šutjela, a izraz joj bijaše čudnovat kao u gluhonijeme.

— Upravo se ovako za hladne noći grijao kraj vatre apostol Petar — reče student, pružajući prema vatri ruke. — Znači, i onda je bilo hladno. Ah, kakva to bijaše strašna noć, bakice! Neobično tužna, dugačka noć!

On pogleda naokolo u sumrak, grčevito strese glavom i upita:

— Sigurno si bila na dvanaest evanđelja?

— Bila sam — odvrati Vasilisa.

— Ako se sjećaš, na tajnoj večeri Petar je rekao Isusu: »S tobom sam spreman i u tamnicu i u smrt.« A Gospod će mu na to: »Velim ti, Petre, danas još ne će ni pijetao propjevati, a ti ćeš me triput zatajiti.« Poslije večere Isusa je u vrtu mučila smrtna tuga i on se molio, a jadni se Petar duševno izmučio, oslabio je, kapci su mu otežali, ali nikako nije mogao da nadvlada san. Spavao je. Zatim, čula si, Juda

je iste noći poljubio Isusa i izdao ga mučiteljima. Njega su svezana vodili k velikom svećeniku i tukli, a Petar, iznemogao, izmučen tugom i strahom, shvaćaš li, nenaspavan, predosjećajući da će se svakoga časa na zemlji dogoditi nešto grozno, išao je za njim... On je strasno, ludo volio Isusa i sada je izdaleka vidio kako su ga tukli...

Lukerja ostavi žlice i uperi nepomičan pogled u studenta.

— Došli su k velikom svećeniku — nastavi on — Isusa počeše ispitivati, a radnici su u to vrijeme usred dvorišta zapalili vatru, jer bijaše hladno, i grijali se. S njma je pokraj vatre stajao Petar i također se grijao, kao evo ja sada. Jedna žena, ugledavši ga, reče: »I ovaj je bio s Isusom«, to jest, da i njega treba voditi na preslušanje. I svi radnici, koji bijahu oko vatre, vjerojatno su sumnjivo i grubo na njega pogledavali, jer se on zbunio i rekao: »Ja ga ne poznajem.« Malo zatim opet je netko u njemu prepoznao jednoga od učenika Isusovih i rekao: »I ti si od njih.« Ali je on opet zatajio. I po treći put mu se netko obratio: »Nisam li ja danas tebe vidio s njim u vrtu?« A on i treći put zaniječe. I odmah poslije toga zapjeva pijetao, a Petar, pogledavši izdaleka Isusa, sjeti se riječi, što mu ih je on bio rekao za večerom... Sjetio se, prenuo se, otišao iz dvorišta i gorko, gorko zaplakao. U evanđelju je kazano: »I izišavši napolje, plakaše gorko.« Zamišljam: tihi, tihi, tamni, tamni vrt, u tišini se jedva čuju mukli jecaji...

Student uzdahnu i zamisli se. Nastavljajući da se smiješi, Vasilisa najednom zajeca; suze, krupne, obilne, potekoše joj niz obraze i ona zaklopi rukavom lice od vatre, kao da se stidi svojih suza, a Lukerja, gledajući napomično studenta, pocrvenje i izraz joj postade težak, napregnut, kao u čovjeka, koji suzdržava jaku bol.

Radnici su se vraćali s rijeke, i jedan je od njih jašući na konju, bio već blizu, pa je svjetlost od vatre podrhtavala na njemu. Student zaželje udovicama laku noć i pođe dalje. I opet nastade mrak, i počeše zepsti ruke. Puhao je snažan vjetar, doista se vraćala zima, i bijaše tako, kao da prekosutra i nije Uskrs.

Sada je student mislio o Vasilisi: ako je zaplakala, znači, da se sve, što se one strašne noći događalo s Petrom, tiče nekako nje.

Obazreo se. Osamljena vatra mirno je treperila u mraku, a pokraj nje se više nisu vidjeli ljudi. Student opet pomisli, ako je Vasilila zaplakala, a njezina se kći zbunila, onda se ono, o čemu im je čas prije pripovijedao da se očito dogodilo prije devetnaest stoljeća, odnosi na sadašnjost — na obje žene i, vjerojatno, na ovo zabačeno selo, na njega samoga, na sve ljude. Ako je starica zaplakala, nije zaplakala zato, što on umije dirljivo pričati, nego zato, što joj je Petar blizak, i zato, što nju cijelim njezinim bićem zanima ono, što se događalo u Petrovoj duši.

I radost mu najednom zatalasa dušu, čak se i zaustavio načas da predahne. — Prošlost — mislio je — povezana je sa sadašnjicom neprekinutim lancem događaja, koji su proizlazili jedan iz drugoga. I činilo mu se, da je malo prije vidio oba kraja toga lanca: dotakao se jednoga kraja, i već je zadrhtao drugi.

A kada se prevozio na skeli preko rijeke i zatim, uspinjući se na brdo, gledao svoje rodno selo i zapad, gdje se poput uske trake svijetlila hladna večernja rumen, mislio je o tome, da su istina i ljepota, koje su upravljale ljudskim životom tamo, u vrtu i u dvorištu velikog svećenika, trajale neprekidno do danas i, očito, uvijek značile glavno u ljudskome životu i uopće na zemlji; i osjećaj mladosti, zdravlja, snage — bile su mu tada tek 22 godine — i neizrecivo slatko očekivanje sreće, nepoznate, tajanstvene sreće, zaokupiše ga malo po malo i život mu se činio divan, čudesan i pun visokoga smisla.

PROFESOR KNJIŽEVNOSTI

I

Začu se topot konjskih kopita o drveni pod, iz konjušnice izvedoše najprije vranog Grofa Nulina, zatim bijelog Velikana i napokon njegovu sestru Majku. Sve to bijahu izvrsni i skupi konji. Stari Šeljestov osedla Velikana i obrativši se svojoj kćeri Maši, reče:

— E, Marijo Godfrois, idi i uzjaši. Hop — ha!

Maša Šeljestova bijaše najmlađa u porodici; bilo joj je već osamnaest godina, ali se u porodici još nisu odvikli da je smatraju malom i zato su je svi zvali Manja i Manjica, a nakon toga, kako je u gradu boravio cirkus, koji je usrdno posjećivala, svi je počeše zvati Marija Godfrois.

— Hop-la! — povika ona, sjedajući na Velikana.

Njena sestra Varja uzjaši Majku, Nikitin — Grofa Nulina, oficiri — svoje konje, i duga, lijepa povorka, koja se šarenila od bijelih oficirskih bluza i crnih amazonki, krenu korakom iz dvorišta.

Kad sjedahu na konje i zatim kad izađoše na ulicu Nikitin primijeti da Manjica odnekud pazi samo na njega. Ona pažljivo pogleda u nj i Grofa Nulina, pa reče:

— Sergeju Vasiljeviću, držite ga sve vrijeme na uzdi! Ne dajte mu da se plaši! On se pretvara.

Da li zato, što je njen Velikan bio u velikom prijateljstvu s Grofom Nulinom, ili se to dogodilo slučajno, ona je, kao i jučer i prekjučer, cijelo vrijeme jašila s Nikitinom. A on gledaše u njeno mlado, graciozno tijelo, koje je sjedilo na ponosnoj bijeloj životinji, u njen tanki profil, u cilindar, koji joj nije lijepo pristajao, nego ju je činio starijom no što je ustvari bila — gledaše je s radošću, sa nježnošću, sa ushićenjem, slušao je, ali je malo razumijevao i razmišljao je:

»Dajem sebi časnu riječ, kunem se bogom, da se ne ću plašiti i da ću joj danas izjaviti ljubav...«

Bijaše sedam sati uvečer — vrijeme kada bijeli bagrem i jorgovan mirišu tako jako, te se čini da se zrak i samo drveće lede od njihova mirisa. U gradskome je parku već svirala muzika. Konji su gromko udarali o kaldrmu; sa svih strana se čuo smijeh, govor, treskanje vrata. Vojnici pri susretu salutirahu oficirima, gimnazijalci pozdravljahu Nikitina i po svoj prilici svima, koji su šetali i žurili u park na koncert, bijaše vrlo ugodno gledati povorku. I kako je toplo i kakvi meki oblaci, u neredu rastureni po nebu, pa te mirne i udobne sjenke topola i bagremova — sjenke, koje se nižu kroza svu široku ulicu, a na drugoj strani zahvataju kuće do samih balkona i drugoga kata!

Izađoše iz grada i pojuriše kasom po velikom drumu. Ovdje više nije mirisalo na bijeli bagrem i jorgovan, nije se čula ni muzika, ali je zato mirisalo na polje, zelenila se mlada raž i pšenica, zviždukali su puhovi, graktale vrane. Kudgod pogledaš, svuda je zeleno, samo se ponegdje crne bašće, a daleko ulijevo, na groblju, bijeli se red procvjetalih jabuka.

Prođoše pored klaonice, zatim kraj tvornice piva, zaobiđoše gomilu vojnih muzikanata, koji su žurili u gradski park izvan grada.

— Poljanski ima vrlo dobrog konja, ne poričem — reče Manjica Nikitinu, pokazujući očima oficira, koji je jašio uporedo s Varjom. — Ali on je škartiran. Već mu je posve nezgodna ona bijela pjega na lijevoj nozi, i, gledajte, izbacuje glavu. Sad se već ničim ne može odviknuti, sve dok ne crkne.

Manjica također bijaše strastvena jahačica, kao i njen otac. Patila je, kad bi vidjela nekog lijepog konja, i radovala se, kad bi našla nedostatak u tuđih konja. Nikitin se u konje nije ništa razumio. Za njega bijaše potpuno svejedno treba li konja držati za povodac ili za uzdu, juriti kasom ili galopom, on samo osjećaše da mu je držanje bilo neprirodno, napregnuto, i da se zbog toga oficiri, koji su se umjeli držati u sedlu, moraju svidjeti Manjici više negoli on. I bijaše ljubomoran na oficire.

Kad su prolazili pored parka izvan grada, netko predloži da svrate i popiju selterske vode. Svratiše. U parku su rasli

samo hrastovi. Oni su tek odskora počeli da se šire, tako da se kroz mlado lišće vidio cio park, sa svojim paviljonom za muziku, stočićima, ljuljačkama, vidjela se vranina gnijezda, koja su nalikovala na velike kape.

Jahači i njihove dame siđoše s konja kod jednog stola i zatražiše selterske vode. Počeše im prilaziti znanci, koji su šetali u parku. Između ostalih, priđe im vojni liječnik u visokim čizmama i vojni kapelnik, koji je čekao svoje muzikante. Mora biti da je liječnik držao Nikitina za studenta, jer ga zapita:

— Vi ste izvoljeli doći na praznike?

— Ne, ja ovdje stalno živim — odgovori Nikitin. — Nastavnik sam u gimnaziji.

— Nije moguće? — začudi se liječnik. — Tako mladi, a već ste nastavnik.

— Kako mlad? Meni je dvadeset i šest godina ... hvala bogu.

— Imate i bradu i brkove, ali vam se ipak naizgled ne može dati više od dvadeset dvije do dvadeset tri godine. Kako ste mladoliki!

»Kakva svinjarija!« pomisli Nikitin. »I ovaj me smatra žutokljuncem.«

On nikada nije volio kad bi netko počeo govoriti o njegovoj mladosti, osobito pred ženama ili gimnazijalcima. Odonda, otkako je došao u ovaj grad i stupio u službu, počeo je mrziti svoju mladolikost. Gimnazijalci ga se nisu bojali, stariji su ga oslovljavali kao mladića, žene su rađe s njime plesale negoli slušale njegova duga rezoniranja. I on bi skupo platio, kad bi sad ostario desetak godina.

Nakon parka pođoše dalje na imanje Šeljestovih. Ondje zastadoše kod vrata, dozvaše upraviteljevu ženu Praskovju i zatražiše kuhana mlijeka. Nitko ga ne popi, svi se zgledaše, nasmijaše i pojuriše natrag. Kad su se vraćali, u pokrajnjem parku već je svirala muzika, sunce se skrilo iza groblja, a polovina neba rumenjela se od njegovih zraka.

Manjica je opet jahala usporedo s Nikitinom. On joj je htio reći, kako je vatreno ljubi, ali se plašio da će ga čuti oficiri i Varja, i zato je šutio. Manjica također šućaše, a on je osjećao zašto šuti i zašto juri usporedo s njim, pa bijaše tako sretan, da se zemlja, nebo, gradske svjetiljke, crne sjenke

tvornice piva — sve to u njegovim očima pretvaralo u nešto vrlo lijepo i ugodno, i činjaše mu se, da njegov Grof Nulin ide po zraku i hoće da uspuže na rumeno nebo.

Dođoše kući. Na stolu u vrtu već je vrio samovar, a na jednom kraju stola sjeđaše sa svojim prijateljima, činovnicima okružnog suda, stari Šeljestov i po običaju, nešto kritiziraše.

— To je nevaljalstvo! — reče. — Nevaljalstvo i ništa više! Da, nevaljalstvo!

Nikitinu, otkad se bio zaljubio u Manjicu, sve se sviđalo u Šeljestovih: i kuća, i vrt oko kuće, i večernji čaj, i pletene stolice, i stara dadilja, pa čak i riječ »nevaljalstvo«, koju je starac često volio da izgovara. Samo mu se nije sviđalo izobilje pasa i mačaka, a ni egipatski golubovi, koji su tužno gugutali u velikom kavezu na terasi. Dvorišnih i sobnih pasa bijaše tako mnogo, da je on za čitava poznanstva sa Šeljestovom naučio raspoznavati samo dva: Mušku i Soma. Muška bijaše malo, tršavo psetance sa čupavom njuškom, zlo i razmaženo. Nikitina nije voljelo i svaki put kad bi ga vidjelo, savijalo bi glavu ustranu, kesilo zube i počinjalo: ... »rrr ... nga, nga, nga ... rrr ...«

Zatim bi leglo pod stolicu. Kad bi pokušao da ga istjera ispod svoga stolca, ono je počinjalo lajati iz svega glasa, i domaćini su govorili:

— Ne plašite se, ne ujeda. Dobro je.

Som je bio golem crni pas sa dugim nogama i repom tvrdim kao štap. U vrijeme ručka i čaja obično je šutke išao pod stol i udarao repom po obući ili stolnim nogama. Bijaše to dobar, glup pas, ali ga Nikitin nije mogao trpjeti, jer je imao običaj da meće svoju njušku u krilo onih koji su ručali i da im slinom prlja hlače. Nikitin nije jedamput pokušao da ga udari po velikom čelu drškom noža, da ga zvrcne po nosu, da ga izgrdi, ali ništa nije njegove hlače spasavalo od mrlja.

Poslije šetnje na konju, čaj, slatko, biskviti i maslac bijahu vrlo ukusni. Prvu čašu ispiše svi s velikim apetitom i šutke, pred drugom pak počeše se prepirati. Prepirke u vrijeme čaja i ručka svaki bi put počinjala Varja. Ona je imala dvadeset i tri godine, bila je lijepa, ljepša od Manjice, smatrali su je najpametnijom i najobrazovanijom u kući. Ona

se držala solidno, strogo, kako je i dolikovalo starijoj kćeri, koja je u kući zauzimala mjesto pokojne majke. Kao domaćica, ona se pojavljivala pred gostima u bluzi, oficire je oslovljavala po prezimenu, na Manjicu je gledala kao na djevojčicu i s njom govorila tonom razrednika. Sebe je nazivala starom djevojkom, što znači, da je bila uvjerena da će se udati.

Svaki razgovor, čak i o vremenu, ona je svodila na prepirku. Imala je jednu strast — da svakoga hvata za riječ, da nekom dokazuje kako protivurječi sebi, da traži začkoljicu u svakoj frazi. Otpočnete li s njom govoriti o nečemu, ona već oštro upire oči u vaše lice i odjednom vas prekida: »Molim vas, molim vas, Petrove, prekjučer ste govorili posve suprotno!«

Ili se podsmjehuje i govori: »Dakle, primijećujem, počinjete propovijedati principe ruske cenzure. Čestitam vam!«

Ako načinite dosjetku ili kažete nešto šaljivo, odmah čujete njezin glas: »To je staro!« ili: »To je prosto!« Ako li dosjetku načini oficir, ona pokazuje na licu prezrivu grimasu i govori: »Vojnička dosjetljivost!«

A' to njezino »vojjjj...« ispadalo je tako oštro, da joj je Muška neizostavno odgovarala ispod stolice sa: »O-o-o-av-av...«

Sad je za čajem prepirka počela time, što je Nikitin poveo razgovor o gimnazijskim ispitima.

— Molim vas, Sergeju Vasiljeviču — prekide ga Varja — eto, vi govorite, da je učenicima teško. A tko je kriv, dopustite, molim, da vas pitam? Na primjer, vi ste zadali učenicima VIII. razreda pismeni zadatak s temom: »Puškin kao psiholog.« Prije svega, ne smiju se zadavati takve teške teme, a drugo, kakav je Puškin psiholog? E, Ščedrin ili, recimo, Dostojevski — to je druga stvar, a Puškin je veliki pjesnik i ništa više.

— Jedno je Ščedrin, a drugo Puškin — mračno odgovori Nikitin.

— Znam kod vas u gimnaziji ne priznaju Ščedrina, ali nije stvar u tome. Recite mi, kakav je psiholog Puškin?

— Pa zar nije psiholog? Lijepo, ja ću vam navesti primjere.

I Nikitin izdeklamira nekoliko mjesta iz »Onjegina«, a zatim iz »Borisa Godunova«.

— Ne vidim tu nikakve psihologije — uzdahnu Varja. — Psihologom se naziva onaj, koji opisuje krivudanje čovječje duše, a ovo su divni stihovi i ništa više.

— Znam, kakva vama treba psihologija! — nađe se uvrijeđen Nikitin. — Vi želite da mi netko tupom pilom reže prst i da se derem iz svega glasa, to je po vašemu mišljenju psihologija.

— To je plitko! Ali mi ipak niste dokazali, zašto je Puškin psiholog.

Kad je Nikitin morao pobijati ono, što mu je nalikovalo na rutiniranost, uskogrudnost ili nešto slično, on bi obično skakao s mjesta, hvatao se objema rukama za glavu i počinjao s uzdahom da trči amo tamo. I sada se dogodilo to isto: on skoči, uhvati se za glavu i, uzdišući, obiđe stol, zatim sjede podalje.

Na njegovu stranu stadoše oficiri. Kapetan druge klase Poljanski poče uvjeravati Varju, da je Puškin doista psiholog, a kao dokaz navede dva — Ljermontovljeva stiha; poručnik Gernet reče, kad Puškin ne bi bio psiholog, da mu ne bi podigli spomenik u Moskvi.

— To je nevaljalstvo — začu se glas s drugog kraja stola. — Tako sam i rekao gubernatoru: vaše prevashodstvo, to je nevaljalstvo!

— Više se ne ću prepirati! — viknu Nikitin. — I njegovu carstvu ne će biti kraja! Dosta! Ah, odlazi, gadno pseto! — viknu on na Soma, koji mu je stavio glavu i šapu na koljena.

»O-o-o-av-av ...« čulo se ispod stola.

— Priznajte, da niste u pravu! — viknu Varja. — Priznajte! Ali dođoše novi gosti, neke gospođice, i prepirka prestade sama od sebe. Svi prijeđoše u salon. Varja sjede za klavir i poče svirati plesove. Ispočetka su plesali valcer, zatim polku, pa kadrilu s velikim krugom, što ga je kroza sve sobe proveo kapetan Poljanski, zatim opet zaplesaše valcer.

Stari su za vrijeme plesa sjedili u salonu, pušili i gledali mladež. Među njima je bio i Šebaldin, direktor gradskoga kreditnog društva, koji bijaše čuven zbog svoje ljubavi prema književnosti i dramskoj umjetnosti. On je osnovao mjesni muzičko-dramski kružok, a i sam je sudjelovao u predsta-

vama, igrajući odnekud samo smiješne lakaje ili recitirajući »Grešnicu«. U gradu su ga zvali mumijom, budući da je bio visok, vrlo mršav, žilav i imao uvijek svečan izraz lica i sumorne, ukočene oči. Kazališnu umjetnost volio je tako iskreno, da je čak brijao brkove i bradu, a to ga je činilo još sličnijim mumiji.

Nakon velikog kruga on neodlučno, nekako kao sa strane, priđe Nikitinu, zakašlja se i reče:

— Imao sam zadovoljstvo da u vrijeme čaja prisustvujem prepirci. Potpuno se slažem sa vašim mišljenjem. Ja i vi smo istomišljenici i bilo bi mi vrlo milo da porazgovorim s vama. Jeste li izvoljeli čitati Lessingovu »Hamburšku dramaturgiju?«

— Ne, nisam je čitao.

Šebaldin se zaprepasti i mahnu rukama, kao da je opekao prste, te ne govoreći ništa, ode od Nikitina. Šebaldinov izgled, njegovo pitanje i čuđenje Nikitinu su se činili smiješni, ali on ipak pomisli:

»Zaista neugodno. Ja, profesor književnosti, a dosad još nisam čitao Lessinga. Valja pročitati.«

Pred večeru svi mladi i stari sjedoše, da igraju »sudbine«. Uzeše dva kupa karata: jedan razdijeliše svima podjednako, a drugi ostaviše na stolu okrenut poleđuške.

»Tko ima ovu kartu« poče svečano stari Ševeljov, dižući gornju kartu s drugog kupa, »njemu je sudbina dosudila, da odmah otiđe u dječju sobu i da se tamo poljubi s dadiljom.«

Zadovoljstvo da se poljubi s dadiljom palo je u dio Šebaldinu. Svi ga u gomili opkoliše, povedoše u dječju sobu i pljeskajući rukama natjeraše ga da se poljubi s dadiljom. Podiže se vika, galama...

— Nemojte tako vatreno! — povika Šeljestov, plačući od smijeha. — Nemojte tako vatreno!

Nikitinu je sudbina dosudila da sve ispovijeda. On sjede na stolac nasred salona. Donesoše mu šal i pokriše ga preko glave. Prvo mu priđe Varja na ispovijed.

— Znam vaše grijehe — poče Nikitin, gledajući u tamni njen strogi profil. — Recite mi, gospođo, zašto vi svaki dan šetate s Poljanskim? Nije to slučajno, da ste vi svaki dan s njim!

— To je plitko — reče Varja i otiđe.

Zatim pod šalom zasjaše krupne, ukočene oči, u mraku se ukaza dragi profil i zamirisa nešto ugodno, odavno poznato, što je Nikitina podsjećalo na Manjičinu sobu.

— Marija Godfrois — reče i ne prepozna svoj glas, tako je bio nježan i mek. — Što ste zgriješili?

Manjica zažmiri i isplazi mu jezik, zatim se nasmija i ode. A za časak već je stajala na sredini salona, pljeskala rukama i vikala:

— Na večeru, na večeru, na večeru!

I svi nagrnuše u blagovaonicu.

Za večerom Varja se opet prepirala, ovaj put s ocem. Poljanski je dobro jeo, pio crno vino i pričao Nikitinu, kako je jednom zimi, u ratu, cijelu noć prostajao u močvari do koljena; neprijatelj je bio blizu, pa nije bilo dopušteno ni govoriti, ni pušiti, a noć bijaše hladna, tamna, puhao je oštar vjetar.

Nikitin ga je slušao, a ispod oka je gledao Manjicu. Ona ga je nepomično, netremice promatrala, kao da se zbog nečeg zamislila ili se zaboravila... Njemu je to bilo ugodno, ali i bolno.

»Zašto tako gleda u mene?« snebivao se on. »Nezgodno je. Mogu da primijete. Ah, kako je još mlada, kako naivna!«

Gosti se počeše razilaziti u ponoć. Kad je Nikitin izašao na vrata, zalupa na drugom katu prozor i pojavi se Manjica.

— Sergeju Vasiljeviču! — viknu mu ona.

— Što želite?

— Evo šta... — progovori Manjica, očito razmišljajući što bi rekla. — Evo šta. Poljanski je obećao da će doći ovih dana sa svojim fotografskim aparatom da nas sve slika. Trebalo bi da se skupimo.

— Dobro.

Manjica se izgubi, okno zalupi i odmah u kući netko zasvira na klaviru. »Eh, kuća!« pomisli Nikitin, prelazeći preko ulice. Kuća, u kojoj guču jedino egipatski golubovi, pa i oni zato, što drugačije ne umiju da izraze svoju radost!«

Ali nije se živjelo veselo samo kod Šeljestovih. Nije prošao Nikitin ni dvjesta koraka, a iz druge kuće začuše se zvuci klavira. Kad prođe još malo, opazi na kapiji seljaka s balalajkom kako svira. U vrtu je orkestar grmio potpuri ruskih pjesama...

Nikitin je stanovao pola vrste daleko od Šeljestovih, u stanu od osam soba, što ga je bio zakupio za tri stotine rubalja godišnje zajedno sa svojim prijateljem, profesorom zemljopisa i povijesti, Hipolitom Hipolitičem. Taj Hipolit Hipolitič nije još bio star čovjek, a imao je riđu bradicu, prćast nos i grubo i neinteligentno lice kao u majstora, ali dobrodušno; kad se Nikitin vratio kući, sjedio je za stolom i popravljao učeničke karte. On je smatrao najpotrebnijim i najvažnijim u zemljopisu — crtanje karata, a u povijesti — znanje kronologije. Sjedio je po čitave noći i plavom olovkom popravljao karte svojih učenika i učenica ili sastavljao kronološke tablice.

— Kakvo je danas divno vrijeme! — reče Nikitin, ulazeći k njemu. — Čudim vam se, kako to možete sjediti u sobi.

Hipolit Hipolitič nije bio razgovorljiv čovjek; ili je šutio, ili je razgovarao samo o tome, što je već svima bilo davno poznato. Sada odgovori ovako:

— Da, divno vrijeme. Sada je svibanj, skoro će biti pravo ljeto. A ljeto nije isto, što i zima. Zimi treba ložiti peći, a ljeti je toplo i bez peći. Ljeti otvoriš prozor noću, pa ipak je toplo, a zimi — dvostruki prozori, pa ipak hladno.

Nikitin posjedi za stolom nekolko trenutaka i bi mu dosadno.

— Laku noć! — reče, dižući se i zijevajući. — Htio sam da vam ispričam nešto romantično, što se mene tiče, ali vi ste — geografija! Počnem li s vama o ljubavi, a vi odmah: »Koje godine je bila bitka na Kalki?« Dođavola s vašim bitkama i Čukotskim vrhovima!

— Što se ljutite?

— Pa, krivo mi je!

I jedeći se, što još nije izjavio ljubav Manjici i što sada nema s kim razgovarati o svojoj ljubavi, pođe u svoju radnu sobu i leže na divan. U toj sobi bijaše mračno i mirno. Ležeći i gledajući u mraku, Nikitin odnekud poče misliti o tome, kako će za dvije ili tri godine poći nekamo u Petrograd, kako će ga Manjica ispratiti na stancu i plakati. U Petrogradu će od nje dobiti dugačko pismo, u kojem će ga moliti, da se što prije vrati kući. A on će joj napisati... Počet će svoje pismo ovako: »Mili moj štakore...«

— Upravo mili moj štakore — reče i nasmija se.

Nije mu bilo udobno ležati. On podmetnu ruke pod glavu, a lijevu nogu diže na naslon divana. Tako mu je bilo zgodnije. Međutim, prozor je primjetno počeo blijedjeti, u dvorištu se začuli prvi pijetli. Nikitin nastavi misliti o tome, kako će se vratiti iz Petrograda, kako će ga na stanici dočekati Manjica i ciknuvši od radosti, baciti mu se u zagrljaj, ili će još bolje udesiti: doći će kradom, noću, kuharica će mu otvoriti, zatim će na prstima otići u spavaću sobu, nečujno će se svući i — bum u postelju! A ona će se probuditi i — o radosti!

Zrak je sasvim poblijedio. Soba za rad i prozori više se nisu primjećivali. Na doksatu, pri ulazu u tvornicu piva, onu istu, pored koje su danas prolazili, sjedila je Manjica i nešto govorila. Zatim uze Nikitina pod ruku i pođe s njim u park izvan grada. Ondje on vidje hrastove i vranja gnijezda, koja su nalikovala na kape. Jedno gnijezdo se zanjiha i iz njega proviri Šebaldin te viknu jakim glasom: »Vi niste čitali Lessinga!«

Nikitin zadrhta cijelim tijelom i otvori oči. Pred njim je stajao Hipolit Hipolitič i zabacivši glavu, vezivao kravatu.

— Ustajte, vrijeme je ići na dužnost — reče. — A u odijelu se ne smije spavati. Od toga se odijelo kvari. Treba spavati u postelji, skinuvši se...

I on, po običaju, poče nadugo i naširoko govoriti o tome, što odavno bijaše svima poznato.

Prvi Nikitinov sat bijaše ruski jezik u drugom razredu. Kad je točno u devet sati ušao u taj razred, ondje na ploči bijahu ispisana kredom dva slova: M. Š. To je vjerojatno značilo: Maša Šeljestova.

»Već su namirisali, hulje...« pomisli Nikitin. »I odakle sve znaju?« Drugi sat književnosti imao je u petom razredu. I ondje na tabli bijaše napisano M. Š., a kada je poslije sata izlazio iz razreda, iza njega se začu uzvik, kao s kazališne galerije:

— Ura-a-a! Šeljestova!!

Zbog spavanja u odijelu nije mu bilo dobro u glavi, a tijelo je smalaksalo od lijenosti. Učenici, koji svaki dan očekivahu raspust za ispite, ništa nisu radili, nestrpljivo su čekali i pravili nestašluke od dosade. Nikitin je također nestr-

pljivo čekao, nije primjećivao nestašluke i svaki je čas prilazio prozoru. Gledao je ulicu, jarko obasjanu suncem. Nad kućama se vidjelo providno plavo nebo, ptice, a negdje daleko, iza zelenih vrtova i kuća, široka, beskrajna daljina s modrim šumama i s dimom od vlaka, što je jurio...

Ulicama, u sjenci bagrema, puckajući bičevima, išla su dva oficira u bijelim bluzama. U dugim kolima prođe gomila Židova sa sijedim bradama i u kapama. Odgojiteljica je šetala s direktorovom unukom... Protrča i Som sa dva dvorišna psa... A gle, u prostom, sivom odijelu, sa crvenim čarapama, držeći u ruci »Vjesnik Evrope«, prođe Varja. Po svoj je prilici bila u gradskoj knjižnici...

A obuka ne će još brzo svršiti — tek u tri sata! Poslije obuke ne treba ići ni kući, ni Šeljestovima, već Volfu na sat. Taj Volf, bogati Židov, koji je prešao na luteranstvo, nije davao svoju djecu u gimnaziju, već je uzimao gimnazijske profesore da ih spremaju i plaćao im pet rubalja za sat...

»Dosadno, dosadno, dosadno...«

U tri sata ode on Volfu i ostade ondje, kako mu se činilo, čitavu vječnost. Od Volfa izađe u pet sati, a u sedam je već morao u gimnaziju, na sjednicu, da sastavi raspored usmenih ispita za četvrti i šesti razred!

Kad uveče kasno iz gimnazije pođe Šeljestovima, srce mu je jako kucalo, a lice gorjelo. Prošle nedjelje i prošlog mjeseca svaki put, spremajući se da izjavi ljubav, on pripremaše čitav govor s uvodom i završetkom, sada pak nije imao pripremljenu ni jednu riječ, u glavi se sve smiješalo i on je znao samo to, da će danas *sigurno* izjaviti ljubav i da više ne će moći da čeka dalje.

»Pozvat ću je u vrt«, razmišljaše on, »malo ću prošetati i izjavit ću joj ljubav...«

U predsoblju nije bilo nikoga, on uđe u dvoranu, a zatim u salon... Tu također ne bijaše nikoga. Čulo se, kako se gore, na prvom katu, Varja s nekim prepirala i kako je u dječjoj sobi zveckala škarama najmljena švelja.

U kući je postojala sobica, koja je imala tri imena: mala, prolazna i mračna. U njoj je bio stari ormar s lijekovima, barutom i lovačkim priborom. Odavle su vodile u prvi kat uske drvene stepenice, na kojima su uvijek spavale mačke. Tu bijahu dvoja vrata: jedna za dječju, a druga za gostin-

sku sobu. Kad Nikitin uđe ovamo da se popne gore, otvoriše se vrata dječje sobe i tresnuše tako, da se zaljuljaše i stepenice i ormar. Istrča Manjica u tamnom odijelu, s komadom plavog sukna u rukama, pa, ne primjećujući Nikitina, poletje k stepenicama.

— Počekajte ... — zaustavi je Nikitin. — Dobra večer, Godfrois ... Dopustite ... — Bio se zapuhao, nije znao što da kaže; jednom je rukom držaše za ruku, a drugom — za plavo sukno. A ona, kao da se uplašila ili kao da se začudila, gledala ga zadivljeno.

— Dopustite ... — nastavi Nikitin, bojeći se da ne otiđe. — Treba da vam nešto kažem ... Samo ... ovdje je nezgodno. Ne mogu, nisam sposoban ... Razumijete li, Godfrois, ne mogu ... to je sve ...

Plavo sukno pade na pod, a Nikitin uze Manjicu za drugu ruku. Ona problijedje, poče micati usnama, zatim ustuknu od Nikitina i nađe se u uglu između zida i ormara.

— Časna riječ, uvjeravam vas ... — reče polako. — Manjice, časna riječ ... Ona zabaci glavu, a on je poljubi u usta i, da bi poljubac trajao duže, uhvati je prstima za obraze; i ispade nekako, da se on našao u kutu između ormara i zida, a ona mu obavila ruke oko vrata i naslonila se na njegova prsa.

Zatim oboje otrčaše u vrt.

Vrt Šeljestovih je bio velik oko četiri desetine. Tu je raslo dvadesetak starih javora i lipa, bijaše i jedna jela, a sve ostalo sačinjavale su voćke: trešnje, jabuke, kruške, divlji kesteni, srebrna maslina ... Bilo je i mnogo cvijeća.

Nikitin i Manjica su šuteći trčali po stazama, smijali se, zadavali pokatkad jedno drugom oštra pitanja, na koja ne odgovarahu, a nad vrtom je sjao polumjesec i na zemlji se iz tamne trave, slabo osvijetljene tim polumjesecom, pružali sanjivi tulipani i perunike, kao da su molili da se i njima izjavi ljubav.

Kad se Nikitin i Manjica vratiše kući, oficiri i gospođice bijahu već na okupu i plesahu mazurku. Poljanski je opet vodio veliki krug po svim sobama, a poslije plesa su se opet igrali »sudbine«. Prije večere, kad gosti pođoše iz salona u blagovaonicu, Manjica, ostavši nasamo s Nikitinom, priljubi se uza nj i reče:

— Govori sam s tatom i Varjom. Mene je stid...

Poslije večere on razgovaraše sa starim. Saslušavši ga, Šeljestov se zamisli i reče:

— Veoma sam vam zahvalan na časti, koju ukazujete meni i mojoj kćeri, ali dopustite mi da s vama razgovaram prijateljski. Ne ću govoriti kao otac, nego kao džentlmen sa džentlmenom. Recite, molim vas, što vam je stalo da se tako rano ženite? Samo se seljaci žene rano, ali zna se, to je nevaljalstvo, a vi zbog čega? Kakvo je to zadovoljstvo u tako mladim godinama okovati sebe?

— Ja uopće nisam mlad! — nađe se uvrijeđen Nikitin. — Meni je dvadeset sedma godina!

— Tata, došao je veterinar! — viknu iz druge sobe Varja.

I razgovor se prekide. Nikitina otpratiše do kuće Varja, Manjica i Poljanski. Kad dođoše do njegovih vrata, Varja reče:

— Zašto se vaš tajanstveni Mitropolit Mitropolitič nigdje ne pokazuje? Neka dođe k nama.

Kad Nikitin uđe u njegovu sobu, tajanstveni Hipolit Hipolitič sjedio je na krevetu i skidao hlače.

— Nemojte lijegati, dragi moj! — reče mu Nikitin sav zapuhan. — Počekajte, nemojte lijegati!

Hipolit Hipolitič brzo obuče hlače i zapita uplašeno:

— Što je?

— Ženim se!

Nikitin sjede pored druga i, gledajući ga začuđeno, kao da se čudi samome sebi, reče:

— Zamislite, ženim se. Uzimam Mašu Šeljestovu! Danas sam je zaprosio.

— Pa što? Čini se, da je dobra djevojka. Samo je vrlo mlada.

— Da, mlada! — uzdahnu Nikitin i zabrinuto slegnu ramenima. — Vrlo, vrlo mlada.

— Učila je kod mene u gimnaziji. Znam je. Zemljopis je učila dosta dobro, a povijest — slabo. I na satu nije bila pažljiva.

Nikitinu odjednom zbog nečega bude žao prijatelja i htjede da mu kaže nešto ljubazno, utješno.

— Dragi moj, zašto se vi ne ženite? — zapita. — Hipolite Hipolitiču, zašto se vi, na primjer, ne biste oženili

Varjom? To je divna, izvrsna djevojka! Istina, ona voli mnogo da se prepire, ali je zato srce... kakvo srce! Malo prije je pitala za vas. Hoćete li, dragi moj, da se oženite njome? A?

On je dobro znao da Varja ne bi pošla za toga dosadnog čovjeka prćasta nosa, ali ga je ipak tjerao da se oženi njome. Zašto?

— Ženidba je... ozbiljan korak — reče Hipolit Hipolitič, promislivši. Treba sve pretresti, izmjeriti, a ovako ne ide. Razboritost nije nikad na odmet, osobito u ženidbi, kad čovjek, prestavši da bude momak, počinje nov život.

I on poče da govori o onom, što svima bijaše već davno poznato. Nikitin ga ne htjede slušati, oprosti se i ode u svoju sobu. Brzo se svuče i legne, da bi što prije počeo misliti o svojoj sreći, o Manjici, o budućnosti, i, osmjehnuvši se, odjednom se sjeti da još nije čitao Lessinga. »Treba pročitati...« pomisli. »Uostalom, zašto da ga čitam? Nek' ide k vragu!«

I zamoren od svoje sreće, odmah zaspa i osmjehivaše se sve do jutra.

Sanjao je topot konja o drveni pod; vidio je u snu kako su iz staje izveli najprije vranog Grofa Nulina, a zatim bijelog Velikana, pa njegovu sestru Majku...

II

»U crkvi je bilo vrlo tjeskobno i bučno, jednom čak netko i vrisnu, a protojerej, koji je vjenčavao mene i Manjicu, pogleda preko naočara u gomilu i reče grubo:

— Ne šetajte se po crkvi i ne galamite, već stojte mirno i molite se bogu. Treba imati straha božjeg.

Kum i stari svat bijahu moja dva prijatelja, a Manjičini djeveri — kapetan Poljanski i poručnik Gernet. Arhijerejski zbor je divno pjevao. Puckaranje svijeća, blijesak, toalete, oficiri, mnoštvo veselih, zadovoljnih lica i neki naročiti, prozračni Manjin izgled, i, uopće, cijela sredina i riječi molitve pri vjenčanju dirahu me do suza i ispunjavahu svečanim blaženstvom. Mislio sam: kako se rascvjetao, kako se oblikovao u posljednje vrijeme pjesnički lijepo moj život! Prije dvije godine bio sam još student, stanovao u jeftinim sobama u

Neglinoj ulici, bio bez novaca, bez rođaka, i, kako mi se tada činilo, bez budućnosti. A sada sam profesor gimnazije u jednom od najljepših gubernijskih gradova, osiguran, voljen, razmažen.

Eto, radi mene, mislio sam, skupila se ova gomila, radi mene gore tri golema kandila, grmi protođakon, trude se pjevači, i radi mene je tako mlado, ljepo i radosno ovo stvorenje, koje će se malo kasnije nazivati mojom ženom. Sjetih se prvih susreta, naših izleta izvan grada, izjave ljubavi i vremena, koje je, kao namjerno, cijelo ljeto bilo izvanredno lijepo, i onu sreću, koja bi mi se nekada u Neglinoj ulici činila mogućom samo u romanima i pričama, sada sam stvarno doživljavao i kao da sam je šakama grabio.«

Poslije vjenčanja svi su se u gužvi skupljali oko mene i Manje i izražavali svoje iskreno zadovoljstvo, čestitali i željeli sreću. Brigadni general, starac od sedamdeset godina, čestitao je samo Manjici i piskutljivim glasom rekao joj tako glasno, da se čulo u cijeloj crkvi: »Mila, nadam se da ćete i poslije svadbe ostati isti takav ružin pupoljak.«

Oficiri, direktor i svi profesori osmjehnuše se iz pristojnosli, i ja na svome licu osjetih prijazan, ali neiskren osmijeh. Moj dragi Hipolit Hipolitič, profesor povijesti i zemljopisa, koji je govorio ono, što je odavno svima bilo poznato, čvrsto mi stisne ruku i s osjećajem reče:

— Dosad ste bili neoženjeni i živjeli ste sami, a sad ste oženjeni i živjet ćete udvoje.

Iz crkve smo pošli prema dvokatnoj neožbukanoj kući, koju sada dobivam kao miraz. Osim te kuće Manja donosi dvadesetak tisuća rubalja i još neku Melitonovsku pustaru sa kućicom za čuvara, gdje je, kako se govori, bezbroj kokošiju i pataka, koje bez nadzora postaju divlje.

Po dolasku iz crkve, izvalivši se na turski divan u svome novom radnom kabinetu, divlje sam se protezao i pušio, bilo mi je meko, udobno i ugodno kao nikada u životu, a u to vrijeme gosti su klicali »živio« i u predsoblju je loša muzika svirala tuševe i svakojake budalaštine. Varja, Manjina sestra, utrčala je u kabinet s peharom u ruci, s nekim čudnim, napregnutim izrazom, kao da joj usta bijahu puna vode; očito je htjela da trči dalje, ali se odjednom nasmija, zajeca, i

pehar se zvučno otkotrlja po podu. Mi je uhvatismo pod ruke i izvedosmo.

— Nitko ne može razumjeti! — mrmljala je ona poslije toga u najdaljoj sobi, ležeći na postelji pored dadilje. — Nitko, nitko! Bože moj, nitko ne može razumjeti!

Ali su svi dobro razumjeli, da je ona četiri godine starija od svoje sestre Manje, a još se nije udala, i da nije plakala iz zavisti, nego zbog tužne spoznaje da joj vrijeme prolazi, da je čak možda već i prošlo. Kad su plesali kadrilu, ona bijaše u salonu s uplakanim, jako napudranim licem, i ja vidjeh kako je kapetan Poljanski držao pred njom pladanj sa sladoledom, a ona je jela žličicom...

Već je šest sati izjutra. Ja uzeh dnevnik da opišem svoju potpunu, raznovrsnu sreću i mišljah, da ću napisati šest araka te sutra pročitati Manji, ali čudnovata stvar, u glavi mi se sve smiješalo, postalo nejasno kao san, i sjećam se lijepo samo one epizode s Varjom i htio bih da napišem: sirota Varja! Eto, tako bih cijelo vrijeme sjedio i pisao: sirota Varja! A uzgred, zašumje drveće: bit će kiše; gaču vrane, a u moje Manje, koja je tek zaspala, odnekud je lice tužno.«

Poslije toga Nikitin zadugo nije dirao svoj dnevnik. U prvim danima kolovoza počeli su kod njega popravni i prijemni ispiti, a poslije Velike Gospe — redoviti rad u školi. Obično je u devet sati odlazio na dužnost, a već je u deset tugovao za Manjom i svojom novom kućom i pogledavao na sat. U nižim je razredima tjerao kojeg dječaka da diktira, i dok su djeca pisala, sjedio je na prozoru zatvorenih očiju i sanjao; a bilo da je sanjao o budućnosti, bilo da se sjećao prošlosti — sve je u njega ispadalo podjednako lijepo, slično priči. U starijim razredima čitali su naglas Gogolja ili Puškinovu prozu i on je zbog toga drijemao, a u mislima su se pojavljivali ljudi, drveće, polja, konji za jahanje, i on govoraše sa uzdahom, kao da se divio autoru:

— Kako je lijepo!

U velikom odmoru Manja mu je slala doručak u ubrusu bijelom kao snijeg i on ga je jeo polako, sa razdjelom, da produži nasladu, a Hipolit Hipolitič, koji je obično doručkovao samo jednu zemičku, gledao ga je sa poštovanjem i zavišću i govorio nešto poznato, kao:

— Bez hrane ljudi ne mogu opstojati!

Iz gimnazije je Nikitin išao na privatne satove i kad bi se napokon u šest sati vraćao kući, osjećao bi radost i uzbuđenje kao da cijele godine nije bio kod kuće. Trčao bi po stepenicama zapuhan, nalazio bi Manju, grlio je, ljubio i kleo se da je voli i da bez nje ne može živjeti, uvjeravao je, da je se mnogo zaželio i sa strahom bi je pitao: jeli zdrava i zašto joj je lice tako neveselo. Zatim bi zajedno ručali. Poslije ručka bi legao na divan u radnoj sobi i pušio, a ona bi sjedila pored njega i poluglasno pričala.

Njegovi najsretniji dani sada bijahu nedjelje i praznici, kada je od jutra do večeri ostajao kod kuće. U te bi dane živio naivnim, ali neobično ugodnim životom, koji je nalikovao na pastirske idile. Ne prestajući paziti kako njegova pametna i vrijedna Manja svija gnijezdo i želeći pokazati kako i sam nije suvišan u kući, on bi radio nešto nekorisno, kao na primjer, izvlačio iz šupe kočiju i pregledavao je sa svih strana. Manjica je sa tri krave uredila pravu mliječnu ekonomiju i kod nje u podrumu i na hladnjači bijaše mnogo posuda s mlijekom i lonaca s vrhnjem, a sve je to čuvala radi maslaca. Katkada bi Nikitin za šalu tražio čašu mlijeka, a ona bi se uplašila, jer je to bio nered, ali bi je on onda grlio i govorio joj:

— Gle, gle, zlato moje, šalio sam se! Šalio!

Ili bi se smijao njenoj pedanteriji, kad bi ona, na primjer, našavši u ormaru zabačeni, kao kamen tvrdi komadić kobasice ili sira, s dostojanstvom rekla:

— To će pojesti posluga u kuhinji.

On bi primjećivao, da je takav sitni komadić dovoljan samo za mišolovku, a ona bi stala vatreno dokazivati, da se ljudi ništa ne razumiju u domaćinstvo i da poslugu ne ćeš ništa začuditi, ako joj pošalješ i pedest kilograma zakuske, a on se slagao s njom i u zanosu je grlio. Ono, što bi u njenim riječima bilo istinito, činilo mu se neobično i čudnovato, a ono, što se nije slagalo s njegovim uvjerenjem, bijaše po njegovu mišljenju naivno i dirljivo.

Katkada ga je obuzimalo filozofsko raspoloženje te bi počinjao raspravljati o nekoj apstraktnoj temi, a ona bi ga slušala i radoznalo mu gledala u lice.

— Beskrajno sam sretan s tobom, radosti moja — govorio bi, igrajući se njenim prstima ili rasplećući joj i opet

mrseći kosu. — Ali na ovu svoju sreću ne gledam kao na nešto, što mi je slučajno palo s neba. Ta je sreća — potpuno prirodna pojava, dosljedna, logički istinita. Vjerujem u to, da je čovjek tvorac svoje sreće, i sada uzimam upravo to, što sam sâm stvorio. Da, govorim bez pretjerivanja, tu sam sreću sam stvorio i vladam s pravom njome. Tebi je poznata moja prošlost. Sirotinja, bijeda, nesretno djetinjstvo, tužna mladost, sve je to borba, to je put, koji sam krčio ka sreći...

U listopadu je gimnazija pretrpjela težak gubitak: Hipolit Hipolitič se razbolio od upale mozga i umro. Posljednja dva dana pred smrt bio je u nesvjestici i buncao je, ali je i u bunilu govorio samo ono, što je svakome bilo poznato:

— Volga utječe u Kaspijsko More... Konji jedu zob i sijeno...

Toga dana, kada su ga sahranjivali, nije bilo predavanja. Kolege i učenici su nosili lijes, a gimnazijski zbor je cijelim putem do groblja pjevao »Svjati bože«. U sprovodu su sudjelovala tri svećenika, dva đakona, sva muška gimnazija i arhijerejski zbor u svečanim odorama. I promatrajući svečanu sahranu, prolaznici su se pri susretu krstili i govorili:

— Daj bože da svatko tako umre!

Kad se vratio s groblja kući, ganuti Nikitin nađe u stolu svoj dnevnik i napisa:

»Malo prije spustiše u raku Hipolita Hipolitiča Rižickoga. Mir neka je prahu tvome, skromni trudbeniče! Manja, Varja i sve žene, koje bijahu na sahrani, iskreno su plakale, možda zato, što su znale da ovoga nezanimljivoga, zaboravljenoga čovjeka nikad nije voljela nijedna žena. Ja htjedoh da na grobu druga održim topao govor, ali su me obavijestili, da se to možda ne će svidjeti direktoru, budući da on nije volio pokojnika. Čini se, da mi je ovo poslije svadbe prvi dan kad mi je teško pri duši...«

Nakon toga u cijelom polugodištu nije bilo nikakvih osobitih događaja.

Zima bijaše mlaka, bez mrazeva, sa vlažnim snijegom; baš na Bogojavljenje, na primjer, cijelu je noć vjetar žalosno fijukao kao ujesen i s krovova je lilo, a ujutro, za posvete vode, policija ne pusti nikoga na rijeku, pošto se, govorahu, led naduo i pocrnjeo. Ali, ne obazirući se na loše vrijeme, Nikitin je živio isto tako sretno, kao i ljeti. Čak se dodala i

jedna zališna zabava: naučio je igrati *vint!* Samo ga je jedno katkada uzrujavalo, ljutilo i činilo se da mu smeta da bude potpuno sretan: to bijahu mačke i psi, koje je dobio kao miraz. U sobama je uvijek, osobito izjutra, zaudaralo kao u zvjerinjaku, a to zaudaranje ničim se nije moglo ugušiti. Mačke su se često tukle sa psima. Zlu Mušku su hranili deset puta na dan, ali ona kao i prije nije cijenila Nikitina i režaše na njega:

»O-o-o---av-av . . .«

Nekako u vrijeme velikog posta vraćaše se on u ponoć kući iz kluba, gdje je kartao. Padaše kiša i bijaše mračno i blatno. Nikitin osjećaše na duši neugodan talog i nikako mogaše shvatiti odakle to: da li od toga, što je bio izgubio dvanaest rubalja, ili od toga, što je jedan drug u igri bio rekao, da Nikitinove kokoši ne kljucaju pare, aludirajući očito na miraz. Nije mu bilo žao dvanaest rubalja, a riječi partnera u igri nisu sadržavale u sebi ništa uvredljivo, ali ipak bijaše neugodno. Čak ne htjede ni kući.

— Uh, kako je neugodno — reče, zastajkujući kod fenjera.

Pade mu na pamet, da mu nije žao dvanaest rubalja, jer ih je dobio badava. Ali kad bi bio radnik, znao bi cijeniti svaku kopjejku i ne bi bio ravnodušan prema dobitku i gubitku. Pa i sva mu je sreća, mišljaše on, došla badava, uzalud, a u suštini ona bijaše za njega takva raskoš, kao što je lijek zdravu čovjeku. Da je on, kao golema većina ljudi, bio potišten brigom za koricu kruha i borio se za opstanak, da su ga boljela leđa i grudi od rada, onda bi večera, topao, udoban stan i domaća sreća bili potreba, nagrada i ukras njegova života, a sad je sve to imalo nekakvo čudnovato, neodređeno značenje.

— Uh, kako je neugodno! — ponovi, razumijevajući dobro da su takva razmišljanja sama po sebi loš znak.

Kad je došao kući, Manja je bila u postelji. Disala je ravnomjerno i osmjehivala se, očito je spavala s velikim zadovoljstvom. Pored nje, savijen u klupko, ležao je bijeli mačak i preo. Dok je Nikitin palio svijeću i cigaretu, Manja se probudi i nadušak ispi čašu vode.

— Najela sam se marmelade — reče i nasmija se. — Jesi li bio kod naših? — zapita ona, prošutjevši.

— Ne, nisam.

Nikitin je već znao da je kapetan Poljanski, na koga je Varja u posljednje vrijeme jako računala, dobio premještaj u jednu zapadnu guberniju i da je već išao u oproštajne posjete po gradu, pa je zato u tastovoj kući bilo neveselo.

— Večeras je svratila Varja — reče Manja, sjedajući. — Nije ništa govorila, ali joj se, sirotici, po licu vidjelo da joj je teško. Ne mogu podnositi Poljanskoga. Debeo, ponaduo, a kad hoda ili pleše, tresu mu se obrazi... Nije čovjek po mome ukusu, ali sam ga ipak držala za poštena čovjeka.

— Ja i sada držim da je pošten.

— A zašto je tako ružno postupio s Varjom?

— Zašto ružno? — zapita Nikitin, počinjući da se ljuti na bijelog mačka, koji se protezao, grbeći se. — Koliko mi je poznato, on je nije prosio, niti joj davao nekakva obećanja.

— A zašto je često bivao u kući? Ako nije imao namjere da se ženi, nije trebalo onamo dolaziti.

Nikitin ugasi svijeću i leže. Ali, niti mu se spavalo, niti ležalo. Činjaše mu se, da mu je glava grdno velika i prazna kao koš, i da po njoj lutaju nekakve nove, naročite misli, u obliku dugačkih sjenki. Mislio je o tome, da osim meke svjetlosti svjetiljke, koja se osmjehivala njegovoj tihoj domaćoj sreći, osim toga malog svijeta, u kojemu on i njegov mačak tako mirno i slatko žive, postoji još i drugi svijet... I on odjednom vatreno, do tuge, poželje taj drugi svijet, da sam zarađuje negdje u tvornici ili u velikoj radionici, da govori s katedre, piše, štampa, buči, umara se, pati... Poželje nešto takvo, što bi ga obuzelo do samozaborava, do ravnodušnosti prema ličnoj sreći, koje je osjećanje tako jednoliko. I u mislima mu odjednom kao živ izraste Šebaldin i progovori užasnuto:

— Čak ni Lessinga niste čitali! Kako ste zaostali! Bože, kako ste se zapustili!

Manja opet počne piti vodu. On pogleda u njen vrat, puna ramena i grudi i sjeti se riječi, koje je nekad izgovorio u crkvi brigadni general: pupoljak.

— Pupoljak — promrmlja i nasmija se.

Kao odgovor, zareža mu pod krevetom sanjiva Muška:

»— O-o-o-... av-av...«

Teška mržnja, kao hladan čekić, okrete se u njegovoj duši, i on zaželje da Manji kaže nešto grubo, pa čak da skoči i udari je. Poče mu lupati srce.

— Dakle — zapita on, suzdržavajući se — ako sam dolazio k vama u kuću, bio sam neminovno dužan da se tobom oženim?

— Dabome. Ti to i sam dobro razumiješ.

— To je zgodno.

A trenutak zatim opet ponovi:

— To je zgodno.

Da ne kaže nešto zališno i da umiri srce, Nikitin otide u svoju sobu za rad i leže na divan bez jastuka, a zatim leže na pod, na sag.

»Koješta!« umirivaše sebe. »Ti si odgojitelj omladine, radiš na najplemenitijem polju... Kakav ti je drugi svijet potreban? Ludost!«

Ali odmah sa čvrstim uvjerenjem govoraše sebi, da on uopće nije odgojitelj omladine, nego činovnik, isto tako netalentiran i bezličan, kao i Čeh, profesor grčkog jezika; on nikada nije bio za nastavnički poziv, pedagogiju niti je znao, niti se za nju zanimao, nit se umije ispravno odnositi prema djeci, i njemu je nepoznato značenje onog, što je predavao, a možda je čak učio ono, što i nije trebalo. Pokojni Hipolit Hipolitič je bio otvoreno tup, i svi su drugovi i učenici znali, tko je on i što se od njega može očekivati. On, Nikitin, poput Čeha, umije prikrivati svoju tupost i vješto varati sve, pričinjajući se da kod njega, hvala bogu, ide sve u redu. Te su nove misli plašile Nikitina, on ih se odricaše, nazivaše ih glupim i vjerovaše, da je sve to od živaca i da će se smijati samome sebi...

I zaista, ujutro se smijao svojoj nervozi i nazivao sebe babom, ali mu već bijaše jasno, da je izgubio svoj mir, vjerojatno zauvijek, i da za njega u dvokatnoj neožbukanoj zgradi više nema sreće. Domišljao se, da je iluzija iščezla i da je već počinjao novi, nervozan, svijestan život, koji se ne slaže s mirom i ličnom srećom.

Sutradan, u nedjelju, bijaše u gimnazijskoj crkvi i vidje se s direktorom i kolegama. Činilo mu se, da su oni bili zauzeti samo time, kako će brižljivo sakriti svoje neznanje i nezadovoljstvo životom, a i on sam, da im ne pokaže svoj

nemir, osmjehivaše se uljudno i govoraše o sitnicama. Zatim je otišao na željezničku stanicu i vidio kako je došao i otišao poštanski vlak, i bilo mu je ugodno, što je sam i što ne treba ni s kim da razgovara.

Kod kuće je zatekao tasta i Varju, koji su mu došli na ručak. Varja je imala uplakane oči i žalila se na glavobolju, a Šeljestov je vrlo mnogo jeo i govorio o tome, kako su sadašnji mladići nesigurni i kako je u njih malo džentlmenstva.

— To je nevaljalstvo! — reče on. — Pa ja ću mu tako i reći: to je nevaljalstvo, dragi gospodine!

Nikitin se prijazno osmjehnu i pomože Manji da posluži goste, a poslije ručka otide u svoj kabinet i zaključa se.

Ožujsko sunce je sjalo jako i kroz prozorska su okna padale na stol tople zrake. Bijaše tek dvadeseti ožujka, ali su već vozili fijakeri i u vrtu su bučili čvorci. Sve se činilo kao da će sad izaći Manjica i zagrliti ga jednom rukom oko vrata te reći, da su konji za jahanje ili kočija pred trijemom i zapitati ga, što treba obući da ne ozebe.

Počinjalo je proljeće, tako divno, kao i prošle godine i obećavalo iste radosti... Ali Nikitin razmišljaše, kako bi sada lijepo bilo uzeti dopust, otići u Moskvu te odsjesti u Neglinovoj ulici u poznatom stanu.

U susjednoj sobi su pili kavu i razgovarali o kapetanu Poljanskome, a on se trudio da ne čuje te napisa u svome dnevniku: »Gdje sam, bože moj! Oko mene je sve ružno i gadno. Dosadni, ništavni ljudi, lonci s vrhnjem, vrčevi s mlijekom, žohari, glupe žene... Nema ništa strašnije, uvredljivije i tužnije od prostote. Treba bježati odavle, bježati još danas, inače ću poludjeti!«

NA IMANJU

Pavle Iljič Raševič je hodao mekano gazeći po podu, pokrivenom maloruskim ponjavama, i bacajući dugačku usku sjenu na zid i strop, a njegov gost Meyer, koji vrši dužnost sudskog istražitelja, sjedio je na turskom divanu, podavši poda se jednu nogu, pušio je i slušao. Sat je već pokazivao jedanaest i čulo se kako su u sobi do kabineta prostirali stol.

— Kako hoćete, molim — govorio je Raševič — sa stajališta bratstva, jednakosti i ostalog, čuvar svinja Mitka možda je isto tako čovjek, kao i Goethe ili Friedrich Veliki; ali stanite vi na znanstvenu podlogu, budite hrabri, pa pogledajte činjenicama ravno u lice, i postat će vam očevidno, da bijela kost — nije predrasuda, nije bapska izmišljotina. Bijela kost, dragi moj, ima prirodno — historijsko opravdanje, i poricati je, po mome mišljenju, isto je tako čudnovato, kao poricati rogove u jelena. Treba uzimati u obzir činjenice! Vi ste pravnik i niste okusili nikakvih drugih nauka osim humanističkih, pa se možete sablažnjavati iluzijama na račun jednakosti, bratstva i ostalog; ja sam pak nepopravljiv darvinist, i za mene takve riječi, kao što su porijeklo, aristokratizam, plemenita krv, nisu prazne.

Raševič je bio uzbuđen i govorio je vatreno. Oči su mu sjajile, cviker se nije držao na nosu, nervozno je trzao ramenima, namigivao, a pri riječi »darvinist« junački se pogledao u ogledalo i objema rukama raščešljao svoju sijedu bradu. Bijaše odjeven u veoma kratak iznošeni kaput i uske hlače; brzina kretnji, odvažnost i ovaj kusavi kaput nekako mu nisu pristajali, i činilo se, da njegova velika, dugokosa, lijepa glava, koja je podsjećala na arhijereja ili zaslužnog pjesnika, bijaše postavljena na tijelo visoka, mršava i neć-

kava mladića. Kada bi se široko raskoračio, njegova je dugačka sjena bila nalik na škare.

Uopće, volio je da priča i uvijek mu se činilo, da govori nešto novo i originalno. U Meyerovoj pak nazočnosti osjećao je neobičan duševni polet i navalu misli. Istražitelj mu je bio simpatičan i nadahnjivao ga svojom mladošću, zdravljem, divnim manirama, solidnošću, a glavno — svojim srdačnim odnosom prema njemu i njegovoj obitelji. Znanci uopće nisu voljeli Raševiča, zazirali su se od njega i, kako mu je bilo poznato, pričali o njemu, da je tobože razgovorima otjerao u grob svoju ženu, a iza leđa ga nazivali mizantropom i žabom. Samo je Meyer, čovjek nov i bez predrasuda, često i rado navraćao k njemu i čak je negdje govorio, da su Raševič i njegove kćeri — jedini ljudi u kotaru, kod kojih se osjeća toplo kao kod svojih. On se Raševiču sviđao i zato, što je bio mlad, pa bi mogao biti dobra partija za Ženju, stariju kćer.

I sada, uživajući u svojim mislima i zvukovima vlastita glasa te zadovoljno pogledavajući na umjereno punašna, lijepo podšišana i pristojnoga Meyera, Raševič je maštao o tome, kako će udomiti svoju kćer za dobra čovjeka i kako će zatim sve brige o imanju prijeći na zeta. Neugodne brige! Kamate nisu uplaćene u banku već za dva roka, različitih dugova i novčanih kazni skupilo se već više od dvije tisuće!

— Za mene nema sumnje — nastavio je Raševič, oduševljavajući se sve više — ako je kakav Rikard Lavljeg Srca ili Friedrich Barbarossa, pretpostavimo, hrabar i velikodušan, onda se sve te odlike naslijeđem prenose na njegova sina zajedno s vijugama i mozgovnim čvorovima, i ako se ta hrabrost i velikodušnost razvijaju u sina odgojem i vježbom, pa ako se on oženi princezom također velikodušnom i hrabrom, onda te odlike prelaze na unuka i tako dalje, sve dok ne postanu osobine vrste i prijeđu, takoreći organski, u tijelo i krv. Zahvaljujući strogom spolnom odabiranju, tome, što su se plemenite obitelji instinktivno čuvale od braka sa osobama nižega staleža, odlični mladići nisu se ženili vrag zna s kime, visoka duševna svojstva prenosila su se iz pokoljenja u pokoljenje u svoj svojoj čistoći, čuvala se i u toku vremena vježbom postajala sve savršenija i viša. Za ono lijepo, što ga posjeduje čovječnost, dužni smo upravo prirodi, pravilnome

prirodno-historijskom svrsishodnom toku stvari, koji je brižljivo u toku vjekova izdvajao bijelu kost od crne. Da, brajko moj! Tâ nije prostak, nije nam kuharičin sin dao književnost, znanost, umjetnost, pravo, pojmove o časti, dužnostima... Za sve to čovječanstvo duguje isključivo bijeloj kosti, i u tom smislu, sa prirodno-historijskog stajališta, loši Sobakjevič, samo zato što je bijela kost, korisniji je i viši nego i najbolji trgovac, pa makar ovaj posljednji sagradio — petnaest muzeja! Kako hoćete, molim! I ako ja prostaku ili kuharičinu sinu ne pružam ruku i ne posađujem ga pored sebe za stol, onda ja upravo time čuvam najbolje, što ima na zemlji, i ostvarujem jedan od najviših planova majke prirode, koji nas vodi k savršenstvu...

Raševič zastade, češljajući bradu objema rukama; zaustavi se na zidu i njegova sjena, nalik na škare.

— Uzmite našu majčicu Rusiju — nastavi on, turivši ruke u džepove i stajući čas na potpetice, čas na prste. — Tko su njezini najbolji ljudi? Uzmite naše prvoklasne slikare, književnike, kompozitore... Tko su oni? Sve su to, dragi moj, bili predstavnici bijele kosti. Puškin, Gogolj, Ljermontov, Turgenjev, Gončarov, Tolstoj — nisu djeca crkvenjaka, molim!

— Gončarov je bio trgovac — reče Meyer.

— Pa što! Izuzeci samo potvrđuju pravilo. A i o Gončarovljevoj genijalnosti moglo bi se još mnogo raspravljati. Ali ostavimo imena i vratimo se činjenicama. Što ćete vi, na primjer, reći, gospodine moj, o tako očitoj činjenici: čim se prostak uvukao onamo, kamo ga prije nisu puštali — u viši svijet, u znanost, u književnost, u upravu, u sudstvo, onda se, pazite dobro, za najviša ljudska prava zauzela prije svega sama priroda i prva najavila rat toj hordi. Zaista, čim se prostak počeo gurati onamo, gdje mu nije mjesto, počeo je zaostajati, venuti, gubiti pamet, izrođavati se, i nigdje ne ćete sresti toliko neurastenika, duševnih bogalja, sušičavih i svakakve nedonoščadi, koliko među tim golubićima. Umiru kao jesenske muhe. Kad ne bi bilo toga spasonosnog izrođavanja, od naše civilizacije odavno već ne bi ostao kamen na kamenu, sve bi progutao prostak. Budite dobri, pa mi recite, što nam je dosada dala ova najezda. Što je sa sobom donio prljavac? — Raševič učini tajanstveno uplašeno lice i nastavi:

— Nikada još naša znanost i književnost nisu bile na tako niskoj razini, kao sada! Sadašnji, gospodine moj, nemaju ni ideja, ni ideala, i sva je njihova djelatnost prožeta istim duhom: kako bi što bolje oguliii i s koga bi skinuli posljednju košulju. Sve ove sadašnje, koji se izdaju za napredne i čestite ljude, možete kupiti za srebrni rubalj, i suvremeni se intelektualac odlikuje upravo tom osobitošću, da morate čvršće držati džep, dok s njime razgovarate, jer će vam inače izvući novčarku. Raševič namignu i grohotom se nasmija. — Boga mi, izvući će! — radosno progovri tankim glasićem. — A moral? Kakav je moral? — Raševič se okrenu prema vratima. — Sada se više ne čude, kada žena potkrada i napušta muža; što je to, sitnica. Sada, brajko, devetnaestogodišnja djevojčica gleda već kako bi stekla ljubavnika, i sve one amaterske predstave i književne večeri izmišljene su samo zato, da bi lakše bilo ščepati bogata kulaka i postati mu priležnica... Majke prodaju svoje kćeri, a muževi otvoreno pitaju, pošto se prodaju njihove žene; možeš se čak i cjenjkati, dragi moj.

Meyer, koji je cijelo vrijeme šutio i nepomično sjedio, najednom ustade s divana i pogleda na sat.

— Oprostite, Pavle Iljiču — reče — meni je već vrijeme da idem kući.

Ali Pavle Iljič, koji još nije bio završio govoriti, zagrli ga i, silom ga posađujući na divan, zakle se, da ga ne će pustiti bez večere. I Meyer je opet sjedio i slušao, ali je već Raševiča promatrao u nedoumici i uznemireno, kao da ga je tek sada počeo shvaćati. Crvene su mu mrlje izbile na lice. I kada je napokon ušla sobarica i rekla, da ih gospođice pozivaju večerati, on lako uzdahnu i prvi izađe iz kabineta.

U susjednoj sobi za stolom sjedile su Rašičeve kćeri, Ženja i Iraida, od 24 i 22 godine, obje crnooke, veoma blijede i jednake rastom. Ženja raspuštene kose, a Iraida sa visokom frizurom. I prije nego što su počele jesti, obje su popile po čašicu gorke rakije s takvim izrazom, kao da su to popile slučajno, prvi put u životu, i obje su se zbunile i udarile u smijeh.

— Mir, djevojčice! — reče Raševič.

Ženja i Iraida su između sebe govorile francuski, a s ocem i gostom ruski. Prekidajući jedna drugu i miješajući

ruski govor s francuskim, počele su brzo pričati, kako su baš u ovo vrijeme, u kolovzu, prijašnjih godina odlazile u institut i kako je bilo veselo. Sada pak nemaju kamo putovati i moraju stalno, i ljeti i zimi, živjeti na imanju. Kakva dosada!

— Mir, djevojčice! — ponovi Raševič.

Sam je htio da govori. Ako su uz njega govorili drugi, on je osjećao nešto nalik na ljubomoru.

— Tako vam je to, dragi moj... — poče on, opet ljubazno pogledajući istražitelja. — Mi se zbog dobrote, jednostavnosti, zbog straha da se ne bi posumnjalo da smo zaostali, bratimimo, oprostite, sa svakim smećem, propovijedamo bratstvo i jednakost s kulacima i krčmarima; ali kada bismo se čestito zamislili, onda bismo vidjeli, koliko je štetna ta naša dobrota. Mi smo učinili da civilizacija već visi na vlasi. Dragi moj! Ono, što su vjekovima gradili naši preci, ako ne danas, a ono sutra, oskvrnut će i uništiti ovi najnoviji Huni...

Poslije večere svi odoše u salon. Ženja i Iraida su zapalile svijeće na klaviru, pripravile note... Ali otac je stalno nastavljao govoriti i nije se znalo, kada će svršiti. One su već s tugom i srdžbom gledale na egoista oca, kojemu je uživanje da brblja i zablista svojom pameću bilo, očito, draže, i važnije, nego sreća kćeri. Meyer, jedini mladi muškarac, koji je dolazio u njihovu kuću, dolazio je — one su to znale — radi njihova miloga ženskoga društva, ali ga je neumorni starac prisvojio i nije ga puštao od sebe ni koraka.

— Poput onoga, kako su zapadni vitezovi suzbili napad Mongola, tako se i mi, dok još nije kasno, moramo zbiti u redove i udariti složno na našega neprijatelja — nastavljao je Raševič tonom propovjednika, podižući uvis desnu ruku. — Neka se ja pojavim pred prostacima kao grozni i silni Rikard Lavljeg Srca, a ne kao Pavel Iljič! Prestanimo s njima biti uljudni, dosta je! Dajte da se svi dogovorimo, čim nam se prostak malo približi, da mu smjesta bacimo ravno u njušku riječ prezira: »K sebi ruke! Ne sjedaj, gdje ti nije mjesto!« Pravo u njušku! — nastavi Raševič u zanosu, pokazujući preda se savijenim prstom. — U njušku! U njušku!

— Ja to ne mogu — progovori Meyer, okrećući se.

— A zašto? — živo upita Raševič, predosjećajući zanimljivu prepirku, koja će se nastaviti. — A zašto?

— Zato, što sam i sam malograđanin.

Rekavši to, Meyer pocrvenje, čak mu se i vrat napnu, a suze mu zablistaše u očima.

— Moj je otac bio običan radnik, — dodade on grubim, odsječenim glasom, — ali ja u tome ne vidim ništa ružno.

Raševič se strašno smete, pa preneražen, baš kao da su ga uhvatili na mjestu zločina, rastreseno gledaše Meyera i nije znao, što da kaže. Ženja i Iraida pocrvenješe i nadviše se nad note; stidjele su se za svoga netaktičnog oca. Minuta je prošla u šutnji, i stid je već bio postao nepodnošljiv, kad najednom, nekako bolećivo, nategnuto i u zao čas, zazvučaše u zraku riječi:

— Da, ja sam plebejac i time se ponosim.

Zatim se Meyer, spotičući se nespretno o namještaj, oprosti i brzo ode u predsoblje, iako još ne bijahu upregnuti konji.

— A vama će danas biti mračno u putu — mrmljao je Raševič, idući za njim. — Mjesec sada kasno izlazi.

Oba stajahu na doksatu u mraku i čekahu da se upregnu konji. Bijaše svježe.

— Zvijezda je pala ... — progovori Meyer, umatajući se u kaput.

— U kolovozu ih mnogo pada.

Kada upregnuše konje, Raševič pozorno pogleda u nebo i reče s uzdahom:

— Pojava, dostojna Flammarionova[1] pera ...

Ispratjvši gosta, on prošeta po vrtu, gestikulirajući u mraku rukama i ne želeći vjerovati, da se upravo dogodio tako čudan i glup nesporazum. Stidio se i ljutio na sebe. U prvome redu, s njegove je strane bilo krajnje neoprezno i netaktično počinjati taj prokleti razgovor o bijeloj kosti, ne saznavši prije, s kime ima posla; nešto mu se slično događalo već i prije; jedamput je u vagonu počeo grditi Nijemce, a zatim se pokazalo, da su njegovi subesjednici — Nijemci. Drugo, osjećao je da Meyer više ne će doći k njemu. Ti intelektualci, koji su izašli iz naroda, nezdravo su samoljubivi, tvrdoglavi i zlopamtila.

---

[1] *Camille Flammarion* (1842.—1925.), francuski astronom i pisac popularnih astronomskih djela. — Prev.

— Ne valja... — mrmljao je Raševič, pljujući; bijaše mu neugodno i mučno, kao da je pojeo sapuna. — Ah, ne valja!

Kroz prozor se iz vrta vidjelo kako je u salonu pokraj klavira Ženja sa raspuštenom kosom, veoma blijeda, uplašena, govorila nešto brzo — brzo... Iraida je zamišljena hodala iz kuta u kut, ali, eno, i ona je počela govoriti, također brzo, sa izrazom negodovanja u licu. Obje su govorile odjednom. Nije se čula nijedna riječ, ali se Raševič domišljao, o čemu su govorile. Ženja se, vjerojatno, bunila, što je otac svojim razgovorima odbio od kuće sve čestite ljude i danas im je oduzeo jedinoga znanca, možda, mladoženju, i sada jadni mladić u cijelom kotaru više nema mjesta, gdje bi mogao odmoriti dušu. Iraida je, sudeći po tome, kako je očajno podizala uvis ruke, vjerojatno, govorila o dosadnu životu, o uništenoj mladosti.

Kada dođe u svoju sobu, Raševič sjede na krevet i poče se polagano svlačiti. Bio je potišten i neprestano ga je mučio isti osjećaj kao da je jeo sapuna. Stidio se. Pošto se svuče, pogleda na svoje dugačke, žilave staračke noge i sjeti se da su ga u kotaru prozvali žabom i da se poslije svakoga dugačkoga razgovora stidio. Nekako je sudbonosno izlazilo, da je počinjao mekano, ljubazno, s dobrim namjerama, nazivajući se starim studentom, idealistom, Don Kihotom, ali ni sam ne bi opazio, kako bi malo po malo prešao na psovku i klevetu i, što je najčudnovatije, najiskrenije je kritizirao nauku, umjetnost i običaje, iako je, evo, već prošlo dvadeset godina, kako nije pročitao ni jedne knjige, niti je bio igdje dalje od gubernijskoga grada te ustvari nije znao, što se događa u bijelome svijetu. Ako je pak sjedao da napiše štogod, makar i čestitku, u pismu je izlazila grdnja. I to je sve neobično zato, što je on osjećajan, plačljiv čovjek. Ne sjedi li to u njemu nečisti duh, koji protiv njegove volje mrzi i kleveće.

— Ne valja... — uzdisao je, ležeći pod pokrivačem. — Ne valja!

Kćerke također nisu spavale. Začu se grohotan smijeh i vriska, kao da su nekoga gonili; to je Ženju bila spopala histerija. Malo kasnije zarida i Iraida. Hodnikom nekoliko puta protrča bosa sobarica...

— Kakav skandal, gospode... — mrmljao je Raševič, uzdišući i okrećući se s boka na bok. — Ne valja!

U snu ga je mučila môra. Sanjao je, kao da on, gol, visok kao žirafa, stoji usred sobe i govori, pokazujući ispred sebe prstom:

— U njušku! U njušku! U njušku!

Probudio se ustrašen i prije svega se sjetio, da se jučer dogodio nesporazum i da Meyer, naravno, više ne će doći. Također se sjetio, da valja platiti kamate u banci, udati kćeri, treba jesti, piti, a tu su bolesti, starost, neugodnosti, skoro će zima, drva nema...

Bijaše već prošlo devet sati izjutra. Raševič se polako obukao, napio čaja i pojeo dva velika komada kruha sa maslacem. Kćerke nisu došle na čaj; nisu se htjele s njime sastati, a to ga je vrijeđalo. Malo je ležao na divanu u svome kabinetu, zatim sjeo za stol i prihvatio se da kćerima piše pismo. Ruka mu je drhtala i svrbjele ga oči. Pisao je o tome, da je već star, da nije nikome potreban i da ga nitko ne voli; molio je kćeri, da ga zaborave i, kada umre, da ga sahrane u običnom jelovom lijesu, bez ceremonija, ili da njegovu lešinu pošalju u Harkov, u anatomski institut. Osjećao je da svaki njegov redak odiše srdžbom, lakrdijaštvom, ali se više nije mogao zaustaviti i samo je pisao, pisao...

— Žabo! — najednom se začulo iz susjedne sobe; bio je to glas starije kćeri, glas koji negoduje i sikće. — Žabo!

— Žabo! — ponovila je kao jeka mlađa. — Žabo!

PRIČA STAROGA VRTLARA

U oranžeriji grofova N. vršila se rasprodaja cvijeća. Kupaca bijaše malo: ja, moj susjed vlastelin i mladi trgovac, koji trguje drvima. Dok su radnici iznosili našu prekrasnu kupovinu i slagali je u kola, mi smo sjedili pokraj ulaza u oranžeriju i razgovarali o svemu i svačemu. Za toplog travanjskog jutra sjediti u vrtu, slušati ptice i vidjeti kako se cvijeće izneseno na slobodu mazi na suncu, neobično je ugodno.

Otpremanjem cvijeća, upravljao je sam vrtlar, Mihail Karlovič, poštovani starac punahna obrijana lica, u krznenom prslučiću, bez dugoga kaputa. Cijelo je vrijeme šutio, ali je slušao naš razgovor i čekao, ne ćemo li reći nešto novo. Bijaše to pametan, veoma dobar, od svih poštovan čovjek. Svi su ga zbog nečega smatrali za Nijemca, iako je po ocu bio Šved, po majci Rus i išao u pravoslavnu crkvu. Znao je govoriti ruski, švedski i njemački, mnogo čitao na tim jezicima i nije mu se moglo učiniti veće zadovoljstvo, nego mu dati da čita kakvu novu knjigu ili s njim porazgovoriti, na primjer, o Ibsenu.

Imao je svoje slabosti, ali nevine; tako je on sebe nazivao starijim vrtlarom, iako nije bilo mlađih; imao je neobično važan i naduven izraz lica; nije dopuštao da mu se protivurječi i volio je, da ga slušaju ozbiljno i pažljivo.

— Evo ovaj delija, preporučujem vam, strašan je nevaljalac — reče moj susjed, pokazujući radnika crnpurasta lica, koji se provezao mimo na buretu s vodom. — Prošlu sedmicu sudili su mu u gradu zbog pljačke i oslobodili ga. Proglasili su ga duševno bolesnim, a međutim, pogledajte mu njušku, on zdrav zdravcat. U posljednje vrijeme u Rusiji već veoma često opravdavaju hulje, objašnjavajući sve bole-

snim stanjem i afektima; ali ta oslobađanja od krivice, to očevidno popuštanje i gledanje kroz prste, ne vode k dobru. Oni demoraliziraju masu, svima je otupio osjećaj pravednosti, jer su već navikli da vide porok nekažnjen i znate li, o našem se vremenu slobodno može reći Shakespearovim riječima: »U naše zlo, razvratno doba i vrlina mora moliti porok za oproštenje.«

— To je istina, istina — složi se trgovac. — Zbog toga, što na sudovima opravdavaju, ubojstava i paljevina sada ima kudikamo više. Pitajte seljake!

Vrtlar Mihail Karlovič okrenu se prema nama i reče:

— Što se mene tiče, gospodo, ja uvijek s oduševljenjem dočekujem presude koje oslobađaju. Ne bojim se za moral i pravednost, kada kažu »nije kriv«, već naprotiv, osjećam zadovoljstvo. Čak i onda, kada mi moja savjest govori, da su, opravdavši zločinca, porotnici pogriješili, ja trijumfiram. Prosudite sami, gospodo: ako suci i porotnici više vjeruju *čovjeku*, nego dokazima, stvarnim dokazima i govorima, zar onda ta *vjera u čovjeka* sama po sebi nije viša od svih životnih prosuđivanja? Ta je vjera pristupačna samo onoj nekolicini, koji shvaćaju i osjećaju Krista.

— Misao je lijepa — rekoh ja.

— Ali to nije nova misao. Sjećam se, nekoć veoma davno čak sam čuo legendu o toj temi. Veoma zgodna legenda — reče vrtlar i nasmija se. — Meni ju je pričala moja pokojna baka, majka mojega oca, divna starica. Pričala ju je švedski, ali ruski ne će izaći tako lijepo, niti tako klasično.

Ali mi smo ga zamolili, da priča, da se ne ustručava zbog grubosti ruskoga jezika. On, veoma zadovoljan, polako zapali lulu, ljutito pogleda na radnike i reče:

— U jednom gradiću nastanio se postariji, osamljen i ružan gospodin po prezimenu Thompson ili Wilson, no, svejedno. Stvar nije u imenu. Imao je plemenit zanat: liječio je ljude. Uvijek je bio sjetan i nedruštven i govorio je samo onda, kada je to zahtijevala njegova profesija. Nikome nije išao u goste, ni s kim nije produbljivao svoje poznanstvo dalje od šutljivog naklona i živio je skromno kao monah. Stvar je u tome, što je bio učenjak, a u ono vrijeme učenjaci nisu bili nalik na obične ljude. Dane i noći provodili su u kontemplaciji, u čitanju knjiga i liječenju bolesti, a na sve

ostalo gledali su kao na trivijalnost i nisu imali vremena da govore suvišne riječi. Stanovnici grada dobro su to shvaćali i nisu mu dodijavali svojim posjetima i praznim brbljanjem. Bili su veoma zadovoljni, što im bog, napokon, poslao čovjeka, koji umije liječiti bolesti, i ponosili su se, što u njihovu gradu živi tako divan čovjek.

— On zna sve — govorili su o njemu.

Ali to nije bilo dovoljno. Trebalo je još da se kaže: »On voli sve!« U grudima toga učenoga čovjeka kucalo je divno, anđeosko srce. Bilo kako bilo, iako mu stanovnici grada bijahu tuđi, ne rod, ipak ih je on volio kao djecu i nije žalio za njih čak ni svoga života. On sam je imao sušicu, kašljao je, ali, kad bi ga zvali k bolesniku, zaboravljao je svoju bolest, nije štedio sebe i gubeći dah, penjao se na brda, koliko god visoka ona bila. Nije se obazirao na vrućinu i studen, prezirao je glad i žeđ. Novaca nije uzimao, i, čudnovato, kad bi mu umro pacijent, išao je zajedno sa rođacima za lijesom i plakao.

I brzo je postao u gradu tako potreban, da su se građani čudili, kako su prije mogli biti bez toga čovjeka. Njihova zahvalnost nije imala granica. Odrasli i djeca, dobri i zli, pošteni i varalice — jednom riječju, svi su ga cijenili i znali mu vrijednost. U gradiću i njegovoj okolici nije bilo čovjeka, koji bi sebi dopustio ne samo da mu što na žao učini, nego čak i da pomisli o tome. Izlazeći iz svojega stana, nikada nije zatvarao vrata i prozore, potpuno uvjeren, da nema takvog lopova, koji bi se odlučio da ga uvrijedi. Često je, po liječničkoj dužnosti, morao da ide na dulja putovanja, preko šuma i gora, gdje je lutala silesija gladnih skitnica, ali se on osjećao potpuno siguran. Jednom se noću vraćao od bolesnika i u šumi ga napadoše razbojnici, ali, prepoznavši ga, s veliki su poštovanjem skinuli pred njim šešire i pitali, ne želi li jesti. Kada je rekao, da je sit, dali su mu toplu kabanicu i pratili ga do samoga grada, sretni, što im je sudbina dala priliku da makar čime zahvale veličanstvenom čovjeku. E, dalje, naravno, baka je pričala, da su ga čak konji, krave i psi poznavali i pri susretu s njime iskazivali radost.

I taj čovjek, koji se, čini se, svojom svetošću ogradio od svakog zla, čijim su se zaštitnikom smatrali čak razbojnici i luđaci, jednoga prekrasnoga jutra nađen je ubijen. Okrva-

vljen, probijene lubanje, ležao je u jarku i blijedo njegovo lice izražavalo je čuđenje. Da, nije strava, nego se čuđenje bilo skamenilo na njegovu licu, kada je pred sobom ugledao ubojicu. A možete sada zamisliti onu tugu, koja je obuzela stanovnike grada i okolice. Ne vjerujući svojim očima, svi su se u očaju pitali: tko je mogao ubiti toga čovjeka?. Suci, koji su vodili istragu i pregledavali liječnikov leš, rekoše ovako: »Ovdje su svi znakovi ubojstva, ali budući da nema na svijetu takvoga čovjeka, koji bi mogao ubiti našega liječnika, onda, očito, ubojstvo tu nije posrijedi i svi znaci zajedno samo su obična slučajnost. Treba pretpostaviti, da je doktor u mraku sam pao u jarugu i smrtno se ozlijedio.«

I tim se mišljenjem složio cio grad. Liječnika sahraniše i nitko više nije govorio o nasilnoj smrti. Postojanje čovjeka, koji bi imao toliko niskosti i gnusnosti, da ubije doktora, činilo se nevjerojatno. Pa i gnusnost ima svoje granice. Nije li tako?

Ali najednom, možete zamisliti, slučaj je otkrio ubojicu. Vidjeli su, kako je jedan vucibatina, kojega su već mnogo puta sudili i koji je bio poznat po svome razvratnom životu, pio u gostionici za tabakeru i sat, što su pripadali doktoru. Kada su mu stali dokazivati, zbunio se i rekao nekakvu očevidnu laž. Izvršili su premetačinu i našli mu u postelji košulju s okrvavljenim rukavima i doktorov lancet sa zlatnim ukrasom. Pa kakvih još treba dokaza? Zločinca su zatvorili u tamnicu. Građani su se uzrujavali i u isto vrijeme govorili:

— Nevjerojatno! Ne može biti! Pazite da se ne biste prevarili! Tâ događa se, da materijalni dokazi ne govore istinu!

Na sudu je ubojica uporno poricao svoju krivicu. Sve je govorilo protiv njega, i uvjeriti se u njegovu krivnju, bilo je lako baš kao i u to, da je zemlja crna, ali su suci upravo poludjeli: po deset su puta odmjeravali svaki dokaz, nepovjerljivo gledali na svjedoke, crvenjeli, pili vodu... Suditi su počeli rano ujutro, a završili tek na večer.

— Optuženi! — obratio se glavni sudac ubojici — Sud je našao, da si kriv zbog ubojstva doktora toga i toga i osudio te na...

Glavni je sudac htio reći:... »na smrt«, ali je ispustio iz ruku papir, na kojemu je bila napisana osuda, obrisao hladan znoj i zavikao:

— Ne! Ako nepravedno sudim, neka me kazni bog, ali, kunem se, on nije kriv! Ne dopuštam pomisao, da bi se mogao naći čovjek, koji bi se usudio ubiti našega prijatelja doktora! Čovjek nije sposoban da padne tako duboko!

— Da, nema takvog čovjeka — složiše se ostali suci.

— Nema! — odazvala se gomila. — Pustite ga!

Ubojicu pustiše kud ga noge nose, i ni jedna duša nije prigovarali sucima zbog nepravednosti. I bog je, govorila je moja baka, zbog takve vjere u čovjeka oprostio grijehe svim stanovnicima grada. On se raduje, kada vjeruje, da je čovjek njegova slika i prilika, i tuguje, ako, zaboravljajući na ljudsko dostojanstvo, o ljudima sude gore, nego o psima. Neka je presuda o oslobođenju i nanijela stanovnicima gradića štetu, ali zato promislite, kako je blagotvorno utjecala na njih ta vjera u čovjeka, vjera, koja ipak ne ostaje mrtva; ona odgaja u nama velikodušne osjećaje i uvijek nas potiče, da volimo i cijenimo svakoga čovjeka. Svakoga! A to je važno.

Mihail Karlovič završi. Moj mu je susjed htio nešto odgovoriti, ali stariji vrtlar učini kretnju, koja je kazivala, da on ne voli prigovora, zatim je otišao prema kolima sa izrazom dostojanstva na licu i nastavio da nadzire otpremanje.

TRI GODINE

I

Bijaše još tamno, ali su se gdjegdje u kućama već zasvijetlila svijetla, a na kraju ulice, iza kasarne, počeo se dizati bijeli mjesec. Laptjev je sjedio kraj vrata na klupi i čekao, kada će se svršiti večernjica u crkvi Petra i Pavla. Očekivao je, da će Julija Sergejevna, vraćajući se sa večernje, prolaziti mimo, a tada će on zametnuti s njom razgovor i možda, provesti s njome cijelu večer.

Sjedio je već sat i po, i mašta mu je u to vrijeme slikala moskovski stan, moskovske prijatelje, lakaja Petra, pisaći stol; u nedoumici je pogledavao na tamno, nepomično drveće i činilo mu se čudno, da sada ne stanuje u ljetnikovcu u Sokolnicama, već u provincijskom gradiću, u kući, pokraj koje svako jutro i večer tjeraju veliko stado, podižući pritom strahovite oblake prašine i sviraju u rog. Sjetio se dugih moskovskih razgovora, u kojima je i sam još tako nedavno sudjelovao; razgovora o tome, da se bez ljubavi može živjeti, da je strastvena ljubav psihoza, da, napokon, nema nikakve ljubavi, već postoji samo fizičko privlačenje spolova — i sve u tom smislu; sjetio se i mislio, kad bi ga sada upitali, što je ljubav, ne bi se snašao, što da odgovori.

Večernja je svršila, pojavio se narod. Laptjev se napregnuto zaglédao u tamne pojave. Već su arhijepiskopa provezli u kočiji, već su prestali zvoniti i na zvoniku se, jedna za drugom, ugasile crvene i zelene svjetiljke — to bijaše iluminacija u čast crkvenog blagdana — a svijet je neprestano išao ne žureći se, razgovarajući, zaustavljajući se pod prozorima. Ali evo, napokon Laptjev začu poznati glas, srce mu snažno zakuca, i zbog toga, što Julija Sergejevna ne bijaše sama, već s nekakvim dvjema damama, njime ovlada očaj.

»To je strašno, strašno!« šaptaše on, ljubomoran na nju. »To je strašno!«

Na uglu, pri zaokretu u uličicu, ona se zaustavi da se oprosti s damama i u taj čas pogleda Laptjeva.

— A ja pošao k vama — reče on. — Idem da porazgovaram s vašim taticom. Je li kod kuće?

— Vjerojatno — odgovori ona — u klub mu je još rano.

Cijela uličica bijaše u vrtovima, pokraj ograda rasle su lipe, koje su sada pri mjesečini bacale široku sjenu, tako da su plotovi i kapije na jednoj strani potpuno tonuli u polumrak; odanle se čuo šapat ženskih glasova, suzdržani smijeh, a netko je tiho, tiho svirao na balalajci. Mirisalo je lipom i sijenom. Šapat nevidljivih i ovaj miris dražili su Laptjeva. Najednom strastveno zaželje da zagrli svoju suputnicu, da joj poljupcima obaspe lice, ruke, ramena, da zajeca, da joj padne pred noge, da joj kaže, kako ju je dugo čekao. Od nje je dopirao lagan, jedva primjetljiv miris tamjana, a to ga je podsjećalo na vrijeme, kada je vjerovao u boga i išao na večernju, kada je mnogo maštao o čistoj, pjesničkoj ljubavi. I zbog toga, što ga ova djevojka nije voljela, njemu se sada činilo, da je mogućnost one sreće, o kojoj je on tada maštao, za njega zauvijek izgubljena.

Ona je sa suosjećanjem počela govoriti o zdravlju njegove sestre Nine Fjodorovne. Prije dva mjeseca njegovoj su sestri izrezali rak i sada su svi čekali, da se bolest povrati.

— Bila sam jutros kod nje — reče Julija Sergejevna — i učinilo mi se, za ovu sedmicu ne da je smršavila, nego da je svenula.

— Da, da — potvrdi Laptjev. — Recidive nema, ali opažam, da svaki dan postaje sve slabija i slabija i da naočigled kopni. Ne razumijem, što je s njom.

— Gospode, a kako je samo bila zdrava, jedra, rumena! — progovori Julija Sergejevna poslije kratke šutnje. — Ovdje su je svi zvali sjenicom. Kako se smijala! Na blagdane se odijevala kao obična seljanka i to joj je veoma pristajalo.

Doktor Sergej Borisič je bio kod kuće; punahan, crven, u dugačkom kaputu do ispod koljena i, kako se činilo, kratkonog, hodao je u svome kabinetu iz kuta u kut, turivši ruke u džepove i poluglasno pjevušio: »Ru-ru-ru-ru.« Sijedi mu zalisci bijahu raščupani, glava nepočešljana, kao da je malo

prije ustao iz postelje. I njegov kabinet sa jastucima na divanima, s hrpama starih papira po kutovima i s bolesnim, prljavim pudlom pod stolom, ostavljao je takav isti razbarušeni, hrapavi dojam, kao i on sam.

— Tebe želi vidjeti m'sieur Laptjev — reče mu kći, ulazeći u kabinet.

— Ru-ru-ru-ru — zapjeva on glasnije, pa, skrenuvši u salon, pruži ruku Laptjevu i upita:

— Što mi lijepo imate reći?

U salonu bijaše tamno. Laptjev, ne sjedajući i držeći u rukama šešir, poče se ispričavati, što uznemiruje; upitao je, što da radi, da bi sestra noću spavala, i zašto tako strašno mršavi, i zbunjivala ga je misao, što je, čini se, ta ista pitanja već zadavao doktoru jutros, prilikom jutarnjeg posjeta.

— Recite — upita on — ne treba li da pozovemo iz Moskve nekog specijalista za unutrašnje bolesti. Što vi mislite?

Doktor uzdahnu, slegne ramenima i učini objema rukama neodređenu gestu.

Bijaše očito, da se uvrijedio. Bio je to neobično uvredljiv, sumnjičav doktor, kojemu se uvijek činilo, da mu ne vjeruju, da ga ne priznaju i dovoljno ne cijene, i da ga pacijenti izrabljuju, a drugovi da su prema njemu neprijazni. Stalno se rugao samome sebi i govorio, da su takve budale, kao što je on, stvorene samo zato, da pacijenti na njima jašu.

Julija Sergejevna upali svjetiljku. U crkvi se umorila, i to se opažalo po njezinu blijedom, umornom licu, po mlitavom hodu. Htjela je da se odmori. Sjela je na divan, metnula ruke na koljena i zamislila se. Laptjev je znao, da nije lijep, i sada mu se činilo, da čak na tijelu osjeća svu svoju ružnoću. Rasta ne bijaše visoka, mršav, sa crvenilom na obrazima, a kosa mu se već jako bila prorijedila, tako da mu je glava zebla. U njegovu izrazu uopće ne bijaše elegantne jednostavnosti, koja čak i gruba, ružna lica čini simpatičnima; u ženskome društvu bio je nespretan, suviše razgovorljiv, pun manira. I sada je malone prezirao sebe zbog toga. Da se Julija Sergejevna ne bi dosađivala u njegovu društvu, trebalo je govoriti. Ali o čemu? Opet o sestrinoj bolesti?

I poče govoriti o medicini ono, što o njoj obično govore; pohvalio je higijenu i rekao, da odavno želi da u Moskvi sagradi prenoćište, da čak već ima i predračun. Prema nje-

govu planu, kad radnik dođe navečer u prenoćište, za pet šest kopjejaka mora dobiti porciju tople kupusne juhe s kruhom, toplu, suhu postelju s pokrivačem i mjesto za sušenje odjeće i obuće.

Julija Sergejevna je u njegovoj nazočnosti obično šutjela, i on je na čudan način, možda nagonom zaljubljenoga, pogađao njezine misli i namjere. I sada se bio dosjetio: ako ona poslije večernje nije otišla u svoju sobu da se preobuče i pije čaj, znači, da će večeras ići još nekamo u goste.

— Ali ja se ne žurim s prenoćištem — nastavi on nervozno i neraspoloženo, obraćajući se doktoru, koji ga je gledao nekako mutno i u nedoumici, očito ne shvaćajući, zašto mu je trebalo zapodijevati razgovor o medicini i higijeni. — I, sva je prilika, ne ću se tako brzo poslužiti našim predračunom. Bojim se, da naše prenoćište ne padne u ruke naših moskovskih pobožnjaka i gospođa-filantropkinja, koji uništavaju svaku inicijativu.

Julija Sergejevna ustade i pruži Laptjevu ruku.

— Oprostite — reče ona — vrijeme mi je da idem. Molim vas, pozdravite sestru!

— Ru-ru-ru-ru — zapjeva doktor. — Ru-ru-ru-ru.

Julija Sergejevna izađe i Laptjev se malo kasnije oprosti s doktorom te pođe kući. Kada je čovjek nezadovoljan i kada se osjeća nesretan, kakvom mu onda travijalnošću mirišu ove lipe, sjene, oblaci i sva ova ljepota prirode, samozadovoljna. Mjesec je već stajao visoko, a ispod njega su brzo jurili oblaci. »Ali kako je naivan, provincijski taj mjesec, kako su mršavi, jadni ti oblaci!« mišljaše Laptjev. Bijaše ga stid onoga, što je malo prije govorio o medicini i prenoćištu; užasavao se, što će mu sutra nedostajati volje, pa će opet pokušavati da je vidi, da s njom govori, te će se još jedamput uvjeriti, da joj je on tuđ. Prekosutra — opet to isto. Radi čega? I kada će se i kako sve to svršiti?

Kod kuće on ode k sestri. Nina Fjodorovna je bila još naoko jaka i ostavljala je dojam dobro građene, snažne žene, ali jaka bljedoća davala joj je izgled mrtvaca, osobito kad je, kao sada, ležala na leđima, zatvorenih očiju; pokraj nje je sjedila njezina starija kći desetgodišnja Saša, i čitala joj nešto iz svoje čitanke.

— Aljoša je došao — tiho će bolesnica, sama za sebe.

Između Saše i ujaka odavno je već uspostavljen šutljivi sporazum; smjenjivali su jedno drugo. Sada je Saša zatvorila svoju čitanku i ne rekavši ni riječi, tiho izašla iz sobe; Laptjev je uzeo s ormara historijski roman, pa, pošto nađe potrebnu stranicu, sjede i stade čitati naglas.

Nina Fjodorovna bijaše rođena Moskovljanka. Djetinjstvo i mladost njezina i dvojice joj braće prošla je u Pjatnickoj ulici, u trgovačkoj obitelji. Djetinjstvo bijaše dugačko, dosadno; otac je bio surov, tri ju je puta čak i išibao, a majka je od nečega dugo bolovala i umrla; posluga bijaše prljava, gruba i licemjerna, često su u kuću dolazili popovi i monasi, također i licemjerni; pili su i mezetili te grubo laskali njezinu ocu, kojega nisu voljeli. Dječake je poslužila sreća da pođu u gimnaziju, a Nina je ostala neuka, cio život pisala svrakopisom i čitala samo historijske romane. Prije sedamnaest godina, kada su joj bile 22 godine, na imanju u Himkama upoznala se sa sadašnjim svojim mužem Panaurovim, vlastelinom, zaljubila se i udala protiv očeve volje, tajno. Panaurov, lijep, pomalo drzak, koji pripaljuje cigaretu na kandilu i zvižduka, učinio se ocu potpunom ništarijom i kada je zatim zet u svojim pismima počeo tražiti miraz, starac je napisao kćeri, da joj u selo šalje krzna, srebra, različite stvari, koje su ostale iza majke, i trideset tisuća u novcu, ali bez roditeljskog blagoslova; zatim joj je poslao još dvadest tisuća. Ti novci i miraz bijahu potrošeni, imanje prodano, i Panaurov se s obitelju preselio u grad te se zaposlio u gubernijskoj upravi. U gradu je on sebi osnovao drugu obitelj, i to je svaki dan izazivalo mnogo razgovora, jer je njegova nezakonita obitelj živjela javno.

Nina Fjodorovna je obožavala svoga muža. I sada, slušajući historijski roman, mislila je o tome, koliko je preživjela, koliko se napatila, i kad bi netko opisao njezin život, kako bi to izašlo veoma žalosno. Budući da joj oteklina bijaše u prsima, bila je uvjerena, da boluje baš od ljubavi, od obiteljskog života, i da su je u postelju spremile ljubomora i suze.

Ali uto Aleksej Fjodorič zatvori knjigu i reče:

— Svršetak i hvala bogu! Sutra ćemo početi drugi.

Nina Fjodorovna se nasmija. Ona se uvijek rado smijala, ali je sada Laptjev počeo opažati, kao da joj je od bolesti na

časove slabio razum, smijala se i najmanjoj sitnici, pa čak i bez razloga.

— Prije podne, kad tebe tu nije bilo, dolazila je Julija — reče ona. — Kako sam vidjela, ona baš osobito ne vjeruje svome tatici. — Neka vas, veli, liječi moj tata, ali vi ipak potajno napišite svetome starcu, da se on za vas pomoli. Tu se kod njih pojavio nekakav starac. Julička je kod mene zaboravila svoj kišobran, pošalji joj sutra — nastavi ona poslije kratke stanke. — Ne, kad dođe kraj, onda ne pomažu ni doktori ni kaluđeri.

— Nina, zašto ti noću ne spavaš? — upita Laptjev, da promijeni razgovor.

— Pa tako. Ne spavam, eto, to je sve. Ležim i mislim.

— A o čemu misliš, draga?

— O djeci, o tebi ... o svome životu. Ta ja sam, Aljoša, mnogo preturila. Kada se počneš sjećati, kada počneš ... Gospode, bože moj! — Ona se nasmija. — Zar je šala, što sam pet puta rađala, troje sahranila ... Koji put spremaš se da rodiš, a moj Grigorije Nikolajič u to vrijeme kod druge sjedi, nemaš koga da pošalješ po primalju ili po babicu, odeš u predvorje ili u kuhinju po sluškinju, a tamo Židovi, lihvari čekaju, da se on kući vrati. Vrtoglavica me koji put uhvati ... On me nije volio, iako to nije govorio. Sada sam se malo smirila, olakšalo mi je na srcu, a prije, dok sam mlađa bila, vrijeđalo me je, vrijeđalo, oh, kako vrijeđalo, dragi! Jedamput, bijaše to još na selu, zatekla sam ga u parku s jednom damom i otišla sam ... otišla sam kamo su me oči moje vodile, i ne znam kako sam se našla na paperti[1], pala na koljena: »Carice nebeska!« A napolju noć, mjesec svijetli ...

Umorila se, počela gubiti dah; zatim je, odmorivši se malo, uhvatila brata za ruku i nastavila slabim, bezvučnim glasom:

— Kako si ti, Aljoša, dobar ... Kako si pametan ... Kako je od tebe postao dobar čovjek!

U ponoć se Laptjev od nje oprosti i, odlazeći, uze sa sobom kišobran, što ga je bila zaboravila Julija Sergejevna. Iako bijaše kasno doba, u blagovaonici je muška i ženska služinčad pila čaj. Kakav nered! Djeca nisu spavala i bila

[1] *paperta* (od grč. parapetros) — crkveni trijem, dio pred ulazom u samu crkvu.

su također ovdje u blagovaonici. Govorili su tiho, poluglasno i nisu opažali, da se svjetiljka mršti i da će se brzo ugasiti. Svi ti veliki i mali ljudi bijahu uznemireni cijelim nizom neugodnih predznaka, i raspoloženje bijaše utučeno: u predsoblju se razbilo zrcalo, samovar je svaki dan zavijao, a kao za inat, zavijao je i sada; pričali su, da je iz cipele Nine Fjodorovne iskočio miš, kad se obuvala. A strašno značenje svih tih predznaka bijaše već poznato djeci; starija djevojčica Saša, mršava brineta, sjedila je nepomično za stolom, i lice joj bijaše prestrašeno, tužno, a mlađa, sedmogodišnja Lida, punašna blondina, stajala je kraj sestre i gledala ispod oka na svjetiljku.

Laptjev se spustio u svoj donji kat, u sobe sa niskim svodovima, gdje je neprestano mirisalo geranijom i bilo zagušljivo. U salonu kod njega sjedio je Panaurov, muž Nine Fjodorovne, i čitao novine. Laptjev mu klimnu glavom i sjedne nasuprot. Oba su sjedila i šutjela. Događalo se, da su tako, šuteći, provodili cijele večeri i ta im šutnja nije smetala.

Odozgo dođoše djevojčice da se oproste. Panaurov šutke, ne žureći se, nekoliko puta obje prekrsti i dade im svoju ruku da je poljube. One se nakloniše, zatim priđoše Laptjevu, koji ih je također morao prekrstiti i dati da mu poljube ruku. Ta se ceremonija s poljupcima i naklonima ponavljala svaku večer.

Kada djevojčice izađoše, Panaurov odloži ustranu novine i reče:

— Dosadno je u našem bogom čuvanom gradu! Priznajem, dragi moj — dodade on s uzdahom — veoma mi je drago, što ste vi sebi, napokon, našli razonodu.

— O čemu vi to? — upita Laptjev.

— Nedavno sam vidio, kako ste izlazili iz kuće doktora Bjelavina. Nadam se, da vi onamo niste išli radi tatice.

— Naravno — reče Laptjev i pocrvenje.

— Pa, naravno. A uzgred rečeno, takav grob, kao što je taj čičica, ne možeš naći ni da ga svijećom tražiš po danu. Ne možete zamisliti, kakva je to prljava, glupa, nespretna živina. Kod vas se tamo u prijestolnici još do danas zanimaju za provinciju samo s lirske strane, takoreći, sa strane

pejzaža i Antona Goremike[1], ali kunem vam se, moj prijatelju, nema nikakve lirike, već ima samo divljine, podlosti, niskosti — i više ništa. Uzmite samo ovdašnje žrece nauke, ovdašnju, takoreći, inteligenciju. Možete li zamisliti, ovdje u gradu ima 28 doktora, svi su se obogatili i stanuju u vlastitim kućama, a stanovništvo je, međutim, kao i prije u najbespomoćnijem stanju. Evo, zatrebalo je da se Nini izvrši operacija, u biti, bezazlena, a zbog toga je trebalo pozivati kirurga iz Moskve, ovdje se ni jedan nije prihvatio. Vi to ne možete zamisliti. Ništa oni ne znaju, ne razumiju, ništa ih ne zanima. Ded upitajte ih, što je to rak? Što je? Od čega nastaje?

I Panaurov poče objašnjavati, što je to rak. On bijaše stručnjak u svim znanostima i znanstveno je objašnjavao sve, o čemu god bi se zametnuo razgovor. Ali je sve tumačio nekako na svoj način. Imao je svoju vlastitu teoriju krvotoka, svoju kemiju, svoju astronomiju. Govorio je polako, mekano, uvjerljivo, a riječi »vi to ne možete zamisliti« izgovarao je molećivim glasom, žmirkao očima, čeznutljivo uzdisao, smiješio se milostivo, kao kralj, i bijaše očito, da je veoma zadovoljan sobom te uopće i ne misli na to, da mu je već pedeset godina.

— Prohtjelo mi se da jedem — reče Laptjev. — Sa zadovoljstvom bih pojeo štogod slano.

— No, pa što? To se može odmah udesiti.

Malo kasnije Laptjev i njegov zet sjedili su u blagovaonici na prvom katu i večerali. Laptjev je popio čašicu rakije i zatim stao piti vino, a Panaurov nije ništa pio. Nikada nije pio niti kartao, ali je, usprkos tome, ipak prorajtao svoje i ženino imanje i grdno se zadužio. Da se potroši tako mnogo u tako kratko vrijeme, nisu potrebne strasti, već nešto drugo, nekakav poseban talent. Panaurov je veoma volio vrlo ukusno pojesti, i da jelo bude lijepo servirano, i glazbu za ručkom, prigodne govore, naklone lakaja, kojima je nemarno za napojnicu bacao po deset, pa čak i po dvadeset i pet rubalja; sudjelovao je uvijek u svim dobrovoljnim prilozima, lutrijama, slao poznatim svečaricama bukete, kupovao čaše, poslužavnike, dugmad, kravate, štapove, mirise, cigar-

---

[1] *Anton Goremika* — junak istoimene pripovijesti od D. V. Grigorovića, ruskoga realista (1822.—1899.) — Prev.

luke, lule, pse, papagaje, japanske stvari, starine; spavaćice mu bijahu svilene, krevet od crnoga drveta sa sedefom, kućni ogrtač pravi buharski i tako dalje, a za to je sve svakodnevno odlazilo, kako se sam izražavao, »more novaca«.

Za večerom je neprestano uzdisao i klimao glavom.

— Da, sve na ovom svijetu svršava — govorio je tiho, žmireći svojim tamnim očima. — Zaljubit ćete se i patit ćete, prestat ćete voljeti, varat će vas, zato što nema žene, koja ne bi prevarila, i vi ćete patiti, padati u očaj, pa i sami varati. Ali će doći vrijeme, kada će to sve postati sjećanje, i vi ćete hladno rasuđivati i smatrati to potpunim glupostima...

A Laptjev je umoran, malo pijan, gledao njegovu lijepu glavu, crnu ošišanu bradu i, činilo se, shvaćao, zašto žene tako vole toga razmaženoga, samouvjerenoga i fizički privlačnoga čovjeka.

Poslije večere Panaurov ne ostade kod kuće, već ode u svoj drugi stan. Laptjev je izašao da ga isprati. U cijelom je gradu jedini Panaurov nosio cilindar, i pored sivih ograda, jadnih kućica sa tri prozora i grmova koprive njegova elegantna, kicoška pojava, njegov cilindar i narančaste rukavice ostavljale su i čudan i tužan dojam.

Oprostivši se s njim, Laptjev se, ne žureći, vraćao kući. Mjesec je jako svijetlio, na zemlji se mogla opaziti svaka slamčica, te se Laptjevu činilo, kao da mjesečev sjaj miluje njegovu gologlavu glavu, upravo kao da mu tko paperjem dodiruje kosu.

— Volim! — izusti on glasno, i najedamput mu se prohtje da potrči i stigne Panaurova, da ga zagrli, da mu oprosti i da mu daruje mnogo novaca, a zatim da odjuri kamo u polje, u gaj, i da samo trči, ne obazirući se.

Kod kuće ugleda na stolu kišobran, što ga je bila zaboravila Julija Sergejevna, zgrabi ga i željno poljubi. Kišobran bijaše svilen, već izlizan, sapet starom gumom; ručka je bila od obične bijele kosti, jeftina. Laptjev ga otvori iznad sebe, i učini mu se, da oko njega čak miriše srećom.

Sjede udobnije i, ne ispuštajući iz ruku kišobran, stade pisati u Moskvu jednome svome prijatelju:

»Mili, dragi Kostja, evo vam novosti; ja opet volim! Govorim *opet* zato, što sam prije šest godina bio zaljubljen

u neku moskovsku glumicu, s kojom mi čak nije pošlo za rukom ni da se upoznam, a u posljednju godinu i pô živio sam sa poznatom vam »osobom« — ženom ni mladom, ni lijepom. Ah, dragi moj, kako ja uopće nisam imao sreće u ljubavi! Nikada nisam imao uspjeha kod žena, i ako velim *opet*, onda je to samo zato, što mi je nekako tužno i uvredljivo priznati pred samim sobom, da je moja mladost prošla bez ikakve ljubavi i da zapravo volim tek sada, u 35. godini. Neka bude *opet* volim.

Kad biste vi znali, kakva je to djevojka! Ne možeš je nazvati ljepoticom — ima široko lice, veoma je mršava, ali zato kakav divan izraz dobrote, kako se smiješi! Kada govori, njezin glas pjeva i zvoni. Nikada se sa mnom ne upušta u razgovor, ne poznajem je, ali kada sam pokraj nje, osjećam u njoj rijetko, neobično biće, prožeto umom i uzvišenim pobudama. Religiozna je, i ne možete zamisliti, koliko je to uzvisuje u mojim očima i koliko me to dira. O tome sam spreman s vama beskrajno raspravljati. Vi imate pravo, neka bude kako hoćete, ali ja ipak volim, kada se ona u crkvi moli. Provincijalka je, ali je učila u Moskvi, voli našu Moskvu, odijeva se po moskovski, i zato je ja volim, volim, volim ... Vidim, kako se mrštite i ustajete da mi očitate dugačku bukvicu o tome, što je to ljubav i koga možeš, a koga ne možeš voljeti, i ostalo, i ostalo. Ali, mili Kostja, dok nisam volio, ja sam također dobro znao, što je ljubav.

Moja vam se sestra zahvaljuje na pozdravu. Često se sjeća, kako je nekada vozila Kostju Kočevoja da ga upiše u pripremni razred, i dosada vas još naziva *jadnim*, budući da vas se sjeća kao dječaka-siročeta. Dakle, jadno siroče, ja volim. To je zasada tajna, ništa ne govorite *tamo* poznatoj vam »osobi«. To će se, mislim, samo od sebe urediti ili, kako govori lakaj kod Tolstoja, *bit će udešeno* ...«

Kad završi pismo, Laptjev leže u postelju. Od umora su mu se oči same zatvarale, ali mu se zbog nečega nije spavalo; činilo se, da mu smeta ulična buka. Stado su protjerali mimo, svirali u rog, zatim uskoro zazvoni za rano jutrenje. Čas, škripeći, prođu seljačka kola, čas se razliježe glas kakve seljanke, koja ide na trg. A vrapci su neprestano cvrkutali.

II

Jutro bijaše veselo, blagdansko. U deset sati Ninu Fjodorovnu, odjevenu u smeđu haljinu, počešljanu, uvedoše pod ruke u salon, i tu ona malo prohoda te postaja kraj otvorena prozora; osmijeh joj bijaše širok, naivan, i pogled na nju podsjećao je na jednoga mjesnog slikara, pijana čovjeka, koji je njezino lice nazivao njezinom pjesmom i htio da mu bude model za ruske poklade. Svi — djeca, posluga, pa čak i brat Aleksej Fjodorič i ona sama — najedamput poćeše vjerovati, da će sigurno ozdraviti. Djevojčice su sa piskavim smijehom jurile za ujakom, lovile ga, i u kući postade bučno.

Dolazili su strani ljudi da upitaju za njeno zdravlje, donosili prosfore[1], govorili, da su za nju danas gotovo u svim crkvama molili. Ona je u svome gradu bila dobrotvorka, voljeli su je. Dobročinstva je činila s neobičnom lakoćom, baš kao i brat Aleksej, koji je novac razdavao veoma lako, ne razmišljajući, da li je potrebno dati ili nije. Nina Fjodorovna je plaćala za siromašne đake, dijelila staricama šećer, čaj, slatko, odijevala siromašne mlade, i kad bi se dočepala novina, najprije bi tražila, nema li kakav oglas ili člančić o čijem bijednom materijalnom položaju.

Sada je u njezinim rukama bila hrpa ceduljica, na koje su razni siromasi, njezini molitelji, dobivali robu u sitničariji, a koje joj je uoči toga dana bio poslao trgovac, s molbom da plati 82 rublja.

— Gle ti, koliko su nauzimali bezobzirnici! — govorila je ona, jedva čitajući na ceduljicama svoj ružni rukopis. — Zar je šala? Osamdeset i dva! E, baš ne ću platiti!

— Danas ću platiti ja, — reče Laptjev.

— A zašto to, zašto? — uplaši se Nina Fjodorovna. — Dosta je i to, što ja svaki mjesec od tebe i od brata dobivam po 250 rubalja. Sačuvaj vas gospode — reče ona tiho, da posluga ne čuje.

— No, a ja mjesečno trošim dvije i po tisuće, — reče on. — Još ti jedamput ponavljam, draga: ti imaš isto takvo pravo da trošiš, kao ja i Fjodor. Shvati to jedamput zauvijek. Naš otac ima nas troje, od svake tri kopjejke jedna pripada tebi.

---

[1] *Prosfora* — posvećeni kruh, koji se upotrebljava za pričest u pravoslavnoj crkvi. — Prev.

Ali Nina Fjodorovna nije shvaćala i imala je takav izraz, kao da je rješavala nekakav veoma težak zadatak. I to je nesnalaženje u novčanim poslovima svaki put uznemirivalo i zbunjivalo Laptjeva. Osim toga je naslućivao, da ona ima osobnih dugova, o kojima joj je neugodno da njemu govori i koji je prisiljavaju da pati.

Začuše se koraci i teško disanje: to se uza stepenice penjao doktor, po običaju, razbarušen i nepočešljan.

— Ru-ru-ru — pjevušio je on. — Ru-ru.

Da se s njim ne sretne, Laptjev izađe u blagovaonicu, a zatim siđe dolje k sebi. Bilo mu je jasno, da je sprijateljiti se s doktorom i jednostavno mu zalaziti u kuću — stvar nemoguća; i sretati se s tim »odrom«, kako ga je nazvao Panaurov, bijaše neugodno. Zbog toga se tako rijetko i viđao s Julijom Sergejevnom. Sada je shvatio, da oca nema kod kuće i, ako sada odnese Juliji Sergejevnoj njezin kišobran, vjerojatno će je kod kuće zateći samu, i srce mu se stegnu od radosti. Brže, brže!

Uze kišobran i, silno uzbuđen, poletje na krilima ljubavi. Na ulici bijaše vruće. Kod doktora, u golemom dvorištu, obraslom u korov i koprivu, dvadesetak se dječaka loptalo. Sve to bijahu djeca stanara, zanatlija, koji su živjeli u tri stara, neugledna krila kuće, koja je doktor namjeravao da popravi i to neprestano odgađao. Razlijegali su se zdravi, zvonki glasovi. Daleko postrani, pokraj svoga ulaznoga trijema, stajala je Julija Sergejevna, stavivši ruke na leđa, i promatrala igru.

— Dobar dan! — javi se Laptjev.

Ona se okrenu. Obično ju je vidio ravnodušnu, hladnu ili, kao jučer, umornu, a sada joj izraz bijaše živ i radostan, kao u dječaka, koji se loptahu.

— Pogledajte, u Moskvi se nikada tako veselo ne igraju — govorila je ona, idući mu u susret. — Uostalom, pa tamo nema tako prostranih dvorišta, tamo nemaš gdje trčati. A tata je upravo k vama otišao — dodade ona, obazirući se na djecu.

— Znam, ali ja nisam došao k njemu, nego k vama — reče Laptjev, s uživanjem promatrajući njezinu mladost, koju prije nije opažao i koju kao da je tek danas otkrio u njoj; činilo mu se, da je njezin lijepi tanki vrat sa zlatnim

lančićem tek sada prvi put vidio. — Ja k vama ... — ponovi on. — Evo vam sestra poslala kišobran, jučer ste ga zaboravili.

Ona pruži ruku da uzme kišobran, ali ga on stisnu na grudi i progovori strasno, nezadržljivo, opet se predavajući slatkom oduševljenju, što ga je bio osjetio sinoć, sjedeći pod kišobranom.

— Molim vas, poklonite mi ga. Sačuvat ću ga kao sjećanje na vas... na naše poznanstvo. Tako je divan!

— Uzmite! — reče ona i pocrvenje. — Ali u njemu nema ništa divnoga.

Gledao ju je ushićen, šuteći i ne znajući, što da kaže.

— Ali, što vas ja zadržavam na vrućini? — reče ona poslije kratke šutnje i nasmija se. — Pođimo u sobu.

— Ne uznemirujem vas?

Uđoše u predvorje, i Julija Sergejevna potrča uza stube, šušteći svojom bijelom haljinom s modrim cvijetićima.

— Mene nije moguće uznemiriti, — odgovori ona, zaustavljajući se na stubištu — tā ja nikada ništa ne radim. Meni je svaki dan praznik, od jutra do mraka.

— Meni je to, što vi govorite, nerazumljivo — reče on prilazeći joj. — Odrastao sam u sredini, gdje rade svaki dan, svi bez izuzetka, i muškarci i žene.

— A ako nemaš što raditi? — upita ona.

— Svoj život treba staviti u takve uvjete, da rad bude prijeko potreban. Bez rada ne može biti čistoga i radosnoga života.

On opet priljubi uz grudi suncobran i reče tiho, neočekivano za samoga sebe, ne prepoznavajući svoj glas:

— Dao bih sve, da vi pristanete da budete moja žena! Dao bih sve... Nema cijene, nema žrtve, na koju ne bih pristao.

Ona zadrhta i pogleda ga začuđeno i uplašeno.

— Što vi to, što! — progovori ona, blijedeći. — To je nemoguće, uvjeravam vas. Oprostite.

Zatim brzo, isto kao i prije, šušteći haljinom, pođe dalje i sakri se iza vrata.

Laptjev je shvatio, što to znači, i raspoloženje mu se odmah promijeni, kao da mu se u duši odjednom ugasilo svijetlo. Podnoseći stid, poniženje čovjeka, kojega su podcijenili,

koji se ne sviđa, koji je mrzak možda odvratan, od kojega su pobjegli, on izađe iz kuće.

»Dao bih sve«, rugao se sam sebi, idući kući po vrućini i sjećajući se pojedinosti ljubavne izjave. »Dao bih sve — sasvim trgovački. Baš je kome potrebno ono tvoje *sve!*«

Sve, što je malo prije govorio, činilo mu se, da je bilo glupo do odvratnosti. Zašto je slagao, da je odrastao u sredini, gdje svi bez izuzetka rade? Zašto je poučnim tonom govorio o čistom, radosnom životu? To nije pametno, nije zanimljivo, lažno je — moskovski lažno. Ali, eto, malo po malo nastade apatično raspoloženje, u koje zapadaju zločinci poslije oštre presude; mislio je, da je sada, hvala bogu, već sve prošlo, nema više one užasne neizvjesnosti, više ne treba po cijele dane očekivati, mučiti se, neprestano o jednom misliti, sada je sve jasno; treba napustiti svaku nadu u ličnu sreću, živjeti bez želja, bez nada, ne maštati, ne čekati, a da ne bude te dosade, s kojom mu je već tako dodijalo da se navlači, može se zabaviti tuđim poslovima, tuđom srećom, i onda će već neprimjetno doći starost, život će doći kraju — i više ništa nije potrebno. Bijaše mu već svejedno, ništa nije htio, i mogao je hladno razmišljati, ali mu je u licu, osobito pod očima, bila nekakva težina, čelo se napinjalo kao guma — samo što ne briznu u plač. Osjećajući u cijelom tijelu slabost, on leže u postelju i nakon pet minuta čvrsto zaspa.

III

To, što ju je Laptjev neočekivano zaprosio, natjeralo je Juliju Sergejevnu u očaj.

Malo je poznavala Laptjeva, upoznala se s njim slučajno; bio je bogat čovjek, predstavnik poznate moskovske tvrtke »Fjodor Laptjev i sinovi«, uvijek veoma ozbiljan, očito pametan, zabrinut zbog sestrine bolesti; činilo joj se, da joj on nije obraćao nikakvu pažnju, a i sama je prema njemu bila potpuno ravnodušna, i najednom ta prosidba na stepenicama, to jadno, ushićeno lice...

Prosidba ju je zbunila svojom neočekivanošću, time što je bila izgovorena riječ *žena* i time što ga je odbila. Više se nije sjećala, što je rekla Laptjevu, ali je još i dalje osjećala

tragove onoga nagloga, neugodnog osjećaja, s kojim ga je odbila. Nije joj se sviđao; vanjštinom bijaše nalik na trgovačkog pomoćnika, nije bio zgodan, i ona nije mogla odgovoriti drugačije, nego odbijanjem, ali joj je ipak bilo neugodno, kao da je postupila ružno.

— Bože moj — ne ušavši još u sobu, govorila je na stubištu, obraćajući se u očaju ikoni, koja je visjela nad njezinim uzglavljem, — i nije se prije udvarao, već nekako čudnovato, neobično...

U osamljenosti sa svakim satom njezina se uznemirenost pojačavala, i ona sama nije imala snage da obračuna s tim teškim osjećajem. Trebalo je da je tkogod sasluša i kaže joj, da je postupila ispravno. Ali ni s kim nije imala da porazgovara. Majke već odavno nije imala, oca je smatrala čudnim čovjekom i nije mogla s njime razgovarati ozbiljno. Skučavao ju je svojom ćudljivošću, prekomjernom uvredljivošću i neodređenim gestama; i trebalo je samo zametnuti s njime razgovor, pa bi on smjesta počeo govoriti o samome sebi. I u vrijeme molitve nije bila potpuno iskrena, jer nije znala, što zapravo treba da moli od boga.

Unijeli su samovar. Julija Sergejevna, veoma blijeda, umorna, bespomoćnoga izgleda, izađe u blagovaonicu, zakuha čaj — to bijaše njezina dužnost — i napuni ocu čašu. Sergej Borisič, u svome do ispod koljena dugačkom kaputu, crven, nepočešljan, turivši ruke u džepove, hodao je po blagovaonici, ali ne iz kuta u kut, nego kako bilo, baš kao zvijer u kavezu. Zaustavi se kraj stola, otpije iz čaše s apetitom, pa opet hoda i neprestano nešto razmišlja.

— Mene je danas Laptjev zaprosio — reče Julija Sergejevna, pa se zacrvenje.

Doktor ju je pogledao i kao da nije shvatio.

— Laptjev? — upita on. — Brat Panaurove?

Volio je kćer; bilo je vjerojatno, da će se ona prije ili kasnije udati i ostaviti ga, ali je nastojao da o tome ne misli. Bojao se samoće i zbog nečega mu se činilo, ako on u ovoj velikoj kući ostane sam, da će ga udariti kap, ali o tome nije volio otvoreno govoriti.

— Pa što, veoma mi je drago — reče on i sleže ramenima. — Od srca ti čestitam. Sada ti se pruža izvrsna prilika da se rastaneš sa mnom, na veliko tvoje zadovoljstvo. I

ja te potpuno razumijem. Živjeti kod starca oca, čovjeka bolesna, ishlapjela, mora da je u tvojim godinama veoma teško. Izvrsno te razumijem. I kada bih ja što prije crkao, i kad bi me vrazi odnijeli, svima bi bilo drago. Od srca čestitam!

— Odbila sam ga.

Doktoru bi lakše na duši, ali više nije imao snage da se zaustavi, pa nastavi:

— Čudim se, odavno se čudim, što me dosada nisu strpali u ludnicu? Zašto je na meni ovaj kaput, a ne luđačka košulja? Još vjerujem u istinu, u dobro, ja sam luđak, idealist, a zar to u naše vrijeme nije ludilo. I kako mi odgovaraju na moju istinu, na moj pošteni odnos? Samo što se na mene ne nabacuju kamenjem i ne jašu na meni. Pa čak i bliža rodbina samo nastoji da mi jaše na vratu, da me vrag odnese, starca glupana...

— S vama se ne može govoriti ljudski! — reče Julija.

Ona naglo ustade od stola i ode u svoju sobu, strašno razgnjevljena, sjećajući se kako je često otac prema njoj bio nepravedan. Ali malo kasnije već joj bi žao oca, i kada je odlazio u klub, otpratila ga je dolje i sama zaključala za njim vrata. A napolju bijaše ružno, nemirno vrijeme, vrata su se tresla od pritiska vjetra i u trijem je puhalo sa svih strana, te malo da se nije ugasila svijeća. Gore, kod sebe, Julija obiđe sve sobe i prekriži sve prozore i vrata; vjetar je zavijao pa se činilo, kao da netko hoda po krovu. Nikada joj još nije bilo tako dosadno, nikada se još nije osjećala tako osamljena.

Upitala je sebe: je li lijepo postupila, kad je odbila čovjeka samo zato, što joj se ne sviđa njegova spoljašnjost? Istina, taj joj čovjek nije drag i poći za njega, značilo bi zauvijek se oprostiti sa svojim sanjama, sa svojim shvaćanjem sreće i bračnoga života, ali hoće li ona ikada susresti onoga, o kojem je maštala, i hoće li zavoljeti? Već joj je 21 godina. Ženika u gradu nema. Predočila je sebi sve poznate muškarce — činovnike, pedagoge, oficire; jedni su od njih već bili oženjeni i njihov je obiteljski život zapanjivao svojom prazninom i dosadom, a drugi su bili nezanimljivi, bezbojni, ograničeni, nemoralni. Laptjev je pak, bilo kako bilo, Moskovljanin, završio je sveučilište, govori francuski; živi u prijestolnici, gdje ima mnogo pametnih, divnih ljudi, gdje je

bučno, gdje su divna kazališta, glazbene večeri, izvanredne krojačice, slastičarnice... U svetome pismu je rečeno, da žena mora voljeti svoga muža, i u romanima se ljubavi pridaje golemo značenje, ali nema li u tome pretjerivanja? Zar obiteljski život nije moguć bez ljubavi? Svi kažu, da ljubav brzo prolazi i da ostaje samo navika, a da glavna svrha porodičnoga života nije u ljubavi, nije u sreći, već u obavezama — na primjer, u odgajanju djece, u domaćinskim brigama i ostalom. Pa i sveto pismo možda ima na umu ljubav prema mužu kao prema bližnjemu, poštovanje prema njemu, praštanje.

Noću je Julija Sergejevna pažljivo pročitala večernje molitve, zatim je kleknula i, pritisnuvši ruke na grudi i gledajući u plamen svijeće, govorila s osjećajem:

— Prosvijetli me, zastupnice! Prosvijetli me, gospode!

Njoj se u životu događalo, da je sretala stare djevojke, jadne i ništavne, koje su se gorko kajale i žalile, što su nekoć odbijale svoje prosce. Ne će li se s njom dogoditi to isto? Ne će li morati da ode u manastir ili u sestre milosrdnice?

Svukla se i legla u postelju, krsteći se i krsteći zrak oko sebe. Najednom u hodniku oštro i turobno odjeknu zvonce.

— Ah, bože moj! — progovori ona, osjećajući od toga zvonjenja bolećivu razdraženost u cijelom tijelu. Ležala je i nepresteno mislila o tome, kako je ovaj provincijski život siromašan događajima, jednoličan i u isto vrijeme nemiran. Svaki čas čovjek mora da dršće, da od nečega strahuje, da se srdi ili da se osjeća krivim, i živci na kraju toliko oslabe, da se bojiš izviriti ispod pokrivača.

Nakon pola sata opet odjeknu zvonce isto onako odrešito. Vjerojatno je posluga spavala i nije čula. Julija Sergejevna upali svijeću i, dršćući i ljuteći se na poslugu, poče se odijevati, a kada odjevena izađe u hodnik, već je sobarica dolje zatvarala vrata.

— Mislila sam, da je gospodin, a to su od bolesnika poslali — reče ona.

Julija Sergejevna vrati se u svoju sobu. Izvadi iz komode karte te odluči: ako dobro izmiješa i zatim pridigne, pa ako najdonja bude crvena, to će značiti *da*, to jest treba prihvatiti Laptjevljevu ponudu; ako pak bude crna, onda *ne*. Bila je pikova desetka.

To je umiri, ona zaspe, ali ujutro je opet bilo i *da* i *ne*, i mislila je o tome, da sada, ako zaželi, može promijeniti svoj život. Misli su je izmučile, malaksala je i osjećala se bolesna, ali se ipak poslije jedanaest sati obukla i pošla da pogleda, kako je Nini Fjodorovnoj. Htjela je vidjeti Laptjeva, možda će joj se sada učiniti ljepši, možda se dosada varala...

Bijaše joj teško ići protiv vjetra. Jedva je išla, pridržavajući objema rukama šešir, i ništa nije vidjela od prašine.

IV

Ušavši k sestri i pošto iznenada ugleda Juliju Sergejevnu, Laptjev opet osjeti uvredljivi položaj čovjeka, koji je odvratan. Zaključi, ako ona poslije jučerašnjeg događaja može lako dolaziti k sestri i sretati se s njime, to znači, da ga ne zapaža ili ga smatra potpuno bezvrijednim. Ali, kada se pozdravljao s njome, ona, blijeda, s prašinom ispod očiju, pogleda ga tužno i kao krivac, te je shvatio, da i ona pati.

Nije se osjećala dobro. Posjedila je veoma kratko, desetak minuta, i počela se opraštati. Odlazeći, reče Laptjevu:

— Otpratite me kući, Alekseju Fjodoriču!

Ulicom su išli šutke, pridržavajući šešire, i on, idući odostrag, nastojaše da je zakloni od vjetra. U poprečnoj ulici bijaše mirno i tamo oboje pođoše usporedo.

— Ako sam jučer bila neprijazna, oprostite mi — poče ona i glas joj zadrhta, kao da se spremala da zaplače. — To je takvo mučenje! Svu noć nisam spavala.

— A ja sam izvrsno prospavao cijelu noć — reče Laptjev ne gledajući u nju — ali to ne znači, da mi je dobro. Život je moj razbijen, duboko sam nesretan, i poslije jučerašnjeg odbijanja, hodam upravo kao otrovan. Najteže je bilo rečeno jučer, danas se u vašem društvu osjećam slobodno i mogu otvoreno govoriti. Volim vas više od sestre, više od pokojne majke... Bez sestre i bez majke mogao sam živjeti i živio sam, ali živjeti bez vas — za mene je to besmislica, ja ne mogu...

I sada je, kao i obično, pogađao njezine namjere. Bilo mu je jasno, da ona želi nastaviti jučerašnje i da ga je samo radi toga zamolila, da je otprati, te ga sada, evo, vodi svojoj kući.

Ali što ona još može dodati svome odbijanju? Što je novo izmislila? Po svemu, po pogledima, po smiješku, pa čak i po tome, kako je, idući s njime usporedo, držala glavu i ramena, vidio je, da ga ona, kao i prije, ne voli, da joj je tuđ. Pa što ona još hoće da kaže?

Doktor Sergej Borisič bijaše kod kuće.

— Dobro došli, veoma mi je drago, što vas vidim, Fjodore Aleksejiču — reče on, brkajući njegovo ime i očestvo. — Veoma mi je drago, veoma mi je drago.

Prije on ne bijaše tako ljubazan, i Laptjev je zaključio, da doktor zna za njegovu ponudu, a to mu se nije svidjelo. Sjedio je sada u salonu, i ta je soba čudno djelovala svojim siromašnim, malograđanskim pokućstvom, svojim lošim slikama, pa premda su u njoj bili i naslonjači, i golema svjetiljka s abažurom, ona ipak nije nalikovala na stan, nego na prostranu šupu, i bijaše očito, da se u toj sobi mogao domaće osjećati samo takav čovjek, kakav je doktor; druga soba, gotovo dvaput veća, nazivala se dvoranom i tu su stajale samo stolice, kao u plesnoj školi. I Laptjeva, dok je sjedio u salonu i govorio s doktorom o svojoj sestri, poče mučiti neka sumnja. Nije li Julija Sergejevna bila kod sestre Nine i onda ga dovela ovamo, zato da mu izjavi, da prihvaća njegovu ponudu. O kako je to strašno, ali je strašnije od svega, da je njegova duša pristupačna sličnim sumnjama. Zamišljao je, kako su se jučer navečer i noću otac i kći dugo savjetovali, možda dugo prepirali i zatim se složili, da je Julija postupila lakoumno, odbivši bogata čovjeka. U ušima su mu čak zvučale riječi, kakve u sličnim prilikama govore roditelji.

»Istina, ti ga ne voliš, ali pomisli zato, koliko ti dobra može učiniti!«

Doktor se spremao k bolesnicima. Laptjev je htio da izađe zajedno s njim, ali Julija Sergejevna reče:

— Molim vas ostanite!

Izmučila se, klonula duhom, i sada je uvjeravala sebe: odbiti čestita, dobra čovjeka, koji voli, samo zato što joj se ne sviđa, osobito kad joj se tom udajom pruža mogućnost da izmijeni svoj život, svoj neveseli, monotoni, prazni život, kada mladost odlazi i budućnost ne obećava ništa svjetlije, odbiti u takvim okolnostima — to je ludost, to je hir i prohtjev, zbog toga je može čak i bog kazniti.

Otac izađe. Kada njegovi koraci utihnuše, ona se najednom zaustavi pred Laptjevom i reče odlučno, a pritom je strašno problijedjela·

— Jučer sam dugo razmišljala, Alekseju Fjodoriču... Prihvaćam vašu ponudu.

On se nagnu i poljubi je u ruku, ona ga nespretno hladnim usnama poljubi u glavu. Osjetio je, da u toj ljubavnoj izjavi nema glavnoga — njezine ljubavi, a ima mnogo suvišnoga, i htio je da zaviče, pobjegne, da smjesta otputuje u Moskvu, ali je ona stajala blizu, činila mu se tako lijepa, i strast ga najednom obuze, shvati, da je razmišljati kasno, strasno je zagrli, stisnu na grudi i, mrmljajući nekakve riječi, govoreći joj *ti*, poljubi je u vrat, zatim u obraz, u glavu... Ona se odmaknu do prozora, bojeći se toga milovanja, i oboje je već žalilo, što su se objasnili, i oboje se zbunjeno pitalo: »Zašto se to dogodilo?«

— Kad biste vi znali, kako sam ja nesretna! — poče ona, stiskajući ruke.

— Što vam je? — upita on, prilazeći joj i također stiskajući ruke. — Draga moja, zaboga, govorite, što je? Ali samo istinu, molim vas, samo istinu!

— Ne obraćajte pažnju — reče ona i nasilu se nasmiješi. — Obećajem vam, bit ću vjerna, odana žena... Dođite danas navečer!

Sjedeći zatim kod sestre i čitajući historijski roman, on se sjećao svega toga i bilo mu je krivo, što su na njegov divan, čist, širok osjećaj odgovorili tako sitno; nisu ga voljeli, ali su njegovu ponudu prihvatili vjerojatno samo zato, što je bogat; više su u njemu cijenili ono, što je on kod sebe najmanje cijenio. Može se dopustiti da Julija, čista i pobožna, ni jedamput nije pomislila na novac, ali ga ona ipak nije voljela, nije voljela, i očito je imala svoj račun, iako možda ne potpuno smišljen; mutan, ali ipak račun. Doktorova kuća mu je bila odvratna zbog svoga malograđanskog pokućstva, sam mu se doktor činio jadan, ugojen škrtac, nekakav operetni Gašpar iz »Kornevilskih zvona«, samo ime Julija zvučalo mu je već vulgarno. Zamišljao je, kako će on i njegova Julija stati pred oltar, ustvari, potpuno nepoznati jedno drugom, bez trunka osjećaja s njezine strane, upravo kao da im je provodadžijka kumovala, i za njega je sada ostala samo jedna

utjeha, isto tako banalna, kao i ovaj brak, utjeha da on nije ni prvi ni posljednji, koji se tako ženi, da se tako žene tisuće ljudi, i da će ga Julija s vremenom, kada ga pobliže upozna, možda zavoljeti.

— Romeo i Julija! — reče on, zatvarajući knjigu i nasmija se. — Ja sam, Nina, Romeo. Možeš mi čestitati, ja sam danas zaprosio Juliju Bjelavinu.

Nina Fjodorovna je mislila, da se on šali, ali je zatim povjerovala i zaplakala. Ta joj se novost nije svidjela.

— Pa što, čestitam! — reče ona. — Ali zašto tako iznenada?

— Ne, to nije iznenada. To se vuče od ožujka, samo ti ništa ne opažaš... Zaljubio sam se još u ožujku, kada sam se s njom upoznao evo tu, u tvojoj sobi.

— Ja sam mislila, da ćeš se ti oženiti nekom našom Moskovljankom — reče Nina Fjodorovna poslije kratke stanke. — Djevojke su iz našega društva jednostavnije. Ali, glavno je, Aljoša, da ti budeš sretan, to je najglavnije. Mene moj Grigorije Nikolajič nije volio i ne da se sakriti, ti vidiš, kako živimo. Naravno, svaka te žena može zavoljeti zbog dobrote i zbog pameti, ali ipak, Julička je odgojena u institutu, plemkinja je, njoj je malo pamet i dobrota. Mlada je, a ti sam, Aljoša, nisi više mlad i nisi lijep.

Da ublaži posljednje riječi, pogladi ga po obrazu i reče:

— Nisi lijep, ali si veoma drag.

Ona se tako uzbudila, da joj je čak laka rumen obojila obraze i sa zanosom je govorila o tome, hoće li biti pristojno, ako ona Aljošu blagoslovi ikonom; ta ona je starija sestra i zamjenjuje mu majku; i nastojala je uvjeriti svoga tužnoga brata, da svadbu treba proslaviti kako valja, svečano i veselo, da ljudi ne zamjere.

Zatim je, kao zaručnik, počeo posjećivati Bjelavine, po tri do četiri puta na dan i nije više imao vremena da zamijeni Sašu i čita historijski roman. Julija ga je primala u svojim dvjema sobama, daleko od salona i očeva kabineta i one su mu se veoma sviđale. Tu su bili tamni zidovi, u katu je stajao okvir s ikonama, mirisali su lijepi mirisi i ulje iz kandila. Stanovala je u najudaljenijim sobama, krevet i toaletni stolić bili su zagrađeni paravanom, a vratašca na ormaru za knjige bijahu iznutra zastrta zelenom zavjesom; u svojim

je sobama hodala po sagovima, tako da se njezini koraci uopće nisu čuli, i po tome je zaključio, da je zatvorene naravi, da voli tih, miran, povučen život. Kod kuće su je smatrali još maloljetnom, nije imala vlastitih novaca i događalo se, da se na šetnji osjećala neugodno, što nema kod sebe ni kopjejke. Za odjeću i knjige davao joj je otac pomalo, ne više od sto rubalja godišnje. Pa i sam doktor teško da je imao novaca, čak i pored dobre prakse. Svaku je večer kartao u klubu i uvijek gubio. Osim toga, kupovao je kuće u društvu uzajamnog kredita, s prijenosom duga, i davao ih u najam; stanari su mu plaćali neuredno, ali je on uvjeravao, da se te operacije s kućama veoma isplate. Svoju kuću, u kojoj je stanovao sa kćerkom, založio je, a za te je novce kupio zemljište i već je na njemu počeo graditi veliku jednokatnicu, da bi je založio.

Laptjev je sada živio kao u oblacima, upravo kao da to nije bio on, već njegov dvojnik, i radio je mnogo toga, na što se prije ne bi odlučio. Tri puta je išao s doktorom u klub, večerao s njim i sam mu ponudio novaca za gradnju, čak je posjetio Panaurova u njegovu drugom stanu. Jednom ga prilikom Panaurov pozva k sebi na ručak, i Laptjev bez razmišljanja pristade. Dočekala ga je dama od svojih 35 godina, visoka i mršava, pomalo sijeda i crnih obrva — sva je prilika, da nije bila Ruskinja. Na licu su joj ostale bijele mrlje od pudera, sladunjavo se nasmiješila i odrešito mu stisnula ruku, tako da su na bijelim rukama zazvonile narukvice. Laptjevu se učini, da se ona zato tako smiješi, što i od drugih i od same sebe hoće da sakrije, da je nesretna. Vidio je dvije djevojčice, od pet i od tri godine, nalik na Sašu. Za ručak su poslužili mliječnu juhu, hladnu teletinu s mrkvom i čokoladu — bijaše to sladunjavo i neukusno, ali su se zato na stolu blistale zlatne viljuške, bočice sa sojom i kajenskim biberom, neobično izvitoperena posudica, zlatna bibernjača.

Tek što je bio pojeo mliječnu juhu, Laptjev shvati, kako ustvari nije bilo umjesno, što je došao ovamo na ručak. Dama je bila zbunjena, neprestano se smiješila pokazujući zube, Panaurov je naučno tumačio, što je to zaljubljenost i od čega nastaje.

— Mi ovdje imamo posla s jednom električnom pojavom — govorio je francuski, obraćajući se dami. — U koži svakog čovjeka nalaze se mikroskopske željezne čestice, koje u sebi sadrže struju. Ako se susrećete s osobom, u kojoj su struje paralelne s vašima, eto vam i ljubavi.

Kad se Laptjev vrati kući i kad ga sestra upita, gdje je bio, bi mu neugodno i on ništa ne odgovori.

Cijelo vrijeme do svadbe osjećao se u lažnoj situaciji. Njegova je ljubav svaki dan postajala sve snažnija, Julija mu se činila puna poezije i uzvišena, ali uzajamne ljubavi ipak ne bijaše, u suštini je bilo to, da je on kupovao, a ona se prodavala. Katkada, zamislivši se, jednostavno je padao u očaj i pitao se: ne treba li da bježi? Već nije spavao po cijele noći i neprestano je mislio o tome, kako će se poslije svadbe susresti u Moskvi s gospođom, koju je, u svojim pismima prijateljima nazivao »osobom« i kako će se njegov brat i otac, ljudi teške naravi, ponijeti prema njegovoj ženidbi i prema Juliji. Bojao se, da će otac prilikom prvoga susreta reći Juliji kakvu grubost. A s bratom se Fjodorom u posljednje vrijeme događalo nešto čudno. U svojim dugačkim pismima pisao je o važnosti zdravlja, o utjecaju bolesti na psihičko stanje, o tome, što je religija, ali ni riječi o Moskvi i o poslovima. Ta su pisma razdraživala Laptjeva, i činilo mu se, da se bratova narav mijenja na gore.

Svadba je bila u rujnu. Vjenčanje se obavilo u crkvi sv. Petra i Pavla poslije službe božje, a isti dan mladenci otputovaše u Moskvu. Kada su se Laptjev i njegova žena, u crnoj haljini s povlakom, po izgledu ne već djevojka, nego prava dama, opraštali s Ninom Fjodorovnom, cijelo se bolesničino lice skrivilo, ali iz suhih očiju ne potječe ni jedna suza. Ona reče:

— Ako, ne daj bože, umrem, uzmite k sebi moje djevojčice.

— O, obećajem vam! — odgovori Julija Sergejevna, pa također i njoj počeše nervozno podrhtavati usne i kapci.

— Doći ću ti u listopadu — reče Laptjev, dirnut. — Gledaj da ozdraviš, moja draga.

Putovali su u posebnom kupeu. Oboma bijaše tužno i tjeskobno. Ona je sjedila u kutu ne skidajući šešira i pričinjalo se da drijema, a on je ležao na divanu nasuprot njoj i

uznemiravale su ga različite misli: o ocu, o »osobi«, o tome, da li će se Juliji svidjeti njegov moskovski stan. I, pogledajući na ženu, koja ga nije voljela, tužno je mislio: »Zašto se to dogodilo?«

V

Laptjevi su u Moskvi vodili trgovinu naveliko galanterijskom robom: resama, vrpcama, ukrasima od gajtana, pamučnom pređom, dugmadi i ostalim. Ukupan je godišnji prihod dosezao dva milijuna; koliki je bio čisti dohodak, nije znao nitko osim starca. Sinovi i pomoćnici procjenjivali su taj dohodak na tri stotine tisuća i govorili, da bi bio veći za oko sto tisuća, kad se starac ne bi razbacivao, bez računa upuštao na davanje na vjeru; u posljednjih se deset godina nakupilo samo beznadnih mjenica gotovo za milijun, a stariji je pomoćnik, kad bi se o tome poveo razgovor, lukavo podmigivao i govorio riječi, kojih značenje nije svatko razumio.

— Psihološka posljedica stoljeća.

Glavne trgovačke operacije vršile su se u čaršiji, u zgradi, koja se nazivala ambar. Ulaz je u ambar bio s dvorišne strane, gdje je uvijek bilo mračno, mirisalo na rogožinu i gdje su kopitima po asfaltu udarali teretni konji. Vrata, izgledom veoma skromna, okovana željezom, vodila su iz dvorišta u sobu s potamnjelim od vlage, ugljenom ispisanim zidovima i osvijetljenu uskim prozorom sa gvozdenim rešetkama, zatim lijevo bijaše druga soba, naoko veća, čišća, sa željeznom peći i sa dva stola, ali također s tamničkim prozorom: to je bila poslovnica, i tek je odavle usko kameno stubište vodilo u prvi kut, gdje je bila glavna prostorija. Bijaše to dosta velika soba, ali zbog neprestanog mraka, niskoga stropa, tjesnoće od sanduka i vreća s robom, pa ljudî, koji su se vrzli tamo amo, ona se pridošlice isto tako mračno doimala, kao i one dvije dolje. Gore, a isto tako i u poslovnici ležala je na policama roba u balama, gomilama i papirnatim kutijama; u njezinu razmještaju nisi vidio ni reda ni ljepote i kad tu i tamo iz papirnatih zavežljaja kroz rupe ne bi izvirivali čas tamnocrveni konci, čas kist, čas krajevi resa, ne bi se odmah mogao dosjetiti, čime ovdje trguju. I gledajući te

izgužvane papirnate zavežljaje i kutije, nisi mogao vjerovati, da se na tim sitnicama zarađuju milijuni i da je tu u ambaru dnevno zaposleno pedeset ljudi, ne računajući kupce.

Kada je drugi dan nakon povratka u Moskvu, u podne, Laptjev došao u skladište, radnici su, pakirajući robu, tako jako lupali po sanducima, da u prvoj sobi i u poslovnici nitko nije čuo kako je on ušao; niza stepenice je silazio poznati poštar s pregršću pisama u ruci i mrštio se od lupanja i također ga nije primijetio. Prvoga je gore sreo brata Fjodora Fjodoriča, a koji bio toliko nalik na njega, da su ih smatrali blizancima. Ta je sličnost uvijek podsjećala Laptjeva na njegovu vlastitu spoljašnost i sada, videći pred sobom čovjeka nevisoka rasta, rumena s rijetkom kosom na glavi, s mršavim, kržljavim bedrima, naizgled tako neinteresantnog, on se upita: »Zar sam zaista i ja takav?«

— Kako mi je drago, što te vidim! — reče Fjodor, ljubeći se s bratom i čvrsto mu stišćući ruku. — Nestrpljivo sam te svaki dan očekivao, dragi moj. Kad si napisao, da se ženiš, počela me mučiti radoznalost, a i zaželio sam te se, brate. Prosudi sam, pola se godine nismo vidjeli. No, što je? Kako je? Je li Nini slabo? Veoma?

— Veoma je slaba.

— Božja volja, — uzdahnu Fjodor. — No, a tvoja žena? Bit će, da je ljepotica? Ja je već volim, pa ona mi dolazi kao sestrica. Zajedno ćemo je paziti.

Pojavila su se, Laptjevu odavno poznata, široka, pogrbljena leđa njegova oca, Fjodora Stepaniča. Starac je sjedio kraj tezge na taburetu i razgovarao s kupcem.

— Tata, bog je radost poslao! — viknu Fjodor. — Brat je doputovao!

Fjodor Stepanič bijaše visoka rasta i neobično čvrste građe, tako da je i pored svojih osamdeset godina i bórâ još uvijek imao izgled zdrava snažna čovjeka. Govorio je dubokim, gustim basom, koji je brujao i izvirao iz njegovih širokih grudi kao iz bačve. Bradu je brijao, nosio vojnički podrezane brkove i pušio cigare. Kako mu je uvijek bilo vruće, u skladištu je i kod kuće svako godišnje doba hodao u prostranom konopljenom kaputu. Nedavno su mu s oka skidali mrenu, slabo je vidio i već se nije bavio poslovima, nego je samo razgovarao i pio čaj sa slatkišem.

Laptjev se nagnu i poljubi ga u ruku, zatim u usta.

— Odavno se nismo vidjeli, milostivi gospodine — reče starac. — Odavno. Pa što, mogu li ti čestitati zakoniti brak? No, izvoli, čestitam.

I on namjesti usta za poljubac. Laptjev se nagnu i poljubi ga.

— Pa što, jesi li i gospođicu svoju dozvao? — upita starac i ne čekajući odgovora reče obraćajući se kupcu:

— Ovim vas izvještavam, tatice, da stupam u brak s nekakvom djevojkom. Da. A to, da se tata moli za savjet i blagoslov, ne postoji u pravilima. Sada oni po svojoj pameti. Kad sam se ja ženio, bilo mi je više od četrdeset, a ocu sam pred noge pao i tražio savjet. Sada više toga nema.

Starac se obradovao sinu, ali je smatrao nepristojnim da ga pomiluje i tako otkrije svoju radost. Njegov glas, način govora i »gospođica« izazvali su u Laptjeva ono loše raspoloženje, koje je uvijek osjećao u ambaru. Tu ga je svaka sitnica sjećala na prošlost, kad su ga šibali i držali na posnoj hrani; znao je, da i sada dječake šibaju i do krvi im razbijaju nosove, i da će ti dječaci isto tako tući, kada odrastu. I dovoljno mu je bilo da u ambaru proboravi kojih pet minuta, pa da mu se počne činiti, da će ga odmah grditi ili udariti po nosu.

Fjodor potapša kupca po ramenu i reče bratu:

— Evo, Aljoša, preporučujem ti, naš tambovski hranitelj Grigorij Timofejič, može da služi za uzor suvremenoj mladeži; već je u šezdesetoj, a ima dojenčadi.

Pomoćnici se nasmijaše, a nasmija se i kupac, debeo starac blijeda lica.

— Priroda natprosječnog djelovanja — opazi stariji pomoćnik, koji je stajao za tezgom. — Kamo je ušlo, odanle će i izaći.

Stariji pomoćnik, visok muškarac od pedesetak godina, tamne brade, s naočarima i s olovkom za uhom, obično je svoje misli izražavao nejasno, smjerajući izdaleka i pri tome se po njegovu lukavu osmijehu vidjelo, da je svojim riječima pridavao nekakav osobiti, fini smisao. Svoj je govor volio zamagliti knjiškim riječima, koje je on shvaćao na svoj način, a i mnoge je obične riječi često upotrebljavao u drugom značenju. Na primjer, riječ »osim«. Kada bi kategorički izražavao

kakvu misao, a nije htio da mu protivurječe, onda je pružao naprijed svoju desnu ruku i govorio:

— Osim!

A najčudnije od svega bijaše to, što su ga ostali pomoćnici i kupci dobro razumjeli. Zvao se Ivan Vasiljevič Počatkin i bio rodom iz Kašire. Sada, čestitajući Laptjevu, on se ovako izrazi:

— S vaše je strane zasluga hrabrosti, budući da je žensko srce Šamil.[1]

Druga važna osoba u ambaru bijaše pomoćnik Makeičev, punahan, solidan blondin sa ćelom preko cijeloga tjemena i sa zaliscima. On pristupi k Laptjevu i čestita mu tonom punim poštovanja, poluglasno:

— Čast mi je... Gospod je uslišio molitve vašega roditelja. Hvala bogu!

Zatim su počeli pristupati ostali pomoćnici i čestitati na ženidbi.

Svi oni bijahu odjeveni po modi i imali su izgled sasvim čestitih, odgojenih ljudi. Govorili su na *o*, *g* su izgovarali kao latinsko *g*, a zbog toga, što su gotovo nakon svake dvije riječi upotrebljavali njihove čestitke, izgovorene ubrzano — na primjer fraza: »Želim vam sve najbolje« — čule su se tako, kao da si bičem tukao po zraku — »žvisss.«

Laptjevu je to sve brzo bilo dosadilo, pa je poželio da ode kući, ali otići bijaše nezgodno. Iz pristojnosti trebalo je u skladištu proboraviti bar dva sata. On se odmaknu od tezge i stade ispitivati Makeičeva, da li je sretno prošlo ljeto i ima li što novo, a ovaj je odgovarao pun poštovanja, ne gledajući mu u oči. Dječak, ošišan, u sivoj bluzi, ponudi Laptjevu čašu čaja bez tanjirića; malo zatim drugi dječak prolazeći mimo spotaknu se o sanduk i zamalo ne pade, a solidni Makeičev odjednom učini strašno, srdito lice, lice izroda i viknu na njega:

---

[1] *Šamil*, sin Muhamedov, rođen 1797. u aulu Himri, sjeverni Dagestan na Kavkazu. Studirao arapsku gramatiku i filozofiju. Od 1824. god. sudjelovao u ustanku kavkaskih horštaka protiv ruske vlasti kao murid (učenik, pristalica) vođe ustanka Kazi-mule, a nakon njegove smrti sam preuzeo vodstvo ustanka. Uspješno se borio sve do 1859. god., kada je opkoljen i zarobljen u aulu Gunibu te odveden u Rusiju (u Petrograd, zatim Kalugu i Kijev), odakle se odselio 1870. u Meku i u ožujku 1871. umro u Medini. — Prev.

— Hodaj nogama!

Trgovačkim pomoćnicima je bilo drago, što se mladi gospodar oženio i napokon, stigao; pogledali su ga radoznalo i prijazno i svaki je, prolazeći mimo njega smatrao za svoju dužnost, da mu pun poštovanja kaže nešto ugodno. Ali je Laptjev bio uvjeren, da je to sve neiskreno i da mu laskaju samo zato, što ga se boje. Nikako nije mogao zaboraviti, kako je prije petnaest godina jedan pomoćnik, razboljevši se duševno istrčao na ulicu samo u donjem rublju, bosonog i prijeteći šakom prema gazdinim prozorima, vikao, da su ga izmučili; a jadniku su se, kad je ozdravio, dugo rugali i podsjećali ga, kako je vikao gazdama: »Plantatori!« umjesto »eksploatatori.« Uopće je namještenicima kod Laptjevih bilo veoma loše, o tome je već davno govorila cijela čaršija. Najgore od svega bijaše to, što se u odnosu prema njima starac Fjodor Stepanič pridržavao nekakve azijatske politike. Tako, nikome nije bilo poznato, koliko su plaće dobivali njegovi ljubimci Počatkin i Makeičev; primali su godišnje po tri tisuće zajedno s nagradama, ne više, ali on se pričinjao, kao da im plaća sedam; nagrade su se dijelile svake godine svima pomoćnicima, ali tajno, tako da je onaj, koji bi dobio malo, zbog ponosa morao govoriti, da je dobio mnogo; nijedan šegrt nije znao, kada će ga osloboditi za kalfu; nijedan namještenik nije znao, je li gazda zadovoljan njime ili nije. Pomoćnicima se nije ništa izravno zabranjivalo, i zato oni nisu znali, što im je dopušteno, a što nije. Nije im se branilo da se žene, ali se oni nisu ženili, bojeći se da svojom ženidbom ne će ugoditi gazdi te da će izgubiti mjesto. Dopuštalo im se da imaju znance i da odlaze u goste, ali se kapija zatvarala već u devet sati navečer i gazda je svako jutro sumnjičavo mjerio okom sve namještenike i ispitivao, ne zaudara li tko rakijom: »A deder hukni!«

Službenici su bili obavezni da na svaki blagdan prisustvuju liturgiji i da se u crkvi tako poređaju, da ih gazda sve vidi. Postovi su se strogo održavali. U svečane dane, na primjer, na gazdin imendan ili imendan kojega člana njegove

---

[1] Norma je ruskog književnog jezika, da se nenaglašeni vokali o reduciraju; *s* na kraju riječi (skraćeno od сударь) prije revolucije upotrebljavali su podčinjeni u razgovoru sa pretpostavljenima. — Prev.

obitelji, pomoćnici su bili dužni da sakupe dobrovoljne priloge za slatki kolač od Fleja ili za album. Stanovali su u donjem katu, prizemlju kuće u Pjatnickoj i u krilu zgrade, smješteni po troje i četvoro u jednoj sobi; za ručkom su jeli iz zajedničke zdjele, iako je pred svakim od njih stajao tanjir. Ako je koji od gazda ulazio k njima u vrijeme ručka, svi su ustajali.

Laptjev je bio svjestan toga, da su ga samo oni, pokvareni starčevim odgojem, mogli ozbiljno smatrati dobrotvorom, a ostali su vidjeli u njemu neprijatelja i »plantatora.« Sada, poslije polugodišnjeg izbivanja, on nije vidio promjenu nabolje, a bilo je čak i nešto novo, što nije nagovještavalo ništa dobro.

Brat Fjodor, prije tih, zamišljen i neobično tankoćutan, sada je sa izrazom zaposlena i poslovna čovjeka, s olovkom iza uha, trčao po ambaru, tapšao kupce po ramenu i pomoćnicima vikao: »Prijatelji!« Očito je igrao neku novu ulogu, a u toj novoj ulozi Aleksej ga nije prepoznavao.

Starčev je glas neprestano brujao. Nemajući drugoga posla, starac je poučavao kupca, kako treba živjeti i kako voditi svoje poslove te pritom neprestano isticao za primjer samoga sebe. To hvalisanje, taj autoritativni, despotski ton, Laptjev je slušao i prije deset, petnaest i dvadeset godina. Starac je obožavao sebe; po njegovim je riječima uvijek izlazilo tako, da je svoju pokojnu ženu i njezinu rodbinu on usrećio, djecu nagradio, pomoćnike i namještenike obasuo dobročinstvima i cijelu svoju ulicu i sve poznate zadužio da se vječno za njega mole bogu; ma što on radio, sve je to bilo veoma dobro, a ako ljudima slabo idu poslovi, to je samo zato, što ne žele da se s njime posavjetuju; bez njegova savjeta ne može uspjeti ni jedan posao. U crkvi bi uvijek stao ispred svih, a čak je i svećenicima prigovarao, kada oni, po njegovu mišljenju, službu božju nisu vršili kako treba, i mislio je, da je to bogu ugodno, zato što ga bog voli.

Oko dva sata u ambaru su već svi bili zauzeti poslom, osim starca, koji je nastavio da bruji. Laptjev, da ne stoji nezaposlen, primi od jedne vezilje ukras od gajtana i otpremi je; zatim saslуša kupca, vologodskog trgovca, i naredi pomoćniku da se prihvati posla.

— Tvrdo, vjedi, az[1]! — čulo se sas vih strana (slovima su u ambaru označavali cijene i brojeve robe). — Rci, iže, tvrdo!

Laptjev se na odlasku oprostio samo s Fjodorom.

— Sutra ću sa ženom doći u Pjatnicku — reče on — ali, upozoravam, ako joj otac kaže samo jednu grubu riječ, onda ni pet minuta ne ću ostati.

— A ti uvijek isti — uzdahnu Fjodor. — Oženio se, promijenio se nisi. Treba, brate, opraštati starcu. I tako, znači sutra oko jedanaest sati. Nestrpljivo ćemo čekati. Dođi ravno s liturgije.

— Ja na liturgiju ne idem.

— No, svejedno. Glavno da ne bude poslije jedanaest, da se stignemo i bogu pomoliti i doručkovati zajedno. Pozdravi sestricu i poljubi joj ručicu. Predosjećam, da ću je zavoljeti — dodade Fjodor sasvim iskreno. — Zavidim ti, brate! — viknu on, kada je Aleksej silazio niza stube.

»I zašto se on neprestano nekako sramežljivo stišće, kao da mu se čini, da je gol?« mislio je Laptjev, idući po Nikoljskoj i nastojeći da shvati promjenu, koja se dogodila u Fjodoru. »I jezik mu nekakav nov: brate, dragi brate, bog je milost poslao, pomolimo se bogu — baš kao Ščedrinov Juduška.«

VI

Sutradan, u nedjelju, u jedanaest sati već se vozio sa ženom po Pjatnickoj u jednopregnoj, laganoj kočiji. Bojao se, da Fjodor Stepanič ne učini kakav ispad, i već mu je unaprijed bilo neugodno. Već nakon dvije noći provedene u muževoj kući Julija Sergejevna svoju udaju smatraše pogreškom, nesrećom, i kada s mužem ne bi bila morala živjeti u Moskvi, već negdje u drugom gradu, činilo joj se, da ne bi podnijela tu strahotu. Moskva ju je zabavljala; ulice, crkve i kuće veoma su joj se sviđale, i kada bi se bila mogla po Moskvi voziti u ovim lijepim saonama, sa skupim konjima, voziti se cio dan, od jutra do mraka, i u veoma brzoj vožnji

---

[1] Slova su u stcksl. jeziku imala brojčanu vrijednost; tako az (a) = 1, vjedi (v) = 2, tvrdo (t) = 300, (r) = 100, iže (i) = 10 i t. d. — Prev.

udisati prohladni jesenjski zrak, tada se, možda, ne bi osjećala tako nesretna.

Pokraj bijele, nedavno ožbukane jednokatnice kočijaš zaustavi konje i stade okretati udesno. Tu su već čekali. Pokraj vrata stajahu pazikuća u novom kaftanu, visokim čizmama i kaljačama, i dva stražara; cio prostor od sredine ulice do vrata i zatim po dvorištu do ulaznog stubišta bijaše posut svježim pijeskom. Pazikuća skinu kapu, stražari salutiraše. Kraj ulaznog stubišta dočeka ih Fjodor veoma ozbiljna lica.

— Veoma mi je drago da se upoznamo, sestrice — reče on, ljubeći Juliju u ruku. — Dobro došli!

On je povede pod ruku uza stube, zatim hodnikom kroz gomilu nekakvih muškaraca i žena. U predsoblju također bijaše tijesno, mirisalo je tamjanom.

— Predstavit ću vas sada našemu tati, — prošapta Fjodor usred svečane, grobne tišine. — Poštovani starčić, pater familias[1].

U velikoj dvorani, kraj stola pripremljenog za vjerski obred, stajali su, očito, u očekivanju Fjodor Stepanič, svećenik u kamilavki i đakon. Starac pruži Juliji ruku i ne reče ni riječi. Svi su šutjeli. Julija se zbuni.

Svećenik i đakon počeše navlačiti odeždu. Donesoše kandilo, iz kojeg su frcale iskre i širio se miris tamjana i ugljena. Zapališe svijeće. Kalfe uđoše na prstima u dvoranu i stadoše uza zid u dva reda. Bijaše tiho, nitko čak i ne zakašlja.

— Blagoslovi, vladiko! — poče đakon.

Molitvu su služili svečano, ništa nisu ispuštali, i čitali su dva akafista[2]: Isusu preslatkom i presvetoj bogorodici. Pojci su pjevali samo notalno, veoma dugo. Laptjev je opazio, kako se malo prije bila zbunila njegova žena; dok su se čitali akafist i pojci na različite načine i izvodili u tri glasa »Gospode pomiluj«, sa duševnom je napetošću očekivao, da će se starac svakog časa okrenuti i nešto prigovoriti, kao »vi se ne umijete prekrstiti«; i bijaše mu neugodno: čemu ova gomila, čemu sva ova ceremonija s popovima i pojcima. Bijaše to previše trgovački. Ali kada je ona zajedno sa starcem

---

[1] Glava obitelji
[2] *Akafist* — pjesma u slavu bogorodici i Isusu. — Prev.

podmetala glavu pod evanđelje i zatim nekoliko puta klecala, shvati, da se njoj to sve sviđa, i umiri se.

Na kraju molitve, u vrijeme mnogaja ljeta[1], svećenik dade starcu i Alekseju da poljube križ, ali kada pristupi Julija Sergejevna, on prekri križ rukom i učini znak, da želi govoriti. Mahnuše pojcima, da zašute.

— Prorok Samuel — poče svećenik — došao u Betlehem po zapovijedi gospodnjoj, i tu ga gradske starješine pitahu u strahu: »Je li mir ulazak tvoj, o vidovnjače?« I reče prorok: »Mir, jer žrtvovati gospodu dođoh, budite blagoslovljeni i uzveselite se danas sa mnom!« Hoćemo li i mi, rabo božja Julijo, pitati tebe o miru tvojega dolaska u dom ovaj?

Julija se zajapurila od uzbuđenja. Završivši, svećenik joj dade da poljubi križ i reče već sasvim drugim tonom:

— Sada Fjodora Fjodoriča treba oženiti. Vrijeme je.

Opet zapjevaše pojci, narod se pokrenu i postade bučno. Razdragani starac s očima punim suza tri puta poljubi Juliju, prekrsti joj lice i reče.

— Ovo je vaša kuća. Meni starcu ništa ne treba.

Pomoćnici su čestitali i nešto govorili, ali su pojci pjevali tako glasno, da se ništa nije moglo čuti. Zatim su doručkovali i pili šampanjac. Ona je sjedila pokraj starca, i on joj je govorio o tome, da nije lijepo živjeti odvojeno, treba živjeti zajedno, u jednoj kući, jer dijeljene i nesloga vode u propast. — Ja sam stjecao, a djeca samo troše — govoraše on. — Sada vi živite sa mnom u jednoj kući i stječite! Meni je starcu vrijeme i da se odmorim.

Pred Julijinim je očima neprestano promicao Fjodor, veoma nalik na muža, ali pokretljiviji i sramežljiviji; on se brinuo za nju i često joj je ljubio ruku.

— Mi smo, sestrice, ljudi jednostavni — govorio je on, a pritom su mu crvene mrlje izbijale na lice. — Živimo jednostavno, ruski, kršćanski, sestrice.

Kada su se vraćali kući, Laptjev, veoma zadovoljan što je sve iznad očekivanja dobro prošlo i što se nije ništa naročito dogodilo, govoraše ženi:

---

[1] *mnogaja ljeta* — misli se na svršetak pravoslavne liturgije, kada se pjeva »Mnogaja ljeta«.

— Ti se čudiš, što krupan, plećat otac ima tako kržljavu, nerazvijenu djecu, kao što smo ja i Fjodor. Da, ali to je tako razumljivo. Otac se oženio mojom majkom, kad mu je bilo četrdeset i pet godina, a njoj tek sedamnaest. Ona je blijedjela i drhtala pred njim. Nina se rodila prva, rodila se od relativno zdrave majke, i zato je čvršća i ljepša od nas, a ja i Fjodor bili smo začeti i rođeni, kada je majka već bila iscrpena od neprestana straha. Sjećam se, otac me je počeo učiti ili, jednostavnije rečeno, tući, kad mi nije bilo još ni pet godina. Šibao me, vukao za uši, tukao po glavi, i ja sam, budeći se, svako jutro mislio prije svega: hoće li me danas mlatiti? Igrati se i biti nestašan, meni i Fjodoru bijaše zabranjeno; morali smo ići na jutrenje i ranu liturgiju, ljubiti popovima i kaluđerima ruke, kod kuće čitati akafiste. Ti si, eto, religiozna i sve to voliš, a ja se bojim religije, i kad prolazim mimo crkvu, tada se sjećam svojega djetinjstva i spopadne me muka. Kad mi je bilo osam godina, već su me uzeli u ambar, radio sam kao običan šegrt, i to bijaše nezdravo, zato što su me tu gotovo svaki dan tukli. Zatim, kad su me dali u gimnaziju, do podne sam učio, a od podne do mraka morao sjediti u tom istom ambaru, i tako do dvadeset i dvije godine, dok se na fakultetu nisam upoznao s Jarcevom, koji me je uvjerio, da mi valja napustiti očevu kuću. Taj mi je Jarcev učinio mnogo dobra. Znaš što — reče Laptjev i nasmija se od zadovoljstva — hajde, pođimo sada posjetiti Jarceva. To je veoma plemenit čovjek! Kako će on biti ganut!

VII

Jedne subote mjeseca studenog simfonijskim je orkestrom dirigirao Anton Rubinštajn. Bijaše dupkom puno i vruće. Laptjev je stajao iza stupova, a njegova žena i Kostja Kočevoj sjedili su daleko naprijed, u trećem ili četvrtom redu. Na samom početku pauze pokraj njega je potpuno neočekivano prošla »osoba«, Polina Nikolajevna Rasudina. Poslije svadbe on je često sa zebnjom pomišljao na mogućnost susreta s njom. Kad ga je sada pogledala otvoreno i ravno, on se sjeti, da dosada još nije bio odlučio da se s njom objasni

i da joj prijateljski napiše bar dva, tri retka, upravo kao da se od nje skrivao; bijaše ga stid i on pocrvenje. Ona mu čvrsto i odrešito stisnu ruku i upita:

— Jeste li vidjeli Jarceva?

I ne dočekavši odgovora, pođe naglo naprijed, čineći goleme korake, kao da ju je netko straga gurao.

Bijaše veoma mršava i ružna, duga nosa, a lice joj je uvijek bilo umorno, izmučeno, i činilo se, da se mnogo naprezala da oči drži otvorene i da ne padne. Imala je predivne tamne oči i pametan, dobar, iskren izraz, ali kretnje odsječene, oštre. Govoriti s njome ne bijaše lako, jer nije umjela slušati i mirno govoriti. A voljeti je, bijaše teško. Koji put, ostavši s Laptjevom, dugo bi se glasno smijala, pokrivši lice rukavima, i uvjeravala sebe, da ljubav za nju ne znači glavno u životu, prenemagala se kao sedamnaestgodišnja djevojka, a prije nego bi se s njome poljubio, trebalo je gasiti sve svijeće. Bijaše joj već 30 godina. Bila je udana za pedagoga, ali već odavno nije živjela s mužem. Sredstva za život pribavljala je glazbenom podukom i sudjelovala u kvartetima.

U vrijeme Devete simfonije opet je prošla mimo, kao nehotice, ali gomila muškaraca, koja je stajala u gustom redu iza stupova, nije je pustila dalje, i ona se zaustavi. Laptjev je vidio na njoj onu istu baršunastu bluzu, u kojoj je išla na koncerte lanjske i preklanjske godine. Rukavice je imala nove, lepezu također novu, ali jeftinu. Voljela je gizdati se, ali nije umjela, pa je žalila davati za to novce te se odijevala ružno i neukusno, tako da je na ulici, kada bi, žurno i široko koračajući, išla na instrukciju, čovjek lako mogao pomisliti za nju, da je iskušenik.

Publika je pljeskala i vikala *bis*.

— Danas ćete sa mnom provesti večer — reče Polina Nikolajevna, prilazeći Laptjevu i grubo ga gledajući. — Odavle ćemo zajedno otići na čaj. Čujete? Zahtijevam to. Vi meni mnogo dugujete i nemate moralnoga razloga da me odbijete u ovoj sitnici.

— Dobro, poći ćemo — pristade Laptjev. Poslije simfonije počelo je beskrajno pljeskanje. Publika je ustajala s mjesta i izlazila neobično polako, a Laptjev nije mogao otići, a da ne obavijesti ženu. Trebalo je stajati kraj vrata i čekati.

— Strašno želim čaja — potuži se Rasudina. — Duša mi gori.

— Ovdje se može popiti — reče Laptjev. — Pođimo u bife.

— No, ja nemam novaca da ih bacam bifedžiji. Nisam trgovkinja.

On joj ponudi ruku; ona odbi, izgovorivši dugu, zamornu rečenicu, koju je on od nje već mnogo puta čuo, kako ona sebe ne ubraja u nježni spol, pa da joj nisu potrebne usluge gospode muškaraca.

Razgovarajući s njim, promatrala je publiku i često se pozdravljala sa znancima: bijahu to njezine drugarice s Guérierova tečaja[1], iz konzervatorija, i učenici i učenice. Stiskala im je ruke čvrsto i odrešito, kao da ih je htjela istrgnuti. Ali najednom ona, kao u groznici, stade trzati ramenima i drhtati te napokon, gledajući preneraženo Laptjeva, poče tiho:

— Kime ste se oženili? Gdje su vam bile oči, ludi čovječe? Što ste našli u toj glupoj, ništavnoj djevojčici? Tâ ja sam vas voljela zbog pameti, zbog duše, a toj porculanskoj bebi potreban je samo vaš novac!

— Ostavimo to, Polino — reče on molećivim glasom. — Sve što mi možete reći u povodu moje ženidbe, već sam sebi mnogo puta govorio... Ne nanosite mi suvišne boli.

Pojavila se Julija Sergejevna u crnoj haljini s velikim briljantnim brošem, što joj ga je bio poslao svekar poslije molitve, a za njom je išla njezina pratnja: Kočevoj, dva poznata doktora, oficir i punahan mlad čovjek u studentskoj uniformi, po prezimenu Kiš.

— Pođi sa Kostjom — reče Laptjev ženi. — Ja ću doći poslije.

Julija klimnu glavom i prođe dalje. Polina Nikolajevna ju je pratila pogledom, dršćući cijelim tijelom i nervozno se grčeći, a taj njezin pogled bijaše pun gađenja, mržnje i bola.

Laptjev se bojao da ode k njoj, predosjećajući neugodno objašnjavanje, oštre riječi, suze, i ponudi joj da pođu na čaj u kakav restoran. Ali ona reče:

---

[1] Kako do 1869. god. žene u Rusiji nisu imale pravo da studiraju, mnoge su odlazile u inozemstvo (osobito u Švicarsku) na studije, odakle su donosile revolucionarne ideje. Da doskoči tome, carska vlast je godine 1869. i 1872. dopustila V. I. Guerieru da otvori više škole za žene. — Prev.

— Ne, ne, pođimo k meni! Ne spominjite mi restorane! Nije voljela biti u restoranima, zato što joj se zrak restorana činio otrovan duhanom i disanjem muškaraca. Prema svima nepoznatim muškarcima odnosila se sa čudnovatim preduvjerenjem, sve ih je smatrala razvratnicima, koji su sposobni da se svakoga časa bace na nju. Osim toga, do glavobolje ju je razdraživala gostionička glazba.

Izašavši iz Plemićkog kluba, iznajmiše kočiju za Ostoženku, prema Savelovskoj ulici, gdje je stanovala Rasudina. Laptjev je cijelim putem mislio o njoj. Zaista, on joj je mnogo dugovao. Upoznao se s njom kod svojega prijatelja Jarceva, kojemu je ona predavala teoriju glazbe. Snažno ga je zavoljela, sasvim nesebično, i, počevši živjeti s njime, nastavila je ići na instrukcije i raditi kao i prije do iznemoglosti. Zahvaljujući njoj, počeo je shvaćati i voljeti glazbu, prema kojoj je prije bio potpuno ravnodušan.

— Pola carstva za čašu čaja! — poče ona muklim glasom, pokrivajući usta mufom, da se ne prehladi. — Bila sam na pet instrukcija, da ih vrag nosi! Učenici su takvi tupoglavci, takvi maljevi, malo te nisam umrla od srdžbe. I ne znam, kada će svršit ova robija. Izmučila sam se. Čim skupim rubalja, sve ću baciti i otputovati na Krim. Leći ću na obali i gutati kisik. Kako ja volim more, ah, kako volim more!

— Nikamo vi ne ćete otići — reče Laptjev. — U prvom redu, ništa vi ne ćete skupiti i, drugo, škrti ste. Oprostite, opet ću ponoviti: zar vas zaista manje ponizuje to trista rubalja skupljati groš po groš od besposlenih ljudi, koji od dokolice uče kod vas glazbu, negoli uzajmiti od vaših prijatelja.

— Ja nemam prijatelja! — reče ona razdraženo. — I molim vas, da ne govorite gluposti! Radnička klasa, kojoj ja pripadam, ima jedan privilegij: svijest o svojoj nepodmitljivosti, pravo da ne prima usluge od novčara i da prezire... Ne, molim, mene ne ćete kupiti! Ja nisam Julička!

Laptjev nije ni pokušao da plati kočijašu, jer je znao, da će to izazvati cijelu bujicu riječi, koje je već prije mnogo puta čuo. Platila je ona sama.

Stanovala je u malenoj namještenoj sobi, a hranila se kod jedne samohrane gospođe. Njezin veliki bekerovski kla-

vir stajao je kod Jarceva, u Velikoj Nikitskoj, i svaki je dan išla onamo svirati. U njezinoj su sobi bili naslonjači s navlakama, krevet s bijelim ljetnim pokrivačem i gazdaričino cvijeće, a na zidovima su visjele oleografije, i nije bilo ništa, što bi odavalo, da ovdje stanuje žena i bivša studentica. Nije bilo ni toalete, ni knjiga, čak ni pisaćeg stola. Vidjelo se, da je lijegala spavati, čim bi došla kući, a kad bi ujutro ustala, da je odmah odlazila od kuće.

Kuharica donese samovar. Polina Nikolajevna zakuha čaj, pa još uvijek dršćući — u sobi bijaše hladno — poče grditi pjevače, koji su pjevali u Devetoj simfoniji. Od miline zatvori oči. Popila je jednu čašu, zatim drugu, zatim treću.

— Dakle, vi ste oženjeni — reče ona. — Ali ne uznemirujte se, ne ću cmizdriti, umjet ću da vas iščupam iz svoga srca. Neugodno je i gorko samo to, što ste vi isto tako smeće, kao i svi, da vam kod žene nije potreban um, intelekt, nego tijelo, ljepota, mladost... Mladost! — poče ona kroz nos, kao da je nekoga oponašala, i nasmija se. — Mladost! Potrebna vam je čistoća, Reinheit! Reinheit[1]! — grohotom se nasmija, zavalivši se u naslonjač, — Reinheit!

Kad prestade da se smije, oči joj bijahu zaplakane.

— Jeste li bar sretni? — upita ona.

— Nisam.

— Ona vas voli?

— Ne.

Laptjev, uzbuđen, osjećajući se nesretan, ustade i poče hodati po sobi.

— Ne voli — ponovi on. — Ja sam, Polino, ako želite znati, veoma nesretan. Što da radim, učinio sam glupost, i sada se to više ne može popraviti. Treba na to gledati filozofski. Ona se udala bez ljubavi, glupo, možda i s računom, ali ne proračunano, i sada, očito, spoznaje svoju pogrešku i pati. Ja vidim. Noću spavamo, ali se ona danju boji da ostane nasamo sa mnom makar i pet minuta i traži razonodu u društvu. Mene se srami i strašno joj je.

— A novce ipak uzima od vas?

— To je glupo, Polina! — viknu Laptjev. — Od mene uzima novac zato, što je za nju sasvim svejedno, ima li ih

---

[1] Čistoća, nevinost.

ili nema. Ona je pošten, čist čovjek. Udala se za mene jednostavno zato, što je željela da ode od oca, i to je sve.

— I vi ste uvjereni, da bi se ona udala za vas, da niste bili bogati? — upita Rasudina.

— Ni u što nisam uvjeren — reče sjetno Laptjev. — Ni u što. Ništa ne razumijem. Zaboga, Polino, ne govorimo o tome.

— Vi je volite?

— Ludo.

Zatim nastade šutnja. Ona je pila četvrtu čašu, a on je hodao i mislio o tome, da mu sada žena, vjerojatno, u doktorskom klubu večerava.

— Ali zar se može voljeti, ne znajući zašto? — upita Rasudina i slegnu ramenima. — Ne, u vama govori životinjska strast! Vi ste opijeni! Vi ste otrovani tim krasnim tijelom, tom Reinheit! Odlazite od mene, prljavi ste! Idite k njoj!

Mahnu rukom, zatim uze njegovu kapu i baci je u njega. On šutke obuče bundu, pa izađe, ali ona potrča u predvorje, grčevito mu stegnu ruku oko ramena i zajeca.

— Prestanite, Polino! Dosta je! — govorio je on, i nikako joj nije mogao rasklopiti prste. — Umirite se, molim vas!

Ona zatvori oči i problijedje, a njezin dugački nos poprimi neugodnu voštanu boju, kao u mrtvaca, i Laptjev joj još nikako nije mogao rasklopiti prste. Bila je u nesvjestici. Oprezno ju je podigao i položio na postelju, pa je posjedio pokraj nje desetak minuta, dok se nije osvijestila. Ruke joj bijahu hladne, bilo slabo, neravnomjerno.

— Odlazite kući — reče ona, otvarajući oči. — Odlazite, ili ću opet zaurlati. Treba se svladati.

Otišavši od nje, on nije krenuo u doktorski klub, gdje ga je čekalo društvo, nego kući. Cijelim se putem prijekorno pitao: zašto nije sebi stvorio porodicu s ovom ženom, koja ga tako voli i koja je ustvari već bila njegova žena i prijateljica? To bijaše jedini čovjek, koji mu je bio odan, i zar, osim toga, ne bi bila zahvalna, dostojna dužnost dati sreću, krov i mir ovome pametnom, ponositom i od rada izmučenom biću? Pristaju li njemu — pitao je sebe — ove pretenzije na ljepotu, mladost, na onu sreću, koje ne može biti i koja ga

upravo kao za kaznu ili porugu drži već tri mjeseca u mraku i potištenosti? Medeni je mjesec odavno prošao, a on, smiješno je reći, još ne zna, kakav je čovjek njegova žena. Svojim prijateljicama iz instituta i ocu piše dugačka pisma na pet listova, i pronalazi o čemu da piše, a s njim razgovara samo o vremenu i o tome, da je vrijeme za ručak ili večeru. Kada se prije spavanja dugo moli bogu i zatim cjeliva svoje križiće i ikone, on, gledajući je, misli s mržnjom: »Eto, ona se moli, ali što moli? Što?« U mislima je sebe i nju vrijeđao, govoreći, kada liježe s njome spavati i prima je u svoj zagrljaj, da uzima ono, što plaća, a to bijaše užasno; da je zdrava, odvažna, griješna žena, ali tu je mladost, religioznost, poniznost, nevine, čiste oči... Kada je bila njegova zaručnica, njezina ga je pobožnost dirala, a sada mu se ta uvjetna određenost nazora i uvjerenja činila kao ograda, iza koje se nije vidjela prava istina. U njegovu obiteljskom životu već je sve bilo tegobno. Kada je njegova žena, sjedeći pored njega u kazalištu, uzdisala ili se iskreno smijala, on je osjećao gorčinu, što ona uživa sama i ne će da podijeli s njime svoje oduševljenje. I zanimljivo, sprijateljila se sa svima njegovim prijateljima, i svi su oni već znali, kakav je ona čovjek, a on ništa nije znao, nego je samo bio mrzovoljan i šutke ljubomoran.

Došavši kući, Laptjev obuče kućnu haljinu i papuče, pa sjede u svome kabinetu da čita roman. Žene ne bijaše kod kuće. Ali ne prođe više od pola sata, kad u predsoblju zazvoni i muklo odjeknuše koraci Petra, koji je potrčao da otvori. Bijaše to Julija. Ušla je u kabinet u bundici, s obrazima crvenim od studeni.

— Na Prjesni je veliki požar — poče ona zapuhano. — Golem odsjaj požara. Idem tamo s Konstantinom Ivaničem.

— Zbogom!

Izgled zdravlja, svježine i djetinjastog straha u njezinim očima umiri Laptjeva. Čitao je još pola sata i otišao spavati.

Sutradan mu je Polina Nikolajevna poslala u ambar dvije knjige, koje je nekada uzela kod njega, sva njegova pisma i fotografije; uz to je bilo pisamce s jednom jedincatom riječju: »Basta!«

VIII

Već se potkraj listopada u Nine Fjodorovne pojavila recidiva. Brzo je mršavjela i mijenjala se u licu. Usprkos strašnim bolovima, ona je mislila, da već ozdravlja, i svako se jutro odijevala kao zdrava, a zatim je cio dan ležala odjevena u postelji. I pred kraj je postala veoma razgovorljiva. Leži na leđima i pripovijeda štogod tiho, naprežući se, teško dišući. Umrla je iznenada u ovakvim okolnostima:

Bijaše mjesečina, vedra večer, na ulici su se sanjkali po svježem snijegu i u sobu je s ulice dopirala galama. Nina Fjodorovna je ležala na leđima u postelji, a Saša, koju nije više imao tko zamijeniti, sjedila je pokraj nje i drijemala.

— Očestva mu se ne sjećam — tiho je pričala Nina Fjodorovna — a zvali su ga Ivan, po prezimenu Kočevoj, siromašan činovnik. Bijaše teška pijanica, pokoj mu vječni. Dolazio je k nama i svakoga smo mu mjeseca davali funtu šećera i osminu čaja. E, koji put i novaca, naravno. Da... Zatim se dogodilo ovo: propio se grdno naš Kočevoj i umro, od votke izgorio. Ostao je iza njega sinčić, dječačić od oko sedam godina. Siroče... Uzeli smo ga i sakrili kod pomoćnika, i živio je tako cijelu godinu, a tata nije znao. A kad je tata vidio, samo je mahnuo rukom i ništa nije rekao. Kada se Kostji, siročetu, navršilo osam godina — a ja sam u to vrijeme već bila zaručnica — vozila sam ga po svim gimnazijama. Tamo amo, nigdje ne primaju. A on plače... »A što ti, velim, budalice, plačeš?« Povela sam ga na Razguljaj, u drugu gimnaziju, i ondje su ga, bog im dao zdravlja, primili... I poče dječak svaki dan ići pješke s Pjatnicke na Razguljaj, a s Razguljaja u Pjatnicku... Aljoša je za njega plaćao... Milostiv je gospod, poče dječak dobro učiti, razumijevati, i postao je od njega čovjek... Sada je advokat u Moskvi, Aljošin prijatelj i iste takve visoke naobrazbe. Eto, nismo zanemarili čovjeka, uzeli smo ga u kuću, i sada on za nas sigurno boga moli... Da...

Nina Fjodorovna poče govoriti sve tiše, s dugim pauzama, zatim, malo pošutjevši, najednom ustade i sjede.

— A meni baš nije... kao da mi je loše — reče ona. — Gospode, pomiluj! Oh, disati ne mogu!

Saša je znala, da će joj majka skoro umrijeti; vidjevši sada kako se njezino lice naglo izdužilo, ona pogodi, da je to svršetak, i uplaši se.

— Mamice, nemoj! — zajeca ona. — Nemoj!

— Potrči u kuhinju, neka pošalju po oca. Meni je čak veoma loše.

Saša je trčala po svim sobama i zvala, ali u cijeloj kući od služinčadi ne bijaše nikoga, samo je u blagovaonici, na sanduku, spavala Lida, u odjeći i bez jastuka. Saša, kakva je bila, bez kaljača istrča u dvorište, a zatim na ulicu. Za vratima je na klupici sjedila dadilja i gledala kako se sanjkaju. S rijeke, gdje je bilo klizalište, dopirali su zvuci vojne glazbe.

— Dadiljo, mama umire! — reče Saša, jecajući. — Treba otići po tatu!

Dadilja pođe gore u spavaonicu i, pogledavši bolesnicu, turnu joj u ruku zapaljenu voštanicu. Saša je prestravljena trčkarala tamo amo i molila, sama ne znajući koga, da ode po tatu; zatim obuče kaput i maramu te istrča na ulicu. Znala je od služinčadi, da otac ima drugu ženu i dvije djevojčice, s kojima stanuje u Bazarnoj. Ona potrča ulijevo od kapije, plačući i bojeći se tuđih ljudi, i ubrzo poče upadati u snijeg i zepsti. Susrela je praznu kočiju, ali je nije iznajmila; tko zna: odvest će je izvan grada, okrasti i baciti na groblje (za čajem je posluga pričala: dogodio se takav slučaj). Neprestano je išla i išla, gubeći dah od umora i jecajući. Došavši u Bazarnu, upita, gdje tu stanuje gospodin Panaurov. Neka nepoznata žena dugo joj je objašnjavala, a videći da ona ništa ne razumije, povede je za ruku do prizemne kuće s vežom. Vrata nisu bila zatvorena. Saša protrča kroz predvorje, zatim kroz hodnik i napokon se obrete u svijetloj, toploj sobi, gdje je uz samovar sjedio otac, a s njime dama i dvije djevojčice. Ali ona više nije mogla izgovoriti ni jednu riječ i samo je jecala. Panaurov je shvatio.

— Vjerojatno mami nije dobro? — upita on. — Reci, djevojčice: mami nije dobro?

On se uznemiri i posla po kočiju.

Kada stigoše kući, Nina Fjodorovna sjeđaše obložena jastucima, sa svijećom u ruci. Lice joj potamnjelo i oči već bijahu zatvorene. U spavaonici su stajali nagurani oko vrata

dadilja, kuharica, sobarica, seljak Prokofije i još nekakvi nepoznati, prosti ljudi. Dadilja je nešto šapćući naređivala, i nisu je razumjeli. U dubini sobe, kraj prozora, stajala je Lida, blijeda, pospana, i odande surovo gledala majku.

Panaurov uze iz ruku Nine Fjodorovne svijeću i, odvratno se mršteći, baci je na komodu.

— To je strašno! — poče on i trznu ramenima. — Nina, treba da legneš — reče on ljubazno. — Lezi, mila!

Ona pogleda i ne poznade ga... Položili su je na leđa.

Kada dođoše svećenik i doktor Sergej Borisič, služinčad se već pobožno krstila i molila za nju.

— Eto, što se dogodi! — reče doktor zamišljeno, izlazeći u salon. — A još je bila mlada, ni četrdeset joj nije bilo.

Čulo se glasno jecanje djevojčica. Panaurov, blijed, vlažnih očiju, pristupi doktoru i reče slabim, nježnim glasom:

— Dragi moj, učinite uslugu, pošaljite u Moskvu brzojav. Ja, zaista, nemam snage.

Doktor pronađe tintu i napisa kćeri ovakav brzojav: »Panaurova preminula osam uvečer. Reci mužu, u Dvorjanskoj se prodaje kuća sa prijenosom duga, doplatite devet. Dražba dvanaestoga. Savjetujem, ne propustiti.«

IX

Laptjev je stanovao u jednoj uličici Male Dmitrovke, nedaleko od Starog Pimena.. Osim velike kuće uz ulicu, također je bio iznajmio jednokatno krilo u dvorištu, i to svome prijatelju Kočevoju, pomoćniku državnoga branitelja, kojega su svi Laptjevi zvali jednostavno Kostjom, jer je odrastao uz njih. Nasuprot tome krilu stajalo je drugo, također jednokatno, gdje je stanovala francuska obitelj, koja se sastojala od muža, žene i pet kćeri.

Bilo je dvadeset stupnjeva ispod nule. Prozori bijahu pokriveni injem. Pošto se ujutro probudi, Kostja zamišljena lica uze petnaest kapi nekakva lijeka, zatim se izvadivši iz ormara za knjige dva utega, pozabavi gimnastikom. Bijaše visok, veoma mršav, velikih crvenih brkova, ali najupadljivije u njega bijahu njegove neobično duge noge.

Petar, seljak srednjih godina, u kaputu i u hlačama od cica, koje bijahu ugurane u visoke čizme, donese samovar i zakuha čaj.

— Danaske je vrlo lijepo vrijeme, Konstantine Ivaniču — reče on.

— Da, lijepo je, samo eto, brate, šteta, ti i ja ne živimo osobito.

Petar uzdahnu iz pristojnosti.

— Kako djevojčice? — upita Kočevoj.

— Baćuška nisu došli, Aleksej Fjodorič sami ih poučavaju.

Kostja pronađe na prozoru nezamrznuto mjesto i poče gledati kroz dalekozor, uperivši ga u prozore stana francuske obitelji.

— Ne vidi se — reče on.

U to je vrijeme dolje Aleksej Fjodorič učio Sašu i Lidu vjeronauk. Eto, već ima mjesec i po kako one žive u Moskvi, u prizemlju krila, zajedno sa svojom guvernantom, i k njima tri puta sedmično dolaze učitelj građanske škole i svećenik. Posljednji put Lidi bijaše zadano da ponovi do Abrahama.

— Dakle, Adam i Eva su imali dva sina — reče Laptjev. — Lijepo. Ali kako su ih zvali? Deder, sjeti se!

Lida, gruba kao i prije, šutjela je, buljila u stol i samo micala usnama, a starija, Saša, gledala joj je u lice i mučila se.

— Ti izvrsno znaš, nije potrebno toliko se uzbuđivati — reče Laptjev. — E, pa kako se zovu Adamovi sinovi?

— Abel i Kabel — prošapta Lida.

— Kain i Abel — ispravi Laptjev.

Niz Lidin obraz skotrlja se velika suza i kapnu na knjigu. Saša također obori oči i pocrvenje, spremna da zaplače. Laptjev od sažaljenja nije mogao više govoriti, u grlu mu se stislo od suza, ustade od stola i zapali cigaretu. U to vrijeme odozgo siđe Kočevoj s novinama u rukama. Djevojčice se digoše i, ne gledajući, načiniše reverans.

— Zaboga, Kostja, zabavite se vi s njima — obrati mu se Laptjev. — Bojim se, da ću sam zaplakati, i moram do ručka otići u ambar.

— U redu.

Aleksej Fjodorič ode. Kostja, veoma ozbiljna lica, mršteći se, sjedne za stol i povuče k sebi bibliju.

— No? — upita on. — Što vi tu učite?

— Ona zna o potopu — reče Saša.

— O potopu? U redu, raspalit ćemo po potopu. Šibaj o potopu! — Kostja preletje okom u knjizi kratak opis potopa i reče:

— Moram vam napomenuti, da takvog potopa, kao što je ovdje opisano, ustvari nije bilo. I nikakvoga Noe nije bilo. Nekoliko tisuća godina prije rođenja Kristova bijaše na zemlji neobičan potop, i o tome se ne govori samo u židovskoj bibliji, nego također i u knjigama drugih starih naroda, Grka, Kaldejaca, Hindusa. Ali kakva bila da bila poplava, ona nije mogla potopiti cijelu zemlju. E, ravnice je potopilo, a brda su sigurno ostala. Vi tu knjigu čitajte, ali baš osobito ne vjerujte!

Lidi opet potekoše suze, ona se okrenu i najednom tako glasno zajeca, da je Kostja uzdrhtao i ustao s mjesta jako zbunjen.

— Hoću kući — poče ona. — K tati i k dadilji.

Saša također zaplaka. Kostja ode gore u svoj stan i telefonira Juliji Sergejevnoj.

— Draga, djevojčice opet plaču. Izdržati se ne može.

Julija Sergejevna dotrča iz velike kuće sva ozebla, samo u haljini i pletenoj marami, i poče tješiti djevojčice.

— Vjerujte mi, vjerujte — govoraše ona molećivim glasom, stiskajući uza se čas jednu, čas drugu. — Vaš će tata danas doći, poslao je brzojav. Žao vam je majke, i meni je žao, srce se kida, ali što ćemo? Tȃ protiv boga se ne može.

Kad one prestadoše plakati, ona ih umota i odvede da se provozaju. Najprije su se vozili po Maloj Dmitrovki, zatim mimo Strasnoga na Tversku; pokraj Iverske se zaustaviše, zapališe po svijeću i pomoliše se klečeći. Putem kući skrenuše k Filipovu i uzeše posnoga peciva s makom.

Laptjevi su ručali u tri sata. Jelo je posluživao Petar. Taj je Petar danju trčao čas na poštu, čas u ambar, čas u okružni sud po Kostjinim poslovima, posluživao je; uvečer je punio cigarete, noću trčao da otvara vrata, a u pet sati ujutro već je ložio peći, i nitko nije znao, kada on spava.

Veoma je volio otvarati boce sa selterskom vodom i radio je to lako, nečujno, ne prolijevajući ni kap.

— Daj bože! — reče Kostja, ispijajući prije juhe čašicu votke.

U prvo se vrijeme Kostja nije sviđao Juliji Sergejevnoj; njegov bas, njegovi izrazi poput: izbacio, zalijepio, opalio po njušci, gad, sastavi papke, pa njegova navika da se kucne i da plače uz čašicu činili su joj se trivijalni. Ali, upoznavši ga pobliže, počela se u njegovoj nazočnosti osjećati veoma lagodno. Bio je s njom iskren, uvečer je volio da s njome o čemu razgovara poluglasno i čak joj je davao čitati romane, koje je sam pisao i koji su dosad bili tajna čak i za takve njegove prijatelje, kakvi su bili Laptjev i Jarcev. Ona je čitala romane i, da ga ne rastuži, hvalila, a on se radovao, jer se nadao, da će prije ili kasnije postati književnik. U svojim je romanima opisivao samo selo i vlastelinska imanja, iako je selo viđao veoma rijetko, samo kad bi odlazio znancima u ljetnikovce, a u vlastelinskom domu bio je samo jedamput u životu, kad je putovao u Volokolamsk po sudskom poslu. Ljubavne je elemente izbjegavao, kao da se stidio, prirodu je opisivao često i pritom je volio upotrebljavati takve izraze, kao ćudljivi obrisi brda, fantastični oblici oblaka ili akord tajanstvenih harmonija... Romane mu nigdje nisu štampali, a to je on tumačio uvjetima cenzure.

Advokatski mu se posao sviđao, ali ipak svojim glavnim zanimanjem nije smatrao advokaturu, nego te romane. Činilo mu se, da ima fin umjetnički duh i uvijek ga je privlačila umjetnost. Sam nije pjevao niti svirao ni na kojem instrumentu i potpuno je bio lišen muzikalnoga sluha, ali je posjećivao sva simfonijska i filharmonijska društva, organizirao koncerte u dobrovoljne svrhe, upoznavao se s pjevačima...

U vrijeme ručka su razgovarali.

— Čudnovato — reče Laptjev — opet me je moj Fjodor natjerao u nedoumicu. Treba, veli, saznati, kada će se navršiti stogodišnjica naše firme, da se pobrinemo za plemstvo. I najozbiljnije govori o tome. Što se s njim dogodilo? Otvoreno govoreći, počinjem se uznemirivati.

Govorili su o Fjodoru, o tome, da je sada u modi afektirati. Na primjer, Fjodor nastoji da se prikaže kao prost trgovac, premda on više nije trgovac, i kada mu dolazi po plaću

učitelj iz škole, kojoj je starac Laptjev pokrovitelj, tada on čak mijenja glas i hod i drži se prema učitelju kao načelnik.

Poslije ručka ne bijaše posla, pa odoše u kabinet. Govorili su o dekadentima, o *Orleanskoj djevici*[1], i Kostja je pročitao cio monolog; njemu se činilo, da veoma uspješno oponaša Jermolovu. Zatim su sjeli da igraju vinta. Djevojčice nisu otišle u svoje krilo kuće, nego su blijede, tužne, sjedile, obje u jednom naslonjaču, i osluškivale buku na ulici, ne ide li otac. Uvečer bi ih u mraku i pri svijeći mučila tuga. Razgovor uz vint, Petrovi koraci, pucketanje u kaminu razdraživalo ih je i nisu htjele gledati u vatru; uvečer im se čak ni plakati nije htjelo, ali im je bilo strašno i srce im se stezalo. I bijaše im nerazumljivo, kako je to moguće govoriti o čemu i smijati se, kad je umrla mama.

— Što ste danas vidjeli kroz dalekozor? — upita Kostju Julija Sergejevna.

— Danas ništa, a jučer se kupao sam starac Francuz.

U sedam sati Julija Sergejevna i Kostja odoše u Mali teatar. Laptjev je ostao s djevojčicama.

— A bilo bi već vrijeme vašem tati da dođe — govorio je on, gledajući na sat. — Vjerojatno je vlak zakasnio.

Djevojčice su šutke sjedile u naslonjaču, stisnuvši se jedna uz drugu kao zvjerad, kojoj je hladno, a on je stalno gledao po sobama i nestrpljivo pogledavao na sat. U kući bijaše tiho. Ali eto, već gotovo u devet sati, netko zazvoni. Petar pođe da otvori.

Začuvši poznati glas, djevojčice uzviknuše, zajecaše i pojuriše u predsoblje. Panaurov bijaše u raskošnoj bundi, a brada i brkovi pobijeljeli mu od studeni.

— Odmah, odmah — mrmljaše on, a Saša i Lida, jecajući i smijući se, ljubile su mu hladne ruke, kapu, bundu. Crven, malaksao, razmažen ljubavlju, ne žureći se, on pomilova djevojčice, zatim uđe u kabinet i reče, trljajući ruke:

— Odsjeo sam u »Drezdenu«.

---

[1] *Orleanska Djevica* — drama F. Schillera, koja se u Rusiji davala u prijevodu V. A. Žukovskoga, u moskovskom Malom teatru. Naslovnu ulogu je igrala M. N. Jermolova, ujedinjujući u liku Jeanne d'Arc »idealnu ženstvenost i mistički entuzijazam«. —

X

K Laptjevima je često dolazio Ivan Gavrilič Jarcev. Bijaše to zdrav, jak čovjek, crnokos, pametna i prijazna lica; smatrali su ga lijepim, ali se u posljednje vrijeme počeo debljati i to mu je pokvarilo lice i stas; kvarilo ga je i to, što je nisko šišao kosu, gotovo do kože. Na sveučilištu su ga nekoć, zbog njegova rasta i snage, studenti nazivali maljem. Zajedno je s braćom Laptjevima završio filozofski fakultet, zatim se upisao na prirodoslovni i sada je bio magister kemije. Nije računao na katedru i nigdje nije bio čak ni laborant, već je predavao fiziku i prirodopis u realci i u dvjema ženskim gimnazijama. Svojim učenicima, a osobito učenicama bio je oduševljen i govorio je, da će sada odrasti divno pokoljenje. Osim kemije se kod kuće bavio i sociologijom i ruskom historijom, a svoje male bilješke katkada je objavljivao u novinama i časopisima, potpisujući se slovom Ja. Kada je govorio o čemu iz botanike ili zoologije, bio je nalik na historičara, kada je pak rješavao kakvo historijsko pitanje, bio je nalik na prirodoslovca.

Domaći kod Laptjevih bio je i Kiš, kojega su zvali vječnim studentom. Tri je godine bio na medicinskom fakultetu, zatim je prešao na matematički i ondje u svakom godištu sjedio po dvije godine. Njegov otac, provincijski apotekar, slao mu je četrdeset rubalja mjesečno, a majka, tajno od oca, još deset, i ti su mu novci dostojali za trošak i čak za takvu raskoš, kao što su kabanica od poljskog dabra, rukavice, mirisi i fotografiranje (često se slikao i svoje slike dijelio poznatima). Čist, pomalo ćelav, sa zlatastim zaliscima oko ušiju, skroman, uvijek je imao izraz čovjeka spremna da učini uslugu. Uvijek je obavljao tuđe poslove; sad je skupljao dobrovoljne priloge, sad od ranoga jutra zebao pred kazališnom blagajnom, da zamijeni damu i kupi ulaznicu, a sad je na nečiju poruku išao da naruči vijenac ili buket. O njemu nisu govorili drugo nego: Kiš će otići, Kiš će učiniti, Kiš će kupiti. Narudžbe je najčešće izvršavao loše. Na njega su sipali ukore, često su zaboravljali da mu plate za kupovinu, ali je on uvijek šutio i u teškim slučajevima samo uzdisao. Nikada se naročito nije radovao, ogorčavao, pripovijedao je uvijek nadugo i dosadno, i njegove su duhovitosti svaki put izazivale smijeh samo zato, što nisu bile smiješne. Tako, jedam-

put, s namjerom da se našali, reče Petru: »Petre, ti nisi jesetra«[1] i to je izazvalo opći smijeh, a i on sam se dugo smijao, zadovoljan, što je tako uspješno pokazao svoju duhovitost. Kada su sahranjivali kojega profesora, tada je išao naprijed sa bakljonošama.

Jarcev i Kiš su dolazili navečer, u vrijeme čaja. Ako domaćini nisu išli u kazalište ili na koncert, večernji bi se čaj otegao do večere. Jedne se večeri u veljači u blagovaonici odvijao ovakav razgovor:

— Umjetničko djelo samo je onda značajno i korisno, kad u svojoj ideji sadrži kakav ozbiljni društveni zadatak — govorio je Kostja srdito gledajući Jarceva. — Ako je u djelu protest protiv kmetstva ili se autor obara protiv višega svijeta s njegovim otrcanostima, onda je takvo djelo značajno i korisno! A oni romani i pripovijesti, gdje ima ah i oh, i ona njega zavoljela, a on nju više ne voli — takva djela, velim vam, ništavna su i neka ih đavo nosi.

— Ja se s vama slažem, Konstantine Ivaniču — reče Julija Sergejevna. — Jedan opisuje ljubavni sastanak, drugi — nevjeru, treći — susret poslije rastanka. Zar je moguće da nema drugih sadržaja? Ta, ima veoma mnogo ljudi, bolesnih, nesretnih, koji su se napatili u siromaštvu, kojima je vjerojatno mrsko, da to sve čitaju.

Laptjevu bijaše neugodno, što njegova supruga, mlada žena, kojoj još nema ni 22 godine, tako ozbiljno i hladno prosuđuje o ljubavi. Dosjećao se, zašto je tako.

— Ako poezija ne rješava pitanja, koja vam se čine važna — reče Jarcev — tada ogledajte djelo iz tehnike, policijskog i financijskog prava, čitajte naučne feljtone. Čemu je potrebno, da se u *Romeu i Juliji* mjesto o ljubavi govori, recimo o slobodi nastave ili o dezinfekciji tamnica, kada ćete o tome naći u specijalnim člancima i priručnicima?

— Striče, to su krajnosti! — upade u riječ Kostja. — Mi ne govorimo o takvim gigantima, kakvi su Shakespeare ili Goethe; govorimo o stotinama talentiranih i osrednjih književnika, koji bi donijeli mnogo više koristi, kada bi ostavili ljubav i prihvatili se širenja znanja i humanih ideja među masama.

---

[1] U originalu se ovaj kalambur rimuje: »Pjotr, ty ne asjotr!« — Prev.

Kiš vrskajući i malo kroz nos, poče pričati sadržaj pripovijesti, koju je nedavno bio pročitao. Pričao je potanko, ne žureći se; prođoše tri minute, zatim pet, deset, a on je sve nastavljao, i nitko nije mogao razumjeti, o čemu to on pripovijeda, dok je njegovo lice postajalo sve ravnodušnije, a oči izgubile sjaj.

— Kiš, pričajte brže! — ne izdrža Julija Sergejevna. — Pa to je nepodnošljivo.

— Prestanite, Kiš! — viknu na njega Kostja.

Nasmijaše se svi, i sam Kiš.

Dođe Fjodor. Sa crvenim mrljama na licu, žureći se, pozdravi se i odvede brata u kabinet. U posljednje je vrijeme izbjegavao skupove s mnogo ljudi i volio društvo jednoga čovjeka.

— Neka se mladež tamo od srca smije, a ja ćemo i ti izliti što nam je na srcu — reče on, sjedajući u duboki naslonjač, podalje od svjetiljke. — Odavno se, bracane, nismo vidjeli. Koliko već ima da nisi bio u ambaru? Bit će gotovo sedmica.

— Da. Nemam što da radim kod vas. Pa i starac mi je dodijao, da pravo kažem.

— Naravno, bez mene i tebe mogu biti u ambaru, ali se ipak treba čime baviti. U znoju lica jest ćeš svoj kruh, štono riječ. Bog voli rad.

Petar donese na poslužavniku čašu čaja. Fjodor popi bez šećera i zamoli još. Pio je mnogo čaja i u jednu je večer mogao popiti desetak čaša.

— Znaš što, brate — reče on ustajući i prilazeći bratu. — Bez lukava mudrovanja, kandidiraj se ti za gradskog vijećnika, a mi ćemo te pomalo i polako uvesti u upravu, pa zatim za gradskoga oca. Što dalje, to više; čovjek si pametan, obrazovan, zapazit će te i pozvati u Petrograd. Okružni i gradski javni radnici sada su tamo u modi, brate, i, gledaj samo, ne će ti biti još ni pedeseta, a ti ćeš već biti tajni savjetnik, i vrpca preko ramena.

Laptjev ništa ne odgovori; shvatio je, da to sve — i tajnog savjetnika, i vrpcu preko ramena — želi sam Fjodor, i nije znao, što bi odgovorio.

Braća su sjedila i šutjela. Fjodor otvori svoj sat i dugo je, veoma dugo gledao u nj s napregnutom pažnjom, kao da

je htio vidjeti micanje kazaljke, i izraz njegova lica činio se Laptjevu čudnovatim.

Pozvaše ih da večeraju. Laptjev pođe u blagovaonicu, a Fjodor ostade u kabinetu. Prepirke više ne bijaše, nego je Jarcev govorio tonom profesora, koji predaje:

— Zbog različitosti klima, energije, ukusa, uzrasta, jednakost je među ljudima fizički nemoguća. Ali kulturan čovjek može tu nejednakost učiniti neopasnom isto tako, kao što je to već učinio sa močvarama i medvjedima. Tā, neki je učenjak postigao to, da su kod njega mačka, miš, kobac i vrabac jeli iz istoga tanjira, a treba se nadati, da će odgoj tako djelovati i na ljude. Život neprestano ide naprijed i naprijed. svjedoci smo kako kultura postiže goleme uspjehe, i očito će nastati vrijeme, kada će, na primjer, današnji položaj tvorničkih radnika značiti isti takav apsurd, kao što nam se danas čini kmetstvo, kada su mijenjali djevojke za pse.

— To ne će biti brzo, ne baš brzo — reče Kostja i nasmija se — ne baš brzo, kada se Rotschildu budu činile apsurdnim njegove riznice, a dotle neka radnik savija grbaču i lipsava od gladi. E, nije tako, molim, striče. Ne treba čekati, nego se boriti. Mislite li vi, da je mačka prožeta sviješću ako jede iz istoga tanjira sa mišem? Ne će to biti tako! Nju su prisilili.

— Ja i Fjodor smo bogati, naš je otac kapitalista, milijunaš, s nama se treba boriti! — progovori Laptjev i obrisa dlanom čelo. — Boriti se sa mnom — kako se to ne slaže u mojoj svijesti! Bogat sam, ali što mi je dosada dao novac, što mi je dala ta sila? Po čemu sam ja sretniji od vas? Djetinjstvo mi je bilo robijaško, i novac me nije spasavao od šibanja. Kada je Nina bolovala i umrla, nije joj pomogao moj novac. Kada mene ne vole, onda ja ne mogu prisiliti da me vole, makar potrošio sto milijuna.

— Zato možete učiniti mnogo dobra — reče Kiš.

— A kakvo ti je to dobro? Jučer ste me molili za nekakva matematičara, koji traži službu. Vjerujte, za njega mogu učiniti isto tako malo, kao i vi. Mogu dati novaca, ali to nije ono, što on želi. Jedamput sam nekoga poznatoga glazbenika molio, da dade mjesto siromahu violinistu, a on je odgovorio ovako: »Obratili ste se baš meni zato, što niste glazbenik.« Tako ću i ja vama odgovoriti: obraćate se meni za pomoć

tako uvjereno zato, što sami još ni jedamput niste bili u položaju bogata čovjeka.

— Čemu tu usporedba sa poznatim glazbenikom, ne razumijem! — poče Julija Sergejevna i pocrvenje. — Kakve tu veze ima poznati glazbenik! — ponovi ona tiho. — Nema ništa lakše nego pomoći siromašnu čovjeku.

Nastade šutnja. Petar donese lještarke, ali ih nitko ne poče jesti, nego su svi jeli samo salatu. Laptjev se više nije sjećao, što je rekao, ali mu bijaše jasno, da nisu njegove riječi bile mrske, već samo to, što se bio upetljao u razgovor.

Poslije večere on ode u svoj kabinet; napregnuto, dok mu je lupalo srce, očekujući još nova poniženja, osluškivao je, što se događalo u dvorani. Tamo je opet počela prepirka, zatim Jarcev sjede za klavir i otpjeva osjećajnu romansu. Bijaše to majstor u svemu: on je pjevao i svirao, čak je i trikove umio pokazivati.

— Kako vam drago, gospodo, ali ja ne želim sjediti kod kuće — reče Julija. — Treba nekamo poći.

Odlučiše da odu izvan grada i poslaše Kiša u trgovački klub po trojku. Laptjeva nisu pozivali sa sobom, zato što on obično nije išao izvan grada, i zato što je sada kod njega sjedio brat, ali on to shvati tako, da im je u društvu s njime dosadno i da je on u tom veselom, mladom društvu suvišan. I njegovo neraspoloženje i njegov osjećaj gorčine bijahu tako snažni, da samo što nije plakao; čak mu je bilo drago, što s njim postupaju tako neljubazno, što im nije do njega stalo, što je glup, dosadan muž, zlatna vreća, i činilo mu se, da bi mu bilo još draže, kad bi ga njegova žena te noći prevarila s najboljim prijateljem, a zatim mu to priznala, gledajući ga mrsko... Bio je ljubomoran na znance studente, glumce, pjevače, Jarceva, čak na prolaznike, i sada je strasno želio, da ona uistinu bude nevjerna; htio je da je s nekim uhvati, pa da se zatim otruje i da se jednom zauvijek oslobodi ove more. Fjodor je pio čaj i glasno gutao. Ali, eto, i on se spremao da ode.

— A naš starčić vjerojatno ima crnu mrenu — reče on oblačeći bundu. — Sasvim je obnevidio.

Laptjev također obuče bundu i izađe... Otpratívši brata do Strastnoga, najmi kočiju i ode u Jar.

»I to mi se zove obiteljska sreća!« smijao se sam sebi. »To je ljubav!«

Zubi su mu cvokutali i nije znao, je li to ljubomora ili što drugo. Kod Jara je prošetao oko stolova, poslušao u dvorani kupletista; za slučaj, da se susretne sa svojim, nije imao pripremljene ni jedne fraze i unaprijed je bio uvjeren, da će se pri susretu sa ženom samo osmjehnuti jadno i blesavo. Svi će shvatiti, kakav ga je osjećaj prisilio da dođe ovamo. Od električnog svijetla, bučne glazbe, mirisa pudera i zbog toga, što su ga dame, koje je susretao, gledale, bilo mu je mučno. Zaustavljao se pokraj vrata, nastojao zaviriti i oslušnuti, što se događa u separeima i činilo mu se, da zajedno s kupletistom i ovim damama igra nekakvu nisku, prezrenu ulogu. Zatim ode u Streljnu, ali ni tamo nije susreo nikoga od svojih, i tek kada se na povratku opet približavao Jaru, bučno ga je pretekla trojka; pijani je kočijaš vikao i čulo se kako se grohotom smijao Jarcev: »Ha — ha — ha!«

Laptjev se vratio kući poslije tri sata. Julija Sergejevna već bijaše u postelji. Opazivši, da ne spava, priđe joj i oštro reče:

— Ja razumijem vaše gađenje, vašu mržnju, ali biste me pred drugima mogli poštedjeti, mogli biste sakriti svoj osjećaj.

Ona sjede na postelji, spustivši noge. Pri svijetlu kandila oči su joj se činile velike, crne.

— Molim vas, da mi oprostite — reče ona.

Od uzbuđenja i drhtavice u cijelom tijelu on više nije mogao izgovoriti ni jedne riječi, nego je stajao pred njom i šutio. Ona je također drhtala i sjedila poput krivca, očekujući da se objasne.

— Kako ja patim! — reče on, napokon, i uhvati se za glavu. — Kao da sam u paklu, poludio sam!

— A zar je meni lako? — upita ona drhtavim glasom. — Samo bog zna, kako je meni.

— Žena si mi već pola godine, a u tvojoj duši nema čak ni iskre ljubavi, nema nikakve nade, ni jedne svijetle zrake! Zašto si pošla za mene? — nastavi Laptjev u očaju. — Zašto? Kakav te je demon gurao u moj naručaj? Čemu si se nadala? Što si htjela?

A ona ga je gledala prestravljeno, upravo kao da se bojala, da će je ubiti.

— Sviđao sam ti se? Voljela si me? — nastavi on gušeći se. — Ne! Pa onda zašto? Zašto? Govori zašto? — viknu on. — O, prokleti novac! Prokleti novac!

— Kunem se bogom, nije tako — uzviknu ona i prekriži se; sva se stisnula od uvrede i on ju je prvi put čuo kako plače. — Kunem se bogom, nije tako! — ponovi ona. — Nisam mislila na novac, nije mi potreban, jednostavno mi se činilo, ako te odbijem, da ću postupiti ružno. Bojala sam se da pokvarim život tebi i sebi. I sada zbog svoje pogreške patim, nepodnošljivo patim!

Ona gorko zajeca, a on shvati, kako joj je bolno, i, ne znajući što da kaže, spusti se pred njom na prostirač.

— Dosta, dosta — mrmljaše on. — Uvrijedio sam te, zato što te ludo volim — najedamput je poljubi u nogu i strasno zagrli. — Makar iskru ljubavi! — mrmljaše on. — Ma, slaži mi! Slaži! Ne govori, da je to pogreška!...

Ali je ona i dalje plakala i on je osjećao da ona njegovo milovanje podnosi samo kao neizbježivu posljedicu svoje pogreške. I nogu, koju je on bio poljubio, podavila je poda se, kao ptica. Bi mu je žao.

Legla je i pokrila se preko glave, on se svukao i također legao.

Ujutro su se oboje osjećali zbunjeno i nisu znali, o čemu da govore, a njemu se čak činilo, da ona nesigurno staje na onu nogu, koju je on poljubio.

Pred ručak je dolazio Panaurov da se oprosti. Juliju je neodoljivo povuklo kući u zavičaj; lijepo bi bilo otputovati, mislila je, i odmoriti se od obiteljskog života, ove zbunjenosti i stalne svijesti da je postupila ružno. Za ručkom je bilo odlučeno, da će ona otputovati s Panaurovom i proboraviti u gostima kod oca dvije, tri sedmice, dok joj ne dosadi.

XI

Ona i Panaurov su putovali u posebnom kupeu; njemu na glavi bijaše kapa od jagnjećeg krzna i nekakva čudnovatoga oblika.

— Da, nije me zadovoljio Petrograd — govorio je on u predasima, uzdišući. — Obećavaju mnogo, ali nema ništa određeno. Da, draga moja. Bio sam sudac za sitne prekršaje, stalni član i predsjednik apelacionog odbora za sitne prekršaje, napokon, savjetnik gubernijske uprave; čini se, poslužio sam domovini i imam pravo na pažnju, ali eto vam na: nikako ne mogu postići da me premjeste u drugi grad.

Panaurov zatvori oči i zaklima glavom .

— Ne priznaju me — nastavi kao da tone u san. — Naravno, nisam genijalan administrator, ali sam zato čestit, pošten čovjek, a to je u današnje vrijeme rijetkost. Kajem se, koji put sam pomalo varao žene, ali u odnosu na rusku vladu uvijek sam bio džentlmen. Ali, dosta o tome — reče on, otvarajući oči — govorit ćemo o vama. Što ste najedamput smislili da putujete tati?

— Tako, sa mužem sam se malo porječkala — reče Julija, gledajući njegovu kapu.

— Da, on je nekako čudan. Svi Laptjevi su čudni. Vaš se muž još može podnijeti, ali njegov brat Fjodor prava je budala.

Panaurov uzdahnu i ozbiljno upita:

— A ljubavnika već imate?

Julija ga začuđeno pogleda i osmjehnu se.

— Bog zna, što vi govorite.

Na velikoj stanici, poslije deset sati, oboje izađoše i večeraše. Kada je vlak krenuo dalje, Panaurov skide kaput i svoju kapu, pa sjede pokraj Julije.

— A vi ste, treba vam reći, veoma mila — poče on. — Oprostite mi za gostioničku usporedbu, podsjećate me na svježe krastavce; on, tako reći, još miriše na staklenik, ali već sadrži u sebi malo soli i miris kopra. Iz vas će se malo po malo razviti sjajna žena, divna, elegantna žena. Da se ovo naše putovanje desilo prije kojih pet godina — uzdahnu on — tada bih ja smatrao ugodnom dužnošću da stupim u red vaših poklonika, ali sada, jao, ja sam invalid.

Tužno se, a u isto vrijeme milostivo nasmiješi i obujmi je oko struka.

— Poludjeli ste! — reče ona, pocrvenje i tako se uplaši, da su joj se sledile ruke i noge. — Pustite me, Grigorije Nikolajiču.

— A što se vi bojite, draga? — upita on meko. — Što je tu strašno? Vi jednostavno niste navikli.

Ako je žena protestirala, za njega je to samo značilo, da je na nju djelovao i da joj se sviđa. Držeći je oko pasa, čvrsto je poljubi u obraz, zatim u usta, potpuno uvjeren, da joj pruža veliko zadovoljstvo. Julija se pribra od straha i zbunjenosti i poče se smijati. On je poljubi još jedamput i reče, natičući svoju smiješnu kapu:

— Eto, to je sve, što vam može dati invalid. Neki turski paša, dobar starčić, bio je dobio od nekoga na dar ili, čini se, u nasljedstvo cijeli harem. Kad su se mlade, lijepe žene pred njim poređale u špalir, on ih obiđe, svaku poljubi i reče: »Eto, to je sve, što sam sada sposoban da vam dam.« Isto to govorim i ja.

Sve joj se ovo činilo glupo, neobično i veselilo ju je. Željela je da bude nestašna. Stane na divan pjevušeći, dokuči s police košaricu s bombonima i viknu, bacivši komadić čokolade:

— Lovite!

On uhvati; bacila mu je drugi bombon uz glasan smijeh, zatim treći, a on je neprestano lovio i stavljao sebi u usta, gledajući je molećivim očima i njoj se činilo, da u njegovu licu, crtama i izrazu ima mnogo ženskoga i djetinjega. Pa kada je zapuhana sjela na divan i nastavila da ga gleda smijući se, on se dvama prstima dotaknu njezina obraza i reče kao da se ljuti:

— Podla djevojčice!

— Uzmite — reče ona pružajući mu kutiju. — Ja ne volim slatko.

Pojeo je bonbone, sve do jednoga i praznu kutiju zatvorio u svoj kovčeg; volio je kutije sa sličicama.

— Ali sada je dosta nestašluka — reče on. — Invalidu je vrijeme haji — haji.

Izvadio je iz putne torbe svoj buharski ogrtač i jastuk, legao i pokrio se ogrtačem.

— Laku noć, golubice! — tiho će on i uzdahnu tako, kao da ga je boljelo cijelo tijelo.

I brzo se začulo hrkanje. Ne osjećajući nikakvu skučenost, ona leže i brzo zaspa.

Kada se sutradan ujutro u svome rodnom gradu vozila sa stanice kući, ulice su joj se činile puste, bez ljudi, snijeg siv, a kuće malene upravo kao da ih je netko prignječio. Srela je sprovod; nosili su pokojnika u otvorenu lijesu, sa crkvenim zastavama.

»Pokojnika sresti, vele, znači sreću«, pomisli ona. Na prozorima one kuće, u kojoj je nekada živjela Nina Fjodorovna, sada su bile nalijepljene bijele cedulje.

Sa zebnjom u srcu uđe u svoje dvorište i zazvoni na vrata. Otvorila joj je nepoznata sobarica, debela, pospana, u toploj vatiranoj bluzi. Idući po stubama, Julija se sjeti, kako joj je ovdje Laptjev izjavljivao ljubav, ali je sada stubište bilo neoprano, puno tragova. Gore, u hladnom hodniku, čekali su bolesnici u bundama. I zbog nečega joj je srce snažno lupalo i jedva je išla od uzbuđenja.

Doktor, još više odebljao, crven kao opeka, raščupane kose, pio je čaj. Ugledavši kćer, on se veoma obradova, čak i proplaka; ona promisli da je u životu ovoga starca ona jedina radost i ganuta, čvrsto ga zagrli, te reče, da će kod njega živjeti dugo, do Uskrsa. Pošto se preobukla u svojoj sobi i došla u blagovaonicu da zajedno piju čaj, on je hodao iz kuta u kut, turivši ruke u džepove i i pjevao »ru-ru-ru« — znači, bio je zbog nečeg nezadovoljan.

— Ti u Moskvi živiš veoma veselo — reče on. — Veoma mi je to drago... A meni, starcu, ništa ne treba. Skoro ću krepati i sve vas osloboditi. I treba se čuditi, što mi je tako čvrsta koža, što sam još živ! Nevjerojatno!

Rekao je, da je on stari, ukleti magarac, kojega jašu svi. Na njega su natovarili da liječi Ninu Fjodorovnu, da se brine o njezinoj djeci, o njezinoj sahrani; a onaj umišljeni zvekan Panaurov nije ni prstom htio maknuti, pa je čak od njega uzajmio sto rubalja i ni do sada ih nije vratio.

— Povedi me u Moskvu i smjesti u ludnicu! — reče doktor. — Ja sam luđak, naivno sam dijete, jer još uvijek vjerujem u istinu i pravednost!

Zatim je spočitavao njezinu mužu kratkovidnost: ne kupuje kuće, koje se prodaju uz tako povoljnu cijenu. I sada se već Juliji činilo, da u životu toga starca ona — nije jedina radost. Kada je primao bolesnike i zatim otišao u bolnicu, ona je hodala po svim sobama i nije znala, što da radi i

o čemu da misli. Već se odvikla od rodnoga grada i rođene kuće i nije je vuklo ni na ulicu, ni k znancima, a kad se sjećala prijašnjih prijateljica i djevojačkoga života, nije je obuzimala tuga, niti je žalila za prošlošću.

Navečer se obukla svečanije i pošla na večernju. Ali u crkvi bijahu samo prosti ljudi, njezina divna bunda i šešir ne izazvaše nikakav dojam. I činilo joj se, kao da se zbila nekakva promjena i u crkvi i u njenoj samoj. Prije je voljela, kada su na večernji čitali kanon i pojci pjevali irmose[1], na primjer, »Otverzu usta moja«[2], voljela je da se u gomili naroda polako približava svećeniku, koji je stajao usred crkve, i da zatim osjeti na svome čelu sveto ulje, a sada je samo čekala, kada će se završiti bogoslužje. I, izlazeći iz crkve, već se bojala, da je siromasi ne zamole za milostinju; dosadno bi bilo zaustavljati se i tražiti po džepovima, a i u džepovima već nije imala bakrenog novca, već bijahu samo rublji.

Legla je u postelju rano, a zaspala kasno. Snivala je sve nekakve portrete i sprovod, koji je jutros vidjela; otvoreni lijes s mrtvacem unijeli su u dvorište i zaustavili se pokraj vrata, zatim su dugo ljuljali lijes na ručnicima i iz punog zamaha udarili njim o vrata. Julija se probudila i skočila prestravljena. Ustvari, dolje su kucali na vrata i žica od zvonca šuštala je po zidu, ali se zvonce nije čulo.

Zakašljao je doktor. Eto, čuje se, sobarica je sišla dolje, zatim se vratila.

— Gospođo — reče ona i zakuca na vrata. — Gospođo!

— Što je? — upita Julija.

— Brzojav za vas!

Julija sa svijećom izađe k njoj. Iza sobarice je stajao doktor, u donjem rublju i kaputu, također sa svijećom.

— Zvonce nam se pokvarilo — govoraše on, zijevajući bunovan. — Odavno bi ga trebalo povratiti.

Julija raspečati brzojav i pročita: »Pijemo u vaše zdravlje. Jarcev, Kočevoj«.

— Ah, kakve budale! — reče ona i nasmija se; na srcu joj postade lako i veselo.

---

[1] *Irmos* — stih (početni) svete pjesme. — Prev.
[2] »Otvorit ću usta moja«.

Vrativši se u svoju sobu, tiho se umila, obukla, a zatim je dugo slagala u kovčeg svoje stvari, dok nije svanulo, a u podne je otputovala u Moskvu.

XII

Na uskrsnu nedjelju Laptjevi su bili u slikarskoj školi na izložbi. Cijela je obitelj krenula onamo, na moskovski način, uzevši sa sobom obje djevojčice, guvernantu i Kostju.

Laptjev je znao prezimena svih poznatih umjetnika i nije propuštao ni jedne izložbe. Koji put bi ljeti u ljetnikovcu sam slikao bojama pejzaže, i činilo mu se, da ima mnogo ukusa i da bi, možda, od njega postao dobar slikar, da je to učio. U inozemstvu je katkada zalazio u antikvarijate i sa izrazom poznavaoca promatrao starine i izricao svoje mišljenje. Kupovao bi kakvu stvar, antikvar je s njega gulio koliko je htio, a kupljena bi stvar zatim ležala zatrpana u sanduku, u kolnici, dok ne bi nestala neznano kamo. Ili, ušavši u trgovinu drvoreza i bakroreza, dugo bi i pažljivo razgledavao slike, broncu, prigovarao ovome ili onome i najednom kupovao kakav okvir loše izrade ili kutiju od slaboga papira. Kod kuće je imao sve slike velikih razmjera, ali slabe; dobre su bile loše obješene. Nije mu se jedamput događalo, da skupo plati za stvari, koje su se zatim pokazale kao gruba krivotvorevina. I čudnovato, on, inače plašljiv u životu, bijaše neobično smion i samouvjeren na slikarskim izložbama. Zašto?

Julija Sergejevna je gledala slike, kao i muž, kroz prste ili binokl i čudila se, da su ljudi na slikama kao živi, a drveće kao pravo; ali ona nije razumijevala; činilo joj se, da na izložbi ima mnogo jednakih slika, i da je sav smisao umjetnosti baš u tome, da se na slikama, kada ih gledaš kroz prste, ljudi i predmeti ističu kao pravi.

— To je Šiškinova šuma — tumačio joj je muž. — Uvijek on slika jedno te isto... A gle, pazi ovo: ljubičastoga snijega nikada nema... A ovome je dječaku lijeva ruka kraća od desne.

Kada su se svi umorili i Laptjev otišao tražiti Kostju, da idu kući, Julija se zaustavila pred malim pejzažem i ravnodušno ga gledala. U prednjem planu rječica, preko nje drveni

mostić, na drugoj obali stazica, koja nestaje u tamnoj travi, polje; zatim nadesno komadić šume, pokraj nje vatra: sva je prilika, noćna paša. A u daljini dogorijeva večernja rumen.

Julija zamisli, kako ona sama ide po mostiću, zatim stazicom, sve dalje i dalje, a okolo je tiho, galame pospani prdavci, u daljini žmirka vatra. I zbog nečega joj se najednom činilo, da je ona te iste oblačiće, koji se protežu po crvenom dijelu neba, i šume, i polje, vidjela već davno: mnogo se puta osjetila osamljenom i prohtjelo joj se da ide, ide, ide po stazici; i tamo, gdje bijaše večernja rumen, mirno je počivao odraz nečega nezemaljskoga, vječnoga.

— Kako je to lijepo naslikano! — poče ona čudeći se što joj je slika najednom postala razumljiva. — Pogledaj, Aljoša! Opažaš li, kako je tu mirno?

Trudila se da objasni, zašto joj se tako sviđa taj pejzaž, ali ni muž, ni Kostja nisu je razumjeli. Gledala je pejzaž sa tužnim smiješkom, i to, što drugi nisu nalazili u njemu ništa osobito, uzrujavalo ju je. Zatim je ponovo počela hodati po dvoranama i promatrati slike. Kada je, vrativši se kući, prvi put svratila pozornost na veliku sliku, koja je visjela u dvorani iznad klavira, osjeti prema njoj mržnju i reče:

— Kako im se hoće imati ovakve slike!

I poslije toga, zlatni vijenci, venecijanska zrcala sa cvijećem i slike poput one, što je visjela iznad klavira, a isto tako muževa i Kostjina mišljenja o umjetnosti izazvala su u njoj osjećaj dosade i nezadovoljstva koji put čak i mržnje.

Život je tekao obično, iz dana u dan, ne obećavajući ništa osobito. Već je bila svršila kazališna sezona, nastajali su topli dani. Vrijeme bijaše stalno divno. Jedamput ujutro Laptjevi su se spremili u okružni sud, da čuju Kostju, koji je branio nekoga po odredbi suda. Zadržali su se kod kuće i došli u sud, kad je već bilo počelo preslušavanje svjedoka. Optužen je bio rezervni vojnik, za provalnu krađu. Bilo je mnogo svjedoka — praljā; one su svjedočile, da je optuženi često bivao kod gazdarice, vlasnice praonice; o Uzašašću je došao kasno navečer i počeo moliti novac, da rastrese mamurluk, ali mu nitko nije dao; tako je otišao, ali se vratio nakon jednoga sata i donio sobom piva i mentolnih medenjaka za djevojke. Pili su i pjevali gotovo do zore, kad ujutro, imaju

što vidjeti: brava na tavanskim vratima odbijena, a od rublja su nestale: tri muške košulje, suknja i dvije plahte. Kostja je svaku svjedokinju podrugljivo pitao: nije li ona uoči Uzašašća pila onoga piva, koje je donio optuženi? Očevidno je navlačio na to, da su pralje same sebe okrale. Govorio je svoj govor bez i najmanjeg uzbuđenja, srdito gledajući u porotnike.

Tumačio je, što je to provalna krađa i obična krađa. Govorio je veoma potanko, uvjerljivo, pokazujući neobičnu sposobnost da dugo i ozbiljno govori o onome, što je već svima odavno poznato. I teško bijaše shvatiti, što zapravo hoće. Iz njegova dugačka govora sudac porotnik je mogao izvesti samo ovakav zaključak: »Provale je bilo, ali krađe nije bilo, zato što su same pralje rublje zapile, a ako je bila krađa, bila je bez provale!« Ali, bijaše očito, da je govorio baš ono, što je trebalo, jer je njegov govor ganuo porotnike i publiku i veoma im se sviđao. Kada su donijeli presudu koja oslobađa kazne, Julija je Kostji klimnula glavom i zatim mu čvrsto stegnula ruku.

U svibnju se Laptjevi preseliše u ljetnikovac Sokoljnike. U to vrijeme Julija već bijaše trudna.

Prošlo je više od godinu dana. U Sokoljnicima, nedaleko od nasipa jaroslavske željezničke pruge, sjedili su na travi Julija i Jarcev; malo sa strane ležao je Kočevoj, podmetnuvši ruke i promatrao nebo. Sve troje se već bilo našetalo i čekalo, kad će proći lokalni vlak u šest sati, da idu kući na čaj.

— Majke u svojoj djeci vide nešto neobično, tako je to već udesila priroda — govorila je Julija. — Cijele sate majka stoji kraj krevetića, gleda kakve su u djeteta uši, očice, nosić, oduševljava se. Ako tko strani ljubi njezino djete, njoj se, jadnici čini, da to njemu pruža veliko zadovoljstvo. I ni o čemu majka ne govori, nego samo o djetetu. Ja poznajem tu materinska slabost i pazim na sebe, ali moja je Olja zaista neobična. Kako ona gleda, kada sisa! Kako se smije! Tek joj je osam mjeseci, ali takvih pametnih očiju, bogami, nisam vidjela ni u trogodišnje djece.

— Recite — upita Jarcev — koga više volite: muža ili dijete?

Julija slegnu ramenima.

— Ne znam — reče ona. — Nikada nisam jako voljela muža i Olja je, ustvari, moja prva ljubav. Vi znate, tâ ja nisam iz ljubavi pošla za Alekseja. Prije sam bila glupa, patila sam, sve sam mislila, da sam uništila i njega i svoj život, a sada vidim, da nikakva ljubav nije potrebna, sve je glupost.

— Ali ako to nije ljubav, onda kakav vas osjećaj veže za muža? Zašto živite s njim?

— Ne znam... Tako, vjerojatno je navika. Poštujem ga. Dosadno mi je, kada ga dugo nema, ali to — nije ljubav. On je pametan, pošten čovjek i za moju je sreću to dovoljno. Veoma je dobar, jednostavan.

— Aljoša je pametan, Aljoša je dobar — progovori Kostja, lijeno podižući glavu — ali, draga moja, da bi se saznalo, da je on pametan, dobar i zanimljiv, treba s njim pojesti tri puda soli... I kakve koristi od njegove dobrote ili njegove pameti? Novaca vam odbroji koliko želite, to on može, ali gdje treba biti karakter, oprijeti se drsku čovjeku i bestidniku, ondje se zbunjuje i klone duhom. Takvi ljudi, kao vaš ljubazni Aleksis, prekrasni su, ali za borbu sasvim nesposobni. Pa i uopće, ni za što nisu sposobni.

Napokon se pojavio vlak. Iz dimnjaka je sukljala i podizala se iznad šumarka potpuno ružičasta para i dva prozora posljednjega vagona najednom su tako jako bljesnula od sunca, da se nije moglo gledati.

— Da pijemo čaj, — reče Julija Sergejevna, ustajući. U posljednje je vrijeme bila malo odebljala i hod joj je već bio kao u dame, pomalo lijen.

— A ipak bez ljubavi nije lijepo — reče Jarcev, idući za njom. — Svi mi samo govorimo i čitamo o ljubavi, ali sami malo volimo, a to zaista nije dobro.

— Sve su to gluposti, Ivane Gavriliču — reče Julija. — Nije u tome sreća.

Čaj su pili u vrtiću, gdje je cvala rezeda, šeboj, duhan i pupale rane perunike. Jarcev i Kočevoj su po Julijinu licu vidjeli, da ona proživljava sretno vrijeme duševnoga mira i uravnoteženosti, da joj ništa ne treba osim onoga, što već postoji i njima samima bi u duši mirno, divno. Što god bi tko rekao, sve je bilo na mjestu i pametno. Borovi bijahu krasni, divno je mirisalo smolom, kao nikada prije i vrhnje

bijaše veoma ukusno, i Saša je bila pametna, dobra djevojčica...

Poslije čaja Jarcev je pjevao romance, prateći se na klaviru, a Julija i Kočevoj su šutke sjedili i slušali; samo bi Julija katkada ustajala i tiho izlazila da pogleda dijete i Lidu, koja je već dva dana ležala sva u vrućici i ništa nije jela.

— Moj prijatelju, moj nježni prijatelju! — pjevao je Jarcev. — Ne, gospođo, ma zakoljite me — reče on i strese glavom — ne razumijem, zašto ste vi protiv ljubavi! Da ja nisam zauzet petnaest sati na dan, sigurno bih se zaljubio.

Stol su za večeru prostrli na terasi; bijaše toplo, ali se Julija umatala u šal i tužila na vlagu. Kad je zanoćalo, najednom joj postade slabo, neprestano je podrhtavala i molila goste da ostanu što duže: častila ih je vinom, a poslije večere je naredila da posluže konjak, da ne bi otišli. Nije htjela da ostane sama sa djecom i služinčadi.

— Mi, stanovnici ljetnikovca, pripremamo ovdje predstavu za djecu — reče ona. — Već sve imamo: i kazalište i glumce; nedostaje nam samo komad. Poslali su nam dvadesetak različitih komada, ali nijedan nije prikladan. Eto, vi volite kazalište i dobro poznajete povijest — obrati se ona Jarcevu — deder napišite nam historijski komad.

— Pa što, to se može.

Gosti ispiše sav konjak i spremiše se da odu. Bijaše već jedanaest sati, a na ladanju je to kasno.

— Kakav mrak, ne vidiš ni prsta pred nosom! — govoraše Julija, prateći ih do kapije. — I ne znam, kako ćete vi, gospodo, stići. Ali, ipak je hladno!

Umota se bolje i pođe natrag prema ulaznom stubištu.

— A moj se Aleksej, valjda, negdje karta! — uzdahnu ona. — Laku noć!

Poslije svijetlih soba ništa se nije vidjelo. Jarcev i Kostja, pipajući kao slijepci, doteturaše do željezničke pruge i prijeđoše je.

— Ni vrag se ne vidi — reče Kostja u basu, zaustavivši se i pogleda na nebo. — A zvijezde, zvijezde, baš kao novi novčići od petnaest kopjejaka! Gavriliču!

— A? — odazva se negdje Jarcev.

— Velim: ništa se ne vidi. Gdje ste?

Jarcev, zviždukajući, priđe i uze ga pod ruku.

— Ej, stanovnici ljetnikovca! — najednom zavika na sav glas Kostja. — Socijalista su uhvatili!

Kad je bio pripit, uvijek je bio veoma nemiran, vikao je, zabadao se u stražare i kočijaše, pjevao, ludo se grohotom smijao.

— Prirodo, vrag da te nosi! — zaviče on.

— De, de — smirivao ga je Jarcev. — To nije potrebno. Molim vas!

Prijatelji se brzo navikoše na tamu i počeše razlikovati silhuete borova i telegrafskih stupova. Od moskovskih stanica dopirali su katkada zviždući i žalovito su brujale žice. A iz same šume nije se čuo ni glas i u tome muku osjećalo se nešto ponosno, snažno, tajanstveno, te se sada noću činilo, kao da se vršci borova gotovo dotiču neba. Prijatelji pronađoše šumski put i pođoše po njemu. Tu bijaše sasvim tamno i samo su po dugom traku neba, posijanom zvijezdama, a i po tome, što pod nogama bijaše ugažena zemlja, znali, da idu po aleji. Išli su usporedo, šutke i oboma se pričinjalo, kao da im u susret idu nekakvi ljudi. Napustilo ih je pijano raspoloženje. Jarcevu dođe u glavu, da, možda, sada u ovoj šumi krstare duše moskovskih careva, boljara i patrijarha i htio je to reći Kostji, ali se suzdrža.

Kad stigoše do mitnice, na nebu je pomalo svitalo. Šuteći i dalje, Jarcev i Kočevoj su išli pločnikom mimo jeftinih ljetnikovaca, gostionica, skladišta drva; pod željezničkim mostom prožela ih je vlaga, ugodna, s mirisom lipe, a zatim se otvorila široka, duga ulica i na njoj ni duše, ni svijetla... Kada dođoše do Crvenoga ribnjaka, već je bilo svanulo.

— Moskva je grad, koji će morati još mnogo patiti, — reče Jarcev, gledajući na Aleksejevski manastir.

— Što vam je to došlo u glavu?

— Tako. Volim Moskvu.

I Jarcev i Kostja su se rodili u Moskvi i obožavali je, te su se, zbog nečega, neprijateljski odnosili prema drugim gradovima; bili su uvjereni, da je Moskva — divan grad, a Rusija — divna zemlja. Na Krimu, na Kavkazu i u inozemstvu bilo im je dosadno, neugodno, nelagodno i svoje sivo moskovsko vrijeme smatrali su najugodnijim i najzdravijim. Dani, kada o prozore lupa hladna kiša i rano se spušta su-

mrak, te zidovi kuća i crkava poprimaju mrku, tužnu boju, i kada, izlazeći na ulicu, ne znaš, što da obučeš — takvi su ih dani ugodno uzbuđivali.

Napokon kraj željezničke stanice uzeše kočiju.

— Zaista, lijepo bi bilo napisati historijski komad — reče Jarcev — ali, znate, bez Ljapunovih[1] i bez Godunovih[2], već iz doba Jaroslava ili Monomaha ...[3] Mrzim sve ruske historijske komade osim Pimenova monologa. Kada imaš posla s kakvim historijskim izvorom, pa čak i kada čitaš udžbenik ruske povijesti, čini ti se, da je u Rusiji sve neobično talentirano, nadareno i zanimljivo, ali kada gledam u kazalištu historijski komad, onda mi se ruski život počinje činiti tup, nezdrav, neoriginalan.

Kod Dmitrovke se prijatelji rastadoše i Jarcev ode dalje svojoj kući u Nikitsku. Drijemao je, ljuljao se i neprestano mislio o komadu. Najednom zamisli strašnu buku, zveku, povike na nekakvom nerazumljivom, upravo kao na kalmičkom jeziku; i nekakvo selo, cijelo obuhvaćeno plamenom, a susjedne šume, pokrivene injem i nježno-ružičaste od požara, vide se daleko naokolo i tako jasno, da se može razlikovati svaka jela; nekakvi divlji ljudi, konjanici i pješaci, jure po selu, njihovi konji i oni sami isto su tako crveni, kao rumenilo na nebu.

»To su Polovci«, pomisli Jarcev.

Jedan od njih — star, strašan, okrvavljena lica, sav opaljen — privezuje uza sedlo mladu djevojku s bijelim ruskim licem. Starac nešto bijesno viče, a djevojka ga gleda tužno ... Jarcev strese glavom i probudi se.

»Moj prijatelju, moj nježni prijatelju ...« zapjeva on.

---

[1] *Prokofij Ljapunov,* predstavnik nižega plemstva u doba dinastičkih borba i buna (Smutnoje vremja) u Rusiji početkom 17. stoljeća; godine 1611. predvodio je ustanak nižega plemstva protiv poljske okupacije u Moskvi. Prokofijev brat *Zahar* pomagao je da se zbaci s prijestolja car Vasilije Šujski 1610. — Prev.

[2] *Boris Godunov,* politički eksponent nižega plemstva i crkve u borbi protiv boljara, izabran za cara nakon smrti posljednjeg Rjurikoviča, cara Fjodora Ivanoviča. Za vrijeme njegove vladavine i poslije njegove smrti (1605.) nastalo je spomenuto doba buna i političkih borbi za rusko prijestolje. — Prev.

[3] *Jaroslav,* veliki knez kijevski, sin Vladimira, pokrstitelja Rusije (X. stoljeće); *Vladimir Monomah,* veliki knez prosvjetitelj u Kijevskoj Rusiji (kraj XI. i početak XII. stoljeća). — Prev.

Plaćajući kočijašu i penjući se zatim po stubama u svoj stan, nikako se nije mogao prenuti, i vidio je, kako je plamen prešao na drveće, kako je zapucketala i zadimila se šuma; golemi divlji vepar, izbezumljen od straha, krstario je po selu... A djevojka privezana uza sedlo sve je gledala.

Kada uđe u svoju sobu, bijaše se već razdanilo. Na klaviru pokraj otvorenih nota dogorijevahu dvije svijeće. Na divanu je ležala Rasudina u crnoj haljini s pojasom, s novinama u rukama i čvrsto spavala. Vjerojatno je dugo svirala, čekajući da se vrati Jarcev, i, ne dočekavši ga zaspala.

»Eh, što si se umorila!« pomisli on.

Izvadivši joj oprezno iz ruku novine, on je pokri ogrtačem, ugasi svijeće i ode u svoju spavaonicu. Liježući, mislio je o historijskom komadu, i iz glave nikako mu nije izlazila melodija: »Moj prijatelju, moj nježni prijatelju...«

Nakon dva dana svratio je k njemu na časak Laptjev da mu kaže, da se Lida razboljela od difterije i da su se od nje zarazili dijete i Julija, a već nakon pet dana stigla je vijest, da Lida i Julija ozdravljaju, a da je dijete umrlo, i da su Laptjevi pobjegli u grad iz svoga sokoljničkoga ljetnikovca.

XIV

Laptjevu je već bilo neugodno da se duže zadržava kod kuće. Žena je često odlazila u kućno krilo, govoreći, da se mora pozabaviti oko djevojčica, ali je on znao, da ona ne odlazi samo zbog posla, nego da plače kod Kostje. Bio je deveti dan, zatim dvadeseti i neprestano je trebalo ići na Aleksejevsko groblje slušati parastos i zatim se cijele dane mučiti i misliti samo o onom nesretnom djetetu i govoriti ženi za utjehu kojekakve trivijalnosti. Već je rijetko bivao u ambaru i bavio se samo dobrotvornim radom, izmišljajući sebi različite brige i poslove i bio je veseo, kada bi se dogodilo, da se zbog kakve sitnice cio dan vozi. U posljednje se vrijeme spremao da putuje u inozemstvo, da se tamo upozna s uređenjem prenoćišta, i ta ga je misao sada zabavljala

Bijaše jesenski dan. Julija je upravo otišla u kućno krilo da plače, a Laptjev je ležao u kabinetu na divanu i smišljao,

kamo da ode. Upravo u to vrijeme Petar najavi, da je došla Rasudina. Laptjev se veoma obradova, skoči i pođe u susret neočekivanoj gošći, svojoj bivšoj prijateljici, koju je već gotovo počeo zaboravljati. Od one večeri, kada ju je vidio posljednji put, nije se ni najmanje promijenila, bila je uvijek ista.

— Polina! — reče on, pružajući prema njoj obje ruke. — Čitava je vječnost prošla, otkad se nismo vidjeli! Kad biste znali, kako mi je drago, što vas vidim! Izvolite, molim!

Rasudina, pozdravljajući trznu ga za ruku i, ne skidajući kaput i šešir, uđe u kabinet, pa sjede.

— Došla sam na časak, — reče ona. — O glupostima nemam vremena razgovarati. Izvolite sjesti i slušati. Bilo vam drago ili ne bilo, što me vidite, meni je sasvim svejedno, jer za me milostiva pažnja muškarca ne vrijedi ni prebijena groša. A ako sam došla k vama, onda je to zato, što sam već danas bila na pet mjesta i svagdje su me odbili; međutim, posao je neodložan. Slušajte — nastavi ona gledajući mu u oči — pet meni poznatih studenata, ljudi ograničenih i glupih, ali nesumnjivo siromašnih, nije platilo školarinu i sada ih isključuju. Vaše vam bogatstvo nalaže obavezu, da smjesta odete na sveučilište i platite za njih.

— Sa zadovoljstvom, Polina.

— Evo vam njihovih prezimena — reče Rasudina, pružajući Laptjevu popis. — Idite ovaj čas, a uživati u obiteljskoj sreći stići ćete poslije.

U to se vrijeme iza vrata, koja vode u salon, začulo nekakvo šuštanje: vjerojatno se češao pas. Rasudina pocrvenje i skoči.

— Vaša Dulčineja prisluškuje! — reče ona. — To je ogavno.

— Nje nema ovdje, u krilnoj je zgradi — reče on. — I ne govorite o njoj tako. Umrlo nam je dijete i ona je sada u strašnoj tuzi.

— Možete je umiriti — podsmjehnu se Rasudina, opet sjedajući — bit će ih još cijela četa. Svatko je toliko pametan, da može rađati djecu.

Laptjev se sjeti, da je on to isto ili nešto slično čuo već mnogo puta, nekada davno, i zamirisa mu poezija minulih dana, sloboda samačkog života neženje, kada mu se činilo,

da je mlad i da može sve što hoće i kada nije bilo ljubavi prema ženi i sjećanje na dijete.

— Hajdemo zajedno — reče on, protežući se.

Kad stigoše na sveučilište, Rasudina ostade da čeka kod ulaza, a Laptjev ode u kancelariju; malo kasnije on se vrati i uruči Rasudinoj pet priznanica.

— Kamo ćete vi sada? — upita on.

— K Jarcevu.

— I ja ću s vama.

— Ali vi ćete mu smetati u radu.

— Ne, uvjeravam vas! — reče on i pogleda je molećivo.

Na njoj bijaše crn šešir, upravo kao za korotu, s ukrasom od krepa, i veoma kratak, iznošen kaput sa džepovima, koji su zijevali. Činilo se, da joj je nos dulji, nego što je bio prije i u licu joj ne bijaše ni kapi krvi, iako je bilo hladno. Laptjevu bijaše ugodno da ide za njom, da se pokorava i da sluša njezino gunđanje. Išao je i mislio o njoj; kakva mora da je unutarnja snaga u toj ženi, kad je — usprkos tome što je tako ružna, nezgrapna, nemirna, iako ne umije da se čestito odijeva i uvijek je neuredno počešljana, uvijek nekakva neskladna — ipak privlačna.

K Jarcevu uđoše na sporedni ulaz kroz kuhinju, gdje ih je dočekala kuharica, čista starica sijede kose; ona se veoma zbunila, slatko nasmiješila, pri čemu joj maleno lice postade nalik na kolač, i reče:

— Izvolite, molim.

Jarceva ne bijaše kod kuće. Rasudina sjede za klavir i prihvati se dosadnih, teških vježbi naredivši Laptjevu, da joj ne smeta. I on je nije zabavljao razgovorima, nego je sjedio postrani i prelistavao »Vjesnik Evrope«. Pošto je svirala dva sata — to bijaše njezina dnevna porcija — pojela je nešto u kuhinji i otišla na instrukcije. Laptjev je pročitao nastavak nekakva romana, zatim je dugo sjedio, ne čitajući i ne osjećajući dosade, i bijaše zadovoljan, što je već zakasnio kući na ručak.

— Ha ... ha ... ha! — začu se smijeh Jarceva, i uđe glavom on, zdrav, čio, rumenih obraza, u novom fraku sa svijetlim dugmetima. — Ha ... ha ... ha!

Prijatelji ručaše zajedno. Zatim Laptjev leže na divan, a Jarcev sjede pored njega i zapali cigaretu. Pao je sumrak.

— Ja po svoj prilici počinjem starjeti — reče Laptjev. — Od onog vremena, otkako je umrla sestra Nina, ne znam zašto, počeo sam često pomišljati na smrt.

Počeli su razgovarati o smrti, o besmrtnosti duše, o tome, da bi bilo lijepo zaista uskrsnuti i zatim odletjeti kamo na Mars, biti vječito nezaposlen i sretan i glavno, misliti nekako osobito, a ne zemaljski.

— A ne umire mi se — tiho reče Jarcev. — Nikakva me filozofija ne može pomiriti sa smrću i ja na nju gledam jednostavno kao na propast. Živjeti želim.

— Vi volite život, Gavriloviču?

— Da, volim.

— A, eto, ja nikako ne mogu shvatiti sebe u tom pogledu. Čas sam pesimistički raspoložen, čas ravnodušan. Plašljiv sam, nemam pouzdanja u sebe, imam kukavičku savjest, nikako se ne mogu prilagoditi životu, postati njegov gospodar. Drugi govori gluposti ili vara, i to tako optimistički, a ja, događa se, svijesno činim dobro i pritom osjećam samo nemir ili potpunu ravnodušnost. Sve to, Gavriliču, objašnjavam time, što sam rob, kmetov unuk. Prije nego što se mi, golje, probijemo na pravi put, mnogi će od nas složiti kosti.

— Sve je to lijepo, dragi — reče Jarcev i uzdahnu. — To samo još jednom pokazuje, kako je bogat, raznolik ruski život. Ah, kako je bogat! Znate li, svaki dan sam sve više uvjeren, da živimo uoči veoma velikoga slavlja, i htio bih da budem živ dotle, da i sam sudjelujem. Vjerovali ili ne, ali, po mome mišljenju, sada raste divno pokoljenje. Kada radim sa djecom, osobito s djevojčicama, onda uživam. Divna djeca!

Jarcev pristupi klaviru i udari nekoliko akorda.

— Ja sam kemičar, mislim kemijski i umrijet ću kao kemičar — nastavi on. — Ali sam pohlepan; bojim se, da ću umrijeti, ne zasitivši se; a samo kemija ne zadovoljava me, hvatam se za rusku povijest, povijest umjetnosti, pedagogiju, glazbu... Jednom prilikom ljetos vaša mi žena reče, da napišem historijski komad i sada bih želio pisati, pisati; tako bih, čini se, prosjedio tri dana i noći ne ustajući, i samo bih pisao. Likovi su me izmučili, u glavi mi uskoča, i osjećam kako mi u mozgu udara bilo. Nikako ne želim, da od mene postane štogod osobito, da stvorim veliko, već jednostavno

želim živjeti, maštati, nadati se, svuda stizati. Život je, dragi moj, kratak, i treba ga što bolje proživjeti.

Poslije toga prijateljskog razgovora, koji se završio tek u ponoć, Laptjev stade navraćati k Jarcevu gotovo svaki dan. Vuklo ga je k njemu. Obično je dolazio predvečer, legao bi i strpljivo čekao njegov dolazak, ne osjećajući ni najmanje dosadu. Jarcev, pošto bi se vratio iz službe, večerao bi, sjeo za posao, ali bi mu Laptjev zadao kakvo pitanje, zapodijevao je razgovor i nije mu više bilo do posla, a u ponoć su se prijatelji rastajali veoma zadovoljni jedan drugim.

Ali to ne potraje dugo. Jedamput, došavši k Jarcevu, Laptjev zateče kod njega samu Rasudinu, koja je sjedila za klavirom i svirala svoje vježbe. Pogledala ga je hladno, gotovo neprijateljski, i upitala, ne pružajući mu ruke:

— Recite, molim vas, kada će tome biti kraj?

— Čemu? — upita Laptjev, ne shvaćajući.

— Vi ovamo dolazite svaki dan i smetate Jarcevu da radi. Jarcev nije trgovčić, već učenjak, i svaka je minuta njegova života dragocjena. Treba ipak shvaćati i imati bar trunku uviđavnosti!

— Ako vi nalazite, da smetam — reče Laptjev ponizno, zbunivši se — onda ću prekinuti svoje posjete.

— Izvrsno. Odlazite, jer on svaki čas može doći i zateći vas ovdje.

Ton, kojim je to bilo rečeno, i ravnodušne oči Rasudine potpuno ga zbuniše. Ona prema njemu nije imala više nikakvih osjećaja, osim želje da on što prije ode — i kako to ne bijaše nalik na prijašnju ljubav! On izađe ne rukovavši se, i činilo mu se, da će ga ona pozvati natrag, ali se začuše opet skale, i on, silazeći polako niza stube, shvati, da je za nju samo tuđinac.

Nakon tri dana dođe k njemu Jarcev, da zajedno provedu večer.

— Imam novosti — reče on i nasmija se. — Polina Nikolajevna je sasvim prešla k meni. — Malo se zbuni i nastavi poluglasno:

— Pa što? Naravno, mi nismo zaljubljeni jedno u drugo, ali mislim, to... to je svejedno. Drago mi je, što joj mogu pružiti utočište i mir, i mogućnost da ne radi, u slučaju ako se razboli, a njoj se pak čini, da će zbog toga, što se sa mnom

sastala, u mojem životu biti više reda i da ću pod njezinim utjecajem postati velik učenjak. Tako ona misli. I neka samo misli. Južnjaci imaju izreku: »Budala se od razmišljanja bogati. Ha-ha-ha!«

Laptjev je šutio. Jarcev prošeta po kabinetu, pogleda slike, koje je vidio već mnogo puta prije, i reče uzdišući:

— Da, prijatelju moj. Stariji sam od vas tri godine i kasno mi je već misliti na pravu ljubav, a zapravo, takva žena kao Polina Nikolajevna za mene je otkriće i, naravno, s njom ću proživjeti do same starosti; ali, vrag bi ga znao, sve mi je nečega žao, stalno nešto želim i sve mi se čini, kao da ležim u dolini Dagestana i sanjam o plesu. Ukratko, nikada čovjek nije zadovoljan onim, što ima.

Pođe u salon i, kao da ništa nije bilo, pjevao je romance, a Laptjev je sjedio u svome kabinetu, zatvorenih očiju, i nastojao da shvati, zašto se Rasudina sastala s Jarcevom. A zatim je stalno tugovao, što nema trajnih, postojanih privrženosti, i bilo mu je žao, što se Polina Nikolajevna sastala s Jarcevom, i žao samoga sebe, što njegov osjećaj prema ženi bijaše već posve drugačiji nego prije.

XV

Laptjev je sjedio u naslonjaču i čitao, ljuljajući se; i Julija je bila u kabinetu i također čitala. Činilo se, da nisu imali o čemu govoriti i oboje je od jutra šutjelo. Katkada bi je pogledao preko knjige i mislio: oženiš li se iz strastvene ljubavi ili sasvim bez ljubavi, nije li svejedno? I ono vrijeme, kada je bio ljubomoran, uzbuđivao se, patio, činilo mu se sada daleko. Stigao je već da bude u inozemstvu, a sada se odmarao od puta i računao, da će početkom proljeća opet u Englesku, gdje mu se veoma svidjelo.

A Julija Sergejevna se navikla na svoju tugu, nije više odlazila u krilnu zgradu da plače. Te zime više nije išla po trgovinama, nije posjećivala kazališta i koncerte, već je ostajala kod kuće. Nije voljela velikih soba, i uvijek je bila ili u muževu kabinetu, ili u svojoj sobi, gdje su bili okviri s ikonama, koje je dobila u miraz, i gdje je visio na zidu onaj isti pejzaž, koji joj se tako svidio na izložbi. Novaca za

sebe gotovo i nije tražila, i dovoljno joj sada bijaše isto onako malo, kao nekada u očevoj kući.

Zima nije veselo prolazila. Svuda su u Moskvi kartali, a ako su mjesto toga smišljali kakvu drugu zabavu, na primjer, pjevali, čitali, crtali, onda je to bivalo još dosadnije. I zbog toga, što u Moskvi bijaše malo talentiranih ljudi i što su na svim večerima sudjelovali neprestano isti pjevači i deklamatori, samo je uživanje u umjetnosti malo po malo dodijalo i pretvorilo se za mnoge u dosadu i jednoličnu obavezu.

Usto još kod Laptjevih ni jedan dan nije prolazio bez ogorčenja. Starac Fjodor Stepanič je vidio veoma slabo i više nije zalazio u ambar. Okulisti su govorili, da će brzo oslijepiti; Fjodor je također zbog nečega prestao da dolazi u ambar i cijelo je vrijeme sjedio kod kuće i nešto pisao. Panaurov je dobio premještaj u drugi grad s unapređenjem za pravnog državnog savjetnika i sada je stanovao u »Drezdenu« te gotovo svaki dan dolazio k Laptjevima da moli novaca. Kiš je napokon završio studij i, čekajući dok mu Laptjevi ne pronađu kakvo namještenje, sjedio kod njih po cijele dane, pripovijedajući dugačke, dosadne priče. Sve je to razdraživalo, zamaralo i činilo svakidašnji život neugodnim.

U kabinet je ušao Petar i javio, da je došla nekakva nepoznata dama. Na posjetnici, koju je predao, bilo je napisano: Žozefina Josipovna Milan.

Julija Sergejevna lijeno ustade i izađe, lagano hramajući, jer joj je bila utrnula noga. Na vratima se pojavila dama, veoma blijeda, crnih obrva, odjevena sva u crno. Stisnula je na grudima ruke i progovorila moleći:

— Monsieur Laptjev, spasite moju djecu!

Zveket narukvica i lice s mrljama od pudera Laptjevu već bijahu poznati; poznao je onu istu damu, kod koje je prije ženidbe, u tako nezgodan čas, ručao. To bijaše Panaurovljeva druga žena.

— Spasite moju djecu! — progovori ona, i lice joj zadrhta te najednom postade staro i jadno, a oči se zacrvenješe. — Samo nas vi možete spasiti. Doputovala sam k vama u Moskvu za posljednje pare! Djeca će moja umrijeti od gladi.

Ona učini takav pokret, kao da je htjela kleknuti. Laptjev se uplaši i uhvati je za ruke iznad lakata.

— Sjednite, sjednite... — mrmljaše on, nudeći joj stolicu. — Molim vas, sjednite.

— Sada nemamo novaca da kupimo sebi kruha — reče ona. — Grigorije Nikolajič ide na novu dužnost, ali mene i djecu ne će da povede sa sobom, i one novce, koje ste nam slali, velikodušni čovječe, troši samo za sebe. Što da radimo? Što? Jadna, nesretna djeca!

— Umirite se, molim vas. Naredit ću u uredu, da te novce šalju na vaše ime.

Ona zajeca, zatim se umiri, i on opazi, da su joj od suza po napudranim obrazima ostale stazice i da joj rastu brkovi.

— Vi ste beskrajno velikodušni, monsieur Laptjev. Ali budite naš anđeo, naša dobra vila, nagovorite Grigorija Nikolajiča, da me ne napusti, već da me uzme sa sobom. Pa ja njega volim, bezumno volim, on mi je utjeha.

Laptjev joj dade sto rubalja te obeća, da će razgovarati s Panaurovom i prateći je do predsoblja, sve se bojao, da ona ne zajeca i ne klekne.

Poslije nje došao je Kiš. Zatim je došao Kostja s fotografskim aparatom. U posljednje vrijeme oduševljavao se fotografiranjem i svaki dan je po nekoliko puta slikao sve u kući, a to mu je novo zanimanje donosilo mnogo ogorčenja, čak je i smršavio.

Prije večernjeg čaja došao je Fjodor. Pošto je sjeo u kabinetu u kut, rasklopio je knjigu i dugo gledao neprestano u stranicu, očito, ne čitajući. Zatim je dugo pio čaj, lice mu je bilo crveno. U njegovoj je nazočnosti Laptjev na duši osjećao težinu: čak mu je i njegova šutnja bila neugodna.

— Možeš čestitati Rusiji na novom publicistu — reče Fjodor. — Uostalom, šalu na stranu, porodio sam, brate, jedan člančić, takoreći književni pokušaj, i donio sam da ti pokažem. Pročitaj, golube, i reci svoje mišljenje. Samo iskreno.

On izvadi iz džepa bilježnicu i pruži je bratu. Naslov članka bijaše: »Ruska duša;« napisan bijaše dosadno, bezbojnim stilom, kao što obično pišu netalentirani, potajno samoljubivi ljudi, a glavna misao bijaše ova: inteligentan čovjek ima pravo da ne vjeruje u nadnaravno, ali je dužan da skriva to svoje nevjerovanje, kako ne bi stvarao sablazan i poljuljao vjeru u ljudima; bez vjere nema idealizma, a

idealizmu je predodređeno da spasi Evropu i pokaže čovječanstvu pravi put.

— Ali ti ovdje ne pišeš, od čega treba spasavati Evropu — reče Laptjev.

— To se samo po sebi razumije.

— Ništa se ne razumije — reče Laptjev i uzbudi se. — Nije razumljivo, zašto si to napisao. Uostalom, to je tvoja stvar.

— Želim da izdam posebnu brošuru.

— To je tvoja stvar.

Pošutješe časak. Fjodor uzdahnu i reče:

— Duboko, beskrajno žalim, što ti i ja drugačije mislimo. Ah, Aljoša, Aljoša, mili brate moj! Ti i ja smo Rusi, pravoslavni, široki ljudi; pristaju li nam sve ove njemačke i židovske idejice? Pa ti i ja nismo makar kakvi nitkovi, već predstavnici čuvenoga trgovačkoga roda.

— Kakav te to čuveni rod spopao? — reče Laptjev, svladavajući razdraženost. — Čuveni rod! Djeda su nam vlastela šibala i svaki najniži činovničić tukao ga je po njušci. Oca je lemao djed, mene je i tebe lemao otac. Što je tebi i meni dao taj tvoj čuveni rod? Kakve smo živce i kakvu krv naslijedili? Ti, eto, već gotovo tri godine prosuđuješ kao crkvenjak, govoriš svakakve gluposti i, eto, napisao si, pa to je sluginsko trabunjanje! A ja, a ja? Pogledaj mene... Ni gipkosti, ni odvažnosti, ni jake volje; bojim se za svaki svoj korak, upravo kao da će me istući, plašim se pred ništarijama, idiotima, stokom, koja od mene stoji neizmjerno niže umno i moralno; bojim se pazikuće, vratara, stražara, žandara, svakoga se bojim, jer sam se rodio od zastrašene majke; od djetinjstva sam opterećen i zaplašen...! Ti i ja ćemo dobro učiniti, ako ne budemo imali djece. Oh, kad bi bog dao, da se s nama prekine ova čuvena trgovačka loza!

U kabinet uđe Julija Sergejevna i sjede pokraj stola.

— Vi ste o nečemu raspravljali? Da vas nisam omela?

— Ne, sestrice — odgovori Fjodor. — Vodimo načelan razgovor. Eto, ti veliš: i ovakav i onakv rod — obrati se on bratu — međutim, ta je porodica ipak stvorila milijunski posao. To ipak nešto vrijedi!

— Vrlo važno! Milijunski posao! Čovjek bez osobite pameti, bez sposobnosti slučajno postaje sitničar, zatim bogataš,

trguje iz dana u dan, bez ikakva sistema, bez svrhe, čak i bez pohlepe za novcem, trguje automatski, i novci sami idu k njemu, a ne on k njima. Cijeli život za poslom i voli ga samo zato, što može zapovijedati pomoćnicima, podrugivati se kupcima. Crkveni je starješina zato, što tamo može zapovijedati pojcima i tjerati na ropsku poslušnost; on je školski pokrovitelj zato, što mu se sviđa biti svjestan toga, da je učitelj — njegov podčinjeni i da on može glumiti pred njim starješinu. Trgovac ne voli trgovati, već zapovijedati, i naš ambar nije trgovačka ustanova, već mučilište! Jest, za takvu trgovinu, kao što je naša, potrebni su pomoćnici, koji su izgubili svoje ja, očajnici, i vi sami sebi pripremate takve, sileći ih od djetinjstva, da vam se duboko klanjaju za koricu kruha, i od djetinjstva ih navikavate na misao da ste vi — njihovi dobrotvori. Čovjeka s fakultetom ti k sebi u ambar sigurno ne ćeš uzeti.

— Ljudi s fakultetom za naš posao nisu prikladni.

— Nije istina! — viknu Laptjev. — Laž!

— Oprosti, meni se čini da ti pljuješ u bunar iz kojega piješ — reče Fjodor i ustade. — Naše ti je poduzeće mrsko, a ipak se koristiš njegovim prihodima.

— Aha, tu smo! — reče Laptjev i nasmija se, srdito gledajući brata. — Da, kad ne bih pripadao vašemu čuvenom rodu, da imam makar za groš volje i odvažnosti, odavno bih odbacio od sebe te prihode i pošao bih sam zarađivati sebi kruh. Ali ste mi vi u svome ambaru oteli moje ja. Vaš sam!

Fjodor pogleda na sat i poče se žurno opraštati. Poljubio je ruku Juliji i izašao, ali mjesto da ide u predsoblje, ode u salon, zatim u spavaonicu.

— Zaboravio sam raspored soba — reče on silno zbunjen. — Čudnovata kuća. Zar ne, čudnovata kuća?

Kada je oblačio bundu, bio je kao ošamućen, a na licu mu bijaše bolan izraz. Laptjev nije više osjećao gnjeva; uplašio se i u isto vrijeme bijaše mu žao Fjodora, i ona topla, lijepa ljubav prema bratu, koja je, čini se, ugasila u njemu u ove tri godine, probudila mu se sada u grudima, pa je osjetio silnu želju da izrazi tu ljubav.

— Ti, Feđa, dođi sutra k nama na objed — reče on i pomilova ga po ramenu. — Doći ćeš?

Hoću, hoću. Ali, daj mi vode!

Laptjev sam potrča u blagovaonicu, uze iz ormara što mu je prvo palo pod ruku — bijaše to visoka pivska čaša — nali vode i donese bratu. Fjodor poče pohlepno piti, ali najednom zagrize u čašu, začu se škrgutanje, a zatim jecanje. Voda se proli po bundi, a zatim po kaputu. I Laptjev, koji nikada prije nije vidio muškarca da plače, stajao je zbunjen i prestrašen i nije znao, što da radi. Rastreseno je gledao kako su Julija i sobarice skinuli s Fjodora bundu i povele ga natrag u sobu, pa i sam pođe za njima, osjećajući se krivim.

Julija polegne Fjodora na postelju i kleknu pred njim.

— Nije to ništa — tješila ga ona. — To su vam živci...

— Draga, meni je tako teško! — govoraše on. — Nesretan sam, nesretan... ali sam cijelo vrijeme skrivao, skrivao!

Zagrli je oko vrata i šapnu na uho:

— Svaku noć vidim setru Ninu. Dolazi i sjedne u naslonjač kraj moje postelje...

Kada je sat kasnije opet u predsoblju oblačio bundu, već se smiješio i bilo mu je neugodno pred sobaricom. Laptjev pođe da ga otprati u Pjatnicku.

— Dođi nam sutra na ručak — govorio je putem, držeći ga pod ruku — a na Uskrs ćemo zajedno otputovati u inozemstvo. Tebi je prijeko potrebno da se provjetriš, jer si se sasvim ukiselio.

— Da, da. Otputovat ću, otputovat ću... I sestricu ćemo povesti.

Vrativši se kući, Laptjev zateče ženu u jakom živčanom uzbuđenju. Potresao ju je Fjodorov napadaj, nikako nije mogla da se umiri. Nije plakala, ali bijaše veoma blijeda, bacala se po postelji i čvrsto se hvatala hladnim rukama za pokrivač, jastuk, muževe ruke. Oči joj bijahu velike, uplašene.

— Ne odlazi od mene, ne odlazi — govorila je mužu. — Reci, Aljoša, zašto sam se prestala moliti bogu? Gdje mi je vjera? Ah, zašto ste preda mnom govorili o religiji? Zbunili ste me, ti i tvoji prijatelji. Ja se više ne molim.

Stavljao joj je obloge na čelo, grijao joj ruke, pojio je čajem, a ona se stiskala uz njega u strahu...

Pred jutro se umorila i zaspala, a Laptjev je sjedio uz nju i držao je za ruke. Tako mu nije ni pošlo za rukom da zaspi. Cijeli dan poslije toga osjećao se kao rastrgan, tup, ni o čemu nije mislio i mlitavo je lunjao po sobama.

XVI

Doktori su rekli, da je Fjodor duševno bolestan. Laptjev nije znao, što se događa u Pjatnickoj ulici, a tamni ambar, u kojem se više nisu pokazivali ni starac, ni Fjodor, djelovao je na njega kao grobnica. Kada mu je žena govorila, da je prijeko potrebno da svaki dan bude u ambaru i u Pjatnickoj, ili je šutio, ili bi počeo razdraženo govoriti o svome djetinjstvu, o tome, kako nema snage da oprosti ocu svoju prošlost, da su mu Pjatnicka i ambar mrski i tome slično.

Jedne nedjelje ujutro Julija sama ode u Pjatnicku. Zatekla je starca Fjodora Stepaniča u onoj istoj dvorani, u kojoj su nekada, prigodom njezina dolaska, služili blagodarenje. On je u svojem lanenom kaputu, bez kravate, u papučama, nepomično sjedio u naslonjaču i migao slijepim očima.

— To sam ja, vaša snaha — reče ona prilazeći mu. — Došla sam vidjeti, kako ste.

On poče teško disati od uzbuđenja. Ona, ganuta njegovom nesrećom, njegovom osamljenošću, poljubi ga u ruku, a on joj opipa lice i glavu i, kad se bio uvjerio, da je to ona, prekriži je.

— Hvala, hvala — reče on. — A ja, eto, oči izgubio i ništa ne vidim... Prozor jedva vidim, vatru također, a ljude i predmete ne opažam. Da, ja oslijepih, Fjodor se razbolio i sada je bez domaćinova oka loše. Ako se kakav nered dogodi, nema tko da pozove na odgovornost, razmazit će se narod. A od čega se to Fjodor razbolio? Od prehlade, što li? A ja, eto, nikada nisam pobolijevao i nikada se nisam liječio. Ni za kakve doktore nisam znao.

I starac se, po običaju, stao hvaliti. Međutim, posluga je užurbano prostirala stol u dvorani i donosila zakusku i boce s vinom... Bijaše postavljeno deset boca i jedna je od njih imala izgled Eifelova tornja. Poslužili su pun tanjir vrućih kolačića, koji su mirisali kuhanom rižom i ribom.

— Molim dragu gošću, da založi — reče starac.

Ona ga uze pod ruku, dovede do stola i nali mu votke.

— I sutra ću vam doći — reče ona — i povest ću sa sobom vaše unučice, Sašu i Lidu. One će vas žaliti i milovati.

— Nije potrebno, ne dovodite ih. One su nezakonite.

— A zašto nezakonite? Pa njihova majka i otac bili su vjenčani.

— Bez moga dopuštenja. Nisam ih blagoslovio i ne želim da znam za njih. Bog s njima.

— Čudno govorite, Fjodore Stepaniču — reče Julija i uzdahnu.

— U evanđelju je rečeno: djeca su dužna poštovati svoje roditelje i bojati ih se.

— Nipošto. U evanđelju je rečeno, da smo dužni čak opraštati i neprijateljima svojim.

— U našem poslu nije moguće opraštati. Ako budeš svima opraštao, onda ćeš za tri godine vrat slomiti.

— Ali oprostiti, reći milu, prijaznu riječ čovjeku, čak krivome — to je iznad posla, iznad bogatstva.

Julija je željela da smekša starca, da mu ulije osjećaj sažaljenja, da probudi u njemu kajanje, ali sve, što ona govoraše, samo bi blago slušao, kao što odrasli slušaju djecu.

— Fjodore Stepaniču — reče Julija odlučno — vi ste već stari i uskoro će vas bog k sebi pozvati; ne će vas upitati, kako ste trgovali i je li vam posao dobro išao, već to, jeste li bili milostivi prema ljudima; niste li bili surovi onima, koji su slabiji od vas, na primjer, prema služinčadi, prema pomoćnicima?

— Svojim sam službenicima uvijek bio dobrotvor, i oni moraju za mene vječno moliti boga — reče uvjereno starac; ali dirnut iskrenim Julijinim tonom i želeći da joj pruži zadovoljstvo, reče:

— Dobro, dovedite sutra unučice. Naredit ću, da im kupe darove.

Starac je bio nemarno odjeven, a na grudima i na koljenima bijaše mu pepeo od cigare; očito, nitko mu nije čistio ni čizme, ni odijela. Riža u kolačićima bijaše nedokuhana, stolnjak je mirisao sapunom, posluga je glasno lupala nogama. I starac i cijela ta kuća u Pjatnickoj imađahu zapušten izgled, te se Julija, koja je to osjećala, zastidi zbog sebe i svoga muža.

— Sutra ću vam svakako doći — reče ona.

Prođe po sobama te naredi, da spreme starčevu spavaonicu i zapale kandilo. Fjodor je sjedio u svojoj sobi i gledao u rastvorenu knjigu, ne čitajući; Julija je porazgovarala s

njim i naredila da i kod njega pospreme, zatim je otišla dolje k pomoćnicima. Usred sobe, gdje su ručali pomoćnici, stajao je drveni, neobojeni stup, koji je podupirao strop, da se ne sruši; stropovi su ovdje bili niski, zidovi oblijepljeni jeftinim tapetama, zaudaralo je ugljenom i mirisom kuhinje. Zbog blagdana svi pomoćnici bijahu kod kuće i sjedili su na svojim krevetima očekujući ručak. Kada uđe Julija, poskakaše sa svojih mjesta i na njezina pitanja odgovarahu plašljivo, gledajući je ispod oka, kao zatvorenici.

— Gospode, kako vam je loša prostorija! — reče ona pljusnuvši rukama. — I nije vam ovdje tijesno?

— Tijesno nam je, ali se slažemo. — reče Makeičev. — Veoma smo zadovoljni i upravljamo naše molitve milosrdnom bogu.

— Usklađivanje života s ambicijom ličnosti — reče Počatkin.

Kad opazi da Julija nije razumjela Počatkina, Makeičev požuri da objasni:

— Mi smo mali ljudi i moramo živjeti u skladu s našim položajem.

Pregledala je prostoriju za dječake i kuhinju, upoznala se sa gazdaricom i ostala vrlo nezadovoljna.

Vrativši se kući, reče mužu:

— Moramo se što je moguće prije preseliti u Pjatnicku i tamo stanovati. I ti ćeš svaki dan ići u ambar.

Zatim su oboje sjedili u kabinetu jedno pored drugoga i šutjeli. Njemu bijaše teško na srcu i nije mu se dalo ni u Pjatnicku, ni u ambar, ali je pogađao o čemu žena misli i nije imao snage da joj se opire. Pomilova je po obrazu i reče:

— Imam takav osjećaj, kao da nam se život završio, a počinje sada za nas sivi poluživot. Kada sam saznao, da je brat Fjodor neizlječivo bolestan, zaplakao sam; zajedno smo proveli naše djetinjstvo i mladost, nekada sam ga od svega srca volio... ali, eto ti katastrofe, i čini mi se, da, gubeći njega, potpuno prekidam sa svojom prošlošću. A sada, kada si rekla, da je prijeko potrebno preseliti se u Pjatnicku, u onu tamnicu, počelo mi se činiti, da nemam više ni budućnosti.

On ustade i ode k prozoru.

— Bilo kako bilo, valja se rastati s mislima o sreći — reče on, gledajući na ulicu. — Nje nema. Ja je nikada nisam

imao, a vjerojatno je uopće i nema. Uostalom, jedamput sam u životu bio sretan, kada sam noću sjedio pod tvojim kišobranom. Sjećaš li se, jednom si prilikom kod sestre Nine zaboravila svoj kišobran? — upita on, okrenuvši se prema ženi. — Tada sam bio zaljubljen u tebe i sjećam se, svu sam noć prosjedio pod tim kišobranom i osjećao se blaženo.

U kabinetu pokraj ormara s knjigama stajala je komoda od crvenoga drveta s broncom, u kojoj je Laptjev čuvao različite nepotrebne stvari, među njima i kišobran. Izvadi ga i pruži ženi.

— Evo ga!

Julija časak promatraše kišobran, poznade ga i tužno se nasmiješi.

— Sjećam se — reče. — Kada si mi očitovao ljubav, tada si ga držao u rukama — i, opazivši da se on sprema da ode, reče:

— Ako je moguće, molim te, vrati se ranije. Dosadno mi je bez tebe.

Zatim ode u svoju sobu i dugo je gledala kišobran.

XVII

U ambaru, bez obzira na složenost posla i na golemi promet, knjigovođe nije bilo. Iz knjiga, koje je vodio pisar, ništa se nije moglo razumjeti. Svaki su dan dolazili u ambar komisionari, Nijemci i Englezi, s kojima su pomoćnici govorili o politici i religiji; dolazio je pijanica plemić, bolestan, jadan čovjek, koji je vodio u uredu inozemnu korespondenciju, pomoćnici su ga nazivali zvekanom i pojili ga posoljenim čajem. I uopće, sva se trgovina činila Laptjevu nekakvom velikom ludorijom.

Svaki je dan bivao u ambaru i nastojao da uvede novi red; zabranjivao je šibati šegrte i rugati se kupcima, uzrujavao se, kad su pomoćnici, uz veseli smijeh, slali nekamo u provinciju zaležanu i nevaljalu robu kao svježu i najmoderniju. Sada je u ambaru on bio glavni, ali mu kao i prije bijaše nepoznato, koliki mu je imutak, idu li dobro poslovi, koliku plaću imaju stariji pomoćnici, i t. d. Počatkin i Makeičev su ga smatrali mladim i neiskusnim, mnogo su od njega

skrivali i svaku su večer nešto tajanstveno šaputali sa slijepim starcem.

Nekako početkom lipnja Laptjev i Počatkin odoše u Bubnovljevu gostionicu da doručkuju i usput porazgovore o poslovima. Počatkin je služio kod Laptjevih već odavno, unajmio se kod njih, kad mu je bilo tek osam godina. Bio je njihov čovjek, potpuno su mu vjerovali, i kad bi, odlazeći iz ambara, uzimao iz blagajne sav utržak te njime nabijao džepove, to nije pobuđivalo nikakve sumnje. Bio je glavni u ambaru i u kući, a također i u crkvi, gdje je mjesto starca obavljao dužnost starješine. Zbog surovoga ponašanja prema podčinjenima, pomoćnici i šegrti prozvaše ga Maljuta Skuratov[1].

Kad stigoše u gostionicu, on klimnu konobaru i reče:

— Dajder nam, brate, pola čuda i dvadeset četiri neprijatnosti.

Konobar malo kasnije donese na poslužavniku pola boce votke i nekoliko tanjirića sa raznovrsnom zakuskom.

— Znaš li što, ljubazni — reče mu Počatkin — daj nam porciju glavnoga majstora klevete i psovke s pireom od krumpira.

Konobar nije shvatio i zabunio se, pa htjede nešto reći, ali ga Počatkin strogo pogleda i reče:

— Osim!

Konobar je napregnuto mislio, zatim ode da se savjetuje s prijateljima i napokon se ipak dosjeti, te donese porciju jezika. Kada su popili po dvije čašice i založili, Laptjev upita:

— Recite, Ivane Vasiljiču, je li istina da su nam poslovi posljednjih godina počeli opadati?

— Nipošto.

— Recite mi otvoreno i jasno, koliko smo dobivali i koliko dobivamo dohotka, i koliko je naše imanje? Ne može se po mraku hodati. Nedavno smo imali bilancu ambara, ali,

---

[1] *Maljuta Skuratov-Bjeljski*, zapovjednik opričnika u doba cara Ivana Groznog. (Opričnici su bili vrst careve garde s funkcijama političke policije, a služili su Ivanu Groznom u borbi protiv viših boljara i knezova; opričnina je kao institucija postojala kratko vrijeme (1565.—1572.) i ostala u narodnoj uspomeni po bezbrojnim smrtnim kaznama, mučenjima i konfiskaciji imanja političkih protivnika Groznoga, a opričnik se izjednačio s pojmom žandar). — Prev.

oprostite, ja toj bilanci ne vjerujem. Vi smatrate, da je potrebno nešto od mene skrivati i govoriti istinu samo ocu. Od ranih ste se godina navikli na politiku i više ne možete biti bez nje. A čemu ona? E pa, molim vas, budite otvoreni! Kako idu naši poslovi?

— Sve zavisi od uzbuđenja kredita — odgovori Početkin, promislivši.

— Što podrazumijevate pod uzbuđenjem kredita?

Početkin poče tumačiti, ali Laptjev ništa nije razumio te posla po Makeičeva. Ovaj se smjesta javi, založi, pomoli se i svojim solidnim, punim baritonom poče prije svega o tome, da su pomoćnici dužni da se dan i noć mole bogu za svoje dobrotvore.

— Divno, samo dopustite meni, da sebe smatram vašim dobrotvorom — reče Laptjev.

— Svaki čovjek mora pamtiti što je i osjećati svoje zvanje. Vi ste po milosti božjoj, naš otac i dobrotvor, a mi vaši robovi.

— Sve mi je to, napokon, dodijalo — razljuti se Laptjev. — Molim vas, sada vi budite moj dobrotvor, rastumačite mi, kako idu naši poslovi. Ne izvolite me smatrati dječakom, inače ću sutra zatvoriti ambar. Otac je oslijepio, brat u ludnici, sestrične moje još su mlade; ja mrzim ovaj posao i rado bih otišao, ali me nema tko zamijeniti, vi sami znate. Manite se, dakle, politike, zaboga.

Odoše u ambar računati. Zatim su navečer računali kod kuće, pri čemu im je pomagao starac; upućujući sina u svoje trgovačke tajne, govorio je takvim tonom, kao da se nije bavio trgovinom, nego čarobnjaštvom. Pokazalo se, da se dohodak godišnje povećava približno za jednu desetinu i da imanje Laptjevih, računajući samo u novcu i vrijednosnim papirima, iznosi šest milijuna rubalja.

Kad u jedan sat poslije ponoći, nakon obračuna, Laptjev izađe na svježi zrak, bijaše sav pod dojmom tih brojki. Noć je bila tiha, puna mjesečine, mirisava; bijeli zidovi zamoskvorječkih kuća, izgled teških zatvorenih vrata, tišina i crne sjene doimahu se kao nekakva tvrđava, i nedostajao je samo stražar s puškom. Laptjev pođe u vrtić i sjede na klupu kraj plota, koji je dijelio njihovo od susjednoga dvorišta, gdje

također bijaše vrt. Cvjetala je sremza. Laptjev se sjeti, da je ta sremza u vrijeme njegova djetinjstva bila isto tako čvorava i istoga rasta, te da se nimalo nije promijenila od onoga doba. Svaki kut u vrtu i u dvorištu podsjećao ga je na daleku prošlost. I u djetinjstvu se, baš kao i sada, kroz rijetko drveće vidjelo cijelo dvorište zaliveno mjesečinom, baš tako bijahu dostojanstvene i stroge sjene, baš je tako usred dvorišta ležao crni pas i širom bijahu otvoreni prozori kod pomoćnika. I sve to bijahu nevesele uspomene.

Za plotom u tuđem dvorištu začuše se lagani koraci.

— Moja draga, moja mila... — prošapta muški glas pokraj same ograde, tako da je Laptjev čuo čak i disanje.

Evo, poljubiše se. Laptjev je bio uvjeren, da će mu milijuni i posao, koji mu se nikako nije milio, pokvariti život i potpuno ga zarobiti; zamišljao je, kako će se malo po malo naviknuti na svoj položaj, malo po malo ući u ulogu glave trgovačke kuće, početi tupjeti, starjeti i, na kraju krajeva, umrijeti, kao što uopće umiru malograđani, ružno, kiselo, rastužujući one, koji ih okružuju. Ali što mu smeta da baci i milijune i posao te ode kamo iz ovoga vrta i dvorišta, koji mu bijahu mrski još od djetinjstva.

Šapat i poljupci iza ograde uzbuđivali su ga. On izađe na sredinu dvorišta i, raskopčavši košulju na grudima, gledaše mjesec; i činilo mu se, da će narediti, da odmah otvore vratanca, da će izaći i da se više nikada ne će ovamo vratiti; srce mu se slatko stisnu od predosjećanja slobode, radosno se smijao i zamišljao, kakav bi to mogao biti divan, poetičan, možda čak i svet život...

Ali je i dalje stajao i nije odlazio, i pitao je sebe: »Pa što me drži ovdje?« I ljutio se na sebe, i na onoga crnoga psa, koji se valjao po kamenju, a nije išao u polje, u šumu, gdje bi bio nezavisan, radostan. I njemu i tome psu smetalo je da odu sa dvorišta, očito, jedno te isto: naviklost na ropstvo, na robovanje...

Sutradan u podne on ode k ženi i, da ne bude dosadno, pozva sa sobom Jarceva. Julija Sergejevna bijaše na ljetovanju u Butovu, i on nije kod nje bio već pet dana. Došavši na stanicu, prijatelji sjedoše u kočiju, i Jarcev je cijelim putem pjevao i oduševljavao se prekrasnim vremenom. Ljetnikovac se nalazio nedaleko od stanice u velikom parku. Gdje

je počinjala glavna aleja, dvadesetak koraka od kapije, pod starom, širokom topolom sjedila je Julija Sergejevna, očekujući goste. Na njoj bijaše lagana elegantna haljina, ukrašena čipkama, haljina svijetle krem-boje, a u rukama joj bijaše uvijek isti stari poznati suncobran. Jarcev se s njome pozdravi i pođe prema ljetnikovcu, odakle su se čuli glasovi Saše i Lide, a Laptjev sjede pokraj nje, da porazgovara o poslovima.

— Zašto te nije bilo tako dugo? — upita ona, ne ispuštajući njegovih ruku. — Cijele dane ovdje sjedim i gledam: ne dolaziš li. Bez tebe mi je dosadno!

Ona ustade, prođe mu rukom po kosi te radoznalo promatraše njegovo lice, ramena, šešir.

— Ti znaš, da te volim — reče ona i pocrvenje. — Drag si mi. Eto, stigao si, vidim te i neizmjerno sam sretna. Daj da porazgovaramo! Reci mi štogod!

Izjavljivala mu je ljubav, a on se osjećao tako, kao da je bio oženjen njome već deset godina, i želio je da doručkuje. Ona ga zagrli oko vrata, golicajući mu obraz svilom svoje haljine; on oprezno otkloni njezinu ruku, ustade i, ne rekavši ni riječi, pođe prema ljetnikovcu. U susret su mu trčale djevojčice.

»Kako su porasle!« mišljaše on. »I kolika promjena u te tri godine ... Ali trebat će možda živjeti još trinaest, trideset godina ... Što li nas još očekuje u budućnosti! Ako poživimo, vidjet ćemo.«

Zagrli Sašu i Lidu, koje su mu se objesile oko vrata, i reče:

— Pozdravlja vas djedica ... stric Fedja će skoro umrijeti, stric Kostja je poslao iz Amerike pismo i pozdravlja vas. Dosadilo mu na izložbi i skoro će se vratiti. A stric Aljoša hoće da jede.

Zatim je sjedio na terasi i vidio kako je njegova žena tiho išla po aleji prema ljetnikovcu. O nečemu je razmišljala i na licu joj bijaše sjetan, čaroban izraz, a u očima blistahu suze. To više ne bijaše prijašnja vitka, krhka, bljedolika djevojka, već zrela, lijepa, čvrsta žena. I Laptjev opazi, s kakvim ju je oduševljenjem gledao Jarcev, kako se taj njezin novi, divni izraz odražavao na njegovu licu, također tužnom i ushićenom. Činilo se, da ju je vidio prvi put u životu. I kad su

doručkovali na terasi, Jarcev se nekako radosno i stidljivo smiješio te sve gledao u Juliju, u njezin lijepi vrat. Laptjev ga je nehotice pratio i mislio o tome, da će možda trebati još živjeti trinaest, trideset godina ... I što li će valjati da se premetne u životu u to vrijeme? Što nas očekuje u budućnosti?

I mislio je:

»Ako poživimo, vidjet ćemo!«

ŽENA

— Molio sam vas, da ne pospremate moj stol — govorio je Nikolaj Jevgrafič. — Nakon vašega spremanja nikad ništa ne možeš naći. Gdje je telegram? Gdje ste ga stavili? Izvolite ga tražiti! Iz Kazana je, s jučerašnjim datumom.

Sobarica, vrlo blijeda, mršava, ravnodušna u licu, nađe u košari pod stolom nekoliko telegrama i šutke ih dade doktoru, ali sve to bijahu lokalni telegrami, od pacijenata. Zatim su tražili u gostinjskoj sobi i u sobi Olge Dmitrijevne.

Bijaše već sat po ponoći. Nikolaj Jevgrafič je znao, da se žena ne će brzo vratiti kući, nikako prije pet sati. On joj nije vjerovao, pa kada se nije dugo vraćala, nije spavao, mučio se i u isto je vrijeme prezirao i ženu, i njezinu postelju, i ogledalo, i njezine bombonijere i te đurđice i zumbule, koje joj je netko svaki dan slao i koji su po cijeloj kući mirisali slatkastim mirisom cvjetarnice. U takvim noćima on je postajao sitničav, kapriciozan, svadljiv; i sada mu se činilo, da mu je jako potreban telegram, što ga je jučer dobio od brata, iako u tom telegramu ne bijaše ništa drugo osim čestitke za blagdan.

U ženinoj sobi na stolu, ispod kutije sa pisaćim papirom, našao je nekakav telegram i letimice ga pogledao. Telegram je bio adresiran na ime punice, s tim, da se preda Olgi Karlovnoj Dmitrijevnoj; bio je poslan iz Monte Carla, s potpisom: Michel... Iz teksta doktor nije shvatio ni jedne riječi, jer je to bio nekakav strani, vjerojatno engleski jezik.

— Tko je taj Michel? Zašto telegrafira iz Monte Carla? Zašto na ime punice?

U toku sedmogodišnjeg bračnog života doktor se bio navikao da sumnja, odgonetava, sakuplja dokaze, i više puta mu je padalo na pamet, da bi, zahvaljujući toj domaćoj praksi,

od njega mogao postati izvrstan detektiv. Došavši u kabinet i počevši razmišljati, on se odmah prisjetio, kako je prije godinu i pô bio sa ženom u Petrogradu i doručkovao kod Kjuba s jednim svojim školskim drugom, željezničkim inženjerom, i kako je taj inženjer predstavio njemu i njegovoj ženi mladića od jedno 22 ili 23 godine, koga su nazivali Mihailom Ivaničem. Prezime mu bijaše kratko, pomalo čudno: Ris. Dva mjeseca kasnije doktor je u ženinu albumu vidio fotografiju toga mladića sa posvetom, napisanom francuskim jezikom: »Za sjećanje na sadašnjost i s nadom u budućnost«; zatim je dva puta susreo istog mladića kod svoje punice... I to je bilo baš u ono vrijeme, kad je žena počela često izbivati i vraćati se kući u četiri ili pet sati ujutro i kad je od njega neprestano molila pasoš za inozemstvo, a on je odbijao da joj ga da, te se kod njih u kući po cijele dane vodio takav rat, da ih je bilo stid posluge.

Prije pola godine kolege liječnici su ustanovili, da je obolio od tuberkuloze i savjetovali mu, da ostavi sve i otputuje na Krim. Saznavši za to, Olga Dmitrijevna se pričinila, kao da ju je to jako uplašilo. Počela se umiljavati mužu i neprestano ga uvjeravala, kako je na Krimu hladno i dosadno, pa je bolje da ide u Nizzu, te da će i ona poći zajedno s njim te ga ondje paziti, čuvati, njegovati...

I sada je on shvatio, zašto se ženi prohtjelo ići baš u Nizzu: njezin Michel živi u Monte Carlu.

Uzeo je englesko-ruski rječnik i, prevodeći riječi i odgonetajući njihovo značenje, malo po malo sastavio ovu rečenicu: »Pijem u zdravlje moje mile ljubljene, tisuću puta cjelivam malenu nožicu. Nestrpljivo očekujem dolazak.« On predoči sebi, kako bi smiješnu, žalosnu ulogu igrao, da je pristao i sa ženom otputovao u Nizzu, pa umalo što ne zaplače od osjećaja uvrede i, silno uzbuđen, poče hodati po svim sobama. U njemu se uzbuniše njegov ponos, njegov plebejski osjećaj gađenja. Stiskajući pesnice i mršteći se od odvratnosti, on je pitao sebe, kako to on, sin seoskog popa, bogoslovac po odgoju, čestit, jednostavan čovjek, kirurg po zanimanju — kako se on to dao tako zarobiti, tako se sramotno podvrgnuti tome slabom, ništavnom, tome bezvrijednom, niskom stvorenju?

— Malena nožica! — mrmljao je on, gužvajući telegram. — Malena nožica! Odonda, otkako se bio zaljubio i zaprosio je te nakon toga proživio sedam godina, preostalo mu je samo sjećanje na dugu, mirisnu kosu, na gomilu mekih čipaka i malenu nožicu, uistinu vrlo malenu i lijepu. I sada se još, činilo mu se, od prijašnjih zagrljaja sačuvao na rukama i licu osjet svile i čipaka — i više ništa. Više ništa, ako se ne broje histerični napadaji, zviždanje, prijekori, prijetnje i laži, nagle, izdajničke laži... On se sjeti, kako je kod oca na selu nekada iz dvorišta u kuću nenadano uletjela ptica te počela bijesno udarati u stakla i lomiti stvari. Tako je i ta žena, iz sredine, koja mu je bila potpuno tuđa, uletjela u njegov život i načinila u njemu pravu pustoš. Najljepše godine života prošle su kao u paklu, nade u sreću razbijene su i ismijane, zdravlja nema, u sobama mu je trivijalan, prost namještaj, a od deset tisuća, koliko on zaradi godišnje, nikako ne može smoći da pošalje svojoj majci popadiji makar i deset rubalja, i već ima na mjenicama duga oko petnaest tisuća. Činilo se, kad bi u njegovu stanu živjela banda razbojnika, ni onda ne bi njegov život bio tako beznadno, nepopravljivo srušen, kao uz ovu ženu.

On poče kašljati i zapuha se. Trebalo bi leći u postelju i ogrijati se, ali on nije mogao, pa je neprestano hodao po sobama ili sjedao za stol i nervozno drljao olovkom po papiru te je makinalno napisao:

»Književni pokušaj... Malena nožica...«

Oko pet sati je klonuo i već je za sve optuživao samo sebe; činilo mu se sada: kad bi Olga Dmitrijevna pošla za drugoga čovjeka, koji bi na nju dobro utjecao, onda — tko zna — na kraju krajeva, možda bi i ona postala dobra, poštena žena. On je, pak, slab psiholog i ne poznaje žensku dušu, osim toga nije interesantan i grub je...

»Meni ne preostaje da dugo živim«, mislio je, »ja sam leš i ne smijem smetati živima. Sada bi ustvari bilo čudno i glupo ustrajati na nekakvim svojim pravima. Objasnit ću se s njom, neka ode voljenom čovjeku... Dat ću joj rastavu, primit ću krivnju na sebe...«

Olga Dmitrijevna je konačno stigla i, kako god je bila odjevena — u bijeloj bundi, šeširu i kaljačama — tako je ušla u kabinet i pala u naslonjač.

— Mrski, debeli dječačić — reče ona, teško dišući i planuvši. — To je čak nepošteno, to je gadno. — Ona lupnu nogom. — Ja ne mogu, ne mogu, ne mogu!

— Što je? — upita Nikolaj Jevgrafič, prilazeći joj.

— Pratio me je sada student Azarbekov i izgubio moj novčanik, a u novčaniku je bilo petnaest rubalja. Posudila sam od mame.

Ona je plakala sasvim ozbiljno, kao djevojčica, i od suza joj ne bijaše mokar samo rupčić, nego čak i rukavice.

— Pa što da se radi! — uzdahnu doktor. — Izgubio pa izgubio, no, bog bio s njim, Umiri se, moram s tobom porazgovarati.

— Nisam ja milijunašica, da tako rasipam novac. On veli, da će vratiti, ali ja ne vjerujem, on je siromašan...

Muž je zamoli, da se umiri i da ga posluša, a ona je neprestano govorila o studentu i o svojih izgubljenih petnaest rubalja.

— Ah, dat ću ti sutra dvadeset i pet, samo ušuti, molim te! — reče on razdraženo.

— Moram se preobući! — zaplaka ona. — Ne mogu ja ozbiljno govoriti, ako sam u bundi! Kako je to čudno!

On joj skine bundu i kaljače, i u taj čas osjeti miris bijelog vina, onog istog, kakvo je voljela piti uz ostrige (bez obzira na svoju lepršavost, ona je mnogo jela i pila). Ona ode u svoju sobu i zamalo se vrati preobučena, napudrana, zaplakanih očiju, sjedne te se sva skupi u svoj lagani kaput s volančićima, i u gomili ružičastih nabora muž je razabirao samo njenu opuštenu kosu i malenu nožicu u papuči.

— O čemu ti želiš govoriti? — zapita ona, ljuljajući se u naslonjaču.

— Ja sam slučajno vidio evo ovo... — reče doktor i dade joj telegram. Ona pročita i slegne ramenima.

— Pa što? — reče ona, sve se jače ljuljajući. — Njegova uobičajena čestitka za Novu godinu i ništa više. Tu nema tajni.

— Ti računaš s time, što ja ne znam engleski. Da, ja ne znam, ali imam rječnik. To je telegram od Risa, on pije u zdravlje svoje voljene i tisuću puta te cjeliva. No pustimo to... — nastavi doktor žurno. — Ja uopće ne želim da te prekoravam ili da ti pravim scene. Bilo je već dovoljno scena

i prijekora, vrijeme je da se završi... Evo, što ja želim da ti kažem: ti si slobodna i možeš živjeti kako želiš.

Ušutješe. Ona poče tiho plakati.

— Ja te oslobađam potrebe da se pretvaraš i lažeš — nastavi Nikolaj Jevgrafič. — Ako voliš toga mladog čovjeka, voli ga. Ako hoćeš da putuješ k njemu u inozemstvo, putuj! Ti si mlada, zdrava, a ja sam već nakaza, ne preostaje mi da dugo živim. Jednom riječju... ti me shvaćaš.

Bio je uzbuđen i nije mogao nastaviti. Olga Dmitrijevna, plačući i glasom kakvim ljudi govore, kada sažaljivaju sebe, prizna, da voli Risa i da se išla s njime voziti izvan grada, odlazila k njemu u sobu, te da ustinu želi da putuje u inozemstvo.

— Vidiš, ja ništa ne skrivam — reče ona, uzdahnuvši. — Cijela mi je duša otvorena. I ja te opet molim, budi velikodušan, daj mi pasoš!

— Ponavljam: slobodna si!

Ona se premjesti na drugo mjesto, bliže k njemu, da pogleda crte njegova lica. Nije mu vjerovala i htjela je sada da pronikne u njegove tajne misli. Ona nikada nikome nije vjerovala, i kako god namjere bile plemenite, uvijek je u njima pronalazila sitne ili niske pobude i egoistične ciljeve. I sada, kada mu je upitno zagledavala u lice, njemu se učini, da je u njenim očima, kao u mačke, bljesnuo zeleni plamičak.

— Kada ću dobiti pasoš? — upita ona tiho.

On odjednom zaželje da kaže »nikada«, ali se svlada i reče:

— Kada hoćeš.

— Otputovat ću samo na mjesec dana.

— Ti ćeš otići k Risu zauvijek. Dat ću ti rastavu, primit ću krivicu na sebe, i Ris će se moći tobom oženiti.

— Ali, ja uopće ne želim rastavu! — živo reče Olga Dmitrijevna, čudeći se tobože. — Ja te ne molim za rastavu braka! Daj mi pasoš — i to je sve!

— A zašto ne želiš rastavu? — upita doktor, počinjući se ljutiti. — Ti si čudna žena. Baš čudna! Ako si se ozbiljno zanijela i ako te on ljubi, onda u vašem položaju ne možete smisliti ništa bolje od braka. I zar ti još želiš da biraš između braka i preljuba?

— Ja vas shvaćam — reče ona, odlazeći od njega, a lice joj poprimi ljutit, osvetnički izraz. — Izvrsno vas shvaćam. Dodijala sam vam, i vi jednostavno želite da me se otresete, nametnuvši mi tu rastavu. Zahvaljujem vam, ja nisam tako glupa, kako vi mislite. Ja ne ću prihvatiti rastavu i ne ću da odem od vas, ne ću, ne ću! Kao prvo, ja ne želim da izgubim društveni položaj — nastavila je živo, kao da se bojala, da će je on prekinuti — kao drugo, meni je već dvadeset i sedam godina, a Risu su dvadeset i tri, za godinu dana ću mu dodijati i on će me odbaciti. I, kao treće, ako želite znati, ja ne jamčim, da će taj moj zanos dugo potrajati ... Eto vam! Ja ne ću da odem od vas!

— Onda ću te istjerati iz kuće! — krikne Nikolaj Jevgrafič i lupnu nogama. — Istjerat ću te van, podla, gnusna ženo!

— Vidjet ćemo — reče ona i izađe.

Na dvorištu se već odavno razdanilo, a doktor je sjedio za stolom, šarao olovkom po papiru i makinalno pisao:

»Milostivi gospodine ... Malena nožica ...«

Ili je hodao i zaustavljao se u gostinskoj sobi pred fotografijom snimljenom prije sedam godina, malo nakon svadbe, i dugo se zagledavao u nju. To je bila obiteljska slika: tast, punica, njegova žena Olga Dmitrijevna, kada joj je bilo dvadeset godina, i on sam u ulozi mladoga, sretnog muža. Tast, obrijani, debeljuškasti tajni savjetnik, koji boluje od vodene bolesti, lukav i pohlepan za novcem, punica — debela dama sa sitnim, grabljivim crtama kao u tvora, majka, koja bezumno voli svoju kćer i u svemu joj pomaže. Kada bi kći i davila čovjeka, mati joj ne bi rekla ni riječi, samo bi je zaklonila svojim skutovima. I Olga Dmitrijevna također ima sitne i grabljive crte lica, ali izražajnije i smjelije negoli su u majke; to više nije tvor, nego neka krupnija zvjerka! A sam Nikolaj Jevgrafič čini se na toj fotografiji tako prostodušan, kao dobričina, jednostavan čovjek. Dobrodušni sjemeništarski smiješak razlio mu se po licu, i on naivno vjeruje, da mu to društvo grabljivaca, u koje ga je slučajno gurnula sudbina, može dati i poezije, i sreće, i sve ono, o čemu je sanjao, kad je još kao student pjevao pjesmu: »Ne ljubit' — znači izgubit' život mlad ...«

I opet se u nedoumici pitao, kako je to on, sin seoskog popa, po odgoju sjemeništarac, jednostavan, prostodušan i čestit čovjek, mogao tako bespomoćno pasti u ruke tom ništavnom, lažljivom, trivijalnom, sitnom, po prirodi njemu potpuno tuđem biću.

Kada je u jedanaest sati oblačio kaput, da pođe u bolnicu, u kabinet je ušla sobarica.

— Što želite? — upita on.

— Gospođa su ustali i mole 25 rubalja, koje ste joj jučer obećali.

LISONJA

Gladna vučica ustade da pođe u lov. Njeni vučići, sve troje, tvrdo su spavali, sabivši se u gomilu, i grijali jedno drugo. Ona ih obliza i pođe.

Bijaše već proljetni mjesec ožujak, ali je noću drveće pucketalo od hladnoće, kao u prosincu, i samo što isplaziš jezik, već ga počne izjedati hladnoća. Vučica je bila slaba zdravlja, sumnjičava. Podrhtavala je od najmanjeg šuma i neprestano mislila o tome, da u vrijeme njezina izbivanja ne bi tko vučićima učinio što nažao. Miris čovječjih i konjskih tragova, panjevi, složena drva i tamni, zablaćeni put plašili su je, i činilo joj se, kao da iza drveća u tami stoje ljudi i negdje iza šume zavijaju psi.

Bila je već stara i osjetila joj bijahu oslabila, tako da se događalo, da je lisičji trag držala za pseći, a katkad je čak, prevarena osjetilima, skretala s puta, što joj se u mladosti nije nikad događalo. Zbog slaba zdravlja ona više nije polazila u lov na teliće i krupne ovnove kao prije, i već je nadaleko obilazila konje sa ždrebadi i hranila se samo lešinama. Svježe meso je rijetkokad jela, samo u proljeće, kada je, nabasavši na zečicu, otimala od nje mladunčad ili se zavlačila seljacima u hlijev, gdje je bilo jagnjadi.

Na poštanskom putu, koje četiri vrste od njezina loga, bijaše nastamba. Tu je živio čuvar Ignat, starac od sedamdesetak godina, koji je neprestano kašljao i razgovarao sam sa sobom. Noću je obično spavao, a po danu je lutao šumom sa puškom jednocijevkom i zviždukao na zečeve. Vjerojatno je prije služio kao mehaničar, jer je svaki put, prije no što bi se zaustavio, vikao sebi: »Mašina, stoj!«, a prije no što bi pošao dalje: »Punom parom!« Uz njega je išla golema crna kuja nepoznate pasmine, imenom Arapka. Kad bi Arapka

odjurila daleko naprijed, on bi joj vikao: »Natraške!« Katkada je pjevao, a pritom se jako ljuljao, često padao (vučica je mislila, da je to od vjetra) i vikao: »Sišao s tračnica!«

Vučica se sjećala, da su ljeti i ujesen oko kolibe pasli ovan i dvije ovce, i kad je nedavno bila protrčala mimo, pričinilo joj se, kao da su u staji blejali. I sada, prilazeći zimovalištu, ona je mislila, kako je već ožujak, a u to vrijeme u staji sigurno već ima jagnjadi. Mučila ju je glad, mislila je o tome, s kakvom će pohlepom jesti janje, a od takvih su joj misli zubi cvokotali i oči joj u mraku blistale kao dvije iskre.

Ignatova izba i njegova suša, hlijev i zdenac bili su okruženi visokim snježnim nanosima. Bilo je tiho. Arapka je vjerojatno spavala pod sušom.

Vučica se po nanosu popela na hlijev i stala njuškom i šapama trgati slamnati krov. Slama je bila gnjila i meka, tako da se vučica malone strovalila dolje; odjednom joj ravno u njušku zamirisa topla para i miris gnoja i ovčjeg mlijeka. Dolje, osjetivši hladnoću, nježno zableja janje. Skočivši kroz rupu, vučica pade prednjim šapama i prsima na nešto meko i toplo, vjerojatno na ovna, i u taj čas u hlijevu odjednom nešto zaciča, zalaja i oglasi se tankim, zavijajućim glasićem. Ovce se povukoše zidu, a vučica, uplašivši se, uhvati što joj prvo dopade zuba i izjuri van...

Bježala je svom snagom, a u to je vrijeme Arapka, već namirisavši vuka, nezadrživo zavijala, kokodakale su u zimovalištu uzbunjene kokoši, a Ignat je, izašavši na trijem, vikao:

— Punom parom naprijed, prema zviždukul!

I zviždukao je kao lokomotiva, a zatim vikao: »Ho!-ho-ho-ho!«... I svu tu buku ponavljala je šumska jeka.

Kad se malo po malo sve stišalo, vučica se malko umiri i zamijeti da je njezin plijen, što je držala u zubima i vukla po snijegu, bio teži i nekako tvrđi nego što obično bivaju janjci u to vrijeme; i mirisalo je nekako drugačije, i čuli su se nekakvi čudni zvuci... Vučica se zaustavi i položi svoj teret na snijeg da odahne i počne jesti, i odjednom s odvratnošću odskoči. To nije bilo janje, nego štene, crno, s velikom glavom i dugim nogama, velike pasmine, s onakvom istom bijelom mrmljom preko cijelog čela, kao u Arapke. Sudeći po pokretima, to bijaše neznalica, prosti kućni pas. On obliza svoja zgnječena, ranjena leđa i, kao da se ništa nije dogodilo,

zamahnu repom i zalaja na vučicu. Ona zareža kao pas i pobježe od njega. On za njom. Ona se ogleda i škljocnu zubima. On se zaustavi u nedoumici i, vjerojatno zaključivši da se to ona s njim igra, istegnu njušku u smjeru kuće i zalaja zvonkim, radosnim lavežom, kao da poziva svoju majku Arapku, da se poigra s njim i sa vučicom.

Već je svitalo, i kad se vučica vukla u svoj brlog, kroz gusti vrbak mogla se jasno vidjeti svaka vrba. Već su se budili tetrebovi, i često bi prhnuli crveni pijetlovi, uznemireni obijesnim skokovima i lajanjem štenca. »Zašto on trči za mnom?« mislila je vučica mrzovoljno. »Vjerojatno želi, da ga pojedem.«

Ona je s vučićima živjela u plitkoj jami. Prije tri godine, u vrijeme jake oluje, vjetar je s korijenjem iščupao visoki, stari bor, od čega je i nastala ta rupa. Sada je na njezinu dnu ležalo staro lišće i mahovina, a na njima kosti i bikovski rogovi, kojima su se vučići igrali. Oni su se već probudili, i sve troje, veoma nalik jedno na drugo, stajahu poređani na rubu svoje jame i, gledajući svoju majku, koja se vraćala, mahahu repovima. Ugledavši ih, štenac se zaustavi podalje i dugo ih gledaše. Zamijetivši da oni također pažljivo gledaju njega, on poče ljutito lajati na njih kao na tuđince.

Već se bilo razdanilo i izašlo sunce, zabliještao snijeg uokolo, a on je neprestano stajao podalje i lajao. Vučići su sisali svoju majku, gurajući joj šape u mršavi trbuh, a ona je u to vrijeme grizla konjsku kost, suhu i bijelu; mučio ju je glad, glava je zaboljela od pasjeg lajanja, i prohtjelo joj se, da nasrne na nepozvana gosta i rastrga ga.

Nakraju se štenac umorio i promukao. Videći da ga se ne boje i da se čak ne obaziru na njega, on poče bojažljivo, sad sjedajući, sad poskakujući, prilaziti vučićima. Sada, pri danjem svijetlu, lako ga je bilo promotriti ... Imao je veliko bijelo čelo, a na čelu izraslinu, kakvu imaju jako glupi psi. Oči mu bijahu malene, plave, prigušene, izraz cijele njuške uobičajeno glup. Prišavši vučićima, on protegne naprijed široke šape, položi na njih njušku i poče:

— Mnja, mnja ... nga, nga, nga! ...

Vučići ne shvatiše ništa, ali zamahaše repovima. Tada štenac udari šapom jedno mladunče po velikoj glavi. Ovo također udari njega po glavi. Štenac stade njemu uz bok i

pogleda ga iskosa, zamahujući repom. Zatim odjednom skoči s mjesta i načini nekoliko krugova po snijegu. Vučići pojuriše za njim, on pade na leđa i podigne noge uvis, a oni u troje navališe na njega i, pišteći od ushićenja, stadoše ga gristi, ali ne bolno, nego za šalu. Vrane su sjedile na visokom boru, gledale ozgo njihovu borbu te se jako uznemirile. Posta bučno i veselo. Sunce je prigrijalo već po proljetnu, i pjetlići, stalno prelijetajući preko bora, što ga je iščupala bura, u sunčanom sjaju činili su se poput dragoga kamenja.

Vučice obično priučavaju svoju mladunčad lovu, dajući im da se poigravaju plijenom. I sada, gledajući kako vučići jure po snijegu za štencem i bore se s njim, vučica je mislila:

»Neka se priučavaju!«

Naigravši se, vučići pođoše u jamu i legoše spavati. Štenac malo zalaja od gladi, a zatim se također razvali na sunašcu. A probudivši se, opet se poćeše igrati.

Cio dan i veče vučica se prisjećala, kako je prošle noći u hlijevu blejalo janje i kako je mirisalo ovčje mlijeko, i od gladi je neprestano škljocala zubima, ne prestajući pohlepno gristi staru kost, zamišljajući da je to janje. Vučići su sisali, a štenac, koji je želio jesti, jurio je uokolo i onjuškivao snijeg.

»Pojest ću ga...« — odluči vučica.

Ona mu priđe, a on je liznu u njušku i zatuli, misleći da se ona želi igrati s njime. Nekada je ona jela i pse, ali od štenca je silno zaudaralo na pasju i, zbog slaba zdravlja, ona više nije podnosila taj miris. Ozlovolji se, pa se udalji...

Pod noć posta hladno. Štencu dosadi, te ode kući. Kad su vučići čvrsto zaspali, vučica se opet uputi u lov. Kao i prošle noći, plašila se i najmanjeg šuma; plašili su je panjevi, drveće, tamni samotni grmovi smreke, koji su izdaleka nalikovali na ljude. Ona je jurila postrance od puta, po snježnoj kori. Odjednom daleko naprijed, na putu, promaknu nešto tamno... Ona napregne vid i sluh: zaista, nešto je išlo naprijed i čak su se čuli ravnomjerni koračaji. Nije li jazavac? Ona pažljivo, jedva dišući i neprestano zastranjujući, zaobiđe tamnu mrlju, pogleda je i prepozna. To se, bez žurbe, korakom, vraćao kući štenac bijela čela. »Samo da mi opet ne osujeti«, pomisli vučica i hitro pojuri naprijed. No nastamba je bila već blizu. Ona se opet pope na hlijev po nanosu. Ju-

čerašnja rupa bijaše već zatrpana svježom slamom, a po krovu su se protegle dvije nove grede. Vučica stade brzo raditi šapama i njuškom, ogledavajući se ne ide li štenac, no tek što je namirisala toplu paru i miris gnoja, kad se straga začuje radosni, isprekidani lavež. To se vratio štenac. On skoči vučici na krov, zatim u rupu i, osjetivši se kod kuće, u toplome, prepoznavši svoje ovce, zalaja još glasnije...

Arapka se pod sušom probudi i, nanjušivši vuka, poče zavijati. Zakokodakahu kokoši, i kad se na trijemu pokaza Ignat sa svojom jednocijevkom, preplašena je vučica bila već daleko od nastambe.

— Fijuuu! — zazviždа Ignat. — Fiju! Tjeraj punom parom!

On spusti oroz — puška zataji. On potegnu još jednom — opet zataji; on potegnu treći put — i golemi vatreni snop izleti iz cijevi te odjekne zaglušno: »Pu! puuu!« Njega snažno udari u rame; uzevši u jednu ruku pušku, a u drugu sjekiru, on pođe da pogleda, zbog čega je nastala buka...

Malo kasnije vrati se u sobicu.

— Što je? — zapita ga hripavim glasom putnik, koji je te noći noćivao kod njega i kojega je probudio šum.

— Ništa... — odgovori Ignat. — Sitnica. Naš se Lisonja navadio da spava s ovcama, u toplome. Samo ne može naučiti da ide kroz vrata, nego luduje, htio bi kroz krov. Prošle noći je raskidao krov i otišao šetati, nitkov, a sad se vratio i opet raskidao krov.

— Glupan.

— Da, fali mu nešto u glavi. Strašno mrzim glupe pse! — uzdahnu Ignat, lijegajući na peć. — No, božji čovječe, još je rano za ustajanje, deder spavaj punom parom...

A ujutro on dozove Lisonju, jako ga povuče za uši i zatim, kažnjavajući ga šibom, neprestano govoraše:

— Ulazi se kroz vrata! Ulazi se kroz vrata! Ulazi se kroz vrata!

ANA O VRATU

I

Nakon vjenčanja nije bilo čak ni male zakuske; mladenci ispiše po čašu vina, preobukoše se i pođoše na stanicu. Umjesto veselog svadbenog plesa i večere, umjesto zabave i plesova — krenuše na proštenje oko dvjesta vrsta daleko. Mnogi su to odobravali, govoreći, da Modest Aleksejič ima već visok čin i više nije mlad, te bučna svadba možda i ne bi bila posve na mjestu; a i dosadno je slušati glazbu, kada se činovnik od 52 godine ženi djevojkom, koja je jedva navršila 18 godina. Govorili su također, da je taj put u manastir Modest Aleksejič, kao čovjek principâ, poduzeo osobito poradi toga, da svojoj mladoj ženi obznani, kako on i u braku religiji i moralu daje prvo mjesto.

Mladence su ispraćali. Gomila prijatelja i rođaka stajala je sa čašama u ruci i čekala da vlak krene, pa da viknu »hura«, a Pjotr Leontjič, otac, u cilindru, učiteljskom fraku, već pijan i jako blijed, neprestano se pripijao uz prozor sa svojom čašom i molećivo govorio:

— Anjuta! Anja! Anja, samo jednu riječ!

Ana se naginjala kroz prozor, a on joj je nešto šaptao, zapuhujući je zadahom vina; puhao joj je u uho — ništa se nije moglo razumjeti — i križao joj lice, grudi, ruke; pritom mu je dah podrhtavao, a u očima mu blistale suze. A Anina braća, Petja i Andrjuša, gimnazijalci, vukli su ga straga za frak i zbunjeno šaptali:

— Tatice, nemoj... Tatice, pusti...

Kad je vlak krenuo, Anja je vidjela kako je njezin otac malo potrčao za vagonom, ljuljajući se i prosipajući svoje vino, i kako je imao žalosno, dobro, pokunjeno lice.

— Hurrr-rr-aaa! — vikao je on.

Mladenci ostadoše sami. Modest Aleksejič pregleda kupe, razmjesti stvari po policama i, osmjehnuvši se, sjede nasuprot svojoj mladoj ženi. Bijaše to činovnik srednjeg rasta, prilično krupan, debeo, vrlo sita izgleda, s dugim zaliscima i bez brkova, i njegov obrijani, okrugli, oštro istaknut podbradak nalikovao je na petu. Najkarakterističnije na njegovu licu bilo je to, što nije imao brkova — to svježe izbrijano, golo mjesto, koje je postupno prelazilo u debele, poput hladetine dršćuće obraze. Držao se ozbiljno, pokreti mu nisu bili oštri, ponašao se nježno.

— Ne mogu a da se sada ne prisjetim jednog događaja — reče on, osmjehujući se. — Prije pet godina, kada je Kozorotov dobio orden sv. Ane drugog reda i došao da zahvali, njegova svjetlost se izrazila ovako: »Znači, vi sada imate tri Ane: jednu u zapučku, a dvije o vratu.« A treba reći, da se u to vrijeme Kozorotovu upravo bila vratila njegova žena, svadljiva i lakoumna ličnost, koja se zvala Ana. Nadam se, kad ja dobijem Anu drugog reda, da njegova svjetlost ne će imati povoda da mi kaže to isto.

On se smiješio svojim očicama. I ona se također smiješila, uzbuđujući se od pomisli, da je taj čovjek može svakog časa poljubiti svojim debelim, vlažnim usnama, i da ona više nema pravo da mu to odbije. Lagani pokreti njegova ugojenog tijela plašili su je, i bilo joj je i strašno i odvratno. On je ustao, polako skinuo s vrata orden, svukao frak i kaput te navukao kućni haljetak.

— Eto tako — reče on, sjednuvši pored Ane.

Ona se prisjeti, kako nesnosno bijaše vjenčanje, kada joj se činilo, da i svećenik, i gosti, i svi u crkvi gledaju u nju žalosno: zašto, zašto ona, tako draga, lijepa, polazi za toga postarijeg, nezanimljivog gospodina? Još i danas ujutro bila je ushićena što je sve tako dobro ispalo, a u vrijeme vjenčanja i sada u vagonu osjećala se već krivom, prevarenom i smiješnom. Eto, ona se udala za bogata čovjeka, a novaca svejedno nije imala, vjenčanu haljinu dali su šivati na dug i, kada su je danas ispraćali otac i braća, ona je po njihovu licu vidjela, da nisu imali ni kopjejke. Da li će oni danas večerati? A sutra? I njoj se zbog nečega učini, da otac i dječaci sada sjede bez nje gladni i osjećaju baš isto takvu tugu, kakvu su proživljavali prvu večer nakon majčina pogreba.

— Oh, kako sam nesretna! — mislila je. — Zašto sam tako nesretna? —

Nespretno, kao dobar čovjek, no nenavikao na saobraćaj ženama, Modest Aleksejič joj je dirao struk i udarao je po ramenu, a ona je mislila o novcima, o majci, o njezinoj smrti. Kad joj je umrla majka, njezin otac, Pjotr Leontjič, profesor krasopisa i crtanja na gimnaziji, počeo je piti. Nastala je bijeda. Mališani nisu imali cipela ni kaljača, oca su vukli k mirovnom sucu, dolazio je sudski pristav i plijenio namještaj... Kakva sramota! Ana je morala paziti na pijanog oca, krpati braći čarape, ići na tržnicu, i kada su hvalili njezinu ljepotu, mladost i divno vladanje, činilo joj se, da cio svijet vidi njezin jeftini šešir i rupice na cipelama, prebojene crnilom. A noću suze i neprekidno nemirna misao, da će vrlo brzo oca otpustiti iz gimnazije zbog slabosti i da on to ne će podnijeti te će umrijeti baš kao i majka. Ali eto, poznate gospođe se požuriše i počeše za Anu tražiti dobra čovjeka. Ubrzo se pojavio upravo ovaj Modest Aleksejič, koji više nije bio lijep čovjek, ali je imao novaca. U banci je imao sto tisuća, a posjedovao je i obiteljsko imanje, koje je izdavao u zakup. To je čovjek principa i vrlo dobro gledan kod njegove svjetlosti; nije se morao truditi, kako su govorili Ani, da od njegove svjetlosti dobije preporuku za direktora gimnazije, čak i za inspektora, kako Pjotra Leontjiča ne bi otpustili...

Dok se ona prisjećala tih potankosti, odjednom se začula glazba, koja je nahrupila kroz prozor zajedno sa šumom glasova. To se vlak bio zaustavio na postaji. Iza perona u gomili oštro su svirali na harmonici i na jeftinoj škripavoj violini, a iza visokih breza i topola, iza ljetnikovaca, zalivenih mjesečinom, dopirali su zvuci vojnog orkestra: vjerojatno su u ljetnikovcima imali plesno veče. Peronom su šetali ljetovaoci i građani, koji su po lijepu vremenu došli ovamo da se nadišu svježega zraka. Bio je tu i Artinov, vlasnik čitavog toga ljetovališta, bogataš, visok, krupan, smeđokos čovjek, nalik u licu na Armenca, izbuljenih očiju i u čudnom odijelu. Na sebi je imao rubašku, raskopčanu na prsima, i visoke čizme s mamuzama, a preko ramena mu je padao crni plašt, koji se vukao po zemlji kao veo. Za njim su, spustivši svoje šiljate njuške, išla dva hrta.

Ani su još uvijek sjale suze u očima, ali više nije mislila ni o majci, ni o novcima, ni o svojoj svadbi, nego je stiskala ruke poznatim gimnazijalcima i oficirima, veselo se smijala i brzo govorila:

— Zdravo! Kako ste?

Izašla je na peron, na mjesečinu, i stala tako, da je cijelu mogu vidjeti u prekrasnoj novoj haljini i šeširu.

— Zašto ovdje stojimo? — upitala je.

— Ovdje je ukrštanje vlakova — odgovoriše joj. — Čekaju poštanski vlak.

Opazivši da je Artinov gleda, ona koketno žmirne i poče glasno govoriti francuski, i zato, što joj je vlastiti glas zvučao tako predivno i što se čula muzika i mjesec se odražavao u ribnjaku, i zato, što ju je pohlepno i radoznalo gledao Artinov, taj poznati Don Juan i bećar, i zato, što su svi bili veseli, ona odjednom osjeti radost, pa kad je vlak krenuo, a poznati joj oficiri salutirali na oproštaj, ona je već pjevušila polku, melodiju, koja je doletjela za njom, a svirao ju je vojni orkestar, trešteći tamo negdje iza drveća. I vratila se u svoj kupe s takvim osjećajem, kao da su je na postaji uvjerili, da će zasigurno biti sretna, dogodilo se ne znam što.

Mladenci proboraviše u manastiru dva dana, a zatim se vratiše u grad. Živjeli su u državnom stanu. Kada je Modest Aleksejič odlazio u službu, Ana je svirala klavir ili plakala od dosade, ili bi legla na divan i čitala romane i razgledavala modne čsopise. Za ručkom je Modest Aleksejič vrlo mnogo jeo i govorio o politici, imenovanjima, premještajima i odlikovanjima, o tome, kako treba raditi, kako obiteljski život nije zadovoljstvo, nego dužnost, da kopjejka čuva rubalj[1] i da iznad svega na svijetu on cijeni religiju i moral. I držeći u šaci nož poput mača, on bi govorio:

— Svaki čovjek mora imati svoje obaveze!

A Ana ga je slušala, bojala ga se i nije mogla jesti, te bi obično ustajala od stola gladna. Poslije ručka muž se odmarao i gromko hrkao, a ona je odlazila k svojima. Otac i dječaci gledali su je nekako naročito, kao da su je sve do njezina dolaska osuđivali zbog toga, što se poradi novaca udala za nevoljena, ćudljiva i dosadna čovjeka. Njena šuštava haljina,

---

[1] Ruska poslovica, adekvatna otprilike našoj: Zrno do zrna — pogača. — Op. ur.

ogrlice i, uopće, izgled gospođe plašio ih je i vrijeđao. U njezinoj nazočnosti oni su se malo zbunjivali i nisu znali o čemu da govore s njom, ali su je voljeli kao i prije i još nisu navikli da bez nje ručaju. Ona bi sjela i jela s njima šči, kašu i krumpire pečene u ovčjem loju, od kojega je mirisalo po svijeći. Pjotr Leontjič je dršćućom rukom nalijevao iz vrčića i ispijao brzo, pohlepno, sa gnušanjem, zatim je ispijao drugu čašicu, potom treću... Petja i Andrjuša, mršavi, blijedi dječaci krupnih očiju, uzimali bi vrčić i zbunjeno govorili:

— Dosta je, tatice... Nemoj, tatice...

Anja bi se također uznemirila i molila ga, da više ne pije, a on bi odjednom planuo i udario šakom po stolu:

— Ja nikome ne dopuštam da me nadzire! — vikao bi. — Dječačići! Djevojčica! Sve ću vas istjerati van!

Ali u glasu mu se osjećala slabost, dobrota, pa ga se nitko nije bojao. Poslije ručka obično bi se uređivao. Blijed, brade porezane od brijanja, istežući mršavi vrat, cijelih bi pola sata stajao pred ogledalom i dotjerivao se, sad se češljajući, sad frkajući svoje crne brkove, prskao se parfemima, vezao kravatu, zatim oblačio rukavice, cilindar i odlazio na privatne satove. A ako je bio praznik, ostajao je kod kuće i slikao ili svirao na harmoniju, koji je šištao i hripao; on se trudio da iz njega izvabi lijepe, harmonične zvukove, i pratio je glasom tonove ili se ljutio na dječake:

— Nitkovi! Gadovi! Pokvarili ste instrument!

Uveče je Anin muž kartao s kolegama iz ureda, koji su stanovali s njime u istoj kući. U vrijeme kartanja došle bi žene tih činovnika, ružne, neukusno odjevene, grube kao kuharice, i u stanu bi tada započinjale spletke, isto tako ružne i neukusne, kao i same žene. Događalo se, da Modest Aleksejič ode s Anom u kazalište. U stankama nije je puštao ni koraka od sebe, hodao je pod ruku s njom hodnicima i foyerom. Pozdravivši se s nekim, on bi odmah šaptao Ani: »Državni savjetnik... prima ga njegova svjetlost...« ili: »Imućan... ima svoju kuću...« Kad su prolazili pored bifea, Ani se jako prohtjede nečeg slatkog; voljela je čokoladu i piroge od jabuka, ali nije imala novaca, a štedjela se da traži od muža. On uze krušku, prognječi je prstima i neodlučno zapita:

— Koliko stoji?

— Dvadeset i pet kopjejaka!

— Previše! — reče on i stavi krušku na mjesto. No budući da je bilo nezgodno otići od bifea, a da ne kupi ništa, on zatraži selterske vode i ispije sam cijelu bocu, tako da su mu suze iskočile na oči. I Ana ga je u tome trenutku mrzila.

Ili je, odjednom sav pocrvenjevši, govorio:

— Pozdravi ovu staru gospođu!

— Ali, ja je ne poznajem!

— Svejedno. To je žena upravitelja državne blagajne! Tā pozdravi je, velim ti — mrmljao je on uporno. — Ne će ti otpasti glava.

Ana je pozdravljala i glava joj uistinu nije otpala, ali joj bijaše mučno. Radila je sve što je htio njezin muž i ljutila se na sebe zbog toga, što ju je prevario kao najobičniju guskicu. Pošla je za njega samo poradi novca, a eto, novaca je sada imala manje nego prije udaje. Prije je makar otac davao dvogrivenike, a sada — ni pare. Da uzme kradom ili da moli — to nije mogla, jer se bojala muža, drhtala je pred njim. Činilo joj se, da strah prema tome čovjeku već odavna nosi u svojoj duši. Nekad u djetinjstvu, najstrožom i najstrašnijom snagom, koja je uvijek nasrtala kao grād ili lokomotiva, spremna da je pregazi, činio joj se uvijek direktor gimnazije. Drugim, isto takvim strašilom, o kojemu su u porodici uvijek govorili i kojega su se zbog nečega bojali, bio je presvijetli. Bilo je još desetak sitnijih strašila, među njima i profesori gimnazije, obrijanih brkova, strogi, neumoljivi, i, sada, eto, na kraju, Modest Aleksejič, čovjek principā, koji je čak u licu nalikovao na direktora. I u Aninoj mašti sva ta strašila stapala su se u jedno i u liku nekog golemog, strašnog bijelog medvjeda nasrtala na slabe i okrivljene, takve kakav je njezin otac. I ona se bojala da kaže nešto protiv, pa se usiljeno smješkala i pokazivala lažno zadovoljstvo, kada su je grubo mazili i skrnavili zagrljajima, koji su je dovodili do očaja.

Samo jedamput Pjotr Leontjič se usudio da ga zamoli, da mu posudi pedeset rubalja, kako bi platio neki veoma neugodan dug. No kakva bijaše to patnja!

— Dobro je, ja ću vam dati — reče Modest Aleksejič, promislivši — ali vas upozoravam, da vam više ne ću pomoći, ako se ne odreknete pića. Čovjek, koji je u državnoj službi,

mora se stidjeti takva poroka. Ne mogu a da vam ne spomenem općepoznatu činjenicu, da je mnoge sposobne ljude uništila ta strast. A međutim, da su se odrekli pića, mogli su s vremenom doći do visoka položaja.

I protegnu se dugi niz fraza: »prema tome...« »polazeći s tog stajališta...« »imajući u vidu upravo rečeno«, a siromašni Pjotr Leontjič je patio od poniženja i trpio užasnu želju za pićem.

Dječaci su također morali slušati moralne pouke, kad bi dolazili Ani u goste, obično u poderanim cipelama i iznošenim hlačama.

— Svaki čovjek mora imati svoje obaveze! — govorio im je Modest Aleksejič. A novca nije davao. Ali je zato Ani poklanjao prstenje, ogrlice i broševe, govoreći, da će te stvari dobro doći za crne dane... I često bi otvarao njezin ormar i vršio reviziju: jesu li sve stvari čitave i na mjestu.

II

Međutim, došla je zima. Još davno prije Božića u mjesnim novinama bilo je objavljeno, da će se 25. prosinca u Plemićkom klubu »održati« uobičajeni zimski ples. Svake večeri nakon kartanja Modest Aleksejič se uzbuđeno sašaptavao sa ženama činovnika, zabrinuto pogledavajući Anu, i zatim je dugo hodao iz kuta u kut, razmišljajući o nečemu. Konačno, jednom kasno uveče, zastade pred Anom i reče:

— Ti sebi moraš sašiti plesnu haljinu. Shvaćaš li? Samo, molim te, posavjetuj se s Marjom Grigorjevnom i s Natalijom Kuzminišnom.

I dade joj stotinu rubalja. Ona uze, ali, naručujući plesnu haljinu, nije se savjetovala ni s kim, samo je porazgovarala s ocem i potrudila se da zamisli, kako bi se za ples obukla njezina majka. Njena pokojna majka uvijek se oblačila sama, no uvijek je bila odjevena po posljednjoj modi i uvijek se bavila Anom i oblačila je raskošno, kao lutku, a naučila je govoriti i francuski i izvrsno plesati mazurku (prije vjenčanja ona je pet godina služila kao guvernanta). Anja je isto tako, kao i njezina majka, znala od stare haljine načiniti novu, oprati u benzinu rukavice, uzimati na otplatu dragocjenosti

i isto tako kao majka znala je žmirkati očima i vrskati, zauzimati impozantne poze, padati u zanos kada bi trebalo, gledati snuždeno i zagonetno. A od oca je naslijedila tamnu boju kose i očiju, osjećajnost i osobinu da se uvijek dotjeruje.

Kada je pola sata prije odlaska na ples Modest Aleksejič ušao k njoj bez kaputa da pred njezinim ogledalom ovjesi o vrat orden, on je, očaran njezinom ljepotom i sjajem njene svježe, lepršave toalete, samozadovoljno počešao svoje zaliske i rekao:

— Eto, kakva li si mi... Eto kakva si! Anjuta! — nastavio je odjednom, zapavši u svečan ton. — Ja sam tebe usrećio, a danas možeš ti usrećiti mene. Molim te, predstavi se supruzi njegove svjetlosti! Boga radi! Preko nje mogu dobiti mjesto starijeg referenta!

Otiđoše na ples. Eto i plemićkog kluba, i ulaza s vratarom. Predsoblje s vješalicama, bunde, pospani lakaji i dekoltirane dame, koje se lepezama štite od propuha. Miriše na rasvjetni plin i vojnike. Kad je Anja, idući gore po stepenicama pod ruku sa mužem, začula muziku i u golemom ogledalu ugledala cijelu svoju pojavu, osvijetljenu mnoštvom svjetiljaka, u njenoj duši se probudila radost i onaj isti predosjećaj sreće, kakav je osjetila one mjesečaste večeri na postaji. Išla je ponosna, samouvjerena, prvi put se ne osjećajući djevojkom, nego damom, i nehotice hodom i kretnjama oponašajući pokojnu majku. I prvi put u životu oćuti se bogatom i slobodnom. Čak joj ni muževljeva nazočnost nije smetala, jer je, prešavši prag kluba, već po instinktu pogodila, da je blizina staroga muža nimalo ne ponizuje, nego nasuprot, daje joj pečat pikantne tajanstvenosti, koja se tako sviđa muškarcima. U velikoj dvorani već je brujao orkestar i započeo ples. Izašavši iz državnog stana, zahvaćena dojmovima svijetla, šarenila, muzike, galame, Ana je obuhvatila pogledom dvoranu i pomislila: »Ah, kako je lijepo!«, i odmah je prepoznala u gomili sve svoje znance, sve one, koje je prije susretala na večernjim sijelima ili šetnjama, sve te oficire, profesore, advokate, činovnike, plemiće, njegovu svjetlost, Artinova, i dame iz višeg društva, nakinđurene, jako dekoltirane, lijepe i drske, koje su već zauzimale svoja mjesta u kioscima i paviljonima dobrotvornog bazara, da započnu trgovinu u korist siromašnih. Golemi oficir s epoletama —

ona se bila upoznala s nijme u Starokijevskoj ulici, kad je bila gimnazijalka, a sada se nije sjećala njegova prezimena — upravo kao da je iskrsnuo iz zemlje i zamolio je da otplešu valcer, te ona otprhnu od muža, i već joj se učini, kao da se vozi u jedrilici, kroz snažnu buru, a muž je ostao daleko na obali... Ona je plesala strastveno, sa zanosom, i valcer, i polku, i kadrilu, prelazeći iz ruke u ruku, zanesena od muzike i šuma, miješajući francuski jezik sa ruskim, vrskajući, smijući se, ne misleći niti o mužu, niti bilo o komu ili čemu. Imala je uspjeha kod muškaraca, te je bilo očito, da drugačije nije moglo ni biti. Ona se zapuhala od uzbuđenja, drhtavim je rukama stiskala lepezu i željela piti. Priđe joj otac, Pjotr Leontjič, u izgužvanu fraku, od kojega je mirisalo na benzin, pružajući joj zdjelicu sa ružičastim sladoledom:

— Ti si danas čarobna — govorio je, gledajući je ushićeno — i još nikad nisam tako zažalio, što si požurila da se udaš... Zašto? Znam, ti si to učinila zbog nas, ali... — On dršćućim rukama izvuče svježnjić novaca i reče:

— Danas sam dobio za instrukcije i mogu vratiti dug tvome mužu.

Ona mu gurnu zdjelicu u ruke i, zamoljena od nekoga za ples, odjuri daleko te usput, preko ramena svoga plesača ugleda kako je otac kliznuo parketom, obgrlio neku damu i zaplesao s njom po dvorani.

»Kako je drag, kad je trijezan!« pomisli ona.

Mazurku je plesala s onim istim golemim oficirom. On je koračao važno i tromo, kao da je trupina u mundiru, micao je ramenima i prsima, jedvice pokretao noge — nikako mu se nije plesalo, a ona je lepršala okolo, draškajući ga svojom ljepotom, svojim nagim vratom, oči su joj gorjele izazivački, pokreti bili strastveni, ali on je postajao sve ravnodušniji i pružao prema njoj ruke milostivo, kao kralj.

— Bravo, bravo! — vikali su gledaoci.

Ali malo po malo i golemog oficira zahvati zanos. Oživio je, zanio se i, već se predavši zanosu, raspalio se te se okretao lagano, mladićki, a ona je samo micala ramenima i lukavo gledala, upravo kao da je ona kraljica, a on rob, i u taj čas joj se učinilo, da ih gleda cijela dvorana, da su svi ti ljudi očarani i zavide im. Jedva joj je visoki oficir uspio zahvaliti, kad se gomila odjednom razmaknula i muškarci se istegnuli

nekako čudno, opustivši ruke... To je k njoj prilazila njegova svjetlost, u fraku sa dvije zvijezde. Da, njegova svjetlost je išla baš prema njoj, zato, što ju je gledala ravno u zjenice, slatko se osmjehivala i pritom grickala usnice, a to je činila uvijek, kad bi ugledala lijepu ženu.

— Vrlo mi je drago, vrlo drago... — poče on. — A ja ću narediti, da vašeg muža strpaju u zatvor zbog toga, što je sve do sada skrivao od nas takvo blago. Dolazim vam s porukom od žene — nastavi on, pružajući joj ruku. — Vi nam morate pomoći... M-da... Treba vam dodijeliti nagradu za ljepotu... kao u Americi... M-da... Amerikanci... Moja vas žena nestrpljivo čeka.

On je dovede do kioska, k postarijoj gospođi, kojoj je donji dio lica bio nesrazmjerno velik, tako da se činilo, kao da u ustima drži veliki kamen.

— Pomognite nam — reče ona kroz nos pjevuckavim glasom. — Sve lijepe žene rade u dobrotvornom bazaru, samo vi zbog nečega šetate. Zašto nam ne ćete pomoći?

Ona ode, a Anja zauze njezino mjesto kraj srebrnog samovara i čaša. Odmah započe živahna trgovina. Za čašu čaja Anja nije uzimala manje od rublja, a golemog oficira prisilila je da popije tri čaše. Prišao je Artinov, bogataš izbuljenih očiju, koji je bolovao od astme, ali ne više u onom čudnom odijelu, u kakvom ga je Anja ljetos vidjela, nego u fraku, kao i ostali. Ne skidajući očiju s Anje, on ispi čašu šampanjca i plati stotinu rubalja, zatim popije čaj i dade još sto — i sve to šutke, pateći od astme... Anja je pozivala kupce i uzimala od njih novac već duboko uvjerena, da njezini osmijesi i pogledi ne pružaju tim ljudima ništa drugo, osim velikog zadovoljstva. Ona je već shvatila, da je stvorena samo za taj bučni, blistavi, nasmijani život sa glazbom, plesovima, obožavateljima, i njezin nekadašnji strah od strašila, koje prijeti da je zadavi, učini joj se smiješnim. Više se nikoga nije bojala i samo je žalila, što nema majke, koja bi se sada zajedno s njom radovala njezinim uspjesima.

Pjotr Leontjič, već blijed, ali držeći se još uvijek čvrsto na nogama, priđe kiosku i zamoli čašicu konjaka. Anja je pocrvenjela, očekujući da će on reći nešto nepristojno (ona se već stidjela, što ima tako siromašna, tako obična oca!), ali on ispi, istrgnu iz svoga snopića deset rubalja i važno

ode, ne rekavši ni riječi. Malo kasnije ona vidje kako je u paru ušao u grand rond[1], a tada se već ljuljao i nešto podvikivao, na veliko iznenađenje svoje dame, i Ana se prisjeti, kako je prije tri godine na plesu isto tako teturao i podvikivao — i završio je time, da ga je susjed odvezao kući da se ispava, a drugi mu je dan direktor prijetio, da će ga otpustiti. Kako nemila bijaše ta uspomena!

Kad su se u kioscima ugasili samovari i umorne dobrotvorke predale račun vremešnoj gospođi s kamenom u ustima, Artinov povede Anju pod ruku u salon, gdje je bila servirana večera za sve koji su sudjelovali u dobrotvornom bazaru. Večeralo je dvadesetak ljudi, ne više, ali bilo je jako bučno. Njegova svjetlost izreče zdravicu: »U ovoj raskošnoj blagovaonici bit će umjesno ispiti za procvat jeftinih blagovaonica, koje su svrha današnjeg bazara.« Brigadni general predloži, da se ispije »za snagu, pred kojom je nemoćna čak i artiljerija«, i svi počeše da se kucaju s damama. Bilo je vrlo veselo!

Kad su Anju pratili kući, već je svanjivalo i kuharice su išle na tržnicu. Vesela, pijana, puna novih dojmova, premorena, ona se svukla, legla u krevet i u isti čas zaspala.

U dva sata poslije podne probudila ju je sobarica i najavila, da je stigao u posjet gospodin Artinov. Ona se brzo obukla i pošla u gostinjsku sobu. Ubrzo nakon Artinova stigla je i njegova svjetlost da joj zahvali za sudjelovanje u dobrotvornoj akciji. On joj je, gledajući je pohlepno i žvačući, poljubio ruku i zamolio je, da je smije još posjetiti; zatim je otišao, a ona je stajala nasred gostinske, zaprepaštena, očarana, ne vjerujući da se promjena u njezinu životu, divna promjena, dogodila tako brzo. I baš u taj čas uđe njezin muž, Modest Aleksejič... I pred njom je on sada stajao s onim istim mucavim, slatkim, ropski poniznim izrazom, kakav je navikla da vidi na njemu u nazočnosti moćnih i visokih ličnosti, te u ushitu, negodujući prezirno, već uvjerena da joj se zbog toga ne će ništa dogoditi, ona reče, izgovarajući jasno svaku riječ:

— Idite van, glupane!

---

[1] »veliki krug« — opći ples svih onih koji plešu kadrilu.

Nakon toga Ana više nije imala nijedan slobodni dan, jer je sudjelovala sad u pikniku, sad na izletima, sad na koncertima. Vraćala se svaki dan kući pred jutro i lijegala u gostinskoj na podu, a zatim svima dirljivo pripovijedala, kako spava pod cviječem. Novaca joj je trebalo jako mnogo, ali se više nije bojala Modesta Aleksejiča, pa je trošila njegov novac kao svoj; i nije molila, nije tražila, nego mu je samo slala račun ili ceduljice: »Dati donosiocu ovoga pisma 200 rub.« ili: »Odmah isplatiti 100 rub.«

Na Uskrs je Modest Aleksejič dobio orden Ane drugoga reda. Kada je došao da zahvali, njegova svjetlost je stavila novine nastranu i sjela dublje u naslonjač.

— Dakle, sada imate tri Ane — reče, pogledavajući svoje bijele ruke sa ružičastim noktima — jednu u zapučku, a dvije o vratu.

Modest Aleksejič pritisnu dva prsta na usne iz opreza da se ne nasmije glasno, pa reče:

— Sada mi preostaje da čekam dolazak na svijet maloga Vladimira. Slobodan sam zamoliti vašu svjetlost, da mi bude kum.

On je ciljao na Vladimira IV. stupnja, i već je zamišljao, kako će svuda pričati o tome svome kalamburu, uspjelom po duhovitosti i smjelosti, pa je htio reći još štogod, isto tako uspjelo, ali se njegova svjetlost ponovo udubila u novine i klimnula glavom...

A Ana se neprestano vozila u trojkama, išla s Artinovom u lov, glumila u jednočinkama, išla na večere i... sve rjeđe i rjeđe odlazila k svojima. Oni su sada ručali sami. Pjotr Leontjič je pio više negoli prije, novaca nije bilo, a harmonij su odavno prodali zbog duga. Dječaci sada više nisu puštali oca sama na ulicu, nego su ga stalno pratili, da ne bi pao. I kad su u vrijeme vožnje u Starokijevskoj ulici sretali Anju u dvoprežnoj kočiji s logovom i s Artinovom na kozliću umjesto kočijaša, Pjotr Leontjič je skidao cilindar i spremao se da nešto vikne, a Petja i Andrjuša su ga hvatali za ruke i molećivo govorili:

— Ne treba, tatice... Nemoj, tatice...

UBOJSTVO

I

Na stanici *Progonaja* služili su večernju. Pred velikom ikonom, svijetlo obojenom na zlatnoj pozadini, stajala je grupa staničnih službenika, njihove žene i djeca, te drvosječe i pilari, koji su radili u blizini pruge. Svi su šutjeli, opčinjeni sjajem voštanica i fijukanjem mećave, koja je iznenada počela bjesnjeti napolju, bez obzira što to bijaše uoči Blagovijesti. Službu je služio stari svećenik iz Vedenjapina, a pjevali su crkvenjak i Matvjej Terehov.

Matvjejevo je lice sjalo od radosti, on je pjevao i usto protezao vrat, kao da hoće poletjeti. Pjevao je tenorom, a i kanon je čitao u tenoru, sa užitkom i uvjerljivo. Kad su pjevali pjesmu »Arhanđelski glas«, on je mahao rukom kao dirigent i, trudeći se da se složi s muklim, staračkim crkvenjakovim basom, izvijao je svojim tenorom nešto neobično skladno, a na licu mu se vidjelo da osjeća veliko zadovoljstvo.

Ali se večernja završi, svi se mirno raziđoše, i opet posta mračno i pusto, te nastade ona ista tišina, koja biva samo na stanicama što se nalaze osamljene u polju ili u šumi, kad vjetar zavija i ništa se više ne čuje, i kad se osjeća sva ona praznina uokolo, sva čama života, koji polako teče.

Matvjej je stanovao blizu stanice, u krčmi svoga bratića. Ali njemu se nije išlo kući. On je sjedio kod bifedžije za tezgom i poluglasno pričao:

— Mi smo u tvornici kaljevih peći imali svoj zbor. I moram vam reći: iako smo bili prosti majstori, ipak smo pjevali kako treba, izvanredno. Često su nas pozivali u grad, i kad je tamo vikarni vladika Joan izvolijevao da služi u Troickoj crkvi, onda je arhijerejski zbor pjevao na desnoj, a mi na

lijevoj pjevnici. Samo su u gradu žalili, da mi dugo pjevamo: oni iz tvornice, vele, otežu. Doduše, mi smo Andrijin kanon i Pohvalu počinjali u sedam, a završavali poslije jedanaest sati, tako da katkada dođeš kući u tvornicu, a ono već jedan sat. Dobro je bilo! — uzdahnu Matvjej. — Čak vrlo dobro, Sergeju Nikanoriču! A ovdje, u rođenoj kući, nikakve radosti. Najbliža crkva je udaljena pet kilometara, a pri ovakvom slabom zdravlju, kako je moje, ne može se doći ni tamo, pa i pjevača nema. A u našoj porodici — nikakva mira, iz dana u dan galama, psovka, nečistoća, svi jedemo iz jedne zdjele kao seljaci, a u čorbi ima buba-švaba... Bog mi ne da zdravlja, inače bih odavno otišao, Sergeju Nikanoriču.

Matvjej Terehov ne bijaše još star, imao je četrdeset i pet godina, ali je izgledao bolestan, s borama na licu i prorijeđenom bradicom, koja bijaše već sasvim sijeda, a to ga je činilo mnogo starijim. Govorio je slabim glasom, obzirno kašljući i hvatajući se za grudi, i tada je njegov pogled postajao nemiran, uzrujan kao u vrlo osjetljivih ljudi. Nikad nije govorio određeno, što ga boli, ali je volio pričati nadugačko, kako je jednom u tvornici podigao tešku vreću i slomio se, i kako je zbog toga dobio kilu, koja ga je natjerala da ostavi službu u tvornici kaljevih peći i da se vrati u zavičaj. A što znači kila, to nije znao objasniti.

— Priznajem, ne volim brata — nastavi on, dolijevajući sebi čaja. — On je stariji od mene, i grijeh je da ga osuđujem, ali, oprosti mi bože, ne mogu da izdržim. On je čovjek silovit, pogan na jeziku, napast za svoje rođake i radnike, i nikada nije raspoložen. Prošle nedjelje ljubazno ga zamolih: »Brale, hajdemo u Pahomovo na službu!« A on na to: »Ne ću«, veli — »tamošnji pop je kockar.« Pa ni ovamo danas nije došao, jer, veli, vedenjapinski svećenik puši i pije votke. Ne voli svećenstvo! Samo za sebe vrši obrede i službu, i čtenija, i večernju, a sestra mu služi umjesto crkvenjaka! On započne: »Gospodu pomolimsja!« A ona tankim glasićem, kao ćurka, odgovara: »Gospodi pomiluj!«... Grijeh, pa to ti je! Svaki mu dan govorim: »Opametite se, dragi moj! Pokajte se, dragi moj!« — A on ni slovca!

Sergej Nikanorič, bifedžija, nasu pet čaša čaja i odnese ih na poslužavniku u ženski odjel. Tek što uđe onamo, začu se uzvik:

— Kako to služiš, svinjo jedna? Ne umiješ ni da služiš! Bijaše to glas šefa stanice. Nato se začu neko plašljivo mrmljanje, a zatim opet ljutit, oštar uzvik:

— Napolje!

Gostioničar se vrati veoma uzbuđen.

— Nekada sam ugađao i grofovima i knezovima — progovori tiho — a sad, vidite, ne umijem poslužiti ni čaj... Izgrdi me u nazočnosti svećenika i žena!

Bifedžija Sergej Nikanorič je nekada imao mnogo novaca i držao je restauraciju na najboljoj stanici, u gubernijskom gradu, gdje su se ukrštale dvije grupe. Tada je nosio frak i zlatni sat. Ali su mu poslovi išli loše potrošio je sav novac na luksusno posuđe, potkradala ga je i posluga, i, pošto se malo po malo bio zapetljao, prešao je na drugu stanicu, manje prometnu. Odatle mu je pobjegla žena i odnijela sve srebrno posuđe. Onda on prijeđe na treću stanicu, goru, gdje se nisu prodavala topla jela. Zatim na četvrtu. Mijenjajući često stanice i padajući sve niže, na kraju je dospio na stanicu *Progonaja*. Tu je prodavao samo čaj i jeftinu rakiju, a za prismok je davao kuhana jaja i suhu salamu, koja je zaudarala na smolu i koju je i sam šaljivo zvao »muzikantskom salamom.« Bio je potpuno ćelav, imao je plave, izbuljene oči i guste, čupave zaliske, koje je često češljao pred malim ogledalom. Uspomene na prošlost neprestano su ga uznemiravale, on nikako nije mogao da se navikne na muzikantsku salamu«, na prostaštvo šefa stanice i na seljake, koji su se cjenkali, dok je to, po njegovu mišljenju, bilo u bifeu isto tako nepristojno, kao i u apoteci. Stidio se svoje sirotinje i svoga poniženja, i taj stid sada bijaše glavni sadržaj njegova života.

— A proljeće je nešto zakasnilo ove godine — reče Matvjej, osluškujući. — Doduše, i bolje je, jer ne volim proljeće. U proljeće je vrlo kaljavo, Sergeju Nikanoriču. U knjigama pišu: proljeće — pjevaju ptice, sunce zalazi, a zar je to ugodno? Ptica je ptica, i gotovo. Ja volim dobro društvo, da čujem ljude, da progovorim o religiji ili da otpjevam nešto ugodno u zboru, a oni, tamo, o slavujima i cvijeću. Nek' idu s milim bogom!

On opet poče pričati o tvornici kaljevih peći, o zboru, ali uvrijeđeni Sergej Nikanorič nije se nikako mogao smiriti i

mumljao je nešto, neprestano sliježući ramenima. Matvjej pozdravi i ode kući.

Mraza ne bijaše, a na krovovima snijeg se već otapao; iako su bile krupne, pahuljice su se vile u zraku, a bijeli oblaci jurili su jedan za drugim duž željezničke pruge. Hrastova šuma s obje strane nasipa, jedva obasjana mjesečinom, koja se probijala negdje visoko iza oblaka, hujala je nekako jezovito i otegnuto. Kako je strašno drveće, kad ga ljulja jaka oluja. Matvjej je išao putem pored pruge, krijući lice i ruke, a vjetar ga je šibao s leđa. Odjednom se pojavi mali konj, zasut snijegom, i saonice, koje su se vukle po golom kamenju puta, i seljak sa zavijenom glavom, također sav bijel, koji je udarao bičem. Matvjej se osvrnu, ali već ne bijaše ni saonica ni seljaka, kao da mu se sve to prividjelo, te on ubrza korake najednom uplašen, ni sam ne znajući zašto.

Eto i prijelaza, i mračne kućice, u kojoj stanuje stražar. Branik je podignut, uokolo su bili čitavi nanosi, i, kao u vilinskom kolu uoči praznika, vili su se oblaci snijega. Tu presijeca pruga stari, nekada širok put, koji još i sada zovu glavnom cestom. Desno, blizu prijelaza, pored samog puta, nalazi se Terehovljeva krčma, nekadašnje svratište. Tu noću uvijek tinja svjetlost.

Kad Matvjej dođe kući, u svim sobama, čak i u predsoblju, mirisaše jako tamjanom. Njegov brat, Jakov Ivanič, i dalje je slušao večernju. U sobi za molitvu, gdje se ovo događalo, stajala je ispred jednog kuta škrinja, sa starinskim, pradjedovskim ikonama u pozlaćenim rizama, a oba zida, i ulijevo i udesno, bijahu puna ikona stare i nove ikonoslikarske škole, u okvirima ili bez njih. Na stolu, prekrivenom do zemlje stolnjakom, stajala je ikona Blagovijesti, a pored nje križ od čempresovine i kadionica. Gorjele su svijeće. Kraj stolova je stajala nalonja.[1] Prolazeći pored te sobe, Matvjej se zaustavi i pogleda kroz vrata. Jakov Ivanič je uporno čitao s nalonje, a s njima se molila i njegova sestra Aglaja, visoka, suha starica u plavoj haljini i bijeloj marami. Bijaše tu i kći

---

[1] od grč. analogion — visoki stolić u crkvi, na koji stavljaju ikone ili sv. knjige.

Jakova Ivaniča, Dašutka, djevojka od svojih osamnaest godina, ružna, sva pjegava u licu, po običaju bosa i u istoj haljini, u kojoj je te večeri napajala stoku.

— Slava tebje, pokazavšemu nam svijetlo! — viknu visokim glasom, pjevajući, Jakov Ivanič i duboko se pokloni.

Aglaja podupre rukom podbradak i zapjeva tankim, piskavim i otegnutim glasom. A gore, nad stropom, odjeknuše također neki nejasni glasovi, koji kao da su prijetili i nagovještavali neko zlo. Na drugom katu, poslije požara, koji je bio vrlo davno, nije nitko stanovao i prozori su bili zakovani daskama, a na podu među gredama valjale su se prazne boce. Sada je tamo udarao i fijukao vjetar, pa se činilo, da netko trči, spotičući se o grede.

Polovina donjega kata bijaše zauzeta za krčmu, u drugoj se smjestila porodica Terehova, pa kad su u krčmi galamili pijani putnici, čulo se u sobama sve do posljednje riječi. Matvjej je stanovao kraj kuhinje, u sobi s velikom peći, gdje su prije, dok je tu bilo svratište, svaki dan pekli kruh. U toj istoj sobi, iza peći, stanovala je i Dašutka, koja nije imala svoje sobe. Tu je noću uvijek pjevao zrikavac i trčkarali su miševi.

Matvjej zapali svijeću i poče čitati knjigu, koju je bio dobio od staničnog žandara. Dok je čitao, molitva se završi i svi odoše na spavanaje. Dašutka također leže. Ona odmah zahrka, ali se ubrzo probudi i reče, zijevajući:

— Čiko Matvjeju, da ne gori badava svijeća.

— To je moja svijeća — odgovori Matvjej. — Ja sam je kupio za svoj novac.

Dašutka se malo promeškolji i opet zaspa. Matvjej je još dugo sjedio — nije mu se spavalo — i pošto završi posljednju stranicu, uze iz sanduka pisaljku i napisa na knjizi: »Ovu knjigu sam čitao ja, Matvjej Terehov, i nalazim, da je ona od svih knjiga, koje sam čitao, najbolja, zbog čega izjavljujem svoje priznanje podoficiru žandarmerijske željezničke uprave Kuzmi Nikolajevu Žukovu, kao vlasniku ove neprocjenjive knjige.« On je smatrao bontonom da piše ovakve zabilješke na tuđim knjigama.

II

Na sam dan Blagovijesti, pošto su ispratili poštanski vlak, Matvjej je sjedio u bifeu, pio čaj s limunom i pričao.

Slušali su ga bifedžija i žandar Žukov.

— Ja sam, da vam kažem — pričao je Matvjej — još u mladosti bio privržen religiji. Imao sam tek dvanaest godina, a već sam čitao iz apostola u crkvi, te moji roditelji bijahu veoma ponosni, i svako smo ljeto moja pokojna majka i ja išli na bogosluženje. Nekad smo, dok su druga djeca pjevala pjesme ili lovila rakove, ja i nana sjedili zajedno. Stariji su me hvalili, pa i meni samom bijaše ugodno, što se tako vladam. A čim me nana s blagoslovom ispratila u tvornicu, ja sam u slobodno vrijeme tamo pjevao tenor u našemu zboru, i nije mi bilo ljepšega zadovoljstva. Dabome, votke nisam pio, ni duhana pušio čuvao sam tjelesnu čistoću, a poznato je, da se takav način života ne sviđa neprijatelju čovječjeg roda, i on zaželje, proklet dabogda, da me upropasti te poče da pomračuje moj razum, baš kao sada bratu. Najprije sam se bio zavjetovao da ne ću mrsiti ponedjeljkom i da nikako ne ću jesti meso, a poslije me, uopće, obuzelo čudno raspoloženje. Sveti oci su u prvu nedjelju velikoga posta do subote odredili strogo pošćenje, ali onima, koji rade i bolesnicima nije grijeh niti čaj popiti, a ja sve do nedjelje ni mrvice kruha nisam uzimao u usta i zatim za cijeloga posta nikako nisam upotrebljavao ulje, a srijedom i petkom uopće nisam jeo. To isto bijaše i u vrijeme malih postova. Katkada, u vrijeme Petrova posta, naši u tvornici kusaju žlicom šči sa šaranom, a ja postrani grickam dvopek. Ljudi su, naravno, različne građe, ali o sebi mogu reći ovo: u posne dane ne bijaše mi teško, pa čak koliko bijah revniji, toliko mi bijaše lakše. Zaželiš se jela samo u prve dane posta, a poslije se navikneš, biva ti lakše, i, ne lezi vraže, na kraju tjedna nije ti ništa, i noge ti nekako obamrle, kao da nisi na zemlji, već u oblacima. A osim toga, bio sam se zavjetovao za štošta drugo: ustajao sam noću i klanjao se, prenosio teško kamenje s mjesta na mjesto, išao bos po snijegu, pa i verige nosio. Ali nakon nekog vremena, ispovijedajući se jednom pred svećenikom, odjednom mi pade na pamet ovakva misao: tä ovaj svećenik je oženjen, mrsi i puši, pa kako me on može ispo-

vijedati i kojim pravom mi on oprašta grijehe, kada je grešniji od mene? Ja se čak čuvam ulja, a on po svoj prilici jede jesetru. Odem drugome svećeniku, kad ovaj, kao za pakost, neki debeljko, u svilenoj mantiji šušti kao žena, a i on miriše na duhan. Odem u manastir da postim, ali i tamo mi se duša nije mogla smiriti, stalno mi se činilo, da kaluđeri ne žive po ustavu. A poslije toga, nikako da nađem bogosluženje kakvo se meni sviđa: u jednom mjestu služe vrlo brzo, u drugom, zamisli, ne pjevaju pripjeva poslije »postojno«, u trećem crkvenjak pjeva kroz nos... Jednom, bože mi oprosti grešniku, stojim tako u crkvi, a od ljutine mi srce igra. Zar je to molitva? I čini mi se, kao da se svijet u crkvi ne krsti kako treba i ne sluša kako valja; kuda god pogledam, sve same pijanice, gurmani, pušači, razvratnici, kockari, jedini ja živim po zapovijedima.

Lukava sotona ne spava, i što dalje, to gore, prestadoh pjevati u zboru i više uopće ne idem u crkvu; o sebi ovako razmišljam, kao da sam pravednik, a da crkva po svojoj nesavršenosti nije za mene, to jest, slično palom anđelu, počeh u svom ponosu da sebi mnogo uobražavam. Nakon toga počeh raditi da stvorim svoju crkvu. Najmih kod jedne gluhe građanke sobicu daleko izvan grada, kod groblja, i uredih kapelicu, kao što je u moga brata, ali sam imao samo svijećnjake i pravu kadionicu. U toj mojoj kapelici držao sam se svetog Atonskog ustava, to jest, kod mene je jutrenje obavezno svaki dan počinjalo u ponoć, a uoči dvanaest praznika, koji se naročito poštuju i slave, večernja je kod mene trajala deset, katkada i dvanaest sati. Kaluđeri, po ustavu, ipak sjede u vrijeme katizma i paremija, a ja sam želio da ugodim bogu više od kaluđera, pa sam neprestano bio na nogama. Čitao sam i pjevao otegnuto, sa suzama i uzdasima, dižući ruke, i pravo s molitve, ne spavajući, išao sam na posao, pa i radio, sve moleći se. No, i pronese se po gradu: Matvjej je svetac, Matvjej iscjeljuje bolesne i lude. Naravno, nikoga nisam iscijelio, ali zna se, čim se pojavi nekakav raskol ili lažno učenje, ne možeš se otresti ženskoga spola. Svejedno, idu kao muhe na med. Navadile se da dolaze k meni i razne snaše i stare djevojke, klanjaju mi se do zemlje, ljube me u ruku i vele, da sam svetac i tako dalje, a jedna reče, da je vidjela čak na mojoj glavi svetački sjaj. Postade tijesno u kapelici, i ja

unajmih veću sobu, te se stvori kod mene prava babilonska kula, sotona me uze konačno pod svoje i zakloni svjetlost od očiju mojih poganim kopitima svojim. Svi kao da postasmo ludi. Ja sam čitao, a snaše i stare djevojke pjevale, i na taj način, dugo bez jela i pića, odstajavši na nogama dan i noć, ili duže, najednom su počinjale da se tresu kao da ih je obuzela groznica, a zatim čas jedna, čas druga počeše da vrište — i to tako strašno! Ja se također tresem kao Židov na tignju, ne znajući ni sam zašto, i naše noge počinju da skaču. Upravo čudnovato: neš ćeš, a skačeš i mlataraš rukama, a nakon toga: vika, cika, svi plešemo i trčimo jedno za drugim, trčimo, dok ne klonemo. I tako, u divljoj nesvijesti, postadoh razvratnik.

Žandar se nasmija, ali, zamijetivši da se više nitko ne smije, uozbilji se i reče:

— To je molokanska[1] sekta. Ja sam čitao, sve je tako i na Kavkazu.

— Grom me nije spalio — nastavi Matvjej, prekrstivši se prema ikoni i mičući usnama. — Mora biti da se majka na drugom svijetu molila za mene. Pošto su me u gradu svi poštovali kao sveca, počeše čak i gospođe i bolja gospoda dolaziti krišom k meni utjehe radi, a ja odoh jednom našem gazdi, Osipu Varlamiču, da se oprostim — bijahu toga dana poklade, a on onda zatvori vrata rezom i mi ostadosmo nasamo, oči u oči. I on poče da me trijezni. A treba da znate, da je Osip Varlamič bio neškolovan čovjek, ali vrlo dalekovidan, i svi su ga poštovali i bojali ga se, jer bijaše strog, pobožan i marljiv. Bio je predsjednik općine i starješina možda dvadeset godina i učinio je mnoga dobra djela. Svu Novomoskovsku ulicu posuo je šljunkom te okrečio sabornu crkvu, a stupove obojio poput minerala malahita. Dakle, on zatvori vrata i: »Odavno,« veli, »htio sam da te nađem, dobrosretniče... Ti«, veli, »misliš, da si svetac? Ne, ti nisi svetac, nego otpadnik od boga, heretik i zločinac...« Te razveze i razveze... Ne mogu ni da vam opišem kako je skladno i pametno govorio, kao da je napisano, i tako dirljivo. Govorio je dva sata. Ganuo me riječima, otvoriše mi se oči! Slušah ga, slušah i — zajecah! »Budi«, veli, »običan čovjek, jedi, pij, odijevaj se i moli bogu kao svi, a što je iznad uobičajenog, od

[1] *molokani* — pripadnici vjerske sekte, koji su pili samo mlijeko.

sotone je. Tvoje su,« veli, »verige od sotone, i kapelica je tvoja od sotone, sve je to«, veli, »oholost«.

Sutradan, na Čisti ponedjeljak, dade bog da se razbolim. Slomih se, odvezoše me u bolnicu. Mučio sam se vrlo mnogo, i gorko plakao, i tresao se. Mišljah, da mi je iz bolnice put ravno u pakao, i umalo što nisam umro. Promučih se na bolesničkoj postelji oko pola godine, a čim se pridigoh, prvi mi posao bijaše da se ispostim kako treba, te postadoh opet čovjek. Osip Varlamič me otprati kući i pouči: »Pamti«, veli, »Matveju, sve što je iznad uobičajenoga, od sotone je.« I ja sada jedem i pijem kao svi, i molim se bogu kao svi... Ako li se sada desi, da pop miriše na duhan ili vince, ne usuđujem se da mu zamjerim, jer je i pop običan čovjek. Ali čim počnu u gradu govoriti, kako ima nekakav svetac, koji po cio tjedan ne jede i uvodi svoja pravila, odmah znam, što je na stvari.

Dakle, eto vam, gospodo, moga života. Sada i ja, kao i Osip Varlamič, neprestano poučavam brata i sestru i korim ih, ali to je glas vapijućeg u pustinji. Nije mi bog dao dara.

Matvjejeva priča po svoj prilici nije ostavila nikakav dojam. Sergej Nikanorič ne reče ništa i poče skupljati sa tezge zakuske, a žandar poče govoriti o tome, koliko je bogat Matvjejev brat, Jakov Ivanič.

— Ima bar trideset tisuća — reče on.

Žandar Žukov bijaše riđ, pun u licu (dok je išao, tresli su mu se obrazi), zdrav, sit, i kad nije bilo starijih, obično je sjedio zavaljen i stavivši nogu preko noge. U razgovoru se klatio i bezbrižno zviždukao, a istodobno mu se na licu ogledalo lično zadovoljstvo, sitost, kao da je tek ustao od ručka. Imao je novaca i govorio je o njima sa izrazom velikog znalca. Bavio se i posredničkim poslovima, i kad je netko htio prodati imanje, konja ili rabljena kola, onda se obraćao njemu.

— Da, bit će, bogami, trideset tisuća — potvrdi Sergej Nikanorič. — Vaš je djed imao golem imutak — reče, obraćajući se Matvjeju. — Golem! Sve je poslije ostalo vašem ocu i vašem stricu. Vaš otac je umro u mladim godinama, poslije njega je sve preuzeo stric, a zatim, znači, Jakov Ivanič. Dok ste vi išli s nanom na bogosluženje i pjevali tenor u tvornici, ondje bez vas nisu sjedili skrštenih ruku.

— Vama pripada petnaest tisuća — reče žandar, klateći se. — Krčma vam je zajednička, dakle je i kapital zajednički! Da! Da sam na vašemu mjestu, odavno bih poveo parnicu. Podnio bih sâm tužbu, a dok bi se parnica vodila, u četiri oka bih mu glavu razbio...

Jakova Ivaniča nisu voljeli, jer kad netko ne vjeruje onako kao svi, onda to neugodno dira čak i ljude ravnodušne prema vjeri. Žandar ga nije volio još i zato, što je i on prodavao konje i rabljena kola.

— Vi nemate volje da se parničite s bratom, jer i sami imate mnogo novaca — reče krčmar Matvjeju, gledajući ga zavidno. — Dobro je tko ima sredstava, a ja ću, vjerojatno, i umrijeti ovako...

Matvjej poče uvjeravati, da on uopće nema novaca, ali ga Sergej Nikanorič više nije slušao. Sjećanja na prošlost, na uvrede, koje je svaki dan trpio, navališe na njega, ćelava glava se oznoji, on pocrvenje i poče žmirkati očima.

— Život je proklet! — reče ljutito i tresnu salamu o pod.

III

Pričalo se, da je gostionicu sazidala još u vrijeme Aleksandra I. neka udovica, koja se ovamo bila doselila sa svojim sinom; zvala se Avdotja Terehova. U onima, koji su nekada prolazili poštom, osobito u noćima punim mjesečine, mračna zgrada sa strehom za konje i stalno zatvorena vrata izazivali su svojim izgledom osjećaj dosade i nejasna straha, kao da su tu, u toj zgradi, živjeli vilenjaci i razbojnici. I uvijek, kad bi je već ostavio za sobom, kočijaš bi se osvrtao i brže potjerao konje. Putnici bi ovdje nerado odsjedali, jer su vlasnici uvijek bili nesusretljivi i vrlo skupo naplaćivali. U dvorištu čak i ljeti bijaše blata, i tu su, u blatu, ležale goleme debele svinje, i lutali neprivezani konji, kojima su Terehovi trgovali, pa se često događalo, da su konji, kad im dosadi, istrčavali iz dvorišta, kao bijesni jurili putem i plašili bogomoljke.

Nekada je ovdje bio velik promet. Prolazile su dugačke karavane s robom i zbivali se različiti događaji, kao, na primjer, kad su prije trideset godina kirijaši, u svađi, započeli tučnjavu i ubili trgovca, koji je tuda prolazio, te na pola ki-

lometra od krčme još i sada stoji naheren križ; prolazile su i poštanske trojke sa zvoncima i teška gospodska kola, a i krda rogatoga blaga — s rikom i u oblacima prašine.

Kada su sagradili željeznicu, onda je u prvo vrijeme na tome mjestu bila samo postaja, a zatim, nakon deset godina, sagradili su današnju stanicu Progonaju. Promet je na starom poštanskom putu gotovo prestao, i po njemu su išli samo mjesni vlastelini i seljaci, a u proljeće i ujesen prolazili su u gomilama i radnici. Svratište se pretvorilo u krčmu, gornji kat je izgorio, krov požutio od rđe, streha za konje se malo pomalo bila srušila, a u dvorištu su se još uvijek valjale u blatu goleme debele svinje, crvenkaste i odvratne. Kao i prije, konji su katkada istrčavali iz dvorišta i, zadignuta repa, bijesno jurili putem. U krčmi su prodavali čaj, sijeno, zob, brašno, a također i votku i pivo, koje su točili i za krčmu i za kuće; alkoholna pića prodavala su se krišom, jer vlasnici nikada nisu imali dopuštenje za to.

Terehovi su se uopće odlikovali religioznošću, te su po tome čak dobili i nadimak — Bogomolovi. Ali možda zato, što su živjeli odvojeno kao medvjedi, izbjegavali ljude i do svega dolazili na svoj način, bijahu skloni sanjarijama i vjerskom kolebanju, i gotovo svako pokoljenje vjerovalo je nekako drukčije. Baba Avdotja, koja je sazidala krčmu, bijaše starovjerka, njen sin i oba unuka (očevi Matvjeja i Jakova) išli su u pravoslavnu crkvu, primali su u kuću svećenika i molili se bogu pred novim ikonama sa istom pobožnošću, kao i pred starima. Sin u starosti nije jeo mesa i bijaše se zavjetovao na šutnju, smatrajući, da je svaki razgovor grijeh, a unuci su imali tu osobinu, što nisu tumačili Sv. pismo jednostavno, već su u njemu tražili skriveni smisao, tvrdeći, da se u svakoj svetoj riječi krije neka tajna. Avdotjin praunuk Matvjej borio se još od djetinjstva sa sanjarijama i zamalo nije propao. Drugi praunuk, Jakov Ivanič, bio je pravoslavac, ali je poslije ženine smrti odjednom prestao ići u crkvu i molio se bogu kod kuće. Ugledajući se u njega, sablaznila se i sestra Aglaja: ni ona nije išla u crkvu, niti je to dopuštala Dašutki. Za Aglaju se još pričalo, kao da je u mladosti išla u Vedenjapino, k sekti Hristaša, te da krišom i dalje živi kao pripadnica te sekte, pa zato i nosi bijelu maramu.

Jakov Ivanič je bio stariji od Matvjeja deset godina. To bijaše vrlo lijep starac, s bradom gotovo do pojasa i sijedom, te sa gustim obrvama, koje su njegovu licu davale surov, gotovo pakostan izraz. Nosio je dugačak donji kaput od dobra sukna i crnu romanovsku polubundu, i, uopće, trudio se da bude čisto i pristojno obučen. Kaljače je nosio čak i po suhu vremenu. U crkvu nije išao, jer se po njegovu mišljenju ondje nisu potpuno pridržavali ustava, a i zbog toga, što su svećenici pili vino u vrijeme kada to nije dopušteno i što su pušili.

On je kod svoje kuće svaki dan čitao i pjevao zajedno s Aglajom. U Vedenjapinu na jutrenju uopće nisu čitali kanon, a večernje nisu služili čak ni na velike blagdane, ali je on svaki dan kod kuće čitao sve kako treba, ne propuštajući ni retka i ne žureći, a u slobodno vrijeme čitao je naglas žitija. I u svakodnevnom životu strogo se pridržavao ustava, pa ako bi se u vrijeme velikog posta po ustavu dopuštalo vino »radi življeg rada«, onda bi on neizostavno pio vino, čak kad mu se i nije pilo.

Nije on čitao, pjevao, kadio i postio zato, da ga bog nekako nagradi, nego zato, što je to red. Čovjek ne može živjeti bez vjere, a vjera se mora ispovijedati pravilno, iz godine u godinu, iz dana u dan, određenim redom, da se čovjek svako jutro i svako veče obraća bogu baš onim riječima i mislima, koje pristoje tome danu i času. Treba živjeti, pa prema tome i moliti se onako, kako je bogu ugodno, i zato treba svaki dan čitati i pjevati samo ono, što je bogu ugodno, to jest, što je propisano ustavom. Na primjer, prvu glavu Ivanova evanđelja treba čitati samo na Uskrs, a od Uskrsa do Spasova ne smije se pjevati »Dostojno jest«, i tako dalje. Jakov Ivanič je u vrijeme molitve osjećao veliko zadovoljstvo baš stoga što je bio svijestan toga reda i njegova značenja. Kad je silom prilika morao kvariti taj red, na primjer, radi odlaska u grad po robu ili u banku, onda ga je grizla savjest i osjećao se nesretnim.

Bratić Matvjej, kad dođe neočekivano iz tvornice i kad se nastani u krčmi kao kod kuće, poče već od prvih dana narušavati red. On nije htio da se zajednički moli bogu, niti da u određeno vrijeme jede i pije čaj, ustajao je kasno, srijedom i petkom pio je mlijeko, tobože zbog slaba zdravlja,

gotovo je svaki dan u vrijeme molitve ulazio u sobu za molitvu i vikao: »Opametite se, dragi moj! Pokajte se, dragi moj!« Od tih riječi Jakov Ivanič je padao u vatru, a Aglaja, ne mogavši izdržati, počinjala bi grditi. Ili bi Matvjej noću, pokriven, ulazio u sobu za molitvu i tiho govorio: »Brale, vaša molitva nije ugodna bogu. Jer je kazano: »I najprije se pomiri s bratom svojim, pa onda dođi i prinesi dar svoj!« Vi pak dajete novac uz kamate i trgujete rakijom. Pokajte se!

U Matvjejevim riječima Jakov je vidio samo običan izgovor neozbiljnih i nemarnih ljudi, koji govore o ljubavi prema bližnjemu, o pomirenju s bratom i svemu ostalome samo radi toga, da se ne bi molili bogu, da ne bi postili i da ne bi čitali svete knjige, i koji sa prezirom govore o dobiti i procentima samo zato, što ne vole raditi. Mnogo je lakše biti siromah, ništa ne štedjeti i ne čuvati, negoli biti bogat.

Pa ipak, on bijaše uznemiren i više se nije mogao moliti bogu kao prije.

Čim bi ušao u sobu za molitvu i otvorio knjigu, odmah bi počeo strahovati, da će mu doći brat i smetati mu; i stvarno, Matvjej bi se ubrzo pojavljivao i vikao drhtavim glasom: »Brale, opametite se! Brale, pokajte se!« Sestra bi grdila, a Jakov bi bio izvan sebe i vikao: »Napolje iz moje kuće!« Ovaj bi mu uzvraćao: »To je naša zajednička kuća.«

Jakov bi opet počeo čitati i pjevati, ali se više ne bi mogao smiriti, pa bi se katkada posve nesvijesno zamislio nad knjigom; iako je bratove riječi smatrao sitnicama, ipak bi mu odnekud u posljednje doba padalo na pamet, da je bogatašu teško ući u kraljevstvo nebesko, da je prije tri godine kupio vrlo povoljno ukradena konja, da je jedamput, još za života pokojne žene, nekakav pijanica umro u njegovoj krčmi od rakije...

Tada po čitave noći ne bi dobro spavao i, gotovo budan, čuo bi kako Matvjej ne spava i kako neprestano uzdiše, jadikujući za svojom tvornicom kaljevih peći. A Jakovu je noću, dok se prevrtao u postelji, padao na pamet i ukradeni konj, i pijanica, i evanđeoske riječi o devi.

Činilo se, da on opet počinje sanjariti. A kao za int, iako bijaše kraj ožujka, svaki je dan padao snijeg i šuma je hujala kao u zimi, i nikako nije išlo u glavu, da će jednom doći proljeće. Vrijeme je stvaralo raspoloženje i za dosadu, i za

svađu, i za mržnju, dok se noću, kad je vjetar fijukao iznad stropa, činilo, kao da netko stanuje gore na praznom katu, i sanjarije su se malo po malo uvlačile u dušu, glava je gorjela, i nije se moglo spavati.

IV

Ujutro na Veliki ponedjeljak Matvjej začu iz svoje sobe kako Dašutka reče Aglaji:

— Čiča Matvjej je govorio, da danas, veli, ne treba postiti.

Matvjej se sjeti cijelog razgovora, što ga je uoči toga dana vodio sa Dašutkom, i najednom se osjeti povrijeđen.

— Djevojko, ne griješi! — reče on ječeći, kao bolesnik. — Bez posta se ne može, i bog naš je postio četrdeset dana. A tebi sam samo govorio, da rđavu čovjeku ni post ne pomaže.

— A ti samo slušaj one u tvornici, pa ćeš dobro proći — reče ironično Aglaja, perući pod (ona je radnim danom obično prala pod, a tada se ljutila na cijeli svijet). Zna se, kakav je post u tvornici. Ded upitaj njega, onoga tvoga strica, upitaj za onu ljepoticu, kako je on s njom, s tom gujom, žderao mlijeko u posne dane. Druge uči, a sam prešućuje guju. Pa upitaj još: kome je on ostavio novac, kome?

Matvjej je brižljivo, kao gubavac rane, krio od svih, da se u ono vrijeme, kada su s njim zajedno u kapelici skakale i bjesnjele starice i djevojke, bio saživio s jednom malograđankom i imao s njom dijete. Pri polasku kući, on je toj ženi dao sve što je uštedio u tvornici, a za svoj put je posudio od gazde i sada je imao samo nekoliko rubalja za čaj i svijeće. »Ljepotica« ga je zatim obavijestila, da je dijete umrlo, i pitala ga u pismu, što da radi s novcem. To je pismo donio sa stanice radnik, a Aglaja ga primila i pročitala, i poslije je svaki dan predbacivala Matvjeju njegovu »ljepoticu«.

— Nije šala, devet stotina rubalja! — nastavi Aglaja. — Dao devet stotina rubalja tuđoj guji, tvorničkoj kobili, crkao dabogda! — Ona se odmah razgoropadi i poče piskavo vikati: — Šutiš? Ja bih te smoždila, raspikućo! Devet stotina rubalja, kao da je kopjejka! Bolje da si to prepisao na Dašutku, ona

ti je rođakinja, a ne tuđinka, ili da si poslao u Bjeljev Marijinim jadnim siroticama. Dabogda se zadavila ta tvoja guja, nek' je triput prokleta, škorpija jedna, dabogda ne dočekala Kristovo uskrsnuće!

Jakov Ivanič je pozva, bijaše već vrijeme da drže molitvu. Ona se umi, stavi bijelu vratnu maramu i pođe u sobu za molitvu svome voljenom bratu, sada već mirna i smjerna. Kada je razgovarala s Matvjejem ili u krčmi posluživala seljake čajem, onda to bijaše suha, oštrih očiju, pakosna starica, a u sobi za molitvu lice joj bijaše svijetlo, blago, cijela se njena pojava činila mlađa, dostojanstveno se klanjala i čak ljupko pućila usne.

Jakov Ivanič poče tiho i tužno čitati lekcije, kao uvijek uz veliki post. Pročitavši malo, on zastade da oslušne, kakav je mir u cijeloj kući, a zatim nastavi opet čitanje, osjećajući zadovoljstvo. Pobožno je sklapao ruke, kolutao očima, klimao glavom i uzdisao. Ali se najednom začuše glasovi. Matvjeju su došli u goste žandar i Sergej Nikanorič. Jakov Ivanič se ustručavao da čita i pjeva naglas, kad su u kući bili nepoznati ljudi, i sad, kadraču glasove, poče čitati šaptom i polako. U sobi za molitvu čulo se kako krčmar priča:

— Tatarin u Ščepovu izdaje svoj posao za tisuću i po. Treba mu sada dati pet stotina, a na ostalo mjenicu. Dakle, Matvjeju Vasiljiču, imajte toliko povjerenja, pa mi dajte tih pet stotina. Plaćat ću vam dva posto mjesečno.

— Odakle meni novac? — začudi se Matvjej. — Odakle mi pare?!

— Dva posto mjesečno, to vam je kao s neba palo — objašnjavao je žandar. — A kad novci kod vas leže, samo ih moljci jedu i nikakve vam koristi od toga.

Zatim gosti odoše i nastade tajac. Ali čim Jakov Ivanič opet poče naglas čitati i pjevati,raču se glas iza vrata:

— Brale, dajte mi konje da odem u Vedenjapino!

To bijaše Matvjej. I Jakov u duši opet osjeti uznemirenost.

— Kojega da vam dam? — upita on, razmislivši. — — Vranca je uzeo radnik da odveze svinju, a pastuh će sa mnom u Šutejkino, čim završim.

— Brale, zašto konji stoje na raspolaganju samo vama, a ne i meni? — zapita ljutito Matvjej.

— Zato, što ne idem u šetnju, već poslom.

— Imanje nam je zajedničko, pa su prema tome i konji zajednički, i vi biste to trebali znati, dragi moj!

Nastade tajac. Jakov se nije molio, nego je čekao da se Matvjej ukloni s vrata.

— Brale — reče Matvjej — ja sam čovjek bolestan, ne želim imanje, neka ide dođavola, upravljajte sami, ali mi dajte bar nešto, koliko mi je potrebno da se održim u mojoj bolesti. Dajte, i ja ću otići.

Jakov je šutio. On bi se rado bio otresao Matvjeja, ali da mu dade novac, nije mogao, budući da je sve bilo uloženo u poslove. A i u cijeloj lozi Terehova još se nije dogodilo da se braća dijele. Dioba je — propast.

Jakov je neprestano šutio i čekao da Matvjej ode, te je stalno pogledavao u sestru, strahujući da se ona ne umiješa i da ne otpočne opet grdnja, kao jutros. Kad Matvjej napokon ode, on nastavi čitanje, ali više nije bilo zadovoljstva, od klanjanja do zemlje otežala mu glava i smrkavalo se pred očima, i bi mu dosadno da sluša svoj tihi i tužni glas. Kad bi katkada noću tako klonuo duhom, onda bi to tumačio nesanicom, a danju ga je to opet plašilo i počelo mu se pričinjati, kao da mu u glavi i ramenima sjede đavoli.

Kad nekako završi molitvu, nezadovoljan i srdit, on pođe u Šutejkino. Još jesenas su radnici kopali jarak oko *Progonaje* i zadužili se u krčmi osamnaest rubalja, pa je sada trebalo zateći u Šutejkinu njihova poduzetnika i naplatiti od njega taj novac. Od raskravljena snijega i vijavice put se iskvario i postao crn i pun rupčaga, a mjestimice već i izlokan; snijeg se sa strana naslagao do puta, tako da se moralo ići kao po usku nasipu, a skretati ustranu pri susretu bilo je veoma teško. Nebo se bijaše natuštilo još ujutro, a puhao je i vlažan vjetar...

U susret je išla duga povorka kola: seljanke su vozile cigle. Jakov je morao skrenuti s puta, i njegov konj upade u snijeg do trbuha, saonice za jednog putnika nagnuše se udesno, a on, da se ne prevali, nagne se na lijevu stranu, i tako je sjedio cijelo vrijeme. Dok se pored njega polako kretao niz kola, on je kroz vjetar slušao škripu saonica, dahtanje mršavih konja i seljanke, kako vele za njega: »Bogomoljac

putuje,« a jedna od njih, pogledavši sažalno njegova konja, reče brzo:

— Čini se, da će snijeg trajati do Đurđevdana. Jadni konji!

Jakov je sjedio nezgodno, povijen, i žmirkao očima zbog vjetra, a pred njim promicahu čas konji, čas cigle. I možda zato, što mu je bilo nezgodno i što ga je boljelo u slabinama, njemu najednom bijaše krivo, te mu se posao, radi kojega je putovao, učini beznačajnim, i on se sjeti, da bi mogao sutra poslati radnika u Šutejkino. Odnekud opet, kao i prošle besane noći, padoše mu na pamet riječi o devi, a zatim ga obuzeše kojekakve uspomene, čas o seljaku, koji je prodao ukradena konja, čas o pijanici, čas o seljankama, koje su mu davale u zalog samovare.

Naravno, svaki se trgovac trudi da uzme što više, ali je Jakov osjećao zamor od toga, što je trgovac, te zaželje da ode nekamo daleko od takva načina života, i bi mu dosadno od misli, da večeras treba još očitati i večernju. Vjetar ga je udarao ravno u lice i šuškao mu oko ovratnika, te se činilo, da mu šapuće ove misli, donoseći ih sa širokog, bijelog polja...

Promatrajući to polje, koje je poznavao još od djetinjstva, Jakov se sjeti, da se isto tako bojao i da su ga iste misli obuzimale u mladosti, kada je sanjario i kolebao u vjeri.

Strašno se plašio ostati sam u polju; on okrene natrag i polako pođe za nizom kola, dok su se seljanke smijale i govorile:

— Bogomoljac se vraća.

Kod kuće, zbog posta, nisu ništa kuhali niti grijali samovar, i dan se zbog toga činio veoma dug. Jakov Ivanič je već odavno ispregao konja, poslao brašno na stanicu i dvaput počeo čitati psaltir, a do večeri je bilo još jako daleko. Aglaja je već bila oprala sav pod i u dokolici je prevrtala po sanduku, kojega poklopac bijaše iznutra oblijepljen etiketama s boca. Matvjej, gladan i tužan, sjedio je i čitao, ili prilazio holandskoj peći i dugo promatrao kaljeve dijelove, koji ga podsjetiše na tvornicu. Dašutka je spavala, zatim, probudivši se, ode da napoji stoku. Dok je vadila vodu iz bunara, prekinu joj se konopac i kanta pade u vodu. Radnik poče tražiti čaklju da izvuče kantu, a Dašutka je koračala za njim bosa

po prljavom snijegu, nogama crvenim kao u guske, i ponavljala: »Ondje je ponor!« Htjela je reći, da je u bunaru dublje negoli može doprijeti čaklja, ali je radnik nije razumijevao, a po svoj mu je prilici bila i dosadila, jer se iznenada osvrnu i izgrdi je nepristojnim riječima. Jakov Ivanič, koji je uto izašao u dvorište, začu kako Dašutka odgovara radniku brzom i dugačkom paljbom grdnji, što ih je mogla naučiti samo u krčmi, od pijanih seljaka.

— Što je to, bezobraznice jedna? — viknu joj on i čak se uplaši. — Kakve su to riječi?

Ona pogleda oca u nedoumici, tupo, ne razumijevajući zašto ne treba izgovarati takve riječi. On htjede da joj očita lekciju, ali mu se ona učini tako divlja, mračna, i prvi put otkako je bila kod njega bude mu jasno, da ona ni u što ne vjeruje. I sav taj život u šumi, u snijegu, s pijanim seljacima, sa psovkom, učini mu se tako divlji i mračan, kao i ova djevojka, i, umjesto da joj očita lekciju, on samo odmahnu rukom i vrati se u sobu.

Uto dođoše Matvjeju opet žandar i Sergej Nikanorič. Jakov Ivanič se sjeti, da ti ljudi također ni u što ne vjeruju i da ih to nimalo ne dira, i život mu se učini tako čudnovat, glup i mračan, kao u psa. On se gologlav prošeta dvorištem, a zatim izađe na cestu i dugo hodaše stisnutih pesnica; uto počeše padati krupne pahuljice; njegova se brada lelujala na vjetru, neprestano je tresao glavom, jer mu je nešto pritiskivalo glavu i ramena, kao da su na njima sjedili đavoli, i činilo mu se, da to ne ide on, već neka zvijer, golema, strašna zvijer, pa ako samo vikne, glas će mu odjeknuti kao rika kroz polje i šumu, i svi će se poplašiti ...

V

Kad se vrati u kuću, žandara ne bijaše, dok je bifedžija sjedio u Matvjejevoj sobi i nešto računao na računaljci. On je i prije, gotovo svaki dan, bivao u ovoj krčmi; prije je dolazio Jakovu Ivaniču, a u posljednje vrijeme — Matvjeju. Stalno je nešto računao, a pri tome bi mu se lice stezalo i znojilo, ili je tražio novac, ili bi, gladeći bradu, pričao, kako

je nekad na najboljim stanicama spremao sa oficire krišon[1], a na svečanim ručkovima sam posluživao juhu od kečige. Na ovom ga svijetu baš ništa nije zanimalo osim bifea, i znao je govoriti samo o jelima, serviranju i vinima. Jednom prilikom, služeći čaj nekoj mladoj ženi, koja je dojila dijete na prsima, i želeći da kaže nešto ljubazno, izrazio se ovako:

— Majčine grudi, to je — bife za dijete.

Računajući na računaljci u Matvjejevoj sobi, on je tražio novaca i govorio, da više ne može živjeti u Progonaji, i ponovio nekoliko puta takvim tonom, kao da se sprema da zaplače:

— Kamo da idem? Kamo sad da idem, pobogu?

Zatim Matvjej uđe u kuhinju i poče čistiti kuhani krumpir, koji je po svoj prilici još jučer negdje sakrio. Nasta tišina, i Jakovu Ivaniču se učini, kao da je bifedžija otišao. Odavno je trebalo početi večernju; on pozva Aglaju i, misleći da nikoga nema u kući, zapjeva bez sustezanja, jakim glasom. Pjevao je i čitao, ali je u mislima izgovarao druge riječi: »Oprosti, gospode! Spasi, gospode!« — i počeo se klanjati do zemlje bez prestanka, kao da je želio da se umori, i neprekidno je tresao glavom, tako da ga je Aglaja gledala u čudu. Bojao se, da ne uđe Matvjej, i bijaše uvjeren da će ući, a osjećao je prema njemu mržnju, koju nije mogao odagnati ni molitvom, ni čestim klanjanjem.

Matvjej polako otvori vrata i uđe u sobu za molitvu .

— Grehota, baš je grehota! — reče on prijekorno i uzdahnu. — Pokajte se, osvijestite se, dragi moj!

Jakov Ivanič, stisnutih pesnica, ne gledajući ga, da ga ne udari, brzo izađe iz sobe. Baš kao i malo prije na cesti, osjećajući se kao grdna, strašna zvijer, prođe kroz hodnike u sobu, sivu, prljavu i punu magle i dima, u kojoj su seljaci obično pili čaj, i tu je dugo šetao iz kuta u kut, teško koračajući, tako da je odzvanjalo posuđe na policama i klatili se stolovi. Bijaše mu jasno, da je i sam nezadovoljan svojom vjerom i da se više ne može moliti bogu kao prije. Trebalo je da se pokaje, da se osvijesti, urazumi, da živi i da se moli nekako drukčije. Ali, kako da se moli bogu? Pa možda ga sve ovo samo đavo napastuje, i tu se ništa ne može . . .? Što će i

---

[1] franc. *cruchon* — smjesa od bijelog vina s rumom i konjakom, pripremljena sa svježim voćem (op. ur.).

kako će? Što da radi? Tko će ga naučiti? Kakva nemoć! On se zaustavi i, uhvativši se za glavu, počne misliti, ali to, što je u blizini bio Matvjej, smetalo mu je da mirno razmišlja. I on brzo izađe iz sobe.

Matvjej je sjedio u kuhinji pred zdjelom s krumpirom i jeo. Odmah do peći sjedile su jedna do druge Aglaja i Dašutka te motale vunu. Između peći i stola, za kojim je sjedio Matvjej, stajala je opružena daska za glačanje, a na njoj hladno glačalo.

— Sejo — zamoli Matvjej — dajte mi ulja!

— Tko na današnji dan jede ulje? — zapita Aglaja.

— Ja, sejo, nisam kaluđer, nego svjetovnjak. A zbog slaba zdravlja, ne samo da mogu jesti ulje, nego čak i mlijeko.

— Da, kod vas u tvornici sve je dopušteno.

Aglaja uze s police bocu s uljem i stavi je pred Matvjeja, lupnuvši ljutito i sa pakosnim smiješkom, po svoj prilici zadovoljna, što je on takav grešnik.

— A ja ti velim: ne smiješ jesti ulja! — viknu Jakov.

Aglaja i Dašutka zadrhtaše, a Matvjej, kao da ne ču, nali ulja u svoju zdjelu i nastavi jesti.

— A ja ti velim: ne smiješ jesti ulja! — viknu još jače Jakov, sav pocrvenje i najednom uze zdjelu, diže je povrh glave i iz sve snage tresnu njome o zemlju, tako da se razbila u komadiće. — Ne govori! — viknu goropadnim glasom, premda Matvjej ne reče ni riječi. — Ne govori! — ponovi i tresnu pesnicom o stol.

Matvjej priblijedi i ustade.

— Brale! — reče on, žvačući i dalje. — Brale, priberite se!

— Smjesta napolje iz moje kuće! — viknu Jakov. Bijaše mu odvratno mršavo Matvjejevo lice i njegov glas, i mrvice na brkovima, i to, što on žvače. — Napolje, kad ti kažem!

— Brale, smirite se! Obuzeo vas je đavolski bijes!

— Šuti! (Jakov tresnu nogom.) Odlazi, sotono!

— Vi ste, ako želite znati — nastavi Matvjej jače, počinjući također da se ljuti — vi ste otpadnik od boga i heretik. Prokleti đavoli zaklonili su od vas pravu svjetlost i vaša molitva nije ugodna bogu. Pokajte se, dok još nije kasno! Grešnikova je smrt grozna! Pokajte se, dragi moj!

Jakov ga uhvati za ramena i povuče od stola, a on još više problijedi i, uplašivši se, zbunjen poče mrmljati: »Šta je to?« — te odupirući se i naprežući, da se oslobodi od Jakovljevih ruku, uhvati ga nehotice oko vrata za košulju i podere mu ovratnik; Aglaji se pak učini, da on želi tući Jakova, pa ciknu, dohvati bocu s uljem i tresnu iz sve snage mrskog brata posred tjemena. Matvjej posrnu i njegovo lice u trenutku posta mirno i ravnodušno. Jakov, teško dišući, uzbuđen i osjećajući zadovoljstvo, što je boca pri udaru u glavu prsnula kao živa, ne dade mu da padne i nekoliko je puta (toga se dobro sjećao) pokazivao Aglaji prstom glačalo; i tek kad po njegovim rukama poteče krv i začu se sitni plač Dašutkin, te kad uz tresak pade daska za glačanje i na nju se poput vreće svali Matvjej, Jakov prestade osjećati mržnju i shvati što se dogodilo.

— Neka crkne, tvornički pastuh! — reče s gnušanjem Aglaja, ne puštajući glačalo iz ruku; bijela i krvlju uprljana marama spade joj s ramena, a sijeda kosa se rasu. — Tako mu i treba!

Sve je bilo grozno. Dašutka je sjedila na podu kraj peći s pređom u ruci, jecala i neprestano se klanjala, izgovorajući nakon svakog poklona: »Uf, uf!« Ali Jakovu se ništa nije činilo tako grozno, kao kuhani krumpir u krvi, te se plašio, da ne nagazi na nj; a bijaše mu isto tako grozno još nešto, što ga je morilo kao ružan san i činilo mu se još opasnije, i što nikako nije mogao u prvom trenutku shvatiti. To je bio bifedžija Sergej Nikanorič, koji je stajao na pragu s računima u ruci, vrlo blijed, i s užasom gledao ono, što se događa u kuhinji. Tek kad se okrenuo i brzo prošao kroz hodnik, a odatle van, Jakovu bude jasno tko je to, i pođe za njim.

Brišući putem ruke o snijeg, on poče razmišljati. Pade mu na pamet, da je radnik tražio, da noći kod kuće u selu i da je već davno otišao; jučer su klali svinju, i goleme, krvave mrlje vidjele su se u snijegu, na saonicama, čak je i jedna strana bunarskih balvana bila poprskana krvlju, pa kad bi sada i cijela Jakovljeva porodica plivala u krvi, ne bi se to moglo činiti sumnjivo. Kriti ubojstvo teško je, ali znajući da će se pojaviti stanični žandar, koji će zviždukati i podrugljivo se smješkati, da će doći seljaci i čvrsto svezati Jakovu i Aglaji ruke i u povorci ih odvesti u općinu, a odatle

u grad, i da će putem svi upirati prstom u njih i veselo govoriti: »Bogomolove vode!« — sve se to učini Jakovu groznije od svega, i on htjede da nekako razvuče vrijeme, da ne proživi taj sram odmah, već drugom prilikom, kasnije.

— Mogu vam posuditi tisuću rubalja ... — reče on, dostigavši Sergeja Nikanoriča. — Ako nekome kažete, kakve koristi od toga ... a čovjeka, svejedno, ne možeš uskrisiti. — I, jedva sustižući bifedžiju, koji se nije osvrtao i koji se trudio da ide brže, on nastavi:

— Pa mogu dati i tisuću i pô ...

On zastade, jer se bijaše zapuhao, a Sergej Nikanorič pođe dalje sve jednako brzo, po svoj prilici bojeći se, da i njega ne ubiju. Tek kad prođe branik i prijeđe polovicu puta, koji je vodio od branika do stanice, on se uzgred osvrnu i uspori korake. Na stanici i duž pruge već su gorjele svjetiljke, crvene i zelene, vjetar se stišao, ali krupan snijeg je neprestano padao i put opet pobijelje. I tek gotovo kod same stanice Sergej Nikanorič se zaustavi, zamisli se za trenutak i odlučno krenu natrag. Spuštao se mrak.

— Jakove Ivaniču, dajte tisuću i pô — reče on polako, dršćući cijelim tijelom. — Pristajem.

VI

Novci Jakova Ivaniča ležali su u gradskoj štedionici, i banka ih je posuđivala drugima. Kod kuće je on držao neznatnu svotu, samo onoliko, koliko mu je trebalo radi obrta. Ušavši u kuhinju, on napipa limenu svjetiljku i u plavom sjaju petrolejskog plamena ugleda Matvjeja, koji još ležaše na podu kraj stola, ali već bijaše pokriven bijelom ponjavom, te su mu se vidjele samo čizme. Zričak je pjevao. Aglaja i Dašutka nisu bile u svojim sobama: obje su sjedile u sobi za čaj, kraj tezge, i šutke motale vunu. Jakov Ivanič ode sa svjetiljkom u svoju sobu i izvuče ispod kreveta sandučić, u kojem je držao novac za isplatu. Ovaj put je imao na kupu samo četiri stotine dvadeset rubalja u banknotama i trideset i pet rubalja u srebru; od banknota se širio težak, neugodan zadah. Stavivši novac u kapu, Jakov Ivanič izađe u dvorište, a zatim

na kapiju. Išao je i osvrtao se na sve strane, ali bifedžije nije bilo.

— Hej! — viknu Jakov.

Kod samog prijelaza odvoji se od branika mračna prilika i neodlučno mu pođe u susret.

— Zašto tako sporo idete? — progovori ljutito Jakov, prepoznavši bifedžiju. — Evo vam: ovdje je malo manje od pet stotina... Nemam više kod kuće.

— Dobro... Veoma sam vam zahvalan — mrmljao je Sergej Nikanorič, pohlepno uzimajući novce i trpajući ih u džepove; sav je drhtao, i to se zamjećivalo, iako je bio sumrak. — A vi, Jakove Ivaniču, budite mirni... Zašto da brbljam? Znam svoj posao: bio sam i otišao. Kao što se kaže: ništa ne znam i ništa nisam vidio... — i tu doda, uzdahnuvši:

— Proklet život!

Stajali su trenutak šutke, ne gledajući jedan drugoga.

— Pa to se kod vas dogodi ni zbog čega, đavo bi ga znao kako... — reče bifedžija, drhteći. — Sjedim ja tako, računam, kad najednom galama... Pogledam na vrata, a vi zbog ulja... A gdje je on sad?

— Leži tamo u kuhinji.

— Trebalo bi da ga nekamo odvezete... Našto čekati?

Jakov ga šutke isprati do stanice, a zatim se vrati kući i upregne konja, da odveze Matvjeja u Limarovo. Odlučio je, da ga odveze u Limarovsku šumu i da ga tamo ostavi na putu, a zatim će svima reći, da je Matvjej otišao u Vedenjapino i da se nije vratio, i svi će onda pomisliti, kako su ga ubili prolaznici. On je znao, da time ne će nikoga prevariti, ali kretati se, raditi nešto, biti u poslu, nije tako teško, kao sjediti i čekati. Zovnu Dašutku i zajedno s njom odveze Matvjeja. A Aglaja ostade da sprema u kuhinji.

Kad su se Jakov i Dašutka vraćali natrag, zadrža ih kod prijelaza spušteni branik. Prolazio je dugi teretni vlak, koji su vukle dvije lokomotive, teško huktajući i izbacujući iz dimnjaka snopove rumenih iskara. Kod prijelaza, na domaku stanice, prednja lokomotiva jako zapišta.

— Pišti... — reče Dašutka.

Vlak napokon prođe, i stražar, ne žureći, podigne branik.

— To si ti, Jakove Ivaniču? — reče on. — Nisam te prepoznao, da si mi zdrav i bogat!

A zatim, kad stigoše kući, trebalo je spavati. Aglaja i Dašutka legle su jedna pored druge, pošto su sebi prostrle u sobi za čaj, a Jakov sebi namjesti na tezgi. Prije nego će leći, ne pomoliše se bogu i ne upališe kandilo. Ni jedno od njih troje ne zaspa sve do jutra, ali ne progovoriše ni riječi, i činilo im se cijele noći, da netko gore na praznom katu tumara.

Nakon dva dana dođu iz grada policijski pisari i istražitelj, te izvršiše pretragu, najprije u Matvjejevoj sobi, a zatim u cijeloj krčmi. Najprije su saslušali Jakova, i on im reče, da je Matvjej u ponedjeljak predvečer otišao u Vedenjapino da posti i da su ga, vjerojatno, putem ubili pilari, koji rade na pruzi. A kad ga istražitelj zapita, kako se to moglo dogoditi, da su Matvjeja našli na putu, a njegovu kapu kod kuće — zar je bez kape otišao u Vedenpajino? — i zašto pored njega na putu u snijegu ne nađoše ni kapi krvi, iako mu je glava bila probijena, a lice i grudi crni od krvi, Jakov se zbuni, smete i odgovori:

— Ne znam.

I dogodi se upravo ono, čega se Jakov bojao: došao je žandar, policijski činovnik je pušio u sobi za molitvu, i Aglaja ga je grdila, i svašta je rekla policijskom pristavu, a kad su zatim poveli Jakova i Aglaju iz dvorišta, na kapiji se skupili seljaci i govorili: »Bogomolove vode!« I činilo se, kao da se svi raduju.

Žandar je na saslušanju rekao otvoreno, da su Matvjeja ubili Jakov i Aglaja, kako se ne bi s njime podijelili, a budući da je Matvjej imao svojih novaca, koji pri pretresu nisu nađeni, jasno je, da su se novcima koristili Jakov i Aglaja. Saslušali su i Dašutku. Ona reče, da su se stric Matvjej i tetka Aglaja svaki dan svađali i umalo što se nisu tukli zbog novca, a stric je bio bogat, jer je čak i nekoj svojoj ljepotici poklonio devet stotina rubalja.

Dašutka ostade u krčmi sama. Nitko više nije dolazio na čaj i rakiju, i ona je čas spremala sobe, čas pila medovinu i jela perece; ali nakon nekoliko dana saslušaše i stražara kod prijelaza, i on reče, da je u ponedjeljak u kasno veče vidio kako se Jakov sa Dašutkom vraćao iz Limarova. Dašutku također uhvatiše, odvedoše u grad i zatvoriše. Ubrzo se iz Aglajinih riječi saznalo, da je ubojstvu prisustvovao i

Sergej Nikanorič; kod njega izvršiše prometačinu i nađoše novce na veoma sumnjivu mjestu, u valjenkama[1] ispod peći, i to sve samu sitninu, osim trista rubalja u banknotama. On se zaklinjao, da ih je zaradio i da krčmu nije posjetio ima više od godine dana, dok svjedoci izjaviše, da je bio siromah, da mu je u posljednje vrijeme novac bio jako potreban i da je svaki dan išao u krčmu da traži zajam od Matvjeja, dok je žandar pričao, kako je na dan ubojstva i on išao dvaput s bifedžijom u krčmu, da mu pomogne da dobije zajam. Usput se sjetiše, da u ponedjeljak uveče Sergej Nikanorič nije izlazio pred mješoviti vlak, već je nekamo otišao. I njega uhapsiše i poslaše u grad.

Nakon jedanaest mjseci bijaše suđenje.

Jakov Ivanič bijaše jako ostario, oslabio i govorio je polako, kao bolesnik. Osjećao se slab, jadan, manji od svih, i činilo se, kao da je od grižnje savjesti i priviđenja, koja ga nisu napuštala ni u tamnici, njegova duša isto tako ostarjela i smršavjela kao i tijelo. Kad je bilo spomenuto, da on ne ide u crkvu, predsjednik ga upita:

— Jeste li vi raskolnik?

— Ne znam — reče on.

On više ni u što nije vjerovao, ništa nije znao niti razumio, a nekadašnja vjera bijaše mu sada odvratna i činjaše mu se nerazumna i mračna. Aglaja se nikako nije smirivala, pa je i dalje grdila pokojnika Matvjeja, okrivljujući ga za svu nesreću. Sergeju Nikanoriču je umjesto zalisaka izrasla brada; na suđenju se znojio, crvenio i, očevidno, stidio surog domaćeg sukna, kao i toga, što su ga posadili na istu klupu sa prostim seljacima. Branio se nevješto, želeći da dokaže da u krčmi nije bio cijelu godinu, upuštao se u prepirku sa svakim svjedokom, a publika mu se smijala. Dašutka se udebljala, dok je bila u zatvoru; na suđenju nije razumijevala pitanja, koja su joj postavljali, i samo je rekla, da se ona kad su čiču Matvjeja ubijali, najprije jako uplašila, a poslije — ništa.

Sve četvoro bijahu proglašeni krivima za ubojstvo iz koristoljublja. Jakova Ivaniča osudiše na dvadeset godina robije, Aglaju na trinaest i pô, Sergeja Nikanoriča na deset, a Dašutku na šest.

---

[1] vrst čizama, kojima je gornji dio (sare) načinjen od debele tkanine.

VII

Kasno uveče zaustavi se na Dueskom keju na otoku Sahalinu strani parobrod i zatraži ugljena. Zamoliše komandanta, da počeka do jutra, ali on ne htjede ni časak časiti, govoreći, ako se u toku noći pokvari vrijeme, onda će riskirati da ode bez ugljena. U Tatarskom tjesnacu vrijeme se može naglo promijeniti za kakvih pola sata, a tada sahalinske obale postaju opasne. A već je bilo zahladilo i dizali su se prilični valovi.

Iz Vojvodske tamnice, najružnije i nasurovije od svih sahalinskih tamnica, potjeraše u rudnik grupu robijaša. Trebalo je natovariti ugljenom barke, zatim ih s pomoću lake parne lađice vući do broda, koji je bio više od pola kilometra od obale, i tu je trebalo da počne pretovar — težak posao, kad barka udara o brod, a radnici se jedva drže na nogama od morske bolesti.

Robijaši, koji su tek bili ustali sa postelje, išli su sanjivi obalom, spotičući se u mraku i zveckajući okovima. Na lijevoj strani vidjela se visoka strma obala, neobično mračna, a desno — gusta, neprozirna tama, u kojoj je hučalo more, šireći težak, jednoličan zvuk: »A . . . a . . . a . . . a«, i samo kad bi nadzornik pripalio lulu, pa bi u taj čas, na trenutak bili osvijetljeni stražar s puškom i dva tri robijaša u blizini, grubih lica, ili kad bi se s fenjerom približio vodi, tek onda bi se mogli bolje raspoznati pjenušavi hrptovi prednjih valova.

U toj grupi bijaše i Jakov Ivanič, prozvan na robiji Metla, zbog svoje duge brade. Po imenu i prezimenu odavno ga nitko više nije zvao, nego su ga zvali naprosto Jaška. Bijaše na zlu glasu, jer je tri mjeseca nakon dolaska na robiju, osjećajući jaku, nesavladivu tugu za kućom, podlegao iskušenju i pobjegao, ali su ga brzo uhvatili i osudili na vječitu robiju te mu udarili četrdeset batina; zatim su ga još dvaput kažnjavali šibom zbog upropaštavanja državnog odijela, iako to odijelo oba puta bijahu od njega ukrali. Tuga za kućom začela se u njemu još onda, kada su ga tjerali u Odesu, i robijaški se vlak bio zaustavio noću na Progonaji, dok se Jakov, naslonjen na prozor, upinjao da vidi svoju kuću, premda u mraku nije ništa vidio.

O rodnome mjestu nije imao s kim porazgovoriti. Sestru Aglaju poslali su na robiju u Sibir, ali se nije znalo, gdje je ona sada. Dašutka je bila na Sahalinu, dali su je nekom naseljeniku za domaćicu u nekom dalekom naselju; o njoj se ništa nije čulo, samo je neki naseljenik, koji je dopao u Vojvodsku tamnicu, pričao Jakovu, kao da ona već ima troje djece. Sergej Nikanorič je služio kao lakaj kod činovnika, tu blizu Due, ali Jakov nije mogao računati, da će se s njim ikada vidjeti, jer se Sergej stidio poznanstva s robijašima iz redova prostog staleža.

Grupa dođe u rudnik i razmjesti se po pristaništu. Govorilo se, da utovara ne će biti, jer se vrijeme mršti i brod se sprema za odlazak. Vidjele su se tri svjetlosti. Jedna se od njih kretala, to je laka, brza lađica prilazila brodu, i sad se činilo, kao da se već vraća da javi, hoće li biti posla ili ne će.

Drhteći od jesenje hladnoće morske vlage, umotavajući se u svoju kratku, poderanu bundicu, Jakov Ivanič je gledao pažljivo, ne trepćući, na onu stranu, gdje mu je bio zavičaj. Od dana, otkako je počeo živjeti u istoj tamnici s ljudima dotjeranim ovamo iz raznih krajeva — sa Rusima, Ukrajincima, Gruzincima, Kinezima, Fincima, Ciganima, Židovima, — i otkako je slušao njihove razgovore, gledao njihove muke, on se opet počeo vraćati bogu, i činilo mu se, da je napokon upoznao pravu vjeru, onu istu, za kojom je tako dugo žudio i koju je tako dugo tražio, a nije je nalazila ni cijela njegova loza, počevši od babe Avdotje. Sve je već znao i razumio, gdje je bog i kako mu treba služiti, ali mu je samo jedno bilo nerazumljivo: zašto je ljudska sudbina tako različita, zašto tu istu vjeru, koju ljudi dobivaju od boga badava, zajedno sa životom, on dobiva tako skupo, da mu se od svih tih strahota i muka, koje će, očevidno, trajati sve do njegove smrti, tresu i ruke i noge, baš kao pijancima?

Napregnuto je gledao u mrak, i činilo mu se, da tisuću kilometara kroz ovu tamu vidi zavičaj, vidi rodnu guberniju, svoj kotar, Progonaju, da vidi mrak, divljinu, bezdušnost i tupu, surovu, životinjsku ravnodušnost ljudi, koje je tamo ostavio. Vid mu se zamaglio od suza, ali je on neprestano gledao u daljinu, gdje su jedva sjale blijede svjetiljke broda, i srce ga je boljelo od tuge za zavičajem, i želio je da živi i

da se vrati kući, da ondje priča o svojoj novoj vjeri, da spasi od propasti makar jednog čovjeka i da proživi bez muka bar jedan dan.

Lađica dođe i nadzornik glasno objavi, da utovara ne će biti.

— Natrag! — zapovjedi on. — Mirno!

Začu se kako na brodu skupljaju sidreni lanac. Puhao je već jak vjetar, koji prodire kroz kosti, a negdje gore na strmoj obali škriputalo je drveće. Po svoj prilici, počinjala je bura.

ARIJADNA

Na palubi broda, koji je plovio iz Odese u Sevastopolj, priđe mi da zapali cigaretu neki gospodin, prilično lijep, s okruglom bradicom, i reče:

— Pogledajte ove Nijemce, koji sjede kraj dizalice za jedra. Kad se sastanu Nijemci ili Englezi, onda razgovaraju o cijenama vune, o ljetini i svojim ličnim poslovima, ali kad se odnekud sastanemo mi, Rusi, onda govorimo samo o ženama i uzvišenim stvarima. Ali glavno je — o ženama.

Lice ovoga gospodina bijaše mi već poznato. Uoči toga dana vraćali smo se istim vlakom iz inozemstva, i u Voločisku vidjeh kako je u vrijeme carinskog pregleda stajao zajedno s damom, svojom suputnicom, pred čitavim brdom kovčega i košara, punih ženskih haljina, i kako je bio zbunjen i utučen, kad je trebalo platiti carinu za nekakvu svilenu krpu, dok je njegova suputnica protestirala i prijetila, da će se nekome žaliti; zatim na putu za Odesu vidjeh kako je u ženski odjel unosio sad piroške, sad naranče.

Bijaše malo vlažno, lađa se lagano ljuljala i dame uđoše u kabine. Gospodin s okruglom bradicom sjede kraj mene i nastavi:

— Da, kad se Rusi sastanu, onda govore samo o uzvišenim stvarima i ženama. Mi smo tako inteligentni, tako važni, da izričemo samo istinu i sposobni smo da rješavamo samo suptilna pitanja. Ruski se glumac ne umije pretvarati, on i u vodvilju igra ozbiljno; tako i mi: kad treba govoriti o sitnicama, onda ih ne tretiramo drugačije negoli sa više točke gledišta. To je nedostatak odvažnosti, iskrenosti i jednostavnosti. Meni se čini, da o ženama tako često razgovaramo zato, što nismo zadovoljni. Mi i suviše idealno gledamo na žene,

od stvarnosti zahtijevamo nerazmjerno više, negoli nam ona može dati, daleko smo od toga, da dobijemo ono što želimo, i na kraju se javlja nezadovoljstvo, razočaranje, duševna patnja, a što koga boli, o tome i govori. Ne će li vam biti dosadno, ako nastavimo ovaj razgovor?

— Ne, ni najmanje.

— Onda mi dopustite da se predstavim — reče moj suputnik, dignuvši se malo. — Ivan Iljič Šamohin, takoreći, moskovski vlastelin... A vâs ja dobro poznajem. — On sjede i nastavi, gledajući me ljubazno i iskreno ravno u lice:

— Ove stalne razgovore o ženama nekakav osrednji filozof, kao što je Max Nordau, objasnio bi erotičkim ludilom ili time, što smo feudalni robovi, i tako dalje, a ja na tu stvar gledam drukčije. Ponavljam: nismo zadovoljni, zato što smo idealisti. Mi želimo, da bića, koja rađaju nas i našu djecu, budu iznad nas, iznad svega na svijetu. Kad smo mladi, opjevavamo u pjesmama i uzdižemo do božanstva one, u koje se zaljubimo; ljubav i sreća — kod nas su sinonimi. U Rusiji se prezire brak, koji nije potekao iz ljubavi, čulnost je smiješna i ulijeva odvratnost, te najveći uspjeh postižu oni romani, u kojima su žene lijepe, poetične i uzvišene, a što se Rus odavno oduševljava Rafaelovom Madonom ili što se brine o emancipaciji žena, kažem vam, tu nema ništa namješteno. Ali evo, u čemu je nesreća. Tek što se oženimo, ili se vežemo s nekom ženom, prođe jedno dvije, tri godine, a mi smo već razočarani i prevareni, vežemo se s drugom, pa opet razočaranje, opet užas, i na kraju krajeva smo uvjereni, da su žene lažne, sitne, sujetne, nepravedne, nedorasle i okrutne — jednom riječju, ne samo da nisu iznad, već da su duboko ispod nas muškaraca; nama, nezadovoljnim i prevarenim, ne preostaje ništa drugo, nego da gunđamo i da usto pričamo o onome, u čemu smo se tek gorko prevarili.

Dok je Šamohin govorio, zamijetih, da su mu ruski jezik i ruska sredina veoma godili. To po svoj prilici bijaše zato, što se u inozemstvu jako zaželio domovine. Hvaleći Ruse i smatrajući ih velikim idealistima, on nije govorio loše o strancima, i to mu je išlo u prilog. Također se jasno vidjelo, da mu u duši sve nije u redu i da bi htio više govoriti o samome sebi negoli o ženama, te da ćeš sada neizbježno čuti neku dugu pripovijest, sličnu ispovijedi.

I zaista, kad zatražismo bocu vina i ispismo po čašu, on poče ovako:

— Sjećam se, u jednoj Veltmanovoj priči netko govori: »Dakle, to je pripovijest.« A drugi mu odgovara: »Ne, to nije pripovijest, već samo uvod u pripovijest.« Tako i to, što sam dosad govorio, samo je uvod, a ja upravo hoću da vam ispričam svoju posljednju avanturu. Oprostite, još vas jednom pitam: nije li vam dosadno da slušate?

Ja rekoh, da nije dosadno, i on nastavi:

— Radnja se događa u moskovskoj guberniji, u jednom od njezinih sjevernih kotareva. Moram vam reći, da je tu priroda divna. Naše se imanje nalazi na visokoj obali rječice, kod takozvane brzice, gdje voda huči i danju i noću; zamislite veliku staru bašču, prijatne lijehe sa cvijećem, košnice, voćnjak dolje, rijeku s bujnim vrbakom, koji se u vrijeme velike rose čini zagasit i kao da sijedi, a s one strane obale livadu i iza livade, na brijegu, strašnu, mračnu šumu. U toj šumi svuda rastu mlječike, a u najgušćem dijelu žive irvasi. Sve mi se čini, i kad umrem, i kad me zabiju u lijes, sanjat ću rana jutra, kad, znate, bole oči od sunca, ili opet divne proljetne večeri, kad u bašči ili iza bašče pjevaju slavuji i vivci, dok iz sela dopire harmonika, u kući sviraju na klaviru, rijeka huči — jednom riječju: takva muzika, da se čovjeku i smije i glasno plače. Ziratne je zemlje malo, ali nas spasavaju livade, koje zajedno sa šumom daju godišnje oko dvije tisuće. Ja sam jedinac u oca, a mi smo obojica skromni ljudi, i ti novci, uz očevu penziju, bili su nam dovoljni. Prije tri godine, kad sam završio sveučilište, ostao sam u selu, tu sam se bavio gospodarstvom i stalno sam čekao da ću dobiti mjesto, a što je glavno, bio sam jako zaljubljen u jednu neobično lijepu, čarobnu djevojku. Ona je bila sestra moga susjeda, plemića Kotlovića, propalog plemića, koji je na imanju gojio ananase, neobične breskve, imao je gromobrane, vodoskok na sredini dvorišta i istodobno ni prebijene pare u džepu. Ništa nije radio i ništa nije znao; bijaše nekako mlitav i kao da je načinjen od prekuhane repe; liječio je seljake homeopatijom i bavio se spiritizmom. Uostalom, on je bio pažljiv čovjek, mek i dosta pametan, ali ja ne volim tu gospodu, koja govore s duhovima i liječe seljanke hipnozom. Prije svega, s ljudima, kojih um nije slobodan te uvijek brkaju pojmove,

i razgovarati je vrlo teško, a drugo, oni obično nikoga ne vole, sa ženama ne žive, i ta tajanstvenost neugodno djeluje na osjetljive ljude. I njegova vanjština nije mi se sviđala. Bio je visok, debeo, plav, male glave, malih, sjajnih očiju i bijelih, mekih prstiju. Pri rukovanju nije ruku stezao, već mijesio. I neprestano se nešto ispričavao. I kad traži nešto — ispričava se, i kad daje — opet se ispričava.

Što se tiče njegove sestre, to lice je iz sasvim druge opere. Valja znati, da u djetinjstvu i mladosti nisam poznavao Kotloviće, jer je moj otac bio profesor sveučilišta u N. i dugo smo živjeli u unutrašnjosti, a kad sam se s njima upoznao, onda su toj djevojci bile pune dvadeset i dvije godine i ona je već odavno bila završila institut i provela dvije, tri godine u Moskvi kod bogate tetke, koja ju je izvodila u društva. Kad sam se upoznao i kad sam prvi put govorio s njom, prije svega me je iznenadilo njezino rijetko i lijepo ime — Arijadna. Ono joj je tako lijepo pristajalo! Bila je smeđa, vrlo mršava, vrlo vitka, elastična, graciozna, s otmjenim i neobično plemenitim crtama lica. I njene su oči sjale, ali su bratovljeve sjale hladno i sladunjavo, kao šećerlema, a u njenom pogledu ogledavala se mladost, lijepa i ponosna. Osvojila me je već prvog dana poznanstva — drukčije nije moglo ni biti. Prvi dojmovi bijahu tako snažni, da i dandanas živim u iluzijama, neprestano bih htio da mislim, kako je priroda, kad je nju stvarala, imala nekakvu široku i divnu zamisao. Arijadnin glas, njeni koraci, šešir, pa čak i otisci njenih nogu na pjeskovitoj obali, gdje je pecala krkuše, izazvali su u meni radost i strasnu žeđ za životom. Po divnom licu i po divnim oblicima sudio sam o njenim duševnim osobinama, i svaka Arijadnina riječ, svaki osmijeh zanosili su me, mamili i prisiljavali da pretpostavim u njoj uzvišenu dušu. Ona je bila ljubazna, razgovorljiva, vesela, jednostavna u ophođenju, poetično je vjerovala u boga, poetično razmišljala o smrti, i u njenom duševnom skladu bilo je tako mnogo prelijeva, da su čak i njeni nedostaci imali nekakvu osobitu, ljupku draž. Recimo, zatreba joj novi konj, a novaca nema; no, što zato! Može se nešto prodati ili založiti, a ako se nadstojnik imanja počne kleti, da nema niti što prodati niti što založiti, onda se mogu skinuti s kuća željezni krovovi i prodati tvornici, ili u najgorem slučaju otjerati tegleće konje na trg i prodati ih ondje

u bescjenje. Te su neobuzdane želje od vremena do vremena dovodile cijelo imanje do očaja, ali ih je ona izražavala s takvom elegancijom, da joj se na kraju krajeva, kao nekoj božici ili Cezarevoj ženi, sve opraštalo i dopuštalo. Moja ljubav bijaše dirljiva, i gotovo su je svi zapazili: i moj otac, i susjed, i seljaci. I svi su osjećali sa mnom. Kad sam pokatkad častio seljake rakijom, oni bi se klanjali i govorili:

— Dao bog, te se oženili Kotlevičevom gospođicom!

I sama je Arijadna znala, da je volim. Ona nam je često dolazila na konju ili kolima i provodila katkada čitave dane s ocem ili sa mnom. S mojim starcem ona se bila sprijateljila, on ju je čak naučio tjerati bicikl — to bijaše njezina omiljena zabava. Sjećam se, kako se jednom uveče spremala da vozi, i ja joj pomogoh da se popne na bicikl; u tome trenutku bijaše tako lijepa, da mi se učinilo, kao da sam opekao ruke pri dodiru s njom, i drhtao sam od uzbuđenja, a kad su se njih dvoje, starac i ona, lijepi i graciozni, vozili cestom uporedo, vranac, kojega sretoše, a na kojemu je jašio nadstojnik imanja, pri susretu ustukne ustranu, zato što ga je zaprepastila ljepota. Moja ljubav i moje obožavanje dirali su Arijadnu do nježnosti, i ona je strasno željela da bude isto tako zaljubljena, kao ja, i da mi isto tako odgovori ljubavlju. Tâ to je tako poetično!

Ali voljeti u pravom smislu, kao ja, ona nije mogla, jer je bila hladna i već prilično iskvarena. U nju je već bio ušao đavao, koji joj je i dan i noć šaputao, da je dražesna, božanstvena, i ona, ne znajući točno zašto je upravo stvorena i zašto joj je dan život, sebe u budućnosti nije zamišljala drukčije, nego kao vrlo bogatu i otmjenu damu, i sanjala je o plesovima, trkama, livrejama, raskošnim sobama za prijem, o svome salonu i čitavom roju grofova, knezova, poslanika, čuvenih umjetnika i glumaca, kako je svi obožavaju i dive se njenoj ljepoti i toaletama... Ta žudnja za vlašću i osobnim uspjesima i te stalne misli, sve u istom pravcu, čine da se ljudi ohlade, i Arijadna bijaše hladna: i prema meni, i prema prirodi, i prema muzici. Ali, vrijeme je prolazilo, a prosci se nikako nisu javljali, Arijadna je i dalje živjela kod svoga brata spiritista, poslovi su išli sve gore, tako da već nije imala za što da kupi haljine i šešire i morala je da se pretvara i izvlači, da bi prikrila svoju neimaštinu.

Kao za pakost, dok je još živjela u Moskvi, kod tetke, prosio ju je neki knez Maktujev, bogat čovjek, ali sasvim beznačajan. Ona ga je odlučno odbila, ali ju je sada katkada mučio crv kajanja: zašto ga je odbila? Kao što se naš seljak grsti na kvas sa žoharima, ali ipak pije, tako se i ona s odvratnošću mrštila pri razgovoru o knezu, ali mi je ipak govorila:

— Što god vi rekli, ali u tituli ima nešto neobjašnjivo, čarobno...

Ona je sanjala o tituli, o sjaju, ali istodobno nije htjela ni mene ispustiti. Ma koliko sanjala o proscima, srce ipak nije kamen, i čovjeku je katkada žao svoje mladosti. Arijadna se trudila da se zaljubi, pričinjala se, da voli, i čak mi se klela na ljubav. Ali ja sam čovjek nervozan i osjetljiv. Kad me vole, ja to osjećam čak i na razdaljini, bez uvjeravanja i zakletava, a ovdje je u mene puhao hladni vjetar, i kad mi je govorila o ljubavi, činilo mi se, da slušam pjevanje limenog slavuja. Arijadna je i sama osjećala, da nema dovoljno baruta, jedila se i više puta sam je vidio kako plače. I zamislite, jednom prilikom najedamput me je bila strastveno zagrlila i poljubila — to se dogodilo uveče, na obali — i ja sam po očima opazio, da me ne voli, a zagrlila me jednostavno iz radoznalosti, da sama osjeti: što će iz toga ispasti. Ali mene obuze strah. Ja je uzeh za ruke i rekoh joj očajno:

— Te nježnosti bez ljubavi zadaju mi bol.

— Kakav ste vi... čudak! — reče ljutito i ode.

Po svoj bi prilici prošla još godina, dvije, i ja bih se njome oženio, pa bi se time završio ovaj događaj, ali je sudbina smislila da drukčije udesi našu avanturu. Najedamput se u našem društvu pojavilo novo lice. Arijadninom bratu dođe u goste njegov prijatelj sa sveučilišta, Mihail Ivanič Ljubkov, ljubazan čovjek, za kojega su kočijaši i lakaji govorili: »Ve-e-liki gospodin!« Tako, srednjeg rasta, suhonjav, ćelav, lica kao u dobrog buržuja, neinteresantnog, ali blagog, blijedog, s oštrim njegovanim brkovima, na vratu koža kao u guske, s bubuljicama, i velika jabučica. Nosio je cviker sa širokim crnim gajtanom, vrskao je, ne izgovarajući ni *r* ni *l*, tako da se, na primjer, riječ »sladoled« u njega činila kao »svadoved«. Bio je uvijek veseo i sve mu se činilo smiješno. Oženio se nekako glupo, kad mu je bilo dvadeset godina,

dobio je miraz dvije kuće u Moskvi ispod Djevičinog manastira, počeo ih je popravljati i zidati kupalište, te je upropastio sve do dinara, i sada su njegova žena i četvoro djece živjeli u »Istočnim namještenim sobama« i oskudijevali, jer je trebalo da ih on uzdržava — i to mu je bilo smiješno. Imao je trideset i šest godina, a njegova žena već četrdeset i dvije, pa mu je i to bilo smiješno. Njegova mati, razmetljiva i naduvena žena s plemićkim pretenzijama, prezirala je njegovu ženu i živjela odvojeno sa čitavom gomilom pasa i mačaka, a on je morao da joj daje još sedmadeset i pet rubalja mjesečno; pa i on sam bio je čovjek od ukusa, volio je doručkovati u »Slavenskom bazaru« i ručati u »Ermitažu«; novaca je bilo potrebno mnogo, a ujak mu je davao samo po dvije tisuće godišnje; to mu nije bilo dovoljno, pa je po čitave dane jurio po Moskvi i tražio gdje da posudi, a i to mu je bilo smiješno. Došao je Kotloviču, kako je rekao, zato, da se u krilu prirode odmori od porodičnog života. Za ručkom, večerom i u šetnji on nam je govorio o svojoj ženi, majci, vjerovnicima, sudskim pristavima i smijao im se. Smijao se i sebi i uvjeravao, da je, zahvaljujući toj svojoj navici da posuđuje, stekao niz ugodnih poznanstava. Smijao se bez prestanka, pa smo se i mi smijali. Uz njega i mi počesmo drugačije provoditi vrijeme. Ja sam više volio mirna, takoreći idilična zadovoljstva: volio sam pecanje, večernje šetnje i skupljanje gljiva; Ljubkov je više volio izlete, vatromete i lov sa psima. Tri puta tjedna priređivao je izlete, a Arijadna je s ozbiljnim i oduševljenim licem bilježila na papiru narudžbe: ostrige, šampanjac, bombone, i slala me u Moskvu, naravno, ne pitajući me, imam li novaca. Pa onda na izletima zdravice, smijeh i opet vesele priče o tome, kako ima staru ženu, majku s uhranjenim psima, i kakvi su divni ljudi vjerovnici . . .

Ljubkov je volio prirodu, ali je na nju gledao kao na nešto već odavno poznato, usto kao na nešto, što je ustvari stajalo kudikamo ispod njega i što je stvoreno samo radi njegova zadovoljstva. Recimo, promatra neki divni pejzaž i kaže: »Dobro bi bilo ovdje popiti čaj!« Jednom prilikom, vidjevši Arijadnu, koja je u daljini išla sa suncobranom, mahnu glavom prema njoj i reče:

— Mršava je, a to mi se sviđa. Ne volim debele.

Mene je to neugodno dirnulo. Zamolih ga, da se u mojoj nazočnosti ne izražava tako o ženama. On me pogleda sa čuđenjem i reče:

— Što ima tu loše, ako volim mršave, a ne debele?

Ne odgovorih mu ništa. Zatim, jednom prilikom, budući izvrsno raspoložen i malo veseo, on reče:

— Opazio sam, da se sviđate Arijadni Grigorjevnoj. Čudim vam se, što propuštate priliku.

Meni bijaše nezgodno zbog tih riječi i, zbunjen, iznesoh mu svoj nazor o ljubavi i ženama.

— Ne znam — uzdahnu on. — Po mome mišljenju, žena je žena, a čovjek je čovjek. Neka je Arijadna Grigorjevna, kako kažete, poetična i uzvišena, ali to ne znači, da ona mora biti zvan prirodnih zakona. Sami vidite, da je ona već u takvim godinama, kad joj je potreban muž ili ljubavnik. Ja žene poštujem ništa manje negoli vas, ali mislim, da određeni odnosi ne isključuju poeziju. Poezija je stvar za sebe, a ljubavnik stvar — za sebe. Isto kao i u seoskom gospodarstvu: ljepota prirode je stvar za sebe, a prihod od polja i šumarstva stvar za sebe.

Kad smo ja i Arijadna pecali krkuše, Ljubkov je ležao na pijesku i zadirkivao me, ili me je učio kako treba živjeti.

— Divim vam se, gospodine, kako možete živjeti bez avantura! — govoraše on. — Vi ste mladi, lijepi, interesantni — jednom riječju: čovjek i po, a živite kao kaluđer. Oh, ti starci od dvadeset osam godina! Ja sam stariji od vas gotovo deset godina, a tko je od nas mlađi? Arijadno Grigorjevna, tko?

— Dabome, vi! — odgovori mu Arijadna.

A kad mu je dosađivala naša šutnja i pažnja, kojom smo gledali u plovke, on je odlazio kući, a ona je govorila, gledajući me ljutito:

— Vi zaista niste čovjek, nego, bože mi prosti, nekakva mamina maza. Čovjek treba da se zabavlja, da luduje, griješi, da pati! Žena će vam oprostiti i drskost i bezobrazluk, ali nikada tu vašu hladnokrvnost.

Ona se nije ljutila tek onako, pa nastavi:

— Da čovjek ima uspjeha, treba da bude smion i odlučan. Ljubkov nije tako lijep kao vi, ali je ipak zanimljiviji

od vas i uvijek će imati više uspjeha kod žena, jer nije nalik na vas, on je čovjek...

U njenu glasu osjećala se čak i neka ljutnja. Jednom u vrijeme večere, ne obraćajući se meni, poče govoriti o tome, kako ne bi čamila u selu, kad bi bila muškarac, nego bi putovala, zimi bi živjela negdje u inozemstvu, na primjer u Italiji, kako je ondje lijepo, kako je divna priroda, kakvi su muzeji! Arijadna najednom oduševljeno zaželje da putuju u Italiju. Ona čak udari pesnicom o stol i oči joj zasjaše: treba putovati!

I nakon toga počeše razgovori, kako će lijepo biti u Italiji — ah, Italija, pa ih, pa oh — i tako svaki dan, i kad je Arijadna gledala preko mog ramena, onda sam po njenom hladnom i upornom izrazu vidio, da je u svojim snovima već osvojila Italiju sa svim njenim salonima, otmjenim strancima i turistima i da je nemoguće zadržati je. Ja joj savjetovah, da malo počeka, da odgodi put za godinu, dvije, ali se ona srdito mrštila i govorila je:

— Vi ste hladni kao stara baba.

Ljubkov je bio za put. On je govorio, da to ne će biti skupo i da će on također sa zadovoljstvom poći u Italiju da se odmori od porodičnog života. Ja sam se, na moju veliku žalost, ponašao naivno kao gimnazijalac. Ne od ljubomore, nego predosjećajući nešto strašno i neobično, nastojao sam, kad god sam mogao, da ih ne ostavljam nasamo, a oni su se šalili sa mnom; na primjer, kada sam ušao, pričinjali su se, kao da tek što su se poljubili i tome slično.

Ali jednog lijepog jutra dođe mi njezin debeljuškasti, bijeli brat-spiritist i izrazi želju, da sa mnom govori nasamo. On bijaše čovjek bez volje, i, bez obzira na odgoj i pristojnost, nikako se nije mogao suzdržati a da ne pročita tuđe pismo, kad bi ono ležalo pred njim na stolu. I sada u razgovoru priznade, da je nehotice pročitao Ljubkovljevo pismo Arijadni.

— Iz toga sam pisma saznao, da će ona uskoro otputovati u inozemstvo. Dragi prijatelju, veoma sam uznemiren. Ako boga znate, objasnite mi, ja ništa ne razumijem!

Dok je to govorio, teško je disao, puhao mi je ravno u lice i od njega je mirisalo na kuhanu govedinu.

— Oprostite mi, što vas uvodim u tajne toga pisma — nastavi on — ali vi ste Arijadnin prijatelj, ona vas poštuje! Možda je vama nešto poznato. Ona hoće da putuje, ali s kim? Gospodin Ljubkov se također sprema s njom na put. Oprostite, ali to je čak smiješno od strane gospodina Ljubkova. On je — oženjen, ima djecu... međutim, izjavljuje ljubav, piše Arijadni *ti*. Oprostite, ali to je čudno.

Ja obamrijeh, ruke i noge mi se ukočiše i osjetih bol u prsima. Kao da su mi ondje stavili trougli kamen. Kotlovič od iznemoglosti sjede u naslonjač, i ruke mu se opustiše kao bičevi.

— Što ja tu mogu da učinim? — zapitah.

— Da joj sugerirate, da je uvjerite... Recite sami, što će joj Ljubkov? O, bože, kako je to strašno, kako je strašno! — nastavi on, hvatajući se za glavu. — Ona ima tako divne prilike, kao Maktujev i... drugi. Knez je obožava, i nedavno, mislim prošle srijede, njegov pokojni djed Ilarion je tvrdio apsolutno, kao dva i dva, da će Arijadna biti kneževa žena! Sigurno! Djed Ilarion je već mrtav, ali to je nevjerojatno pametan čovjek. Njegov duh mi dozivamo svaki dan.

Nakon toga razgovora ja cijelu noć nisam spavao, htio sam se ubiti. Ujutro napisah pet pisama i sve ih poderah u sitne komadiće, zatim sam gorko plakao u suši, a onda uzeh od oca novaca i otputovah na Kavkaz bez oproštaja.

Naravno, žena je žena, a muškarac je muškarac, ali zar je moguće da je i u naše doba sve tako prosto, kao što je bilo do potopa, i zar ja, kao kulturan čovjek, koji ima kompliciran duhovni život, treba da protumačim svoju jaku naklonost prema ženi samo time, što su oblici njezina tijela drugačiji od mojih? Kako bi to bilo strašno! Ja bih htio da mislim, da se čovječji genij, koji se borio s prirodom, borio i sa fizičkom ljubavlju kao s neprijateljem, pa ako je i nije pobijedio, ipak mu je pošlo za rukom da se obavije mrežom iluzija o bratstvu i ljubavi, i, bar za mene, to već nije jednostavno održanje svoga života, kao u psa ili žabe, nego prava ljubav, i svaki zagrljaj je produhovljen čistim srdačnim zanosom i poštovanjem prema ženi. I zaista, odvratnost prema životnom nagonu vjekovima se gajila u stotinama pokoljenja, ja sam je naslijedio s krvlju i ona je sastavni dio moga bića, i što sada poetiziram ljubav, zar to nije isto onako pri-

rodno i neophodno u ovo naše doba, kad su moje ušne školjke nepokretne i moje tijelo nepokriveno dlakom. Čini mi se, da tako misli većina kulturnih ljudi, jer se u današnje doba nedostatak moralnog i pjesničkog elementa u ljubavi smatra kao atavistička pojava, govori se, da je to simptom generacije i mnogih ludila. Istina, opijevajući ljubav, mi pretpostavljamo, da oni, koje volimo, imaju osobine, koje često i nemaju, a to je izvor naših stalnih pogrešaka i neprestanih patnjâ. Po mome mišljenju, neka je i tako, to jest, bolje je i patiti, negoli tješiti se, da je žena — žena, a muškarac — muškarac.

U Tiflisu sam dobio pismo od oca. Javljao mi je, da je Arijadna toga i toga datuma otputovala u inozemstvo, s namjerom da ondje ostane cijelu zimu. Nakon mjesec dana vratio sam se kući. Bila je već jesen. Svake nedjelje slala je Arijadna mome ocu pisma na mirisnom papiru, vrlo interesantna, pisana divnim književnim jezikom. Ja mislim, da svaka žena može biti književnik. Arijadna je vrlo potanko opisivala, kako joj nije bilo lako da se pomiri sa svojom tetkom i da izmoli od nje za put tisuću rubalja, i kako je dugo u Moskvi tražila neku svoju rođakinju, staricu, da je nagovori da zajedno putuju. Ova pretjeranost u pojedinostima već je mnogo mirisala na izmišljanje, i ja, naravno, shvatih, da nije imala nikakve suputnice. Malo kasnije dobih i ja pismo, također mirisno i književno. Pisala je, da me se zaželjela, da se zaželjela mojih lijepih, pametnih, zaljubljenih očiju, prijateljski me korila, što upropaštavam svoju mladost i čamim u selu, dok bi, poput nje, mogao živjeti u raju, ispod palmi, i udisati miris narančina drveta. A potpisala se ovako: »... od vas ostavljena Arijadna.«

Zatim, nakon dva dana, stiže drugo pismo te vrsti sa potpisom: »... od vas zaboravljena.« U glavi mi se vrtjelo. Ja sam je silno volio, sanjao sam je svake noći, i tu još ono »ostavljena«, »zaboravljena« — zašto to? Radi čega? — Pored toga seoska dosada, duge večeri, teške misli u vezi s Ljubkovom... Neizvjesnost me mučila, trovala mi dane i noći, te mi postade nepodnošljivo. Ne izdržah i otputovah.

Arijadna me je zvala u Opatiju. Stigoh tamo jednog vedrog i toplog dana poslije kiše — kapljice su još bile na drveću — i odsjedoh u nekoj velikoj depandansi, sličnoj ka-

sarni, gdje su živjeli Arijadna i Ljubkov. Oni nisu bili kod kuće. Odoh u tamošnji park, prošetah po stazama, a zatim sjedoh. Pored mene prođe austrijski general, s rukama na leđima i s onakvim crvenim lampasima, kakve nose i naši generali. Na kolicima su provezli dijete i kotači su škripali po mokrome pijesku. Prođe neki iznemogli starac sa žuticom, gomila Engleza, katolički svećenik, a zatim opet austrijski general. Odgegaše k paviljonu vojni muzikanti, koji tek što su bili došli s Rijeke sa sjajnim trubama; muzika poče svirati. Jeste li kada bili u Opatiji? To je prljavi slavenski gradić s jednom jedinom ulicom, koja zaudara i po kojoj se poslije kiše ne može proći bez kaljača. Uvijek sam s velikim zadovoljstvom čitao o tome zemaljskom raju, pa kada sam poslije, zadignutih nogavica, pažljivo prolazio kroz usku ulicu i od dosade kupovao tvrde kruške kod stare seljanke, koja, prepoznavši da sam Rus, izgovaraše poput nas: »čitiri«, »dvadaset«, i kad sam se u nedoumici pitao, kamo napokon idem i što tu da radim, i kad sam, neizbježno sreo Ruse, koji bijahu prevareni kao i ja, onda mi bude krivo i ja se postidjeh.

Tu je tihi zaljev, po kojem plove parobrodi i čamci s raznobojnim jedrima; odatle se vide Rijeka i daleki otoci, pokriveni ljubičastom maglom, i to bi bilo živopisno, da pogled prema zaljevu ne zaklanjaju hoteli i njihove sporedne zgrade sa ružnom malograđanskom arhitekturom, kojima su čitavu tu zelenu obalu zagradili gramžljivi Židovi, tako da od »raja« većim dijelom ne vidite ništa, osim prozora, terasa i stolova sa bijelim stolcima i crnim lakajskim frakovima. Tu je i park, kakav ćete sada naći u svakom stranom kupalištu. I tamno, nepokretno, šutljivo zelenilo palmi, i svijetložuti pijesak na stazama, i svijetlozelene klupe, i sjaj prodornih vojničkih truba i crveni lampasi generalski — sve to dodija za desetak minuta. A međutim, dužni ste odnekud da ostanete ovdje deset dana, deset nedjelja! Muvajući se slučajno po ovim lječilištima, sve više sam se uvjeravao, kako neudobno i škrto žive siti i bogati, kako im je troma i slaba mašta, i kako im nisu smioni ukusi i želje. Koliko li su samo sretniji od njih oni stari i mladi turisti, koji se, nemajući novaca da žive u hotelima, naslađuju promatranjem mora s planinskih visina, ležeći na zelenoj travi, idu pješke da vide izbliza šume

i sela, proučavaju običaje zemlje, slušaju njene pjesme, zaljubljuju se u njezine žene...

Dok sam sjedio u parku, bilo se počelo smrkavati, i u sumraku se pojavi moja Arijadna, otmjena i lijepo odjevena, kao kakva princeza; za njom je išao Ljubkov, odjeven u novo i široko odijelo, kupljeno po svoj prilici u Beču.

— Zašto se ljutite? — reče. — Što sam vam učinio?

Kad me opazi, ona vrisnu od radosti, i da tu ne bijaše parka, sigurno bi mi se objesila o vrat; čvrsto mi je stezala ruke i smijala se, a i ja sam se smijao i umalo što nisam plakao od uzbuđenja. Poče raspitivanje: kako je u selu, kako je otac, jesam li vidio brata i t. d. Zahtijevala je, da joj gledam u oči i pitala, sjećam li se krkuša, naših malih svađa, izleta...

— Ustvari, kako je sve to bilo lijepo — uzdahnu ona. — Ali nama i ovdje nije dosadno. Imamo mnogo znanaca, dragi i mili moj! Sutra ću vas ovdje predstaviti jednoj ruskoj porodici. Samo, molim vas, kupite drugi šešir. — Ona me odmjeri i namršti se. — Opatija nije selo — reče ona. — Tu treba biti comme il faut[1].

Zatim pođosmo u restoran. Arijadna se neprestano smijala, pravila nestašluke i nazivala me dragim, malim, pametnim, te kao da svojim očima nije vjerovala, da sam ja s njom. Tako smo sjedili do jedanaest sati i razišli se vrlo zadovoljni i večerom i jedno drugim. Sutradan Arijadna me predstavi ruskoj porodici: »Sin čuvenog sveučilišnog profesora, naš susjed s imanja.« S tom porodicom je govorila samo o imanju i ljetini i usto se neprestano pozivala na mene. Htjela je da izgleda vrlo bogata zemljoposjednica, i, zaista, to joj je polazilo za rukom. Držala se izvrsno, kao prava aristokratkinja, što je, uostalom, i bila porijeklom.

— A kakva li je tetka! — reče ona najednom, gledajući me sa osmijehom. — Ja i ona smo se malo posvađale i ona je otperjala u Meran. Eh, kakva je!

Zatim, dok smo šetali po parku, ja je upitah:

— O kakvoj ste to tetki govorili malo prije? Kakva tetka?

— To je spasonosna laž — nasmija se Arijadna. — Oni ne moraju znati da sam bez suputnice.

---

[1] kako treba. (franc.)

Nakon trenutačne šutnje ona se priljubi uz mene i reče:

— Golubiću, dragi, sprijateljite se s Ljubkovom. On je tako nesretan! Njegova mati i žena jednostavno su strašne.

Ona je govorila Ljubkovu *vi* i, odlazeći na spavanje, opraštala se s njim kao i sa mnom »do sutra«, a stanovali su na različitim katovima, te sam se bio ponadao, da je sve glupost i da među njima ne postoji nikakva avantura, i pri susretu s njim nije mi bilo teško. I kad je jednom bio zatražio, da mu posudim trista rubalja, dadoh mu se velikim zadovoljstvom.

Svaki dan smo šetali i samo šetali. Čas smo lutali parkom, čas jeli, čas pili. Svaki dan — razgovori sa ruskom porodicom. Ja se pomalo navikoh na to, da, kad uđem u park neizostavno sretnem starca sa žuticom, katoličkoga svećenika i austrijskoga generala, koji je uza se nosio snopić malih karata i, gdje god je mogao, sjedao te slagao pasijans, tresući nervozno ramenima. I muzika je svirala uvijek jedno te isto. Kod kuće, u selu, stidio sam se pred seljacima, kad sam u radne dane išao s društvom na izlet ili kad sam pecao ribu, pa sam se tako i ovdje stidio pred lakajima, kočijašima i radnicima, koje sam sretao; činilo mi se, da me gledaju i misle: »Zašto ti ništa ne radiš?« I taj stid osjećao sam od jutra do mraka, svaki dan. Čudnovato, neugodno i jednoliko vrijeme; ono je postajalo raznoliko možda samo onda kad je Ljubkov posuđivao od mene čas sto, čas pedeset guldena i od novaca najednom živnuo, kao morfinist od morfija, te počinjao da se bučno smije ženi, sebi ili vjerovnicima.

Ali započeše kiše, vrijeme zahladni. Otputovasmo u Italiju, i ja telegrafirah ocu, da mi, ako boga zna, pošalje uputnicom u Rim osam stotina rubalja. Zaustavili smo se u Veneciji, Bologni, Firenzi, i u svakom gradu obavezno odsjedali u skupom hotelu, gdje su nas gulili posebno i za osvjetljenje, i za poslugu, i za ogrev, kao i za kruh uz doručak, i za pravo da ne ručamo u zajedničkoj dvorani. Jeli smo strašno mnogo. Ujutro su nam davali café complet. U jedan sat doručak: meso, riba, neki omlet, voće i vino. U šest sati ručak od osam jela, s dugim čekanjem između njih, za koje vrijeme smo pili pivo i vino. U devet sati čaj. Pred ponoć Arijadna je objavljivala, da je gladna i naručivala je šunke i kuhana jaja. S njom, radi društva, jeli smo i mi. A u razmaku između

ručka jurili smo po muzejima i izložbama, neprestano strahujući, da ne zakasnimo na ručak ili doručak. Pred slikama sam tugovao, vuklo me je kući da se odmorim, zamarao sam se, očima sam tražio stolice i licemjerno ponavljao poslije drugih: »Baš je lijepo! Izvanredan zrak!«

Kao siti udavi, opažali smo samo sjajne predmete, izlozi velikih dućana kao da su nas bili hipnotizirali, te smo se divili lažnim broševima i kupovali mnoge nepotrebne i nevrijedne stvari.

Isto tako i u Rimu. Ondje je padala kiša i puhao hladan vjetar. Poslije obilna doručka pođosmo razgledati crkvu sv. Petra, ali, zahvaljujući našoj sitosti, a možda i lošem vremenu, ona nas se nije nimalo dojmila, te umalo što se ne posvađasmo, okrivljujući se međusobno, da smo ravnodušni prema umjetnosti.

Stigoše od oca novci. Sjećam se, odoh ujutro da ih podignem. Sa mnom pođe i Ljubkov.

— Sadašnjost ne može biti potpuna i sretna, kad postoji prošlost — reče on. — Kod mene je od prošlosti ostao velik teret. Uostalom, da imam novaca, sve bi bilo dobro, a ovako sam kao nag, kao blag... Vjerujete li, da mi je ostalo samo osam franaka — nastavi on, spuštajući glas — međutim moram poslati ženi sto i majci isto toliko, a i ovdje treba živjeti. Arijadna, kao dijete, ne će da shvati situaciju i troši novce kao da je kneginja. Zašto je jučer kupila sat? I, recite, zašto da i dalje izigravamo nekakve poštenjakoviće? Jer ovo, što krijemo od posluge i znanaca naše odnose, stoji nas dnevno više od deset do petnaest franaka, budući da ja ne stanujem u istoj sobi. A zašto to?

Kao da mi se oštar kamen okrenuo u grudima. Neizvjesnosti više nije bilo, sve mi postade jasno, sav se ohladih i odmah donesoh odluku: da ih više ne vidim, da bježim od njih, da odmah putujem kući...

— Lako je svezati se sa ženom — nastavi Ljubkov — treba je samo svući, a kasnije, kako je sve to teško, prava glupost!

Kad sam prebrojavao dobivene novce, on reče:

— Ako mi ne posudite tisuću franaka, jednostavno ću propasti. Ti vaši novci za mene su jedini izlaz.

Ja mu dadoh, a on odmah živnu i poče se smijati svome nastranome ujaku, koji nije mogao zatajiti od žene njegovu adresu. Došavši u hotel, spremih se i platih račun.

Preostalo je da se oprostim s Arijadnom.

Kucnuh joj.

— Entrez![1]

U njenoj sobi bijaše jutarnji nered: na stolu posuđe za čaj, nepojedena žemička, ljuske od jaja, jak, zagušljiv miris parfemâ. Krevet je bio nenamješten i bijaše jasno, da je u njemu spavalo dvoje. Arijadna tek što je ustala s postelje i bila je još u flanelskoj bluzi i nepočešljana. Pozdravih je, zatim šutke trenutak posjedih, dok se ona trudila da uredi svoju kosu, pa zapitah, dršćući cijelim tijelom:

— Zašto... zašto ste me pozvali ovamo u inozemstvo?

Kao što mi se učini, ona se dosjeti na što mislim, pa me uhvati za ruku i reče:

— Hoću da budete ovdje. Vi ste tako nepokvareni!

Stidio sam se svoje srdžbe i svoga drhtanja. A tek ako još zaplačem! Izađoh, ne rekavši ni riječi, i za jedan sat već sam sjedio u vagonu. Cijelim sam putem odnekud zamišljao Arijadnu u drugom stanju, i bijaše mi odvratna, te sve žene, koje vidjeh u vagonu i na stanicama činjahu mi se odnekud u drugom stanju, pa mi i one bijahu odvratne i bijedne. Bio sam u položaju onog gramžljivog i strastveno lakomog čovjeka, koji je odjednom otkrio, da su svi njegovi dukati lažni. Čiste, graciozne slike, koje je tako dugo uljuljkivala moja mašta zagrijana ljubavlju, moji planovi i nade, moje uspomene, moji pogledi na ljubav i ženu — sve mi se to sada smijalo i rugalo. Sa užasom sam se pitao, kako se Arijadna, ta mlada, neobično lijepa, inteligentna djevojka, senatorova kći, mogla vezati uz takvog prosječnog i neinteresantnog nikogovića? Ali zašto da ne voli Ljubkova? — odgovarah sebi. Što je on gori od mene? O, neka voli koga god hoće, ali našto lagati? A zašto da bude otvorena prema meni? I tako dalje, sve u tom duhu do nesvijesti.

A u vagonu je bilo hladno. Putovao sam prvim razredom, ali tu sjede po trojica na jednom sjedištu, dvostrukih prozora nema, vanjska vrata su se otvarala izravno na kupeu, i ja sam se osjećao kao u kalupu, prignječen, odbačen, bije-

[1] Uđite! (franc.)

dan, i noge su mi se strašno ledile, a istodobno, kao za inat, padalo mi je na pamet, kako je zanosna bila danas u svojoj bluzi sa raspuštenom kosom, i najednom me obuze tako jaka ljubomora, da sam poskakivao od duševne boli, te su me moji suputnici gledali sa čuđenjem, pa čak i strahujući.

Kod kuće sam zatekao snježne nanose i studen od dvadeset stupnjeva ispod nule. Ja volim zimu, volim je zbog toga, što mi je u to vrijeme kod kuće, čak i u vrijeme jakih mrazeva, bilo osobito toplo. Ugodno je, kad se obuče kratka bundica i obuju visoke valjenke, kad se vedrog zimskog dana radi nešto u bašči ili dvorištu, ili kad se kod kuće čita knjiga u jako zagrijanoj sobi, sjedi u očevom kabinetu kraj kamina, ili kad se čovjek kupa u seoskom kupatilu... Ali kad nisu kod kuće majka, sestre ili djeca, onda je u zimskim večerima nekako neugodno, ove se čine neobično duge i tihe. I koliko je toplije i udobnije, toliko se jače osjeća ta praznina u kući. Te zime, kad sam se vratio iz inozemstva, večeri su bile vrlo duge, a ja sam mnogo tugovao i od tuge nisam mogao čak ni čitati. Danju još kako tako: čas očistiš snijeg u bašči, čas nahraniš kokoši i telad, a uveče — smrt.

Prije nisam volio goste, a sad sam im se radovao, jer sam znao, da će neizostavno biti razgovora o Arijadni. Često je dolazio spiritist Kotlovič da porazgovori o sestri, a katkada je dovodio sobom i svoga prijatelja, kneza Maktujeva, koji ništa manje od mene ne bijaše zaljubljen u Arijadnu. Da sjedi u Arijadninoj sobi, pipka prstima klavijaturu njezina pijanina, da gleda u njezine note — to je knezu bila već potreba, i on nije mogao živjeti bez toga, dok je duh djeda Ilariona i dalje proricao, da će prije ili kasnije ona biti njegova žena.

Knez je kod nas obično dugo sjedio, otprilike od doručka do ponoći, i neprestano je šutio; šutke je ispijao po dvije, tri boce piva i samo se pokatkad, da pokaže kako i on sudjeluje u razgovoru, smijao oštrim, žalosnim, priglupim smijehom. Prije no što bi pošao kući, uvijek bi me vodio ustranu i govorio mi poluglasno:

— Kada ste posljednji put vidjeli Arijadnu Grigorjevnu? Je li zdrava? Mislim, nije li joj tamo dosadno?

Dođe proljeće. Trebalo je ići na oranje, zatim sijati jare usjeve i djetelinu. Bilo je tužno, ali već na proljetni način:

trebalo je pomiriti se s gubitkom. Radeći u polju i slušajući ševe, pitao sam se: treba li da svršim odjednom s ovim pitanjem lične sreće, treba li da se oženim bez odlaganja prostom seljankom? Najednom, usred najživljih radova, stiže mi pismo s talijanskom markom. I djetelina, i košnice, i telad i seljanka — sve iščeznu kao dim. Ovaj put Arijadna je pisala, da je duboko i beskrajno nesretna. Korila me je, što joj nisam pružio ruku pomoćnicu, već sam na nju gledao s visine svoje vrline i napustio je u trenutku opasnosti. Sve to bijaše napisano krupnim nervoznim rukopisom, sa precrtavanjima i mrljama, i vidjelo se, da se žurila i da je patila. Na kraju me je molila, da dođem i da je spasim.

Opet me je nešto otkinulo od sidra i ponijelo. Arijadna je živjela u Rimu. Doputovao sam kasno uveče, i kad me je vidjela, zajecala je i bacila mi se u naručaj. U vrijeme zime nije se ništa promijenila i bijaše još uvijek mlada i divna. Zajedno smo večerali, a zatim smo se do zore vozili po Rimu, i neprestano mi je pričala o svome životu. Zapitah je, gdje je Ljubkov.

— Ne podsjećajte me na tu stvar — viknu ona. — On mi je odvratan i gadan.

— Ali, vi ste ga, čini mi se, voljeli — rekoh.

— Nikada. U prvo vrijeme činio mi se originalan i izazivao u meni sažaljenje — i to je sve. On je bezobrazan, uzima ženu na juriš, i to je ono, što privlači. Ali ne ćemo o njemu govoriti. To je tužna strana moga života. On je otputovao u Rusiju po novce — tako mu i treba! Rekla sam, da se ne smije vratiti.

Ona više nije stanovala u hotelu, nego u privatnom stanu, koji je namjestila po svome ukusu, hladno i raskošno. Čim je otputovao Ljubkov, zadužila se kod svojih novih znanaca za oko pet tisuća franaka, i moj dolazak je za nju zaista bio spas. Namislio sam, da je vratim u selo, ali nisam uspio. Ona je tugovala za zavičajem, ali sjećanja na proživljeno siromaštvo, na oskudicu i zarđali krov na bratovoj kući izazivali su u njoj odvratnost i drhtanje, i kad sam joj predlagao da se vratimo, ona mi je grčevito stiskala ruke i govorila:

— Ne, ne! Ondje ću umrijeti od čame!

Zatim je moja ljubav ušla u svoju posljednju fazu, u svoju posljednju četvrt.

— Budite kao i prije srdašce, volite me malo — govorila je Arijadna, naginjući se prema meni. — Vi ste namršteni i hladni, bojite se, da vas ne obuzme zanos i neprestano mislite o posljedicama, a to je dosadno. Ali, molim vas, zaklinjem vas, budite ljubazni... Čisti moj, anđele moj, dragi moj, ja vas tako volim!

Postao sam njezin ljubavnik. Bar mjesec dana bio sam kao lud, osjećajući samo ushićenje. Držati u naručju mlado, divno tijelo, naslađivati se njim, osjećati uvijek poslije buđenja njenu toplinu i sjetiti se, da je ona tu, da je to ona, moja Arijadna — o, nije se lako naviknuti na to! Ali ja se ipak navikoh i malo po malo počeh bivati svijestan svoga novog položaja. Prije svega, shvatio sam, kao i prije, da me Arijadna nije voljela. Ali, htjela je da voli ozbiljno, jer se bojala samoće, a glavno je, da sam bio mlad, zdrav, jak, a ona osjećajna, kao uopće sve hladne osobe — i oboje smo se pričinjali kao da smo se spojili iz uzajamne strasne ljubavi. Zatim sam shvatio i štošta drugo.

Živjeli smo u Rimu, Napulju i Firenzi; otputovasmo i u Pariz, ali nam se tamo učini hladno i vratismo se u Italiju. Svuda smo se predstavljali kao muž i žena, bogati vlastelini, i s nama su se rado upoznavali, a Arijadna je imala velik uspjeh. Budući da je uzimala satove iz slikarstva, zvali su je umjetnicom i, zamislite, to joj je pristajalo, iako nije imala nimalo talenta. Svaki dan je spavala do dva, do tri sata, pila je kavu i doručkovala u krevetu. Za ručkom je jela juhu, morskog raka, ribu, meso, rotkvice i divljač; zatim, kad je htjela da spava, davao sam joj nešto u krevetu, na primjer, rostbif, i ona bi ga jela tužno, zabrinuto, a kad se noću budila, jela bi jabuke i naranče.

Glavna, takoreći osnovna osobina ove žene bila je izvanredna lukavost. Ona je uvijek, u svakom trenutku, bila prepredena, po svoj prilici bez ikakve potrebe, već nagonski, iz istih pobuda, iz kojih vrabac cvrkuće ili žohar miče ticalima. Lukavo je postupala sa mnom, s lakajma, s vratarima, s trgovcima po dućanima, sa znancima; bez izmotavanja i uvijanja nije prolazio nijedan razgovor, nijedan susret. Čim uđe u našu sobu neki čovjek — tko god taj bio, sluga ili gospodin — ona bi mijenjala izgled, izraz, glas, čak bi se i crte njena lica mijenjale. Da ste je vidjeli tada bar jednom, rekli biste,

da obrazovanijih i bogatijih ljudi od nas nema u cijeloj Italiji. Nije propuštala nijednog umjetnika i muzičara, a da ne izmisli različite gluposti o njegovu izvanrednom talentu.

— Vi ste neobičan talent — govorila bi sladunjavim, raspjevanim glasom. — Od vas se čak plašim. Mislim, da vi ljude vidite skroz naskroz.

I sve to radi toga, da se svidi, da bi imala uspjeha i da bude divna. Svako se jutro budila s jednom mišlju: svidjeti se. I to bijaše cilj i smisao njena života. Kad bih joj rekao, da u toj i toj ulici živi čovjek, kojemu se ona ne sviđa, pričinila bi se, kao da ozbiljno pati. Njoj je svaki dan bilo potrebno da nekoga očara, osvoji, zaludi. I to, što sam bio u njenoj vlasti i pred njenim se čarima pretvarao u potpuno ništavilo, pružalo joj je onaj isti užitak, što su ga nekada osjećali pobjednici u dvobojima. Moje joj poniženje nije bilo dovoljno, i ona je još noću, ispruživši se kao tigrica, nepokrivena — njoj je uvijek bilo vruće — čitala pisma, koja joj je slao Ljubkov; on ju je molio, da se vrati u Rusiju, i kleo se, da će, u protivnom nekoga opljačkati ili ubiti, samo da dobije novaca i doputuje k njoj. Ona ga je mrzila, ali su je njegova strastvena, ropska pisma uzbuđivala. O svojim je čarima imala visoko mišljenje; činilo joj se, da bi pobijedila svu Italiju i cijeli svijet, kad bi negdje na velikom skupu ljudi vidjeli kako je lijepo razvijena i kakve je boje njena koža. Ovi razgovori o razvijenosti, o boji kože, vrijeđali su me, a ona se ljutila, kad bi to zamijetila, i, da me ozlojedi, govorila bi različite bezobrazluke i bockala me, pa je čak došlo i dotle, da se jednom u ljetnikovcu kod neke gospođe bila naljutila i rekla mi:

— Ako mi ne prestanete dosađivati tim svojim poukama, odmah ću se svući i leći ovdje gola na ovo cvijeće!

Promatrajući često kako spava ili jede, ili kako se trudi da svome izgledu pridа naivan izraz, mislio sam: zašto joj je bog dao tu neobičnu ljepotu, gracioznost i pamet? Nije moguće, da je samo zato, da se valja u postelji, jede i laže, neprestano laže. A da li je i bila pametna? Plašila se triju svijeća, broja trinaest, strašno se bojala zlih očiju i ružnih snova. o slobodnoj ljubavi i uopće o slobodi govorila je kao stara bogomoljka i uvjeravala je, da je Boleslav Markevič bolji od Turgenjeva. Ali ona je bila lukava i oštroumna kao đavo, a

u društvu je umjela da izgleda kao vrlo obrazovana i napredna žena.

Za nju nije bilo ništa da u trenutku veselosti uvrijedi poslugu ili ubije kukca. Voljela je borbu s bikovima, voljela je čitati o ubojstvima i ljutila se, kad su nekoga okrivljenog oslobađali.

Za takav život, kakvim smo živjeli Arijadna i ja, trebalo je mnogo novaca. Siromah otac slao mi je svoju penziju, sve svoje prihode, posuđivao je za mene gdjegod je mogao, a kad mi je jednom odgovorio sa »non habeo«[1], poslao sam mu očajan telegram, u kojem sam ga molio, da založi imanje. Malo poslije zamolih ga, da uzme negdje novaca na drugu založnicu. I jedno i drugo je ispunio bez roptanja i poslao mi sav novac do posljednje kopjejke. A Arijadna je prezirala praktičan život, sve je se to nije ticalo, i kad sam, bacajući hiljadarke radi zadovoljenja njenih bezumnih želja, krckao kao staro drvo, ona je laka srca pjevala: »Addio, bella Napoli!«[2].

Malo po malo ja se ohladih prema njoj i počeh se stidjeti naše veze. Ne volim trudnoću i porođaj, ali sam sada već katkada sanjao o djetetu, koje bi bilo makar formalno opravdanje ovoga našega života. Da se ne bih konačno zgadio sebi, počeh posjećivati muzeje i galerije i čitati knjige, malo jesti, i ostavih se pića. I tako sam plesao na užetu od jutra do mraka, i kao da mi u duši bijaše lakše.

Dosadio sam i ja Arijadni. Uzgred budi rečeno, oni, kod kojih je imala uspjeha, bijahu sve osrednji ljudi, prosilaca i salona, kao i prije, ne bijaše, novaca je nedostajalo, i to ju je vrijeđalo i nagonilo na suze, pa mi je napokon izjavila, da gotovo ne bi imala ništa protiv toga, da se vrati u Rusiju. I tako pođosmo. Posljednjih mjeseci pred odlazak usrdno se dopisivala sa svojim bratom; po svoj prilici je imala nekakve tajne namjere, a kakve — zna samo bog. Već mi je bilo dosadilo da se udubljujem u njezina lukavstva.

Ali mi ne putujemo u selo, nego na Jaltu, a zatim iz Jalte na Krim. Ona sada može živjeti samo u kupalištima. O, kad biste znali, koliko ja mrzim sva ta kupališta, kako mi je u njima zagušljivo i sramno! Htio bih sada u selo! Htio

---

[1] nemam (lat.)
[2] »Zbogom, lijepi Napulju!« (tal.)

bih da radim, da zarađujem kruh u znoju lica svoga, da iskupim svoje grijehe. Sada osjećam u sebi suvišak energije i čini mi se, kad bih napregao tu snagu, odužio bih imanje u pet godina. Ali, kao što vidite, ima teškoća. Ovo nije inozemstvo, nego majka Rusija, mora se misliti na zakoniti brak. Naravno, zanos je već prošao, od nekadanje ljubavi nema ni traga, ali, kako god bilo, ja sam dužan da se njome oženim.

Šamohin, koji bijaše uzbuđen svojom pričom, i ja spustismo se dolje i nastavismo razgovarati o ženama. Bijaše već kasno. Desilo se, da smo imali istu kabinu.

— Zasada samo u selima žena ne zaostaje za čovjekom — govoraše Šamohin — ona tamo jednako misli i osjeća, jednako se usrdno bori s prirodom u ime kulture, kao i čovjek. Građanka, buržujka, inteligentna žena odavno je već zaostala i vraća se u svoje prvobitno stanje, i već je napola čovjek, napola zvijer; zahvaljujući njoj, vrlo mnogo onog, do čega se došlo čovječjim genijem, već je izgubljeno. Žena malo po malo iščezava i na njeno mjesto dolazi prvobitna žena. Ova zaostalost inteligentne žene prijeti kulturi ozbiljnom opasnošću, u svome kretanju natrag ona se trudi da povuče za sobom čovjeka i zadržava njegovo kretanje naprijed. To je nesumnjivo.

Zapitah ga: zašto uopćavati, zašto po jednoj Arijadni suditi o svim ženama? Već i težnja žena za obrazovanošću i ravnopravnošću spolova, koju razumijem kao težnju za pravdom, isključuje sama po sebi svaku pretpostavku o kretanju natrag. No Šamohin me jedva slušao i nepovjerljivo se smijao. On je već bio vatreni i uvjereni ženomrzac, i promijeniti mu uvjerenje bijaše nemoguće.

— Eh, pustite! — prekide on. — Čim žena u meni ne gleda čovjeka ravnoga sebi, nego mužjaka, i cijeli svoj život se upinje samo da mi se svidi, to jest da me osvoji, može li tu onda biti riječi o ravnopravnosti? Oh, ne vjerujte im, one su veoma, veoma lukave! Mi, ljudi, brinemo se o njihovoj slobodi, ali one nikako ne će tu slobodu i samo se pretvaraju da hoće. Užasno su lukave, strahovito lukave!

Meni bijaše već dosadno da se prepirem. Spavalo mi se. Okrenuh se prema zidu.

— Da — začuh, dok me je hvatao san. — Da. A svemu je, brate, kriv naš odgoj. U gradovima sav odgoj i obrazo-

vanje žena svodi se uglavnom na to, da od nje načine čovjeka-zvijer, to jest, da bi se svidjela mužjaku i da bi umjela pobijediti toga mužjaka. Da — Šamohin uzdahnu. — Treba zajednički odgajati i učiti dječake i djevojčice, da jedni i drugi budu uvijek zajedno. Treba odgajati ženu tako, da umije, poput muškarca, uvidjeti svoju nepravičnost, inače je ona, po njezinu mišljenju, uvijek u pravu. Uvjeravajte djevojčicu još od pelena, da čovjek, prije svega, nije ni kavalir, ni mladoženja, nego njezin bližnji, njoj u svemu ravan. Učite je, da logički misli, da uopćava, i ne uvjeravajte je, da je njezin mozak manji po težini od muškarčeva te da zato može biti ravnodušna prema nauci, umjetnosti i uopće prema kulturnim tekovinama. Muškarac — kalfa, obućar ili ličilac, također ima mozak manjih razmjera negoli odrastao čovjek, pa ipak sudjeluje u općoj borbi za opstanak, radi i muči se. Treba također odbaciti tu maniru pozivanja na fiziologiju, trudnoću i porođaj, pošto, prije svega, žena ne rađa svaki mjesec, drugo, ne rađaju sve žene i, treće, normalna seljanka radi u polju uoči poroda i ništa joj se zbog toga ne događa. Zatim treba da je najpotpunija ravnopravnost u svakodnevnom životu. Ako čovjek dodaje dami stolicu ili podiže maramu sa zemlje, onda neka mu ona isto tako uzvrati. Ne ću imati ništa protiv, ako mi djevojka iz dobre porodice pomogne da obučem kaput ili mi dade čašu vode...

Nisam čuo više ništa, jer sam zaspao. Sutradan ujutro, kad smo se primicali Sevastopolju, bijaše neugodno, vlažno vrijeme. Brod se ljuljao. Šamohin je sjedio sa mnom u dizalici, o nečemu mislio i šutio. Kad zazvoniše na čaj, ljudi s podignutim ovratnicima na kaputima, a dame s blijedim, sanjivim licima počeše se spuštati dolje. Jedna dama, mlada i vrlo lijepa, ona ista, koja se u Voločisku ljutila na carinske činovnike, zaustavi se pred Šamohinom i reče mu s izrazom kapricioznog, razmaženog djeteta:

— Jeane, tvoja ptičica je dobila morsku bolest!

Poslije, živeći u Jalti, vidio sam kako je ta lijepa dama jurila na trkaćem konju, a nekakva dva oficira jedva su je stizala, i kako je jednom izjutra, u frigijskoj kapici i pregači, radila studiju u bojama, sjedeći na obali, dok ju je velika gomila svijeta sa uživanjem gledala, stojeći podalje od nje. Upoznao sam se s njom. Ona mi čvrsto stegnu ruku i, gleda-

jući me s ushitom, zahvali mi sladunjavim glasom na zadovoljstvu, koje joj pružaju moji književni radovi.

— Ne vjerujte — šapnu mi Šamohin — nije čitala ništa od vas.

Nekako predveče, dok sam šetao pored obale, sretoh se sa Šamohinom; u rukama je nosio velike pakete različitih jela i voća.

— Ovdje je knez Maktujev! — reče radosno. — Jučer je doputovao s njezinim bratom spiritistom. Sada razumijem o čemu se onda dopisivala s njim. Gospode — nastavi on, gledajući u nebo i pritiskujući pakete na grudi — ako udesi s knezom, onda to znači slobodu i tada mogu otići ocu u selo!

I on potrča dalje.

— Počinjem vjerovati u duhove! — viknu mi, okrenuvši se. — Čini se, da je duh djeda Ilariona prorekao istinu. O, kad bi se obistinilo!

Dan nakon ovoga susreta otputovao sam iz Jalte, a kako se završila Šamohinova avantura — nije mi poznato.

KUĆA SA MEZANINOM

(Umjetnikova pripovijest)

I

Bilo je to prije šest, sedam godina, kad sam živio u jednom kotaru t-ske gubernije, na imanju vlastelina Bjelokurova, mlada čovjeka, koji je ustajao vrlo rano, hodao u prsluku, navečer pio pivo i neprestano mi se tužio, da nigdje i ni u kom ne nailazi na razumijevanje. Živio je u parku, u sporednoj zgradi, a ja u starome vlasteoskom domu, u golemoj dvorani na stupovima, gdje nije bilo nikakva namještaja osim širokog divana, na kojem sam spavao, i stola, na kojem sam slagao pasijans. Tu je uvijek, pa i za tiha vremena, brujalo nešto u starim amosovskim pećima, a za oluje se čitava kuća tresla, te se činilo, da se raspala, i bilo je pomalo strašno, osobito po noći, kad bi munja odjednom osvijetlila svih deset velikih prozora.

Osuđen od udesa na stalnu besposlicu, nisam radio baš ništa. Po cijele sam sate gledao kroz svoje prozore nebo, ptice, aleje, čitao sve, što su mi donosili sa pošte, spavao. Katkada sam odlazio od kuće i do kasne večeri lutao kojekud.

Jednom, kad sam se vraćo kući, zašao sam iznenada na neko nepoznato imanje. Sunce je već zalazilo, i po rascvaloj se raži otegle večernje sjene. Dva reda starih, nagusto posađenih, vrlo visokih jela stajala su kao dva neprekidna zida i stvarala mračnu, krasnu aleju. Lako sam prešao plot i krenuo po toj aleji, klizajući se po jelovim iglicama, koje su tu pokrivale zemlju palac debelo. Bila je tišina, tama, i tek visoko u vršikama drhtala je ponegdje jarka zlatna svjetlost i prelijevala se kao duga u paukovoj mreži. Silno, gotovo zagušljivo mirisale su jelove iglice. Zatim sam skrenuo u drugu,

lipovu aleju. Tu je također zapuštenost i starost; lanjsko je lišće tužno šuškalo pod nogama, a u sumraku se među drvećem sakrivale sjene. Desno, u starom voćnjaku, bezvoljno je, slabim glasom, pjevala žutovoljka, valjda također starica. No, eto je i lipama kraj; prošao sam pokraj bijele kuće s terasom i mezaninom, i preda mnom odjednom pukao vidik na vlastelinsku kuću i na prostrani ribnjak s kupalištem, sa skupinom zelenih vrba, sa selom na drugoj obali, sa visokim, uskim zvonikom, na kojem je plamtio križ — odsijevalo je s njega sunce na zapadu. Na trenutak dahnuo na mene čar nečeg rođenog, vrlo poznatog, kao da sam nekad u djetinjstvu već vidio tu istu panoramu.

A kod bijelih kamenih vrata, što su iz dvorišta vodila u polje, kod starinskih, jakih vrata s lavovima, stajale su dvije gospođice. Jedna od njih, malo starija, vitka, blijeda, vrlo lijepa, sa cijelim plastom kestenjaste kose na glavi, s malim, odrešitim ustima, bila je stroga izražaja te se jedva i obazrela na mene; no druga, sasvim još mlađahna — bilo joj je 17—18 godina, ne više — također vitka i blijeda, velikih usta i krupnih očiju, pogledala me u čudu, kad sam prolazio, rekla nešto engleski i zbunila se, i meni se učinilo, da su mi odavno već poznata i ta dva mila lica.I vratio sam se kući s takvim osjećajem, kao da mi se prisnio lijep san.

Naskoro poslije toga, jednoga dana u podne, kad smo se ja i Bjelokurov šetali kraj kuće, iznenada se, šušteći po travi, dovezla u dvorište laka kočija na opruge, u kojoj je sjedila jedna od onih gospođica. Bila je to starija. Dovezla se sa sabirnim listom za pogorelce. Ne gledajući nas, vrlo nam je ozbiljno i opširno pripovjedila, koliko je kuća izgorjelo u selu Sijanovu, koliko je muškaraca, žena i djece ostalo bez krova, i što je nakanio da uradi u prvi mah pogorelački odbor, kojemu je ona članica. Pošto nam je dala da se potpišemo, spremila je listu i stala se odmah opraštati.

— Vi ste sasvim zaboravili na nas, Pjotre Petroviču — reče ona Bjelokurovu, pružajući mu ruku. — Dođite, a ako monsieur N. (rekla je moje prezime) htjedne da pogleda, kako žive štovatelji njegova talenta, i izvoli doći k nama, mama i ja ćemo se vrlo radovati.

Ja se poklonih.

Kad je otišla, stade Pjotr Petrovič pripovijedati. Ta je gospođica, po njegovim riječima, bila iz dobre porodice i zvala se Lidija Volčanjinova, a imanje, na kojem je živjela s majkom i sestrom, isto kao i selo na drugoj obali ribnjaka, zvalo se Šelkovka. Otac joj je nekada zauzimao ugledno mjesto u Moskvi i umro u činu tajnog savjetnika. Uza sve svoje dobre prilike, Volčanjinovi su živjeli na selu i ljeti i zimi, ne odlazeći odanle, i Lidija je bila učiteljica kod kuće u Šelkovki te dobivala 25 rubalja na mjesec. Trošila je na sebe samo te novce i ponosila se, što živi o svojem trošku.

— Zanimljiva porodica — reče Bjelokurov. — Hajde da kojom prilikom odemo k njima. One će vam se jako veseliti.

Jednom poslije objeda, na neki blagdan, sjetili smo se Volčanjinovih i otputili se k njima u Šelkovku. One su, mati i obje kćeri, bile kod kuće. Mati, Jekaterina Pavlovna, nekad, kako se činilo, lijepa, a sada za svoje godine predebela, astmatična, sjetna i rastresena, nastojala je da me zabavi razgovorom o slikarstvu. Kad je saznala od kćeri, da ću ja možda doći u Šelkovku, sjetila se brže bolje dvaju, triju mojih pejzaža, koje je bila vidjela na izložbama u Moskvi, i sada je pitala, što sam htio njima izraziti. Lidija ili, kako su je zvali kod kuće, Lida, govorila je više s Bjelokurovom nego sa mnom. Ozbiljna, ne smješkajući se, pitala ga je, zašto ne služi u zemstvu i zašto dosad nije bio ni na jednoj zemskoj skupštini.

— Nije lijepo, Pjotre Petroviču — govorila je prijekorno. — Nije lijepo. Sramota je.

— Istina je, Lida, istina — odobravala je mati. — Nije lijepo.

— Sav je naš kotar u Balaginovim rukama — nastavi Lida, obraćajući se meni. — On je predsjednik uprave, i sve je službe u kotaru porazdavao svojim nećacima i zetovima, te radi, što ga je volja. Mladež treba da stvori od sebe jaku stranku, no vi vidite, kakva je kod nas mladež. Sramota je, Pjotre Petroviču.

Dok su govorili o zemstvu, mlađa je sestra, Ženja, šutjela. Nije sudjelovala u ozbiljnim razgovorima, u porodici je još nisu držali za odraslu i, kao da je još malena, zvali su je Misjus, jer je u djetinjstvu tako zvala miss, svoju guvernantu. Sve vrijeme gledala me je radoznalo, a kad sam raz-

gledavao u albumu fotografije, tumačila mi je: »To je stric... To je krsni kum«, te potezala prstićem po portretima, a u isti me čas djetinjski dodirivala svojim ramenom, i ja sam joj izbliza vidio slabe, nerazvijene grudi, tanka ramena, kosu i pomršavo tijelo, čvrsto stegnuto pasom.

Igrali smo kriket i tenis, šetali po parku, pili čaj, zatim dugo večerali. Poslije goleme prazne dvorane sa stupovima bilo mi je nekako nepriličnō u toj nevelikoj, udobnoj kući, u kojoj na zidovima nije bilo uljenih slika, a služinčadi su govorili vi, i sve mi se činilo mladim i čistim, jer su tu bile Lida i Misjus, i sve je odisalo urednošću. Za večerom je Lida opet govorila s Bjelokurovom o zemstvu, o Balaginu, o školskim bibliotekama. Bila je to živa, iskrena, uvjerena djevojka, i zanimljivo ju je bilo slušati, premda je govorila mnogo i glasno — možda zato, što je bila navikla da govori u školi. Zato je moj Pjotr Petrovič, kojemu je još iz studentskih vremena ostala navika da svaki razgovor svodi na prepirku, govorio dosadno, tromo i dugo, s očitom željom, da se pričini pametnim i naprednim čovjekom. Gestikulirajući, izvrnuo je rukavom posudu s umakom, i na stolnjaku se stvorila velika bara, ali se činilo, da to osim mene nije opazio nitko.

Kad smo se vraćali kući, bio je mrak i tišina.

— Nije dobar odgoj u tome, da ne proliješ umak na stolnjak, nego u tome, da ne zamijetiš, ako to učini tkogod drugi — reče Bjelokurov i uzdahne. — Jest, krasna je, inteligentna obitelj. Zaostao sam ja za valjanim svijetom, ah, kako sam zaostao! A sve sami poslovi, poslovi! Poslovi!

Govorio je o tome, kako mnogo treba raditi, hoćeš li da budeš uzoran seoski gospodar. A ja sam mislio: kakav je to trom i lijen momak! Kad je o čemu bilo govorio ozbiljno, s naporom je otezao »e-e-e«, a radio je isto tako, kako je i govorio — sporo, vazda kasneći, promašujući rokove. U poslenost sam njegovu slabo vjerovao već zato, što je po cijeli tjedan nosio uza se u džepu pisma, koja sam mu predavao da ih otpremi na poštu.

— Najteže je — mrmljao je, idući uza me — najteže je, što radiš i ni u koga ne nailaziš na razumijevanje. Ni na kakvo razumijevanje!

II

Stao sam odlaziti k Volčanjinovima. Obično sam sjedio na najdonjoj stepenici na terasi; morilo me nezadovoljstvo samim sobom, žalio sam svoj život, koji je prolazio tako brzo i nezanimljivo, i sve sam mislio, kako bi valjalo istrgnuti iz svojih grudiju srce, koje mi je bilo toliko otežalo. A u isti su čas govorili na terasi, čulo se šuškanje haljina, prelistavali su knjigu. Brzo sam se naviknuo na to, da Lida po danu prima bolesnike, razdaje knjige i često odlazi u selo gologlava, pod suncobranom, a navečer govori glasno o zemstvu, o školama. Ta vitka, lijepa, svagda stroga djevojka s malim pristalo ocrtanim ustima, suho mi je govorila svaki put, kad se zapodijevao poslovan razgovor:

— To vama nije zanimljivo.

Nisam joj bio simpatičan. Nije me voljela zato, što sam pejzažist te na svojim slikama ne prikazujem narodne potrebe, i što sam, kao što joj se činilo, ravnodušan prema onome, u što je ona tako čvrsto vjerovala. Sjećam se, kad sam putovao obalom Bajkalskog jezera, susreo sam djevojku Burjatkinju na konju, u košulji i u hlačama od modre pamučne tkanine; upitao sam je, ne bi li mi prodala svoju lulu, a dok smo govorili, ona je sa prezirom gledala moje evropsko lice i moj šešir, i za jednu joj je minutu dodijalo da govori sa mnom, pa je samo ciknula i odjurila. I Lida je isto tako prezirala u meni tuđinca. Vanjskim načinom nije nikako iskazivala svoju nesklonost prema meni, no ja sam je osjećao i, sjedeći na najnižoj stepenici na terasi, srdio se i govorio, da liječiti seljake, kad nisi liječnik, znači varati ih, i da je lako biti dobrotvor, kad imaš dvije tisuće desetina.

A njena sestra, Misjus, nije imala nikakvih briga i provodila je život u potpunoj besposlici, kao i ja. Čim bi ujutro ustala, uzimala bi knjigu i čitala, sjedeći na terasi u velikom naslonjaču, tako da su joj se nožice jedva dodirivale zemlje, ili se s knjigom sakrivala u lipovoj aleji, ili odlazila kroz vrata u polje. Čitala je cio dan, pomamno gledajući u knjigu, i samo zato, što joj je pogled bivao nekud sustao, preneražen, a lice joj silno blijedjelo, mogao si se dosjetiti, kako joj to čitanje umara mozak. Kad bih ja došao, i ona me opazila, malo bi se rumenjela, ostavljala knjigu i, gledajući me u lice

krupnim svojim očima, živo mi pripovijedala, što se dogodilo, na primjer, da se u služinskoj sobi upalila čađa ili da je sluga ulovio u ribnjaku veliku ribu. U radne je dane bila na njoj obično svijetla košuljica i tamnomodra suknja. Šetali smo zajedno, brali trešnje za slatko, vozili se u čamcu, a kad je skakala da dohvati trešnju ili veslala, kroz široke su joj se rukave svijetlile tanke, slabe ruke. Ili bih ja slikao studiju, a ona stajala uz mene i gledala u zanosu.

Jedne nedjelje, potkraj srpnja, došao sam k Volčanjinovima ujutro oko devet sati. Hodao sam po parku, držeći se podalje od kuće, i tražio vrganje, kojih je toga ljeta bilo vrlo mnogo, te postavljao uz njih znamenja, da ih zatim saberem zajedno sa Ženjom. Puhao je topli vjeatr. Vidio sam, kako su Ženja i njena mati, obje u svijetlim blagdanjim haljinama, prošle iz crkve kući, i Ženja je pridržavala šešir zbog vjetra. Zatim sam čuo kako na terasi piju čaj.

Meni, bezbrižnu čovjeku, koji je tražio opravdanja svojoj stalnoj besposlici, ta su ljetna blagdanja jutra po našim imanjima bila uvijek neobično zamamna. Kad se zeleni vrt, još vlažan od rose, sav blista od sunca i čini se sretnim, kad kraj kuće miriše rezeda i oleandar, a mladež se tek vratila iz crkve i pije u vrtu čaj, i kad su svi tako milo odjeveni i veseli, i kad znaš, da svi ti zdravi, siti lijepi ljudi ne će ništa raditi cio bogovetni dan, onda želiš, da sav život bude takav. I sada sam mislio to isto i hodao po parku, spreman da hodam tako bez posla i bez svrhe cio dan, cijelo ljeto.

Došla je Ženja sa košaricom; imala je takav izraz lica, kao da je znala ili slutila, da će me zateći u parku. Sabirali smo gljive i razgovarali, a kad je što pitala, odlazila je naprijed, da mi vidi lice.

— Jučer se kod nas u selu dogodilo čudo — reče ona. — Hroma je Pelageja bolovala cijelu godinu, nisu joj pomogli nikakvi doktori i ljekarije, a jučer joj bajala baba i prošlo je.

— To nije ništa osobito — reći ću ja. — Ne treba tražiti čudesa samo kod bolesnika i baba. Zar zdravlje nije čudo? A sam život? Što nije razumljivo, to i jest čudo.

— A vama nije strašno ono, što nije razumljivo?

— Nije. Pojavama, koje ne razumijem, prilazim ja hrabro i ne pokoravam im se. Ja sam viši od njih. Čovjek mora biti svijestan, da je viši od lavova, tigrova, zvijezda, viši od

svega u prirodi, čak viši i od onoga, što je nerazumljivo i čini se čudesnim; inače on nije čovjek, nego miš, koji se boji svega.

Ženja je mislila, da ja, kao umjetnik, znam vrlo mnogo i da uistinu mogu pogađati ono, što ne znam. Željela je, da je uvedem u područje vječnog i lijepog, u taj viši svijet, u kojem sam ja, po njenu mišljenju, kao kod kuće, i govorila je sa mnom o bogu, o vječnom životu, o čudesima. A ja, koji nisam dopuštao da ćemo ja i moja mašta poslije smrti propasti zauvijek, odgovorio sam: »Jest, ljudi su besmrtni«, »Jest, nas očekuje vječni život.« A ona je slušala, vjerovala i nije tražila dokaza.

Kad smo išli kući, zaustavila se odjednom i rekla:

— Naša je Lida znamenit čovjek. Zar nije istina? Ja je žarko ljubim i svakoga bih časa mogla za nju žrtvovati život. No, recite — Ženja mi prstom dodirne rukav — recite, zašto se vi neprestano prepirete s njom? Zašto se srdite?

— Zato, što ona nema pravo.

Ženja mahne glavom, da to porekne, i suze joj se pojaviše u očima.

— Kako je to nepojmljivo! — izgovori ona.

U to se vrijeme Lida bila odnekle vratila, stajala je kod vanjskih stuba sa bičem u rukama, stasita, lijepa, osvijetljena suncem, i nešto naređivala slugi. Žureći se i glasno razgovarajući, primila je dva, tri bolesnika, zatim zaposlena, zabrinuta lica hodala po sobama, otvarala sad jedan, sad drugi ormar, i odlazila u mezanin; dugo su je tražili i zvali na objed, a došla je, kad smo već bili pojeli juhu. Sjećam se, tko bi znao zašto, svih tih sitnih pojedinosti i volim ih, i sjećam se živo cijeloga toga dana, premda se nije dogodilo ništa osobito. Poslije objeda Ženja je čitala, ležeći na terasi. Šutjeli smo. Cijelo su nebo prekrili oblaci, i zasipila je rijetka, sitna kišica. Bila je vrućina, vjetar je bio već odavno stišao, i činilo se, da nikad nema kraja tome danu. Izašla k nama na terasu Jekaterina Pavlovna, sanjiva, s lepezom.

— O, mama — reći će Ženja, ljubeći joj ruku — tebi škodi da spavaš po danu.

One su se obožavale. Kad je jedna odlazila u park, druga je već stajala na terasi i, gledajući drveće, dozivala: »Oj, Ženja!« ili: »Mama, gdje si?« Uvijek su se zajedno molile,

obje su jednako vjerovale i dobro se razumijevale, pa i kad su šutjele. I prema ljudima su se držale jednako. Jekaterina Pavlovna također se brzo navikla na mene i zavoljela me, i kad ne bih došao dva, tri dana, slala je koga da dozna, jesam li zdrav. Moje je studije i ona gledala sa zanosom, i s onakvom mi istom brbljavošću i isto onako iskreno, kao i Misjus, pripovijedala, što se dogodilo, i često mi povjeravala svoje domaće tajne.

Ginula je od smjernosti pred svojom starijom kćerju. Lida se nije nikad umiljavala, govorila je samo o ozbiljnim stvarima; živjela je svojim zasebnim životom, i majci je i sestri bila isto onako sveta osoba, kao što je mornarima admiral, koji vazda sjedi u svojoj kajiti.

— Naša je Lida znamenit čovjek — govorila je često mati. — Zar nije istina?

I sada, dok je sipila kiša, govorili smo o Lidi.

— Ona je znamenit čovjek — reče mati i priklopi tiho, zavjereničkim glasom, ogledavajući se uplašeno. — Takve treba po danu tražiti svijećom, premda se ja, znate, počinjem ponešto uznemirivati. Škola, apotečice, knjige — sve je to lijepo, no čemu krajnosti? Tâ njoj su već dvadeset i četiri godine, vrijeme je razmisliti ozbiljno o sebi. Ovako uz knjige i apotečice ne ćeš ništa opaziti, a život će proći... Treba se udati.

Ženja, blijeda od čitanja, sa zgnječenom frizurom, digne glavu i reći će kao samoj sebi, gledajući majku:

— Mama, sve zavisi od volje božje!

I opet uroni u čitanje.

Došao Bjelokurov u prsluku i izvezenoj košulji. Igrali smo kriket i tenis, zatim smo, kad se smračilo, dugo večerali, i Lida je opet govorila o školama i o Balaginu, koji je u svoje ruke zgrabio cio kotar. Kad sam te večeri odlazio od Volčaninovih, ponio sam dojam dugog, dugog, besposlenog dana, sa tužnom svješću, da sve svršava na ovome svijetu, koliko god dugo trajalo. Da vrata nas je pratila Ženja, i možda zato, što je sa mnom provela cio dan od jutra do večeri, osjetio sam, da mi je bez nje nekako dosadno i da mi je bliska sva ta mila porodica; i prvi put toga ljeta prohtjelo mi se da slikam.

— Recite, zašto vi živite ovako dosadno, ovako sivo? — zapitah Bjelokurova, kad sam s njim išao kući. — Moj je život dosadan, težak, jednoličan, jer sam ja umjetnik, neobičan čovjek, od mladih me dana kidala zavist, nezadovoljstvo samim sobom, nevjerica u svoj rad, ja sam vječiti siromah, ja sam skitalica, no vi, vi, zdrav, normalan čovjek, vlastelin, gospodin — zašto vi živite tako nezanimljivo, tako malo uzimate od života? Zašto se, na primjer, sve dosad niste zaljubili u Lidu ili Ženju?

— Vi zaboravljate, da ja ljubim drugu ženu — odgovori Bjelokurov.

To je govorio o svojoj prijateljici Ljubovi Ivanovnoj, koja je s njime živjela u kućnom krilu. Vidio sam svaki dan, kako se ta dama, puna, gojazna, dostojanstvena, nalik na ugojenu gusku, šeta po parku, u ruskoj haljini s koraljima, uvijek sa suncobranom, a služinčad ju je neprestano zvala sad da jede, sad da pije čaj. Prije koje tri godine bila je jedno kućno krilo unajmila za ljetovanje, pa je tako ostala da živi kod Bjelokurova, čini se, zauvijek. Bila je desetak godina starija od njega i strogo je s njim postupala, tako da ju je morao moliti za dopuštenje, kad je odlazio od kuće. Često je ridala muškaračkim glasom, i onda sam joj poručivao, da ću se iseliti, ako ne prestane; i prestajala je.

Kad smo došli kući, sjedne Bjelokurov na divan i zamišljen se namršti, a ja se ushodah po dvorani, osjećajući tiho uzbuđenje, kao zaljubljenik. Želio sam da govorim o Volčanjinovima.

— Lida može zavoljeti samo zemskog čovjeka, koji se baš kao i ona zanosi bolnicama i školama — rekoh. — O, takvoj djevojci za volju možeš ne samo da postaneš zemski čovjek, nego i da podereš željezne čizme, kao u priči. A Misjus? Kako je divna ta Misjus!

Bjelokurov progovori nadugo, otežući »e-e-e...«, o bolesti stoljeća — pesimizmu. Govorio je uvjereno i takvim tonom, kao da se prepire sa mnom. Ni stotine vrsta puste, jednolične, spaljene stepe ne mogu na tebe navaliti toliku čamu, koliku jedan čovjek, kada sjedi, govori, i ne zna se, kada će otići.

— Ne radi se o pesimizmu ni o optimizmu — rekoh razdražen — nego o tome, da u devedeset i devet od stotine nema pameti.

Bjelokurov pomisli, da to ciljam na njega, uvrijedi se i ode.

III

— U Malozjomovu je u gostima knez, pozdravlja te — govorila je Lida majci, vrativši se odnekle i skidajući rukavice. — Pripovijedao je mnogo zanimljivih stvari... Obećao je. da će u gubernijskoj skupštini opet pokrenuti pitanje medicinske stanice u Malozjomovu, no kaže: malo ima nade. — I, obraćajući se meni, reče:

— Oprostite, ja vazda zaboravim, da to vama ne može biti zanimljivo.

Osjetio sam, da me to srdi.

— A zašto ne bi bilo zanimljivo? — zapitah i slegoh ramenima. — Vama nije po volji da doznate moje mišljenje, no uvjeravam vas, to me pitanje živo zanima.

— Je li?

— Jest. Po mome mišljenju, u Malozjomovu nikako ne treba medicinske stanice.

Moja srditost zahvati i nju; pogleda me žmirkavo i zapita:

— A što treba? Pejzaža?

— Ne treba ni pejzaža. Ništa ondje ne treba.

Bila je skinula rukavice i rasklopila novine, koje su tek bili donijeli s pošte; za čas reče tiho, očevidno se susprežući:

— Prošle je nedjelje umrla Ana u porođaju, a da je u blizini bila medicinska stanica, bila bi ostala na životu. Trebala bi, čini mi se, da i gospoda pejzažisti imaju neke nazore o toj stvari.

— Ja imam vrlo određen nadzor o tome, uvjeravam vas — odgovorih, a ona se zakri od mene novinama, kao da ne želi slušati. — Po mojemu mišljenju, medicinske stanice, bibliotečice, apotečice, služe u današnjim prilikama samo zarobljavanju. Narod je opleten velikim lancem, ali vi ne tr-

gate taj lanac, nego samo domećete nove karike — eto vam moga nazora.

Ona uznese k meni oči i podrugljivo se nasmiješi, a ja nastavih, nastojeći da uhvatim svoju glavnu misao:

— Nije važno, što je Ana umrla u porođaju, nego što sve te Ane, Mavre, Pelageje od ranog jutra do mraka grbe leđa, obolijevaju od prekomjerna rada, čitav se život muče za gladnu i bolesnu djecu, svega se života boje smrti i bolesti, svega se života liječe, rano ocvjetaju, rano stare i umiru u prljavštini i smradu; njihova djeca, kad odrastu, pušu u te iste diple, i tako prolaze stotine godina, i milijarde ljudi žive gore nego životinje — samo radi komadića kruha, i mori ih neprestani strah. Sva je strahota njihova stanja u tom, što nemaju kada da razmisle o duši, nemaju kada da se sjete svoje slike i prilike; glad, zima, životni strah, silan rad, kao snježni usovi zakrčili su im sve putove k duševnom radu, baš k onomu, čime se razlikuje čovjek od životinje i što sačinjava ono jedino, radi čega vrijedi živjeti. Vi im priskačete u pomoć bolnicama i školama, no time ih ne oslobađate okova, nego ih, naprotiv, još jače zarobljujete, jer im unosite u život nove predrasude i time povećavate broj njihovih potreba, da i ne govorimo, kako za meleme i za knjige moraju plaćati zemstvu, dakle, još jače grbiti leđa.

— Ne ću se prepirati s vama — reče Lida, spuštajući novine. — Čula sam već to. Reći ću vam samo jedno: ne valja sjediti skrštenih ruku. Istina je, mi ne spasavamo čovječanstvo i možda se u mnogom varamo, ali mi radimo ono, što možemo, i mi imamo pravo. Kulturnome je čovjeku najviša i najsvetija zadaća da služi bližnjima, a mi nastojimo da služimo kako znamo. Vama se to ne sviđa, ali i ne možeš ugoditi svima.

— Istina je, Lida, istina — reče mati.

U Lidinoj nazočnosti ona se uvijek plašila, a kad je govorila, nemirno je pogledavala u nju, bojeći se da ne bi kazala što suvišno ili nezgodno; i nikad joj se nije protivila, nego se uvijek slagala: istina je, Lida, istina..

— Seljačka pismenost, knjige s jadnim poukama i uzrečicama i medicinske stanice ne mogu umanjiti ni neukost ni smrtnost, baš kao što svjetlost iz vaših prozora ne može osvijetliti taj golemi park — rekoh ja. — Vi ne dajete ništa,

vi svojim upletanjem u život tih ljudi stvarate samo nove potrebe, nov povod radu.

— Ah, bože moj, tâ mora se nešto raditi! — reče Lida zlovoljno, i po tonu joj se opažalo, da ona moja rasuđivanja smatra ništavima i prezire ih.

— Treba osloboditi ljude od teškog fizičkog rada — rekoh ja. — Treba olakšati njihov jaram, dati im da odahnu, da ne provode cio život kraj peći, korita i u polju, nego da imaju i vremena za razmišljanje o duši, o bogu, da mogu izdašnije iskazati svoje duševne sposobnosti. Svaki čovjek je pozvan na duševni rad — na neprestano traženje istine i smisla života. Učinite, dakle, da im bude nepotreban prosti životinjski rad, dajte im da se osjete na slobodi, i onda ćete vidjeti, kakva su zapravo poruga te knjige i apotečice. Čim čovjek spozna svoj istinski poziv, mogu ga zadovoljiti samo religija, znanosti, umjetnosti, a ne te tričarije.

— Osloboditi od rada! — osmjehne se Lida. — Zar se to može?

— Može. Primite na sebe dio njihova rada. Da se svi mi, gradski i seoski stanovnici, svi bez izuzetka, složimo da između sebe podijelimo rad, što ga čovječanstvo uopće vrši da udovolji fizičkim potrebama, ne bi svakomu od nas dopalo možda više od dva do tri sata na dan. Zamislite, da svi mi, bogati i siromasi, radimo samo po tri sata na dan, a ostalo vrijeme da nam je slobodno. Zamislite još, kako mi, da bismo još manje zavisili od svoga tijela i manje radili, pronalazimo strojeve, koji zamjenjuju rad, nastojimo da broj naših potreba smanjimo na minimum. Mi prekaljujemo sebe, svoju djecu, da se ne boje gladi i zime, i da ne bismo neprestano drhtali za njihovo zdravlje, kao što dršću Ana, Mavra i Pelageja. Zamislite, da se mi ne liječimo, ne držimo apoteke, tvornice duhana, pecare — koliko bi nam slobodnoga vremena preostalo na kraju krajeva! Svi mi zajedno posvećujemo tu dokolicu znanostima i umjetnostima. Kao što seljaci katkada zajednički popravljaju cestu, tako bismo i svi mi skupa, u zajednici, tražili istinu i smisao života, i — ja sam uvjeren u to — istina bi bila vrlo brzo nađena, čovjek bi se izbavio od toga neprestanog, mučnog straha od smrti, što ga gnjete, pa i od same smrti.

— No vi pobijate sebe — reče Lida. — Vi govorite znanost, znanost, a sami poričete pismenost.

— Pismenost, kad čovjek ima prilike da čita samo naslove na krčmama i pokatkad knjige, koje ne razumije, takva se pismenost održava kod nas od Rjurikovih vremena; Gogoljev Petruška čita već odavno, no selo je do današnjega dana ostalo onakvo, kakvo je bilo za Rjurika. Nije potrebna pismenost, nego sloboda za široko iskazivanje duševnih sposobnosti. Nisu potrebne škole, nego sveučilišta.

— Vi poričete i medicinu.

— Da. Ona bi bila potrebna samo za proučavanje bolesti, kao prirodnih pojava, a ne za njihovo liječenje. Ako već treba liječiti, ne treba da se liječe bolesti, nego njihovi uzroci. Uklonite glavni uzrok — fizički rad, i onda ne će biti bolesti. Ne priznajem ja znanost, koja liječi — nastavih uzbuđen. — Znanosti i umjetnosti, kad su istinske, ne teže za vremenskim ni za privatnim svrhama, nego za vječnim i općim — one traže istinu i smisao života, traže boga, dušu, a kad ih prežu u dnevne potrebe i pitanja, u apotečice i bibliotečice, one zamrsuju i zatrpavaju život. Mi imamo mnogo liječnika, farmaceuta, jurista, mnogo se stvorilo pismenjaka, ali nikako nema biologa, matematičara, filozofa, pjesnika. Sav um, sva se duševna energija utrošila, da bi se zadovoljile vremenite, prolazne potrebe... U učenjaka, pisca i umjetnika vri posao, po njihovoj milosti rastu sa svakim danom udobnosti u životu, množe se tjelesne potrebe, no do istine je još daleko, pa čovjek ostaje, kao i prije, najgrabljivija i najprljavija životinja i sve teži za tim, da se čovječanstvo u svojoj većini izrodi i zauvijek izgubi svaku sposobnost za život. U takvim prilikama nema umjetnikov život smisla, i što je on darovitiji, to je neobičnija i nerazumljivija njegova uloga, jer, kad se razmotri, izlazi, da on radi za zabavu grabljivoj, prljavoj životinji, podržavajući poredak, koji postoji. A ja ne ću da radim i ne ću raditi... Ne treba ništa, neka zemlja propadne na dno pakla!

— Misjuska, izađi — reče Lida sestri, jer joj se očevidno činilo, da su moje riječi štetne za mladu djevojku.

Ženja tužno pogleda sestru i majku i izađe.

— Takve mile stvari govore ljudi obično onda, kad hoće da opravdaju svoju ravnodušnost — reče Lida. — Poricati bolnice i škole lakše je, nego liječiti i učiti.

— Istina je, Lida, istina — odobri mati.

— Vi prijetite, da ne ćete raditi — nastavi Lida. — Vi očito, visoko cijenite svoje radove. Prestanimo se, dakle, prepirati, mi se ne ćemo nikad složiti, jer i najnesavršeniju od svih bibliotečica i apotečica, o kojima ste se časak prije izjasnili tako prezirno, pretpostavljam ja svim pejzažima na svijetu. — I odmah se obrati majci te progovori sasvim drugačijim tonom:

— Knez je jako smršavio i silno se promijenio odonda, otkako je bio kod nas. Šalju ga u Vichy.

Pripovijedala je majci o knezu, da ne govori sa mnom. Lice joj je gorjelo, a da sakrije svoju uzbuđenost, nagnula se nisko k stolu, kao da je kratkovidna, i pričinila se, kao da čita novine. Moja je nazočnost bila neugodna. Oprostio sam se i otišao kući.

IV

Napolju je bila tišina; selo onkraj ribnjaka već je spavalo, nije se vidjelo ni jedno svjetlašce i samo su se u ribnjaku malko svjetlucali bijeli odsjevi zvijezda. Kod vrata s lavovima stajala je Ženja nepomično, očekujući mene, da me isprati.

— U selu svi spavaju — rekoh joj, nastojeći da joj u mraku razaberem lice, i spazih uperene u mene tamne, tužne oči. — I krčmar i konjokradice spokojno spavaju, a mi, pristojni ljudi, ljutimo jedan drugoga i prepiremo se.

Bila je sjetna kolovoška noć — sjetna zato, što je već mirisalo na jesen; izlazio je mjesec, pokriven grimiznim oblakom, i tek malo osvjetljavao cestu i sa strana, uz nju, njive sa ozimicom. Često su padale zvijezde. Ženja je uz mene išla cestom i nastojala da ne gleda u nebo, da ne vidi zvijezde, što su padale i nekako je plašile.

— Meni se čini, da vi imate pravo — reče ona, sva dršćući od noćne vlage. — Kad bi se ljudi svi zajedno mogli predati duševnom radu, brzo bi doznali sve.

— Dabogme. Mi smo viša bića, pa kad bismo zaista spoznali svu silu čovječjeg genija i živjeli samo za više svrhe, postali bismo na kraju krajeva kao bogovi, Ali to ne će ni-

kada biti, čovječanstvo će se izroditi, i geniju ne će ostati ni traga.

Kad se vrata više nisu vidjela, Ženja zastane i žurno mi stisne ruku.

— Laku noć — izgovori dršćući; ramena joj je pokrivala samo košuljica, i ona se stisla od studeni. — Dođite sutra.

Bila mi je tjeskobna misao, da ću ostati sam, rasrđen, nezadovoljan samim sobom i ljudima, te sam nastojao da ne gledam više u zvijezde, što padaju.

— Ostanite još časak sa mnom — rekoh. — Molim vas.

Ja sam Ženju ljubio. Ljubio sam je valjda zato, što me je dočekivala i ispraćala, što me je gledala nježno i zanosno. Kako joj je dirljivo lijepo bilo blijedo lice, tanki vrat, tanke ruke, njena slabost, besposlenost, njene knjige. A um? Slutio sam, da je u nje neobičan um, zanosila me širina njenih pogleda, možda zato, što je mislila drugačije nego stroga, lijepa Lida, koja me nije voljela. Sviđao sam se Ženji kao umjetnik, pobijedio sam joj srce svojim talentom i strasno sam želio da slikam samo za nju i sanjao sam o njoj kao o svojoj maloj kraljici, koja će sa mnom vladati tim selima, poljima, maglom, zorom, tom prirodom, divnom, čarobnom, no u kojoj sam se ja dosad osjećao beznadno samotnim i suvišnim.

— Ostanite još časak — zamolim. — Zaklinjem vas!

Skinuo sam se sebe ogrtač i pokrio joj ozebla ramena; od straha da se u muškom ogrtaču ne bi činila smiješnom i nelijepom, ona se nasmije i zbaci ga, a ja je u taj mah zagrlih i stadoh joj obasipati poljupcima lice, ramena, ruke.

— Do sutra! — šapne ona i oprezno me zagrli, kao da se boji, da ne uznemiri noćnu tišinu. — Mi nemamo nikakvih tajni jedna pred drugom, moram odmah sve pripovijedati mami i sestri... To je tako strašno! Mame se ne bojim, mama vas voli, no Lida!

Ona potrči prema vratima.

— Zbogom! — dovikne.

A zatim sam časak, dva slušao kako trči. Nije mi se htjelo kući, a i nisam imao zašto da odem onamo. Zamišljen sam postajao malo i tiho se odšuljao natrag da još pogledam kuću, u kojoj ona živi, milu, naivnu staru kuću, koja se činila da me prozorima svoga mezanina gleda kao očima i sve razumije. Prošao sam kraj terase, sjeo na klupu kod čistine

za tenis, u mraku pod starim brijestom, i gledao odanle kuću. U prozorima na mezaninu, u kojem je živjela Misjus, bljesnu jarka svjetlost, zatim spokojna zelena svjetlost — to su svjetiljku prekrili sjenilom. Počeše se kretati sjene... Bio sam pun nježnosti, tišine i zadovoljstva samim sobom, zadovoljstva, što sam umio da se zanesem i zavolim, a istodobno mi bijaše neugodno od pomisli, da baš u taj isti čas, nekoliko koraka od mene, u jednoj sobi te kuće živi Lida, koja me ne voli, a možda me i mrzi. Sjedio sam i sve čekao, ne će li izaći Ženja, prisluškivao sam, i činilo mi se, kao da razgovaraju u mezaninu.

Prošao je otprilike sat. Zeleno se svijetlo ugasilo, i nisu se vidjele sjene. Mjesec je već stajao visoko nad kućom i osvjetljavao usnuli vrt, njegove stazice: georgine i ruže u cvjetnjaku pred kućom jasno su se vidjele, i činilo se, da su sve iste boje. Jako zahladni. Izašao sam iz parka, digao sa ceste svoj ogrtač i, ne žureći se, odušljao se kući.

Kad sam sutradan poslije objeda došao k Volčanjinovima, bila su staklena vrata u park otvorena širom. Posjedio sam na terasi, očekujući da se svaki čas iza cvjetnjaka na čistini ili na kojoj aleji javi Ženja, ili da dopre iz soba njen glas; zatim sam otišao u gostinsku sobu, pa u blagovaonicu. Nije bilo ni žive duše. Iz blagovaonice sam pošao dugim hodnikom u predsoblje, zatim natrag. Tu je u hodniku bilo nekoliko vrata i za jednim se vratima razlijegao Lidin glas:

— Vrani negdje... bog... — govorila je glasno i otežući, valjda diktirajući — bog komadić poslo sira... Vrani... negdje... Tko je? — dovikne odjednom, kad je čula moje korake.

— Ja sam.

— A! Oprostite, ne mogu odmah izaći k vama, učim sa Dašom.

— Je li Jekaterina Pavlovna u parku?

— Nije, ona je sa sestrom otputovala jutros k tetki, u Penzensku guberniju. A na zimu će one valjda otputovati u inozemstvo... — dometne, pošto je pošutjela. — Vrani negdje... bo-og komadić poslo sira... Jesi li napisala?

Izašao sam u predsoblje i, ništa ne misleći, stajao i gledao odanle na ribnjak i na selo, a do mene je dopiralo:

— Komadić sira... Vrani negdje bog komadić posl'o sira...

I otišao sam s imanja onim istim putem, kojim sam došao ovamo prvi put, samo obrnuto; najprije iz dvorišta u park, pokraj kuće, zatim lipovom alejom... Tu me stigao dječak i dao mi pisamce. »Pripovjedila sam sve sestri, i ona zahtijeva, da se rastanem s vama«, pročitao sam. »Nisam imala snage da je ogorčim svojom nepokornošću. Bog će vam dati sreće, oprostite mi. Da vi znate, kako gorko plačemo ja i mama!«

Zatim mračna lipova aleja, izvaljeni plot... Po onom polju, gdje je onda cvala raž i gdje su pućpurikale prepelice, sada su lunjale krave i sputani konji. Ponegdje se po brežuljcima jarko zelenjela ozimica. Zaokupilo me trijezno, svakidašnje raspoloženje, i zastidio sam se svega, što sam govorio kod Volčanjinovih, te me, kao i prije obuzimala dosada, što živim. Kad sam došao kući, spakirao sam stvari i navečer otputovao u Petrograd.

Nisam više vidio Volčanjinovih. Ali nedavno, putujući na Krim, sreo sam u vagonu Bjelokurova. Bio je kao i prije u prsluku i izvezenoj košulji, a kad sam ga zapitao za zdravlje, odgovorio je: »Hvala bogu.« Porazgovarali smo. Imanje je svoje prodao i kupio drugo, omanje, na ime Ljubovi Ivanovne. O Volčanjinovima mi nije rekao mnogo. Lida, veli, živi kao i prije u Šelkovki i uči u školi djecu; pošlo joj je malo po malo za rukom da oko sebe okupi kolo ljudi, simpatičnih njoj, i oni su stvorili jaku stranku te na posljednjim zemskim izborima srušili Balagina, koji je dotle držao u rukama cio kotar. A o Ženji je Bjelokurov priopćio samo to, da ne živi kod kuće i da se ne zna, gdje je.

Počinjem već zaboravljati kuću sa mezaninom i tek pokatkad, kad slikam ili čitam, iznenada mi pada na pamet čas zeleno svijetlo u prozoru, čas zvuk mojih koraka, koji su se noću razlijegali po polju, kad sam se zaljubljen vraćao kući i od studeni trljao ruke. A još rjeđe, u časovima kad me mori samoća i kad se žalostim, sjećam se tmurno nekog, i malo mi se po malo, ne znam zašto, počinje činiti, da se i mene sjeća netko, da me čeka i da ćemo se sastati...

Misjus, gdje li si ti?

MOJ ŽIVOT

(Provincijalčeva pripovijest)

I

Upravitelj mi je rekao: »Držim vas samo od štovanja prema vašemu čestitome ocu, inače biste već odavno izletjeli od mene.« Odgovorio sam mu: »Vi mi, preuzvišeni, odviše laskate, kada mislite, da ja znam letjeti.« I zatim sam čuo kako je kazao: »Uklonite toga gospodina, on mi kvari živce.«

Poslije dva, tri dana su me otpustili. Dakle, odonda, otkad se drži da sam odrastao, ja sam, na veliki jad mojemu ocu, gradskome arhitektu, promijenio devet službi. Služio sam kod različitih oblasti, no svih tih devet službi bijahu nalik jedna na drugu kao kapi vode: morao sam sjediti, pisati, slušati glupe i proste primjedbe i čekati, dok me ne otpuste.

Otac je, kad sam mu došao, sjedio duboko u naslonjaču, zaklopljenih očiju... Mršavo, suho lice njegovo, s modrikastim svjetlucanjem na obrijanim mjestima (licem je bio nalik na staroga katoličkog orguljaša), odražavalo je smirenost i pokornost. Ne odgovarajući na moj pozdrav i ne otvarajući oči, rekao je:

— Da je živa moja draga žena, a tvoja mati, tvoj bi joj život bio izvor neprestanog jada. U njenoj preranoj smrti vidim providnost božju. Molim te, nesretniče — nastavi, otvarajući oči — pouči me, što bih radio s tobom!

Prije, dok sam bio mlađi, moji su rođaci i znanci znali, što treba raditi sa mnom: jedni su me svjetovali da odem u dobrovoljce, drugi — u apoteku, treći — u brzojavni ured; sada, kad mi je već prošlo dvadeset i pet godina i javile se čak sjedine na sljepočicama, i kad sam bio već i dobrovoljac,

i farmaceut, i na brzojavu, činilo se, da se za mene već iscrplo sve zemaljsko, pa me više nisu svjetovali, nego samo uzdisali ili klimali glavama.

— Što misliš ti o sebi? — nastavi otac. — U tvojim godinama imaju mladi ljudi već stalan društveni položaj, a ded pogledaj ti sebe: poletarac, prosjak, živiš ocu na vratu!

I, po običaju, stao je govoriti, kako današnji mladi ljudi propadaju, propadaju od bezvjerstva, materijalizma i pretjerane uobraženosti, i da treba zabraniti diletanske predstave, jer one odvraćaju mlade ljude od religije i dužnosti.

— Sutra ćemo otići zajedno, i ti ćeš se ispričati upravitelju i obećati mu, da ćeš savjesno služiti — završi on. — Ni jedan dan ne smiješ ostati bez društvenog položaja.

— Molim vas, da me saslušate — rekoh mrko, ne nadajući se ničemu dobrome od toga razgovora. — Ono, što vi nazivate društvenim položajem, sačinjava povlasticu kapitala i obrazovanja. A siromašni i neobrazovani ljudi zarađuju zalogaj kruha fizičkim radom, i ja ne vidim razloga, zašto bih ja morao biti izuzetak.

— Kad ti počneš govoriti o fizičkom radu, to ispada glupo i bljutavo! — otac će rasrđen. — Razumij ti, tupi čovječe, razumij, glavo bez mozga, da osim surove fizičke sile ima u tebi duh božji, sveti oganj, koji te nadasve razlikuje od magarca ili gmaza i približava te božanstvu! Taj su oganj tisućama godina stjecali najbolji među ljudima. Tvoj pradjed Poloznjev, general, borio se kod Borodina, djed ti je bio pjesnik, govornik i predvoditelj plemstva, stric — pedagog, naposljetku ja, tvoj otac — arhitekt! Svi su Poloznjevi čuvali sveti oganj zato, da ga ti ugasiš!

— Treba biti pravedan — rekoh. — Fizičkim se radom muče milijuni ljudi.

— I neka se muče! Oni ne znaju ništa drugo raditi! Fizičkim se radom može baviti svatko, pa i obični glupan i zločinac, taj je rad značajno svojstvo robu i barbaru, a oganj je dan i dosuđen tek nekima!

Nije koristilo nastavljati taj razgovor. Otac je sebe obožavao, i bijaše mu uvjerljivo samo ono, što govori on sâm. Usto sam znao vrlo dobro, da se taj prezir, s kojim on govori o teškom radu, ne osniva toliko na misli o svetom ognju, koliko na tajnom strahu da ja ne bih otišao u radnike i u

svem gradu pobudio govorkanja o sebi; svi su moji vršnjaci odavno već bili svršili univerzu i bijahu na dobru putu, a sin upravitelja kancelarije državne banke već je i koleški asesor, samo ja, sin jedinac, nisam ništa! Nije koristilo i bilo je neugodno nastavljati govor, no ja sam još uvijek sjedio i slabo odvraćao, nadajući se, da će me napokon razumjeti. Tâ cijelo je pitanje bilo prosto i jasno, i samo se ticalo načina, kako bih zaradio komadić kruha, ali on nije vidio tu prostotu, nego mi govorio, sladunjavo zaokružujući rečenice, o Borodinu, o svetom ognju, o djedu, zaboravljenom pjesniku, koji je nekad pisao loše i lažne stihove, surovo me nazivao glavom bez mozga i tupim čovjekom. A koliko sam želio, da me razumiju! Kako bilo da bilo, ja volim oca i sestru, i u meni se od djetinjstva uvriježila navada da se savjetujem s njima, uvriježila se tako silno, da ću je se teško ikada osloboditi; bio ja u pravu ili ne bio, neprestano se bojim, da ih ne bih rasrdio, bojim se, što se ocu, eto, od uzrujanosti zacrvenio mršavi vrat, i da ga ne bi udarila kap.

— Sjediti u zagušljivoj sobi — rekoh ja — prepisivati, natjecati se sa pisaćim strojem sramota je i uvreda čovjeku mojih godina. Može li tu biti govora o svetom ognju!

— To je ipak umni rad — reče otac. — No, dosta je, prekinimo taj razgovor, a bilo kako bilo, upozoravam te: ako se ne vratiš u službu, nego se povedeš za svojim prezrenim sklonostima, moja kći i ja ćemo ti uskratiti svoju ljubav... Ja ću te razbaštiniti, kunem se istinskim bogom!

Sasvim iskreno, da bih pokazao svu čistoću motiva, kojima sam htio da se vodim za svega života, rekoh:

— Pitanje baštine nije važno za mene. Ja se unaprijed odričem svega.

Te su riječi, zbog nečega posve neočekivano za mene, silno uvrijedile oca. Sav se zarumenio.

— Da se nisi usudio tako razgovarati sa mnom, glupane! — zaviknu on tankim, vrištavim glasom. — Nevaljanče! — I navadnom me kretnjom, brzo i vješto, udari po obrazu, s lijeva i sa desna. — Ti si počeo da se zaboravljaš!

U djetinjstvu, kad me je otac tukao, morao sam stajati uspravno, s rukama uza se, i gledati mu u lice. I sada, kad me je tukao, sasvim sam se zbunio, i kao da još uvijek traje moje djetinjstvo, kočio sam se i nastojao da mu gledam ravno

u oči. Moj otac je bio star i veoma mršav, no tanke su mu mišice bile valjda snažne kao remenje, jer je tukao jako bolno.

Uzmakoh u predsoblje, a tu on zgrabi svoj kišobran i udari me nekoliko puta po glavi i po ramenima; u taj trenutak otvori sestra vrata gostinjske sobe, da sazna, kakva je to buka, no odmah se sa izrazom prepasti i žaljenja okrene, ne rekavši ni jednu riječ u moju zaštitu.

Moja namjera da se ne vraćam u kancelariju, nego da otpočnem nov radni život, bila je u meni nepokolebiva. Trebalo je samo odabrati vrstu posla — a to nije bilo osobito teško, jer mi se činilo, da sam vrlo jak, izdržljiv, sposoban za najteži rad. Očekivao me je jednolični, radni život, napola s gladovanjem, sa smradom i surovošću oko sebe, s neprestanom mišlju o zaradi i o komadiću kruha. I tko bi znao, ne ću li ja možda, vraćajući se Velikom Dvorjanskom ulicom sa posla, počesto još i pozavidjeti inženjeru Dolžikovu, koji živi od intelektualnog rada, no sada me veselilo da mislim o svim tim svojim budućim nezgodama. Nekada sam sanjao o duševnom radu, zamišljao sebe čas kao učitelja, čas kao liječnika, čas kao pisca, no sanjarije mi i ostadoše sanjarije. Sklonost za umne naslade — na primjer, za kazalište i za čitanje — bila je u meni razvijena do strasti, no je li bilo sposobnosti za umni rad, ne znam. U gimnaziji sam gojio nesavladivu odvratnost prema grčkom jeziku, tako da su me morali izvaditi iz četvrtog razreda. Dugo su mi dolazili instruktori i pripravljali me za peti razred, zatim sam služio po različitim uredima, provodeći najveći dio dana u potpunoj besposlici, a govorili su mi, da je to — umni rad; moj posao u učevnoj i službenoj oblasti nije iziskivao ni naprezanja pameti, ni talenta, ni ličnih sposobnosti, ni stvaralačkog duševnog poleta: bio je mehanički: a takav umni rad za mene je niži od fizičkoga, ja ga prezirem i ne mislim, da bi on makar jedan čas mogao služiti kao opravdanje besposlena bezbrižna života, jer on i sam nije ništa drugo nego prijevara, neka vrst one iste besposlice. Po svoj prilici nisam nikad ni znao za pravi intelektualni rad.

Nastalo veče. Mi smo živjeli u Velikoj dvorjanskoj ulici. — To je bila glavna ulica u gradu, i kako nije bilo čistoga

gradskog parka, po njoj se večerom šetao naš beau monde.[1] Ta je dražesna ulica zamjenjivala donekle park, jer su joj s obadviju strana rasle topole, koje su mirisale, osobito poslije kiše, a preko plotova se i ograda nadvijali bagremi, visoki grmovi jorgovana, sremze, jabuke. Svibanjski suton, nježno mlado zelenilo sa sjenama, miris jorgovana, zujanje kukaca, tišina, toplina — kako je sve to novo i kako je neobično, premda se proljeće ponavlja svake godine! Stajao sam na vratašcima i gledao šetače. S većinom sam njih odrastao i nekada zajedno lakrdijao, no sada bi ih mogla zbuniti moja blizina, jer sam bio siromaški odjeven, ne po modi, i o mojim su vrlo tijesnim hlačama i velikim, nespretnim cipelama govorili, da da su to makaroni na lađama. Usto sam u gradu bio na zlu glasu, jer nisam imao društvenog položaja i često sam u jeftinim gostionicama igrao na biljaru, i možda još zato, što su me dva puta, bez ikakva povoda s moje strane, vodili k žandarskome oficiru.

U velikoj kući preko puta, kod inženjera Dolžikova, svirali su na klaviru. Stalo se mračiti i na nebu zatreperile zvijezde. Uto polako, uzvraćajući pozdrave, prođe ispod ruke sa sestrom otac, a na glavi mu bijaše stari cilindar sa širokim obodom, uzvijenim uvis.

— Pogledaj! — govorio je sestri, pokazujući na nebo onim istim kišobranom, kojim je malo prije mene tukao. — Pogledaj nebo! Zvijezde, pa i najmanje, sve su to svjetovi! Kako je ništav čovjek, kad se usporedi sa svemirom!

I govorio je to takvim tonom, kao da mu neobično laska i godi, što je tako ništav. Kakav je to nesposoban čovjek! Žalibože, bio je on kod nas jedini arhitekt, i u posljednjih petnaest, dvadeset godina, koliko se sjećam, nije se u gradu sagradila ni jedna čestita kuća. Kad bi mu naručili plan, obično je crtao najprije salon i gostinsku sobu; kao što su nekada institutkinje znale plesati samo od peći, tako je i njegova umjetnička ideja mogla da potekne i da se razvije samo od salona i gostinske sobe. Uz njih je docrtavao blagovaonicu, dječju sobu, spajao sobe s vratima, a iza toga su se neminovno stvarale sve same prolazne sobe i u svakoj su bila po dvoja, čak i po troja suvišna vrata. Ideja mu je valjda

---

[1] »viši svijet« (franc.)

bila nejasna, do skrajnosti zamršena, kusa; kao da je osjećao, da nešto nedostaje, svaki se put utjecao različitim dogradnjama, lijepio jednu uz drugu, i kao da sada gledam uske trijemove, uske hodničiće, krive stubice, koje vode u mezanin, gdje možeš da stojiš samo zgrbljen i gdje su mjesto poda — tri goleme stepenice, nalik na klupe u kupkama; a kuhinja je svakako ispod kuće, i sa svodovima i popođena ciglama. Pročelje je tvrdo, linije suhe, plahe, krov nizak, spljošten, a na debelim, baš kao ugojenim dimnjacima moraju da budu poklopci sa crnim zviždavim vjetrokazima. I zbog nečeg su me sve te kuće, što ih je sagradio otac, a nalik su bile jedna na drugu, nejasno podsjećale na njegov cilindar, na njegov zatiljak, suh i krut. S vremenom su se u gradu pomirili s očevom nedarovitošću, ona se ukorijenila i postala naš stil.

Taj je stil unio otac i u život moje sestre. Prvo, okrstio ju je Kleopatrom (kao što je mene okrstio Misailom). Dok je još bila djevojčica, plašio ju je pripovijedanjem o zvijezdama, o starinskim mudracima, o našim djedovima, dugo joj tumačio, što je život, što je dužnost; i sada, kad joj je već dvadest i šest godina, nastavljao je to isto, dopuštao joj da hoda ispod ruke samo s njim i nekud sebi uobražavao, da se, kad bilo da bilo, mora javiti pristojan mlad čovjek, koji će od poštovanja prema njegovim osobnim svojstvima poželjeti da je uzme za ženu. A ona je obožavala oca, bojala ga se i vjerovala u njegov neobični um.

Sasvim se smračilo i ulica je malo po malo opustjela. U kući preko puta zamukla je muzika; širom se otvorila kapija, i našom je ulicom nestašno, blago zveckajući praporcima, pojurila trojka. To se inženjer izvezao sa kćerkom na šetnju. Vrijeme je spavati!

U kući sam imao svoju sobu, ali sam stanovao u dvorišnoj izbici, pod jednim krovom sa zidanom sušom, koju su sagradili nekad, valjda za konjsku opremu — u zidove su bile pozabijane velike kuke — a sada je bila zališna, i otac je, evo, već trideset godina slagao u njoj svoje novine, koje je, tko bi znao zašto, uvezivao u polugodišta i nikomu nije dopuštao da ih dira. Živeći tu, rjeđe sam dolazio pred oči ocu i njegovim gostima, a kad ne živim u pravoj sobi i ne odlazim svaki dan u kuću da objedujem, činilo mi se, kao da ne zvuče tako uvredljivo očeve riječi, da mu živim na vratu.

Čekala me je sestra. Donijela mi kradom od oca večeru: komadić hladne teletine i krišku kruha. Kod nas su u kući često ponavljali: »Novac voli da se broji«, »Kopjejka čuva rubalj« i tome slično, a sestra, prignjetena tim bljutavštinama, nastojala je samo da smanji troškove, i zato smo loše jeli. Kad mi je postavila tanjir na stol, sjela je na moj krevet i zaplakala.

— Misaile — reče — šta radiš od nas?

Nije zaklanjala lice, suze su joj kapale na grudi i na ruke, i činila se zabrinuta. Srušila se na uzglavlje i pustila da joj teku suze, drhtala po svemu tijelu i jecala.

— Opet si ostavio službu... — progovori ona. — Oh, kako je to strašno!

— Ta razumij, sestro, razumij... — reći ću ja, i zbog toga što je plakala, zaokupi me očaj.

Kao navlaš, u mojoj svjetiljčici bio je izgorio već sav petrolej, ona se pušila i samo što se ne ugasi, a stare se kuke ne zidovima činile mrke i sjene im treptale.

— Požali nas! — reče sestra, ustajući. — Otac je u strašnu jadu, a ja sam bolesna, silazim s pameti. Šta će biti od tebe? — pitala je, ridajući i pružajući k meni ruke. — Molim te, zaklinjem, molim te u ime naše pokojne mame: pođi opet u službu!

— Ne mogu, Kleopatro! — rekoh, osjećajući da treba samo još malo, i ja ću se predati. — Ne mogu!

— Zašto? — nastavi sestra. — Zašto? No, ako se nisi složio sa starješinom, potraži drugo mjesto. Na primjer, zašto ne bi otišao da služiš na željeznici? Ja sam malo prije govorila s Anjutom Blagovom; ona uvjerava, da će te primiti na željeznicu, i čak je obećala, da će se zauzeti za tebe. Za boga miloga, Misaile, razmisli! Razmisli, zaklinjem te!

Razgovarali smo još malo, i ja se predah. Rekoh, da mi još nijedamput nije pala na pamet misao o službi na željeznici, koja se gradi, i da sam voljan pokušati.

Ona mi se radosno osmjehnula kroza suze i stisla mi ruku i zatim je još plakala, jer se nije mogla zaustaviti, a ja sam otišao u kuhinju po petrolej.

II

Među ljubiteljima diletantskih predstava, koncerata i živih slika u dobrotvorne svrhe prvo je mjesto u gradu pripadalo Ažoginima, koji su živjeli u svojoj kući u Velikoj dvorjanskoj ulici; oni su svaki put davali dvoranu, a i preuzimali sve brige i troškove. Ta bogata vlasteoska obitelj imala je u kotaru oko tri tisuće desetina sa raskošnim gospoštijskim domom, ali nije voljela selo, nego zimi i ljeti živjela u gradu. Sastojala se od majke, visoke, suhonjave, nježne dame s kratkom kosom, kratkim haljetkom i sa suknjom uz tijelo, po engleskoj modi — i triju kćeri, koje, govoreći o njima, nisu nazivali po imenima, nego prosto: najstarija, srednja i najmlađa. Sve su one imale nelijepe, šiljate podbratke, bile su kratkovidne, pogurene, odjevene isto kao i mati; neugodno su šušketale, a ipak su, uza sve to, sudjelovale u svakoj predstavi i neprestano radile štogod u dobrotvornu svrhu — igrale, deklamirale, pjevale. Bile su vrlo ozbiljne i nisu se nikad smiješile, pa i u vodviljima s pjevanjem igrale su bez ikakve živahnosti, na poslovan način, kao da se bave knjigovodstvom.

Ja sam volio takve predstave, a osobito pokuse, često, ponešto smušene, bučne, poslije kojih su nas svagda pozivali na večeru. U odabiranju komada i razdiobi uloga nisam sudjelovao. Moj je posao bio iza kulisa. Slikao sam dekoracije, prepisivao uloge, suflirao, mazao, a bilo mi je povjereno i stvaranje svakojakih efekata, kao što je grmljavina, slavujevo biglisanje i t. d. Kako nisam imao društvenog položaja i čestitog odijela, to sam se na pokusima držao za sebe, u sjeni kulisa, i plaho sam šutio.

Dekoracije sam slikao kod Ažoginih u suši ili na dvorištu. Pomagao mi je ličilac ili, kako je sam nazivao sebe, poduzetnik slikarskih poslova, Andrej Ivanov, čovjek od pedesetak godina, vrlo mršav i blijed, upalih sljepočica i s modricom pod očima, ponešto čak i strašan naoko. Bolovao je od neke bolesti, koja ga je izjedala, i svake su jeseni i proljeća govorili o njemu, da umire, ali on bi poležao, ustajao i zatim govorio začuđeno: »A ja i opet nisam umro!«

U gradu su ga zvali Rjeđka i govorili, da mu je to pravo prezime. Volio je kazalište isto kao i ja, i čim bi mu stigao

glas, da se kod nas sprema predstava, ostavljao bi sve svoje poslove i dolazio k Ažoginima da slika dekoracije.

Sutradan nakon razgovora sa sestrom radio sam od jutra do večeri kod Ažoginih. Pokus je bio urečen za sedam sati uvečer, i sat prije početka bili su se već okupili u dvorani svi diletanti, a po pozornici su hodale najstarija, srednja i najmlađa kći i deklamirale iz bilježnica. Rjeđka je stajao u dugom smeđem ogrtaču i sa šalom ovijenim oko vrata, naslonio se sljepočicom na zid i pobožno gledao na pozornicu. Majka Ažogina je pristupala čas k jednome, čas k drugome gostu i svakome govorila štogod ugodno. Bila joj je navada da uporno gleda u lice i govori tiho kao tajom.

— Vjerojatno je teško slikati dekoracije — reče tiho, pristupajući k meni. — A ja sam malo prije govorila s gospođom Mufke o predrasudama i vidjela sam, kad ste vi ušli. Bože moj, ja sam se sav svoj život borila s predrasudama! Da uvjerim služinčad, kakve su tričarije svi ti njihovi strahovi, palim u svojoj sobi uvijek tri svijeće i sve svoje važne poslove započinjem trinaestog u mjesecu.

Došla je kći inženjera Dolžikova, lijepa, puna plavka, sva u pariškim haljinama, kako su govorili kod nas. Ona nije igrala, ali na pokusima su joj postavljali stolicu na pozornicu, i predstave nisu započinjale, dok se ona ne pojavi u prvom redu, blistajući i zadivljujući sve svojom odjećom. Njoj su kao prijestolničkoj vještakinji dopuštali da na pokusima daje primjedbe, i ona ih je pokazivala s milim, milostivim osmijehom, te se vidjelo, da naše predstave drži za dječju zabavu. Govorili su o njoj, da je učila pjevanje u petrogradskom konzervatoriju i čak da je cijelu zimu pjevala u privatnoj operi. Jako mi se sviđala, pa na pokusima i za predstave obično nisam skidao oči s nje.

Bio sam već uzeo knjigu, da počnem suflirati, kad se iznenada javi sestra. Ne skidajući kaput ni šešir, pristupi k meni i reče:

— Molim te, hajdemo!

Pošao sam. Za pozornicom je na vratima stajala Anjuta Blagovo, također sa šeširom na glavi, s tamnom koprenom. To je bila kći zamjenika sudskoga predsjednika, koji je odavno u našem gradu, valjda još od osnutka okružnog suda. Kako je bila visoka rasta i lijepo građena, to se njeno sudje-

lovanje u živim slikama držalo za obavezno, i kad je prikazivala kakvu vilu ili slavu, lice joj se žarilo od stida; no u predstavama nije sudjelovala, nego je dolazila na pokus tek na časak, radi kakva posla, i nije ulazila u dvoranu. I sada se vidjelo, da se svratila samo na časak.

— Moj je otac govorio o vama — reče suho, ne gledajući me i crveneći se. — Dolžikov vam je obećao mjesto na željeznici. Otiđite sutra k njemu, on će biti kod kuće.

Poklonio sam se i zahvalio za skrb.

— A to možete ostaviti — reče ona, pokazujući na knjigu.

Ona i sestra pristupe k Ažoginoj i dvije, tri su minute šaptale s njom, zirkajući na mene. Savjetovale su se o nečemu.

— Zaista — reče Ažogina tiho, pristupajući k meni i uporno mi gledajući u lice. — Zaista, ako vas to odvraća od ozbiljnih poslova — ona mi povuče iz ruku knjigu — možete predati komu drugomu. Ne brinite se, prijatelju, idite s bogom.

Oprostio sam se s njom i izašao zbunjen. Kad sam silazio niza stube, vidio sam, kako odlaze sestre i Anjuta Blagovo; živo su govorile o nečem, valjda o mojem ulasku u željezničku službu, i žurile se. Sestra nikada prije nije bila na pokusima, pa ju je sada valjda pekla savjest i bojala se, da otac ne bi doznao, da je bez njegova dopuštanja bila kod Ažoginih.

Sutradan oko jedan sat otišao sam k Dolžikovu. Lakaj me uveo u vrlo lijepu sobu, koja je kod inženjera bila gostinska soba, a u isti mah i radni kabinet. Tu je sve bilo meko, elegantno i čak neobično takvome nenaviknutome čovjeku, kao što sam ja. Skupocjeni sagovi, golemi naslonjači, bronca, slike, zlatni i plišani okviri; na fotografijama, porazbacanim po zidovima, vrlo lijepe žene, umna, krasna lica, slobodne poze; iz gostinske sobe vode vrata ravno u vrt, na balkon, vidi se jorgovan, vidi se stol prostrt za doručak, mnogo boca, buket ruža, miriše proljeće i skupocjena cigara, miriše sreća — i sve, čini se, hoće da kaže, kako je, evo, proživio čovjek, naradio se i postigao napokon sreću, kakva može da bude na zemlji. Za pisaćim je stolom sjedila inženjerova kći i čitala novine.

— Vi bi k ocu? — zapita ona. — On je pod tušem, odmah će doći. Molim vas, sjednite dotle!

Sjedoh.

— Ta vi, čini mi se, stanujete nama preko puta? — zapita ona opet, poslije neke šutnje.

— Da.

— Ja od dosade promatram svaki dan kroz prozor, oprostite mi na tome — nastavi ona, gledajući u novine — i često vidim vas i vašu sestru. U nje je vazda takav dobroćudan, sabran izražaj.

Uđe Dolžikov. Otirao je ručnikom vrat.

— Tata, monsieur Poloznjev — reče kći.

— Da, da, govorio mi je Blagovo — živo se obrati meni, ne dajući mi ruku. — No slušajte, što vam mogu ja dati? Kakvih imam mjesta? Čudni ste vi ljudi, gospodo! — nastavi glasno takvim tonom, kao da mi izriče ukor. — Po dvadeset vas dolazi k meni na dan; zamisli, kao da ja imam ured! Ja, gospodo, imam liniju, meni treba mehaničara, bravara, kopača, stolara, bunardžija, a svi vi znate samo da sjedite i da pišete, ništa više! Svi ste vi spisatelji!

I od njega je dahnula u mene ona ista sreća, kao i od sagova i od naslonjača. Pun, zdrav, rumenih obraza, širokih prsa, umiven, u cicanoj košulji i hlačama, kao od porculana, kao igračka. Imao je okruglu, kovrčastu bradicu — i ni jedne sijede dlačice — kukast nos i tamne, vedre, nevine oči.

— Šta vi znate raditi? — nastavi. — Ne znate ništa! Ja sam inženjer, osiguran sam čovjek, no prije nego što su mi dali prugu, dugo sam teglio, bio sam strojar, radio dvije godine u Belgiji kao prosti podmazivač. Rasudite sami, predragi moj, kakav bi vam posao mogao ponuditi?

— Dabogme, istina je ... — promrmljam ja sav zbunjen, a nisam mogao da trpim njegovih vedrih očiju.

— Znate li se bar snaći s aparatom? — zapita on razmislivši.

— Znam, služio sam na telegrafu.

— Hm ... No, vidjet ćemo, dakle. Otiđite zasad u Dubečnju. Tamo mi već sjedi jedan, ali je strašan gad.

— A što ću ja raditi? — zapitam.

— Vidjet ćemo već. Otiđite zasad, ja ću odrediti. Samo vas molim, da mi ne pijančite i da mi ne dodijavate nikakvim molbama, inače ću vas otjerati.

Otišao je od mene nije mi ni glavom klimnuo. Ja se poklonio njemu i njegovoj kćeri, koja je čitala novine, i iza-

šao. Bilo mi je toliko teško na duši, da nisam ni riječi mogao izgovoriti, kad me je sestra stala ispitivati, kako me je primio inženjer.

Da odem u Dubečnju, uranio sam ujutro, čim je izašlo sunce. U našoj Velikoj dvorjanskoj ulici nije bilo ni žive duše, svi su još spavali, i koraci mi se razlijegali samotno i muklo. Jablanovi, pokriti rosom, ispunjavali su zrak nježnim mirisom. Bio sam tužan i nije mi se htjelo odlaziti iz grada. Volio sam svoj rodni grad. Čino mi se tako lijep i topao! Volio sam to zelenilo, tiha sunčana jutra, zvonjavu naših zvona; no ljudi, s kojima sam živio u tome gradu, bili su mi dosadni, tuđi, a kadkada čak i odurni. Nisam ih ni volio, ni razumijevao.

Nisam shvaćao, zašto i čemu živi svih tih šezdeset i pet tisuća ljudi. Znao sam, da se u Kimri prehranjuju izradom cipela, da Tula fabricira samovare i puške, da je Odesa lučki grad, no šta je naš grad i šta on radi — nisam znao. Velika dvorjanska i još dvije urednije ulice živjele su od gotovih glavnica i od plaće, koju činovnici dobivaju od države; ali od čega je živjelo drugih osam ulica, koje su se otezale uporedo neke tri vrste i nestajale za brežuljkom — to mi je uvijek bila nedokučiva zagonetka. A kako su živjeli ti ljudi, sramota je kazati! Ni parka, ni kazališta, ni čestitog orkestra; gradsku i klupsku biblioteku pohađali su samo poluodrasli Židovi, tako da su časopisi i nove knjige mjesecima ležale nerazrezani; bogati i inteligentni ljudi spavali su u zagušljivim, tijesnim spavaonicama, na drvenim krevetima sa stjenicama, djecu su držali u strahovito prljavim odajama, takozvanim dječjim sobama, a sluge, pa i stari i časni, spavali su u kuhinji na podu i pokrivali se dronjcima. U mrsne je dane zaudarao po kućama boršč, a u posne — jesetra pečena na suncokretovu ulju. Jeli su neukusna jela, pili su nezdravu vodu. U gradskom vijeću, kod gubernatora, kod vladike i svuda po kućama govorili su godinama, da kod nas u gradu nema dobre i jeftine vode i da od države treba pozajmiti dvjesta tisuća za vodovod; vrlo bogati ljudi, kojih se je kod nas u gradu moglo nabrojiti tridesetak, a znalo im se događati, da prokartaju cijela imanja, pili su također lošu vodu i cijeli su život srdito govorili o zajmu — a ja to nisam razu-

mijevao; činilo mi se, bilo je jednostavnije samo izvaditi tih dvjesta tisuća iz svoga džepa.

U cijelom gradu nisam znao ni jednog poštenog čovjeka. Moj je otac primao mito i uobražavao sebi, da mu to daju iz poštovanja za njegove duševne sposobnosti; gimnazijalci, da prijeđu iz razreda u razred, odlazili su na hranu svojim učiteljima, a oni su to naplaćivali skupim novcima; žena vojnoga poglavara za novačenja primala je mito od regruta i dopuštala čak da je goste, a jednom u crkvi nije nikako mogla da se digne s koljena, jer je bila pijana; za novačenja su primali mito i liječnici, a gradski liječnik i veterinar udarili su namet na mesare i gostionice; u kotarskoj gimanaziji trgovali su svjedodžbama, dajući privilegije trećem staležu. Prote su uzimali od podređenog svećenstva i od crkvenih starješina; u gradskoj, mjesnoj, u zdravstvenoj i u svim drugim upravama dovikivali su za svakim moliocem: »Treba zahvaliti!« — i molitelj se vraćao, da dade 30—40 kopjejaka. A oni, koji nisu uzimali mito, kao na primjer činovnici sudske struke, bili su naduti, pružali su dva prsta, isticali se hladnoćom i uskoćom sudova, mnogo se kartali, mnogo pili, uzimali bogate žene i bez sumnje utjecali na okolinu štetno, razvratno. Samo je od djevojaka odisala moralna čistoća; u većine njih bile su visoke težnje čestite, čiste duše; ali one nisu shvaćale život i vjerovale su, da se mito daje od poštovanja za duševna svojstva, a kad su se udavale, brzo su starjele, zapuštale se i bez nade tonule u glib bljutavog, purgerskog živovanja.

III.

U našem se kraju gradila željeznica. Uoči svetkovanja obilazili su po gradu u hrpama odrpanci, koje su zvali »željeznjaci« i bojali ih se. Počesto mi se događalo da vidim, kako vode na policiju odrpanca okrvavljene glave, bez kape, a za njim nose, kao stvarni dokaz, samovar ili tek oprano, još mokro rublje. »Željeznjaci« su se obično gomilali kod krčama i na tržištima; pili su, jeli, ružno psovali i svaku prolaznicu laka vladanja popraćali prodornim zviždukom. Naši trgovci, da bi zabavili te gladne odrpance, opijali su votkom pse i mačke, ili privezivali psu o rep petrolejsku limenku, zviždali

na sav glas, i i pas je jurio po ulicama, treskajući limenkom, zavijajući od strave; činilo mu se, da ga uzastopce progoni neka neman, istrkivao je daleko iz grada, u polje i tamo iznemogao; i bilo je kod nas u gradu nekoliko pasa, koji su podvijenih repova neprestano drhtali, a govorilo se o njima, da nisu ustrajali u takvoj zabavi, pa su pobjesnili.

Željeznička stanica gradila se pet vrsta od grada. Govorilo se, da su inženjeri zato, da bi se željeznica približila samomu gradu, zahtijevali mito od pedeset tisuća, a gradska je uprava pristajala da dade samo četrdeset, razišli se za deset tisuća, i sada se građani kaju, jer do stanice treba sagraditi cestu, koja je prema proračunu skuplja. Po cijeloj su pruzi bili već položeni pragovi i tračnice i kretali se službeni vlakovi, koji su vozili građevni materijal i radnike, te je zadržavanje bilo samo radi mostova, što ih je gradio Dolžikov, a ponegdje nisu još bile gotove stanice.

Dubečnja — tako se zvala naša prva stanica — bila je sedamnaest vrsta od grada. Išao sam pješice. Pod jarkim suncem ozimi i jari usjevi jarko su se zelenjeli. Kraj je bio ravan, vedar, i u daljini se jasno ocrtavala željeznička stanica, humci, daleka imanja... Kako je lijepo bilo tu na slobodi! I kako sam želio da se prožmem sviješću o slobodi, makar i samo za to jedno jutro, da ne mislim o onom, što se radi u gradu, da ne mislim o svojim nevoljama, da ne želim jesti! Ništa mi nije toliko smetalo da živim, koliko ljuti osjećaj glada, kad su mi se najbolje misli čudno miješale sa mislima o heljdinoj kaši, kotletima, o pečenoj ribi. Stojim, evo, sam u polju i gledam uvis ševu, koja lebdi u zraku sve na istom mjestu i pjeva na sav glas, kao u histeriji, pa mislim: »Dobro bi bilo založiti sada kruha s maslacem!« Ili, eto, sjedam ukraj ceste i sklapam oči, da se odmorim, da osluhnem taj divni svibanjski šum, i pada mi na pamet, kako miriše vreli krumpir. Zbog moga visokog rasta i čvrste građe nikad mi nije bilo dosta jela, i zato mi je danju glavni osjećaj bio glad, i zato sam možda izvrsno shvaćao, zašto toliko mnoštvo ljudi radi samo za zalogaj i zna da govori samo o hrani.

U Dubečnji su žbukali stanicu iznutra i gradili gornji drveni kat na vodocrpki. Bila je vrućina, zaudarao je kreč, i radnici su tromo švrljali po gomilama iverja i smeća; skretničar je spavao kraj svoje stražarnice, a sunce ga peklo ravno

u lice. Ne bijaše ni stabalca. Tiho je zujala telegrafska žica, a na njoj se ponegdje odmarali jastrebovi. Švrljao sam i ja po gomilama, ne znajući što bih radio, i sjećao se, kako mi je inženjer na pitanje, što ću raditi, odgovorio: »Vidjet ćemo već.« No, što se moglo vidjeti u toj pustoši? Radnici, koji su žbukali, govorili su o desetaru i o nekom Fedotu Vasiljevu, nisam ih razumijevao, pa me je malo po malo bila zaokupila čama, fizička čama, kad osjećaš svoje ruke, noge i cijelo svoje veliko tijelo, a ne znaš, šta bi radio s njima, kuda bi se djenuo.

Kad sam se nahodao bar dva sata, opazim, da od stanice nekud udesno idu telegrafski stupovi i iza poldrug ili dvije vrste završavaju kod bijele kamene ograde; radnici rekoše, da je tamo ured i ja napokon smislim, da baš onamo treba da odem.

Bilo je to vrlo staro, davno zapušteno imanje. Ograda od bijelog, šupljikavog kamena bila se već istrošila i ponegdje porušila, a na krilu, kojemu je slijepi zid bio krenut prema polju, bio je zarđao krov i po njemu se ponegdje blistale zakrpe od lima. Kroz kapiju se vidjelo prostrano dvorište, obraslo travom, i stari gospodski dom s kapcima na prozorima i sa visokim krovom, smeđim od rđe. Sa strane uz kuću, desno i lijevo, stajala su dva jednaka krila; na jednom su bili prozori zabijeni daskama, a kraj drugoga, na kojem su prozori otvoreni, visjelo je na konopcu rublje i hodala telad. Posljednji telegrafski stup stajao je u dvorištu, i žica je od njega išla k prozoru na onom krilu, koje je svojim slijepim zidom bilo okrenuto k polju. Vrata su bila otvorena, i ja sam ušao. Za stolom je uz telegrafski aparat sjedio neki gospodin tamne, kuštrave glave, u kaputu od čvrsta platna; pogledao me mrko, ispod oka, ali se odmah osmjehnuo i rekao:

— Zdravo, Mala Koristi!

Bio je to Ivan Čeprakov, moj drug iz gimnazije, kojega su zbog pušenja istjerali iz drugoga razreda. Mi smo nekad zajedno, u jesensko doba, lovili češljugare, zelenčice i krstokljune te ih prodavali na trgu u rano jutro, dok su naši roditelji još spavali. Dočekivali smo jata čvoraka, kad se sele, i strijeljali ih sitnom sačmom, zatim kupili ranjene; neki su skapavali u strašnim mukama (sjećam se još i danas, kako su po noći jecali kod mene u krleci), a druge, koji bi ozdravili, prodavali smo i pri tome se bezobrazno bogmali, da su

sve to sami mužjaci. Jednom mi je na trgu bio preostao samo jedan čvorak, kojega sam dugo nudio kupcima i naposljetku ga prodao za kopjejku. »Ipak je mala korist!« — rekoh sebi za utjehu, spremajući tu kopjejku, i otad su me ulićnjaci i gimnazijalci prozvali Malom Korišću; a i sada se još događalo, da me dječaci i trgovci bockaju tako, premda se osim mene nitko više nije sjećao, odakle je potekao taj nadimak.

Čeprakov nije bio jake građe; uskih prsa, zguren, krakat. Kravata kao konopčić, prsluka i nije imao, a cipele gore od mojih — s krivim petama. Katkada je migao očima i imao uporit izražaj, kao da se sprema da nešto zgrabi, i sve se vrzao.

— Ta počekaj — govorio je, vrzajući se. — Ta poslušaj!... O čemu li sam malo prije govorio?

Razgovorili smo se. Doznao sam, da je imanje, na kojem se sada nalazim, još nedavno pripadalo Čeprakovima i tek je lanjske jeseni dopalo inženjeru Dolžikovu, koji je sudio da je probitačnije držati novce u zemlji, nego u papirima, i već je bio pokupovao u našim krajevima tri prilična imanja s prijenosom duga; Čeprakovljeva je mati pri prodaji ugovorila, da ima pravo živjeti još dvije godine u jednom kućnom krilu i izmolila sinu mjesto u poslovnici.

— Kako i ne bi kupovao! — reče Čeprakov o inženjeru. — Koliko sadire sa samih poduzetnika! Sadire sa svih!

Zatim me odveo na objed, pošto se uzvrckao i odlučio, da ću s njim stanovati u kućnom krilu, a hraniti se kod njegove matere.

— Ona je škrta — reče — ali tebi ne će računati skupo.

Sobice, gdje je živjela njegova mati, bijahu jako tijesne; sve su one, pa i hodnik i predsoblje, bile zatrpane namještajem, koji su poslije prodaje imanja prenijeli iz velike kuće; i namještaj je bio sav starinski, od tisovine. Gospođa Čeprakova, jako puna, vremešna dama, kosih kineskih očiju, sjedila je uz prozor u velikom naslonjaču i plela čarapu. Dočekala me je vrlo dostojanstveno.

— Ovo je, mama, Poloznjćev — predstavi me Čeprakov. — On će služiti ovdje.

— Jeste li vi plemić? — zapita ona čudnim, neugodnim glasom; učinilo mi se, kao da joj u grlu krklja mast.

— Jesam — odgovorim.

— Sjednite.

Objed je bio loš. Iznijeli su na stol samo pirog s gorkim sirom i mliječnu juhu. Jelena Nikiforovna, domaćica, vazda je nekako čudno migala sad jednim okom, sad drugim. Govorila je, jela, no u cijeloj je njenoj pojavi bilo nešto mrtvačko i kao da se već osjećao zadah lešine. Život je u njoj tek tinjao, tinjala i svijest, da je ona gospođa vlastelinka, koja je nekad imala svojih kmetova, da je ona generalica, koju služinčad mora zvati preuzvišenošću; i kad bi ti jadni preostaci života na trenutak buknuli u njoj, govorila je sinu:

— Jean, ti ne držiš nož kako valja!

Ili je govorila meni, teško hvatajući dah, prenemažući se kao domaćica, koja želi da zabavi gosta:

— A mi smo, znate, prodali svoje imanje. Žao nam je, dakako, privikli smo se ovdje, no Dolžikov je obećao, da će Jeana postaviti za poglavara stanice Dubečnje, tako da ne ćemo otići odavle, živjet ćemo tu na stanici, a to je isto kao i na imanju. Inženjer je tako dobar! Ne držite li vi, da je on vrlo lijep?

Još nedavno su Čeprakovi živjeli bogataški, no poslije smrti generalove promijenilo se sve. Jelena Nikiforovna se stala svađati sa susjedima, stala se parbiti, nadstojnicima i radnicima nije plaćala zaostatke; sve se bojala, da je ne bi opljačkali — i poslije desetak godina nitko više nije mogao prepoznati Dubečnju.

Za velikim je domom bio stari park, podivljao već, zagušen od trave i šikare. Prošetao sam se po terasi, još čvrstoj i lijepoj; kroz staklena se vrata vidjela soba s parketiranim podom, valjda gostinska, starinski fortepiano, a na zidovima bakrorezi u širokim okvirima od tisovine i — ništa više. Od nekadašnjh su se cvjetnjaka održali samo božuri i makovi, koji su iz trave dizali svoje bijele i svijetlocrvene glave; po stazicama se kočili i smetali jedan drugome u rastu mladi klenovi i brijestovi, koje su već bile obrstile krave. Bila je guštara i park se činilo neprolaznim, ali samo blizu kuće, gdje su još stajali jablanovi, borovi i stare lipe vršnjakinje, koje su se održale od nekadašnjih aleja, a dalje su iza njih krčili park za sjenokošu, i tu više nije bilo zagušljivo, paučina nije letjela u usta i u oči, pirkao je vjetrić; što dalje u dubinu, to je sve prostranije, i na široku prostoru već rastu

trešnje, šljive, granate jabuke, unakažene potpornjima i gnjilоćom, i tako visoke kruške, da i ne vjeruješ da su to kruške. Taj dio parka uzele su u zakup naše gradske piljarice, a čuvao ga od tatova i čvoraka seljak luđačić, koji je živio u kolibi.

Park se sve jače rijedio, prelazio u pravu livadu i spuštao se k rijeci obrasloj zelenim šašom i vrbljem; uz vodeničnu branu bio je rukav, dubok i pun riba, srdito je bučala mala vodenica sa slamnatim krovom, ljutito kreketale žabe. Po vodi, glatkoj kao ogledalo, katkada su se širili krugovi, i podrhtavali vodeni ljiljani, uzbunjeni od vesele ribe. Onkraj rijeke bilo je seoce Dubečnja. Tihi, modri rukavac mamio je k sebi, obećavajući hlad i spokoj. I sada je sve to — i rukavac, i vodenica, i lagodne obale, inženjerovo!

Otpočela je, dakle, moja nova služba. Dobivao sam telegrame i otpremao ih dalje, pisao različite vijesti i načisto prepisivao narudžbenice i izvještaje, koje su nam u ured slali nepismeni desetari i majstori. No veći dio dana nisam radio ništa, nego hodao po sobi, očekujuči telegrame, ili sam u kući ostavljao dječaka, a ja odlazio u park i šetao, dok dječak ne bi dotrčao i kazao, da lupka aparat. Objedovao sam kod gospođe Čeprakove. Meso je rijetko dolazilo na stol, jela su bila sve sama mliječna, a srijedom i petkom posna, i u te su se dane stavljali na stol rumeni tanjiri, koji su se zvali posni. Čeprakova je neprestano namigivala — takva joj je bila navada, i u njenoj mi je nazočnosti svagda bivalo nelagodno.

Kako u kući nije bilo posla niti za jednoga, nije Čeprakov ništa radio, nego samo spavao ili odlazio sa puškom na rukavac da strijelja patke. Navečer se opijao u selu ili na stanici, a prije spavanja se gledao u ogledalo i vikao:

— Zdravo, Ivane Čeprakove!

Pijan, on je bio jako blijed i sve je trljao ruke i smijao se, kao da rže: hu-hu-hu! Od obijesti se svlačio do gola i trčao gol po polju. Jeo je muhe i govorio, da su kiselkaste.

IV

Jednom poslije objeda dotrčao u kuću zapuhan i rekao:
— Idi, došla ti je sestra.

Izašao sam. I zaista, pred stubama velike kuće stajala je gradska najamna kočija. Dovezla se moja sestra, a s njom Anjuta Blagovo i još neki gospodin u vojničkoj bluzi. Kad sam prišao, prepoznao sam vojnika: to je bio Anjutin brat, doktor.

— Dovezli smo se k vama na piknik — reče on. — Ne smeta?

Sestra i Anjuta htjedoše zapitati, kako tu živim, ali su obje šutjele i samo me gledale. Šutio sam i ja. Razumjele su, da mi se tu ne sviđa, i sestri iskočiše suze, a Anjuta Blagovo se zarumenjela. Pođosmo u park. Doktor je išao ispred svih i govorio zanosno:

— To je zrak! Majko mila, to je zrak!

Naizgled je bio još gotovo student. I govorio je i hodao kao student, a pogled sivih mu očiju bio je isto tako živ, bezazlen i iskren, kao u dobrog studenta. Uza svoju visoku i lijepu sestru činio se slab, tanak; i bradica mu je bila tanka, glas također tanak, tenorčić, no prilično ugodan. Služio je u nekoj pukovniji, a sada je došao na dopust k svojima i govorio, da će ujesen u Petrograd da položi ispit za doktorat medicine. Imao je već obitelj, ženu i troje djece; oženio se rano, dok je još bio u drugom godištu, i sada su u gradu pripovijedali o njemu, da je nesretan u obiteljskom životu i da više ne živi sa ženom.

— Koliko je sada sati? — brinula se sestra. — Treba da se vratimo što ranije, tata me je pustio k bratu samo do šest sati.

— Ah, taj vaš tata! — uzdahne doktor.

Pristavio sam samovar. Na sagu pred velikom terasom pili smo čaj, a doktor je klečao, pio iz čašice i govorio, da osjeća blaženstvo. Zatim je Čeprakov otišao po ključ i otključao staklena vrata, i svi uđosmo u kuću. Bilo je tu sumračno, tajanstveno, zaudaralo na gljive, a koraci su nam odjekivali, kao da je ispod poda podrum. Doktor stojećki dodirne tipke na klaviru, i ovaj mu odgovori slabo, drhtavim, muklim, ali još skladnim akordom; okuša glas i zapjeva neku romancu, mršteći se i nestrpljivo lupajući nogom, kad bi se koja tipka pokazala nijemom. Moja sestra se više nije spremala kući, nego uzbuđena hodala po sobi i govorila:

— Ja se veselim! Vrlo se, vrlo veselim!

U glasu joj se osjećalo čuđenje, kao da joj se čini nevjerojatno, što i njoj može da bude milo pri duši. To sam je prvi put u životu vidio tako veselu. Čak se i poljepšala. U profilu nije bila lijepa, nos i usta su joj nekako iskakivali i imala je takav izraz, kao da puše, no krasne su joj bile tamne oči, blijeda, vrlo nježna boja lica i dirljivi izraz dobrote i tuge, te kad je govorila, činila se milom i čak lijepom. Mi smo se oboje, ja i ona, umetnuli u mater, plećati, jaki, izdržljivi, ali bljedoća joj je bila bolesnička, često je kašljala, a u očima sam joj katkad opažao izraz, kakav biva u ljudi, koji su ozbiljno bolesni, ali to zbog nečega kriju. U sadašnjem joj veselju bijaše nešto djetinje, naivno, kao da se ona radost, koju su za djetinjstva ograničavali i prigušivali krutim odgojem, probudila sad iznenada u duši i provaljuje na slobodu.

No, kad je nastalo veče i došla kola, sestra se stišala, pokunjila i sjela u kočiju takva lica, kao da je to optuženička klupa.

Svi su, eto, otišli, buka se stišala... Sjetih se, da Anjuta Blagovo sve to vrijeme nije sa mnom progovorila ni jednu riječ.

»Čudna djevojka!« pomislih. »Čudna djevojka!«

Nastao petrovski post, i mi smo se svaki dan hranili posnim jelom. Od besposlice i neodređenog položaja morila me fizička čama, te sam, nezadovoljan sam sobom, trom, gladan, lunjao po imanju i samo čekao na zgodnu priliku da odem.

Jednom predveče, kad je kod nas u kućnom krilu sjedio Rjeđka, uđe iznenada Dolžikov, sav preplanuo od sunca i siv od prašine. Tri je dana proveo na svojoj pruzi i sada se dovezao u Dubečnju na lokomotivi, a k nama sa stanice došao pješke. Očekujući kočiju, koja je trebala da dođe iz grada, obišao je sa svojim nadstojnikom imanje, naglas izdavao naloge, zatim cio sat sjedio kod nas u kućnom krilu i pisao neka pisma; za njegove su nazočnosti dolazili na njegovo ime telegrami, i on je sam otkucavao odgovore. Nas smo trojica stajali šutke, ukočeni.

— Kakav nered! — reče on, kad je s gađenjem pogledao u registar. — Do dvije nedjelje prenijet ću poslovnicu na stanicu, a onda, gospodo, ne znam više, šta bih radio s vama.

— Ja se trudim, vaše visokorođe — progovori Čeprakov.

— Baš i vidim, kako se vi trudite. Znate samo da primate plaću — nastavi inženjer, gledajući mene. — Sve se uzdate u protekciju, da što brže i lakše možete faire la carrière[1]. No, ja ne ću paziti na protekciju. Za mene se nije nitko zanimao. Prije nego što su mi otvorili put, služio sam kao strojar, radio sam u Belgiji kao prosti podmazivač. A ti, Panteleju, što radiš ovdje? — upita, okrenuvši se k Rjeđki. — Pijančiš s njima?

Sve je proste ljude nekud nazivao Pantelejima, a ovakve, kao što smo ja i Čeprakov, prezirao i iza leđa krstio pijanicama, skotovima, lupežima. Uopće je prema sitnim službenicima bio krut i kažnjavao ih, tjerao iz službe hladno, bez ikakvih riječi.

Naposljetku došla po njega kočija. Za rastanak nam je obećao, da će nas sve otpustiti za dvije nedjelje, okrstio nadstojnika glupanom, a zatim se uvalio u kočiju i odjurio u grad.

— Andreju Ivaniču — rekoh Rjeđki — primite me za radnika!

— No, pa hajde!

I pođosmo zajedno prema gradu. Kad su stanica i imanje ostali daleko za nama, zapitam:

— Andreju Ivaniču, zašto ste vi malo prije došli u Dubečnju?

— Prvo, moji momci rade na pruzi, a drugo — došao sam generalici platiti kamate. Lanjske sam godine uzajmio od nje pola stotine i plaćam joj sada po rubalj na mjesec.

Ličilac zastade i uhvati me za dugme.

— Misaile Aleksejiču, anđele vi naš — nastavi — ja shvaćam tako, ako kakav prosti čovjek ili gospodin uzima i najmanji postotak, on je već zlikovac. U takvom čovjeku ne može biti pravice.

Mršavi, blijedi, strašni Rjeđka zaklopi oči, zaklima glavom i izreče filozofskim tonom:

— Trulež izjeda travu, rđa — željezo, a laž — dušu. Gospode, spasi nas grešnike!

---

[1] napraviti karijeru.

V

Rjeđka nije bio praktičan i slabo je znao misliti; natovario bi na sebe više posla, nego što ga je mogao svršiti, a pri sračunavanju se uzrujavao, meo i gotovo uvijek bio na gubitku. Bojadisao je, umetao stakla, lijepio tapete i primao čak pokrivačke poslove na krovu, i sjećam se, kako je radi ništave narudžbe znao po tri dana trčkarati, tražeći pokrivačke radnike. Bio je divan majstor; događalo mu se, da je katkada zarađivao i do deset rubalja na dan, te da mu nije bilo te želje da pošto poto bude glavni i da se zove poduzetnikom, bilo bi u njega valjda lijepih novaca.

On je dobivao za posao, a meni je i drugim momcima plaćao od sedamdeset kopjejaka do rublja na dan. Dok je bila vrućina i suho vrijeme, radili smo različite vanjske poslove, najviše bojadisali krovove. Kako nisam bio naviknut, pekle su me noge, kao da hodam po užarenoj ploči, a kad obujem pustenu obuću, uparile bi mi se noge. Ali to samo u prvo vrijeme, a zatim sam se priučio i sve je išlo kao po loju. Živio sam sada među ljudima, za koje je rad bio obavezan i neizbježan i koji su radili kao tegleći konji, a često i nisu bili svijesni moralnog značenja rada, pa čak nisu nikad u razgovoru ni upotrebljavali samu riječ »rad«; uz njih sam se i ja osjećao teglećim konjem, sve se dublje prožimao dužnošću i neizbježnošću onoga što radim, i to mi je olakšavalo život, izbavljalo me od svih sumnja.

U prvo me je vrijeme sve zanimalo, sve mi je bilo novo, kao da sam se ponovo rodio. Mogao sam spavati na zemlji, mogao hodati bos, a to je izvanredno ugodno; mogao sam stajati u gomili prostoga svijeta i nisam nikome smetao, a kad bi se na ulici srušio fijakerski konj, pritrčavao sam i pomagao da ga dignu, nisam se bojao uprljati odjeću. A glavno, živio sam o svom trošku i nisam nikome bio na teret!

Bojadisanje krovova, pogotovu našim uljem i bojom, držalo se vrlo probitačnim poslom, i zato od toga prostog, dosadnog posla nisu zazirali ni takvi dobri majstori, kao Rjeđka. U kratkim hlačicama, s mršavim ljubičastim nogama, hodao je po krovu, nalik na rodu, i čuo sam, kako radeći kičicom teško uzdiše i govori:

— Teško, teško nama grešnicima!

Po krovu je hodao jednako slobodno, kao i po podu. Uza sve to što je bio bolestan i blijed kao mrtvac, bila je u njega neobična žustrina; isto je onako, kao i mladići, bojadisao kupolu i vrške na crkvi bez skela, samo uz pomoć ljestava i konopaca, i bila je nekud strahota, kad se on tu, stojeći na visini, uspravlja u sav svoj rast i izriče tko bi znao komu:

— Trulež izjeda travu, rđa željezo, a laž dušu!

Ili je, misleći o nečem, odgovarao naglas svojim mislima:

— Sve može biti! Sve može biti!

Kad sam se s posla vraćao kući, svi su oni, koji sjede na klupicama pred kapijama, svi pomoćnici, djetići i njihovi gospodari dobacivali za mnom svakakve primjedbe, podrugljive i zlobne, i to me je u prvo vrijeme uzrujavalo i činilo mi se naprosto grozomornim.

— Mala Korist! — čulo se sa svih strana. — Mazalo! Okra!

I nitko se nije prema meni vladao tako nesmiljeno kao baš oni, koji su još nedavno bili priprosti ljudi i zarađivali zalogaj kruha teškim radom. Iz nekoliko dućana, kad sam prolazio ispred željezarije, polijevali su me tobože nehotice vodom, a jedamput me čak i odalamili štapom. A neki prodavač ribe, sijed starac, zakrčio mi put i rekao, gledajući me pakosno:

— Nije mi žao tebe glupana! Žao mi je tvojega oca!

Mojim je znancima, ne znam zašto, bilo neugodno, kad me sretnu. Jedni su me gledali kao čudaka i lakrdijaša, drugi me žalili, a treći nisu znali, kako bi se držali prema meni, i teško ih je bilo razumjeti. Jednom po danu sreo sam Anjutu Blagovo u uličici kraj naše Velike dvorjanske ulice. Išao sam na rad te nosio dvije duge kičice i vjedro s bojama. Kad me je Anjuta prepoznala, planula je:

— Molim vas, da me ne pozdravljate na ulici... — izgovorila je nervozno, osorno, drhtavim glasom, ne pružajući mi ruku, a u očima joj se toga trenutka zablistale suze. — Ako po vašem sudu sve treba da bude tako, neka... neka, ali vas molim, ne susrećite se sa mnom!

Nisam više stanovao u Velikoj dvorjanskoj ulici, nego u predgrađu Makarihi, kod svoje dadilje Karpovne — dobre, no mrke starice, koja je vazda slutila kakvo zlo, bojala se

svih sanja uopće i vidjela loša znamenja čak i u pčelama i osama, koje su joj ulijetale u sobu. I to, što sam ja postao radnik, nije po njenu mišljenju slutilo ni na kakvo dobro.

— Propala je tvoja glavica! — govorila je tužno, klimajući glavom. — Propala!

S njom je živio u kućici posvojac njen Prokofij, mesar, glomazan, nezgrapan momak od tridesetak godina, riđast, s krutim brkovima. Kad bi se sa mnom sreo u hodniku, šutke bi me i smjerno propuštao, a ako je bio pijan, salutirao mi sa svih pet prstiju. Naveče, kad je večeravao, čuo sam kroz daščanu pregradu kako huče i uzdiše, ispijajući čašicu za čašicom.

— Mama! — zvao je tihim glasom.

— No? — ozivala se Karpovna, koja je ludo voljela svoga posvojca.

— Ja vam, mama, mogu da iskažem milost. Za ovog zemaljskog života hranit ću ja vas u starim vašim godinama na grešnoj zemlji, a kada umrete, sahranit ću vas na svoj trošak. Što rekoh, ne porekoh!

Ustajao sam svaki dan prije svanuća, a lijegao rano. Jeli smo mi ličioci vrlo mnogo i spavali čvrsto, i samo mi je po noći nekud jako kucalo srce. S drugovima se nisam prepirao. Psovke, ljute kletve i želje, kao što, na primjer, »oči ti iskočile« ili »kolera te spopala«, nisu prestajale po cio dan, no uza sve to svi smo mi živjeli u uzajamnom prijateljstvu. Momci su nagađali, da sam vjerski sektaš, i dobrodušno mi se podrugivali; govorili su, da me se odrekao i rođeni otac, i odmah dometali, kako oni rijetko zaviruju u hram božji te mnogi od njih ni po deset godina nisu bili na ispovijedi, a tu su svoju nevaljanštinu pravdali time, da je mazalo među ljudima isto što i čavka među pticama.

Momci su me cijenili i iskazivali mi poštovanje; očevidno im se sviđalo, što ne pijem, ne pušim i provodim tih, ozbiljan život. Nemilo ih je diralo samo to, što ne sudjelujem u krađi firnisa i ne odlazim s njima da od naručitelja molim napojnice. Krađa gospodarova firnisa i boje bila je među ličiocima u običaju i nije se držala za krađu, i začudo bi čak i takav pravičan čovjek, kao Rjeđka, kad bi odlazio s posla, svaki put ponio ponešto bjelila i firnisa. A moliti za napojnicu nisu

se stidjeli ni časni starci, koji su u Makarihi imali vlastite kuće, te je bilo mučno i sramotno, kad su momci jatomice čestitali kakvomu ništavcu početak ili svršetak posla i pokorno zahvaljivali, kad od njega dobiju deset kopjejaka.

Prema naručiteljima su se držali kao lukavi ulizice, i gotovo svaki dan sjećao sam se Shakespearova Polonija.

— Pa bit će valjda kiše — govorio je naručitelj, gledajući u nebo.

— Bit će, svakako će biti! — pristajali su ličioci.

— Uostalom, oblaci nisu kišni. Možda ne će biti kiše.

— Ne će biti, vaše visokorođe. Zaista, ne će biti.

Iza leđa o naručiteljima su uopće govorili ironično, a kad bi vidjeli gospodina kako sjedi na balkonu s novinama, primjećivali bi:

— Čita novine, a možda nema što jesti.

Kući k svojima nisam odlazio. Kad se vratim s posla, nalazio sam često u svojoj sobi pisamca, kratka i uzbudljiva, u kojima mi je sestra pisala o ocu: sad je za objedom bio nekako osobito zamišljen i nije ništa jeo, sad je zateturao, sad se zaključao u svojoj sobi i dugo nije izlazio. Takve su me vijesti uzrujavale, nisam mogao da spavam, i događalo se čak, da sam noću prolazio Velikom dvorjanskom ulicom kraj naše kuće, zagledavao se u mračne prozore i nastojao da dokučim, je li kod kuće sve dobro. Nedjeljom mi je dolazila sestra, ali krišom, kao da ne ide k meni, nego k dadilji. A kad bi ušla u moju sobu, bila je jako blijeda, zaplakanih očiju, i odmah je počinjala da plače:

— Naš otac ne će to izdržati! — govorila je. — Ako mu se, ne dao bog, dogodi što, cijeli će te život peći savjest. To je strahota. Misaile! Zaklinjem te majkom našom, popravi se!

— Sestro, draga moja — govorio sam ja — kako bih se popravljao, kad sam uvjeren da radim po savjesti? Razumij!

— Znam, da je po savjesti, no to bi se moglo možda kakogod drugačije, da ne ogorčavaš nikoga.

— Ah, ljudi božji! — uzdisala je iza vrata starica. — Propala je tvoja glavica! Bit će nevolje, rođeni moji, bit će nevolje!

VI

Jedne mi nedjelje došao iznenada doktor Blagovo. Bio je u bluzi, svilenoj košulji i u lakiranim čizmama.

— A ja k vama! — započe on, čvrsto mi, studentski, stiskajući ruku. — Svaki dan slušam o vama i sve se spremam k vama, da se porazgovorimo, kako se veli, po duši. U gradu je strašna dosada, nema ni žive duše, nema čovjek s kim riječ progovoriti. Vrućina, majko prečista! — nastavi on, skidajući bluzu, tako da je ostao samo u svilenoj košulji. — Dragi moj, dopustite da progovorim koju s vama!

Bilo je dosadno i meni te sam odavno želio, da mi je društva bez ličilaca. Iskreno sam mu se obradovao.

— Počet ću time — reče on, sjedajući na moju postelju — da od sve duše suosjećam s vama i duboko cijenim taj vaš život. Ovdje vas u gradu ne razumiju, a i nema tko bi vas razumio, jer su ovdje, znate i sami, osim vrlo malo izuzetaka, sve same gogoljevske svinjske duše. No ja sam vas onda na pikniku odmah dokučio. Vi ste plemenita duša, čestit, uzvišen čovjek! Cijenim vas i držim za veliku čast da vam stisnem ruku! — nastavi on zanosno.

— Da ovako oštro i naglo promijeniš svoj život, kao što ste to učinili vi, valjalo je proživjeti zamršen duševni proces, a da sada nastavite taj život i da stalno budete na visini svojih načela, treba da iz dana u dan naporno radite i umom i srcem. Sada, za početak našemu razgovoru, recite, ne sudite li vi, kad biste snagu volje, taj napor, svu tu potenciju izgubili na što drugo, na primjer, na to, da bi s vremenom postali veliki učenjak ili umjetnik, da bi vaš život zahvaćao šire i dublje i bio produktivniji u svakom pogledu?

Raspričali smo se, a kad smo zapodjeli govor o fizičkom radu, iskazao sam ovakvu misao: treba da jaki ne zarobljuju slabe, da manjina ne bude većini parazit ili pijavica, koja iz nje periodički isisava sve sokove, to jest, treba da svi bez izuzetka, i jaki i slabi, bogati i siromasi, podjednako sudjeluju u borbi za opstanak, svaki sam za sebe, a u tom pogledu nema boljeg sredstva za niveliranje, nego što je fizički rad, kao opća dužnost, obavezna za sve.

— Po vašem sudu, treba, dakle, da se svi bez izuzetka bave fizičkim radom?

— Jest.

— A ne sudite li vi, ako svi, među njima i najbolji ljudi, mislioci i veliki učenjaci, sudjelujući u borbi za opstanak svaki sam za sebe, stanu tratiti vrijeme za lupanje kamenja i bojenje krovova, da to može zaprijetiti napretku ozbiljnom opasnošću?

— Pa u čemu je opasnost? — zapitah ja. — Tâ napredak je u djelima ljubavi, u izvršavanju moralnog zakona. Ako vi ne zarobljujete nikoga, nikomu niste na teret, kakav vam napredak treba još?

— No dopustite! — plane odjednom Blagovo, ustajući. — No dopustite! Ako se puž u svojoj kućici bavi moralnim usavršavanjem i čeprka po moralnom zakonu, vi to nazivate napretkom?

— A zašto »čeprka?« — uvrijedio sam se. — Ako vi ne silite svoje bližnje da vas hrane, odijevaju, voze, da vas brane od neprijatelja, zar to u životu, koji je sav izgrađen na ropstvu, nije napredak? Po mojem sudu, to je najistinitiji napredak, a možda i jedini što može da bude i što treba čovjeku.

— Općečovječanskome, svjetskome napretku granice su beskrajne, i govoriti o kakvom napretku »što može da bude«, a ograničen je našim potrebama ili vremenskim nazorima, to je, oprostite, čak čudno.

— Ako su granice napretku beskrajne, kako vi velite, onda su i njegove svrhe neodređene — reći ću ja. — Živjeti i ne znati određeno zašto živiš!

— Neka bude! No to »ne znati« nije tako nemilo, kao vaše »znati.« Ja idem po ljestvama, koje se zovu napredak, civilizacija, kultura, idem te idem, ne znajući određeno kamo idem, no zaista radi samih tih naivnih ljestava vrijedi živjeti; a vi znate radi čega živite: zato, da jedni ne bi zarobljavali druge, da bi umjetnik i onaj, koji mu priprema boje, objedovali podjednako. No, to vam je purgarska, kuhinjska, tmurna strana života, i zar nije mrsko živjeti samo za nju! Ako jedni kukci zarobljavaju druge, vrag ih odnio, neka proždiru jedan drugoga! Ne treba da mislimo o njima — tâ oni će svejedno skapati i istruniti, kako ih god vi izbavljali iz ropstva; treba misliti o onom velikom iksu, koje očekuje cijelo čovječanstvo u dalekoj budućnosti.

Blagovo se prepirao sa mnom vatreno, no u isti se čas vidjelo, da ga uznemiruje neka druga misao.

— Vaša sestra ne će valjda doći — reče on, pogledavši na sat. — Jučer je bila kod naših i govorila, da će vas pohoditi. Vi svejedno razglabate — ropstvo, ropstvo... — nastavi. — No to je posebno pitanje, i sva takva pitanja čovječanstvo rješava postupno, samo po sebi.

Govorili smo o postupnosti. Ja sam rekao, da svatko rješava sam za sebe pitanje, hoće li učiniti dobro ili zlo, i ne čeka, dok čovječanstvo pristupi rješenju toga pitanja putem postupnog razvitka. Usto je postupnost batina sa dva kraja. Uz proces postupnog razvitka humanih ideja opaža se i postupni porast drugačijih ideja. Nema kmetstva, zato raste kapitalizam. I u samom jeku oslobodilačkih ideja, baš kao i u Batu-kanovo doba, većina hrani, odijeva i brani manjinu, a sama ostaje gladna, gola i nezaštićena. Takav se poredak krasno usklađuje s kakvim mu drago pravcima i strujama, jer se vještina zarobljavanja kultivira također postupno. Mi ne šibamo više u konjušnici svoje sluge, nego dajemo ropstvu profinjene forme, znamo mu bar nalaziti opravdanje u svakom pojedinom slučaju. Ideje su nam ideje, no kad bi se sada, na kraju XIX. stoljeća, mogli svaliti na radnike još i najneugodniji naši fiziološki poslovi, mi bismo ih shvatili, a zatim bismo govorili, dabogme, za svoje opravdanje: ako najbolji ljudi, mislioci i veliki učenjaci stanu tratiti zlatno vrijeme na te poslove, napretku može zaprijetiti ozbiljna opasnost.

No uto je došla i sestra. Kad je ugledala doktora, uzvrpoljila se, uzbudila i odmah uzela govoriti, da joj je vrijeme kući, k ocu.

— Kleopatro Aleksejevna — reče Blagovo, pritiskujući obje ruke na srce — šta će biti od vašega tate, ako vi provedete sa mnom i s bratom kojih pola sata?

Bio je prostodušan i znao je svoju živahnost prenositi i na druge. Moja sestra časak razmisli, nasmije se i odjednom se, iznenada razveseli, kao i onda na pikniku. Otišli smo u polje, posjedali na travu, nastavili svoj razgovor i gledali na grad, gdje su se svi prozori, okrenuti k zapadu, činili žarko-zlatni od sunčanog zalaska.

Poslije toga je svaki put, kad bi mi došla sestra, dolazio i Blagovo, i pozdravljali su se na takav način, kao da su se nenadano sastali kod mene. Sestra je slušala, kako se doktor i ja prepiremo i u to joj je vrijeme izraz lica bio radosno zanosan, razdragan i radoznao, te mi se činilo, da joj se pred očima malo po malo otvara drukčiji svijet, kakav prije ni u snu nije vidjela i sada je nastojala da ga odgonetne. Kad nije bilo doktora, bila je tiha i tužna, a ako je sada katkad plakala, sjedeći na mojoj postelji, to je već plakala zbog razlogâ, o kojima nije govorila.

U kolovozu nam naloži Rjeđka da se spremamo na prugu. Koja dva dana prije nego što su nas »potjerali« iz grada, došao mi otac. Sjeo i, ne žureći se, ne gledajući me, otro svoje crveno lice, zatim izvadio iz džepa naš gradski »Vjesnik« i polako, naglašujući svaku riječ, pročitao, da je moj vršnjak, sin upravitelja kancelarije Državne banke, imenovan za načelnika financijskog odjeljenja.

— A sad pogledaj sebe! — reče on, slažući novine. — Prosjak, odrpanac, ništarija! Čak i mještani i seljaci stječu obrazovanje, da postanu ljudi, a ti, Poloznjev, koji imaš čuvenih, plemenitih predaka, u blato! No ja nisam došao ovamo zato, da razgovaram s tobom; od tebe sam ja već odustao — nastavi prigušenim glasom, ustajući. — Došao sam zato da saznam, gdje je tvoja sestra, nevaljanče. Otišla je od kuće poslije objeda, i evo je već osam sati, a nje nema. Stala je često odlaziti, ne pitajući me, već je manje smjerna, i ja vidim tvoj zločesti, podli utjecaj. Gdje je ona?

U rukama mu je bio poznati mu kišobran, i ja se već zbunio i ukočio kao đačić, očekujući da me otac počne tući, ali on opazi moj pogled, dobačen kišobranu, i to ga valjda zadrži.

— Živi, kako te volja! — reče. — Uskraćujem ti svoj blagoslov!

— Ljudi božji! — mrmljala je iza vrata dadilja. — Jadna, nesretna glavica tvoja! Ah, sluti srce moje, sluti!

Radio sam na pruzi. Cijeli je kolovoz bez prestanka padala kiša, bilo je vlažno i hladno; s njiva nisu odvozili žito, a u velikim gospodarstvima, gdje su kosili mašinama, pšenica nije ležala u snopovima, nego u gomilama, i sjećam se, kako su te žalosne gomile svaki dan postajale tamnije i iz njih je

klijalo. Teško je bilo raditi; pljusak je kvario sve što nam je polazilo za rukom da uradimo. Nije nam se dopuštalo da stanujemo i spavamo u staničnim zgradama, te smo se sklanjali u prljave, vlažne zemunice, gdje su ljeti živjeli »željeznjaci«, po noći od studeni nisam mogao spavati i od toga, što su mi po licu i po rukama gmizale stonoge. A kad smo radili kod mostova, dolazili su navečer jatomice »željeznjaci«, samo zato da tuku nas ličioce — njima je to bila vrst sporta. Tukli su nas, krali nam kičice, a da nas razdraže i izazovu na tučnjavu, kvarili nam posao, namazali bi, na primjer, barake zelenom bojom. A da nevolja bude još veća, stao Rjeđka do krajnosti neuredno plaćati. Svi su ličilački poslovi na pruzi bili izdati poduzetniku, on ih predao drugomu, i tek taj predao Rjeđki, a ugovorio za sebe dvadesetak procenata. Posao je bio sam po sebi nepovoljan, a uto nastale još i kiše; tratilo se uludo vrijeme, nismo radili, a Rjeđka je bio obavezan da momke plaća na dan. Gladni su ga ličioci gotovo tukli, nazivali ga sljeparom, krvopijom, judom, a on je, jadnik, uzdisao, u očaju dizao k nebu ruke i neprestano odlazio gospođi Čeprakovoj po novce.

VII

Nastala je kišovita, blatna, mračna jesen. Nastala besposlica, i ja sam po dva tri dana sjedio kod kuće bez posla, ili sam radio svakakve neličilačke poslove, na primjer, vukao zemlju za nasipavanje i za to dobivao po dvadeset kopjejaka na dan. Doktor Blagovo otputovao u Petrogard. Sestra mi nije dolazila. Rjeđka je ležao bolestan kod kuće, iz dana u dan očekujući smrt.

I raspoloženje je bilo jesensko. Možda zato, što sam, postavši radnik, gledao naš gradski život već samo s naličja, pa mi se gotovo svaki dan događalo, da dolazim do otkrića, koja su me naprosto tjerala u očaj. Oni moji sugrađani, o kojima prije nisam ništa mislio, ili koji su se izvana prikazivali potpuno čestitima, sada su pokazivali, da su niski, okrutni ljudi, sposobni za svaku gadariju. Nas, proste ljude, varali su, zakidali, silili nas da po cijele sate čekamo u hladnom hodniku ili kuhinji, vrijeđali su nas i postupali s nama do kraj-

nosti surovo. Ujesen sam u našem klubu lijepio tapete u čitaonici i u dvjema sobama; platili su mi po sedam kopjejaka za komad, ali mi naredili, da potpišem po dvadeset, a kad sam se sustezao da to učinim, naočit gospodin sa zlatnim naočarima, jedan od starješina u klubu, reče mi:

— Ako ti, gade, budeš još mnogo razgovarao, ispljuskat ću ti svu njušku.

A kad mu je lakaj šapnuo, da sam ja sin arhitekta Poloznjeva, zbunio se, pocrvenio, ali se odmah snašao i rekao:

— Pa vrag ga odnio!

U dućanima su nama, radnicima, prodavali gnjilo meso, pokvareno brašno, iscijeđeni čaj; u crkvi nas je gurala policija, u bolnici nas gurali vidari i dvorkinje, a kad radi siromaštva nismo davali mita, za osvetu su nas hranili iz prljava suđa; na pošti je i najmanji činovnik mislio, da ima pravo postupati s nama kao sa životinjama i vikati surovo i bezobrazno: »Počekaj! Kamo srljaš?« Čak su se i kućni psi neprijateljski vladali prema nama i napadali na nas s nekom naročitom pakošću. Ali, što je glavno, najviše me je u mome novome položaju prenaražavalo to, što nikako nema pravednosti, baš ono, što narod označuje riječima: »Boga su zaboravili.« Rijetko je dan prolazio bez varanja. Varali su i trgovci, koji su nam prodavali firnis, i poduzetnici, i momci, i sami naručitelji. Razumije se, da nije moglo biti ni govora o nekakvim našim pravima, i zarađene smo novce morali svaki put moliti kao milostinju, stojeći gologlavi pred stražnjim stubama.

Lijepio sam tapete u klubu u jednoj sobi do čitaonice; naveče, kad sam se već spremao da odem, uđe u tu sobu kći inženjera Dolžikova, s paketom knjiga u rukama.

Ja je pozdravim.

— A, zdravo! — reče ona, prepoznavši me odmah i pružajući mi ruku. — Vrlo se veselim, što vas vidim.

Smješkala se i promatrala radoznalo i u nedoumici moju bluzu, vjedro sa ljepilom, tapete raširene na podu; ja se smeo, a i nju snašla neprilika.

— Oprostite, što vas tako gledam — ona će. — Mnogo su mi govorili o vama. Osobito doktor Blagovo; on je naprosto zaljubljen u vas. I sa sestrom sam se vašom upoznala već; mila je, simpatična djevojka, ali je nisam nikako mogla uvje-

riti, da nema nikakve strahote u tome, što ste postali prost čovjek. Naprotiv, vi ste sada najzanimljiviji čovjek u gradu.

Pogleda opet vjedro sa ljepilom i tapete te nastavi:

— Zamolila sam doktora Blagova, da me pobliže upozna s vama, ali je očevidno zaboravio, ili nije bilo prilike. Bilo kako mu drago, mi smo ipak poznati, pa ako biste izvoljeli kakogod bez ceremonija k meni, bila bih vam izvanredno zahvalna. Jako bih htjela da govorim s vama! Ja sam priprosto stvorenje — reče, pružajući mi ruku — i nadam se, ne će vam biti neugodno kod mene. Oca nema, on je u Petrogradu.

Otišla je u čitaonicu, šušteći haljinom, a ja, kad sam došao kući, dugo nisam mogao zaspati.

Te iste nevesele jeseni neka mi je dobra duša, očevidno želeći da mi bar malo olakša život, slala katkada sad čaja i limuna, sad peciva, sad pečenih lještarki. Karpovna je govorila, da to svaki put donosi vojnik, no od koga — ne zna se; a vojnik je ispitivao, jesam li zdrav, objedujem li svaki dan i imam li tople odjeće. Kad je nastala smrzavica, na isti mi je način, za moga izbivanja, bio poslan po vojniku meki pleteni šal, iz kojeg je izbijao nježan, jedva osjetan miris parfema, i ja sam pogodio, tko je moja dobra vila. Iz šale su mirisale đurđice, omiljeni parfem Anjute Blagove.

Za zimu se nakupilo više posla, postalo je veselije. Rjeđka je opet oživio i mi smo zajedno radili u grobljanskoj crkvi, gdje smo mazali ikonostas za pozlatu. Bio je to čist, miran posao, probitačan, kako su govorili naši. Za jedan se dan moglo mnogo uraditi, i uz to je vrijeme teklo brzo, neprimjetljivo. Ni psovki ni smijeha, ni glasnih razgovora. Samo je mjesto sililo na tišinu i pristojnost te navodilo na tihe, ozbiljne misli. Uronjeni u posao stajali smo i sjedili nepomično, kao kipovi; bila je mrtva tišina, kakva dolikuje groblju, pa ako bi pao alat ili zapucketalo svijetlo u kandilu, razlijegali su se ti zvuci glasno i oštro — i mi smo se obazirali. Poslije duge tišine čulo se zujanje, kao da lete pčele: to su u predvorju, ne žureći se, tihim glasom opijevali dijete; ili bi slikar, koji je na kupoli slikao goluba i oko njega zvijezde, počeo tiho zviždukati, pa se trgnuo i odmah ušutio; ili bi Rjeđka, odgovarajući svojim mislima, govorio s uzdahom: »Sve može biti! Sve može biti!« ili bi se nad našim glavama razlegla spora,

tužna zvonjava, i ličioci bi upozoravali, da to zacijelo nose bogata pokojnika...

Dane sam provodio u toj tišini, u crkvenom sumraku, a za dugih sam večeri igrao biljar ili odlazio u kazalište na galeriju, u svojoj novoj odjeći od trikoa, koju sam kupio za zarađene novce. Kod Ažoginih su već počele predstave i koncerti; dekoracije je sada slikao sam Rjeđka. Pripovijedao mi je sadržaj dramâ i živih slika, što bi ih uspio vidjeti kod Ažoginih, i ja sam ga slušao sa zavišću. Silno me je vukla želja na pokuse, ali se nisam mogao nakaniti da odem k Ažoginima.

Sedam dana prije Božića doputovao je doktor Blagovo. I opet smo se prepirali, a navečer igrali biljar. Za igre je skidao kaput i raskopčavao na prsima košulju, i uopće nastojao, tko zna zašto, da se čini silnim bekrijom. Pio je malo, ali bučno, i navikao da po dvadeset rubalja ostavlja u jedno veče u takvoj lošoj, jeftinoj gostionici, kakva je »Volga.«

Opet mi je stala dolaziti sestra; njih su se dvoje, kad se ugledaju, svaki put čudili, no po radosnom se, ali i snuždenom njenu licu vidjelo, da ti sastanci nisu slučajni. Jedne večeri, kad smo igrali biljar, reče mi doktor:

— Slušajte, zašto vi ne dolazite k Dolžikovoj? Vi ne znate Marju Viktorovnu, to je pametna žena, krasna, priprosta, dobra duša.

Pripovjedio sam mu, kako me je proljetos dočekao inženjer.

— Koješta! — nasmije se doktor. — Inženjer je čovjek za sebe, a ona žena za sebe. Zaista, dragi, ne vrijeđajte je, otiđite kojom prilikom k njoj. Na primjer, hajde da odemo k njoj sutra naveče. Hoćete li?

Nagovorio me. Sutradan naveče obukao sam svoje odijelo od trikoa i uzrujan otišao k Dolžikovoj. Lakaj mi se više nije činio onako nadut i strašan, a namještaj onako raskošan, kao ono jutro, kad sam ovamo došao kao molitelj. Marija Viktorovna me je čekala i primila kao starog znanca, stisnuvši mi ruku snažno, prijateljski. Bila je u sivoj suknenoj haljini i sa frizurom, koju su kod nas u gradu prije godinu dana, kad je ušla u modu, nazvali »pasjim ušima.« Vlasi su joj sa sljepočica bile začešljane na uši, i od toga kao da se Mariji Viktorovnoj raširilo lice, te mi se ovaj put činila jako nalik na

oca, u kojega je bilo široko, rumeno lice i u izrazu nešto kočijaško. Bila je lijepa i naočita, ali ne mlada, naoko tridesetak godina, premda joj je, zapravo, bilo dvadeset i pet godina, ne više.

— Mili doktor, kako sam mu zahvalna! — govorila je, posjedajući me. — Da nije njega, ne biste vi došli k meni. Smrtno mi je dosadno! Otac je otputovao i mene ostavio samu, pa ne znam, šta bih radila u tom gradu.

Zatim me stala ispitivati, gdje sada radim, koliko dobivam, gdje stanujem.

— Vi trošite za sebe samo ono što zaradite? — zapita.

— Da.

— Sretni čovječe! — uzdahne ona. — Sve je zlo u životu, čini mi se, od dangube, od dosade, od duševne praznine, a sve je to neizbježno, kad se naučiš da živiš na tuđi račun. Nemojte pomisliti, da se ja prenemažem; govorim vam iskreno: nije zanimljivo i nije ugodno biti bogat. Stecite prijatelje nepravednim bogatstvom — tako je rečeno, jer uopće nema i ne može biti pravednoga bogatstva.

S ozbiljnim je, hladnim izražajem motrila namještaj, kao da ga prebraja, te nastavi:

— U komforu i udobnosti čarobna je sila; malo po malo privlače oni čak i ljude s jakom voljom. Nekada smo otac i ja živjeli bez bogatstva i priprosto, a sada vidite kako. Nečuvena stvar — reče, slegnuvši ramenima — mi trošimo do dvadeset tisuća na godinu! U provinciji!

— Na komfor i udobnost treba gledati kao na neizbježivu povlasticu kapitala i obrazovanosti — rekoh ja — i meni se čini, da se udobnosti u životu mogu složiti s kojim mu drago, pa i s najtežim i najprljavijim radom. Otac vam je bogat, no kako on kazuje, valjalo mu je biti strojar i prosti podmazivač.

Ona se osmjehne i sumnjičavo mahne glavom.

— Tata katkada jede i jalovu juhu sa kvasom[1] — reče. — Zabava, prohtjev!

U taj se čas začulo zvonce i ona ustane.

— Obrazovani i bogati treba da rade kao i svi drugi — nastavi — a ako ima komfora, treba da bude podjednako

---

[1] u originalu stoji: trjurja — prosto jelo, koje se sastoji od nasjeckanog kruha u kvasu ili u slanoj vodi (op. ur.)

svima. Ne smije biti nikakvih povlastica. No, pustimo filozofiju! Ispričajte mi štogod veselo! Pripovijedajte mi o ličiocima! Kakvi su oni? Smiješni?

Došao doktor. Stadoh pripovijedati o ličiocima, ali, nenavikao, bio sam u neprilici i pripovijedao sam ozbiljno i tromo, kao etnograf. Doktor ispripovjedi također nekoliko anegdota iz života zanatlija. Teturao je, plakao, padao na koljena i, prikazujući pijanca, čak je i legao na pod. Bila je to prava glumačka igra, i Marja Viktorovna je, gledajući ga, grohotala do suza. Zatim je svirao na klaviru i pjevao svojim ugodnim, točnim tenorom, a Marja Viktorovna je stajala do njega i odabirala šta će pjevati te popravljala, kad bi se on zabunio.

— Ja sam čuo, da vi također pjevate? — zapitam.

— Također! — prenerazi se doktor. — Ona je divna pjevačica, umjetnica, a vi velite: također! Baš ste pogodili!

— Nekada sam se ozbiljno bavila time — odgovori ona na moje pitanje — no sada sam se okanila.

Sjedeći na niskoj klupici, pripovijedala nam je o svome životu u Petrogradu i opisivala poznate pjevače, oponašajući im glasove i način pjevanja; crtala u album doktora, zatim mene, crtala loše, no obojica ispadosmo nalik. Smijala se, obijestila se, milo se kreveljila, a to joj je pristajalo bolje nego razgovori o nepravednom bogatstvu, i činilo mi se, kao da malo prije nije sa mnom ozbiljno govorila o bogatstvu i komforu, nego nekoga oponašala. Bila je to izvrsna komičarka. Uspoređivao sam je u mislima s našim gospođicama, pa i lijepa, ozbiljna Anjuta Blagovo nije izdržala usporedbu s njom; razlika je bila silna, kao između lijepe, kultivirane ruže i one divlje.

Večerali smo utroje. Doktor i Marja Viktorovna pili su crveno vino, šampanjac i kavu s konjakom; kucali su se i pili za prijateljstvo, za um, za napredak, za slobodu, i nisu se opijali, samo su se zarumenjeli i često grohotali bez razloga, do suza. Da ne ispadnem dosadan, pio sam i ja crveno vino.

— Darovite, bogato nadarene prirode — reče Dolžikova — znaju kako bi živjele i idu svojim putem; a prosječni ljudi, kao na primjer ja, ne znaju ništa i ne mogu ništa sami; njima ne preostaje ništa drugo, nego da uvrebaju kakvu duboku društvenu struju i da plove, kamo ih ona zanese.

— Zar se može uvrebati ono, čega nema? — zapita doktor.

— Nema je, jer je mi ne vidimo.

— Zar? Društvene struje — to je izmislila nova literatura. Njih kod nas nema.

Započela je prepirka.

— Kod nas nema i nije bilo nikakvih dubokih društvenih struja — govorio je doktor glasno. — Šta li nije poizmišljala nova književnost! Izmislila je još i neke inteligentne trudbenike na selu, a pretražite kod nas sva sela i naći ćete možda samo Neuvažaj-Korita u jàki ili u crnom kaputu, koji čini četiri griješke u riječi »ješčo[1]«. Kulturni život nije još otpočeo kod nas. Ista je ona divljaština, isto ono prostaštvo, ista ništavost, kakva i prije pet stotina godina. Ima struja, pravaca, no sve je to sitno, jadno, nategnuto na bljutave, tričave interešćiće — i zar se u njima može gledati išta ozbiljno? Ako vam se učini, da ste uvrebali duboku društvenu struju, te ako se povedete za njom i posvetite svoj život takvim zadaćama po suvremenom ukusu, kao što je oslobođenje kukaca od ropstva ili suzdržavanje od goveđih pečenki, onda vam čestitam, gospodo. Treba da učimo, učimo i učimo, a s dubokim društvenim strujama pričekajmo: nismo još dorasli do njih i, recimo po duši, ništa ne razumijemo u njima.

— Vi ne razumijete, a ja razumijem — reče Marja Viktorovna. — Sam bog zna, kako ste danas dosadni!

— Na nama je da učimo i učimo, da nastojimo zgrtati što više znanja, jer su ozbiljne društvene struje ondje, gdje je znanje, i sreća je budućemu čovječanstvu samo u znanju. Pijem za nauku!

— O jednom nema sumnje: treba sebi udesiti život kakogod drugačije — reče Marja Viktorovna, pošto je pošutjela i razmislila — a onaj život, kakav je bio dosad, ne vrijedi ništa. Ne ćemo govoriti o njemu.

Kad smo otišli od nje, na crkvi su već izbijala dva sata.

— Je li vam se svidjela? — upita doktor. — Zar nije istina, divna je?

Na prvi dan Božića objedovali smo kod Marje Viktorovne, a zatim smo, dok su god trajali blagdani, odlazili k njoj

---

[1] rus. još (ещё)

gotovo svaki dan. Nije joj dolazio nitko osim nas, i pravo je govorila, da osim mene i doktora nema u gradu nikakvih znanaca. Vrijeme smo provodili ponajviše u razgovorima; doktor bi koji put ponio kakvu knjigu ili časopis i naglas nam čitao. To je, zapravo, bio prvi obrazovani čovjek, s kojim sam se sastao u životu. Ne mogu suditi, je li mnogo znao, ali je neprestano iskazivao svoje znanje, jer je htio da i drugi znaju. Kad je govorio o čemu, što zadire u medicinu, nije bio nalik ni na koga od naših gradskih doktora, nego je stvarao neki novi, zasebni dojam, i meni se činilo, ako ushtjedne, da bi on mogao postati istinski učenjak. I to je bio možda jedini čovjek, koji je u ono vrijeme ozbiljno utjecao na mene. Sastajući se s njim i čitajući knjige, što mi ih je davao, stao sam malo po malo osjećati da mi treba znanja, koje bi obuhvatilo moj neveseli rad. Činilo mi se već čudnim, što prije nisam znao, na primjer, da se sav svijet sastoji od šezdeset prostih elemenata i šta je firnis, i šta su boje, te kako sam mogao biti bez toga znanja. Poznanstvo s doktorom uzdiglo me je i moralno. Često sam se prepirao s njim i premda sam obično ostajao pri svome mišljenju, ipak sam po njemu stao malo po malo zapažati, da meni samome nije sve bilo jasno, i već sam nastojao da stvorim u sebi što određenije nazore, da bi upute moje savjesti bile određene i da u njima ne bi bilo ništa mutno. Uza sve to, taj najobrazovaniji i najbolji čovjek u gradu ni izdaleka nije bio savršenstvo. U njegovim manirama, u navici da svaki razgovor navodi na spor, u ugodnom tenoru njegovu, pa i u prijaznosti njegovoj bilo je nešto prilično prosto, te kad bi skinuo kaput ili u gostionici dobacio konobaru napojnicu, činilo mi se svaki put, da je kultura doduše kultura, ali Tatarin još uvijek viri iz njega.

O Bogojavljenju otputovao je opet u Petrograd. Otputovao je ujutro, a poslije objeda došla je k meni sestra. Nije skinula bundu ni kapu, nego je sjedila šuteći, blijeda, i gledala u jednu točku. Tresla se, i vidjelo se, kako se silom savlađava.

— Ti si se, valjda, prehladila — rekoh.

Na oči joj udariše suze, ona ustade i ode Karpovni, a meni ne reče ni riječi, kao da sam je uvrijedio. A začas sam čuo, kako je govorila tonom gorkoga prijekora:

— Dâdo, zašto sam ja živjela do današnjega dana? Zašto? Reci: zar nisam upropastila svoju mladost? Kad u najljepšim godinama svoga života znaš samo to, da zapisuješ troškove, da ulijevaš čaj, brojiš kopjejke, zabavljaš goste i misliš, kako nema na svijetu ništa ljepše od toga! Dâdo, razumij, tâ i ja imam čovječanskih zahtjeva, i ja hoću da živim, a od mene su stvorili neku ključaricu. Pa, to je strahota, strahota!

Ona baci ključeve u vrata, i oni sa zveketom padoše u moju sobu. Bili su to ključevi od kuhinjskog ormara, podruma i čajne škrinje, oni isti ključevi, što ih je nekada nosila moja mati.

— Ah, oh, ljudi božji! — žacala se starica. — Sveci i ugodnici božji!

Kad je sestra odlazila kući, svrati k meni da uzme ključeve i reče:

— Oprosti mi! Sa mnom se u posljednje vrijeme zbiva nešto čudno.

VIII

Kad sam se jednom u kasno veče vratio od Marje Viktorovne, zatekao sam u svojoj sobi mladog policijskog nadzornika u novom mundiru; sjedio je za mojim stolom i listao knjigu.

— Napokon! — reče, ustajući i protežući se. — Dolazim k vama već treći put. Gubernator je zapovjedio da dođete k njemu sutra točno u devet sati ujutro. Svakako.

Morao sam mu potpisati da ću točno izvršiti nalog njegove preuzvišenosti, a onda je otišao. Taj kasni posjet policijskog nadzornika i neočekivani poziv gubernatoru pritisnuli su me nadasve. Od ranoga mi je djetinjstva ostao strah od žandara, policajaca, sudskih ljudi, i sada me morio nemir, kao da sam zaista što skrivio. I nikako nisam mogao zaspati. Dadilja i Prokofij bili su također uzrujani i nisu spavali. Uto je još dadilju boljelo uho, stenjala je i nekoliko puta počela plakati od boli. Kad je Prokofij čuo, da ne spavam, oprezno je ušao sa svjetiljčicom u moju sobu i sjeo za stol.

— Trebalo bi da se napijete biberove rakije... — reče, pošto je razmislio. — Na ovoj ti je tužnoj zemlji dobro samo

kad se napiješ. I da se mami ulije u uho biberove rakije, bila bi velika korist.

Prije tri sata krenuo je na klaonicu po meso. Znao sam, da ne ću više usnuti do jutra, pa da kakogod skratim vrijeme do devet sati, otputio sam se s njim. Išli smo s fenjerom, a njegov šegrt Nikolka, dječak od trinaestak godina, s modrim pjegama po licu od ozebina, po liku potpun razbojnik, vozio se za nama u saonicama, tjerajući konja promuklim glasom.

— Vas će kod gubernatora valjda kazniti — govorio je putem Prokofij. — Ima gubernatorska nauka, ima arhimandritska nauka, ima oficirska nauka, ima doktorska nauka, i svako zvanje ima svoju nauku. A vi se ne držite svoje nauke, i to vam se ne može dopustiti.

Klaonica je bila za grobljem, i dotle sam je vidio samo iz daljine. Bile su to tri mračne suše, okružene mrkom, ogradom; od njih je u vrućim ljetnim danima, kad bi s njihove strane puhao vjetar, dopirao zagušljiv smrad. Sada, kad smo ušli u dvorište, nisam u mraku vidio te suše; svaki čas sam nailazio na konje i saonice, prazne i već natovarene mesom; ljudi su obilazili s fenjerima i gadno psovali. Psovali su Prokofij i Nikolka, isto tako gadno, i u zraku je lebdjela neprekidna buka psovki, kašlja i konjskog rzanja.

Zaudaralo je na lešine i gnoj. Topilo se, snijeg se već bio izmiješao s blatom, i meni se u mraku činilo, da hodam po barama krvi.

Kad smo natovarili pune saonice mesa, otputili smo se na trg u mesnicu. Stalo je svitati. Zređale jedna za drugom kuharice i vremešne dame u ogrtačima. Prokofij, sa mesarskom sjekirom u ruci, u bijeloj pregači poprskanoj krvlju, strašno je kleo, krstio se prema crkvi, vikao tako, da se čulo po cijelom trgu, i uvjeravao, da on daje meso uz vlastitu cijenu i čak sebi na gubitak. Varao je na mjeri, u računu, kuharice su to vidjele, no zaglušene njegovom vikom nisu protestirale, nego ga samo nazivale krvnikom. Dižući i spuštajući svoju strašnu sjekiru, zauzimao je slikovite poze i svaki put s divljim izražajem istiskivao zvuk »Hek!«, i ja sam se bojao, da on zaista ne bi odrubio komu glavu ili ruku.

Proveo sam u mesnici cijelo jutro, i kad sam najzad pošao k gubernatoru, bunda mi je zaudarala na meso i krv. Duševno mi je stanje bilo takvo, kao da po nečijem nalogu

idem s kopljem na medvjeda. Sjećam se visokih stuba s prugastim sagom i mladog činovnika u fraku sa svijetlim dugmetima, koji mi je šutke obadvjema rukama pokazao vrata i otrčao da me prijavi. Ušao sam u dvoranu, u kojoj je namještaj bio raskošan, no hladan i neukusan, a naročito su me bola u oči visoka i uska ogledala među prozorima i jarko žute zavjese na prozorima; vidjelo se, da se gubernatori mijenjaju, a namještaj ostaje vazda isti. Mladi mi činovnik pokaže opet obadvjema rukama vrata, i ja se uputih k velikome zelenome stolu, za kojim je stajao general s odličjem svetoga Vladimira o vratu.

— Gospodine Poloznjeve, pozvao sam vas da dođete — započe on, držeći u ruci neko pismo i otvarajući usta široko i okruglo, kao slovo *o* — pozvao sam vas da dođete, da vam izjavim ovo. Vaš poštovani otac pismeno se i usmeno obraćao gubernijskome predvodniku plemstva, moleći ga, da vas pozove i razloži vam, kako se vaše vladanje ne slaže sa zvanjem plemića, koje imate čast da nosite. Njegova preuzvišenost Aleksandr Pavlovič, opravdano misleći, da vaše vladanje može biti na sablazan, i sudeći, da tu ne bi bilo dovoljno samo nagovaranje s njegove strane, nego je prijeko potrebno da se ozbiljno umiješa administracija, obrazložio mi je u ovome pismu svoje mišljenje o vama, uz koje i ja pristajem.

Govorio je tiho, smjerno, stojeći uspravno, kao da sam ja njegov poglavar, i nije me nipošto strogo gledao. Lice mu je bilo uvelo, iscijeđeno, sasvim izmreškano, pod očima su mu visjele kesice, kosu je bojadisao, i po njegovoj se vanjštini uopće nije moglo ustanoviti, koliko mu je godina — četrdeset ili šezdeset.

— Nadam se — nastavi on — da ćete znati da cijenite delikatnost poštovanog Aleksandra Pavloviča, koji se meni nije obratio službeno, nego privatno. I ja vas nisam pozvao službeno, i ne govorim s vama kao gubernator, nego kao iskreni štovatelj vašega roditelja. Molim vas, dakle, — ili da promijenite svoje vladanje i vratite se dužnostima, koje dolikuju vašemu zvanju, ili pak, kako bi se izbjegla sablazan, da se preselite u drugo mjesto, gdje vas ne znaju i gdje se možete baviti čime vas volja. U protivnom pak slučaju morat ću da poduzmem krajnje mjere.

Koje pola minute je šutio, otvorenih usta, gledajući u mene.

— Vi ste vegetarijanac? — zapita.

— Nisam, vaša preuzvišenosti, ja jedem meso.

On sjedne i potegne k sebi neki spis; ja se poklonim i izađem.

Do objeda nije više vrijedilo odlaziti na posao. Otišao sam kući da spavam, ali nisam mogao usnuti od neugodnog, bolesnog čuvstva, kojim me je zadahnula klaonica i razgovor s gubernatorom, te kad sam dočekao veče, otišao sam neraspoložen i mrk Marji Viktorovnoj. Pripovijedao sam joj, kako sam bio kod gubernatora, a ona me gledala u nedoumici, kao da ne vjeruje, i odjednom zakikotala veselo, glasno, žestoko, kako znaju da kikoću samo dobrodušni, nasmijani ljudi.

— Kad bi se to ispripovjedilo u Petrogradu! — reče, gotovo padajući od smijeha i naginjući se k svomu stolu. — Kad bi se to ispripovjedilo u Petrogradu!

IX

Sada smo se već sastajali često, po dva tri puta na dan. Gotovo svaki dan poslije objeda dolazila je na groblje i, očekujući mene, čitala natpise na križevima i spomenicima; katkada je ulazila u crkvu i, stojeći uz mene, gledala kako radim. Tišina, naivni posao slikara i pozlatara, Rjeđkino rasuđivanje, pa to, što se ja po vanjštini nisam ničim razlikovao od drugih zanatlija, nego sam radio kao i oni, u samome prsluku i rasparanim cipelama, i što su mi govorili ti — sve je to bilo novo za nju i diralo je. Jednom mi je pred njom doviknuo slikar, koji je gore slikao goluba:

— Misaile, daj mi bjelila!

Odnio sam mu bjelilo, a kad sam zatim silazio po tankim skelama, gledala me je ganuta do suza i smješkala se.

— Kako ste vi mili! — rekla je.

Zapamtio sam iz djetinjstva, kako je jednome našemu bogatašu izletjela iz krletke zelena papiga i kako je zatim ta lijepa ptica cio mjesec dana lutala po gradu, lijeno prelijetala iz vrta u vrt, samotnica, beskućnica. I Marja me je Viktorovna podsjećala na tu pticu.

— Osim groblja, nemam sada baš nikamo da odlazim — govorila mi je u smijehu. — Grad mi je dodijao do odvratnosti. Kod Ažoginih čitaju, pjevaju, šuškaju, ne trpim ih u posljednje vrijeme; vaša je sestra nedruževna, mademoiselle Blagovo zbog nečega me mrzi, kazalište ja ne volim. Gdje zapovijedate da se djenem?

Kad sam bio kod nje, zaudarao sam na boju i terpentin, ruke su mi bile tamne — i njoj se to sviđalo; htjela je i to, da joj ne dolazim drugačije nego u svojoj običnoj radničkoj odjeći; no u gostinskoj mi je sobi bila na nepriliku ta odjeća, zbunjivao sam se, kao da sam u uniformi, i zato sam svaki put, kad sam se spremao k njoj, oblačio svoje novo odijelo od trikoa. A to joj se nije sviđalo.

— A vi se, priznajte, niste još sasvim naučili na svoju novu ulogu — reče mi jednom. — Radnička vam je odjeća na nepriliku, nezgodno vam je u njoj. Recite, nije li to zato, što u vama nema uvjerenja i što niste zadovoljni? Sama vrst posla, koji ste odabrali, ta vaša mazarija — zar vas zadovoljava? — zapita me, smijući se. — Ja znam, bojadisanjem postaju stvari ljepše i trajnije, no te stvari, eto, pripadaju građanima, bogatašima i, na kraju krajeva, sačinjavaju raskoš. K tome ste vi i sami počesto govorili, kako svatko treba da zarađuje kruh svojim rukama, a vi zarađujete novac, a ne kruh. Zašto se ne biste držali doslovnoga smisla svojih riječi? Treba zarađivati upravo kruh, to jest, treba orati, sijati, kositi, mlatiti, ili raditi štogod takvo, što je u neposrednom odnosu s poljskim gospodarstvom, na primjer, pâsti krave, kopati zemlju, tesati kuće i drvenjare...

Ona otvori lijep ormar, koji je stajao uz njen pisaći stol, i reče:

— Sve vam to govorim radi toga, jer želim da vam povjerim svoju tajnu. Voilà! Ovo je moja poljodjelska biblioteka. Tu je i polje, i povrtnjak, i vrt, i obor, i pčelinjak. Ja čitam s pomamom i već sam u teoriji proučila sve do sitnica. Moj je san, moja slatka sanjarija: čim svane ožujak, otići ću u našu Dubečnju. Divota je tamo, čudesno! Zar nije istina? Prve ću godine promatrati posao i priučavati se, a dogodine ću već uzeti i sama da radim svojski, ne žaleći salo, kako se veli. Otac je obećao, da će mi pokloniti Dubečnju, i ja ću u njoj raditi sve što ushtjednem.

Zarumenjevši se, uzbuđujući se do suza i smijući se, sanjarila je naglas, kako će živjeti u Dubečnji i kako će to biti zanimljiv život. A ja sam joj zavidio. Ožujak je već bio blizu, dani bivali sve dulji i dulji, a za vedrih sunčanih popodneva kapalo je s krovova i mirisalo na proljeće; ja sam i sâm želio ići na selo.

I kad je rekla, da će se preseliti i živjeti u Dubečnji, živo mi se prikazalo, kako ću ja ostati sam u gradu, i osjetio sam, da sam ljubomoran na njen ormar s knjigama i na seosko gospodarstvo. Nisam znao i nisam volio seosko gospodarstvo te joj htjedoh reći, da je seosko gospodarstvo ropski posao, ali sam se sjetio, da je nešto slično počesto govorio i moj otac, pa sam prešutio.

Nastao je veliki post. Doputovao iz Petrograda inženjer Viktor Ivanič, kojega sam već stao zaboravljati da postoji. Doputovao je iznenada, nije bio javio ni telegramom. Kad je došao, naveče je po običaju, umiven, podšišan, pomlađen za desetak godina, hodao po gostinskoj sobi i nešto pripovijedao; kći mu klečeći vadila iz kovčega kutije, bočice, knjige, i sve to davala lakaju Pavlu. Kad sam ugledao inženjera, nehotice sam uzmaknuo jedan korak, ali mi on pruži obje ruke i reče sa smiješkom, pokazujući svoje bijele, snažne, kočijaške zube:

— Eto i njega, eto i njega! Vrlo vam se veselim, gospodine ličioče! Maša mi je sve ispripovjedila, ispjevala vam je tu cijeli panegirik. Potpuno vas razumijem i odobravam vam! — nastavi on, hvatajući me pod ruku. — Biti čestit radnik kudikamo je pametnije i poštenije, nego trošiti državni papir i nositi na čelu kokardu. I ja sam radio u Belgiji, evo ovim rukama, zatim sam dvije godine bio strojar...

Bio je u kratkom kaputu i, po domaću, u papučama, hodao kao da boluje od kostobolje, malo se gegajući i trljajući ruke. Pjevuckajući nešto, mrmljao je tiho i sve se ježio od zadovoljstva, što se napokon vratio kući i oprao se pod svojim omiljenim tušem.

— Ne može se poreći — govorio mi je za večerom — ne može se poreći, svi ste vi mili, simpatični ljudi, no zašto se, gospodo, čim se vi prihvatite fizičkog rada ili počnete spasavati seljaka, sve to kod vas na kraju krajeva svodi na sektaštvo. Zar vi niste sektaš? Eto, vi ne pijete votke. A šta je to nego sektaštvo?

Da ga zadovoljim, popih votke. Popio sam i vina. Okušavali smo sireve, kobasice, paštete, pikule[1] i svakakve zakuske, što ih je dovezao inženjer, i vina, što su za njegova izbivanja stigla iz inozemstva. Vina su bila izvrsna. Inženjer je, tko bi znao zašto, dobivao iz inozemstva bez carine vina i cigare; ikru i sušenu jesetrovinu slao mu je netko na poklon, stan nije plaćao, jer je vlasnik kuće dobavljao pruzi petrolej; uopće, on i njegova kći stvarali su u meni takav dojam, kao da je sve, što je najbolje na svijetu, njima na raspolaganju i da oni to dobivaju sasvim besplatno.

Dolazio sam k njima i dalje, ali više ne onako voljko. Inženjer mi je smetao, i u njegovoj sam se nazočnosti osjećao kao da sam svezan. Nisam trpio njegovih jasnih, nevinih očiju, zamarala su me njegova razmišljanja, bila mi mrska; mučilo me je i sjećanje na to, da sam još tako nedavno bio podređen tome sitnome, rumenome čovjeku, i da je on bio sa mnom nesmiljeno surov. Istina, hvatao me je oko pasa, prijazno me tapšao po ramenu, odobravao mi život, no ja sam osjećao, da kao i prije prezire moju ništavost i trpi me samo kćeri za volju; i nisam više mogao da se smijem i da govorim što hoću, nego sam se držao usiljeno i sve sam očekivao, da će me začas okrstiti Pantelejem, kao i svoga lakaja Pavla. Kako se bunio moj provincijski, purgarski ponos! Ja, proleter, ličilac, pohađam svaki dan bogate ljude, meni tuđe, koje sav grad drži za strance, i svaki dan pijem kod njih skupa vina i jedem neobična jela — s tim nije htjela da se pomiri moja savjest! Idući k njima, zlovoljno sam se uklanjao susretima s poznatima i gledao ispod oka, kao da sam zaista sektaš, a kad sam od inženjera odlazio kući, stidio sam se svoje sitosti.

A glavno, bojao sam se da se ne zanesem. Išao ja ulicom, ili radio, ili razgovarao s momcima, vazda sam mislio o tome, kako ću naveče otići k Marji Viktorovnoj, i zamišljao sam njen glas, smijeh, hod. Kad sam se spremao k njoj, svaki sam put dugo stajao kod dadilje pred krivim ogledalom, vežući kravatu, moje mi se odijelo od trikoa činilo ogavnim, i mučio sam se, i istodobno prezirao sebe, što sam tako sitničav. Kad bi mi ona doviknula iz druge sobe, da nije obučena, i molila me, da počekam, slušao sam, kako se oblači; to me je

---

[1] sitno povrće, ili gljive priređene u octu (op. ur.)

uzbuđivalo, osjećao sam, kao da se ispod mene spušta pod. A kad bih na ulici, makar iz daljine, vidio žensku figuru, uvijek sam uspoređivao; činilo mi se onda, da su sve naše žene i djevojke vulgarne, nezgrapno odjevene, ne znaju se držati; i te su usporedbe poticale u meni čuvstvo ponosa: Marja Viktorovna je ljepša od svih! A noću sam u snu gledao nju i sebe.

Jednom za večerom pojeo sam sa inženjerom cijeloga jastoga. Vraćajući se zatim kući, sjetio sam se, kako mi je inženjer za večerom dva puta kazao »preljubazni«, i zaključio sam, da me u toj kući miluju kao velikog, nesretnog psa, koji je odlutao od svoga gospodara, da se zabavljaju sa mnom, a kad im dosadim, i otjerat će me kao psa. Zastidio sam se i zaboljelo me, zaboljelo me do suza, kao da su me uvrijedili, i zakleo sam se, gledajući u nebo, da ću dokrajčiti sve to.

Sutradan nisam otišao k Dolžikovima. Kasno uveče, kad se bilo sasvim smračilo i lijevala kiša, prošetao sam se Velikom dvorjanskom ulicom, gledajući u prozore. Kod Ažoginih su već spavali, samo je u jednom od krajnjih prozora sjala svjetlost; to je starica Ažogina u svojoj sobi, uz tri svijeće, vezla i zamišljala da se bori s predrasudama. Kod naših je bio mrak, a u kući preko puta, kod Dolžikovih, svijetlili su prozori, ali se ništa nije moglo razabrati kroz cvijeće i zavjese. Neprestano sam hodao ulicom; polijevala me hladna ožujska kiša. Čuo sam, kako se moj otac vratio iz kluba; kucnuo je na kućna vrata, začas se u prozoru pojavila svjetlost, i spazio sam sestru, kako žurno ide sa svjetiljkom te u hodu jednom rukom popravlja svoju gustu kosu. Poslije toga je otac šetao amo tamo po gostinskoj sobi i govorio o nečem, trljajući ruke, a sestra nepomično sjedila u naslonjaču, misleći o nečem, ne slušajući njega.

No eto, otišli su, svijetlo se ugasilo... Pogledam na inženjerovu kuću — i ondje je već bio mrak. U tami, na kiši, osjetio sam, da sam beznadno osamljen, prepušten volji sudbine, osjetio, kako su prema toj mojoj samoći, prema današnjim mukama i onima što me još očekuju u životu, sitni svi moji poslovi, želje i sve ono, što sam dosad mislio, govorio. Žalibože, poslovi i misli živih bića nisu ni izdaleka tako znatni, kao njihovi jadi! I ne znajući jasno, što radim, trgnuo

sam svom silom zvonce na Dolžikovljevim kućnim vratima, otrgnuo ga i otrčao ulicom kao deran, u strahu i misleći, da će zacijelo odmah izaći i prepoznati me. Kad sam na kraju ulice stao da odahnem, čulo se samo, kako šumi kiša, a negdje daleko stražar lupa po željeznoj ploči.

Cijeli tjedan nisam odlazio k Dolžikovima. Bio sam prodao odijelo od trikoa. Ličilačkog posla nije bilo, opet sam živio napola gladujući, zarađujući po 10—20 kopjejaka na dan bilo gdje, teškim, nemilim radom. Gacajući do koljena po hladnom blatu, prenapinjući prsa, htio sam da prigušim uspomene, i kao da sam se svetio sebi za sve one sireve i konzerve, kojima su me gostili kod inženjera; no uza sve to, čim legnem u postelju gladan i mokar, grešna mi je mašta počinjala odmah slikati divne, zamamne slike, i ja sam u čudu priznavao sebi, da ljubim, strasno ljubim, te bih zaspao čvrstim, zdravim snom, osjećajući, kako mi od toga robijaškog života tijelo jača i pomlađuje se.

Jedne večeri na nezgodu stalo snijažiti i zapuhalo sa sjevera, kao da opet nastaje zima. Kad sam se te večeri vratio s posla, zatekao sam u svojoj sobi Marju Viktorovnu. Sjedila je u bundici, držeći obje ruke u mufu.

— Zašto vi ne dolazite k meni? — zapita ona, podigavši svoje pametne, jasne oči, a ja se sav zbunio od radosti i stajao ukočen pred njom kao pred ocem, kad se spremao da me tuče; gledala me je u lice, i u očima joj se vidjelo da razumije, zašto sam zbunjen.

— Zašto vi ne dolazite k meni? — ponovi ona. — Kad vi ne ćete da dolazite, došla sam, evo, ja sama.

Ustane i približi mi se.

— Ne ostavljajte me — reče, a oči joj se napuniše suzama. — Ja sam sama, potpuno sama!

Zaplače i izgovori, zakrivajući mufom lice:

— Sama! Teško mi je živjeti, vrlo teško, i na cijelom svijetu nemam nikoga osim vas. Ne ostavljajte me!

Tražeći rupčić, da obriše suze, osmjehne se; šutjeli smo neko vrijeme, zatim sam je zagrlio i poljubio, i pritom do krvi ogrebao obraz na pribadači, kojom je bila pribodena njena kapa.

I mi stadosmo govoriti tako, kao da smo već davno, pradavno bili bliski jedno drugom...

X

Poslije dva, tri dana poslala me je u Dubečnju, i tome sam se neiskazano veselio. Kad sam išao na željezničku stanicu i zatim sjedio u vagonu, smijao sam se bez razloga, te su me gledali kao da sam pijan. Padao je snijeg i izjutra je bivala smrzavica, no putovi su već bili potamnjeli i iznad njih gačući letjeli gačci.

Isprva sam mislio, da za nas dvoje, mene i Mašu, uredim stan u sporednoj zgradi, sučelice kući gospođe Čeprakove, no u njoj su, kako se razabralo, odavno živjeli golubovi i patke, pa se nije mogla očistiti, ako se ne razruši mnoštvo gnijezda. Htjeli ne htjeli, morali smo u neudobne sobe u velikoj kući sa kapcima. Seljaci su tu kuću nazivali palačom; u njoj je bilo više od dvadeset soba, a od namještaja samo fortepiano i dječja stoličica, koja je ležala na tavanu, pa da je Maša dovezla iz grada sav svoj namještaj, ni onda nam ne bi pošlo za rukom da uklonimo taj dojam tmurne praznine i hladnoće. Odabrao sam tri nevelike sobe s prozorima u vrt i uređivao ih od ranoga jutra do noći, umetao nova stakla, lijepio tapete, zatrpavao u podu pukotine i rupe. Bio je to lak, ugodan posao. Svaki sam čas trčkarao na rijeku da pogledam, ne odlazi li led; sve mi se pričinjalo, da su doletjeli čvorci. A noću sam, misleći o Maši, s neiskazano slatkim čuvstvom, s radošću, koja me je svega prožimala, prisluškivao, kako šuškaju štakori i kako nad stropom bruji i lupka vjetar; činilo se, da na tavanu kašlje stari kućni duh.

Snijeg je bio dubok; napadalo ga još mnogo potkraj ožujka, ali se rastopio brzo, kao po čaroliji, proljetne vode protekle su burno, tako da su početkom travnja već grajali čvorci i po vrtu letjeli žuti leptirići. Bilo je divno vrijeme. Svaki sam dan predvečer odlazio prema gradu da dočekam Mašu, i kolika je bila slast koračati bosim nogama po cesti, koja se suši i još je meka! Na polovini puta sjedao sam i gledao na grad, a nisam se mogao nakaniti da mu se prikučim. Njegova me je slika bunila. Sve sam mislio: kako će se držati prema meni moji znanci, kad doznaju za moju ljubav? Što će kazati otac? Osobito me je bunila misao, da mi se život zamrsio i da sam sasvim izgubio moć da upravljam njime, nego me on, kao zračni balon, nosi bogzna kamo.

Nisam više mislio o tome, kako bih zarađivao, da se prehranim, kako bih živio, nego sam mislio — ne sjećam se zaista o čemu.

Maša se dovezla u kočiji; sjeo sam uz nju i zajedno smo se vozili u Dubečnju, veseli, slobodni. Ili bih sačekao da zađe sunce, pa se vraćao kući nezadovoljan, zlovoljan, u čudu, zašto nije došla Maša, a na kućnim me vratima na imanju ili u vrtu očekivalo milo priviđenje — ona! Pokazalo se, da je doputovala željeznicom i sa stanice došla pješice. Kakva je to bila slava! U prostoj vunenoj haljini, s rupcem, sa skromnim kišobranom, no zategnuta, stasita, u skupim inozemnim cipelama — bila je to darovita glumica, koja igra mještanku. Pregledavali smo naše gospodarstvo i odlučivali, gdje će biti čija soba, gdje će nam biti aleje, povrtnjak, pčelinjak. Imali smo već kokošiju, pataka i gusaka i voljeli ih zato, što su naše. Pripremljeni su već bili kod nas za usjev zob, djetelina, livadna pahulja, heljda i povrtno sjemenje, i svaki smo put pregledavali sve to i nadugo raspravljali, kakav bi mogao biti prirod, i sve, što je govorila Maša, činilo mi se neobično pametnim i krasnim. To mi je bilo najsretnije doba u životu.

Malo poslije Mladog uskrsa vjenčali smo se u našoj parohijskoj crkvi, u selu Kurilovci, tri vrste od Dubečnje. Maša je htjela da se sve priredi skromno; po njenoj su nam želji djeveri bili seljački momci, pjevao je samo crkvenjak, a iz crkve smo se vratili u malom truckavom tarantasu, i ona je sama kočijašila. Gradska nam je gošća bila samo moja Kleopatra, kojoj je Maša dva tri dana prije svadbe bila poslala pisamce. Sestra je bila u bijeloj haljini i sa rukavicama. Na vjenčanju je tiho plakala od ganuća i radosti, na licu joj bio materinski, beskrajno dobar izražaj. Omamila se od naše sreće i smiješila se, kao da u sebe udiše slatku paru, i ja sam, gledajući je za vjenčanja, shvatio, da za nju nema na svijetu ničeg višeg nego što je ljubav, zemaljska ljubav, i da o njoj sanja tajom, plaho, ali neprestano i strasno. Grlila je i ljubila Mašu, a ne znajući, kako bi iskazala svoj zanos, govorila joj o meni:

— On je dobar! On je jako dobar!

Prije nego što je otišla od nas, preobukla se u svoju običnu haljinu i odvela me u park, da nasamo porazgovori sa mnom.

— Otac je jako ozlovoljen, što mu nisi ništa pisao — rekla je — trebalo je da ga zamoliš za blagoslov. No, zapravo je jako zadovoljan. Kaže, da će te ta ženidba dići u očima cijelog društva i da ćeš se pod utjecajem Marje Viktorovne ozbiljnije držati prema životu. Uvečer govorimo sada samo o tebi, a jučer se izrazio čak ovako: »Naš Misail«. To me je obradovalo. Kao da je nešto smislio, i čini mi se, hoće da ti pokaže primjer velikodušnosti i da prvi progovori o pomirbi. Vrlo lako može biti, da će ovih dana doći ovamo k vama.

Nekoliko me je puta žurno prekrstila i rekla:

— No, bog bio s tobom, bio sretan! Anjuta Blagovo vrlo je pametna djevojka, ona veli o tvojoj ženidbi, da to tebi bog šalje novo iskušenje. Pa šta? U obiteljskom životu ne postoje samo radosti, nego i muke. Ne može se bez toga.

Maša i ja smo je ispratili te propješačili koje tri vrste; vraćajući se zatim, išli smo polagano i šuteći, kao da se odmaramo. Maša me držala za ruku, bilo mi je lako pri duši i nije mi se više htjelo govoriti o ljubavi; poslije vjenčanja još smo se više zbližili i srodili, i činilo nam se, da nas više ništa ne može rastaviti.

— Tvoja je sestra simpatično stvorenje — reče Maša — ali se čini kao da su je dugo mučili. Otac ti je valjda strahovit čovjek.

Stadoh joj pripovijedati, kako su odgajali mene i sestru i kako je naše djetinjstvo bilo zaista mučno i besmisleno. Kad je doznala, da me je otac još nedavno tukao, zadrhtala je i privila se uz mene.

— Ne pričaj više! — izgovori. — To je strašno.

Sada se više nije rastajala sa mnom. Živjeli smo u velikoj kući, u tri sobe, i navečer smo čvrsto zaključavali vrata, što vode u prazni dio kuće, kao da ondje živi netko, koga nismo znali i bojali ga se. Ustajao sam rano, čim svane, i odmah se prihvaćao kakvog posla. Popravljao sam kola, vodio po parku stazice, kopao lijehe, mazao krov na kući. Kad je došlo vrijeme da se sije zob, nastojao sam da dvojačim, drljam, da sijem, i sve sam to radio savjesno, ne zaostajući za slugom; umarao sam se, od kiše i od oštra, hladna vjetra podugo su me pekli lice i noge, noću mi se prisnivala izorana zemlja. No poljski me radovi nisu privlačili. Nisam znao seosko gospodarstvo i nisam ga volio; možda zato, što mi dje-

dovi nisu bili poljodjelci i u žilama mi tekla sama gradska krv. Prirodu sam ljubio nježno, ljubio sam i polje, i livade, i povrtnjak, no seljak, koji plugom diže zemlju, tjera svoga jadnoga konja, odrpan, mokar, s otegnutim vratom, bio je za mene simbol surove, divlje, ružne sile, i gledajući njegove nespretne kretnje, svaki sam put i protiv volje počinjao misliti o davno minulom, legendarnom životu, dok ljudi još nisu znali za upotrebu ognja. Ljuti bik, koji ide sa seljačkim stadom, i konji, kad lupajući kopitima jure po selu, plašili su me, i sve što bijaše iole krupno, jako i srdito, bio to rogati ovan, gusan, bio to pas na lancu, za mene bijaše simbol one iste surove, divlje sile. Ta se predrasuda naročito jako javljala u meni za lošeg vremena, kad su nad crnim, izoranim poljem visjeli teški oblaci. A, što je glavno, kad sam orao ili sijao, a dvojica, trojica stajala i gledala, nije u meni bilo svijesti, da je taj rad neizbježiv i da ga mora biti, nego mi se činilo, da se zabavljam. I volio sam raditi štogod u dvorištu, a ništa mi se nije tako mililo kao mazanje krova.

Odlazio sam parkom i livadom na našu vodenicu. Držao ju je u zakupu Stepan, seljak iz Kurilovke, lijep, crnomanjast, sa gustom bradom, naoko — atleta. Vodeničarski posao nije volio, jer je držao, da je dosadan i neprobitačan, a živio je na vodenici samo zato, da ne živi kod kuće. Bio je remenar, i kod njega je uvijek ugodno mirisala smola i koža. Nije volio razgovarati, bio je trom, nepomičan i uvijek je pjevuckao »Haj-haj-haj«, sjedeći na obali ili na pragu. Dolazile su mu katkada iz Kurilovke žena i punica, obje bjelolike, izmučene, krotke; duboko su mu se klanjale i govorile mu: »Vi, Stepane Petroviču.« A on na njihov poklon ne bi uzvratio ni kretnjom ni riječju, nego bi sjeo postrance na obalu i tiho pjevuckao: »Haj-haj-haj.« Prolazio bi u šutnji sat, dva. Punica i žena bi pošaputale, ustale i neko vrijeme gledale u njega, očekujući da se osvrne, zatim se duboko klanjale i govorile slatkim, pjevuckavim glasovima:

— Zbogom, Stepane Petroviču!

I odlazile bi. Kad je poslije toga Stepan spremao svežanj s perecima ili košulju, što su one ostavile, uzdisao je i govorio, mignuvši na njihovu stranu:

— Ženskinje!

Vodenica je sa dva kamena radila dan i noć. Ja sam pomagao Stepanu, to mi se sviđalo, a kad bi on kamo otišao, rado sam ostajao mjesto njega.

XI

Poslije toplog, vedrog vremena nastala je bljuzgavica; cijeli su svibanj padale kiše, bilo je hladno. Šum vodeničnih kola i kiše navodio je na lijenost i na san. Drhtao je pod, mirisalo brašno, a i to je navodilo na drijem. Žena moja, u kratkoj bundici, u visokim muškim kaljačama, pokazivala se dva tri puta na dan i govorila vazda jedno isto:

— I to se zove ljeto! Gore je nego u listopadu!

Zajedno smo pili čaj, kuhali kašu, ili po cijele sate sjedili šuteći i očekivali, ne će li prestati kiša. Jednom, kad je Stepan bio otišao nekamo na sajam, provela je Maša na vodenici cijelu noć. Kad smo ustali, nije se moglo dokučiti, koliko je sati, jer su kišni oblaci bili prekrili cijelo nebo; samo su sanjivi pjetlovi kukurijekali u Dubečnji i prdavci se derali na livadi; bilo je još jako, jako rano... Sišao sam sa ženom k rukavcu, te smo izvukli vršu, koju je jučer pred nama bacio u vodu Stepan. U njoj se praćakao veliki grgeč i koprcao se rak, ističući klliješta uvis.

— Pusti ih — reče Maša. — Neka i oni budu sretni.

Budući da smo jako uranili i zatim nismo ništa radili, činio se taj dan vrlo dug, najdulji u mome životu. Predvečer se vratio Stepan i ja sam otišao kući, u dvorac.

— Danas je dolazio tvoj otac — reče Maša.

— A gdje je? — zapitam ja.

— Otišao je. Nisam ga primila.

Kad je vidjela, da ja stojim i šutim, da mi je žao oca, reče:

— Treba biti dosljedan. Nisam ga primila i poručila sam mu, neka se više ne trudi i neka ne dolazi k nama.

Začas sam već bio izašao iz kuće i uputio se u grad da se objasnim s ocem. Bilo je blato, klizavica, hladnoća. Prvi put poslije svadbe odjednom sam se rastužio, i u mome mozgu, umornom od toga dugog tmurnog dana, sinula je misao, da ja možda ne živim onako, kako bi trebalo. Umorio sam se,

malo me po malo svladala malodušnost, lijenost, i nakon kratka puta okanio sam se i vratio se.

Usred dvorišta stajao je inženjer u kožnom kaputu s kukuljicom i govorio glasno:

— Gdje je namještaj? Bio je krasan namještaj u empire-stilu, bilo je slikâ, bilo je vazâ, a sada ni traga ni glasa! Ja sam kupio imanje s namještajem, vrag ga odnio!

Uz njega je stajao i gnjeo u rukama svoju kapu generaličin sluga Mojsej, momak od kojih 25 godina, mršav, ponešto kozičav, sa sitnim, bezobraznim očima; jedan mu je obraz bio veći od drugog, kao da ga je u ležanju spljoštio.

— Vi ste, vaše visokoblagorođe, izvoljeli kupiti bez namještaja — neodlučno izgovori on. — Ja se sjećam.

— Šuti! — izdere se inženjer, zacrveni se, zatrese se, i jeka u parku glasno ponovi njegov krik.

XII

Kad sam što radio u parku ili u dvorištu, stajao je Mojsej uz mene, ruke zabacio za leđa, te me lijeno i bezobrazno gledao svojim sitnim očicama. I to me je toliko žestilo, da sam ostavljao posao i odlazio.

Od Stepana smo doznali, da je taj Mojsej bio generaličin ljubavnik. Opazio sam, kad bi k njoj dolazili radi novaca, da su se najprije obraćali Mojseju, i jednom sam vidio, kako mu se neki seljak, sav crn, valjda ugljenar, klanjao do zemlje; katkada bi pošaputao i sâm dao novce, ne javljajući gospodarici, i po tome sam zaključio, da on zgodimice radi samostalno, na svoj račun.

On je strijeljao kod nas u parku pod prozorima, vukao iz našeg podruma jestvine, uzimao bez pitanja konje, a mi se zgražali, prestali i vjerovati, da je Dubečnja naša, i Maša je blijedjela te govorila:

— Zar moramo još poldrug godine da živimo s tim gadovima?

Sin generaličin, Ivan Čeprakov, služio je kao kondukter na našoj željeznici. Zimi je bio jako smršavio i oslabio, tako da se opijao već od jedne čašice i zebao u hladovini. Konduktersku je odjeću nosio s odvratnošću i stidio je se, ali je

držao da mu je mjesto povoljno, jer je mogao krasti svijeće i prodavati ih. Moj novi položaj uzbuđivao je u njemu smiješno čuvstvo čuđenja, zavisti i mutne nade, da bi se i njemu moglo dogoditi štogod slično. Pratio je Mašu zanesenim očima, pitao, šta sada jedem za objed, i na mršavu mu se, nelijepu licu javljao tužan i sladak izraz, i micao je prstima, kao da opipava moju sreću.

— Slušaj, Mala Koristi — govorio je vrzmajući se i svaki čas uzimao da puši; ondje, gdje je stajao, bilo je uvijek smeća, jer je za jednu cigaretu trošio desetke žigica. — Slušaj, moj je život danas najkukavniji. Glavno, svaki zastavnik može da viče: »Ti, kondukteru, ti!« Naslušao sam se ja, brate, u vagonima svega i svačega, i znaš, razumio sam: gadan je život! Upropastila me mati! Rekao mi je u vagonu neki doktor: kad su roditelji razuzdani, to od djece postaju pijanci ili prestupnici. Tako ti je to!

Jednom je došao u dvorište teturajući. Oči su mu besmisleno bludile, disanje bilo teško; smijao se, plakao i govorio nešto, kao u vrućici, u bunilu, i u zbrkanom sam mu govoru razumio samo riječi: »Moja mati! Gdje je moja mati?«, koje je izgovarao plačući, kao dijete, kad u vrevi izgubi mater. Odveo sam ga k sebi u park i ondje položio pod drvo, a zatim smo cio dan i cijelu noć Maša i ja naizmjence sjedili uz njega. Nije mu bilo dobro, a Maša mu je s gađenjem gledala u blijedo, vlažno lice i govorila:

— Zar će ti gadovi živjeti u našem dvorcu još poldrug godine? To je strahota! To je strahota!

A koliko su nam jada zadavali seljaci! Koliko teških razočaranja već u početku, u proljetnim mjesecima, kad sam tako želio da budem sretan! Moja je žena gradila školu. Ja sam nacrtao plan škole za šezdeset dječaka, i zemska ga je uprava odobrila, no savjetovala je da se škola sagradi u Kurilovci, u velikom selu, koje je samo tri vrste od nas; a baš je kurilovska škola, u kojoj su učila djeca iz četiriju sela, među njima i iz naše Dubečnje, bila stara i tijesna, pa su već pazili, kad hodaju po trulom podu. Potkraj ožujka bude Maša po svojoj želji imenovana za pokroviteljicu kurilovske škole, a početkom travnja tri smo puta okupljali zbor i uvjeravali seljake, da im je škola tijesna i stara, te da treba svakako graditi novu. Dolazili su član zemske uprave i inspek-

tor narodnih učilišta, pa također nagovarali. Poslije svakoga bi nas zbora okružili i molili za vjedro votke; bilo nam je vruće u svjetini, brzo smo se umarali i vraćali se kući nezadovoljni i ponešto zbunjeni. Na kraju krajeva odredili seljaci zemlju za školu i obavezali se, da će iz grada dovesti na svojim kolima sav građevni materijal. I čim su svršili posao s jarim usjevom, odmah prve nedjelje krenuše iz Kurilovke i Dubečnje vozovi po ciglu za temelj. Otputili se tek što je svanulo, a vratili se u kasno veče; seljaci su bili pijani i govorili, da su se namučili.

Kao navlaš, cijeloga su svibnja trajale kiše i hladnoća. Cesta se raskvarila, zablatila, Vozovi na povratku iz grada obično svraćali k nama u dvorište — i kakva je to bila strahota! Evo se na kapiji javlja konj, raskrečenih prednjih nogu, trbušast; prije nego što će se uvesti u dvorište, klanja se; na rastavljenim kolima dopuzuje greda od dvanaest aršina, mokra, skliska naoko; uz nju, zagrnut od kiše, ne gledajući pred noge, ne obilazeći bare, korača seljak, a skut zadjenuo za pojas. Pojavljuje se drugi voz — s otesanim daskama, zatim treći — s gredom, četvrti ... i prostor se pred kućom malo po malo zatrpava konjima, gredama, daskama. Seljaci i žene s ovijenim glavama i potpasanim haljinama pakosno gledaju na naše prozore, galame, zahtijevaju, da im izađe gospođa; čuju se surove psovke. A postrance stoji Mojsej, i čini nam se, da se sladi našom sramotom.

— Ne ćemo više da vozimo! — viču seljaci. — Namučili smo se! Idi sama i vozi!

Maša, blijeda, zbunjena, misleći, da će joj u taj čas provaliti u kuću, šalje im pol vjedra votke; nakon toga se galama stišava i duge grede jedna za drugom pužu opet iz dvorišta.

Kad sam se spremao da odem na gradnju, žena mi se uzrujavala i govorila:

— Seljaci se srde. Da oni tebi ne bi učinili štogod. Ne, počekaj, i ja ću otići s tobom.

Odlazili smo u Kurilovku zajedno, i tamo su tesari molili od nas napojnicu. Sjek je već bio gotov, bilo je već vrijeme da se udari temelj ali nisu dolazili zidari; nastao je zastoj, i tesari su mrmljali. A kad naposljetku dođoše zidari, razabralo se, da nema pijeska: smetnuli nekako s pameti, da ga treba. Seljaci se okoristili našom neprilikom i zaiskali po

trideset kopjejaka za voz, premda nije bilo ni četvrt vrste od gradnje do rijeke, a svih je vozova trebalo više od pet stotina. Nije bilo kraja nesporazumima, psovkama i moljakanju, žena se zgražala, a poduzetnik, zidar, Tit Petrov, starac od sedamdeset godina, hvatao je za ruku i govorio:

— Gledaj ti ovamo! Gledaj ti ovamo! Dovezi ti meni samo pijeska, a ja ću ti odmah dotjerati desetoricu ljudi, i za dva će dana biti gotovo! Gledaj ti ovamo!

No, dovezoše pijesak, prošla i dva i četiri dana, prošla cijela sedmica, a mjesto budućeg temelja još je uvijek zjao jarak.

— Ovako ćeš sići s uma! — uzrujavala se žena. — Kakav je to svijet! Kakav je to svijet!

Za tih je nereda dolazio k nama inženjer Viktor Ivanič. Donosio je kese s vinima i zakuskama, dugo jeo, a zatim bi legao da spava na terasi i hrkao bi, tako da su radnici klimali glavama i govorili:

— Eh, taj!

Maša se nije veselila njegovu dolasku, nije mu vjerovala, a u isti se mah savjetovala s njim; kad bi se on ispavao poslije objeda i ustao zlovoljan, pa prigovarao našem gospodarstvu ili iskazivao žaljenje, što je kupio Dubečnju, koja mu je donijela već toliko gubitaka, jadnici Maši lice bi se ojadilo; tužila mu se, a on zijevao i govorio, da seljake treba šibati.

Našu ženidbu i naš život nazivao je komedijom, govorio, da je to hir, prenemaganje.

— S njom se već bilo dogodilo nešto slično — pripovijedao mi je o Maši. — Uobrazila jednom sebi, da je operna pjevačica, pa otišla od mene; tražio sam je dva mjeseca i potrošio sam, premili moj, za same telegrame tisuću rubalja.

Nije me više nazivao ni sektašom, ni gospodinom ličiocem, i nije odobravao moj radnički život, kao prije, nego je govorio:

— Vi ste — čudan čovjek! Vi ste — abnormalan čovjek! Ne bih htio da budem zloguk prorok, ali vi ćete rđavo svršiti!

A Maša je noću loše spavala i stalno sjedila uz prozor u našoj spavaonici te razmišljala o nečem. Nije više za večerom bilo smijeha, ni miloga kreveljenja. Morio me jad, a kad bi padala kiša, svaka mi se njena kap zabijala u srce kao

sačma, i voljan sam bio da pred Mašom padnem na koljena i ispričam se zbog vremena. Kad su u dvorištu bučali seljaci, i onda sam se osjećao kriv. Po cijele sam sate sjedio na istome mjestu i mislio samo to, kakvo je sjajno stvorenje Maša, kakvo je to divno stvorenje. Strasno sam je ljubio, i uznosilo me sve što ona čini, sve što govori. U nje je bila sklonost za tihe radove u sobi, voljela je podugo čitati, proučavati štogod; znala je gospodarstvo samo po knjigama, a sve je zadivljavala svojim znanjem i savjetima, koje je davala, svi su valjali, i nijedan od njih nije u gospodarstvu bio uludo. I pri svemu tome, koliko plemenitosti, ukusa i dobrodušnosti, baš onakve dobrodušnosti, kakve ima samo u krasno odgojena svijeta!

Toj ženi zdrave, pozitivne pameti bile su na muku neuredne prilike sa sitnim brigama i tričarijama, u kojima smo sada živjeli; vidio sam to i noću nisam mogao spavati, u glavi mi je brujalo i suze se spuštale u grlo. Bacakao sam se, ne znajući šta da radim.

Jurio sam u grad i dovozio Maši knjige, novine, slatkiše, cvijeće, sa Stepanom sam lovio ribu; po cijele sam sate na kiši švrljao sve do vrata u hladnoj vodi, da uhvatim minića, pa da nam stol bude raznoličniji; ponizno sam molio seljake, da ne buče, napajao ih votkom, mitio ih, svašta im obećavao. I koliko sam još činio gluposti!

Naposljetku su prestale kiše, zemlja se osušila. Ustaneš ujutro, oko četiri sata, izađeš u park — rosa blista na cvijeću, bruje ptice i kukci, na nebu nema ni oblačića; i park, i livada, i rijeka tako su krasni, no sjećanje na seljake, na vozove, na inženjera!

Katkada bismo se Maša i ja odvezli na trkačkoj kočiji u polje da pogledamo zob. Ona je kočijašila, ja sam sjedio straga; ramena su joj bila uzdignuta i vjetar joj se igrao kosom.

— Drž' desno! — dovikivala je onima, koje smo susretali.

— Ti si nalik na vozača — rekoh joj jednom.

— Pa, može biti! Ta moj je djed, inženjerov otac, bio vozač. Ti to nisi znao? — zapita, okrenuvši se k meni, i odmah prikaže, kako viču i kako pjevaju vozači.

»I hvala bogu!« mislio sam, slušajući je. »Hvala bogu!«

I opet sjećanja na seljake, na vozove, na inženjera ...

XIII

Dovezao se na velocipedu doktor Blagovo. Stala često dolaziti sestra. Opet razgovori o fizičkom radu, o napretku, o tajanstvenom iksu, što u dalekoj budućnosti očekuje čovječanstvo. Doktor nije volio naše gospodarstvo, jer nam je smetalo da se prepiremo, i govorio je, da orati, kositi, napajati telad nije dostojno slobodna čovjeka i da će ljudi s vremenom sve te proste načine borbe za opstanak natovariti životinjama i strojevima, a oni će se baviti samo naučnim istraživanjima. A sestra me je svejednako molila, da je što ranije pustim kući, pa kad je ostajala do kasne večeri ili na noćištu, nije bilo kraja uzrujavanjima.

— Bože moj, kakvo ste vi još dijete! — govorila je prijekorno Maša. — Konačno, to je čak smiješno.

— Jest, smiješno je — pristajala je sestra — priznajem, da je smiješno; no šta ću, kad se ne mogu svladati! Meni se sve čini, da postupam loše.

Za kosidbe me je od nenavike boljelo cijelo tijelo; kad sam navečer sjedio sa svojima na terasi i razgovarao, hvatao me odjednom san i svi mi se naglas smijali. Budili bi me i posadili za stol da večeram, ali bi me drijem svladao, pa bi mi se, kao u nesvijesti, snila svijetla lica, tanjiri, glasove sam čuo, ali ih nisam razumijevao. A kad ujutro ustanem, odmah se prihvaćam kose ili odlazim na gradnju i radim cio dan.

Kad sam na blagdane ostajao kod kuće, opažao sam, da žena i sestra kriju nešto od mene i kao da mi se čak uklanjaju. Žena je, kao i prije, bila nježna sa mnom, no u nje su bile neke posebne misli, koje mi nije kazivala. Nije bilo sumnje, da u njoj raste srdžba na seljake, život joj je sve otežavao, a ipak mi se više nije tužila. S doktorom je sada govorila radije nego sa mnom, i ja nisam razumijevao, zašto je tako.

U našoj je guberniji postojao običaj: za kosidbe i za žetve dolazili su navečer u gospoštijsko dvorište radnici, te su ih gostili votkom, a i mlade su djevojke ispijale po čašu. Mi se nismo držali toga; kosci i žene stajali su kod nas u dvorištu do kasne večeri, očekujući votku, i zatim odlazili uz psovke. A Maša se tada osorno mrštila i šutjela, ili srdito govorila doktoru tihim glasom:

— Divljaci! Pečenjezi!

U selu dočekuju novajlije neprijazno, gotovo neprijateljski, kao i u školi. Tako su dočekali i nas. Prvo su nas vrijeme gledali kao glupe i budalaste ljude, koji su kupili imanje samo zato, što ne znaju, kamo bi djenuli novce. Smijali su nam se. U našoj šumi i čak u parku seljaci su napasali svoju stoku, tjerali k sebi u selo naše krave i konje te zatim dolazili i iskali naknadu. Dolazili su u čitavim gomilama k nama u dvorište i bučno izjavljivali, da smo mi, kad smo došli, zahvatili tobože i kraj na nekoj Bišejevci ili Semjonihi, koja nije naša; a jer još nismo točno znali granice našoj zemlji, vjerovali smo na riječ i plaćali globu; zatim se pokazivalo, da smo kosili valjano. U našoj su šumi gulili mlade lipe. Jedan seljak iz Dubečnje, kulak, koji je trgovao votkom bez dopuštenja, mitio je naše sluge i zajedno s njima varao nas na najpodliji način: nove kotače na kolima zamjenjivao starima, uzimao naše jarmove za oranje i prodavao ih nama samima, i tako dalje. No najnemilije bilo je ono, što se događalo u Kurilovci na gradnji; tamo su žene noću krale daske, cigle, kaljeve; seoski je starješina sa svjedocima provodio kod njih pretragu, općinska je skupština kažnjavala svaku sa dva rublja, i zatim su svi zajedno propijali te globe.

Kad bi Maša doznala za to, sa zgražanjem je govorila doktoru ili mojoj sestri::

— Kakve su životinje! To je strahota! Strahota!

I počesto sam slušao, kako iskazuje žaljenje, što se latila toga, da gradi školu.

— Shvatite — uvjeravao je doktor — shvatite, ako vi gradite tu školu i uopće činite dobro, to nije poradi seljaka, nego u ime kulture, u ime budućnosti. I što su gori ti seljaci, to više ima povoda da gradite školu. Shvatite!

No u glasu mu se osjećala neuvjerenost, i meni se činilo, da on zajedno s Mašom mrzi seljake.

Maša je često odlazila u vodenicu, vodeći sa sobom sestru, i obje su, smijući se, govorile, da idu pogledati Stepana kako je lijep. Kako se pokazalo, Stepan je bio spor i mučaljiv samo s muškarcima, no u ženskom se društvu vladao neusiljeno i govorio bez prestanka. Kad sam jednom došao na rijeku da se kupam, nehotice sam načuo razgovor. Maša i Kleopatra, obje u bijelim haljinama, sjedile su na obali pod

vrbom, u prostranom hladu, a Stepan stajao do njih, ruke zabacio za sebe i govorio:

— Zar su seljaci ljudi? Nisu ljudi, nego zvijeri, šarlatani. Kakav je u seljaka život? Samo bi da jede i da pije, htio bi što jeftiniji živež i da u gostionici bez pameti dere grlo; i nema ni lijepih razgovora, ni ponašanja, ni formalnosti, nego tako — prostak! I on je u prljavštni, i žena u prljavštini, i djeca u prljavštini; u čemu hoda, u tome i spava, krumpir vadi iz juhe samim prstima, kvas pije zajedno sa žoharom — bar da bi ga otpuhnuo!

— Tâ siromaština je! — zauzela se sestra.

— Kakva siromaština! Jest, doduše, nevolja, ali i nevolja se razlikuje od nevolje, gospođo. Eto, ako čovjek sjedi u kaznionici, ili je, recimo, slijep, ili bez nogu, to zaista ne dao bog nikomu, no ako je on na slobodi, pri zdravoj pameti, ima oči i ruke, ima snage, bogamu, šta bi još? Prenemaganje je to, gospođo, neznanje, a nije siromaština. Ako eto vi, recimo, dobra gospoda, po obrazovanosti svojoj, od milosti poželite, da mu iskažete pomoć, on će u svojoj podlosti propiti vaše novce ili, još gore, sam će otvoriti krčmu i vašim će novcima početi da pljačka svijet. Vi izvolijevate govoriti — siromaština. A zar bogati seljak živi bolje? I on, da prostite, živi kao svinja. Prostak, vikač, bukvan, širi je nego što je dug, njuška mu nabuhla, crvena — čini ti se, trebalo bi samo da zamahneš i da ga pljusneš, nitkova. Eto, Larion je u Dubečnji također bogat, a liko u vašoj šumi ne sadire valjda gore od siromaha; a psovač je, i djeca su mu psovači, pa kad se prenapije, zabode nos u baru i spava. Svi oni, gospođo, ne vrijede ništa. Kad poživiš s njima u selu, baš kao da si u paklu. Zapelo mi je ono u grlu, to selo, i hvala gospodu, caru nebeskome, i sit sam, i odjeven, odslužio sam svoju službu kod draguna, tri sam godine bio seoski starješina i sada sam svoj gospodar: gdje hoću, tu i živim. U selu ne želim da živim, i nitko nema prava da me sili. Kažu, žena. Ti si, kažu, dužan da živiš u kući sa ženom. A zašto to? Ja joj se nisam najmio.

— Recite, Stepane, jeste li se vi oženili od ljubavi? — zapita Maša.

— Kakve ima kod nas u selu ljubavi? — odgovori Stepan i osmjehne se. — Zapravo, gospođo, ako vam je po volji da znate, oženjen sam drugi put. Ja nisam iz Kurilovke, nego iz

Zalegošča, a u Kurilovku sam se kasnije prizetio. To jest, otac nije htio da nas dijeli — nas petoricu braće, a ja se poklonio i put pod noge, otišao u tuđe selo, prizetio se. A prva mi je žena umrla u mlađim godinama.

— Od čega?

— Od gluposti. Znala je da plače, svejednako plače te plače uludo, i tako je usahla. Sve je pila nekakve trave, da se poljepša, pa valjda ozlijedila nutrinu. A druga moja žena, iz Kurilovke — šta je na njoj? Seoska žena, seljanka, i ništa više. Kad su me ženili s njom, pomamio sam se; mislim, mlada je, bijela, uredno ona živi. Mati joj je kao štap i pije kavu, a glavno: uredno žive. Oženio sam se, dakle, a sutradan sjeli mi da objedujemo, ja naredio punici, da mi da žlicu, a ona daje žlicu i — gledam — otrla je prstom. Eto ti na, mislim, lijepa je kod vas čistoća. Proživio sam s njima godinu dana i otišao. Trebalo je možda da uzmem iz grada ženu — nastavi on, pošutjevši. — Kažu, žena je mužu pomoćnica. Šta će meni pomoćnica, pomoći ću ja sebi i sam, nego se ti bolje porazgovori sa mnom, ali ne tako, da bude vazda ti-ti-ti-ti, nego svojski, čuvstveno. Bez dobra razgovora — kakav ti je to život?

Stepan ušuti naglo, i odmah se začulo njegovo dosadno, monotono »haj-haj-haj.« To je značilo, da je opazio mene.

Maša je često odlazila u vodenicu i očevidno nalazila zadovoljstvo u razgovorima sa Stepanom; Stepan je tako iskreno i uvjereno grdio seljake — i to ju je privlačilo k njemu. Kad bi se vraćala iz vodenice, svaki joj je put dovikivao seljak luđačić, koji je čuvao park:

— Djevojko Palaško! Zdravo, djevojko Palaško! — I lajao na nju kao pas: vau! vau!

A ona bi stala i gledala ga pažljivo, kao da u lavežu toga luđaka nalazi odgovor svojim mislima, i on ju je privlačio valjda isto onako, kao i Stepanove grdnje. A kod kuće ju je očekivala kakva vijest, na primjer, da su nam seoske guske očupale u vrtu kupus ili da je Larion ukrao vođice, i ona bi slegla ramenima te govorila uz osmijeh:

— A i što ste vi htjeli od tih ljudi!

Zgražala se, na dušu joj padala težina, a ja sam se međutim navikavao na seljake i sve me je više privlačilo k njima. Većinom su to bili nervozni, razdraženi, uvrijeđeni ljudi; bili

su to ljudi s ograničenom maštom, neuki, s bijednim, mutnim vidikom, vazda s jednim te istim mislima o crnoj zemlji, o tmurnim danima, o crnom kruhu, ljudi, koji su se upuštali u lukavštine, ali su kao ptice sakrivali za drvo samo glavu; ljudi, koji nisu znali računati. Nisu vam dolazili na kosidbu za dvadeset rubalja, ali su dolazili za pol vjedra votke, premda bi za dvadeset rubalja mogli kupiti četiri vjedra. Bilo je zaista i prljavštine, i pijanstva, i gluposti, i prijevara, no uza sve to ipak se osjećalo, da se seljački život uopće drži na nekoj jakoj, zdravoj jezgri. Makar se kakvom nespretnom zvijerju činio seljak, kad ide za svojim plugom, i kako god on sebe zaluđivao votkom, ipak osjećaš, kad se bolje zagledaš u njega, da u njemu ima nešto potrebno i vrlo važno, čega nema, na primjer, u Maši i u doktoru, a to je, što on vjeruje, da je glavno na svijetu istina te da je spasenje njegovo i svega naroda samo u istini, i zato on više od ičega na svijetu ljubi pravednost. Govorio sam ženi, da ona vidi mrlje na staklu, ali ne vidi samo staklo; ona je za odgovor šutjela ili pak pjevuckala, kao Stepan: »Haj-haj-haj ...« Kad je ta dobra, pametna žena blijedjela od zgražanja i sa drhtanjem u glasu govorila s doktorom o pijanstvu i prijevarama, zbunjivala me je i preneražavala njena zaboravljivost. Kako je mogla zaboraviti, da i njen otac, inženjer, pije, mnogo pije, i da su novci, za koje je kupljena Dubečnja, stečeni cijelim nizom bezočnih, nesavjesnih prijevara? Kako je mogla zaboraviti?

XIV

I sestra je živjela svojim zasebnim životom, koji je brižno krila od mene. Često je šaputala s Mašom. Kad bih pristupio, sva se skupljala, i pogled bi joj se snuždio, postao molećiv; očevidno joj se u duši zbivalo nešto, čega se bojala ili stidjela. Da me ne bi kakogod srela u parku ili ne bi ostala sa mnom udvoje, držala se vazda uz Mašu, te se rijetko događalo, da govorim s njom, samo za objedom.

Jedne sam večeri polako išao parkom, vraćajući se sa gradnje. Bilo se već stalo mračiti. Sestra me nije opazila, nije čula mojih koraka, i bez ikakvog je šuma, kao priviđenje, hodala kraj stare, široke jabuke. Bila je u crnini i hodala

brzo, sve po istoj crti, gore dolje, gledajući u zemlju. S drveta spala jabuka, ona se trgla od šuma, stala i pritisla ruke uza sljepočice. Baš u taj mah pristupio sam k njoj.

U naletu nježne ljubavi, koja mi je u jedan mah buknula u srcu, u suzama, sjećajući se radi nečega majke naše, našega djetinjstva, zagrlio sam je i poljubio.

— Šta je s tobom? — zapitah je. — Ti patiš, odavno ja to vidim. Kaži, šta je s tobom?

— Mene je strah ... — izgovori ona dršćući.

— Tâ šta je s tobom? — ispitivao sam. — Za boga miloga, budi iskrena!

— Hoću, bit ću iskrena, kazat ću ti svu istinu. Kriti tebi — tako je teško, tako bolno! Misaile, ja ljubim ... — nastavi šaptom. — Ja ljubim, ja ljubim ... Ja sam sretna, ali me je nečega tako strah!

Začuli se koraci, javio se među drvećem doktor Blagovo u svilenoj košulji i u čizmama. Očevidno su ovdje kod jabuke bili urekli sastanak. Kad ga je spazila, poleti naglo k njemu, uz bolan krik, kao da joj ga otimaju:

— Vladimire! Vladimire!

Privijala se uz njega i pomamno mu gledala u lice, i tek sada sam opazio, kako je omršavjela i poblijedjela u posljednje vrijeme. To se osobito zapažalo po njenoj ogrlici od čipaka, koju sam odavno znao, a sada joj se slobodnije nego ikad ovijala oko tanka i duga vrata. Doktor se zbunio, ali se odmah snašao i rekao, zaglađujući joj kosu:

— Tâ nemoj, nemoj ... Zašto bi se tako uzrujavala? Vidiš, da sam došao.

Šutjeli smo i plaho zirkali jedno na drugo. Zatim pođosmo sve troje, i ja začuh kako mi doktor govori:

— Kulturni život nije još otpočeo kod nas. Starci se tješe, ako sad nema ničega, da je nešto bilo četrdesetih i šezdesetih godina; to su — starci, a vi i ja smo mladi, naše mozgove još nije taknuo marasmus senilis[1], mi se ne možemo tješiti takvim iluzijama. Početak Rusije bio je 862. godine, a početak kulturne Rusije, tako ja shvaćam, nije još bilo.

No ja nisam pazio na ta razlaganja. Bilo mi je nekako neobično, nije mi se htjelo vjerovati, da je sestra zaljubljena, da ona, evo, ide i drži za ruku tuđeg čovjeka i nježno ga

---

[1] staračna nemoć.

gleda. Moja sestra, to nervozno, zaplašeno, utučeno, sputano stvorenje, ljubi čovjeka, koji je već oženjen i ima djece! Dalo mi se nešto nažao, ali što — to ne znam; doktorova mi je nazočnost bila nekud već neugodna, i nikako nisam mogao da proniknem, šta može nastati iz te njihove ljubavi!

XV

Ja i Maša vozili smo se u Kurilovku na posvetu škole.

— Jesen, jesen, jesen... — tiho je govorila Maša, gledajući na sve strane. — Prošlo je ljeto. Nema ptica, i zelene su samo još vrbe.

Jest, prošlo je već ljeto. Vedri su, topli dani, no jutra su hladna, pastiri odlaze već u kožusima, a u našem se parku na astrama rosa ne suši cijeli dan. Sve se čuju žalostivi zvuci, i ne razbiraš, cvili li to kapak u svojim zarđalim šarkama ili lete ždralovi — i bude ti lagodno u duši i toliko ti se hoće živjeti!

— Prošlo je ljeto... — govorila je Maša. — Sada ja i ti možemo zaključiti bilancu. Mnogo smo radili, mnogo mislili, postali smo od toga bolji — svaka nam čast! — uznapredovali smo u ličnom savršenstvu; no jesu li ti naši uspjesi vidljivo utjecali na život oko nas, jesu li ikome koristili? Nisu. Neznanje, fizička prljavština, pijanstvo, porazno visoka dječja smrtnost, sve je ostalo, kako je i bilo, i nikome nije bolje zato, što si ti orao i sijao, a ja trošila novce i čitala knjige. Očevidno je, da smo mi radili samo za sebe i široko mislili samo za sebe.

Takva su me razlaganja bunila, i ja nisam znao, što bih mislio.

— »Mi smo od početka do kraja bili iskreni — rekoh — a tko je iskren, taj i ima pravo.

— Tko to poriče? Mi smo imali pravo, ali smo nevaljano ostvarivali ono, u čemu smo imali pravo. Prije svega, zar i sami naši vanjski načini nisu pogrešni? Hoćeš da koristiš ljudima, no već samim tim, što kupuješ imanje, oduzimaš sebi od samoga početka svaku mogućnost da im učiniš išta na korist. Zatim, ako radiš, odijevaš se i jedeš kao seljak, to ti svojim zakonom kao da uzakonjuješ tu njihovu tešku,

nespretnu odjeću, strašne kolibe, te njihove glupe brade... U drugu ruku, recimo, da ti radiš dugo, vrlo dugo, sav život, da se na kraju krajeva postizavaju neki praktični rezultati, no što oni, ti tvoji rezultati, što oni mogu protiv takvih elementarnih sila, kao što je potpuno neznanje, glad, studen, degeneracija? Kap u moru! Tu treba drugačijih načina za borbu, jakih, smionih, brzih! Ako zaista hoćeš da budeš koristan, onda izađi iz uskoga kruga običnoga rada i nastoj da odmah djeluješ na masu! Potrebna je prije svega bučna, energična propovijed. Zašto je umjetnost, na primjer muzika, uistinu tako živa, tako popularna i tako jaka? Pa zato, što muzičar ili pjevač u jedan mah djeluje na tisuće. Mila, mila umjetnosti! — nastavi, sanjarski gledajući u nebo. — Umjetnost daje krila i odnosi daleko, daleko! Komu je dodijala prljavština, sitni tričavi interesi, tko je zbunjen, uvrijeđen i zgraža se, taj može samo u ljepoti naći spokoj i zadovoljstvo.

Kad smo se približavali Kurilovci, bilo je vedro, radosno vrijeme. Ponegdje su po dvorištima mlatili, mirisala je ražena slama. Za plotovima se žarko crvenjela oskoruša, i sve drveće uokolo, kudgod pogledaš, bilo je zlatno ili crveno. Na zvoniku su zvonili, u školu nosili ikone, i čulo se kako pjevaju: »Zastupnica userdnaja.« A kakav je providan zrak, kako visoko lete golubovi!

Služba se služila u školskoj dvorani. Zatim su seljaci iz Kurilovke poklonili Maši ikonu, a seljaci iz Dubečnje veliki perec i pozlaćeni slanik. I Maša se rasplakala.

— A ako se reklo štogod, što ne treba, ili kakva nemilota, oprostite! — reče jedan starac te se pokloni i meni.

Kad smo se vozili kući, Maša se obazirala na školu; dugo se vidio zeleni krov, koji sam ja obojio, a sada se blistao na suncu. I osjećao sam, da su pogledi, koje je sada dobacivala Maša, bili oproštajni.

XVI

Navečer se ona otputila u grad.

U posljednje je vrijeme često odlazila u grad i ondje noćivala. Za njena izbivanja nisam mogao raditi, ruke bi mi klonule i slabile; naše veliko dvorište činilo mi se dosadnom,

odurnom pustoši, park je šumio srdito, i kad nje nije bilo, kuća, drveće, konji nisu mi bili više »naši.«

Nisam odlazio nikamo od kuće, nego sam svejednako sjedio za njenim stolom, uz njen ormar s poljodjelskim knjigama, tim bivšim miljenicima, koje više nisu bile potrebne i gledale me tako zbunjeno. Po cijele sate, dok je izbijalo sedam, osam, devet sati, dok je pred prozorima nastajala jesenska noć, crna kao čađ, ogledavao sam njenu staru rukavicu, ili pero, kojim je uvijek pisala, ili njene male škarice; nisam ništa radio i spoznavao sam jasno: ako sam prije šta i radio, ako sam orao, kosio, cijepao, bilo je to samo zato, što je ona htjela. I da me je poslala neka čistim duboki studenac, gdje bih do pojasa stajao u vodi, bio bih sišao i u studenac, ne razmišljajući, treba li to ili ne treba. A sada, kad nje nije bilo tu, Dubečnja mi se, s njenim razvalinama, neurednošću, s kapcima što lupkaju, s kradljivcima, noćnim i danjim, prikazivala već kao zbrka, u kojoj bi bio beskoristan svaki rad. A i čemu bih tu radio, čemu brige i misli o budućnosti, kad sam osjećao, da se ispod mene umiče tlo, da je već odigrana moja uloga ovdje u Dubečnji, da mene, u jednu riječ, očekuje onaj isti udes, koji je stigao knjige o seoskom gospodarstvu? Oh, kolik je to bio jad po noći, u časovima samoće, kad sam svaki čas, kao da to očekujem, osluškivao, ne će li, evo, zaviknuti tkogod, da mi je vrijeme otići. Nije mi bilo žao Dubečnje, žao mi je bilo moje ljubavi, kojoj je očito već došla jesen. Kolika je silna sreća ljubiti i biti ljubljen, i kakva je strahota, kad osjetiš, da se počinješ rušiti s te visoke kule!

Maša se vratila iz grada sutradan navečer. Bila je nezadovoljna nečim, ali je to krila i samo kazala: zašto su metnuti svi zimski prozori, tako se možeš ugušiti. Skinuo sam dva prozora. Nije nam se htjelo jesti, ali smo sjeli i večerali.

— Otiđi, operi ruke — reče mi žena. — Zaudaraš na maz.

Donijela je iz grada nove ilustrirane žurnale, te smo ih zajedno razgledavali poslije večere. Nailazili smo na priloge s modnim slikama i krojevima. Maša ih je letimice pregledavala i spremala nastranu, da ih kasnije pregleda zasebno, kako treba; no jedna haljina sa širokom kao zvono, glatkom

suknjom i s velikim rukavima zainteresirala ju je, te ju je časak gledala ozbiljno i pažljivo.

— To nije ružno — reče.

— Jest, ta će ti haljina lijepo pristajati — rekoh ja. — Vrlo lijepo!

I gledajući razdragan haljinu, uživajući u toj sivoj mrlji samo zato, što se njoj sviđala, nastavih nježno:

— Divna, dražesna haljina! Krasna, sjajna Maša! Draga moja Maša!

I suze mi zakapale na sliku.

— Sjajna Maša . . . — mrmljao sam. — Mila, draga Maša . . .

Otišla ona i legla, a ja sam čitav sat sjedio i pregledavao ilustracije.

— Nije trebalo da skidaš prozore — reći će ona iz spavaonice. — Bojim se, da ne bi bilo hladno. Čuješ li kako puše!

Pročitao sam štošta iz »svaštice« — o pripremanju jeftine tinte i o najvećem brilijantu na svijetu. Naišao sam opet na modnu sliku s haljinom, koja joj se svidjela, i zamislio sam je na plesu, s lepezom, golih ramena, sjajnu, raskošnu — nju, koja se razumije i u muziku, i u literaturu . . . I kako mi se sitnom, kratkom učinila moja uloga!

Naš susret, taj naš brak bio je samo epizoda, kakvih će biti još podosta u životu te žive, bogato nadarene žene. Sve što je najljepše na svijetu, kako rekoh već, bilo joj je na službi i ona je to dobivala potpuno na poklon, pa i ideje i modni napredni pokret služili su joj za nasladu, da joj život bude raznoličniji, a ja sam bio samo izvoščik, koji sam je od jednoga zanosa dovezao k drugomu. Sada joj nisam više potreban, ona će otprhnuti, i ja ću ostati sam.

I kao za odgovor mojim mislima razlegao se napolju očajan krik:

»Upo-moć!«

Bio je tanak ženski glas, i kao da ga oponaša, zahujao u dimnjaku vjetar također tankim glasom. Prošlo je oko pola minute, i opet se začulo kroz vjetar šum, ali već kao da je s drugoga dvorišta:

»Upo-moć!«

— Misaile, čuješ li? — zapita tiho žena. — Čuješ li?

Izašla je k meni iz spavaonice u samoj košulji, raspuštene kose, i uzela prisluškivati, gledajući kroz mračni prozor.

— Nekoga guše! — izgovori ona. — Samo je to još trebalo.

Ja uzmem pušku i izađem. Napolju je bio mrkli mrak, puhao je jak vjetar, tako da je teško bilo stajati. Ja odem do kapije, prisluhnem: šumi drveće, zviždi vjetar, a u parku, valjda kod seljaka luđačića, lijeno zavija pas. Onkraj kapije mrak je kao u rogu, na pruzi nema ni jednog svjetlašca. A kod one zgrade, gdje je lanjske godine bila poslovnica, razliježe se odjednom prigušen krik:

— Upo-moć!

— Tko je tamo? — zaviknuh ja.

Borila su se dva čovjeka. Jedan je gurao, a drugi se odupirao, i obojica su teško disala.

— Pusti! — govorio je jedan, i ja prepoznah Ivana Čeprakova; on je to i kričao tankim ženskim glasom. — Pusti, prokletniče, jer ću ti izgristi sve ruke!

U drugome sam prepoznao Mojseja. Rastavio sam ih i pri tome se nisam suzdržao, nego dva puta udario Mojseja po licu. Pao je, zatim ustao, i ja ga udarih još jedamput.

— Oni su me htjeli ubiti — gunđao je. — Prikradali su se k maminu ormaru... Želim da ih radi sigurnosti zatvorim u kuću.

A Čeprakov je bio pijan, nije me prepoznao i sve je duboko uzdisao, kao da skuplja zraka, pa da opet zazove upomoć.

Ostavio sam ih i vratio se kući; žena je ležala na postelji, već odjevena. Ispripovjedio sam joj, što se dogodilo napolju, čak nisam krio, da sam tukao Mojseja.

— Strahota je živjeti na selu — izgovori ona. — I kakva je to dugovetna noć, bog bio s njom.

»Upo-moć!« začulo se opet malo poslije.

— Idem, da ih umirim — rekoh.

— Ne, neka oni sebi sami tamo pregrizu grkljane — izgovori ona gadljivo.

Gledala je u strop i osluškivala, a ja sam sjedio do nje, ne smijući da joj prigovorim, s takvim čuvstvom, kao da sam ja kriv, što napolju viču »upo-moć« i što je tako dugovetna noć.

Šutjeli smo, i ja sam nestrpljivo čekao, kada će na prozorima svanuti svjetlost. A Maša je gledala tako, kao da se prenula iz nesvjestice i sada se čudi, kako je to ona, takva pametna, obrazovana, tako čista, mogla zapasti u tu jadnu provincijsku pustoš, u rulju sitničavih, ništavih ljudi, i kako se mogla toliko zaboraviti, da se čak zaljubila u jednog od tih ljudi i dulje od pola godine bila mu žena. Činilo mi se, da je njoj već i svejedno, bio ja, bio Mojsej, bio Čeprakov; sve se njoj slilo u taj pijani, grozomorni »upo-moć« — i ja, i naš brak, i naše gospodarstvo, i jesenska besputica; i kad je uzdisala ili se micala, da udobnije legne, čitao sam joj na licu: »Oh, da što brže svane jutro!«

Ujutro je otputovala.

Proživio sam u Dubečnji još tri dana, očekujući nju, zatim složio sve naše stvari u jednu sobu, zaključao i otišao u grad. Kad sam pozvonio na inženjerovu stanu, bilo je već veče, i u našoj Velikoj dvorjanskoj ulici gorjele su svjetiljke. Pavel mi reče, da nikoga nema kod kuće: Viktor Ivanič je otputovao u Petrograd, a Marja Viktorovna je valjda kod Ažoginih na pokusu. Sjećam se, s kakvim sam uzbuđenjem išao nakon toga k Ažoginima, kako mi je kucalo i obamiralo srce, kad sam se penjao uza stube i dugo stajao gore na terasici, ne usuđujući se da uđem u taj hram muza! U dvorani su na stoliću, na klaviru, na pozornici gorjele svijeće, svagdje po tri, i prva je predstava bila određena za trinaesti u mjesecu, a sada je prvi pokus bio u ponedjeljak — težak dan[1]. Borba s predrasudama! Svi su ljubitelji kazališne umjetnosti bili već na okupu; najstarija, srednja i najmlađa kći hodale su po pozornici, čitajući svoje uloge iz prijepisa. Postrance od svih nepomično je stajao Rjeđka, naslonio se sljepoočicom na zid i s obožavanjem gledao na pozornicu, očekujući početak pokusa. Sve kako je i bilo!

Uputim se k domaćici — valjalo se pozdraviti, no odjednom svi zapsikali, zamahali mi, neka ne lupam nogama. Stišalo se. Digli poklopac sa klavira, sjela neka dama, žmirkajući kratkovidnim očima na note, i klaviru pristupi moja Maša, nagizdana, krasna, no krasna nekako osobito, na nov način, nikako nije bila nalik na Mašu, koja mi je proljetos dolazila na vodenicu; ona zapjeva:

---

[1] *Ponedjeljak — težak dan!* — Ruska izreka.

Zašto te ljubim, svijetla noći?

Otkako smo se bili upoznali, sada sam prvi put čuo kako pjeva. Imala je lijep, sočan, jak glas, i dok je pjevala, činilo mi se, da jedem zrelu, slatku, mirisavu dinju. Evo je svršila, pljeskaju joj, i ona se smješka, vrlo zadovoljna, igra očima, lista note, popravlja na sebi haljinu, kao ptica, koja se napokon istrgla iz krletke i na slobodi udešava svoja krila. Kosa joj je bila počešljana na uši, a na licu nemio, prkosan izraz, kao da nam svima želi dobaciti izazov, ili nam kao konjima doviknuti: »Hej vi, mili!«

I taj je čas bila vjerojatno vrlo slična svojemu djedu kočijašu.

— I ti si tu? — zapita me, pružajući mi ruku. — Jesi li čuo, kako sam pjevala? No, što misliš? — i nastavi, i ne očekujući moj odgovor:

— Baš je zgodno, što si ovdje. Večeras odlazim na kratko vrijeme u Petrograd. Hoćeš li me pustiti?

O ponoći sam je otpratio na željezničku stanicu. Nježno me je zagrlila, valjda od zahvalnosti, što joj nisam zadavao nepotrebnih pitanja, i obećala, da će mi pisati, a ja sam joj dugo stiskao ruke i ljubio ih, s teškom mukom susprežući suze, i nisam joj govorio ni riječi.

A kad je otputovala, stajao sam, gledao u svijetla što se udaljuju, milovao je u mislima i tiho govorio:

— Mila moja Maša, divna moja Maša...

Noćio sam u Makarihi kod Karpovne, a ujutro sam već sa Rjeđkom presvlačio namještaj bogatašu trgovcu, koji je udavao kćer za doktora.

XVII

U nedjelju poslije objeda došla je k meni sestra i pila sa mnom čaj.

— Sada ja mnogo čitam — govorila je, pokazujući mi knjige, koje je putem k meni uzajmila iz gradske biblioteke. — Hvala tvojoj ženi i Vladimiru, oni su u meni uzbudili samosvijest. Oni su me spasili, učinili da se ja sada osjećam čovjekom. Prije sam znala po noći ne spavati od svakakvih briga: »Ah, mnogo smo ovaj tjedan potrošili šećera! Ah, da

ne bih presolila krastavce!« I sada također ne spavam, ali su mi već drugačije misli. Muči me, što mi je tako glupo, malodušno protekla polovica života. Prezirem svoju prošlost, stidim je se, a oca držim sada za svoga neprijatelja. O, kako sam zahvalna tvojoj ženi! A Vladimir? On je tako divan čovjek! Oni su mi otvorili oči.

— To ne valja, što ne spavaš po noći — rekoh ja.

— Ti misliš, da sam bolesna? Nipošto. Vladimir me je pregledao i rekao, da sam potpuno zdrava. Ali ne radi se o zdravlju, ono nije tako važno... Kaži mi: imam li pravo?

Trebalo joj je moralne potpore, to je bilo očito. Maša je otputovala, doktor Blagovo je u Petrogradu, i u gradu nije preostao nitko osim mene, tko bi joj mogao kazati, da ima pravo. Uporno mi se zagledavala u lice, nastojeći da mi pročita tajne misli, te kad bih se u njenoj nazočnosti zamislio i kad bih šutio, mislila je, da se to tiče nje, i žalostila se. Morao sam neprestano paziti, pa kad bi me pitala, ima li pravo, brže sam joj odgovarao, da ima i da je ja duboko poštujem.

— Ti znaš? Dali su mi kod Ažoginih ulogu — nastavi ona. — Hoću da igram na pozornici. Hoću da živim, jednom riječju, hoću da pijem iz pune čaše. Talenta nemam nikakvog, i čitava se uloga sastoji od deset redaka, no ipak je to neizmjerno uzvišenije i plemenitije, nego po pet puta na dan ulijevati čaj i paziti, nije li kuharica pojela koji zalogaj više nego što treba. A glavno, neka otac napokon razabere, da sam ja sposobna za protest.

Poslije čaja legla je na moju postelju i neko vrijeme ležala zaklopljenih očiju, vrlo blijeda.

— Kakva je to slabost! — izgovori, ustajući. — Vladimir je kazao, da su sve gradske žene i djevojke malokrvne od besposlice. Kako je Vladimir pametan čovjek! On ima pravo, beskrajno pravo. Treba raditi!

Za dva dana došla je k Ažoginima na pokus sa bilježnicom. Bila je u crnoj haljini, s koraljnim nizom o vratu, sa brošem, koji je iz daljine nalikovao na kolač od listića, a u ušima su joj bile velike naušnice, u kojima je blistao brilijant. Kad sam je pogledao, postade mi neugodno: prenerazila me neukusnost. Da je u nezgodan čas nadjenula naušnice i bri-

lijante i bila neobično odjevena, zamijetili su i drugi; vidio sam na licima osmijehe i čuo kako je netko smijući se rekao:

— Kleopatra Egipatska.

Nastojala je da bude otmjena, spokojna, i zbog toga se činila afektirana i neobična. Jednostavnosti i ljupkosti je nestalo.

— Malo prije sam izjavila ocu, da odlazim na pokus — započe ona, pristupajući mi — a on zaviknu, da mi uskraćuje blagoslov, i zamalo me nije udario. Zamisli, ja ne znam svoju ulogu — reče, pogledavajući u bilježnicu. — Sigurno ću se zbuniti. Kocka je, dakle, bačena — nastavi u silnoj uzrujanosti. — Kocka je bačena...

Činilo joj se, da je svi gledaju i da su svi u čudu zbog onog važnoga koraka, na koji se odlučila, da svi očekuju od nje nešto osobito, i nitko je ne bi mogao uvjeriti, kako nitko i ne pazi na takve sitne i nezanimljive ljude, kakvi smo ja i ona.

Do trećega čina nije imala posla, i njena se uloga gošće, provincijske kume, sastojala samo u tome, što joj je valjalo stajati malo pred vratima, kao da prisluškuje, i zatim izreći kratak monolog. Do svoga nastupa, bar koji poldrug sata, dok su po pozornici hodali, čitali, pili čaj, prepirali se, nije se ona micala od mene i neprestano je mrmljala svoju ulogu, nervozno gužvajući bilježnicu; i uobražavajući sebi, da svi gledaju u nju i očekuju njen nastup, drhtavom je rukom popravljala kosu i govorila mi:

— Sigurno ću se zbuniti... Kako mi je teško na duši, da ti znaš! Tako me je strah, kao da će me ovaj čas odvesti na stratište.

Naposljetku dođe i ona na red.

— Kleopatro Aleksejevna, vi! — reče režiser.

Ona istupi nasred pozornice s izrazom strave na licu, nelijepa, nespretna, i koje pola minute je prostajala, kao ukočena, sasvim nepomična, i samo joj se krupne naušnice njihale pod ušima.

— Prvi se put može iz bilježnice — reče netko.

Bilo mi je jasno, da ona dršće te da od drhtanja ne može ni govoriti ni rasklopiti bilježnicu, i da joj nimalo nije do uloge, pa već htjedoh otići k njoj i reći joj štogod, kad se ona odjednom spusti na koljena nasred pozornice i naglas zarida.

Sve se micalo, sve šumjelo uokolo, jedini sam ja stajao, naslonjen na kulisu, zapanjen od toga što se zbilo, ne razumijevajući, ne znajući, što bih uradio. Vidio sam, kako su je digli i odveli. Vidio sam, kako mi je pristupila Anjuta Blagovo; nisam je prije vidio u dvorani, i sada kao da je iskrsnula iz zemlje. Imala je šešir na glavi, s koprenom, i, kao uvijek, činilo se kao da je svratila samo na časak.

— Ja sam joj govorila, neka ne igra — reče ona srdito, izgovarajući otresito svaku riječ i rumeneći se. — To je ludost! Vi ste je morali zadržati!

Brzo pristupi k meni Ažogina — mati u kratkoj bluzi, s kratkim rukavima, s duhanskim pepelom na grudima, mršava i plosnata.

— Prijatelju moj, to je strahota — izgovori ona, lamatajući rukama i po običaju mi se zagledavajući u lice. — To je strahota! Vaša je sestra u stanju... ona je trudna! Odvedite je, molim vas...

Teško je disala od uzrujanosti. A postrance su stajale tri kćeri, baš onakve kao i ona, mršave i plosnate, i plašljivo se stiskale jedna uz drugu. Bile su uznemirene, zapanjene, kao da su u njihovoj kući ovoga časa uhvatili robijaša. Kakva sramota, kakva strahota! A ta se je časna porodica cijeli svoj život borila s predrasudama; očevidno je sudila, da se sve predrasude i zablude čovječanstva sastoje samo u trima svijećama, u broju trinaest i u teškom danu — ponedjeljku!

— Molim vas, molim... — ponovi gospođa Ažogina, srcoliko oblizujući usne za slog »vas« i izgovarajući ga kao »vaš.« — Molim vaš, odvedite je kući!

XVIII

Malo poslije toga išli smo ja i sestra ulicom. Prikrivao sam je polom svojega kaputa; žurili smo se, odabirali uličice, u kojima nema svjetiljaka, krili se od prolaznika, i to je bilo nalik na bijeg. Ona nije više plakala, nego me gledala suhim očima. Do Makarihe, kamo sam je vodio, bilo je samo dvadesetak minuta hoda, ali, začudo, u to kratko vrijeme dospjeli smo da se sjetimo svega svoga života, porazgovarali smo o svemu, raspravili o svome položaju, smislili...

Odlučismo, da više ne možemo ostati u tom gradu, i dok ja smognem nešto novaca, preselit ćemo se kamo u drugo mjesto. U nekim su kućama već spavali, u drugima se kartali; mrzili smo te kuće, bojali ih se i govorili o nesnošljivosti, duševnoj surovosti, ništavosti tih časnih porodica, tih ljubitelja dramske umjetnosti, koje smo tako uplašili, i ja sam pitao, po čemu su ti glupi, okrutni, lijeni, nepošteni ljudi bolji od pijanih i praznovjernih kurilovskih seljaka, ili po čemu su bolji od životinja, koje također zapadaju u zabunu, kad kakva slučajnost poremeti jednoličnost njihova života, ograničenog nagonima. Što bi sada bilo od sestre, kad bi ostala da živi kod kuće? Kakve bi moralne muke trpjela, razgovarajući s ocem, sastajući se svaki dan sa znancima? Smislio sam sve to, i odmah su mi padali na pamet ljudi, sve sami znanci, kojima su polagano isisali život njihovi bliski i rođaci, sjetio sam se izmučenih pasa, koji su poludjeli, živih vrabaca, koje su dječaci očerupali do gola i bacili u vodu — i dugog, dugog niza gluhih, polaganih muka, što sam ih u tom gradu promatrao neprestano još od djetinjstva; i bilo mi je nerazumljivo, zbog čega živi tih šezdeset tisuća stanovnika, zašto oni čitaju evanđelje, zašto se mole, zašto čitaju knjige i časopise. Kakvu im je korist donijelo sve ono, što se dosad pisalo i govorilo, kad je u njima uvijek ona ista duševna tama i ono isto zaziranje od slobode, kakvo je bilo i prije sto i prije trista godina? Poduzetnik tesar cijeli svoj život gradi u gradu kuće, a ipak sve do smrti mjesto »galerija« govori »galderija«; tako i tih šezdeset tisuća ljudi iz pokoljenja u pokoljenje čita i sluša o istini, o milosrđu i slobodi, a ipak oni sve do smrti lažu od jutra do mraka, muče jedan drugoga, a slobode se boje i mrze je kao neprijatelja.

— Sudbina je moja, dakle, odlučena — reče sestra, kad smo došli kući. — Nakon onoga, što se dogodilo, ne mogu se više vraćati onamo. Bože, kako je to lijepo! Odlanulo mi je na duši.

Odmah je legla u postelju. Na trepavicama joj se blistale suze, no izraz joj je bio sretan, spavala je čvrsto i slatko, i vidjelo se, da joj je zaista lako na duši i da se odmara. Davno, davno nije već spavala tako!

I tako mi otpočnemo živjeti zajedno. Ona je vazda pjevala i govorila, da joj je vrlo lijepo, a knjige, koje smo uzimali

iz biblioteke, vraćao sam nepročitane, jer nije više mogla čitati; željela je samo da sanjari i da govori o budućnosti. Krpajući moje rublje ili pomažući Karpovni kod peći, čas je pjevuckala, čas govorila o svojem Vladimiru, o njegovu umu, krasnim manirama, dobroti, o neobičnoj učenosti njegovoj, i ja sam se slagao s njom, premda više nisam volio njena doktora. Željela je da radi, da živi samostalno, na svoj račun, i govorila, da će otići za učiteljicu ili za vidarku, čim joj to dopusti zdravlje, i da će sama prati podove i rublje. Strasno je već ljubila svoga mališa; nije ga još bilo na svijetu, no ona je već znala, kakve su mu oči, kakve ruke i kako se on smije. Voljela je razgovarati o odgoju, a jer je Vladimir bio najbolji čovjek na svijetu, to su se i sva razlaganja o odgoju svodila samo na to, da mališ bude isto onako čaroban, kao njegov otac. Nije bilo kraja razgovorima, i sve, što je govorila, pobuđivalo je u njoj živu radost. Katkada sam se radovao i ja, i sam ne znajući čemu.

Vjerojatno me je ona zadahnula svojim sanjarstvom. I ja nisam ništa čitao, nego samo sanjario; navečer sam, uza sav umor, hodao amo tamo po sobi, turivši ruke u džepove, i govorio o Maši.

— Šta misliš — pitao sam sestru — kada će se ona vratiti? Čini mi se, vratit će se pred Božić, ne će kasnije. Šta bi tamo i radila?

— Kad ti ne piše, očevidno je, da će se vratiti vrlo brzo.

— To je istina — pristajao sam ja, premda sam dobro znao, da Maša nema više zašto da se vraća u naš grad.

Silno sam ginuo za njom i nisam se više mogao varati sâm, nego sam nastojao da me varaju drugi. Sestra je očekivala svoga doktora, a ja — Mašu, i oboje smo neprestano govorili, smijali se i nismo opažali, kako bunimo u snu Karpovnu, koja je u svojoj sobi ležala na peći i svejednako mrmljala:

— Samovar je brujao jutros, bru-ujao! Ah, ne sluti na dobro, mili moji, ne sluti na dobro.

Nije nam dolazio nitko, osim listonoše, koji je sestri donosio pisma od doktora, i Prokofija, koji je katkada navečer svraćao k nama, pa šuteći pogledao sestru, odlazio i već u svojoj kuhinji govorio:

— Svako zvanje treba da pamti svoju nauku, a tko od ponosa ne će da to razumije, tomu je zemlja »dolina suza«.

Volio je tu riječ »dolina suza«. Jednom — bilo je to već pred Bogojavljenje — kad sam prolazio trgom, zovnuo me u svoju mesnicu i, ne pružajući mi ruku, izjavio, da mora razgovarati sa mnom o nekoj vrlo važnoj stvari. Bio je crven od studeni i od votke; uz njega je stajao za tezgom Nikolka s razbojničkim licem i držao u ruci okrvavljen nož.

— Ja želim da vam iskažem svoje riječi — započe Prokofij. — Taj slučaj ne može postojati, jer i sami razumijete, da za takvu dolinu suza ne će ljudi pohvaliti ni nas, ni vas. Mama, dakako, od sažaljenja ne može da vam govori nemile riječi, da se vaša sestrica preseli u drugi stan, zbog svoga stanja, a ja ne želim više, jer ne mogu odobriti njihovo ponašanje.

Razumio sam ga i izašao iz mesnice. Toga istoga dana preselili smo ja i sestra k Rjeđki. Nismo imali novaca za izvoščika, te smo išli pješice; ja sam nosio na leđima svežanj s našim stvarima, a sestra nije imala ništa u rukama, ali se zapuhavala, kašljala je i svejednako pitala, hoćemo li skoro stići.

XIX

Naposljetku stiglo pismo od Maše.

»Mili, dobri M. A.,« pisala je, »dobri, krotki »anđele naš«, kako vas zove stari ličilac, zbogom, ja putujem s ocem u Ameriku na izložbu. Do nekoliko ću dana ugledati ocean — tako daleko od Dubečnje, strahota je pomisliti! To je daleko i beskrajno kao nebo, i ja želim onamo, na slobodu, slavim slavlje, ludujem, i vi vidite, kako je neskladno moje pismo. Mili, dobri, dajte mi slobodu, pretrgnite što prije konac, koji se još drži, vezujući mene i vas. To, što sam se sastala i upoznala s vama, bila je svjetlost nebeska, koja je osvijetlila moje živovanje; no to, što sam se udala za vas, bila je pogreška, vi to razumijete, i mene sada tišti svijest zbog te pogreške, i klečeći vas zaklinjem, moj velikodušni prijatelju, brzojavite mi što brže, još prije moga odlaska na ocean, da ste voljni ispraviti našu zajedničku pogrešku, skinuti taj

jedini kamen s mojih krila, a moj otac, koji prima na sebe sve brige, obećava mi, da vam ne će odviše dodijavati s formalnostima. Slobodan list, dakle, na sve četiri strane svijeta? Je li?

Sretni bili blagoslovio vas bog, oprostite meni grešnoj! Živa sam, zdrava. Rasipam novce, stvaram mnogo ludorija i svakoga časa zahvaljujem bogu, što ovakva loša žena, kao što sam ja, nema djece. Pjevam i imam uspjeha, no to nije zanos, nije, to je moje pristanište, moja ćelija, kamo sad odlazim u spokoj. Kralj David je imao prsten s natpisom »sve prolazi«. Kad se žalostim, od tih se riječi razveseljujem, a kad se veselim, od njih se ražalošćujem. I ja sam nabavila takav prsten sa židovskim slovima, i taj će me talisman suzdržati od zanosâ. Sve prolazi, proći će i život; znači, ništa nije potrebno. Ili je potrebna samo svijest o slobodi, jer kad je čovjek slobodan, onda mu ništa, ništa, ništa ne treba. Pretrgnite dakle konac. Vas i sestru grlim srdačno. Oprostite i zaboravite Vašu M.«

Sestra je ležala u jednoj sobi. Rjeđka, koji je opet bolovao i već ozdravljao, u drugoj. Baš u taj mah, kad sam dobio to pismo, sestra je polagano otišla k ličiocu, sjela uz njega i stala čitati. Svaki dan mu je čitala Ostrovskoga ili Gogolja, a on je slušao, gledajući u jednu točku, nije se smijao, klimao je glavom i katkada gunđao u sebi:

»Sve može biti! Sve može biti!«

Kad se u drami prikazivalo što ružno, nezgrapno, govorio je kao nekako zlorado, upirući prstom u knjigu:

— Eto je, laži! Eto šta ona stvara, laž!

Drame su ga zanimale i sadržajem, i moralom, i svojom zamršenom umjetnom gradnjom, i on se divio *njemu*, a nikad *njega* nije spominjao po prezimenu:

— Kako je *on* to vješto sve udesio!

Sada mu je sestra tiho pročitala samo jednu stranicu i nije mogla dalje; izdao ju je glas. Rjeđka je uhvati za ruku, pokrenu usahle usne i reče muklim glasom, tek da se čuje:

— Duša je u pravednika bijela i glatka, kao kreda, a u grešnika kao plovućac. Pravednikova je duša svijetlo ulje, a grešnikova katran. Treba raditi, treba se jaditi, treba žaliti — nastavi on — a koji čovjek ne radi i ne jadi se, ne će mu biti kraljevstva nebeskoga. Teško, teško sitima, teško silnima,

teško bogatima, teško zajmodavcima! Ne će oni vidjeti kraljevstvo nebesko. Trulež izjeda travu, rđa željezo...

— A laž dušu — nastavi sestra i nasmije se.

Pročitao sam još jednom pismo. U taj čas dođe u kuhinju vojnik, koji nam je dva, tri puta tjedno donosio, ne znam od koga, čaj, pecivo i lještarke, što su mirisale na parfem. Posla nisam imao, valjalo je sjediti kod kuće po cijele dane, a onaj, koji nam je slao to pecivo, znao je valjda, da oskudijevamo.

Čuo sam kako sestra razgovara s vojnikom i veselo se smije. Nakon toga je, ležeći, jela zemičku i govorila mi:

— Kad ti nisi htio da služiš, nego si otišao u ličioce, znale smo ja i Anjuta Blagovo od samog početka, da imaš pravo, ali smo se bojale da to izreknemo naglas. Kaži, kakva to sila priječi da čovjek ne kazuje ono što misli? Uzmi, na primjer, makar Anjutu Blagovo. Ona tebe ljubi, obožava, zna, da imaš pravo; ona ljubi i mene, kao sestru, i zna, da ja imam pravo, i možda mi zavidi u duši, no neka je sila priječi da ne dolazi k nama, ona nam se uklanja, boji nas se.

Sestra skrsti ruke na grudima i reče zanosno:

— Kako ona tebe ljubi, da ti to znaš! Tu je ljubav priznavala samo meni jedinoj, i to tajom, u mraku. Znala me je odvesti u park, u mračnu aleju, te bi počela šaputati, kako si joj mio. Vidjet ćeš, ona se ne će nikad udati, jer ljubi tebe. Žališ li je?

— Žalim.

— To je ona poslala zemičke. Smiješna je, zaista, čemu da se krije? I ja sam bila smiješna i glupa, pa sam, eto, otišla odanle i ne bojim se nikoga više, mislim i govorim naglas, što hoću — i sada sam sretna. Dok sam živjela kod kuće, nisam ni pojma imala o sreći, a sada se ne bih mijenjala s kraljicom.

Došao je doktor Blagovo. Bio je postigao doktorski stupanj i sada je živio u našem gradu, kod oca, odmarao se i govorio, da će opet ubrzo otputovati u Petrograd. Želio je da se bavi cjepivom za tifus i, čini mi se, za koleru, želio je otići u inozemstvo, da se usavrši i zatim dobije katedru na sveučilištu. Istupio je već iz vojne službe te je nosio prostrani kaput od ševiota, vrlo široke hlače i prekrasne kravate. Sestra se zanosila njegovim pribadačama, zaponcima i crvenim svilenim rupčićem, koji je, valjda iz koketerije, držao u pred-

njem džepu kaputa. Jednom, od besposlice, stadosmo nas dvoje prebrajati napamet svu njegovu odjeću te smo zaključili, da ima bar desetak odijela. Bilo je jasno, da kao i prije ljubi moju sestru, ali ni jedan jedini put nije ni u šali kazao, da će je povesti u Petrograd ili u inozemstvo, i ja nisam mogao jasno da zamislim, što će biti s njom, ako ostane živa, što će biti s njenim djetetom. A ona je nepresatno samo sanjarila i nije ozbiljno mislila o budućnosti, nego govorila, neka on putuje kamo hoće, pa neka je čak i ostavi, samo neka bude sretan, a njoj je dosta i to, što je bilo.

Kad bi nam došao, obično bi je veoma pažljivo pregledao i zahtijevao, da pred njim pije mlijeko s kapljicama. I ovaj put je bilo isto. Pregledao ju je i prisilio da ispije čašu mlijeka, i nakon toga zamirisao nam u sobama kreozot.

— Eto, kako si pametna — reče, prihvaćajući od nje čašu. — Tebi se ne smije mnogo govoriti, a ti u posljednje vrijeme brbljaš kao svraka. Molim te, šuti!

Ona se nasmije. Zatim on uđe u Rjeđkinu sobu, gdje sam ja sjedio, i prijazno me potapša po ramenu.

— No, šta je, starče? — zapita, naginjući se k bolesniku.

— Vaše visokoblagorođe... — izgovori Rjeđka, jedva maknuvši usnama — vaše visokoblagorođe, usuđujem se javiti... svi smo pod bogom, svi treba da pomremo... Dopustite da reknem istinu... Vaše visokoblagorođe, ne ćete steći kraljevstvo nebesko!

— Šta ćemo — našali se doktor — mora tkogod da bude i u paklu.

I sada se nešto dogodilo u mojoj svijesti; kao da mi se prisnilo, da zimi, po noći, stojim u klaonici u dvorištu, a uz mene Prokofij, od kojega zaudara biberova rakija; upeo sam se i protrljao oči, i odmah mi se prikazalo, da idem gubernatoru radi razjašnjenja. Ništa mi se ovako nije događalo ni prije ni kasnije, i te čudne uspomene, slične snu, objašnjavam ja premorenim živcima. Proživljavao sam i klaonicu, i objašnjenje s gubernatorom, i u isti sam mah mutno spoznavao, da toga uistinu nema.

Kad sam se prenuo, spazio sam, da više nisam kod kuće, nego na ulici, i da zajedno s doktorom Blagovo stojim kraj svjetiljke.

— Žalost je, žalost — govorio je i suze mu tekle niz obraze. — Vesela je, neprestano se smije, nada se, a stanje joj je beznadno, dragi moj. Vaš me Rjeđka mrzi i sve mi natuca, da sam ružno postupio s njom. Na svoj način on ima pravo, no i ja imam svoje gledište, i nikako se ne kajem za ono, što se dogodilo. Treba ljubiti, svi mi moramo ljubiti, zar nije istina? Bez ljubavi ne bi bilo života; tko se boji i uklanja ljubavi, taj nije slobodan.

Malo po malo prešao je na druge teme, uzeo govoriti o znanosti, o svojoj disertaciji, koja se svidjela u Petrogradu; govorio je zanosno i nije se više sjećao ni moje sestre, ni svoga jada, ni mene. Zanosio ga život. Ona — ima Ameriku i prsten s natpisom, mislio sam, a ovaj — ima doktorski stupanj i učenjačku karijeru, i samo smo ja i sestra ostali pri starom.

Kad sam se rastao s njim, pridem k svjetiljci i još jedamput pročitam pismo. I sjetih se, živo se sjetih, kako je proljetos došla ujutro k meni na vodenicu, legla i pokrila se bundicom — htjela je da bude nalik na prostu ženu. A kad smo, drugi put — također ujutro — vadili iz vode vršu, sa vrba su se na obali prosipale na nas krupne kapi kiše, i mi smo se smijali...

U našoj kući u Velikoj dvorjanskoj ulici bio je mrak. Prešao sam preko plota i, kako sam to činio u prijašnje vrijeme, ušao na stražnji ulaz u kuhinju, da ondje uzmem svjetiljčicu. U kuhinji nije bilo nikoga; uz peć je brujao samovar, očekujući oca. »Tko li sada,« pomislih, »ulijeva ocu čaj?« Pošto sam uzeo svjetiljčicu, odem u sobicu, ondje načinim postelju od starih novina i legnem. Kuke na zidovima gledale su surovo kao i prije, i sjene im treptale. Bilo je hladno. Meni se pričini, da će mi ovoga časa doći sestra i donijeti večeru, no odmah sam se sjetio, da je bolesna i da leži u Rjeđkinoj kući, i učinilo mi se čudno, što sam prešao preko plota te ležim u nenaloženoj sobici. Zbrkala mi se svijest i prisnivale mi se svakojake gluposti.

Pozvonilo. Od djetinjstva poznati zvuci: prvo šušti po zidu žica, zatim se u kuhinij razliježe kratak, žalostiv zvek. To se iz kluba vratio otac. Ustanem i odem u kuhinju. Kad me je ugledala kuharica Aksinja, pljesnula rukama i, ne znam zašto, zaplakala.

— Rođeni moj! — uzela tiho govoriti. — Dragi! O, gospode!

I od uzrujanosti počela rukama gužvati svoju pregaču. Na prozoru su stajale boce četvrtakinje s jagodama i votkom. Nalio sam sebi čajnu čašu i pomamno ispio, jer mi se silno htjelo piti. Aksinja je tek malo prije bila oprala stol i klupe, i u kuhinji je bio zadah, kakav biva u svijetlim, ugodnim kuhinjama u čistih kuharica. I taj zadah, i cvrčanje cvrčaka mamili su nas djecu nekad u djetinjstvu ovamo u kuhinju te poticali u nama želju za pričama, za igru kraljeva...

— A gdje je Kleopatra? — pitala je Aksinja tiho, žurno, suzdržavajući dah. — A gdje ti je kapa, dragi? A žena ti je, kažu, otputovala u Petrograd?

Služila je još za života naše majke i nekad kupala u koritu mene i Kleopatru, pa smo za nju još i sada bili djeca, koju treba poučavati. U četvrt sata razložila mi je sve svoje misli, koje je s razboritošću stare sluškinje skupljala u tišini te kuhinje otkad se god nismo vidjeli. Rekla mi je, kako se doktor može prisiliti da uzme Kleopatru, — treba ga samo zaplašiti, a ako se dobro napiše molba, vladika će razvrgnuti prvi njegov brak; da bi dobro bilo tajom od žene prodati Dubečnju, a novce uložiti u banci na moje ime; a ako se ja i sestra smjerno poklonimo ocu i lijepo ga zamolimo, on bi nam možda oprostio; da bi trebalo odslužiti molitvu carici nebeskoj...

— No, idi, dragi, porazgovaraj s njim — reče, kad se začuo očev kašalj. — Otiđi, porazgovaraj, pokloni se, ne će ti otpasti glava.

Otišao sam. Otac je već sjedio za stolom i crtao plan za ljetnikovac sa gotskim prozorima i debelom kulom, nalik na vatrogasni toranj — nešto neobično tvrdokorno i nekorisno. Kad sam ušao u kabinet, stao sam tako, da sam vidio taj crtež. Nisam znao, zašto sam došao k ocu, ali se sjećam, kad sam mu ugledao mršavo lice, crveni vrat, sjenu njegovu na zidu, poželio sam da mu se objesim o vrat i, kako me je učila Aksinja, da mu se smjerno poklonim; no kad sam vidio ljetnikovac sa gotskim prozorima i debelom kulom, to me je zadržalo.

— Dobar večer! — rekoh.

On me pogleda i odmah obori oči na svoj crtež.

— Šta bi ti? — zapita za časak.

— Došao sam da vam kažem, da je sestra jako bolesna. Umrijet će nabrzo — priklopih muklim glasom.

— Dakle, što? — uzdahne otac, skidajući naočari i polažući ih na stol. — Što posiješ, to ćeš i požeti. Što posiješ — ponovi on, ustajući od stola — to ćeš i požeti. Molim te, da se sjetiš, kako si prije dvije godine došao k meni, i evo, na tom sam te istom mjestu molio, zaklinjao, da se okaniš zabluda, podsjećao te na dužnost, na čast i na tvoje obaveze prema djedovima, kojih tradiciju treba da sveto čuvamo. Jesi li me poslušao? Nisi mario za moje savjete i tvrdokorno si se i dalje držao svojih lažnih nazora; štoviše, u svoje si zablude uvukao i sestru i naveo je, da je izgubila moral i stid. Sada nije dobro za vas oboje. I što hoćeš? Što posiješ, što ćeš i požeti!

Govorio je to i hodao po kabinetu. Mislio je valjda, da sam k njemu došao da se pokajem, i vjerojatno očekivao, da ću ga početi moliti za sebe i sestru. Bilo mi je hladno, drhtao sam kao u groznici i govorio s teškom mukom, promuklim glasom.

— I ja molim da se sjetite — rekoh — na tom sam vas istome mjestu zaklinjao, da me shvatite, da razmislite, da zajedno odlučimo, kako bismo i zašto mi živjeli, a vi ste za odgovor uzeli govoriti o djedovima, o djedu, koji je pisao pjesme. Govori vam se sada, da vašoj jedinici kćeri nema nade, a vi opet o djedovima, o tradicijama!... I takva lakoumnost u starosti, kad smrt nije daleko, kad vam je preostalo da živite kakvih pet, deset godina!

— Zašto si došao vamo? — strogo zapita otac, očevidno uvrijeđen, što sam mu prigovorio za lakoumnost.

— Ne znam. Ja vas ljubim, neiskazano mi je žao, što smo tako daleki jedan drugomu; eto, zato sam i došao. Ja vas još ljubim, no sestra je već konačno prekinula s vama. Ona ne prašta i nikad više ne će oprostiti. I samo vaše ime budi u njoj odvratnost prema prošlosti, prema životu.

— A tko je kriv? — zavikne otac. — Ti i jesi kriv, nitkove!

— Jest, neka sam kriv — rekoh. — Priznajem, skrivio sam mnogo, no zašto je taj vaš život, koji vi držite obaveznim

i za nas, zašto je on tako dosadan, tako besmislen, zašto ni u jednoj od tih kuća, što ih vi gradite evo već trideset godina, nema ljudi, od kojih bih mogao naučiti, kako da živim, da ne budem kriv? U cijelom gradu nema ni jednog poštenog čovjeka! Te vaše kuće prokleta su gnijezda, u kojima ubijaju život materama, kćerima, muče djecu... Jadnica mati moja! — nastavim očajan. — Jadnica sestra! Treba omamljivati sebe votkom, kartama, brbljarijama, treba biti podlac, licemjerac, ili desetke godina crtati i crtati, da ne vidiš svu strahotu, što se krije u tim kućama. Grad naš postoji već stotine godina i sve to vrijeme nije dao domovini ni jednoga korisnog čovjeka — ni jednoga! Vi ste u klici gušili sve što je iole bilo živo i svijetlo! Grad trgovčića, gostioničara, činovnika, licemjeraca, nepotreban, beskoristan grad, za kojim ne bi požalila ni živa duša, da odjednom propadne u zemlju!

— Ne želim te slušati, nitkove! — reče otac i dohvati sa stola ravnalo. — Ti si pijan! Da se nisi usudio u takvom stanju dolaziti k ocu! Govorim ti posljednji put, i javi to svojoj nemoralnoj sestri, da vi od mene ne ćete dobiti ništa. Nepokornu sam djecu istrgnuo iz srca, te ako su oni u nevolji zbog nepokornosti i tvrdokornosti, ja ih ne žalim. Možeš otići, odakle si i došao! Božja je volja bila da me pokara vama, ali ja smjerno trpim to iskušenje, i kao Jobu utjeha mi je u mukama i neprestanom radu. Da mi nisi prekoračio prag, dok se ne popraviš! Ja sam pravedan, sve što govorim korisno je, a ako ti sebi želiš dobra, treba da se cijeli život sjećaš onoga, što sam ti govorio i govorim.

Mahnuo sam rukom i otišao. Ne sjećam se dalje, što je bilo noću i sutradan.

Kažu, da sam hodao po ulicama bez kape, teturajući, i na sav glas pjevao, a za mnom su u gomilama išli dječaci i vikali:

— Mala korist! Mala korist!

XX

Kad bih htio da naručim prsten, odabrao bih ovakav natpis: »Ništa ne prolazi.« Ja vjerujem, da ništa ne prolazi bez traga te da svaki i najsitniji naš korak ima značenje za sadašnji i budući život.

Ono, što sam proživio, nije prošlo uludo. Moje velike nesreće, moje patnje ganule su srca građanima, i sada me više ne zovu Malom Koriššću, ne podruguju mi se i ne polijevaju me više vodom, kad prolazim kraj trgovina. Naučili su se već na to, što sam postao radnik, i nije im nikakvo čudo, što ja, plemić, nosim vjedra s bojom i umećem stakla; naprotiv, rado mi daju narudžbe i već me drže za dobra majstora i najboljeg poduzetnika poslije Rjeđke, koji je, doduše, ozdravio i bez skela maže kupole na zvonicima, ali nije više sposoban da zapovijeda momcima; mjesto njega trčim ja sada po gradu i tražim narudžbe, primam i otpuštam momke, ja posuđujem novce uz velike kamate. I sad, kad sam postao poduzetnik, razumijem, kako radi tričave narudžbe možeš po dva tri dana trčati po gradu i tražiti pokrivače krovova. Sa mnom su uljudni, govore mi vi, a u kućama, gdje radim, časte me čajem i šalju da me pitaju, ne bih li ručao. Djeca i djevojke dolaze često i gledaju me radoznalo i žalosno.

Jednom sam radio u gubernatorskom vrtu, bojadisao tamo sjenicu mramornom bojom. Gubernator je, šetajući, svratio u sjenicu te od besposlice uzeo govoriti sa mnom, i ja mu spomenuo, kako me je nekad pozvao k sebi radi razjašnjenja. On mi se časak zagleđavao u lice, zatim udesio usta kao slovo o, raširio ruke i rekao:

— Ne sjećam se!

Ostario sam, postao šutljiv, otresit, surov, rijetko se smijem, i kažu, da sam postao sličan Rjeđki, te da baš kao i on dosađujem momcima svojim beskorisnim poukama.

Marja Viktorovna, bivša žena moja, živi sada u inozemstvu, a otac njen, inženjer, negdje u istočnim gubernijama gradi željeznicu i kupuje ondje imanja. Doktor Blagovo također je u inozemstvu. Dubečnja je opet prešla gospođi Čeprakovoj, koja ju je kupila, iscjenjkavši od inženjera dvadeset postotaka popusta. Mojsej nosi već krut šešir; često se dovozi u grad na trkačkoj kočiji radi nekih poslova i ustavlja se kod banke. Kažu, da je već kupio imanje s preuzećem duga i neprestano se obavješćuje u banci o Dubečnji, koju kani također kupiti. Jadnik Ivan Čeprakov dugo je lunjao po gradu, ništa nije radio, nego pijančio. Pokušao sam da ga smjestim u našem poslu, i neko je vrijeme zajedno s nama mazao krovove i umetao stakla, čak se i navikao te je kao

pravi ličilac krao firnis, molio napojnicu, pijančio. No, brzo mu to dodijalo, zaželio se Dubečnje i vratio se onamo, a nakon toga su mi momci priznali, kako ih je nagovarao, da nekako noću s njim ubiju Mojseja i opljačkaju generalicu.

Otac je jako ostario, zgurio se i navečer se šeta pred svojom kućom. Ja ga ne posjećujem.

Prokofij je za kolere liječio trgovce biberovom rakijom i katranom te naplaćivao to, a kako sam saznao iz naših novina, kažnjavali su ga šibama, jer je u svojoj mesnici ogovarao doktore. Pomoćnik njegov Nikolka umro je od kolere. Karpovna je još živa te kao i prije voli svoga Prokofija i boji ga se. Kad ugleda mene, svaki put tužno klima glavom i govori uzdišući:

— Propala je tvoja glavica!

U radne sam dane zaposlen od ranoga jutra do večeri. A na blagdane, po lijepu vremenu, uzimam na ruke svoju maljucnu nećaku (sestra se nadala sinčiću, ali joj se rodila djevojčica) i odem, ne žureći se, na groblje. Tamo stojim ili sjedim, podugo gledam dragi grob i govorim djevojčici, da joj tu leži mama.

Katkada zateknem na grobu Anjutu Blagovo. Pozdravljamo se i stojimo šuteći, ili govorimo o Kleopatri, o njenoj djevojčici, o tome, kako je žalosno živjeti na ovom svijetu. Zatim, kad izađemo iz groblja, idemo šuteći, i ona usporuje korak — namjerno, kako bi dulje išla uz mene. Djevojčica, radosna, sretna, žmirka od jarke danje svjetlosti, smije se, pruža k meni ručice, i mi zastajemo i zajedno milujemo tu milu djevojčicu.

A kad uđemo u grad, Anjuta Blagovo se uzrujava i rumeni, oprašta se sa mnom i ide dalje sama, ozbiljna, otresita... I nitko od prolaznika, kad je gleda, ne bi više mogao pomisliti, da je tek malo prije išla uz mene i čak milovala dijete.

SELJACI

I

Nikolaj Čikiljdjejev, konobar u moskovskoj gostionici »Slavenski bazar«, razbolio se. Obamrle mu noge i promijenio mu se hod, tako da se jednom, idući hodnikom, spotakao i pao zajedno sa poslužavnikom, na kojem je bila šunka sa graškom. Morao je ostaviti službu. Što je bilo novaca, njegovih i ženinih, potrošio je na liječenje, nije više ničeg bilo za život, dojadilo mu bez posla, i on odluči, da mu valja otići kući, na selo. Kod kuće je i lakše bolovati i jeftinije živjeti, i ne govori se uludo: kod kuće pomažu zidovi.

Doputovao je u svoje Žukovo predvečer. U uspomenama iz djetinjstva prikazivalo mu se rodno gnijezdo svijetlo, lagodno, udobno, a sada, kad je ušao u kućerak, čak se i uplašio: tako je bilo tamno, tijesno i nečisto. Žena Olga i kći Saša, koje su doputovale s njim, u nedoumici su zirkale na veliku, prljavu peć, koja je zapremala gotovo pola sobe, potamnjelu od čađi i muha. Koliko je muha! Peć se naherila, grede se u zidovima iskrivile, i činilo se, da će se kućerak razvaliti ovoga trena. U prednjem uglu, pokraj ikona, bile su prilijepljene cedulje sa boca i komadi novinskog papira — to umjesto slika. Siromaština, siromaština! Od odraslih nije nikoga bilo kod kuće, svi su želi. Na peći je sjedila djevojčica od kojih osam godina, bjeloglava, neumivena, ravnodušna. Kad su ušli, nije ih ni pogledala. Dolje se o bruklje trljala bijela mačka.

— Mic, mic! — vabne je Saša. — Mic!

— Ona nam ne čuje — reče djevojčica. — Oglušila je.

— Od čega?

— Tako. Istukli je.

Nikolaj i Olga razabrali na prvi pogled, kakav je tu život, ali ne rekoše ništa jedno drugom; šuteći, zbaciše sa sebe svežnjeve i izađoše šutke na ulicu. Kuća im je bila treća od kraja i činila se najsiromašnija, najstarija po izgledu; druga je bila bolja, no zato je na trećoj bio željezni krov i zastorčići na prozorima. Ta je kuća, neograđena, stajala za sebe, i u njoj je bila gostionica. Kuće se poređale u jedan red, i cijelo je selo, tiho i sjetno, sa vrbama, bazgama i oskorušama, koje gledaju iz dvorišta, bilo ugodno za oko.

Iza seljačkih zdanja naglo je započinjao strm obronak k rijeci, tako da se u glini ogoljelo ponegdje golemo kamenje. Po strmini, oko toga kamenja i jamâ, koje su izrovali lončari, vijugale su staze, u čitave se gomile nagomilale rbine porazbijena suđa, sad smeđe, sad crvene, a tamo se dolje razastirala prostrana, ravna, svijetlozelena livada, pokošena već, po kojoj je sada plandovalo seljačko stado. Rijeka je bila jednu vrstu od sela, krivudava, s divnim, načičkanim obalama, iza nje opet prostrana livada, stado, duge povorke bijelih gusaka, zatim isto kao i s ove strane strm uspon, a gore na visu selo i crkva sa pet kupola te malo podalje vlastelinski dom.

— Lijepo je ovdje kod vas! — reče Olga, krsteći se prema crkvi. — Uživanje, gospode bože!

Baš u taj čas zvona zazvoniše na večernju. (Bilo je uoči nedjelje.) Dvije male djevojčice, koje su vukle vjedro s vodom, ogledale se k crkvi, da poslušaju zvonjavu.

— U ovo vrijeme u »Slavenskom bazaru« objeduju... — izgovori Nikolaj sanjarski.

Sjedeći na kraju obronka, Nikolaj i Olga su vidjeli, kako zalazi sunce, kako nebo, zlatno i grimizno, odsijeva u rijeci, u crkvenim prozorima i u svem zraku, nježnom, spokojnom, neiskazano čistom, kakva nema nikad u Moskvi. A kad je sunce zapalo, prođe stado uz bleku i mukanje, doletješe s one strane guske — i sve umuknu, tiha se svjetlost ugasi u zraku i brzo stade nadirati večernja tama.

Međutim su se vratili stari, otac i mati Nikolajeva, suhonjavi, zgrbljeni, bezubi, oboje jednakoga rasta. Došle i žene, snahe Marja i Fjokla, koje su onkraj rijeke radile kod vlastelina. Marja, žena brata Kirjaka, imala je šestoro djece; Fjokla, žena brata Denisa, koji je otišao u vojnike, dvoje; i kad je Nikolaj ušao u sobu te spazio cijelu porodicu, sva ta

velika i mala tijela, u kolijevkama i po svim uglovima, i kad je vidio, s kakvom pomamom starac i žene jedu crni kruh, umačući ga u vodu, rasudi, da mu ovako bolesnu nije valjalo dolaziti ovamo bez novaca i još s porodicom — nije mu valjalo.

— A gdje je brat Kirjak? — zapita, kad su se pozdravili.

— On je lugar kod trgovca — odgovori otac — u šumi je. Ne bi bio loš čovjek, ali se silno opija.

— Nikakve koristi od njega! — progovori plačljivo starica — Ljudi su naši ljuti pijanci, ne nose u kuću, nego iz kuće. I Kirjak pije, a šta da se taji grijeh, i starac zna put u gostionicu. Razgnjevila se carica nebeska.

Poradi gostiju postaviše samovar. Čaj je zaudarao na ribu, šećer je bio nagrižen i siv, po kruhu i posuđu tumarali su žohari; mrsko je bilo piti, i razgovor je bio mrzak — svejednako o nevolji i o bolestima. No nisu bili stigli da ispiju ni čašu čaja, kad sa dvorišta zaori glasan, otegnut, pijan krik:

— Ma-arja!

— Kao da dolazi Kirjak — reći će starac. — Mi o vuku, a vuk na vrata.

Svi se stišali. A za kratko vrijeme opet onaj isti krik, surov i otegnut, kao ispod zemlje:

— Ma-arja!

Marja, starija snaha, problijedi, stisne se uz peć, i nekako je čudno bilo vidjeti toj plećatoj, jakoj, nelijepoj ženi izraz prepasti na licu. Njena kći, ona ista djevojčica, koja je sjedila na peći i činila se ravnodušna, odjednom glasno zaplače.

— A šta ti, kolero? — izdere se na nju Fjokla, lijepa žena, također jaka i plećata. — Ne će te valjda ubiti!

Od starca doznade Nikolaj, da se Marja boji živjeti u šumi s Kirjakom i da on, kad se opije, dolazi svaki put po nju i pritom galami i nemilice je tuče.

— Ma-a-rja! — razliježe se krik baš pred vratima.

— Branite me, za milog boga, rođeni — zamuca Marja, dišući tako, kao da je spuštaju u hladnu vodu — branite me, rođeni . . .

Zaplakaše sva djeca, koliko ih je god bilo u sobi, a gledajući njih, zaplače i Saša. Začuo se pijan kašalj, i u sobu uđe visok seljak, crne brade, sa zimskom šubarom na glavi i,

jer mu se uz tmurno svijetlo iz svjetiljčice nije vidjelo lice, strašan. To je bio Kirjak. Pristupi k ženi, zamahne rukom i udari je pesnicom u lice, a ona ne pusti ni glasa od sebe, omamljena od udarca, nego samo sjedne i odmah joj na nos udari krv.

— Sramota, sramota — gunđao je starac, penjući se na peć — pred gostima! Kakav grijeh!

A starica je sjedila, šuteći, zgrbljena, i mislila o nečem; Fjokla je njihala kolijevku... Osjećajući očito, da je strahovit, i zadovoljan time, zgrabi Kirjak Marju za ruku, odvuče je k vratima i zarikne kao zvijer, da bi se činio još strahovitiji, no u taj mah opazi goste i zastane.

— A, doputovali... — izgovori, puštajući ženu. — Rođeni bratac s obitelju...

Pomoli se prema ikonama, teturajući razrogačenih, pijanih, crvenih očiju, i nastavi:

— Dakle, bratac s obitelju doputovao u roditeljski dom... iz Moskve. Prvoprijestolni, to jest, grad Moskva, majka svih gradova... Oprostite...

Spusti se na klupu uza samovar i stade piti čaj, glasno srčući iz zdjelice, a svi su šutjeli... Ispio desetak čaša, zatim se svalio na klupu i zahrkao.

Stadoše lijegati da spavaju. Nikolaja su, budući je bio bolestan, smjestili na peći uz starca; Saša je legla na pod, a Olga je otišla sa ženama u sušu.

— E-eh, mila moja — govorila je, liježući uz Marju — suze ne pomažu jadu! Trpi, to ti je sve! Sveto pismo kaže: ako te tko udari po desnom obrazu, podmetni mu lijevi... E-eh, mila moja!

Zatim je tihim glasom, pjevuckajući, pripovijedala o Moskvi, o svojem životu, kako je služila kao sobarica u namještenim sobama.

— A u Moskvi su kuće velike, zidane — govorila je — crkava ima mnogo, premnogo, četrdeset puta četrdeset, mila moja, a u kućama su sve sama gospoda, i tako su lijepi, i tako pristojni!

Marja reče, da nije nikad bila ne samo u Moskvi, nego ni u svome kotarskom gradu; bila je nepismena, nije znala nikakvih molitava, nije znala čak ni očenaš. Ona i druga snaha, Fjokla, koja je sada sjedila podalje i slušala, obje bi-

jahu do krajnosti neuke i nisu ništa mogle da razumiju. Ni jedna ni druga nije voljela svoga muža; Marja se bojala Kirjaka, te kad bi ostala s njim, tresla se od straha, i svaki put bi joj se smučio, jer je silno zaudarao na votku i duhan. A Fjokla na pitanje, nije li joj nemilo bez muža, odgovori zlovoljno:

— Tâ ne bilo ga!

Porazgovarale i stišale se...

Bilo je pohladno, a uza sušu je na sav glas kukurijekao pijetao i smetao im da spavaju. Kad se modrikasta jutarnja svjetlost probijala već kroza sve pukotine, ustane Fjokla tiho i izađe, i poslije toga se čulo, kako je otrčala nekamo, lupkajući bosim nogama.

II

Olga pođe u crkvu i povede Marju. Kad su stazom silazile k livadi, bile su obje vesele. Olgi se milio prostrani kraj, a Marja je osjećala u jetrvi blisko, srodno čeljade. Izlazilo je sunce. Nisko nad livadom lebdio je sanjiv jastreb, rijeka je bila mutna, magla se šuljala kojekud, no na drugoj strani, u visini, pružio se već trâk svjetlosti, crkva je sjala, a u vlastelinskom su parku bijesno grajali gačci.

— Starac nije loš — pripovijedala je Marja — no baka je stroga, čak se tuče. Svoga smo kruha imali do poklada, kupujemo brašno u gostionici — pa se ona ljuti; mnogo, veli, jedete.

— E-eh, mila moja! Trpi, to ti je sve. Rečeno je: dođite svi vi, koji ste umorni i opterećeni...

Olga je govorila dostojanstveno, pjevuckajući, i hod joj je bio kao u hodočasnice, brz i žustar. Svaki je dan čitala evanđelje, čitala naglas, kao pojac, i mnogo nije razumijevala, no svete su je riječi dirale do suza, i takve je riječi, kao što su »ašče« i »dondeže«, izgovarala sa slatkim zamiranjem srca. Vjerovala je u boga, u bogorodicu, u ugodnike božje; vjerovala, da ne smiješ nažao učiniti nikomu na svijetu — ni prostim ljudima, ni Nijemcima, ni Ciganima, ni Židovima, a teško čak i onima, koji ne žale životinje; vjerovala je, da tako piše u svetim knjigama, i zato joj je, kad je izgovarala

riječi iz Svetog pisma, pa i nerazumljive, lice postajalo samilosno, ganuto i svijetlo.

— Odakle si ti rodom? — zapita Marja.

— Iz Vladimirske gubernije. No odavno su me već uzeli u Moskvu, od osam godinica.

Dođoše k rijeci. S druge strane, baš uz vodu, stajala je neka žena i svlačila se.

— To je naša Fjokla — prepozna je Marja — otišla je preko rijeke u vlastelinski dvor. K nadglednicima. Bezobrazna je i jezičava — strahota!

Fjokla, crnih obrva, sa raspuštenom kosom, još mlada i krepka kao djevojka, bacila se s obala, zabrčkala nogama po vodi, i od nje se raširili na sve strane valovi.

— Bezobrazna je, strahota! — ponovi Marja.

Preko rijeke je bila položena klimava brv, i baš ispod nje, po čistoj, providnoj vodi plivale su povorke glavatih bodorki[1]. Na zelenim grmovima, koji su gledali u vodu, blistala je rosa. Duhnula toplina, postalo je ugodno. Kakvo krasno jutro! I kakav bi po svoj prilici krasan život bio na tome svijetu, da nema nevolje, strahovite, bezizlazne nevolje, od koje ne možeš nigdje da se sakriješ! Trebalo je sad samo obazreti se na selo, pa je živo padalo na pamet sve jučerašnje i — čar sreće, kakva se pričinjala uokolo, nestajao je za tren.

Dođoše u crkvu. Marja zastade na ulazu i nije se usuđivala ići dalje. Nije se usudila ni da sjedne, premda su službu navijestili tek za devet sati. Tako je i stajala cijelo vrijeme.

Kad su čitali evnađelje, svijet se odjednom stade micati, da propusti vlastelinsku porodicu; uđoše dvije djevojke u bijelim haljinama, sa šeširima širokih oboda, i s njima pun, rumen čovjek u mornarskom odijelu. Njihova pojava dirne Olgu; na prvi je pogled zaključila, da je to čestit, obrazovan i lijep svijet. A Marja ih je gledala ispod oka, mrko, nujno, kao da to nisu ušli ljudi, nego nemani, koje bi je mogle zgaziti, ako se ne ukloni.

A kad bi đakon uskliknuo što basom, svaki joj se put pričinjao krik: »Ma-arja!« — i ona bi zadrhtala.

---

[1] vrst ribe (Cygrinus dobula, lat.).

III

U selu su bili doznali za dolazak gostiju, i već poslije službe okupilo se u kući mnogo svijeta. Došli Leoničevi i Matvejičevi i Iljičovi da čuju glas o svojim rođacima, koji služe u Moskvi. Sve žukovske dječake, koji su bili pismeni, vodili su u Moskvu i davali ih samo za gostioničke sluge i konobare (kao što su iz sela preko rijeke davali samo u pekare) i tako se uobičajilo odavna, još za kmetstva, kad je neki Luka Ivanič, žukovski seljak, sada već legendaran, koji je služio kao konobar u jednom moskovskom klubu, primao k sebi u službu samo svoje zemljake, a ovi, kad dođu do moći, poručivali po svoje rođake i namještali ih u krčmama i gostionicama; i od toga doba okolni stanovnici selo Žukovo nisu zvali drugačije, nego Hamskaja ili Holujevka[1]. Nikolaja su odvezli u Moskvu, kad mu je bilo jedanaest godina, a namjestio ga Ivan Makarič, iz porodice Matvejičevih, koji je tada služio kao kazališni sluga u vrtu »Ermitaža«. I sada je Nikolaj govorio poučno, obraćajući se Matvejičevima:

— Ivan Makarič je moj dobrotvor, i ja sam dužan da se obdan i obnoć molim za njega bogu, jer sam po njemu postao valjan čovjek.

— Baćuška moj — progovori plačljivo visoka starica, sestra Ivana Makariča — i ništa se ne čuje o njemu, golubanu.

— Zimus je služio kod Aumonta, a u ovoj sezoni, kako se čulo, negdje izvan grada, u vrtovima... Ostario je! Nekad se znalo događati, kad je ljetni posao, da donosi kući po desetak rubalja na dan, no sada su svuda popustili poslovi, muči se starkelja.

Babe i žene gledale su Nikolaju noge, obuvene u pustene čizme, i blijedo lice njegovo, pa tužno govorile:

— Nisi ti za posao, Nikolaje Osipiču, nisi! Otkud!

I svi su mazili Sašu. Navršila je već deset godina, ali je bila malena rasta, vrlo mršava, naoko joj se moglo dati kojih sedam godina, ne više. Među drugim djevojčicama, opaljenim od sunca, ružno ošišanim, obučenim u duge, otrcane košulje, ona se, bijela bjelcata, s krupnim, tamnim očima, sa

---

[1] *»ham«* — u rus. znači izrod, pokvarenjak, a *»holuj«* — ulizica, koristoljubac.

crvenom vrpčicom u kosi, činila zgodna, kao da je zvjerka, koju su uhvatili na slobodi i donijeli u kuću.

— Ona zna i čitati! — pohvali se Olga, nježno gledajući kćer. — Pročitaj, dijete! — reče, dohvaćajući iz ugla evanđelje. — Ti počitaj, a pravoslavni će poslušati.

Evanđelje je bilo staro, teško, u kožnom uvezu, s izderanim rubovima, i od njega udari zadah, baš kao da su u sobu ušli kaluđeri. Saša uzvije obrve i započne naglas, pjevuckajući:

»A kad otiđoše, anđeo gospodnji... javi se u snu Josipu, govoreći: Ustani i uzmi dijete i mater njegovu...«

— Dijete i mater njegovu — ponovi Olga i sva se zacrveni od uzbuđenja.

»I bježi u Egipat... i budi tamo, dok ti ne reknem...«

Pri riječi »dok« nije Olga izdržala, nego zaplakala. Gledajući nju, zajeca Marja, zatim sestra Ivana Makariča. Starac se zakašlja i uzvrpolji, da obdari unuku, ali nije ništa našao i samo odmahne rukom. A kad se završilo čitanje, raziđoše se susjedi svojim kućama, ganuti i vrlo zadovoljni Olgom i Sašom.

Kako je bio blagdan, ostade porodica cio dan kod kuće. Starica, koju su i muž, i snahe, i unuci, svi podjednako, zvali bakom, nastojala je da sve radi sama; sama je ložila peć i postavljala samovar, sama odlazila i na plandište te zatim gunđala, da su je izmorili radom. I sve se brinula, da ne bi tko pojeo zalogaj više, da ne bi starac i snahe sjedili besposleni. Čas bi joj se pričulo, da krčmarove guske ulaze odostrag u njen povrtnjak, pa je istrkivala iz kuće s dugim štapom i zatim pol sata na sav glas vikala kod svoga kupusa, uvelog i suhog, kao što je i ona sama; čas joj se činilo, da se vrana prikrala k pilićima, te je uz psovke jurila na vranu. Srdila se i gunđala od jutra do mraka i često dizala toliku viku, da su na ulici zastajali prolaznici.

Sa svojim je starcem postupala neprijazno, krstila ga sad dangubom, sad kolerom. Bio je to lijen, nepouzdan seljak, pa da ga ona nije neprestano tjerala, on ne bi možda nikako ni radio, nego bi samo sjedio na peći i razgovarao. Dugo je pripovijedao sinu o nekim svojim neprijateljima, tužio se na krivice, što ih tobože trpi svaki dan od susjeda, i dosadno ga je bilo slušati.

— Jest — pripovijedao je, podbočivši se. — Jest... Tjedan dana poslije Uzašašća prodao sam sijeno po trideset kopjejaka pud, dobrovoljno... Jeste... Dobro... Vozim ja, dakle, izjutra sijeno dobrovoljno, ne diram nikoga; u zao čas, gledam, izlazi iz krčme seoski knez Antip Sjedeljnikov. »Kamo voziš, ovakoviću, onakoviću?« — i mene iza uha.

A Kirjaka je u mamrluku ljuto boljela glava, i stid ga je bilo brata.

— Eto šta stvara votka. Ah, bože mili! — gunđao je, stresajući bolnu glavu. — A vi, braćo i sestrice, oprostite za volju božju, ja to i sam ne volim.

Radi blagdana kupili su u krčmi sleđa i kuhali juhu od sleđeve glave. U podne sjedoše svi da piju čaj, i pili su ga dugo, dok se ne uznojiše, te se činilo, da su nabuhli od čaja, i tek onda stadoše srkati juhu, svi iz jednog lonca. A sleđa je baka sakrila.

Uvečer je lončar na obronku palio lonce. Dolje na livadi igrale su djevojčice kolo i pjevale. Svirala je harmonika. Preko rijeke je također gorjela jedna peć i pjevale su djevojke, a iz daljine se to pjevanje činilo skladno i nježno. U krčmi i oko nje bučili su seljaci; pjevali su pijanim glasovima, svi u neskladu, i tako se psovali, da je Olga samo podrhtavala i govorila:

— Ah, ljudi božji!...

Bilo joj je čudno, što se psovanje čuje bez prestanka i što najglasnije i dulje od svih psuju starci, kojima je već vrijeme umirati. A djeca i djevojke slušali su to psovanje i nisu nikako bili u neprilici, i vidjelo se, da su na to navikli od kolijevke.

Prošla ponoć, pogasile se peći i ovdje i na drugoj strani, a dolje na livadi i u krčmi još je uvijek bilo veselo. Starac i Kirjak, pijani, uhvatili se za ruke i, gurajući jedan drugoga ramenima, došli k suši, gdje su ležale Olga i Marja.

— Okani je se — nagovarao ga starac — okani je se... Ona je mirna žena... Grehota je...

— Ma-arja! — zavikne Kirjak.

— Okani se... Grehota je... Ona je dobra žena.

Obojica su postajali časak pred sušom i pošli.

— Ja vo-lim poljsko cvije-će — zapjeva odjednom starac visokim prodornim tenorom — po li-vadama skupljati!

Zatim pljunu, ružno opsova i otiđe u kuću.

IV

Baka je postavila Sašu uza svoj povrtnjak i naložila joj, neka pazi, da ne bi ušle guske. Bio je vruć dan u kolovozu. Krčmarove su se guske mogle odostrag provući u povrtnjak, no sada su bile zaposlene, skupljale kod krčme zob, mirno brbljajući, i samo je gusak visoko dizao glavu, kao da želi pogledati, ne ide li baka sa štapom; druge su guske mogle doći odozdo, no te su pasle sada daleko preko rijeke, otegle se po livadi kao duga bijela girlanda. Saša postajala malo, posta joj dosadno, kad je vidjela, da guske ne dolaze, ode k obronku.

Tamo spazi najstariju kćer Marjinu, Motjku, koja je stajala nepomično na golemu kamenu i gledala u crkvu. Marja je rađala trinaest puta, ali joj ostalo samo šestoro djece, sve same djevojčice, ni jedan dječak, i najstarijoj je bilo osam godina. Motjka je bosa, u dugoj košulji, stajala na pripeci, sunce ju je žeglo ravno u tjeme, ali ona to nije zamjećivala i kao da se bila okamenila. Saša ostade uz nju i reče, gledajući u crkvu:

— U crkvi živi bog. Kod ljudi gore svjetiljke i svijeće, a kod boga kandila, crvenkasta, zelenkasta, modrikasta, kao očice. Noću hoda bog po crkvi, a s njim presveta bogorodica i Nikolaj ugodnik, cap, cap, cap... A crkvenjaka hvata strava, strava! E, eh, mila moja — dometne, oponašajući mater. — A kad bude konac svijeta, sve će se crkve uznijeti na nebo.

— Sa zvo-ni-ma? — zapita Motjka basom, otežući svaki slog.

— Sa zvonima. A kad bude svršetak svijeta, dobri će otići u raj, a srditi će gorjeti navijek i neugasivo, mila moja. Mojoj će mami i Marji također kazati bog: vi niste nikomu činile na žao i zato idite nadesno, u raj; a Kirjaku će i baki kazati: a vi idite nalijevo, u oganj. I tko jede mrsno jelo, i njega će u oganj.

Pogleda uvis k nebesima, razrogačenih očiju, i reče:

— Gledaj u nebo, ne žmirkaj! Vide se anđeli.

Motjka uze također gledati u nebo, i časak prođe u šutnji.

— Vidiš li? — zapita Saša.

— Ne vidi se — izgovori Motjka basom.

— A ja vidim. Mali anđelčići lete po nebu i krilašcima titraju, titraju, kao da su komarčići.

Motjka razmisli malko, gledajući u zemlju, i upita:

— Baka će gorjeti?

— Hoće, mila moja.

Od kamena sve do dolje prostirao se jednak, položen obronak, pokriven mekom zelenom travom, i hvatala te želja da je dirneš ili da poleškariš na njoj. Saša legne i otkotrlja se, a pritom joj se košulja zadere do ramena.

— Kako mi je sada smiješno! — reći će Saša u zanosu.

Upute se obje gore, da se još jedamput skotrljaju, no u taj se čas začuo poznati vrištavi glas. Oh, kako je to strašno! Baka, bezuba, koščata, grbava, kratke sijede kose, koja joj se vijori na vjetru, dugim je štapom tjerala od povrtnjaka guske i vikala:

— Sav ste kupus izgazile, proklete, pocrkale, tri puta proklete, vi kuge, grom vas potukao!

Ona opazi djevojčice, baci štap, digne šibu te uhvati Sašu za vrat prstima, suhim i tvrdim kao rogulje, i stade je šibati. Saša je plakala, od boli i straha, a uto je gusak, gegajući se s noge na nogu i ispružena vrata, prišao starici i zašištao nešto, pa kad se vratio svomu jatu, sve su ga guske pozdravile s odobravanjem: ga-ga-ga! Onda se baka prihvati da šiba Motjku, i pritom se Motjki opet zaderala košulja. U očaju, naglas plačući, pođe Saša kući, da se potuži; s njom je išla Motjka, koja je također plakala, no basom, ne otirući suza, i lice joj je bilo već tako mokro, kao da ga je umočila u vodu.

— Ljudi božji! — zaprepasti se Olga, kad su njih dvije ušle u sobu. — Carice nebeska!

Saša uze pripovijedati, a u taj mah, uz prodornu viku i psovanje, uđe baka, Fjokla se rasrdi, i u sobi nastade graja.

— Ništa, ništa! — tješila je Olga, blijedeći, zbunjena, milujući Saši glavu. — Ona je baka, grehota je ljutiti se na nju. Ništa, dijete.

Nikolaj, kojega je već bila izmučila ta neprestana krika, glad, zagušljivi zrak, smrad i koji je već mrzio i prezirao siromaštvo, te se pred ženom i kćerju stidio za svoga oca i mater, spusti s peći noge i progovori srdit, plačnim glasom, obraćajući se materi:

— Vi je ne smijete tući! Vi nemate nikakvog prava da je tučete!

— No, a ti crkavaš tamo na peći, ništarijo! — pakosno mu dovikne Fjokla. — Sotona vas je i donio, vas gotovane!

I Saša, i Motjka, i sve djevojčice, koliko ih je bilo, zbile se na peći u kut, Nikolaju za leđima, i odanle slušale sve to šutke, u strahu, i čulo se, kako im kucaju mala srca. Kad u porodici ima bolesnik, koji boluje već odavno i nema mu nade, zna biti tako teških časova, kad mu svi bliski plaho, tajom, na dnu duše žele smrt; i samo se djeca boje smrti bliskog čovjeka te pri pomisli na nju uvijek osjećaju stravu. I sada su djevojčice, prigušena daha, sa tužnim izrazom na licima, gledale Nikolaja i mislile o tome, da će on ubrzo umrijeti, te im se htjelo plakati i kazati mu nešto prijazno, samilosno.

On se privijao uz Olgu, kao da od nje traži zaštite, i govorio joj tiho, drhtavim glasom:

— Olja, mila, ne mogu ja više ovdje. Nemam više snage. Za boga miloga, zaradi Krista nebeskog, piši svojoj sestrici Klaudiji Abramovnoj, neka proda i založi sve, što je kod nje, neka pošalje novaca, mi ćemo otputovati odavle. O, gospode — nastavljao je u jadu — da mi je bar jednim okom pogledati na Moskvu! Da mi dođe bar na san, majčica!

A kad je palo veče i u sobi se smračilo, nastade takva čama, da je teško bilo izgovoriti riječ. Srdita baka nakvasila je u zdjelici kore ražena kruha i sisala ih dugo, cio sat. Marja pomuzla kravu, donijela muzlicu s mlijekom i postavila je na klupu; zatim je baka prelijevala iz muzlice u krčage, također dugo, ne žureći se, očito zadovoljna, što sada, o postu Uzašašća, nitko ne će piti mlijeka, i ono će ostati cijelo cjelcato. I tek malko, malčice, odlila je u tanjurić za Fjoklino dijete. Kad su ona i Marja odnijele krčage u podrum, Motjka se odjednom trgne, spuže s peći, priđe klupi, gdje je stajala drvena zdjelica s korama, i pljusne mlijeka iz tanjurića u zdjelicu.

Kad se baka vratila u sobu, prihvati se opet svojih korica, a Saša i Motjka, sjedeći na peći, cijelo su je vrijeme gledale, i godilo im je, što se omrsila i sada će već otići u pakao. Utješile se i legle spavati, i Saša je, zapadajući u san, zamišljala sudnji dan: gori velika peć kao lončarska, i neča-

stivi s rogovima kao u krave, sav crn, tjera baku u oganj dugim štapom, kao što je ona sama malo prije tjerala guske.

Na Veliku gospu, malo prije jedanaest sati navečer, djevojke i momci, koji su se veselili dolje na livadi, nadadoše se odjednom u kriku i vrisku te potrčaše k selu; a oni, koji su sjedili gore, na kraju obronka, nisu u prvi mah nikako mogli da razumiju, zašto je to.

— Požar! Požar! — razlijegao se dolje očajan krik. — Gorimo!

Oni koji su sjedili gore, ogledaše se i vidješe strašnu, neobičnu sliku. Na jednoj od krajnjih kuća, na slamnatu krovu plamsao je ognjen stup, visok jedan metar, pa sukljao i razasipao na sve strane iskre, kao da prska česma. I odmah se sav krov razgorio jarkim plamenom, i začulo se praskanje vatre.

Mjesečina se smračila, a crvena, drhtava svjetlost obuhvatila je već cijelo selo; po zemlji su hodale crne sjene, zaudaralo je na paljevinu, a oni, koji su trčali odozdo, svi se zapuhali, nisu mogli da govore od drhtavice, gurali se, padali i, nenavikli na jarko svijetlo, vidjeli slabo i nisu se prepoznavali. Bilo je strašno. Naročito je strašno bilo to, što su iznad vatre, u dimu, letjeli golubovi, a u krčmi, gdje još nisu znali za požar, i dalje pjevali i svirali na harmonici, kao da se nije ništa dogodilo.

— Gori stric Semjon! — zaviknuo netko gromkim, surovim glasom.

Marja se vrzla oko svoje kuće, plakala, lamatala rukama, cvokutala zubima, premda je požar bio daleko, na drugom kraju; izašao Nikolaj u pustenim čizmama, istrčala djeca u košuljama. Kod redarove kuće uzeli udarati u željeznu ploču. Bum, bum, bum... razlijegao se zrakom, i od tog čestog, neumirljivog zveka srce se stezalo i zeblo. Babe su stajale sa svetačkim slikama. Iz dvorišta su istjerivali na ulicu ovce, telad i krave, iznosili sanduke, kožuhe, kace. Vranac ždrijebac, kojega nisu puštali u ergelu, jer se ritao i ranjavao konje, pušten na slobodu potrčao je jedan i dva puta po selu, topčući i ržući, pa se odjednom zaustavio pred kolima i stao ih udarati stražnjim nogama.

Zazvonili i na drugoj strani, u crkvi.

Oko kuće, koja je gorjela, bilo je vruće i tako svijetlo, da se na zemlji vidjela svaka travčica. Na jednom od sanduka, koje im je pošlo za rukom izvući, sjedio je Semjon, seljak velika nosa, s kapom duboko nabijenom na glavu, do ušiju, u kratkom kaputu; žena mu je ležala ničice, u nesvjestici, i jecala. Neki starac od osamdeset godina, onizak, s velikom bradom, nalik na gnoma[1], koji nije bio odatle, ali ga se očito ticao požar, hodao je uz njih, bez kape, s bijelim svežnjićem u rukama; od čele mu odsijevao oganj. Seoski knez Antip Sjedeljnikov, crnomanjast i crnokos kao Ciganin, priđe kući sa sjekirom i porazbija prozore jedan za drugim — tko zna zašto, zatim stade cijepati stube.

— Žene, vode! — vikao je. — Štrcaljku da-jte! Mičite se!

Oni isti seljaci, koji su još malo prije pijančili u krčmi, vukli su štrcaljku. Svi su bili pijani, spoticali se i padali, i svi su imali nemoćan izraz i suze u očima.

— Djevojke, vode! — vikao je knez, također pijan. — Mičite se, djevojke!

Žene i djevojke jurile su dolje, gdje je bio izvor, i vukle gore puna vjedra i kablice, izlijevale ih u štrcaljku i opet otrkivale. Vukle su vodu i Olga, i Marja, i Saša, i Motjka. Pumpale su vodu žene i dječaci, cijev je pištala, a seoski knez upravljao cijev sad u vrata, sad u prozore i prstom zadržavao mlaz, tako da je pištao još oštrije.

— Junak si od oka, Antipe — čuli se glasovi, koji su mu odobravali. — Upni se!

A Antip je srljao u trijem, u vatru i vikao odanle:

— Pumpajte! Potrudite se, pravoslavci, kad se dogodila takva nesreća!

Seljaci su u hrpi stajali do njih, nisu ništa radili, nego gledali u vatru. Nitko nije znao, čega bi se prihvatio, nitko nije ništa umio, a uokolo su bili stogovi žita, sijeno, suše, gomile suhoga granja. Stajali su tu i Kirjak i starac Osip, njegov otac, obojica napiti. I kao da želi opravdati svoju besposlicu, starac je govorio, obraćajući se ženi, koja je ležala na zemlji:

---

[1] Prema mitologiji nekih naroda — čovječuljak, koji čuva podzemno blago. Naziv je stvorio alkemist i liječnik Paracelse (1493—1541).

— Šta se mlataraš, kumo! Kuća je poharana, šta ćeš!
Semjon se obraćao sad jednomu, sad drugomu, i pripovijedao, otkud je buknula vatra:

— Baš taj starkelja, sa svežnjićem, sluga generala Žukova... Bio je kuhar kod našega generala, carstvo mu nebesko! Dolazi večeras! »Pusti me, veli, da prenoćim«... No, ispili smo po čašicu, zna se... Žena se vrzla oko samovara, da starkelju napoji čajem, ali u zao čas namjestila samovar u trijemu, pa vatra iz cijevi udarila ravno u krov, eto ti na. Zamalo da nismo izgorjeli i mi. I kapa je izgorjela starcu, takva grehota.

A u željeznu su ploču udarali neumorno i često zvonili u crkvi preko rijeke. Olga, sva u svjetlosti, bez daha, gledala je prestravljena crvene ovce i rumene golubove, koji su lijetali po dimu i trčali sad dolje, sad gore. Činilo joj se, da joj se ta zvonjava kao oštar trn zabola u dušu, da požaru ne će nikad biti kraja, da se izgubila Saša... A kad se u kući s gromotom srušio strop, to je od pomisli, da će sad izgorjeti svakako cijelo selo, oslabila i više nije mogla vući vodu, nego je sjedila na obronku, a vjedrice metnula uza se; uz nju i niže sjedile su žene i na sav glas kukale kao za pokojnikom.

No uto s druge strane, gradskog majura, stigoše na dvojim kolima namještenici i radnici i dovezoše štrcaljku. Dojahao na konju student u bijeloj razdrljenoj bluzi, vrlo mlad. Zalupkali sjekirama, naslonili ljestve na okvir, koji je gorio, i uz njih se uzverala petorica u jedan mah, a ispred sviju student, koji se crvenio i vikao oštrim, promuklim glasom, i to takvim tonom, kao da mu je gašenje požara navadan posao. Rastavljali su kuću, gredu za gredom; raznijeli staju, plot i najbliži stog.

— Ne puštajte da krhaju! — razlijegali se u svjetini oštri glasovi. — Ne puštajte!

Kirjak se uputi prema kući odlučna lica, kao da želi spriječiti došljake, da ne krhaju, no jedan ga radnik okrene natrag i udari po vratu. Začu se smijeh, radnik udari još jedamput. Kirjak pade i četveronoške otpuže natrag među svjetinu.

Dođoše s one strane dvije lijepe djevojke sa šeširima — valjda studentove sestre. Stajale su podalje i gledale požar. Raznesene grede nisu više gorjele, ali su se jako dimile; stu-

dent, koji je radio sa cijevlju, upravljao je mlaz čas u grede, čas u seljake, čas u žene, koje vuku vodu.

— Žorž! — dovikivale su mu djevojke prijekorno i uznemirene. — Žorž!

Požar je bio ugušen. I tek kad su se stali razilaziti, primijetiše, da je već svanuće, da su svi blijedi, ponešto zagasiti — tako se uvijek čini u rana jutra, kad se na nebu gase posljednje zvijezde. Na razlasku seljaci su se smijali i podrugivali kuharu generala Žukova i kapi, koja je gorjela; htjelo im se već da požar izvrnu u šalu, i kao da im je čak bilo žao, što je požar dokrajčen tako brzo.

— Vi ste, gospodine, dobro gasili — reče Olga studentu. — Trebalo bi da ste kod nas, u Moskvi: tamo je gotovo svaki dan požar.

— A zar ste vi iz Moskve? — zapita jedna od gospođica.

— Baš tako. Moj je muž služio u »Slavenskom bazaru.« A ovo mi je kći — pokaže na Sašu, koja je bila ozebla i privijala se uz nju. — I ona je Moskovljanka.

Obadvije gospođice rekoše nešto francuski studentu, i on dade Saši dvadeset kopjejaka. Starac Osip opazi to, i na licu mu odmah zasja nada.

— Hvala bogu, vaše visokoblagorođe, nije bilo vjetra — reče on, obraćajući se studentu — inače bismo pogorjeli za jedan sat. Vaše visokoblagorođe, dobra gospodo — nadoveže zbunjeno, za jedan ton niže — svanuće je hladno, da se je ogrijati . . . za pol boce molio bih vašu milost.

Nisu mu ništa dali, te on zahuče i odšulja se kući. Olga je poslije toga stajala na kraju i gledala, kako se oboja kola prevoze skelom, kako livadom idu gospoda; na drugoj ih je strani čekala kočija. A kad je došla kući, pripovjedi mužu u zanosu:

— A tako su dobri! A tako su lijepi! A gospođice su kao kerubinčići.

— Ne bilo ih! — pakosno izgovori pospana Fjokla.

VI

Marja je mislila o sebi, da je nesretna, i govorila, da bi jako željela umrijeti; Fjokli je naprotiv bio po volji taj život: i siromaština, i nečistoća, i neprestane psovke. Jela je, što su

joj davali, i nije birala; spavala, gdje joj se i na čemu desilo; splačine je izlijevla pred same stube: ispljusne ih s praga i još bosih nogu prođe po lokvi. I ona je već od prvog dana bila zamrzila Olga i Nikolaja baš zato, što im se nije sviđao taj život.

— Da vidim, šta ćete vi ovdje jesti, plemići moskovski! — govorila je zlurado. — Da pogleda-am!

Jednog jutra — bilo je već početkom rujna — donijela Fjokla odozdo dva vjedra vode i sve se rumeni od studeni, zdrava, lijepa; u to su vrijeme Marja i Olga sjedile za stolom i pile čaj.

— Čaja i šećera! — izgovori Fjokla podrugljivo. — Kakvu ste vi to, gospodo, uveli modu, da svaki dan pijete čaj — nadoveže, kad je spustila vjedra. — Samo pazite, da ne bi nabrekle od čaja — nastavi, s mržnjom gledajući Olgu. — Stekla u Moskvi ugojenu njušku, debeljka!

Zamahnula je obramenicom i udarila Olgu po ramenu, tako da se obje jetrve samo pljesnule rukama i izgovorile:

— Ah, ljudi božji.

Poslije toga ode Fjokla na rijeku da pere rublje i cijelim je putem psovala tako glasno, da se čulo u kući.

Prošao dan. Nastalo dugo jesenje veče. U sobi su motali svilu; motali su svi osim Fjokle: ona je bila otišla preko rijeke. Svilu su uzimali iz tvornice u blizini, i sva je porodica zarađivala pomalo na njoj — dvadesetak kopjejaka tjedno.

— Bolje je bilo za vlastelina — govorio je starac, motajući svilu. — I radiš, i jedeš, i spavaš, sve po svom redu. Za objed su ti šči i kaša, za večeru isto tako šči i kaša. Krastavaca je i kupusa bilo po miloj volji: jedi od volje, koliko ti srce želi. I strogosti je bilo više. Svatko je pazio na sebe.

Svijetlila je samo svjetiljčica, koja je gorjela mutno i dimila se. Kad bi tko zaklonio svjetiljčicu, te velika sjena pala na prozor, vidjela se jarka mjesečina. Starac Osip je pripovijedao bez žurbe, kako su živjeli prije oslobođenja od kmetstva, kako su po ovim istim mjestima, gdje se sad živi tako nemilo i siromaški, lov lovili s goničima, sa hrtovima, sa Pskovljanima, i na hajkama pojili seljake votkom; kako su u Moskvu mladoj gospodi odlazili cijeli transporti postrijeljanih ptica, kako su nevaljance šibali ili odašiljali za kaznu na tversko imanje, a dobre nagrađivali. I baka je pripovije-

dala štošta. Svega se sjećala, baš svega. Pripovijedala je o svojoj gospođi, bogobojaznoj ženi, kojoj je muž bio razbijač i razuzdanik, i sve joj se kćeri poudavale bog te pita kako: jedna je pošla za pijanca, druga za građanina, treća je tajom odvedena (i sama baka, koja je tada bila djevojka, pomagala je u otmici) i sve su brzo pomrle od tuge kao i mati njihova. I kad se toga sjetila, baka je čak malo zaplakala.

Odjednom je netko pokucao na vrata, i svi su zadrhtali.

— Čiča Osipe, pusti me da prenoćim!

Ušao malen, ćelav starčić, kuhar generala Žukova, onaj isti, kojemu je izgorjela kapa. Sjeo, poslušao i stao također spominjati i pripovijedati svakakve zgode. Nikolaj je, sjedeći na peći, objesio noge, slušao i pitao sve o jelima, koja su pripremali gospodi. Govorili su o isjeckanu mesu, kotletima, različitim juhama, umacima, a kuhar, koji je također sve dobro pamtio, nabrojao je jela, kakvih danas nema; bilo je, na primjer, jelo, koje se pripremalo od volovskih očiju i zvalo se »kad se ujutro probudiš.«

— A jesu li onda pripremali maršalske kotlete? — upita Nikolaj.

— Nisu.

Nikolaj prijekorno zaklima glavom i reče:

— Eh vi, jadni kuhari.

Djevojčice su, sjedeći i ležeći na peći, gledale dolje i ni da bi trepnule; činilo se, da ih ima vrlo mnogo — kao kerubina u oblacima. Pripovijesti su im se milile; uzdisale su, podrhtavale čas od zanosa, čas od straha, a baku, koja je pripovijedala zanimljivije od svih, slušale su bez predaha, bojeći se i pomaknuti.

Šuteći su polijegali da spavaju, a starci, uzbuđeni od pripovijedanja, uznemireni, mislili su o tome, kako je lijepa mladost, iza koje, bila ona kakva mu drago, preostaje u uspomenama samo nešto živo, radosno, dirljivo, i kako je strašno hladna ta smrt, koja je pred vratima — bolje da i ne misliš na nju! Svjetiljčica se ugasila. I tama i dva prozorčića, oštro osvijetljena mjesečinom, i tišina, i škripa kolijevke podsjećali su, tko bi znao zašto, samo na to, da je već protekao život, da ga ne ćeš vratiti nikako... Zadrijemaš, zaneseš se, i odjednom te netko hvata za rame, puše ti u obraz — i nema ti sna, tijelo kao da ti je zamrlo od ležanja, a u glavu ti

naviru sve same misli o smrti; kad se prevrneš na drugu stranu — već si i zaboravio na smrt, ali po glavi ti se vrzu davne, dosadne, mrske misli o oskudici, o hrani, o tom, da je poskupilo brašno, a malo nakon toga sjećaš se opet, da je već protekao život, da ga ne ćeš vratiti...

— O, gospode! — uzdahnuo kuhar.

Netko tihano kucnuo o prozor. Valjda se vratila Fjokla. Olga ustane i, zijevajući, šapćući molitvu, otvori vrata, zatim u trijemu potegne zasum. Ali nitko nije ulazio, samo s ulice dunu hladnoća, i odjednom nasta svijetlo od mjesečine. Kroz otvorena vrata vidjela se ulica, tiha, pusta, pa i mjesec kako plovi po nebu.

— Tko je to? — zovne Olga.

— Ja sam — začuo se odgovor. — Ja sam to.

Do vrata je stajala, stiskajući se uza zid, Fjokla, gola golcata. Drhtala je od zime, cvokotala, i na jarkoj se mjesečini činila jako blijeda, lijepa i neobična. Sjene po njoj i blijesak mjesečine na koži nekako su oštro upadali u oči, a naročito se jasno razabirale njene tamne obrve i mlade, jake grudi.

— Na drugoj me strani svukli bezobraznici, pustili me ovako... — izgovori ona. — Kući sam došla bez odjeće... onakva, kakvu me je mati rodila. Donesi mi, da se obučem.

— Tâ uđi u sobu! — tiho će joj Olga, koja je također počela drhtati.

— Da ne bi vidjeli starci.

Baka se zaista već uznemirila i gunđala, a starac pitao: »Tko je to?« Olga donese svoju košulju i suknju, obuče Fjoklu, a zatim obje uđu tiho u sobu, nastojeći da ne lupaju vratima.

— Jesi li ti to, debeljka? — srdito promrmlja baka, kad se dosjetila, tko je to. — Uh, ti noćna ptičice... ne će na te nikakva nevolja!

— Ništa, ništa — šaptala je Olga, umotavajući Fjoklu — ništa, mila.

Opet se stišalo. U sobi su uvijek loše spavali; svakomu je u spavanju smetalo nešto, što ne može da otrese, što ga zaokuplja: starcu — bol u leđima, baki — brige i pakost, Marji — strah, djeci — svrbež i glad. I sada im je san bio nemiran: prevrtali se, trabunjali, ustajali da se napiju vode.

Odjednom Fjokla zarida glasno, grubim glasom, ali se odmah uspregne te je samo kadšto jecala, sve tiše i muklije, dok nije ušutjela. Katkada se s druge strane, preko rijeke, razlijegalo izbijanje sata; no sat je izbijao nekako čudno: izbilo pet, zatim tri.

— O, gospode! — uzdisao je kuhar.

Gledajući na prozore, teško je bilo razabrati: sija li još vazda mjesečina ili je to već svanuće. Marja ustane i izađe, te se čulo, kako napolju muze kravu i govori: »Sto-oj!« Izašla i baka. Bio je još mrak u sobi, ali su već bile vidljive sve stvari.

Nikolaj, koji cijele noći nije spavao, siđe s peći. Izvadi iz zelenog kovčežića svoj frak, obuče ga, priđe prozoru, pogleda rukave, dotače se krila fraka — i osmjehne se. Zatim pažljivo skine frak, spremi ga u kovčeg i opet legne.

Marja se vrati i stade ložiti peć. Činilo se, da se još nije bila sasvim razdrijemala i sada se budila hodajući. Valjda joj se prisnilo nešto, ili joj na pamet pale jučerašnje pripovijesti, jer se slatko protegla ispred peći i rekla:

— Ne, bolja je sloboda!

Došao gospodar — tako su u selu zvali policijskoga komesara. Kada će i zašto će on doći, znali su već tjedan dana. U Žukovu je bilo samo četrdeset domova, ali zaostataka se, državnih i zimskih, nakupilo više od dvije tisuće.

Komesar je odsjeo u gostionici; »ispio« ondje dvije čaše čaja i zatim se otputio pješice k starješininoj kući, gdje ga je već iščekivala hrpa dužnikâ. Starješina Antip Sjedeljnikov, uza svu svoju mladost — tek je bio prešao tridesetu godinu — bio je strog i uvijek je pristajao uz vlast, premda je sam bio siromah i neuredno plaćao porez. Očito mu je godilo, što je starješina, i milila mu se svijest o vlasti, koju nije znao drugačije iskazivati nego strogošću. Na zboru su ga se bojali i slušali ga; događalo se, da on na ulici ili kod krčme saleti odjednom pijana čovjeka, sveže mu unatrag ruke i strpa ga u zatvor; jednom je strpao u zatvor čak i baku, jer je došla na zbor mjesto Osipa i počela se svađati, i zadržao je ondje cio dan i noć. U gradu nije živio i nije nikad čitao knjige, ali je odnekud pokupio različitih pametnih riječi i volio ih upotrebljavati u razgovoru, i zato su ga cijenili, premda ga i nisu uvijek razumijevali.

Kad je Osip sa svojom obročnom knjižicom ušao u starješininu kuću, policijski je komesar, suhonjav starac s dugim sijedim zaliscima, u sivoj bluzi, sjedio za stolom u prednjem uglu i zapisivao nešto. Soba je bila čista, svi se zidovi šarenili od slika, izrezanih iz časopisa, a na najvidnijem mjestu, uz ikone, visio je portret Battenberga, bivšega bugarskoga kneza. Uza stol je skrštenih ruku stajao Antip Sjedeljnikov.

— Vaše visokoblagorođe, on duguje 119 rubalja — reći će on, kad je došao red na Osipa. — Prije Uskrsa je dao rubalj, a odonda ni kopjejke.

Komesar uznese oči k Osipu i zapita:

— A zašto to, braco?

— Iskažite božansku milost, vaše visokoblagorođe — započe Osip, uzrujavajući se — dopustite da kažem, ljetos mi je govorio ljutorječki vlastelin: »Osipe, prodaj mi sijeno... Prodaj, veli.« A zašto ne bih? Imao sam stotinjak pudova za prodaju, žene nakosile u dolini. No, pogodili smo se... Sve je dobro, od drage volje...

Tužio se na starješinu i neprestano se obraćao seljacima, kao da ih zove za svjedoke; lice mu se zarumenjelo i oznojilo, a oči mu postale oštre, pakosne.

— Ne razumijem, zašto govoriš sve to — reče komesar. — Ja te pitam, zašto ne plaćaš zaostatak? Svi vi ne plaćate, a ja da odgovaram za vas?

— Ne mogu!

— Te riječi ne vrijede, vaše visokoblagorođe — reče starješina. — Čikiljdjejevi su zaista siromašnoga stanja, no izvolite zapitati druge, svemu je uzrok votka, i veliki su razbijači, bez ikakva razbora.

Komesar zapiše nešto i reče Osipu spokojno, ravnodušnim glasom, kao da je zamolio vode:

— Odlazi!

Brzo je otputovao; a kad je sjedao u svoj jeftini tarantas i kašljao, vidjelo se čak i po izrazu dugih, mršavih leđa njegovih, da se ne sjeća više ni Osipa, ni starješine, ni žukovskih zaostataka, nego misli o nečem svojem. Nije se još bio odvezao ni jednu vrstu, a Antip Sjedeljnikov je iz kuće Čikiljdjejevih već nosio samovar, i za njim išla baka te vikala i vrištala, napinjući prsa:

— Ne dam ga, ne dam ti ga, prokletniče!

Išao je brzo, dugim koracima, a ona vitlala za njim, gubeći dah, gotovo padajući, gurava, divlja; rubac joj spuzao na pleća, sijeda joj se kosa, sa zelenkastim sjajem, rasula na vjetru. Odjednom zastade i, kao prava buntovnica, stade se gruhati pesnicama u prsa i vikati još glasnije, pjevuckavim glasom i kao da rida:

— Pravoslavci, tko u boga vjeruje! Ljudi božji, učiniše mi nažao! Rođeni, prignjeli me! Jaoh, mili moji, pomozite!

— Bako, bako — strogo će starješina — pamet u glavu!

Bez samovara u kući Čikiljdjejevih posta krajnje dosadno. U tom oduzimanju bilo je nešto što ponizuje, vrijeđa, kao da su kući odjednom oteli njenu čast. Bolje da je starješina uzeo i odnio stol, sve klupe, sve lonce — ne bi se činilo tako prazno. Baka je vikala, Marja plakala, a plakale su i djevojke, gledajući nju. Starac, osjećajući da je kriv, sjedio je mrk u kutu i šutio. I Nikolaj je šutio. Baka ga je voljela i žalila, no sada je zaboravila žaljenje, saletjela ga odjednom psovkama, prijekorima, turajući mu pesnice u samo lice. Vikala je, da je on kriv svemu; i zbilja, zašto je slao tako malo, a i sam se hvalio u pismima, da je u »Slavenskom bazaru« zarađivao po 50 rubalja mjesečno? Zašto je došao ovamo i još s porodicom? Ako umre, kakvim će ga novcem sahraniti?... I bila je muka pogledati Nikolaja, Olgu i Sašu.

Starac gukne, uzme kapu i pođe k starješini. Već se smračilo. Antip Sjedeljnikov lijepio je nešto kod peći, napuhavajući obraze; bilo je zagušljivo. Djeca njegova, mršava, neumivena, nisu bila bolja od djece Čikiljdjejevih, i vrzla se po podu; nelijepa, pjegava žena, s velikim trbuhom, motala je svilu. Bila je to nesretna, uboga obitelj, i jedini se Antip činio čovjekom od oka i ljepotanom. Na klupi je stajalo u redu pet samovara. Starac se pomoli Battenbergu i reče:

— Antipe, iskaži božansku milost, vrati mi samovar! Kristu za volju!

— Donesi tri rublja, onda ćeš dobiti.

— Ne mogu!

Antip nadme obraze, oganj je šumio i pištao, odsijevajući na samovarima. Starac zgnječi kapu, razmisli i reče:

— Vrati!

Crnomanjasti se starješina činio već sasvim crn i nalikovao je na čarobnjaka; okrenuo se k Osipu i izgovorio oštro i brzo:

— Sve stoji do zemskog načelnika. Na administrativnoj sjednici dvadeset šestog ovog mjeseca možeš javiti razlog svome nezadovoljstvu usmeno ili pismeno.

Osip nije ništa razumio, ali se zadovoljio time i otišao kući.

Za desetak dana došao opet policijski komesar, ostao oko sat i otišao. Tih je dana bilo vjetrovito, hladno vrijeme; rijeka se već odavno zamrzla, a snijega još uvijek nije bilo, i ljudi se namučili bez cesta. Jednom na blagdan predvečer došli susjedi k Osipu na sijelo, na razgovor. Razgovarali su u mraku, jer je bila grehota raditi, i nisu palili svijetlo. Bilo je svakakvih novosti, prilično neugodnih. Tako su u dvije, tri kuće bili za zaostatke pouzimali kokoši i otpremili ih u općinsku upravu, i ondje su pocrkale, jer ih nije nitko hranio; uzeli ovce, a dok su ih vozili svezane te ih u svakom selu pretovarivali na nova kola, skapala jedna. I sada su rješavali pitanje: tko je kriv?

— Zemstvo! — odgovorio je Osip. — Da tko!

— Zna se, zemstvo.

Zemstvo su krivili za sve — i za zaostatke, i za ugnjetavanje, i za nerodicu, premda ni jedan nije znao, šta je zemstvo. A to je poteklo od onog vremena, kad su bogati seljaci, koji imaju svoje tvornice, dućane i svratišta, bili zemski odbornici, i, kako se nisu zadovoljili, stali su zatim u svojim tvornicama i gostionicama grditi zemstvo.

Porazgovarali su o tom, da bog ne da snijega: treba voziti drva, a po ledincima se ne može ni voziti ni hodati. Nekada, prije petnaestak, dvadesetak godina i još prije, bili su razgovori u Žukovu mnogo zanimljiviji. Onda se činilo, kao da svaki starac krije neku tajnu, zna nešto i očekuje nešto; govorili su o povelji sa znatnim pečatom, o diobama, o novim zemljama, o skrivenu blagu, natucali o nečem, a sad u Žukovaca nije bilo nikakvih tajni; sav im je život bio kao na dlanu, svima pred očima, te su mogli da govore samo o nevolji i hrani, o tom, da nema snijega...

Pošutjeli su. I opet se sjetili kokošaka i ovaca te stali rješavati, tko je kriv.

— Zemstvo! — sjetno odgovori Osip. — Da tko!

VIII

Parohijska je crkva bila šest vrsta odatle, u Kosogorovu, i u nju su odlazili samo po potrebi, kad je trebalo krstiti, vjenčati se ili opijevati; a na molitvu su odlazili preko rijeke. Na blagdan, kad je lijepo vrijeme, gizdale su se djevojke i odlazile k službi, i bilo je veselje gledati, kako one u svojim crvenim, žutim i zelenim haljinama prolaze livadom; a po ružnom su vremenu svi sjedili kod kuće. Postili su u parohijskoj crkvi. Od onih, koji nisu stigli da poste o velikom postu, paroh je u velikom tjednu, kad je sa križem obilazio kuće, uzimao po petnaest kopjejaka.

Starac nije vjerovao u boga, jer nije gotovo nikad mislio o njemu; priznavao je nešto natprirodno, ali je mislio, da se to može ticati samo žena, i kad su pred njim govorili o religiji ili čudesima i zadavali mu kakvo pitanje, govorio je preko volje, češući se:

— A tko bi ga znao!

Baka je vjerovala, no nekako mutno; sve joj se smiješalo u pameti, i čim bi započela misliti o grijesima, o smrti, o spasenju duše, već su joj misao zaokupljale oskudica i briga, i odmah je zaboravljala, o čemu je mislila. Molitava nije pamtila i, obično bi navečer, kad bi išla spavati, stala pred svetačke slike i šaptala:

»Kazanskoj majci božjoj, smolenskoj majci božjoj, trorukoj majci božjoj . . .«

Marja i Fjokla su se krstile, postile svake godine, ali nisu ništa razumijevale. Djecu nisu učili da se mole, nisu im ništa govorili o bogu, nisu ih upućivali ni u kakve odredbe i samo su im branili da o postu mrse. U drugim je porodicama bilo gotovo isto tako: malo je tko vjerovao, malo tko razumijevao. A u isti su mah svi voljeli Sveto pismo, voljeli nježno, pobožno, ali nije bilo knjiga, nije bilo nikoga da čita i razjašnjava, i zato, što je Olga katkada čitala evanđelje, svi su je cijenili i govorili njoj i Saši »vi«.

Olga je na crkvene godove i službe odlazila često u susjedna sela i u kotarski grad, u kojem su bila dva manastira i dvadeset i sedam crkava. Bila je rastresena, pa kad bi odlazila na hodočašće, sasvim bi zaboravila na porodicu, i tek kad bi se vraćala kući, javljalo joj se odjednom radosno

otkriće, da ima muža i kćer, i onda je govorila, smješkajući se i sjajeći se:

— Bog mi je udijelio milost!

Ono, što se događalo u selu, činilo joj se odvratno i mučilo je. Na Ilinje piju, na Veliku gospu piju, na Uzašašće piju. Na Pokrov bogorodičin bila je u Žukovu crkvena slava, i seljaci su tom prilikom pili tri dana: propili pedeset rubalja općinskih novaca i zatim skupljali još od svake kuće za votku. Prvi su dan kod Čikiljdjejevih zaklali ovna i jeli ga do podne, za objedom i navečer, jeli prilično mnogo, i zatim su još po noći djeca ustajala da jedu. Kirjak je sva tri dana bio strahovito pijan, propio sve, čak i kapu i čizme, i tako je tukao Marju, da su je polijevali vodom. A poslije toga su se svi stidjeli i bilo im je teško.

Nego i u Žukovu, u toj Holujevci, bijaše jednom prava vjerska svečanost. Bilo je to u kolovozu, kad su po cijelom kotaru, iz sela u selo, nosili »Živonosnu«. Dan je bio tih i tmuran, kad su je očekivali u Žukovu. Djevojke se još izjutra otputile u susret ikoni u svojim šarenim, gizdavim haljinama i donijele je predvečer, s ophodom, uz pjevanje, a dotle su onkraj rijeke zvonili u sva zvona. Silna gomila domaćeg i tuđeg svijeta zakrčila je ulicu; buka, prašina, gužva... I starac, i baka, i Kirjak — svi su pružali ruke k ikoni, pomamno gledali u nju i govorili plačući:

— Zagovornice, majko! Zagovornice!

Svi kao da su odjedamput razumjeli, da između zemlje i neba nije praznina, da nisu sve još zahvatili bogataši i silnici, da još ima zaštite od uvreda, od ropske nesreće, od teške, nepodnošljive oskudice, od strašne votke.

— Zagovornice majko! — ridala je Marja. — Majko!

No služba se odslužila, ikonu odnijeli, te sve poteklo po starom, i opet se začuli iz gostionica surovi, pijani glasovi.

Smrti su se bojali samo bogati seljaci, koji su, što se više bogate, to manje vjerovali u boga i u spasenje duše, i samo su zbog straha od svršetka zemaljskoga, za svaki slučaj, palili svijeće i davali služiti službe. A koji su seljaci bili siromašniji, nisu se bojali smrti. Starcu i baki govorili su u oči, da su se ukorijenili, da im je vrijeme umirati, a oni ništa. Nisu se žacali da pred Nikolajem govore Fjokli, kako će njen muž, Denis, steći olakšicu, kad umre Nikolaj — vratit

će ga iz službe kući. A Marja ne samo da se nije bojala smrti, nego je čak i žalila, što ova ne dolazi tako dugo, i voljela je, kad su joj umirala djeca.

Nisu se bojali smrti, no zato su se pretjerano bojali svih bolesti. Dovoljna je bila sitnica — pokvaren želudac, mala jeza — i baka bi već lijegala na peć, omotavala se i počinjala da stenje naglas i bez prestanka: »Umire-e-em!« Starac bi hitao po svećenika, i baka bi se pričešćivala i dobivala posljednju pomast. Vrlo su često govorili o prehladi, o glistama, o čvorugama, koje se miču po trbuhu i prilaze k srcu. Najviše su se bojali prehlade i zato su se čak i ljeti toplo oblačili i grijali se na peći. Baka se voljela liječiti i često je odlazila u bolnicu, gdje nije govorila, da joj je 70 godina, nego 58; mislila je, ako joj doktor sazna prave godine, ne će uzeti da je liječi, nego će kazati, da joj je vrijeme umirati, a ne liječiti se. U bolnicu je obično dolazila u rano jutro, a povela bi dvije, tri djevojčice i vraćala se navečer, gladna i srdita — s kapima za sebe i s mastima za djevojčice. Jednom je povela i Nikolaja, koji je nakon toga oko dvije sedmice pio kapi i govorio, da mu je laknulo.

Baka je poznavala sve doktore, vidare i vračare na trideset vrsta uokolo, i nijedan joj se nije milio. Na Pokrov bogorodičin, kad je svećenik posvećivao kuće, rekao joj je pojac, da u gradu blizu kaznionice živi starčić, bivši vojni vidar, koji liječi vrlo dobro, i posavjetovao je, neka se obrati njemu. Baka ga je poslušala. Kad je pao prvi snijeg, odvezla se u grad i dovela starčića, bradatog, dugoskutog pokrštenika, kojemu su se po svem licu osule modre žilice. Baš u taj mah radili su u kući nadničari: starac krojač sa strašnim naočarima krojio je od prnja prsluk, a dva mlada momka valjala su od pusta obuću; Kirjak, kojega su otpustili zbog pijanstva te je sada živio kod kuće, sjedio je uz krojača i krpio ham. A u kući je bilo tijesno, zagušljivo i smradno. Pokrštenik pregleda Nikolaja i reče, da mu se moraju staviti kupice.

Stavio mu kupice, a starac krojač, Kirjak i djevojčice stajali su i gledali, i činilo im se da vide, kako iz Nikolaja izlazi bolest. I Nikolaj je gledao, kako su mu se kupice usisale u prsa i malo po malo se pune tamnom krvlju, i osjećao, kao da iz njega zaista izlazi nešto, te se smješkao od zadovoljstva.

— Dobro je to — govorio je krojač. — Dao bog, da bude na korist.

Pokrštenik stavio dvanaest kupica i zatim još dvanaest, napio se čaja i odvezao se. Nikolaj stade drhtati, lice mu upalo, i kako su govorile žene, stislo se u pesničicu; prsti su pomodrili. Umotavao se i u pokrivač i u kožuh, ali bivalo mu sve hladnije. Predveče ga obuze tuga; molio je, da ga polože na pod, molio neka krojač ne puši, zatim se stišao pod kožuhom i pred jutro umro.

IX

O, kako je ljuta, kako je duga zima!

Već od Božića nisu imali svoga žita i kupovali su brašno. Kirjak, koji je sada živio kod kuće, bučio je navečer, sve ih tjerao u strah, a ujutro bi ga morila glavobolja i stid, i muka je bila gledati ga. U staji se dan i noć razlijegalo mukanje gladne krave, koje je dušu kidalo baki i Marji. I kao navlaš, vazda je trajala ciča zima, zapali visoki smetovi; i otegla se zima: na Blagovijest zapuhala prava zimska vijavica, a na Veliku nedjelju padao je snijeg.

No kako bilo da bilo, zima svršila. Početkom travnja nastali topli dani i mračne noći, zima nije popuštala, ali jedan topli danak prevladao napokon — i potekli potoci, zapjevale ptice. Cijela livada i grmlje uz rijeku utonuli u proljetnim vodama, i sav prostor između Žukova i druge strane bio je već preplavljen silnom poplavom, iz koje su ponegdje uzlijetale u jatima divlje patke. Proljetni zapad sunca, plamenit, s bujnim oblacima, svako je veče davao nešto neobično, novo, nevjerojatno, baš ono, čemu ne vjeruješ kasnije, kad te iste boje i te iste oblake vidiš na slici.

Ždralovi su letjeli vrlo brzo i grajali tužno, kao da zovu sa sobom. Olga je stajala na rubu obronka i dugo gledala poplavu, sunce, sjajnu, kao pomlađenu crkvu, i suze su joj tekle, i dah zastajao, koliko je strasno željela da ode kamogod, kud je oči vode, makar i na kraj svijeta. A već je bilo odlučeno, da će opet otići u Moskvu, u sobarice, a s njom da će se otputiti i Kirjak, da se najmi za pazikuću ili gdje bilo. Ah, da je što prije otići!

Kad se osušilo i zatoplilo, spremili se na put. Olga i Saša, s torbacima na leđima, obje u likovoj obući, izašle, tek što je svanulo; izašla i Marja, da ih isprati. Kirjak je pobolijevao, pa je ostao kod kuće još tjedan dana. Olga se posljednji put pomolila prema crkvi, misleći na svoga muža, i nije zaplakala, samo joj se lice namrštilo i poružnjelo kao u babe. Omršavjela je zimus, poružnjela, ponešto osijedjela, i mjesto prijašnje milote i prijazna smiješka bio joj je na licu pokorni, tužni izraz proživljena jada, i u pogledu joj bijaše već nešto tupo i nepomično, kao da ona ne čuje. Žao joj je bilo rastajati se sa selom i sa seljacima. Sjećala se, kako su nosili Nikolaja i pred svakom kućom naručivali pogrebnu molitvu, i kako su svi plakali, suosjećajući s njom u njenoj tuzi. U toku ljeta i zime bilo je takvih sati i dana, kad se činilo, da ti ljudi žive gore od stoke, strahota je bila živjeti s njima; surovi su, nepošteni, prljavi, nisu trijezni, žive u neslozi, neprestano se svađaju, zato što se ne poštuju, nego se boje i sumnjaju jedan na drugoga. Tko drži krčmu i opija svijet? Seljak. Tko rasipava i propija općinske, školske, crkvene novce? Seljak. Tko je ukrao susjedu, potpalio, lažno svjedočio pred sudom za bocu votke? Tko na zemskim i drugim zborovima prvi vojuje protiv seljaka? Seljak. Jest, strahota je bila živjeti s njima, no ipak su oni ljudi, kinje se i plaču kao ljudi, i u njihovu životu nema ničega, čemu se ne bi moglo naći opravdanja. Teški rad, od kojega noću boli cijelo tijelo, ljute zime, oskudni prihodi, skučenost, a nema pomoći i niotkud se ne može očekivati. Oni, koji su bogatiji i jači od njih, ne mogu pomoći, jer su i sami surovi, nisu pošteni, nisu trijezni i samo psuju isto tako odvratno; najsitniji činovnik ili nadstojnik postupa sa seljacima kao s protuhama, pa i starješinama i crkvenim tutorima govori »ti« i misli, da na to ima pravo. A i može li biti ikakve pomoći ili dobrog primjera od ljudi sebičnih, pohlepnih, razuzdanih, lijenih, koji se u selo vraćaju samo zato, da vrijeđaju, sadiru, plaše? Olga se sjeti, kako su jadna, potištena lica imali starci, kad su zimus vodili Kirjaka, da ga išibaju... I sada joj je bilo žao svih tih ljudi, boljelo ju je, i dok je išla, sve se obazirala na kuće.

Kad ju je Marja ispratila koje tri vrste, oprostila se, onda klekla i zakukala na sav glas, padajući licem k zemlji:

— Opet sam ostala ja sama, jadna moja glavice, jadna — nesretna...

I dugo je kukala tako, i dugo su još vidjele Olga i Saša, kako se klečeći klanja nekome u stranu, obuhvativši rukama glavu, a nad njom lete gačci.

Sunce se ispelo visoko, nastala žega. Žukovo ostalo daleko straga. Bilo je lagodno ići. Olga i Saša zaboraviše brzo i selo, i Marju, veselile su se, i sve ih je zabavljalo: sad humak, sad red telegrafskih stupova, što jedan za drugim idu ne znaš kamo, nestajući na obzorju, a žice im zuje tajanstveno; sad se u daljini vidi majurčić, sav u zelenilu, izbija od njega vlaga i miris konoplje, i nekud se čini, da tamo žive sretni ljudi; sad konjski kostur, koji se osamljen bijeli u polju. A ševe bez prestanka pjevaju na sav glas, dovikuju se prepelice, a prepelica čegrtaljka viče tako, kao da netko trza starom, željeznom kukom.

U podne dođoše Olga i Saša u veliko selo. Ondje su se na širokoj ulici sreli s kuharem generala Žukova, starkeljom. Bilo je vruće, i znojna mu se crvena ćela sjala na suncu. On i Olga se nisu prepoznali, zatim se u isti mah obazreli, prepoznali se te bez ijedne riječi pošli dalje, svatko svojim putem. Olga se zaustavi pred kućom, koja joj se činila bogatija i novija, pokloni se ispred otvorenih prozora i izreče glasno, tankim, pjevuckavim glasom:

— Pravoslavni, udijelite milostinju Krista radi, po milosti vašoj, roditeljima vašim carstvo nebesko, vječiti pokoj!

— Pravoslavni — zapjeva Saša — udijelite Krista radi, po milosti vašoj, carstvo nebesko...

PEČENJEG

Ivan Abramič Žmuhin, kozački oficir u penziji, koji je nekad služio na Kavkazu, a sada živio na svom imanju, bio nekoć mlad, zdrav, snažan, a sada star, suhonjav, zdepast, mahovinastih obrva i sijedih, zelenkastih brkova — jednog se vrućeg ljetnog dana vraćao iz grada na svoj posjed. U gradu se pričestio i dao kod bilježnika napisati oporuku (prije dvije sedmice imao je lakši srčani napadaj), i sada ga u vagonu, sve vrijeme dok se vozio, nisu napuštale mračne, ozbiljne misli o bliskoj smrti, o taštini nad taštinama, o prolaznosti svega na zemlji. Na stanici Provalje — takva stanica postoji na donjeckoj pruzi — u njegov vagon uđe svjetlokos gospodin srednjih godina, punačak, s ponošenom taškom, i sjede mu nasuprot. Počeše razgovarati.

— Da — govorio je Ivan Abramič, zamišljeno gledajući kroz prozor. — Nikada nije kasno oženit se. Ja sam se oženio kad mi je bilo 48 godina, govorili su, da je kasno, a ispalo je, da nije ni kasno ni rano, nego tako, da bi bilo bolje da se uopće nisam oženio. Žena ubrzo svakome dodija, samo što svi ne govore istinu, zato što se, znate, stide nesretnog obiteljskog života i prikrivaju ga. Poneki skakuće oko žene: »Manja, Manja«, a da smije, on bi tu Manju u vreću, pa u vodu s njom. Sa ženom je dosadno i glupo. A i sa djecom nije bolje, uvjeravam vas. Ja ih imam dvoje, nitkovi jedni. Tu u stepi nemam ih kamo dati u školu, a da ih dadnem na nauke u Novočerkask — nema novaca, i ovdje žive kao vučići. Samo što ne zakolju nekog na cesti.

Plavokosi je gospodin pažljivo slušao, odgovarao na pitanja tiho i kratko, i bijaše očito, da je tihe i skromne naravi. Predstavio se kao advokat i rekao, da putuje u selo Djujevku, poslom.

— Tå to je devet vrsta od mene, gospode bože moj! — reče Žmuhin takvim glasom, kao da se netko s njime svađa. — Ali, dopustite, na stanici sada ne ćete naći konja Po mome mišljenju, najbolje će vam biti, znate, da odmah pođete k meni; kod mene ćete prenoćiti, znate, a ujutro ćete mojim konjima otići s bogom.

Advokat promisli i pristade.

Kad su stigli na stanicu, sunce je već bilo nisko nad stepom. Cijelim su putem od stanice do imanja šutjeli: smetala im je govoriti buka kočije. Tarantas je skakutao, zviždukao i, činilo se, ridao, baš kao da su mu skokovi uzrokovali jaku bol, te je advokat, kojemu je bilo veoma neudobno sjediti, tužno pogledavao naprijed, ne vidi li se imanje. Provezoše se kojih osam vrsta, i u daljini se pokaza niska kuća i dvorište, ograđeno ogradom od tamnog pločastog kamena. Krov je kuće bio zelen, žbuka je opala, a prozori su maleni, uski, upravo nalik na oči, koje žmire. Imanje je ležalo na pripeci, i nigdje uokolo nije se vidjela ni voda, ni drveće. Susjedi — vlastelini i seljaci — nazivali su ga »Pečenjegov majur«. Prije mnogo godina neki je geometar, koji je ovuda prolazio, prenoćivši na majuru, cijelu noć razgovarao s Ivanom Abramičem te mu, odlazeći ujutro nezadovoljan, rekao grubo: »Vi ste, gospodine moj, Pečenjeg!« Tako je i nastao »Pečenjegov majur«, a taj se naziv još više učvrstio, kada su Žmuhinova djeca porasla i počela napadati susjedne vrtove i voćnjake. Samoga Ivana Abramiča zvali su pak »Znate«, jer je on obično mnogo pričao i često upotrebljavao to »znate«.

U dvorištu kod suše stajali su Žmuhinovi sinovi: jedan od devetnaestak godina, drugi — još dječak, obojica bosi, bez kapa; i upravo u taj čas, kad je tarantas ulazio u dvorište, mlađi je visoko odbacio kokoš, koja je zakokodakala i poletjela, opisujući u zraku dugu. Stariji je opalio iz puške, i kokoš, ubijena, pade na zemlju.

— To moji sinovi uče gađati u letu — reče Žmuhin.

Došljaka dočeka u trijemu žena, majušna, mršava, blijedolika, još mlada i lijepa. Sudeći po odijelu, moglo se pomisliti da pripada posluzi.

— A to je, dopustite da vam predstavim — reče Žmuhin — majka mojih pasjih sinova. No, Ljubovi Osipovna — obrati

se on njoj — kreni se, dušo, pogosti gosta. Deder daj večeru, brzo!

Kuća se sastojala od dvije polovice. U jednoj je bio »salon«, a usporedo s njim spavaonica staroga Žmuhina. Bile su to zagušljive sobe sa niskim stropovima i mnoštvom muha i osa. U drugoj polovici bila je kuhinja, u kojoj se radilo, pralo i gdje su se hranili radnici; ovdje su pak, pod klupama, sjedile na jajima guske i pure, a tu se nalazila i postelja Ljubovi Osipovne i obaju njezinih sinova. Namještaj je u salonu bio neobojen, očito ga je načinio tesar. Na zidovima su visjele puške, jatagani, nagajke, i sva je ta stara ropotarija već davno zarđala i bila siva od prašine. Nije bilo nijedne slike, samo je u kutu visjela crna ploča, koja je nekada bila ikona.

Mlada žena, Kozakinja, prostre stol i donese šunke, a zatim boršč. Gost odbije rakiju i poče jesti samo kruh i krastavce.

— A ne ćete li šunkice? — upita Žmuhin.

— Zahvaljujem, ne jedem — odvrati gost. — Ja uopće ne jedem mesa.

— A zašto?

— Ja sam vegetarijanac. Ubijati životinje — to se protivi mojemu uvjerenju.

Žmuhin časak promisli i zatim, uzdahnuvši, polako reče:

— Da... Tako... U gradu sam također vidio jednoga, koji nije jeo mesa. To je sada nastala takva vjera. Pa što? To je dobro. Ne treba neprestano klati i ubijati, znate, treba se katkad i primiriti, dati mira i životinjama. Grijeh je ubijati, grijeh je — što da se i kaže! Katkad nastrijeliš zeca, raniš ga u nogu, a on kriči kao da je dijete. Znači, da boli!

— Naravno da boli! Životinje pate kao i ljudi.

— To je istina — pristade Žmuhin. — Ja sve to vrlo dobro shvaćam — nastavi on zamišljen. — Samo, eto, priznajem, jednu stvar ne mogu shvatiti: ako, pretpostavimo, znate, svi ljudi prestanu jesti meso, kamo ćemo onda s domaćim životinjama, na primjer, s kokošima i guskama?

— Kokoši i guske će živjeti na slobodi, kao divlje.

— Sada shvaćam. Ustvari, žive i vrane i čavke, pa mogu bez nas. Da... I kokoši, i guske, i zečići, i ovčice, svi će živjeti u slobodi, radovati se, znate, i slaviti boga, i ne će nas

se bojati. Nastat će mir i tišina. Samo, eto, znate, jednu stvar ne mogu da shvatim — nastavi Žmuhin, pogledavši šunku. — Kako ćemo sa svinjama? Kamo ćemo s njima?

— I one će isto kao i ostale životinje, to znači na slobodu.

— Tako. Jest. No dopustite, ako se ne budu klale, onda će se razmnožiti, znate, i tada zbogom livade i bašče. Ta svinja, ako je pustiš na slobodu i ne pripaziš na nju, sve će vam izrovati u jedan dan. Svinja je zaista svinja, nisu je bez razloga tako nazvali...

Povečeraše, Žmuhin ustade od stola i dugo hodaše po sobi, neprestano govoreći... On je volio porazgovarati o nečem važnom i ozbiljnom i volio je razmišljati; tā i htjelo mu se pod stare dane zaustaviti se na nečem, umiriti se, da ne bude tako strašno umirati. Htjelo mu se smjernosti, tišine i pouzdanja u sebe, kao što bijaše u toga gosta, koji se, eto, najeo krastavaca i kruha te misli, da je od toga postao savršeniji. Sjedi on na kovčegu, zdrav, debeljuškast, šuti i strpljivo se dosađuje, i u tami, kad ga pogledaš s trijema, nalik je na veliki kamen, koji ne možeš pomaći s mjesta. Ima čovjek u životu oslonac — i dobro mu je.

Žmuhin kroz predsoblje izađe na trijem, i zatim se čulo, kako je uzdisao i u nedoumici govorio samome sebi: »Da... tako je...« Već se bilo smračilo, i na nebu su se tu i tamo pokazivale zvijezde. U sobama još nisu palili svijetlo. Netko je bešumno, poput sjene, ušao u sobu i zaustavio se kod vrata. To je bila Ljubov Osipovna, Žmuhinova žena.

— Vi ste iz grada? — upita ona plaho, ne gledajući gosta.

— Da, živim u gradu.

— Možda ste vi učen čovjek, gospodine, poučite nas, budite tako dobri. Mi bismo trebali podnijeti molbu.

— Kome?

— Imamo dva sina, dobri gospodine, i odavno je vrijeme da ih damo na nauke, a k nama nitko ne dolazi i nemamo se s kime posavjetovati. A ja sama ne znam ništa, i ako ne budu ništa učili, uzet će ih u vojsku kao proste Kozake. Nije dobro, gospodine! Nepismeni su, gori od seljaka, pa i sam Ivan Ivanič gade se, ne puštaju ih u sobe. A zar su oni krivi? Kad bismo bar mlađega mogli dati na nauke, jer zaista, tako ih je šteta! — reče ona otegnuto i glas joj zadrhta. I činilo se

nevjerojatno, da takva mlada i malena žena ima već odraslu djecu. — Ah, kako ih je šteta!

— Ništa ti, dušo, ne shvaćaš, i to nije tvoja stvar — reče Žmuhin, pokazujući se na vratima. — Ne dosađuj gostu svojim divljim razgovorima. Otiđi, dušice!

Ljubov Osipovna izađe i u trijemu ponovi još jednom tankim glasićem:

— Ah, kakva šteta!

Gostu su prostrli u salonu na divanu i, da mu ne bude mračno, zapalili kandilo. Žmuhin legne u svojoj spavaonici. I, ležeći, mislio je o svojoj duši, o starosti, o nedavnom napadaju, koji ga je tako uplašio i podsjetio na smrt. On je volio filozofirati, kad bi ostao nasamo, u tišini, i tada mu se činilo, da je veoma ozbiljan, dubokouman čovjek i da ga na ovome svijetu zanimaju samo ozbiljna pitanja. I sada je neprestano mislio i zaželio je da se zaustavi na nekakvoj jedinstvenoj misli, koja ne nalikuje na druge, značajnoj, koja bi bila putokaz u životu; zaželio je da izmisli za sebe nekakva pravila, da i svoj život učini isto tako ozbiljnim i dubokim, kao što je on sâm. Eto, dobro bi bilo kad bi se i on, starac, sasvim odrekao mesa i različitih suvišnih stvari. Vrijeme, kad ljudi ne će ubijati jedan drugoga i životinje, nastat će prije ili kasnije, drukčije ne može biti, i on je zamišljao to vrijeme i jasno predstavljao samoga sebe kako živi sa svima životinjama u miru. No odjednom se opet sjeti svinja, te mu se u glavi sve pobrka.

— To je priča, gospode pomiluj! — promrmlja on, teško uzdahnuvši. — Vi ne spavate? — zapita on.

— Ne.

Žmuhin usta s kreveta i zaustavi se na vratima, na pragu, u samoj košulji, pokazujući gostu svoje noge, žilave i suhe poput štapova.

— Eto sada, znate — poče on — pojavili su se razni telefoni, telegrafi i, jednom riječju kojekakva druga čudesa, no ljudi nisu postali bolji. Govore, da su u naše vrijeme, prije trideset do četrdeset godina, ljudi bili grubi, surovi. No, nije li sada isto tako? Uistinu, u moje se vrijeme živjelo bez ceremonija. Sjećam se Kavkaza, kad smo puna četiri mjeseca stajali na jednoj rječici bez ikakva posla — ja sam tada bio još narednik — dogodio se slučaj, nalik na roman. Jednom je

na obali te rječice, znate, gdje se bijaše utaborila naša satnija, bio sahranjen neki knežić, kojega smo malo prije toga bili ubili. I noću je, znate, dolazila kneginja-udovica na grobić i plakala. Jauče ona te jauče, nariče te nariče, i tako nas je rastužila, da nitko od nas nije mogao spavati. Jednu noć ne možemo spavati, drugu ne možemo spavati, no, i dodijalo nam. I, sudeći zdravim razumom, tā ne može se bez spavanja, đavo ga odnio, zbog koječega, oprostite mi na izrazu. Uhvatili mi tu kneginju, išibali je — i prestala je dolaziti. Eto vam. Sada, naravno, nema više takve vrste ljudi, i ne šiba se, i čišće se živi, i nauka je nastalo više, ali, znate, duša je ostala ista, nema tu nikakve promjene. Eto, izvolite vidjeti, kod nas sada živi neki plemić. Ima rudnike, znate. Kod njega rade ljudi bez pasoša, kojekakve skitnice, koje nemaju kamo. Subotom treba isplatiti radnike, a platit mu se ne će, znate, novaca mu je žao. I eto, on je sebi našao takvog nadglednika, također među skitnicama, iako hoda u šeširu ... »Ti njima«, veli, »nemoj ništa platiti, ni kopjejke. Oni će te izmlatiti, pa neka«, veli, »nek' te istuku, ti otrpi, a ja ću ti zato svake subote platiti deset rubalja.« Eto, subotom uveče, kako je već običaj, dolaze radnici na isplatu. Nadglednik njima veli: »Nema!« No, riječ po riječ, počinje svađa, tučnjava ... Tuku ga, tuku i rukama i nogama — znate, ljudi pobješnjeli od gladi — tuku ga do nesvijesti, a zatim odlaze, svaki na svoju stranu. Gospodar zapovjedi, da nadglednika poliju vodom, zatim mu dobaci deset rubalja, a ovaj uzima, i još je veseo, jer, ustvari, on bi ne samo za deset, nego i za tri rublja pristao da se dade i vješati. Da ... A u ponedjeljak dolazi nova grupa radnika, dolaze, nemaju kamo ... A u subotu opet isti slučaj ...

Gost se okrene na drugi bok, licem prema naslonu divana, te nešto promrmlja.

— A evo i drugi primjer — nastavi Žmuhin. — Jednom je tu harala sibirska kuga, znate, životinje su crkavale, velim vam, kao muhe, i veterinari su ovamo dolazili, i bilo je strogo zapovijeđeno, da se crknuta živina zakapa podalje, duboko u zemlju, polije vapnom i ostalo, znate, na temelju nauke. Crknuo i meni konj. Ja ga, uza sve mjere opreza, zakopao, samo vapna nasuo na njega desetak pudova. I što mislite? Moji junaci, znate, moji dragi sinčići, noću iskopali konja, ogu-

lili mu kožu i prodali je za tri rublja. Eto vam. Znači, ljudi nisu postali bolji i, znači, krsti vuka koliko hoćeš, on će svejedno u goru. Eto vam. Imate i o čemu da razmišljate! A? Kako vi mislite?

Na jednoj strani, kroz prozore, kroz pukotine između kapaka, planu munja. Bijaše sparno kao prije oluje, komarci su grizli, i Žmuhin je, ležeći i razmišljajući, uzdisao, stenjao te govorio samome sebi: »Da ... Tako je ...« — i nikako nije mogao zaspati. Negdje veoma, veoma daleko tutnjila je grmljavina.

— Spavate li?

— Ne — odvrati gost.

Žmuhin ustade i, udarajući petama, prođe kroza salon i predsoblje u kuhinju da se napije vode.

— Najgora je od svega na svijetu, znate, glupost — govorio je on malo poslije, vraćajući s s vrčem. — Moja Ljubov Osipovna kleči i moli se bogu. Moli se svake noći, znate, i klanja se, prvo, da djeca odu na nauke. Boji se, da ne odu u vojsku kao prosti Kozaci i da ih tamo preko leđa ne udaraju sabljama. Ali, da se ode na nauke, treba novaca, a odakle da ih uzmeš? Makar čelom i pod probio, ako nema, onda nema. Kao drugo, moli se zato, što, znate, svaka žena misli, da od nje nema nesretnije na svijetu. Ja sam iskren čovjek i ne želim od vas ništa skrivati. Ona je iz siromašne porodice, popovske, crkvenjačkog zvanja, da tako kažem. Oženio sam je, kad joj je bilo sedamnaest godina, a udali su je za mene najviše zbog toga, što nisu imali što jesti. Bijeda, neimaština, a ja ipak, vidite, imam zemlju, gospodarstvo, no, kako bilo da bilo, ipak sam oficir. Laskalo joj je da pođe za mene, znate. Prve dane, kad smo se bili oženili, plakala je, zatim je svih dvadeset godina proplakala — oči su joj na mokru mjestu. I stalno sjedi, pa razmišlja, razmišlja. A o čemu razmišlja, pitam se? O čemu žena može razmišljati? Ni o čemu. Ja ženu, moram priznati, ne smatram za čovjeka.

Advokat se iznenada podigne i sjedne.

— Oprostite, meni je postalo nekako zagušljivo — reče on. — Izaći ću van.

Žmuhin, nastavivši govoriti o ženama, u predsoblju okrenu zasun, i obojica izađoše van. Nebom ponad dvorišta plovio je pun mjesec, te su se na mjesečini kuća i suša činile

bjelje negoli danju. Po travi, među crnim sjenkama, protezale su se svijetle trake svjetlosti, također bijele. Sprijeda se nadaleko vidjela stepa, ponad nje tiho gorjele zvijezde — i sve je tajanstveno, beskonačno daleko, kao da gledaš u dubok ponor. A lijevo ponad stepe nagurali se jedan na drugi teški olujni oblaci, crni kao čađ, krajevi im osvijetljeni mjesečinom, i čini se, kao da su to planine s bijelim snijegom na vrhuncima, tamne šume i more. Planu munja, pronese se tiha grmljavina i čini se, da među planinama nastaje bitka... Oko imanja majušna noćna sova monotono huče: »Huu! huu!«

— Koliko je sati? — zapita gost.

— Prošlo je jedan.

— Eh, kako je još daleko do zore!

Vratiše se u kuću i opet legoše. Trebalo je spavati. Obično se pred kišu tako divno spava. Ali starac se zaželio ozbiljnih, važnih misli. Prohtjelo mu se da ne misli obično, nego da razmišlja. I on je razmišljao o tome, kako bi, s obzirom na blisku smrt, radi spasa duše, bilo dobro prekinuti s neradom, koji se tako neopazice i bez traga vukao dan za danom, godinu za godinom. Trebalo bi smisliti za sebe nekakav pothvat, na primjer, da pođe pješice nekamo daleko, daleko, da se odrekne mesa, kao ovaj mladi čovjek. I on je opet sebi predočio to vrijeme, kada ljudi ne će ubijati životinje, zamišljao je jasno, razgovijetno, kao da je sam proživljavao to vrijeme. Ali odjednom se u glavi sve zamrsi i posta nejasno.

Oluja mimoiđe, ali oblaci ipak zahvatiše skraja, tako da je kiša padala i tiho udarala po krovu. Žmuhin ustade i, uzdišući od starosti i protežući se, pogleda u salon. Zamijetivši da gost ne spava, on reče:

— Kod nas je, na Kavkazu, znate, jedan pukovnik također bio vegetarijanac. Nije jeo meso, nikada nije išao u lov i nije ni svojim ljudima dopuštao da love ribu. Naravno, ja shvaćam. Svaka životinja treba da živi na slobodi, da uživa život. Samo ne shvaćam, kako svinja može hodati kuda hoće, bez nadzora...

Gost se podigne i sjedne. Na njegovu blijedom, naboranom licu bio je izraz neraspoloženja i umora. Vidjelo se, da je izmučen, i samo mu krotkost i smjernost duše smetaju da riječima iskaže svoje neraspoloženje.

— Već sviće — reč on blago. — Molim vas, zapovjedite da mi upregnu konje.

— Tă zašto to? Počekajte dok prođe kiša!

— Ne, molim vas — progovori gost molećivo i uplašeno. — Moram ići odmah. I on se poče žurno oblačiti.

Kada su dovezli kola, već je izlazilo sunce. Kiša je upravo prestala, oblaci su hitro jurili, i plavih komada neba bilo je sve više i više. U baricama su plašljivo svjetlucale prve sunčeve zrake. Advokat prođe sa svojom taškom kroz predsoblje da sjedne u tarantas, i u taj čas je Žmuhinova žena, blijeda i, činilo se, bljeđa negoli jučer, uplakana, gledala pažljivo u njega ne trepćući očima, s naivnim izrazom kao u djevojčice, a po njezinu se zabrinutu licu vidjelo, da ona zavidi njegovoj slobodi — ah, s kakvom bi nasladom ona otputovala odavle! — i da mu mora nešto reći, vjerojatno ga upitati za savjet zbog djece. I kako je jadna! To nije žena, nije gospodarica, čak ni služavka, nego prije gotovanka, siromašna, nikome potrebna rođakinja, ništica... Njezin muž, uzbunivši se, nije prestao govoriti i, neprestano jureći naprijed, vodio je gosta, a ona se plašljivo i okrivljenički stiskala uza zid i neprestano očekivala zgodan trenutak da progovori.

— Molim vas, izvolite doći i drugi put! — ponavljao je starac neprestano. — Što imamo, rado damo, znate!

Gost žurno sjedne u tarantas, očito s velikim zadovoljstvom i kao bojeći se, da će ga sad-na opet zadržati. Tarantas, kao i jučer, poskoči, zaciča, straga zavezano vjedro poče strahovito lupati. Advokat pogleda Žmuhina nekakvim osobitim pogledom. Činilo se, da i on, kao nekad onaj geometar, ushtjede da ga nazove Pečenjegom ili nekako drugačije, no smjernost nadvlada, on se suzdrža i ne reče ništa. Ali na vratima odjednom ne izdrža, podigne se i vikne gromko i ljutito:

— Dodijali ste mi!

I nestade ga iza vrata.

Kod suše su stajali Žmuhinovi sinovi: stariji je držao pušku, a mlađi je u rukama imao sivog pjetlića sa svijetlocrvenom krestom. Mlađi svom snagom odbaci pjetlića, ovaj poleti iznad kuće i prevrnu se u zraku kao golub. Stariji sin opali i pjetlić pade kao kamen.

Starac, smeten, ne znajući kako i čime da objasni taj čudni, neočekivani povik gosta, polako pođe u kuću. I sjedeći ondje za stolom, dugo je razmišljao o sadašnjim shvaćanjima, o sveopćem nemoralu, o telegrafu, telefonu, biciklima, o tome, kako sve to nije potrebno. No malo po malo se umirio, zatim, ne žureći, založio, popio pet čaša čaja i legao spavati.

U RODNOM GNIJEZDU

I

Donjecka pruga. Otužna stanica, što se samotno bijeli u stepi, tiha, sa zidovima užarenim od topline, bez ikakve hladovine i, čini se, bez ljudi. Vlak je već otišao, ostavivši vas ovdje, i njegov se šum jedva jedvice čuje te na kraju zamire... Oko stanice je pusto, i nema drugih konja osim vaših. Vi sjedate u kočiju — to je nakon vagona tako ugodno — i vozite se stepskim putem, a pred vama se malo po malo otkrivaju slike kakvih nema oko Moskve: goleme, beskonačne, čarobne u svojoj jednolikosti. Stepa, stepa, i više ništa. U daljini stari humak ili vjetrenjača, na volovskim kolima voze kameni ugljen... Samotne ptice nisko kruže nad ravnicom i odmjereni pokreti njihovih krila potiču na san. Vruće je. Prođe sat, dva, a svuda uokolo je stepa, samo stepa, i brežuljak je neprestano u daljini. Vaš kočijaš nešto priča, često pokazujući bičem ustranu, priča nešto dugo i nevažno, i dušom ovladava spokoj, nekako vam se ne će da mislite o prošlosti...

Veru Ivanovnu Kardinu dočeka trojka. Kočijaš nakrca stvari i poče popravljati konjsku opremu.

— Sve je kao i prije — reče Vera, osvrćući se. — Posljednji sam put bila ovdje još kao djevojčica, prije deset godina. Sjećam se, onda me je dočekao starac Boris. Eh, je li još živ?

Kočijaš ne odgovori ništa, samo je ljutito, kozački, pogleda i pope se na kozlić.

Od stanice se trebalo voziti tridesetak vrsta, i Vera se također predala čaru stepe, zaboravila na prošlost i mislila samo na to, kako je ovdje široko, kako je slobodno. Njoj je, zdravoj, pametnoj, lijepoj, mladoj — bile su joj tek dvadeset

i tri godine — dosada u životu nedostajalo baš toga prostora i slobode.

Stepa, stepa... Konji jure, sunce se sve više uspinje, i čini se, da onda, u djetinjstvu, stepa u lipnju nije bila tako bogata, tako bujna; trave u cvatu, zelene, ljubičaste, bijele, od njih i od ugrijane zemlje širi se miris, a na putu su nekakve čudne plave ptice... Vera je već odavno zaboravila da se moli, ali sada šapuće, nadvlađujući san:

— Gospode, daj da mi ovdje bude lijepo!

A u duši joj mir, sladost, i čini se, da bi pristala da se cio život tako vozi i gleda stepu. Odjednom neočekivano duboka jaruga obrasla mladim hrašćem i jašikama; zamirisa vlagom — vjerojatno je dolje potok. Na drugoj strani, na samom rubu jaruge, šumno prhnu jato jarebica. Vera se podsjeti, da su nekad uveče išli šetati do te jaruge; znači, imanje je već blizu! I zaista, u daljini se, eto, pomaljaju topole, gumna, sa strane se crni dim: to pale staru slamu. Eno, tetka Daša im ide u susret i maše rupcem; djedica je na terasi. Bože, kakvo veselje!

— Draga, draga! — govori tetka, uzvikujući kao u histeriji. — Stigla je naša prava gospodarica! Shvati, ti si naša gospodarica, naša kraljica! Ovo je sve tvoje! Draga, ljepotice, ja ti nisam tetka, nego tvoja poslušna ropkinja!

Osim djedice i tetke Vera nije imala rodbine; mati joj je odavno umrla, otac, inženjer, umro je prije tri mjeseca u Kazanu na povratku iz Sibira.

Djedica je imao veliku sijedu bradu, bio debeo, crven, patio od astme i koračao isturivši naprijed trbuh i oslanjajući se o štap. Tetka, gospođa od 42 godine, obučena u haljinu po modi s dugim rukavima, jako stegnuta u struku, očito se pričinjala mlađom no što je bila i željela da se svidi. Hodala je sitnim koracima, a pritom su joj podrhtavala leđa.

— Hoćeš li nas voljeti? — pitala je ona, grleći Veru. — Nisi li ponosna?

Po djedovoj želji izmolili su molitvu zahvalnicu, zatim su dugo ručali, i za Veru započe novi život. Odveli su je u zagušljivu sobu, donijeli onamo sve sagove, što su postojali u kući, postavili mnogo cvijeća, i kada je uveče legla u svoju udobnu, široku, vrlo meku postelju i pokrila se svilenim pokrivačem, od kojega je mirisalo na stare, izležane haljine,

nasmijala se od zadovoljstva. Tetka Daša dojuri na časak da joj zaželi laku noć.

— Eto, i ti si stigla, hvala bogu — rekla je, sjedajući na krevet. — Kako vidiš, živimo dobro, ljepše nije ni potrebno. Samo je jedno loše: djedica ti je slab! Nevolja, kako je slab! Guši ga i već je počeo zaboravljati. A ipak, sjećaš li se, kako je bio zdrav, kako snažan? Bio je neukrotiv čovjek... Prije, događalo se, samo neka posluga ne učini nešto kako treba ili bilo što drugo, a on odmah skoči: »Dvadeset i pet vrućih! Šibe!« A sad se umirio, ne možeš ga ni čuti. A mora se reći, da više nisu ni ona vremena, dušice. Ne smije se tući. Ono, naravno, zašto bi se i tuklo, ali ne valja ih držati ni raspušteno.

— Teta, a zar ih sada tuku? — upita Vera.

— Dogodi se, da upravitelj tuče, ali ja ne. Bog bio s njima! I tvoj djedica, po staroj navici, katkada zamahne štapom, ali ne tuče.

Tetka Daša zijevnu i zakloni usta, a zatim desno uho.

— Nije li tu dosadno živjeti? — upita Vera.

— Kako da ti kažem? Plemića je sada nestalo, ne žive ovdje, ali zato su uokolo posagradili tvornice, dušice, i ima tu tih inženjera, doktora, vlasnika rudnika — sva sila! Naravno, ima priredaba, koncerata, ali najviše se karta! Dolaze i k nama! Posjećuje nas doktor Neščapov iz tvornice, tako je lijep, interesantan! Zaljubio se u tvoju fotografiju. Ja sam već i odlučila. Eto, mislim, to je Veročkina sudbina. Mlad je, lijep, ima imutka, jednom riječju, prilika. Ali i ti si mi nekakva nevjesta! Iz dobre si porodice, imanje nam je zaduženo, ali — što se može? — zato je uređeno, nije zapušteno; i ja tu imam dio, ali će sve ostati tebi; ja sam tvoja poslušna ropkinja. I moj pokojni brat, tvoj tatica, ostavio je petnaest tisuća... No, dosta, vidim, da ti se oči sklapaju. Spavaj, dijete!

Drugi je dan Vera dugo šetala oko kuće. Park je bio star, ružan, bez aleja, nezgodno postavljen, na nagibu, i posve zapušten: očito su ga smatrali suvišnim u gospodarstvu. Bilo je mnogo zmija. Pupavci su letjeli ispod drveća i kliktali »U-tu-tut!« takvim glasom, kao da su željeli podsjetiti na nešto. Dolje je tekla rijeka, obrasla visokom trskom, a preko rijeke, jedno pola vrste od obale — selo. Iz parka je Vera

pošla u polje. Gledajući u daljinu, misleći o svome novom životu u rodnom gnijezdu, ona je neprestano htjela da pronikne, što je očekuje u njemu. Taj prostor, taj lijepi mir stepe govorili su joj, da je sreća blizu i da je možda već tu. Ustvari, tisuće ljudi bi reklo: tâ sreća je biti mlad, zdrav, naobražen i živjeti na vlastitom imanju! I u isto ju je vrijeme beskonačna ravnica, jednolika, bez žive duše, plašila, i u trenucima joj je bilo jasno, da će to spokojno zeleno čudovište progutati njezin život, pretvoriti ga u ništa. Ona je mlada, elegantna, voli život; završila je institut, naučila govoriti tri jezika, mnogo je čitala, putovala je s ocem, no zar je sve to činila samo zato, da se na kraju krajeva nastani na pustom imanju u stepi i iz dana u dan, od besposlice, šeta iz parka u polje, iz polja u park, a zatim sjedi kod kuće i sluša kako djedica teško diše? No, što da se radi? Gdje da se djene? Nikako nije mogla odgovoriti na to i, vraćajući se kući, mislila je, da će teško ovdje biti sretna i da je voziti se sa stanice ovamo kudikamo interesantnije, negoli ovdje živjeti.

Stigao je iz tvornice doktor Neščapov. On je bio liječnik, ali je prije tri godine kupio dio akcija tvornice i postao jedan od vlasnika, te sada medicinu nije smatrao za svoj glavni posao, iako se liječničkom praksom bavio. Izvana je to bio blijedi, stasiti brinet u bijelom prsluku, no shvatiti što je nosio u duši i glavi, bijaše teško. Pozdravljajući, on poljubi tetki Daši ruku, a zatim je neprestano poskakivao da pruži stolac ili ustupi mjesto. Cijelo vrijeme bio je jako ozbiljan i šutio je, a ako je i počeo govoriti, njegovu prvu rečenicu bilo je zbog nečega nemoguće čuti i razumjeti, iako je govorio pravilno i glasno.

— Svirate li klavir? — upita on Veru i odjednom skoči, jer je ona ispustila rupčić.

Prosjedio je od podneva do ponoći, šuteći, i Veri se uopće nije svidio. Činilo joj se, da je nošenje bijelog prsluka u selu — znak lošega vladanja, a pretjerana uljudnost, manire i blijedo, ozbiljno lice s tamnim obrvama bijahu usiljeni. I činilo joj se, da je neprestano šutio zato, što je vjerojatno bio ograničen. A kad je on otišao, tetka reče veselo:

— No, što kažeš? Je li da je uistinu divan?

II

Tetka Daša se bavila gospodarstvom. Jako utegnuta, zveckajući narukvicama na objema rukama, koračala je sad u kuhinju, sad u smočnicu, sad u staju, sitnim koracima, a leđa su joj podrhtavala. I kada je govorila s upraviteljem ili sa seljacima, uvijek je zbog nečega stavljala cviker. Djedica je neprestano sjedio na istome mjestu i slagao pasijans ili drijemao. Za ručkom i večerom jeo je strašno mnogo. Donosili su mu i današnje i jučerašnje jelo, i hladni pirog, koji je ostao od nedjelje, i slaninu namijenjenu služinčadi, a on je sve jeo s pohlepom, i od svakog ručka ostajao joj je takav dojam, da je kasnije, kad bi vidjela kako tjeraju ovce ili voze iz mlina brašno, uvijek mislila: »To će djedica pojesti!« On je ponajviše šutio, udubljen u jelo ili pasijans, no događalo se, da se za ručkom, pogledavši Veru, raznježi i progovori meko:

— Jedina moja unučice! Veročka!

I suze bi mu zablistale u očima. Ili bi mu odjednom lice porumenjelo, vrat se naduo, i on bi zlobno pogledao poslugu te pitao, lupajući štapom:

— Zašto niste poslužili hrena?

Zimi je živio potpuno nepokretnim životom, ljeti je pak katkada išao u polje da pogleda ječam i travu, i, vrativši se, govorio, da je bez njega svagdje nered, te uzmahivao palicom.

— Djedica je neraspoložen — šaptala bi tetka Daša. — No, ali sada to nije ništa, a prije ne dao bog: »Dvadeset i pet vrućih! Šibe!«

Tetka se tužila, da su se svi ulijenili, nitko ništa ne radi i da imanje ne nosi nikakva prihoda. Ustvari, nikakva seoskoga gospodarstva nije bilo. Orali su i sijali malo, samo od navike, i u bîti ništa nisu radili, nego su besposličarili. Međutim, cio su dan hodali, zbrajali, galamili. Jurnjava po kući počnjala je u pet sati ujutro i neprestano se čulo »daj«, »donesi«, »otrči«, te je posluga obično svake večeri već bila smalaksala. Tetka je svake nedjelje mijenjala kuharice i sobarice. Ili ih je otpuštala zbog nemorala, ili su same odlazile, govoreći, da su se izmučile. Iz njihova sela nitko nije išao služiti, pa su morali unajmljivati iz okolice. Od njihovih ljudi bila je samo djevojka Aljona. Ona nije odlazila zato, što se njezinom plaćom prehranjivala kod kuće cijela poro-

dica — starci i djeca. Ta Aljona, majušna, blijeda, priglupa, cio dan je spremala sobe, posluživala za stolom, ložila peći, šivala i prala, ali se uvijek činilo, kao da hoda besposleno, lupa cipelama i samo smeta u kući. Od straha da je ne otpuste i pošalju kući, ona je često ispuštala i razbijala posuđe, pa su joj to odbijali od plaće, a zatim bi njezina majka i bakica dolazile i klanjale se do zemlje tetki Daši.

Jednom tjedno, a katkada i češće, dolazili su gosti. Tetka je ulazila Veri u sobu i govorila:

— Posjedi malo s gostima, jer će pomisliti, da si ohola.

Vera je odlazila gostima i igrala s njima dugo vint ili svirala klavir, a gosti su plesali. Tetka, vesela, usopljena od plesa, prilazila bi joj i šaputala:

— Budi ljubaznija s Marjom Nikiforovnom.

6. prosinca, na Nikolje, stiglo je odjedamput mnogo gostiju, tridesetak ljudi. Igrali su vint do kasno u noć i mnogi su ostali prenoćiti. Ujutro su opet sjeli uz karte. Zatim su ručali, a kad je Vera poslije ručka otišla u svoju sobu da se odmori od razgovora i duhanskog dima, i ondje je zatekla goste, te umalo što nije zaplakala od očaja. I kad su se uveče svi stali spremati kući, ona, od radosti što konačno odlaze, reče:

— Ostanite još malo!

Gosti su je umarali i smetali joj, a u isto vrijeme — to se događalo gotovo svaki dan — čim se počinjalo mračiti, nju je već nešto vuklo iz kuće, te bi odlazila bilo kamo u goste, u tvornicu ili susjedima plemićima, i ondje bi plesala, kartala, igrala fantova, večerala...

Mladi ljudi, koji su služili u tvornicama i rudnicima, katkada su vrlo lijepo pjevali maloruske pjesme. Postajalo je tužno, kad su oni pjevali. Ili bi se svi skupili u jednu sobu i ondje u tami govorili o rudnicima, o blagu skrivenom nekad davno u stepi, o Saur-Mogili... U vrijeme razgovora događalo se, da se odjednom začuje: »Upo-moo-o-ć!« To je prolazio pijanac ili su nekoga robili u susjedstvu kod rudnika. Ili bi u pećima zavijao vjetar, udarali kapci na prozorima, zatim, malo kasnije, čula se uzbuđena zvonjava na crkvi. To je počinjala mećava.

Na svim večerama, piknicima i ručkovima uvijek je najzanimljivija žena bila tetka Daša, a najzanimljiviji muškarac

doktor Neščapov. U tvornicama i na imanjima čitali su vrlo malo, svirali su samo marševe i polke, i mladež se uvijek vatreno prepirala o onome, što nije shvaćala, a to je ispadalo grubo. Svađali bi se vatreno i glasno, ali, začudo, nigdje Vera nije susrela tako ravnodušne i bezbrižne ljude, kao ovdje. Činilo se, kao da oni nemaju ni domovine, ni religije, ni društvenih interesa. Kada su govorili o književnosti ili rješavali neko zakučasto pitanje, po Neščapovljevu licu se vidjelo, da ga to nimalo ne zanima i da već davno, vrlo davno, nije ništa čitao i da ne želi čitati. On, ozbiljan, bezizražajan, upravo kao loše naslikan portret, vječno u bijelom prsluku, kao i prije je šutio i bio neshvatljiv. Ali su gospođe i gospođice pronalazile, da je on zanimljiv, i ushićavale se njegovim kretnjama te zavidjele Veri, koja mu se očito veoma sviđala. A Vera je svaki put odlazila kući neraspoložena i davala sebi riječ, da će ostati sjediti kod kuće. Ali prošao bi dan, nastala večer, a ona je ponovo žurila u tvornicu. I tako se to ponavljalo gotovo cijele zime.

Naručivala je knjige i časopise te čitala u svojoj sobi. Čitala je i noću, ležeći u postelji. Kada je sat u hodniku izbijao dva ili tri sata i kad su je od čitanja počinjale boljeti sljepočice, sjedala je u krevetu i razmišljala. Što da se radi? Gdje da se djene? Prokleto, nesnosno pitanje, na koje odavno već ima mnogo odgovora, a ustvari nema ni jednog.

O, kako to mora biti plemenito, sveto, slikovito — služiti narodu, olakšavati njegove muke, prosvjećivati ga. Ali ona, Vera, ne poznaje narod. I kako da mu priđe? On joj je tuđ, nezanimljiv, ona ne podnosi teški zadah izbi, svađe u krčmi, neopranu djecu, ženske razgovore o bolestima. Da ide po snježnim nanosima, zebe, zatim sjedi u zagušljivoj sobici, uči djecu koju ne voli — ne, radije umrijeti! I da uči seljačku djecu u isto vrijeme, dok tetka Daša prima prihod od krčmara i globi seljake — kakva bi to bila komedija! Koliko razgovora o školama, seoskim bibliotekama, o sveopćem školovanju, no kad svi ti poznati inženjeri, tvorničari i dame ne bi govorili bez licemjerja, nego uistinu vjerovali, da je prosvjećivanje potrebno, oni ne bi plaćali učitelje 15 rubalja mjesečno, kao sada, i ne bi ih morili glađu. I škole, i razgovori o neznanju — to je samo radi toga, da se zagluši savjest, jer je sramota

imati pet ili deset tisuća desetina zemlje i biti ravnodušan prema narodu. Eto, o doktoru Neščapovu dame pričaju, da je dobar, sagradio je uz tvornicu školu. Da, školu je sagradio od starog tvorničkog kamena, za osam stotina rubalja, i pri posveti škole pjevali su mu »Mnogaja ljeta«, a eto, on svoje akcije ne će odstupiti i ne pada mu na pamet, da su seljaci isto tako ljudi, kao i on, i da također treba da idu na sveučilište, a ne samo da uče u ovim jadnim školama.

I Vera je ljuta na sebe i na sve njih. Opet hvata knjigu i želi da čita, ali malo kasnije opet ustaje i razmišlja. Da postane liječnica? Ali za to je potrebno da položi ispit iz latinskog jezika, a usto, ona osjeća nesavladivo gađenje prema leševima i bolestima. Dobro bi bilo postati mehaničar, sudac, kapetan broda, učenjak, raditi nešto takvo, na što bi se trošile sve snage, fizičke i duševne, da se umori i zatim noću čvrsto spava. Trebalo bi da svoj život posveti nečemu takvom, da postane zanimljiv čovjek, da se sviđa zanimljivim ljudima, da voli, ima svoju vlastitu porodicu ... Ali, što da radi? Kako da počne?

Jedne nedjelje o velikom postu uđe k njoj tetka rano ujutro da uzme suncobran. Vera je sjedila u krevetu, obuhvativši glavu rukama, i razmišljala.

— Trebalo bi, dušice, da ideš u crkvu — reče tetka — jer će ljudi pomisliti, da si nevjernica.

Vera ne odgovori ništa.

— Vidim ja, tebi je dosadno jadnice, — reče tetka, spuštajući se na koljena do njezina kreveta. Ona je obožavala Veru. — Priznaj: dosadno ti je?

— Jako!

— Ljepotice, kraljice moja, ja sam tvoja poslušna ropkinja, ja ti želim samo dobro i sreću ... Reci, zašto ne želiš poći za Neščapova? Koga još čekaš, djetešce? Oprosti, mila, ne može se tako izabirati, mi nismo kneževi ... Vrijeme prolazi, tebi nije sedamnest godina ... Ne shvaćam! On te voli kuje te u zvijezde!

— Ah, gospode — reče Vera mučno — a odakle ja to znam? On šuti, nikad ne govori ni riječi.

— On se plaši, dušice, da ga ti najednom ne odbiješ!

I kad je zatim tetka izašla, Vera je stajala nasred sobe, ne znajući, da li da se obuče ili da opet legne. Mrska joj je postelja, a pogledaš li kroz prozor, vidiš golo drveće, prljavi snijeg, mrske čavke, svinje, koje će izjesti djedica...

»Ustvari«, pomisli ona, »čini se, da se treba udati!«

III

Dva je dana tetka hodala zaplakana, jako napudrana lica i za ručkom je neprestano uzdisala i pogledavala u ikonu. I nije se moglo shvatiti, što ju je snašlo. No eto, ona se odluči, uđe Veri u sobu i odlučno reče:

— Stvar je u tome, djetašce, da treba uplatiti u banku kamate, a zakupnik ne plaća. Dopusti da platimo od 15 tisuća, što ti ih je ostavio tatica.

Zatim je cio dan tetica u voćnjaku kuhala slatko od višanja. Aljona, lica crvena od vrućine, jurila je sad u voćnjak, sad u kuću, sad u podrum. Kad je tetka, veoma ozbiljna u licu, kao da vrši obred, kuhala slatko, njezini kratki rukavi dopuštali su da se vide malene, čvrste, despotske ruke, i kada je neprestano jurila posluga, bučeći oko tog slatkog, koje ona ne će jesti, u kući se uvijek osjećala neka nelagodnost...

U voćnjaku je mirisalo na kuhane višnje. Već je zašlo sunce, kuhanje su odnijeli, ali u zraku je još uvijek lebdio taj ugodni, slatkasti miris. Vera je sjedila na klupi i gledala kako novi radnik, mladi vojnik prolaznik, prema njezinoj zapovijedi pravi stazice. On je lopatom sjekao busenje i bacao ga u kolica.

— Gdje si služio? — upita ga Vera.

— U Berđansku.

— A kamo ideš sada? Kući?

— Ne — odgovori radnik. — Ja nemam kuće.

— A gdje si se rodio i odrastao?

— U Orlovskoj guberniji. Do vojske sam živio kod majke, u poočimovoj kući. Majka je bila — gospodarica, cijenili su je, i ja sam se uz nju hranio. A u vojsci sam primio pismo:

umrla majka ... I sada mi se nekako i ne ide kući. Nije mi rođeni otac, pa mi je, naravno, i kuća tuđa.

— A rođeni otac ti je umro?

— Ne znam, ja sam nezakoniti sin.

U taj se čas na prozoru pokaza tetka i reče:

— Il ne faut pas parler aux gens[1] ... Idi, dragi, u kuhinju — obrati se ona vojniku. — Tamo ćeš ispričati.

A zatim, kao jučer i uvijek, večera, čitanje, besana noć i beskrajne misli uvijek o istome. U tri sata je izašlo sunce, Aljona je već hodala po hodniku, a Vera još uvijek nije spavala, nego se trudila da čita. Začula se škripa kolica: to je novi radnik došao u vrt ... Vera je sjela uz otvoren prozor s knjigom, drijemala i gledala kako je vojnik za nju pravio stazice, i to ju je zabavljalo. Stazice su ravne kao remen, uglađene, i milo je zamisliti, kakve će biti, kad ih pospu žutim pijeskom.

Vidjelo se, kako je poslije pet sati iz kuće izašla tetka u ružičastom ogrtaču s papilotama u kosi. Postajala je na trijemu tri, četiri minute šutke, a zatim je rekla vojniku:

— Uzmi svoj pasoš i idi s bogom. Ne mogu u svojoj kući držati nezakonite ljude.

Veri se u prsima poput kamena pokrenu težak, neugodan osjećaj. Ona je negodovala, mrzila tetku. Tetka joj je dodijala do tuge, do odvratnosti ... Ali što da radi? Da opovrgne njezinu riječ? Da joj izgovori grubosti? Kakva korist od toga? Pretpostavimo, da se bori s njom, da se ukloni, učini bespomoćnom, da učini tako, da djedica ne zamahuje štapom, no — kakva korist od toga? ... To je isto, kao da u stepi, kojoj nema kraja, ubiješ miša ili zmiju. Golemi prostori, duge zime, jednolikost i dosada života stvaraju spoznaju o bespomoćnosti. Stanje se čini beznadno, i čovjek ne želi da išta radi — sve je beskorisno.

Uđe Aljona i, duboko se poklonivši Veri, poče iznositi naslonjače, da ih ispraši.

— Baš si našla vrijeme kad ćeš spremiti! — reče mrsko Vera. — Van odavle!

---

[1] Ne pristoji se razgovarati s poslugom (franc.)

Aljona se zaprepasti i od straha nije mogla shvatiti, što žele od nje, te stade brzo raspremati komodu.

— Van odavle, velim ti! — kriknu Vera, ledeći se. Nikada prije nije proživljavala takav mučan osjećaj. — Izađi! Aljona kriknu nekako čudno, poput ptice, i ispusti na sag zlatni sat.

— Van odavle! — kriknu Vera tuđim glasom, poskakujući i drhteći cijelim tijelom. — Tjerajte je van, izmučila me je! — nastavi ona, žurno idući za Aljonom po hodniku i lupkajući nogama. — Van! Šibe! Udrite je!

I zatim se odjednom osvijesti, te naglo, onakva kakva je bila, nepočešljana, neumivena, u kućnoj haljini i papučama, jurnu iz kuće. Dotrčala je do poznate jaruge i sakrila se ondje u trnjaku, da nikoga ne vidi i da nju ne opaze. Ležeći ondje na travi nepomično, nije plakala, niti se zgražala, nego je, gledajući netremice nebo, hladno i trijezno razmišljala, da se dogodilo nešto, što ne će zaboraviti i oprostiti sebi do kraja života.

»Ne, dosta je, dosta!« mislila je. »Vrijeme je da dođem k sebi, jer inače tome ne će biti kraja ... Dosta je!«

U podne prođe jarugom na imanje doktor Neščapov. Ona ga ugleda i hitro odluči, da će započeti novi život, prisilit će se da ga započne, i ta je odluka umiri. I, prateći očima stasitu pojavu doktorovu, ona reče, kao da želi umekšati okrutnost svoje odluke:

— On je divan ... Već ćemo nekako živjeti!

Vratila se kući. Kad se oblačila, u sobu uđe tetka Daša i reče:

— Aljona te je razljutila, dušice, ja sam je poslala kući u selo. Mati ju je pošteno istukla i došla ovamo, plakala je ...

— Teta — brzo govori Vera — udat ću se za doktora Neščapova. Samo porazgovarajte s njim vi sami ... ja ne mogu ...

I opet je otišla u polje. Hodajući kud je noge nose, odlučila je, da će se, kad se uda, baviti gospodarstvom, liječenjem, učenjem, da će činiti sve, što čine ostale žene njezina kruga. A to trajno nezadovoljstvo sobom i ljudima, taj niz grubih pogrešaka, koje poput planine iskrsavaju pred tobom čim se osvrneš na prošlost, ona će smatrati svojim pravim živo-

tom, koji joj je suđen, i ne će čekati bolji... Ta boljega i ne će biti! Predivna priroda, snovi, muzika govore jedno, a stvarni život drugo! Očito je, da sreća i istina postoje negdje izvan života... Ne treba živjeti, treba se stopiti u jedno s tom raskošnom stepom, beskrajnom i ravnodušnom kao vječnost, s njezinim cvijećem, humcima i daljinom, i onda će biti dobro...

Nakon mjesec dana Vera je već živjela u tvornici.

NA TALJIGAMA

U osam i po krenuše iz grada.

Cesta bijaše suha, predivno travanjsko sunce jako je grijalo, ali u jarcima i šumama još je ležao snijeg. Zima, zla, mračna, duga, vladala je još nedavno, proljeće je došlo odjednom, ali za Marju Vasiljevnu, koja je sada sjedila u kolicama, ne bijaše ništa novo i zanimljivo ni ta toplina, ni te hladne prozirne šume, ogrijane daškom proljeća, ni ta crna jata, koja su letjela nad poljem iznad golemih bara, što su nalikovale na jezera, niti to nebo, divno, beskrajno, kamo bi, čini se, otišla tako rado. Eto, već je trinaest godina kako je ona učiteljica, i ne ćeš izbrojiti koliko je puta svih tih godina putovala u grad po plaću. I bilo proljeće kao sada, bilo jesenje veče s kišom, bila zima — njoj bijaše svejedno, i uvijek je željela jedno te isto: da što prije stigne.

Imala je takav osjećaj, kao da je već odavno živjela u tim krajevima, stotinjak godina, i činilo joj se, da na cijelom svome putu od grada do škole poznaje svaki kamen, svako drvo. Ovdje je bila njezina prošlost, njezina sadašnjost. I druge budućnosti ona sebi nije mogla zamisliti, osim škole, puta u grad i natrag, i opet škole, i opet puta...

O toj prošlosti, koja se dogodila prije njezina učiteljovanja, ona je bila već zaboravila da misli — i gotovo je sve zaboravila. Nekada je imala oca i majku. Živjeli su u Moskvi kod Krasnih vrata, u velikom stanu, ali od cijelog toga života zapamtila je nešto žalosno i nejasno poput sna. Otac joj je umro, kad joj je bilo deset godina, zatim je ubrzo umrla i majka. Imala je brata oficira, u početku su se dopisivali, zatim je brat prestao odgovarati na pisma, odvikao se. Od prijašnjih stvari sačuvala je samo fotografiju majke, ali je

ona od vlage u školi potamnjela, i sada se nije vidjelo ništa osim kose i obrva.

Kada su se odvezli tri, četiri vrste, starac Semjon, koji je upravljao konjima okrenu se i reče:

— A u gradu su jednoga činovnika uhapsili. Odveli ga. Kako se govori, čini se, da je on u Moskvi s Nijemcima ubio načelnika Aleksejeva.

— Tko ti je to rekao?

— U krčmi Ivana Jonova čitali su u novinama.

I opet zadugo zašutješe. Marja Vasiljevna je mislila o svojoj školi, o tome, da je uskoro ispit i kako će predstaviti četiri dječaka i jednu djevojčicu. I odjednom, dok je mislila o ispitima, prestigne je plemić Hanov u četvoropregu, onaj isti, koji je prošle godine pregledao njezinu školu. Došavši do njenih kola, on je prepozna i pozdravi je.

— Zdravstvujte! — reče on. — Izvolite li ići kući?

Taj Hanov, muškarac od četrdesetak godina, nabrana lica i troma izraza, već je zamjetno počeo starjeti, ali još uvijek bio lijep i sviđao se ženama. Živio je na svome velikom imanju sam, nigdje nije služio, i o njemu su govorili, da kod kuće ništa ne radi, nego samo hoda iz kuta u kut i zviždukа. Ili bi igrao šah sa svojim starim lakejem. O njemu su također govorili, da je mnogo pio. I doista prošle godine na ispitu čak su i papiri, što ih je bio donio sa sobom, mirisali na parfeme i vino. Tada je na sebi imao sve najnovije, i Marji Vasiljevnoj se veoma sviđao, te se, sjedeći s njim usporedo, neprestano zbunjivala.

Navikla je, da kod sebe vidi hladne, razumne inspektore, a ovaj nije pamtio nijedne molitve i nije znao, što da pita, a bio je neobično uljudan i delikatan, te je davao same petice.

— A ja se vozim k Bakvistu! — nastavi on, obraćajući se Marji Vasiljevnoj. — Ali vele, da ga nema kod kuće?

Sa ceste skrenuše na usječeni put: Hanov naprijed, Semjon za njim. Četvoropreg je putem vozio korakom, mučno izvlačeći iz blata teški ekipaž. Semjon je lavirao, obilazeći put sad po humku, sad po livadi, često skačući s kola i pomažući konjima. Marja Vasiljevna je neprestano mislila o školi, o tome, kakav zadatak će biti na ispitu — težak ili lagan. I bilo joj je mrsko pri sjećanju na zemsku upravu, u kojoj

jučer nije našla nikoga. Kakav nered! Eto, već je dvije godine kako ona moli, da otpuste podvornika, koji ništa ne radi, govori joj grubosti i tuče učenike, ali je nitko ne sluša. Predsjednika je teško zateći u upravi, a ako ga i zatekneš, onda sa suzama u očima govori, da nema vremena. Inspektor dolazi u školu jedamput u tri godine i ne razumije se u posao, jer je prije služio u trošarini, a mjesto inspektora dobio je protekcijom, učiteljski savjet sastaje se vrlo rijetko, a i nepoznato je, gdje se sastaje. Skrbnik škole je seljak — jedva pismen, vlasnik kožarnice, neznalica, grubijan i veliki prijatelj podvornika — i bog zna, kome se treba obraćati žalbama i molbama...

»On je, zapravo, lijep«, pomisli ona, pogledavši Hanova.

A cesta je sve gora i gora... Zađoše u šumu. Ovdje nemaš kuda skretati, tragovi su kola duboki, te u njima teče i žubori voda. I bodljikaste grane bodu u lice.

— Kakav put! — reče Hanov i nasmija se.

Učiteljica ga pogleda i ne shvati: zašto taj čudak ovdje živi? Što mu mogu dati ovdje u ovoj pustoši, u blatu, u dosadi, njegovi novci, zanimljiva vanjština, profinjen odgoj? On nema nikakve koristi od života te baš kao i Semjon ide korakom po mrsku putu i osjeća iste neudobnosti. Zašto živi ovdje, ako može živjeti u Petrogradu, u inozemstvu? I činilo se: što bi stajalo njega bogata čovjeka, da od toga lošeg puta načini lijep, da se tako ne muči i ne gleda taj očaj, koji se ocrtava na licu Semjona i kočijaša. Ali on se samo smije, i očito mu je svejedno, bolji život nije mu potreban. On je dobar, mek, naivan, ne shvaća taj grubi život, ne poznaje ga, baš kao što nije znao ni molitve na ispitu. Daruje školi samo globuse i iskreno se smatra korisnim čovjekom i važnim faktorom u narodnom obrazovanju. A kome tu treba njegovih globusa?

— Drž' se, Vasiljevno! — reče Semjon.

Kola se silno iskrenuše — sad će na pasti, na noge Marje Vasiljevne navali se nešto teško — to su njezine kupovine. Oštar uspon uzbrdo, po ilovači i tu u vijugavim jarcima šumno teku potoci, voda upravo kao da je izgrizla put — kako li je tuda se voziti! Konji hripe. Hanov je izašao iz kola i ide uz rub puta u svome dugome kaputu. Vruće mu je.

— Kakav put! — reče on opet i nasmija se. — Tako ćeš brzo slomiti ekipaž.

— A tko vam veli da se vozite po takvom vremenu! — reče Semjon grubo. — Mogli ste sjediti kod kuće.

— Kod kuće je, djedice, dosadno. Ne volim sjediti kod kuće.

Uza staroga Semjona on se činio stasit, vitak, ali je u hodu imao nešto takvo, jedva zamjetno, što je odavalo u njemu čovjeka otrovana, slaba, blizu opasnosti.

U šumi odjednom kao da zamirisa po vinu. Marji Vasiljevnoj posta strašno i požali toga čovjeka, koji stradava tko zna zbog čega i zašto, te pomisli: kad bi ona bila njegova žena ili sestra, čini se da bi cio svoj život posvetila tome, da ga čuva od opasnosti. Da bude žena? Život je sastavljen tako, da, eto, on živi na svome velikom imanju sâm, ona živi u zabitnom selu sama, ali zbog nečega čak i misao, da bi on i ona mogli biti bliski i jednaki, čini se nemoguća, ružna. Ustvari, cio je život tako uređen i ljudski su se odnosi tako neshvatljivo komplicirali, da ti postaje gorko i srce zadrhti, kada na to pomisliš.

»I neshvatljivo je«, mislila je ona, »zašto tu ljepotu, tu ljubaznost, te žalosne, drage oči bog daje slabim, nesretnim, beskorisnim ljudima, i zašto se oni tako sviđaju.«

— Ovdje mi moramo krenuti desno — reče Hanov, sjedajući u kočiju. — Zbogom! Sve najbolje!

I ona je opet mislila o svojim učenicima, o ispitu, podvorniku, o učiteljskom savjetu. I kad je vjetar donosio s desne strane šum kočije, koja se udaljavala, te su joj se misli miješale s drugima. Prohtjelo joj se da misli o lijepim očima, o ljubavi, o takvoj sreći, kakvu nikada ne će doživjeti...

Da bude žena? Ujutro je hladno, nema tko ložiti peći, podvornik je nekamo otišao; učenici su stigli, čim se razdanilo, unijeli snijeg, blato i — galamu. Sve je tako neudobno, skučeno. Stan se sastoji od jedne sobice, u kojoj je i kuhinja. Nakon obuke svaki je dan boli glava, nakon ručka probada je u prsima. Treba da sakupi od učenika novac za drva, za podvornika, da ga preda skrbniku i da zatim moli toga sitnog, naglog seljaka, da radi boga nabavi drva. A noću sanja školu, seljake, snježne nanose. I od takvoga je života ostarjela, ogrubjela, postala isukana, nespretna, kao da su je odlili od olova,

i svega se boji, a u nazočnosti člana uprave ili skrbnika škole ustaje, ne usuđuje se da sjedne, i kada o nekome od njih govori, izražava se s poštovanjem: »oni«. I nikomu se ne sviđa, i život joj prolazi dosadno, bez maženja, bez prijateljske sućuti, bez zanimljivih znanaca. Kako bi to bilo strašno u njezinu položaju, kada bi se zaljubila!

— Drž' se, Vasiljevno!

Opet nagli uspon na brijeg...

U učiteljice je pošla od bijede, ne osjećajući nikakve simpatije za taj poziv, i nikada nije razmišljala o pozivu, o koristi prosvjećivanja. Uvijek joj se činilo, da najglavnije u njezinu poslu nisu učenici niti prosvjeta, nego ispiti. I deder tu nađi vremena da misliš o pozivu, o koristi prosvjete? Učitelji, siromašni liječnici i ranarnici uz golem posao nemaju čak ni utjehe da misle, kako služe ideji, narodu, jer im je glava uvijek puna misli o korici kruha, o drvima, lošim cestama, bolestima. Život je težak, nezanimljiv, i dugo ga mogu ispaštati samo šutljivi teretni konji, poput ove Marje Vasiljevne; oni pak živahni, uzbudljivi, puni dojmova, koji su govorili o svome pozivu, o služenju ideji, ubrzo se umore i napuste posao.

Semjon je gledao da vozi po sušem i bližem putu, ponegdje livadom, ponegdje humcima, ali sad negdje seljaci ne puštaju, sad je to popova zemlja i ne smije se voziti, sad je tu komadić, koji je Ivan Jonov kupio od gospodara i opkopao ga jarkom. Neprestano su okretali natrag.

Stigli su u Nižnje Gorodišče. Na prljavoj zemlji oko krčme, ispod koje se još vidio snijeg, stajala su kola: vozili su velike bačve s modrom galicom. U krčmi je bilo mnogo svijeta, sve sami kočijaši, i mirisalo je na votku, duhan i ovčetinu. Glasno su razgovarali, lupali vratima. Iza zida, u dućanu, ne prestajući ni časa, netko je svirao harmoniku. Marja Vasiljevna je sjedila i pila čaj, a za susjednim stolom su seljaci, ugrijani čajem i zaparom koja vladaše u krčmi, pili votku i pivo.

— Čuj, Kuzma! — čuli su se razulareni glasovi. — Što je to tamo? Blagoslovi gospode! Ivane Dementjiču, ja to tebi mogu! Boga ti, pogledaj!

Seljak malena rasta, crne bradice, pjegav, već odavno pijan, odjednom se nečemu začudi i ružno opsova.

— Što psuješ tamo, ej ti? — ljutito zagalami Semjon, koji je sjedio daleko sa strane. — Zar ne vidiš, da je tu gospođica?

— Gospođica... — reče drsko netko u drugom kutu.

— Vrana svinjska!

— Mi ništa... — zbuni se maleni seljak. — Oprostite. Mi, čini se, pijemo za svoj novac, a gospođica za svoj... Zdravstvujte!

— Zdravo! — odgovori učiteljica.

— I s poštovanjem vam zahvaljujem.

Marja Vasiljevna je pila čaj sa zadovoljstvom, te je i sama pocrvenjela kao seljaci, i mislila opet o drvima, o podvorniku...

— Počekaj, bogamu! — čulo se od susjednog stola. — Učiteljica iz Vjazovja... poznajem je. Dobra gospođica!

— Čestita!

Vrata su neprestano lupala, jedni su izlazili, drugi ulazili. Marja Vasiljevna je sjedila i razmišljala još uvijek o istom, a harmonika iza zida neprestano je svirala i svirala. Na podu su se valjale sunčane mrlje, zatim su prešle na tezgu, pa na zid, a onda posve nestale. Znači, sunce je već pokazivalo podne. Seljaci za susjednim stolom počeše se spremati na put. Maleni seljak, lako se ljuljajući, priđe Marji Vasiljevnoj i pruži joj ruku. Ugledavši se u njega, i drugi joj pružiše ruku na rastanku te izađoše jedan za drugim, i vrata zacijukaše u šarkama i lupiše devet puta.

— Vasiljevno, spremaj se! — poviknu Semjon.

Pođoše. I opet neprestano korakom.

— Nedavno su tu školu gradili, u ovom Nižnjem Gorodišču — reče Semjon, okrećući se. — Eh, što bijaše sramote!

— A što?

— Čini se, da je predsjednik strpao sebi u džep tisuću, skrbnik također tisuću, a učitelj pet stotina.

— Tā cijela škola stoji tisuću! Djede, nije lijepo klevetati ljude. Sve je to izmišljotina!

— Ja ne znam. Što pričaju ljudi, to i ja govorim.

Ali bijaše jasno, da Semjon ne vjeruje učiteljici. Seljaci njoj nisu vjerovali. Oni su uvijek mislili, da ona prima preveliku plaću — dvadeset i jedan rubalj mjesečno (bilo bi dovoljno i pet) i da od onih novaca, što ih je sakupljala od

djece za drva i za podvornika, velik dio ostavlja sebi. Skrbnik je mislio isto što i svi seljaci, pa je sam ponešto ustezao na račun drva, a za svoje skrbništvo naplaćivao je sebi od seljaka tajom od uprave.

Konačno, hvala bogu, izađoše iz šume, i sada je do Vjazovja bilo ravno polje. A nije više ni ostalo mnogo puta: prijeći rijeku, zatim željezničku prugu, i onda si već u Vjazovju.

— Tâ kuda to voziš? — zapita Marja Vasiljevna Semjona.— Vozi putem ravno na most!

— Zašto? I ovdje ćemo prijeći. Plićak je, nije duboko.

— Pazi da nam se konji utope!

— Šta?

— Eto, i Hanov je pošao preko mosta — reče Marja Vasiljevna, ugledavši daleko udesno kočiju. — Čini se, da se to on vozi?

— On je. Vjerojatno nije zatekao Bakvista. Eh, što je glupan, gospode pomiluj, onamo pošao... i zašto, odavle je za čitave tri vrste bliže.

Dođoše do rijeke. Ljeti je to bila riječica, koja se lako prelazila po plićaku i koja bi u kolovozu obično presušila, ali sada, nakon poplave to je bila rijeka od šest, sedam sežanja u širini, brza, mutna i hladna; na obali i u vodi vidjeli su se svježi tragovi kola — znači, ovuda se prolazilo.

— Naprijed! — viknu Semjon ljutito i s naporom, snažno vukući vođice i uzmahujući laktovima kao ptica krilima. — Naprijed!

Konji uđoše u vodu do trbuha i zaustaviše se, ali odmah pođoše dalje, naprežući snage, i Marja Vasiljevna u nogama osjeti oštru hladnoću.

— Naprijed! — poviknu i ona, podižući se. — Naprijed!

Uzađoše na obalu.

— Eh, kakvo li je, baš to, gospode — mrmljao je Semjon, popravljajući hamove. — Naprosto je prokletstvo s tim zemstvom...

Kaljače i papuče bile su joj pune vode, haljina i bundica i jedan rukav bili su mokri i s njih se cijedila voda. Šećer i brašno bijahu se smočili, a to bijaše najgore od svega. Od očaja Marja Vasiljevna je samo pljeskala rukama i govorila:

— Ah, Semjone, Semjone!... Eh, što si ti...

Na željezničkom prijelazu bila je spuštena brklja: od stanice je išao brzi vlak. Marja Vasiljevna je stajala pred brkljom i čekala da prođe vlak, sva dršćući od hladnoće. Već se vidio Vjazov — i škola sa zelenim krovom, i crkva, na kojoj su plamtjeli križevi, odrazujući večernju svjetlost sunca. I prozori na stanici također su svijetlili, a iz lokomotive je sukljao ružičast dim... I njoj se činilo, da sve dršće od hladnoće.

Eto vlaka; prozori su mu blijeŝtali jarkim svijetlom, kao križevi na crkvi, tako da je bilo teško u njih gledati. Na platformi jednog vagona prvog razreda stajala je neka dama, i Marja Vasiljevna usput pogleda: ista mati! Kakva sličnost! Majka joj je imala takvu istu bujnu kosu, baš takvo čelo, pokret glave. I ona živo, poraznom jasnoćom, prvi put u svih tih trinaest godina zamisli majku, oca, brata, stan u Moskvi, akvarij s ribicama... sve do posljednje sitnice, te začu najednom sviranje klavira, očev glas i osjeti se, kao onda, mladom, lijepom, dotjeranom, u svijetloj, toploj sobi, u krugu obitelji. Osjećaj radosti i sreće odjednom je obuze, te od ushićenja ona sebi stisnu sljepočice dlanovima i povika nježno, molećivo:

— Mama!

I zaplaka, ne znajući ni sama zašto. A u taj je čas upravo prilazio četvoropregom Hanov, i ona je, ugledavši ga, zamislila sreću, kakve nikada nije bilo, i smiješila se, klimajući mu glavom, kao njemu ravna i bliska, i činilo joj se, da i na nebu i svuda na prozorima, na drveću svijetli njezina sreća, njezin trijumf. Da, njoj nikada nisu umrli otac i mati, ona nikada nije bila učiteljica, to je bio dugi, teški, čudni san, a sada se ona probudila...

— Vasiljevno sjedi!

I odjednom sve iščeznu. Brklja se polako dizala. Marja Vasiljevna, dršćući, kočeći se od hladnoće, sjede na kola. Četvoropreg prijeđe preko pruge, za njim Semjon sa kolima. Čuvar na prijelazu skine kapu.

— A evo i Vjazovja. Stigli smo.

BILJEŠKE

Prestavši godine 1887. surađivati u humorističkim časopisima, Čehov je u svojim pismima kasnije pokazivao želju, da se vrati pisanju kratkih pripovijedaka. Godine 1888., u pismu A. S. Suvorinu, pisao je: »Za neko vrijeme ostavljam pisanje krupnijih stvari i opet se prihvaćam sitnijih. Dosadilo mi je.« Tako je i u kasnijem razdoblju Čehovljeva književnog stvaranja nastalo nekoliko kraćih novela, koje se, uz njegove opširnije pripovijesti, nalaze u ovoj knjizi.

ODLOMAK (Otryvok)
Štampan je u časopisu »Oskolki«. br. 16, 18. IV. 1892. sa potpisom: Čovjek bez slezene.

POVIJEST JEDNOG TRGOVAČKOG PODUZEĆA (Istorija odnogo torgovogo predprijatija).
Također štampano u časopisu »Oskolki«, br. 18, 2. V. 1892. godine s potpisom: Gavran.

IZ BILJEŽNICE STAROGA PENZIONIRANOGA PEDAGOGA (Iz zapis. knižki otstav. st. ped.)
Štampano u časopisu »Oskolki«, br 21., 23. svibnja 1892. sa potpisom: Čovjek bez slezene.

RIBLJA LJUBAV (Ryb'ja ljubov')
Štampano u časopisu »Oskolki«, br. 24, 13. lipnja 1892. Potpis: Čovjek bez slezene.

CVRČAK (Poprygunja)
Prvotno štampano u časopisu »Sjever«, br. 1, 5. I. 1892. god. s potpisom: Anton Čehov. Uključeno u knjigu »Novele i pripovijetke«, Moskva, 1894. Nakon ispravaka Čehov je novelu uvrstio u VIII. knjigu svojega izdanja Sabranih djela, 1901. god.

POSLIJE KAZALIŠTA (Posle teatra)
Prvi put štampano u »Petrogradskim novinama«, br. 94, 7. IV. 1892. s naslovom »Radost« i potpisom: Anton Čehov. S novim naslovom uključeno u II. knjigu autorovih Sabranih djela (1900. god.).

STRAH (Strah)
Prvotno štampano u novinama »Novo vrijeme«, br. 6045, 25. XII. 1892. s potpisom: Anton Čehov. Gotovo bez promjena uključeno

u zbirku »Paviljon br. 6«, Petrograd 1893., i u kasnija izdanja te knjige. S manjim promjenama uvršteno u VI. knjigu autorova izdanja Sabranih djela.

PRIČA NEPOZNATA ČOVJEKA (Rasskaz neizvestnogo čeloveka)
Najprije štampano u časopisu »Ruska misao«, br. 2 i 3, 1893. god. s potpisom: Anton Čehov Prilikom uvrštavanja u VI. knjigu svojih Sabranih djela (1901.) Čehov je pripovijest nešto preradio.

VELIKI I MALI VOLODJA (Volodja bol'šoj i Volodja malen'kij)
Najprije štampano u novinama »Ruske novine«, br. 357, 28. XII. 1893. s potpisom: Anton Čehov. Prerađeno pri uvrštenju u knjigu »Novele i pripovijetke«, Moskva, 1894. Ponovo prerađeno prilikom uvrštavanja u VIII. knjigu Sabranih djela, 1901. godine.

CRNI MONAH (Černyj monah)
Prvotno štampano u časopisu »Artist«, br. 1, 1894. s potpisom: Anton Čehov. Kasnije uvršteno u »Novele i pripovijetke«, Moskva, 1894., i u VIII. knjigu Sabranih djela, 1901. godine. Siže za ovu novelu A. P. Č. je sanjao. Tolstoj je njome bio ushićen i govorio je o njoj: »To je divota! Ah, kakva je to divota!«

ŽENSKO CARSTVO (Bab'e carstvo)
Prvi put je štampano u časopisu »Ruska misao«, br. 1, 1894. s potpisom Anton Čehov. S manjim ispravcima uvršteno u knjigu »Novele i pripovijetke«, Moskva, 1849. Godine 1901. uvršteno u VIII. knjigu Sabranih djela.

ROTŠILDOVA VIOLINA (Skripka Rotšil'da)
Prvi put štampano u novinama »Ruske novine«, br. 37, 6. II. 1894. Potpis: Anton Čehov. Nakon nekih manjih izmjena uvršteno u knjigu »Novele i pripovijetke«, Moskva, 1894. Prilikom uvrštavanja u VIII. knjigu autorova izdanja Sabranih djela 1901. opet prerađeno.

STUDENT (Student)
Prvi put štampano u novinama »Ruske novine«, br. 104, 16. IV. 1894. sa naslovom: *Uveče,* i potpisom: Anton Čehov. S novim naslovom i ispravcima uvršteno u knjigu »Novele i pripovijetke«, Moskva, 1894. Bez promjena preštampano u VII. knjizi Sabranih djela, 1901. god.

PROFESOR KNJIŽEVNOSTI (Učitel' slovesnosti)
Ova pripovijest nije odmah štampana čitava: prva glava objavljena je u novinama »Novo vrijeme« još 1889. god. (pod naslovom »Stanovnici«!), dok je drugo poglavlje štampano u »Ruskim novinama« br. 188, 1894. pod naslovom »Profesor književnosti«. Zatim je s istim naslovom pripovijest uvrštena u knjigu »Novele i pripovijesti«, Moskva, 1894., i u VIII. knjigu Sabranih djela, 1901. god.

NA IMANJU (V usadbe)
Štampano u novinama »Ruske novine«, br. 237, 1894. Potpis Anton Čehov. Uvršteno u knjigu »Novele i pripovijetke«, Moskva, 1894., i u VIII. knjigu Sabranih djela, 1901. g.

PRIČA STAROG VRTLARA (Rasskaz staršego sadovnika)
Štampano u novinama »Ruske novine«, br. 356, 1894. Potpis: Anton Čehov. Uvršteno u posmrtnu, XI. knjigu autorovih Sabranih djela (1906. god.).

TRI GODINE (Tri goda)
Štampano u časopisu »Ruska misao«, br. 1. i br. 2., 1895. god, s potpisom: A. Čehov. Prilikom uvrštavanja u VII. knjigu Sabranih djela, 1901. god., pripovijest je prerađena!

ŽENA (Supruga)
Prvi put štampano u »Zborniku O-va ljubitelja ruske književnosti za 1895. god. *»Početak«*.« Potpis: Anton Čehov. S manjim promjenama uvršteno u VII. knjigu Sabranih djela, 1901. god. U knjizi »Anton Čehov i njegovi siželi«, Moskva, 1923. g., njegov brat Mihail tvrdi, da mu je on dao temu za ovu realističku novelu.

LISONJA (Belolobyj)
Prvi put štampano u časopisu »Dječje štivo«, god. 1895. Potpis: Anton Čehov. 1901. god. bez promjena uvršteno u III. knjigu Sabranih djela.

ANA O VRATU (Anna na šeje)
Prvotno štampano u »Ruskim novinama«, br. 292, 1895., s potpisom: Anton Čehov. S ispravcima i dopunama uvršteno u IX. knjigu autorova izdanja Sabranih djela, 1901. Za »Anu o vratu« može se u Čehovljevim bilješkama naći mnogo napomena i nacrta, kao i kasnijih razrada i promjena u strukturi novele.

UBOJSTVO (Ubijstvo)
Prvotno štampano u časopisu »Ruska misao«, knj. XI., 1895. Potpis: Anton Čehov. Nakon skraćivanja i promjena, uvršteno u VIII. knjigu Sabranih djela autorova izdanja.

ARIJADNA (Ariadna)
Prvotno štampano u prosinačkom broju časopisa »Ruska misao« godine 1895., s potpisom: Anton Čehov. Sa vrlo značajnim kraćenjima i ispravcima uvršteno 1901. god. u IX. knjigu Sabranih djela.

KUĆA SA MEZANINOM (Dom s mezoninom)
Prvi put štampano u časopisu »Ruska misao«, knj. IV., 1896., s potpisom: Anton Čehov. Nakon manjih ispravaka uvršteno u IX. knjigu Sabranih djela (1901. g.). U pripovijesti ima dosta biografskog materijala. Godine 1895. Čehov je u pismu E. M. Šavrovoj pisao: »Sada pišem malu priču: »Moja zaručnica«. Nekada sam imao zaručnicu ... Zvali su je ovako: »Misjus« ... Ja sam je jako volio. O tome i pišem.«

MOJ ŽIVOT (Moja žizn')
Prvotno štampano kao prilog časopisu »Njiva« (»Mjesečni literarni prilog«) 1886., br. 10, 11 i 12, bez podnaslova. Nakon mnogobrojnih ispravaka i podjela na poglavlja uvršteno u knjigu »Pripovijetke, 1. Seljaci, 2. Moj život«, Petrograd, 1897. Kasnije (1897.) uvršteno u IX. knjigu Sabranih djela.

SELJACI (Mužiki)
Prvotno štampano u časopisu »Ruska misao«, knj. IV., 1897., s potpisom: Anton Čehov. S nekim promjenama i dopunama u IX. poglavlju izdano iste godine kao posebna knjiga, a 1901. g. uvršteno u IX. knjigu Sabranih djela.

Pripovijest je naišla na otpor cenzure, tako da je jedna od »inkriminiranih« stranica morala biti izbačena. Rješenje cenzurnog komiteta je glasilo: »Izbaciti 193. stranicu Čehova, u slučaju protivljenja uhapsiti ga.« Pojavu »Seljaka« kritika je neobično toplo pozdravila. Nepotpisani kritičar »Sjevernog vjesnika« pisao je: »... odavno već novo književno djelo u našoj književnosti nije imalo takav gromki i usto iskren uspjeh, kao što imaju »Seljaci«. Taj nas uspjeh podsjeća na ona vremena, kada se pojavljivao novi roman Turgenjeva ili Dostojevskoga.«

PEČENJEG (Pečeneg)
Prvotno štampano u »Ruskim novinama«, br. 303., 1897., s potpisom: Anton Čehov. Godine 1901. uvršteno u 9. knjigu Sabranih djela autorova izdanja.

U RODNOM GNIJEZDU (V rodnom uglu)
Prvotno štampano u »Ruskim novinama«, br. 317., 1897. Potpis: Anton Čehov. S kraćim izmjenama uključeno u IX. knjigu Sabranih djela. Pripovijest je napisana u Nizzi.

NA TALJIGAMA (Na podvode)
Također prvi put štampano u »Ruskim novinama« (br. 352, 1897.). Bez promjena preštampano u zborniku »Bratska pomoć postradalim Armencima u Turskoj«, Moskva, 1898. S kraćim izmjenama uvršteno u IX. knjigu Sabranih djela (1901. g.). Pripovijest je također bila napisana u Nizzi.

SADRŽAJ

Korektori *Smiljka Moharić*
i *Branka Golubović*

Izdavač ZORA
Izdavačko poduzeće
Zagreb, Prilaz JNA 2/II
Za izdavača *Ivan Dončević*
Rkp. br. 1104 — 36½ tiskanih araka
Tiskanje dovršeno 30. IX. 1960.
u »Vjesniku« — pogon II,
Zagreb, Trg Bratstva i Jedinstva 6

Din 1500

52619/VII.